TACİR SƏMİMİ

SÖZÜM-SÖHBƏTİM

AĞBABA

Bakı – 2026

Redaktorlar: **Sevinc Əliyeva**
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Əroş Vəliyev
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Rəyçi: **Meliha Tatlı**
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Texniki redaktor və naşir: **Turan İbrahimov**
texnika üzrə fəlsəfə doktoru

TACİR SƏMİMİ. Sözüm-söhbətim Ağbaba.
Bakı, UniPrint, 2026, 692 s.

Bu kitabda tanınmış folklorşünas Tacir Səmiminin müxtəlif əsərləri ("Ağbaba musiqi folkloru", "Ağbabada toxuculuq. Həsir toxuma, kəsib-tikmə", "Ağbaba ziyarətgahları", "Aşıqlar və el şairləri", hekayələr, "Ağbaba xalq nəğmələri", xatirələr, etnoqrafik çizgilər və b.) toplanmışdır. Bu kitab alimin 70 illiyi ilə bağlı çap olunmuşdur.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN 978-9952-440-37-3

© Tacir Səmimi, 2026

ZAMANIN O ÜZÜNƏ ÜNVANLANMIŞ MƏKTUB: TARİXİ YADDAŞIN PIÇILTISI

Xalqın yaddaşı onun keçmişinin səssiz salnaməsi, gələcəyinin isə mənəvi yol xəritəsidir. Bu yaddaş nəsildən-nəslə təkcə yazılı mətnlər vasitəsilə deyil, daha çox **söz**, **söhbət**, **xatirə**, **inanclar**, **atalar sözü**, **nağıl**, **bayatı**, **dastan** və **mifoloji düşüncə** yolu ilə ötürülür. Məhz bu baxımdan folklor təkcə ədəbi hadisə deyil, bütöv bir xalqın **milli kimliyinin daşıyıcısı**, tarixi taleyinin mənəvi izahıdır. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Tacir Səmiminin "Sözüm-söhbətim Ağbaba" kitabı da bu böyük yaddaşın müəyyən bir coğrafiyada – **Ağbaba** mahalında formalaşmış canlı, saf və özünəməxsus qatlarını qoruyub gələcəyə daşımaq missiyasını yerinə yetirir. Torpaq susmur. Sadəcə hər kəs onun səsini eşidə bilmir. Yaddaşı olan torpaq danışar-küləklə, daşla, adlarla, sözlə. Ağbaba da belə torpaqlardandır. Onun səsi bəzən bayatıya çevrilir, bəzən dua olur, bəzən də bir el söhbətinin içinə hopur. Tacir Səmiminin "Sözüm söhbətim Ağbaba" kitabı bu səsi dinləmək bacarığından doğmuş bir əsərdir. Bu kitab oxucuya məlumat vermir, onu **yaddaşın içinə aparır**.

Ağbaba yalnız bir coğrafi məkan deyil; o, türk etnosunun əsrlər boyu yaşadığı, düşündüyü, yaratdığı və mənəvi dəyərlərini formalaşdırdığı **tarixi-mədəni bir arealdır**. Bu torpaq öz sakinlərinin dili, adət-ənənələri, inam sistemi və həyat fəlsəfəsi ilə bütöv bir mədəni model təqdim edir. Kitabda toplanmış folklor nümunələri göstərir ki, Ağbaba insanı üçün söz sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, **dəyər ölçüsü**, **əxlaq meyarı** və **milli özünüdərkin formasıdır**. Elə kitabın adında yer alan "söz" və "söhbət" anlayışları da təsadüfi deyil; bunlar xalqın mənəvi varlığını ifadə edən əsas kateqoriyalardır.

Folklor xalqın ürək döyüntüsüdür. O döyüntü dayansa, xalq da susar. Yazılı tarix hadisələri sadalayır, folklor isə taleləri

danışır. Bu mənada "Sözüm-söhbətim Ağbaba" rəsmi tarixlə deyil, **xalqın öz dili ilə danışdığı tarixlə** üz-üzə qoyur bizi. Burada zaman təqvimlə ölçülmür; zaman xatirələrlə, nisgillərlə, ümidlərlə ölçülür. Ağbaba folkloru keçmişin kölgəsi deyil- o, bu günün içində yaşayan bir işıqdır.

"Söz" anlayışı bu kitabın ruhunda müqəddəs bir məna daşıyır. Ağbaba insanı üçün söz nəfəs kimidir: verilər, amma geri alınmaz. Deyilən söz adamın arxasınca gedər, onun adını yaşadar ya da ağırlaşdırar. Bu torpaqda sözlə and içilər, sözlə barışılar, sözlə ayrılarlar. Tacir Səmimi bu anlayışı izah etmir, onu **yaşadır**. Kitabdakı hər cümlə sözə olan bu dərin hörmətin izini daşıyır. Ağbaba yolların kəsişdiyi, talelərin sınandığı, köçlərin iz saldığı bir məkandır. Bu torpaq sevinc də görüb, ayrılıq da. Amma nə baş veribsə, hamısı sözə çevrilib. Bir nənənin laylasında, bir qocanın xatirəsində, bir el deyimində. Bu kitab həmin sözlərin sükutdan çıxarılıb kağıza köçürülmüş halıdır. Burada hər folklor nümunəsi təkcə estetik dəyər daşımır, həm də **tarixi yaddaşın pıçıltısıdır**. Tacir Səmimi bu yaddaşı kənardan müşahidə edən alim soyuqluğu ilə yox, **içindən gələn bir sədaqətlə** təqdim edir. O, bu sözlərin içində böyüyüb, bu söhbətlərin havasını udub. Ona görə də mətnlər süni deyil, bəzəksizdir, amma təsirlidir. Müəllif oxucunu öyrətmir, onunla söhbət edir. Bu söhbət isə səmimi olduğu qədər də ağır mənalıdır. Millimənəvi dəyərlər kitabın hər qatında hiss olunur. Ağbaba folklorunda torpaq ana kimidir – qoruyan, cəzalandıran, bağışlayan. Torpaqdan ayrılmaq ölümə bərabər tutulur, torpağa dönmək isə xilas sayılır. Bu düşüncə tərzi folklorun ruhuna hopub. Kitabda toplanmış materiallar göstərir ki, bu torpağın insanı üçün kimlik pasportda yox, **yaddaşda yazılır**. Fəlsəfi baxımdan Ağbaba folkloru insanın taleyə münasibətini açır. Burada insan taleyin qarşısında aciz deyil, amma təkəbbürlü də deyil. O, başına gələni qəbul edir, amma sözünü deməkdən vaz keçmir. Dua edir, qarğış edir, amma hər ikisində də ədalət axtarır. Bu

folklorda həyat bir sınaqdır, amma ümidsiz deyil. Ümid burada gizli deyil, açıqdır – sözün içindədir.

Kitabın dili xüsusi bir diqqət tələb edir. Ağbaba şivəsi bu mətndə qorunur, gizlədilmir. Çünki bu dil folklorun öz canıdır. Hər yerli ifadə, hər dialekt söz bir dünyagörüşünü daşıyır. Bu dili qorumaq bir mahalın yaddaşını qorumaq deməkdir. Tacir Səmimi bu məsuliyyəti dərk edir və dili olduğu kimi saxlayır-saf, sərt, amma canlı. "Sözüm-söhbətim Ağbaba" bugünün oxucusu üçün keçmişə baxış deyil, **özünə baxışdır**. Bu kitab oxucuya sual verir: sən haradan gəlmisən, hansı sözlə böyümüsən, hansı dəyərlə yaşamısan? Bu sualların cavabı folklorun içində gizlidir. Çünki folklor unudulanı xatırladır, itiriləni göstərir, qorunmalı olanı xatırladır. Bu kitab təkcə folklorşünaslar üçün mənbə deyil, ruhu olan hər oxucu üçün çağırışdır. O, insanı kökünə qaytarır, onu sözlə barışdırır. Tacir Səmimi bu kitabla Ağbabanın sözünü qoruyur, söhbətini gələcəyə ötürür, yaddaşını zamanın əlindən alır. "Sözüm- söhbətim Ağbaba" bir kitabdan çoxdur. Bu, **torpağa deyilən səssiz təşəkkür**, xalqa olan borcun ödənilməsi, sözə sədaqətin etirafıdır. Bu söz oxunduqca Ağbaba yaşayacaq. Çünki söz yaşayan yerdə yaddaş ölmür, yaddaş ölməyən yerdə isə xalq var. Torpaq insanı danışdırar. Amma hər torpaq yox. Yaddaşı olan torpaq danışar. Üzərindən zamanın ağır addımları keçmiş, neçə-neçə nəslin ayaq izini, ahını, sevincini, dualarını sinəsində saxlamış torpaq danışar. Ağbaba da belə torpaqlardandır. Onun danışığı sözlə başlayar, söhbətlə dərinləşər, yaddaşla davam edər. Tacir Səmiminin "Sözüm-söhbətim Ağbaba" kitabı məhz bu danışığın – torpağın, xalqın və zamanın danışığının yazıya çevrilmiş halıdır. Bəzi torpaqlar var ki, üzərində gəzilmir – onlara qulaq asılır. Bəzi yurdlar var ki, xəritədə yox, yaddaşda mövcuddur. Ağbaba belə yurd yeridir. Onun varlığı daşda-dağda deyil, sözdə və sükutdadır. Bu torpaq öz sirrini hər kəsə açmaz; ancaq sözün yükünü daşıya bilənlərə danışar. Tacir Səmiminin "Sözüm-söh-

bətim Ağbaba" kitabı bu sirrə yaxınlaşmaq cəhdidir – torpağın pıçıltısını yazıya çevirmək istəyidir.

Folklor zahirdə sadə görünər, amma batində dərinlikdir. O, yalnız deyilən deyil, **deyilməyənin də yaddaşıdır**. Hər bayatı bir dua qədər köhnə, hər rəvayət bir sirr qədər ağırdır. Folklor xalqın görünməyən tarixidir; hadisələrin yox, **ruhların tarixidir**. Bu kitabda toplanmış nümunələr də Ağbabanın ruh tarixini danışır. Burada zaman xətti qırılır, keçmiş bu günə qarışır, ölülər sözlə dirilir.

"Söz" bu kitabda adi anlayış deyil, mistik bir varlıqdır. Ağbaba insanının dünyasında söz canlıdır – eşidir, incidir, qoruyur, cəzalandırır. Söz deyildiyi anda artıq insana məxsus olmur, o, elin, torpağın, zamanın malına çevrilir. Elə buna görə də sözə ehtiyatla yanaşılır. Tacir Səmimi bu anlayışı elmi terminlərlə yox, **folklorun nəfəsi ilə** təqdim edir. Onun topladığı sözlər deyilmək üçün deyil, yaşamaq üçündür.

Ağbaba tarixən yalnız coğrafi məkan olmayıb, o, bir **keçid nöqtəsi** olub dünya ilə tale arasında, həyatla ölüm arasında, köçlə qayıdış arasında. Bu torpaqdan keçənlər iz buraxıb, amma torpaq onların səsini saxlayıb. Kitabdakı folklor nümunələri həmin səslərin əks-sədasıdır. Burada hər rəvayət bir yol, hər deyim bir dayanacaqdır. Oxucu bu mətni oxuyarkən sanki bir qədim yol ilə addımlayır – haradan gəldiyini bilmədən, amma hara aid olduğunu hiss edərək.

Mistik baxımdan Ağbaba folkloru insanla kainat arasındakı görünməz əlaqəni açır. Bu folklorda insan tək deyil. Onun yanında torpaq var, külək var, ruh var, Tanrı var. Hər hadisə səbəbsiz baş vermir; hər ağrı bir xəbərdarlıq, hər sevinc bir işarədir. Bu dünyagörüşü qədim türk düşüncəsinin izlərini daşıyır. Tacir Səmimi bu izləri şərh etmir, onları **olduğu kimi saxlayır,** çünki sirr izah ediləndə yox, hiss ediləndə yaşayır.

Kitabın fəlsəfi qatında taleyə münasibət xüsusi yer tutur. Ağbaba insanı taleyi inkar etmir, amma ona kor-koranə də tabe

olmur. O, taleylə danışır. Dua edir, söz deyir, bəzən də susur. Bu susqunluq da folklorun bir hissəsidir. Çünki hər sirr sözə çevrilməz. Bəzi həqiqətlər yalnız yaddaşda yaşayar. Kitab bu baxımdan həm deyilənlərin, həm də **deyilməyənlərin mətnidir**.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Tacir Səmimi bu materialları toplayarkən tədqiqatçı məsafəsi saxlamır, o, öz yaddaşı ilə yazır. Bu isə mətnə xüsusi bir istilik verir. Oxucu hiss edir ki, bu sözlər müəllif üçün yad deyil. O, bu söhbətlərin içində böyüyüb, bu səslərlə formalaşıb. Ona görə də kitab elmi mənbə olmaqla yanaşı, **ruhi etiraf** təsiri bağışlayır. Milli-mənəvi baxımdan əsər köklə bağın qorunmasına xidmət edir. Ağbaba folklorunda insan torpaqdan yaranır, torpağa qayıdır. Torpaq burada həm başlanğıc, həm sondur. Bu anlayış folklorun hər qatında özünü göstərir. Andlar torpaqla edilir, dualar torpağa yönəlir. Kitab bu baxımdan torpaqla insan arasındakı müqəddəs müqaviləni xatırladır.

Dil məsələsi də mistik çalar daşıyır. Ağbaba şivəsi sadəcə dialekt deyil, **düşüncə formasıdır**. Hər söz bir dünyanı ifadə edir. Bu dili dəyişmək, sadələşdirmək folklorun ruhunu zədələmək olardı. Müəllif bunu etmir. O, dili olduğu kimi saxlayır – bəzən sərt, bəzən qaranlıq, bəzən də işıqlı. Çünki mistika həmişə aydın olmur; o, bəzən kölgədə qalır.

"Sözüm-söhbətim Ağbaba" bu gün üçün yazılmış kitab deyil, **zamanın o üzünə ünvanlanmış məktubdur**. O, gələcək oxucuya deyir: biz vardıq, danışırdıq, inanırdıq. Bu kitab oxunduqca Ağbaba təkcə xatırlanmayacaq, **yenidən yaşayacaq**. Çünki folklor oxunduqca yox, hiss edildikcə yaşayır. Bu əsər oxucunu tələsdirmir. O, səbir istəyir, dinləməyi tələb edir. Kitabla üz-üzə qalan insan təkcə mətn oxumur, öz yaddaşı ilə qarşılaşır. Tacir Səmimi bu kitabla sözə sahib çıxmır, ona xidmət edir desək daha yerinə düşər.

"Sözüm-söhbətim Ağbaba" bir kitabdan artıqdır. Bu, torpağın dil açmasıdır, yaddaşın dua etməsidir, sözün taleyə çevril-

məsidir. Bu söz yaşadıqca Ağbaba da yaşayacaq. Çünki söz ölən yerdə torpaq susar, söz yaşayan yerdə isə xalq əbədiləşər. Söz torpaqdan nur alıb yaddaşda kamala yetər, zamanın sınağından keçib hikmətə dönər; hikmətə dönən söz isə artıq bir elin deyil, haqqı axtaran hər könlün əmanəti olar.

SEVİNC Kərim qızı ƏLİYEVA
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

DƏDƏLƏRDƏN, BABALARDAN

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DASTANI İLƏ BAĞLI ŞÖRƏYEL-AĞBABA BÖLGƏSİNDƏ BƏZİ TOPONİMLƏR

Şörəyel-Ağbaba bölgəsində elə toponimlər, yer-yurd adları var ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları ilə səsləşir və bu cəhətdən maraq doğurduğu üçün bəzi mülahizələrimizi oxuculara çatdırmaq istərdik. Ümumiyyətlə, Şörəyel-Ağbaba bölgəsində türk mənşəli yer-yurd adları əksəriyyət təşkil edir. Biz bunlardan bir neçəsi haqqında söz açacağıq.

Bayandur kəndi Şörəyelin əski türk kəndlərindəndir. Qarammәd (Qara Məhəmməd) kəndinin əhalisi kimi 1877-78-ci illərdə baş verən rus-türk müharibəsindən bir neçə il sonra bu kəndin (Bayandur) əhalisinin əksəriyyəti zorla Qarsın içərilərinə köçürülmüş, kəndə gəlmə xristianlar yerləşdirilmişdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da Bayandır adına boyların əksəriyyətində rast gəlirik. Məsələn: "Xanlar xanı Bayandur yildə bir kərrə toy edib, Oğuz bəglərini qonaqlardı”,

“Qam Qan oğlu xan Bayandur yerindən turmuşdu. Qara yerin üstünə ağban evin dikdirmişdi."

Gördüyümüz kimi, bu ad – Bayandur adı şəxs adı olub “Xanlar xanı xan Bayandur”, “Qam Qan oğlu xan Bayandur" kimi öyülür. Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, Bayandur kəndi Bayandur xanın adını özündə yaşadan toponimdir.

Oxçoğlu Şörəyel-Ağbabanın böyük kəndlərindən biridir. ”Oxçoğlu” əslində “Oxçuoğlu" olmuşdur. Yəqin ki, danışıqda ağırlıq gətirdiyi üçün “u” səsi düşmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistanın Qafan bölgəsindəki Oxçu çayı (uzunluğu 65 km o olan bu çay Araza tökülür – T.S.), Oxçu dərəsi Oxçuoğlu kəndi ilə eyni kökdən “Oxçu”dan törəmişdir. Oxçu çayı (ermənilər bu çayın adını qəsdən təhrif edərək “Voxçu” adlandırırlar – T.S.)

Zəngəzur və Bərgüşad dağ silsilələrindən axan çoxsaylı

balaca çayların və bulaqların sularından əmələ gəlir. Bu çay Qafandan Şərqdə Azərbaycan ərazisinə daxil olur.

“Kitabi-Dədə Qorqud” da deyilir: “Alp Rüstəm aydır”:

"Mənim qırımım Ənsə Qoca oğlu Oxçu olsun! – dedi”. Qeyd etdiyimiz kimi, dastanlardakı adı çəkilən Oxçu, Oxçu çayı, Oxçu dərəsi və ən nəhayət, Oxçoğluda öz əksini tapmışdır; türklüyün, türk ərinin adını daşıyır.

Mumuxan Çal və Sınıq kəndlərinin arasında, dağlar əhatəsindədir. Darısqal bir dərədə yerləşən bu kənd də Çal və Sınıq kimi 1920-ci illərdə erməni vəhşiləri tərəfindən talan edilmiş, əhalisi isə Türkiyəyə köçmüşdür.

Mumuxan nə deməkdir? “Mumux+an"da “an” cəm şəkilçisini ifadə edir. Sözün birinci hissəsi, yəni “mumux” da ikinci “u” və “x” səslərini uyğun olaraq qədimdə “a” və “q” olduğunu qəbul etsək (x-q, a-u əvəzləməsini türk dilləri üçün xarakterikdir), onda "mumaq” alınır. Mumaq isə bir türk ərinin adıdır. Yenə “Kitabi-Dədə Qorqud”da qeyd olunub ki: “Dəmirdonlu Mumaq əlində həlak oldu". Əlbəttə, kəlləgözlə əlaqədar verilən bu boyda əfsanəlik vardır; amma burada çəkilən ər adı bir türk ərinin ünvanından xəbər verir. Deməli, “Mumuxan” (mumaq+ an) “mumaqlar” və ya “Mumaqların yaşadığı ərazi” deməkdir.

Göy dağlar üç dağdan ibarətdir. Biri nisbətən böyük, ikisi kiçikdir. Böyük göydağ o biri dağlardan xeyli aralı (təxminən bir neçə yüz metr – T.S.) olsa da, digər iki dağla (bu dağlar birbirindən cəmi bir neçə metr aralıdır – T.S.) qarşı-qarşıya yerləşmişdir. Ondan bir qədər aralı əzəmətli Taya qaya (hündürlüyü 12-14 metr olan dağa bənzər, nəhəng qaya – T.S.), ondan bir qədər aralı Ağbaba, Ziyarət dağı Kaloğlan və Aşdıbaba görünür. Göy dağların hər birinin yamacında bir cüt bulaq qaynayır. “Kitabi-Dədə Qorqud”da ancaq böyük dağ haqqında söhbət açılır: “Qazan xan deyir:

– Kafir sərhəddinə, Cızıxlara, Ağılğana, Kökcə Dağa alıban çıxayın”.

Bəli, göründüyü kimi, "Kitabi-Dədə Qorqud"da adı çəkilən yerlər və şəxs adları Şörəyel-Ağbaba bölgəsinin toponimləri ilə yaxındır. Bütün bunlar bu bölgənin bir oğuz yurdu kimi danılmaz həqiqət olduğunu göstərməkdədir.

TOYLARDA ƏSKİ İNANCLAR

Ağbaba toylarında əski inanclar, adət və ənənələr bu günlərimizə qədər yaşadılırdı. Bunlar gəlinin qırmızı don geyməsi, bəyin və qardaşlarının (sağdiş və soldiş) boynuna çarpaz formada qırmızı parça və ya şal bağlanması, gəlinin təndirlə, od-ocaqla, ata yurdu ilə halallaşması və ondan xeyir-dua alması, bəyin üstü qırmızı örtüklə örtülmüş xonçanı götürüb sağdişla artırmanın üstünə çıxması, gəlinin başına bəyin alma atması, gəlinin boşqabı sındırması və bəy evinə ayaqyalın ayaq basması, şax qaldırmasından və s. ibarətdir. Biz bu yazımızda Ağbaba toylarının özünəməxsusluğundan deyil, sadəcə o toylarda günümüzə qədər davam etdirilən və yaşadılan əski inanclardan söz açacağıq. Gəlinin qırmızı don geyməsi, bəy və qardaşların boylarına çarpaz formada qırmızı parça bağlanması, müjdə yastığım gətirən atlının boğazına qırmızı şal bağlanması, gərdəyin qırmızı parçadan hazırlanması, gəlinin başına bəy tərəfindən atılan almanın qırmızı rəngdə olması və s. əski inanclarla, daha doğrusu, Al ruhu ilə sıx bağlıdır. Əski türkülərdə animizm (ruhlara sitayiş) dövründə bu (Al) günəşin ruhu hesab edilmiş və onun rəngi qırmızı rəng (od rəngi) qəbul edilmişdir. Gördüyümüz kimi, Al ruhu ilə bağlı inanclar dövrümüzə qədər nəsildən-nəslə keçərək gəlib çıxmışdır. Ocaqla, təndirlə gəlinin halallaşması, ondan, yəni ata-baba ocağından xeyir-dua almağı ata-baba və ocaq kultu ilə bağlıdır.

Ağbaba toylarında iki üçlük (bəy, sağdiş, soldiş; gəlin, sağdiş, soldiş) iştirak edir. Üçlük və üç rəqəmi əski türklərdə müqəddəs, sevimli və uğurlu sayıldığından, təbii ki, Ağbaba

toylarında da həmişə istifadə edilir. Bəyin gəlinin başına alma atması (məhz alma) əski inanclarla ilgilidir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, əski türklərdə həyat ağacı sərv, alma, söyüd və başqa ağac şəklində təsvir olunur. Deməli, alma sirli və müqəddəs ağacın meyvəsi kimi uzun ömürlülük, daimilik mənasındadır. Bəy almanı gəlinin başına vurmaqla demək istəyir ki, bizim ailəmiz bu sehrli gücə malik alma kimi uzun ömürlü olsun, daimi olsun. Maraqlıdır ki, bəyin gəlinin başına atdığı alma gəlinin başına dəysə, bu, el içində "alması tutdu" (yəni daim ər-arvad kimi mehriban yaşayacaqlar), alma gəlinin başına dəyməsə, "alması tutmadı, müləlidir" deyərdilər. Bu isə pis anlamda yozulurdu, yəni tezlikdə ayrılacaqlar (bura da "mülə", "şübhə" anlamında işlənmişdir). Gəlinin ayaqyalın bəy evinə gəlməsi, boşqabı sındırması isə əski ovsunlarla əlaqədardır. Burada ayaqyalın gəlmək evə genişürəklilik gətirmək (ayaqqabı darlıq, bəla kimi yozulur), boşqabı sındırmaq (gəlin ürəyində mütləq "pis gözlər belə çıxsın, pis adamların ailəsi belə dağılsın" deyəndən sonra) yaman gözlərin tilsimini sındırmaq üçün yerinə yetirilir. "Şax qaldırmaq, şax hazırlamaq" və şax özü daha maraqlı anlama malikdir. Diqqətlə fikir versək görərik ki, şax bir növ həyat ağacının modelidir. Şax müxtəlif konfetlərlə və almalarla bəzədilir. Daha doğrusu, almalar bağlarla onun "budaqlarına" taxta mıxçalar və çıxıntılarla bağlanır. Hündürlüyü 75-80 sm olan şaxın baş hissəsinə, yuxan hissəsinə bütöv bişirilmiş xoruz taxılır. Şax həmişə toyda iki ədəd olur. Bunun birini qardaşlar (sağdiş, soldiş), birini isə bacılar (sağdiş, soldiş) hazırlayır. Şaxların hər ikisi bəy tərəfindən pozulmalıdır. Maraqlıdır ki, əvvəlcə alma qoparılır, daha sonra xoruz ətindən yeyilir. Qeyd etmək lazımdır ki, həyat ağacı almalı, yemişli, meyvəsiz və s. olunmaqla bərabər, onun başında qartal təsvir edilir. Şaxda isə fərq qartalın yerini xoruzun tutmasındadır, həm də xoruz da qartal kimi əski inanclarda müəyyən yer tutur.

Digər tərəfdən, şaxların hər ikisi gecə yarısı olanda qaldırılır,

bəy evinə gətirilir. Maraqlıdır ki, Məlikməmməd nağılında da gecə yarı olanda almalar oğurlanır. Deməli, şaxların gecə yarısı qaldırılması da əski inanclarla ilgilidir. Əski dövrlərdə şamanlar həyat ağacının yanından qaranlıq dünyaya səyahət etməyə gedərdilər. Məlikməmməd də sehrli alma ağacının yanından başlayaraq, qaranlıq dünyaya gedib çıxır. Ağbaba toylarında şax həyat ağacının simvolu kimi yer tutsa da, onun bu yerlərdə yaşayan türklərin dünyagörüşlərində yenə də mühüm yer tutduğunu göstərməklə bərabər, hər iki "həyat ağacı" (şaxlar) ailənin möhkəm və daimi olmasına uyğun olaraq istifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, həyat ağacı, xüsusən yemişli həyat ağacı motivi Güllücə, Çivinli kəndlərində toxunan palaz, kilim və xalçalarda bol-bol işlənirdi. Bu, əski inanclarla ilgili olub, Ağbaba türklərinin arasında hələ də həyat ağacına olan inamlarla əlaqədardır.

İLAN-İLAHƏ

Hörmətli Novruz!

Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix Institutu Arxeologiya və Etnoqrafiya bölməsinin baş elmi işçisi, tunc və ilk dəmir dövrü abidələrinin araşdırıcısı Təvəkkül Rəsuloğlunun Zəngilanda apardığı arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən tapıntılar (tunc güzgü, cam, quş fiqurları, ilan başını xatırladan bilərziklər və s.) əsgi tariximizdən xəbər verir. Təvəkkül müəllimin qeyd etdiyi kimi, ilan başlıqlı bilərziklər yəqin ilan totemi kimi ulu babalarımızın əski dini dünyagörüşləri ilə bağlıdır. Bu haqda bir qədər geniş məlumat almaq istərdik.

Oxucunuz Rövşən Hüseynov,
Texnologiya institutunun tələbəsi.

Əski türklərdə ayrı-ayrı heyvan və bitkilərin ilahi qüvvəsinə

inanmaq əqidəsi geniş yayılıbmış. İlan totemi də qədim əcdadlarımızın totemistik təsəvvürləri içərisində özünəməxsus yer tutur. İlanla bağlı qədim əfsanələrdən birində deyilir ki, Tuti adlı bir qızın uzun hörükləri varmış. Qız yatanda iri bir gürzə onun hörüklərinə dolanarmış. Hörüklərin ikinci vurğunu Məlik xan imiş. Bir gün xan zorla Tutini öz sarayına gətirdir. Gürzə Tutini evdə görməyib narahat olur. İlan Məlik xanın sarayına girir, örtüdə yatmış Məlik xanla Tutini çalır. Sonra sürünə-sürünə bir qayanın başına çıxır, özünü oradan atıb öldürür.

Başqa bir mifdə deyilir ki, minillik palıd şaqqıltı ilə kökündən qopub yerə sərilir. Oğuz oğlu yaxınlaşıb görür ki, palıdın kötüyündə iki ağ ilan yatıb. İlanın biri dilə gəlir, yalvarır ki, onları öldürməsinlər. Oğuz oğlu əməl edir. İlanlar ağacın kökündən çıxıb, yaxınlıqdakı ağ qaynağa girirlər. Və dərhal da biri gözəl qıza, o biri isə gözəl oğlana dönür. Ağ ilan deyir:

– Mərhəmət göstərdin, Oğuz oğlu, vaxt olar biz də Oğuza bərəkət gətirərik...

Ağ ilan ona məsləhət görür ki, çadırını təzə yurdda qursun, bura uğurlu olacaq. Oğuz oğlu ilanın dediyini yerinə yetirir. Təzə məskən həqiqətən bərəkətli olur. Və bir gün Ağ ilan əlində qızıl qəfəs Əzraillə rastlaşır və ona deyir ki, qəfəsdəki quş onun qismətidir. Əzrail sarsılır, yalvarır ki, o, mənim can quşumdur, ona dəymə. Ağ ilan deyir: "İndi qəfəsi oda atacağam, qəfəs də, quş da yanacaq.

Əzrail yenə yalvarır:

– Nə deyirsən, əməl eləyim. Ancaq can quşum sənin babanın sandığında qalmalıdır, onu apar qoy oraya.

Ağ ilan Əzraildən tələb edir ki, Oğuz oğluna ürəyi istədiyi qədər ömür versin.

Əzrail razı olur. Ağ ilan gözəl qız sifətinə düşüb, Oğuz oğluna deyir: "Oğuz oğlu, sənlə gün keçirməyi əhd eləmişdim. Ürəyin istəyən qədər yanımda qala bilərsən".

Oğuz oğlu 7 il Ağ ilanın yanında qalır. Bir gün Oğuz oğlu öz

ulusuna qayıtmaq istəyir. Ağ ilan deyir:

– Özünlə elinə bərəkət aparırsan, sənə yaxşı yol.

Xatırlayaq ki, Oğuz oğlu (Xızır) da, onun ağ atı da (həm də bu at da palıd ağacının altındadır) ağ ilanların girdiyi ağ suda (Ağ bulaq) çimirmişlər. Deməli, bulaqdakı müqəddəslik və ilahi qüvvə onlara da keçir...

Deyilənə görə, ölülərin qara bayramında, cümə axşamlarında evdə qazan asılması, xörək bişirilməsi, sakitlik hökm sürməsi həmin ocağa gələn mərhumun ruhunu şad etmək üçündür. Babalarımızın əqidəsincə yaşlı adamların ruhları ocağın, evin ətrafına dolanır, evə bərəkət, bolluq gətirir. Əgər evdə dava-dalaş olarsa, habelə cümə axşamı (ölülərin qara bayramı günü) mərhum unudularsa, babaların müqəddəs ruhları ocağı tərk edir, perikir. Bu isə həmin ocağa bədbəxtlik gətirir, bərəkət və bolluq qıtlıqla əvəz olunur. Bu, dövrümüzə qədər gəlib çıxan animistik təsəvvürlərdə öz əksini tapmışdır.

Biz ilan obrazına türklərin qədim Bilqamıs dastanında da rast gəlirik:

İlan çiçək ətri duyub, yuvasından baş çıxardı,
O çiçəyi qoparıb sakitcə çəkib apardı,
Cavanlaşdı, təzələndi yuvasına dönən kimi.
(Bilqamıs dastanı. IX lövhə, səh. 97)

Qədim əcdadlarımızın zoomorfik (müxtəlif heyvan və bitkilərin müqəddəsləşdirilib tanrıya çevrilməsi) dünyagörüşündə də ilan əsas yer Qafqaz Albaniyasının zoomorf gil qablarında at, qoyun, keçi, donuz, ilan, öküz fiqurlarına rast gəlinir. Günəş Allahı Martanı – at, xeyir və bərəkət ilahəsi Anahit – qoyun, qələbə allahı – Vertraqnanı donuz, keçi, müqəddəs əcdadların ruhunu isə ilan təsvirləri təmsil etmişdir. Animizm, totemizm nəinki qədim dövrlərdə, habelə sonradan yaranmış atəşpərəstlik, xristianlıq və müsəlmanlıq dövrlərində də yaşamış, əski dünya-

görüşlərin qalıqları kimi dövrümüzə qədər gəlib çıtmışdır. Məsələn, Şörəyel-Ağbaba bölgəsində (Ermənistanın Amasiya bölgəsi) bu günə qədər ev, ocaq ilanı müqəddəs tutulur. Bu barədə yaşlılar həmişə deyirlər: "Ocaq ilanına, ev ilanına toxunmayın. O, evin, ocağın sahibidir!" Maraqlıdır ki, bu bölgədə babaların ruhu and yeridir) məsələn... "Babamın ruhuna and olsun...") Deməli, ilan totemi babaların müqəddəs ruhunu təmsil edir. O, müqəddəs və toxunulmazdır.

Şörəyel-Ağbabanın yaşlı adamlarının dediklərinə görə Qarsın Dihniz kəndindəki İlan piri əsrimizin 1937-ci ilinə qədər Şörəyel-Ağbaba və Qars türklərinin nəzərində müqəddəs hesab edilmiş və ziyarət yeri olmuşdur. (İndi də Qars türkləri tərəfindən ziyarət edilməkdədir). Maraqlıdır ki, ziyarət kimi (Ağbaba) İlan piri də soydaşlarımızın yaddaşında qalmış və indiyə qədər həsrətlə yad edilməkdədir. İlan pirində, üzərində ilan təsviri olan bir daş indiyədək durur.

Şörəyel-Ağbabanın Türkiyə ilə sərhədləri ətrafında, Çivinli kəndinin yaxınlığında Sadıqlı dərədəki İlanlı bulağı, bölgənin İlanlı adlı kəndi zənnimizcə əski dövrlərdə ulu əcdadlarımızın dünyagörüşlərilə bağlı yaranmış, anamizm və totemizmlə sıx əlaqədardır.

ÇAXMAQ

Ağbaba bölgəsinin (Ermənistanın Amasiya bölgəsi – T. S.) əski türk kəndlərindən biri də Çaxmaqdır. Bu köy keçmiş SSRİ-nin Türkiyə ilə sərhədləri ətrafında, dağların əhatəsində yerləşir. Yanıq, Bolluq, Biryana dağları Türkiyə sərhədinə doğru uzanır; Qardaşvay, Çalağan yuvası, Ahar-Bahar, Maral yatağı dağları isə üzü bəri sıralanıbdır. Kənddən xeyli aralı, sərhədin içindəki Şiş dağ, dağın döşündəki əzəmətli Qızılqaya (hündürlüyü 6-7 metrdir) açıq görünür. Çaxmağın ətrafında yerləşən Soyuqbulaq, Sallı bulaq və s. bulaqların suları axıb Arpa çayına qovuşur.

1940-cı ilə qədər kənd 25-30 evdən ibarət idi. 1988-ci ilədək 42 evlik bu köydə 230 nəfər azəri türkü yaşayırdı.

XVI əsrdən XVIII yüzilə qədər İran-Türkiyə arasında baş verən müharibələr, XIX yüzilin əvvəllərindən çar Rusiyasının Qafqazı işğal etməsi Zaqafqaziyanın başqa əraziləri kimi buraya da mənfi təsir göstərmiş, dəfələrlə kənd boşaldılmış, xaraba qalmışdır. Yaşlıların dediyinə görə kənd əvvəllər indikinə nisbətən böyük imiş, onun çoxlu taxıl zəmiləri varmış. XIX əsrin 80-ci illərindən burada yunanlar görünməyə başlamış, kəndin türk əhalisinin əksəriyyəti zorla kənddən çıxarılmışdır. Yunan kolonistləri əsrin sonunda (Türkiyə ilə müharibədə Yunanıstan məğlub olandan sonra) kəndi tərk etmişlər. Beləliklə, Çaxmaq yenə yaxın bölgələr hesabına türklər tərəfindən şenləndirilmişdir. 1918-ci ilin yazında Andronikin hücumu ilə əlaqədar bu köy də Ağbabanın digər kəndləri kimi boşaldılmış, təxminən bir neçə aydan sonra yenidən doğma türk nəfəsi ilə canlanmış, xarabalıqlar abadlıqla əvəz olunmuşdur. 1924-cü ildən Muş, Van, Saarıqamış, Qızılçaxçax və s. yerlərdən xeyli qaxdağan (mühaçir – T.S.) erməni Çaxmağa gəlmiş, məskunlaşmışdır, 1950-ci illərdən sonra varlanan ermənilərin əksəriyyəti Gümrü və İrəvana köçüb getmiş, kənddə cəmi bir neçə nəfər erməni qalmışdır.

Kənddə üç qəbiristanlıq vardır. Bunlardan ikisi xristian, biri müsəlman qəbiristanlığıdır. Erməni və yunan (bu qəbiristanın ancaq qalıqları dövrümüzə gəlib çatmışdır) qəbiristanlıqları nisbətən kiçik, müsəlman qəbiristanlığı böyükdür.

Kəndin yaxınlığındakı balaca təpədə üstündə xaç şəkli olan hündürlüyü 1,5 metrdən çox uzun daş (menhir) vardır. 1960-cı illərdə ermənilər onunla maraqlandılar, daşın dibini qazıb qızıl axtardılar, amma daşın altından kömür çıxdı. Ermənilər ağırlığı bir neçə ton olan daşı böyrü üstə qoyub getdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, üzərində xaç işarəsi olan uzundaş da ulu babalarımızın ölü kultu ilə bağlı dünyagörüşlərinin

məhsulu olub, tunc dövrünə qədər müqəddəs sayılmışdır. Maraqlıdır ki, xaç işığı, daşın altındakı kömür isə qaranlığı özündə ifadə etməkdədir. Çaxmaqda əvvəllər alban kilsəsi olmuşdur. Bu kilsə Ağdərənin Vəng kəndində, Xunədağ adlanan təpədə tikilmiş alban məbədinə oxşayır: kilsə xaçvari formadadır. İndi bu kilsənin xarabalıqları durur. Xarabalıqdan müəyyən etmək olur ki, kilsə hansı müharibədəsə yandırılmışdır. Dəhşətli yanıq izləri hələ də qalmaqdadır. Kilsənin salamat qalan yuxarı hissəsində bir neçə alban hərfi aydınca görünür.

Bəs "Çaxmaq" nə deməkdir. Ə.Fərzəliyə görə "çəkmək" sözü "çaxmaq" kimi ifadə olub. "Çak"dan sözlərin bizə bəlli yerdəyişməsi ilə "kaç" doğulub, kaç xaç kimi səslənib. Xalq içində "çal"ın-çarpaz" dağ çəkmisən deyəndə də, xaç nəzərdə tutulur. Məsələn, Ağbabada "kiprit yandır" yox, "kiprit çək" deyirlər. Gördüyümüz kimi, "çək" burada "yandırmaq" mənasında işlədilmişdir. Dilimizdəki "çək" feli od xətti çəkmək, odun, işıq xətlərinin çarpazlaşması mənasındadır (Ə.Fərzəli).

Maraqlıdır ki, bu günümüzə qədər Ağbabada xalq içində belə ifadə işlənməkdəydi: "Adama deyərlər, ay xonaxa"... Burada "xonaxa" nədir? Bizim qənaətimizə görə bu söz əvvəlcə "xona+xaç" şəklində olmuş, sonralar "ç" səsi düşmüşdür. Diqqət edəndə görürük ki, "xona+xaç"ın birinci hissəsi ("xona") iki hissədən ibarətdir: xon+a. "Xon" güman ki, əski dövrlərdə "gün", "günəş" demək imiş, "a" hissəciyi isə bənzətmə və ya kiçiltmə mənasındadır. (Bax: "Azərbaycan toponimikasının əsasları"). "Xaç" isə bayaq qeyd etdiyimiz kimi, "işığın çarpazlaşması", "od" deməkdir. Fikrimizcə, adaxlıya qırmızı xonça aparılması, xörək yeyəndə yerdə adamların dairəvi əyləşməyi, gündələr yığılan peşğunun dairəvi formada olması ulu babalarımızın günəşə, oda, işığa böyük inamından yaranmışdır. Bu deyilənlərə görə "xon+a+xaç" "günəşə bənzər işığı olan" və ya "günəş işığı olan" deməkdir. Bəzən el içində belə söz də işlənir:

“Tərifl ədikcə xaçı qoynundan çıxır”. Burada qeyd edilən “xaç” “işıq”, “od” anlamındadır. Yəni həddini aşma, tərifdən başın gicəllənməsin (bir növ ehtiyatlandırmadır). İkincisi, xaç (od, işıq) insanın sifətində olar, üzündə olar. Təsadüfi deyildir ki, “üzü nurlu adam”, “üzündən nur tökülən” sözləri də bu mənada işlədirik (Yəni “üzü işıqlı adam”, “üzündən işıq tökülən insan”).

Sol əlin şəhadət barmağına Xaç (+) işarəsi qoymaq (bir şeyi yadda saxlamaq, unutqanlıq etməmək), “sənə xon (“günəş”) tutmayacam ha!”, “cız (çəpinə x işarəsi) çəkdim, get, baxarsan” (ehtiyatlandırma) bizə elə gəlir ki, ulu babalarımızın əski dünyagörüşləri ilə bağlı yaranmışdır.

Deyilənlərdən nəticə çıxarmaq olar ki, “Çaxmaq” “odun çarpazlaşması” və ya “çarpazlanmış işıq xətləri” deməkdir. Kəndin ətrafındakı saysız-hesabsız çaxmaq daşları və Çaxmaq dərəsi də dediklərimizi təsdiq etməkdədir.

QULDUR ERMƏNİLƏRİN QƏNİMİ QAÇAQ NƏBİ

1987-ci ilin sonları idi. Yaxın dostlarımdan biri İrəvanda kursda idi. Bir gün onu çox qanıqara görüb təəccübləndim:

– Nə olub?

– Daha nə olacaq? Bizə mühazirə deyən Qəribcanyan familiyalı bir erməni professoru deyir ki, Qaçaq Nəbi böyük quldur, oğru olmuşdur. Onu türklər xalq qəhrəmanı adlandırırlar.

Mən ona hər şeyi izah etdim. Amma dostumun söhbəti məni ağır duşüncələrə qərq etdi: ”Nə üçün ermənilər bizim qəhrəmanımızı tanımaq istəmirlər?” Bax, beləcə maraq və həvəs məni əlimə qələm almağa məcbur etdi. Bu yazıda Qaçaq Nəbi barəsinidə bilgilərimi oxuculara çatdırmaq istəyirəm.

Elə azərbaycanlı tapmaq olmaz ki, Qaçaq Nəbini sevməsin, onunla fəxr etməsin, öyünməsin. Qaçaq Nəbi mövzusu yazıçı və şairlərimizi də çox maraqlandırmış, bu mövzuda xeyli bədii

əsərlər (M.Rahim "Qaçaq Nəbi" poeması, S.Rəhimovun "Aynalı" povesti və ”Qafqaz qartalı" romanı, M.H.Təhmasibin "Nəbi" ədəbi kinossenarisi, H.Qasımovun "Dağlara çəkildi" povesti, S.Rüstəmin "Qaçaq Nəbi" pyesi, C.Bərguşadın "Bozatın belində" romanı və s.) yazılmışdır.

V.Vəliyev yazır ki, Qaçaq Nəbi ilə bağlı yaranan dastan ilk dəfə N.Vostrikov (Qori seminariyasının məzunu) tərəfindən toplanmışdır. Sonralar. Ə.Tahirov bu dastanı ("Qaçaq Nəbi") toplayıb ayrıca kitab şəklində buraxdırmışdır. Müharibədən sonra ”Qaçaq Nəbi" dastanını H.Qasımov nəşr etdirmişdir. Bu dastanın mükəmməl nəşri (1961) Ə. Axundova məxsusdur. İlk baxışdan adama elə gəlir ki, Qaçaq Nəbi haqqında ətraflı məlumatlarımız vardır. Amma əslində belə deyildir. Faktlar, tarix başqa şey deyir. "Qaçaq Nəbi" dastanı bizə təhrif olunmuş formada gəlib çatmış, Nəbinin nə üçün qaçaq düşməsi düzgün verilməmişdir. Saxta beynəlmiləlçilik həqiqəti pərdələmiş, əsil həqiqət xalqa çatdırılmamışdır. Bu barədə türkiyəli alimlər Zeynalabdin Makas və Haydar Çətinqaya, qeyrətli soydaşımız Hacı Nərimanoğlu (Qubadlı bölgəsi) maraqlı məlumatlar verirlər.

Qaçaq Nəbi haqqında Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında belə yazılır: ”Qaçaq Nəbi kəndlilərin torpaqlarını tutmaq istəyən yerli mülkədarlara müqavimət göstərdikdən sonra (təqribi 1875) qaçaq düşmüşdür (Bax: III cild, Bakı, 1979, səh. 105). Ə.N.Quliyev və T.Ə.Əzizov göstərirlər ki, Nəbinin 16 yaşı olanda bəy onun atasını döymüşdü. O zaman bu gənc bəyin üstünə atıldı. Mülkədarın şikayətinə görə polis Nəbini həbsə aldı. Çar məhkəməsi onu katorqa işlərinə məhkum etdi (Bax: Azərbaycan tarixi. Bakı 1990, səh. 126). Görkəmli alimimiz M.İsmayılov da bunu təsdiq edir: "Nəbi Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasının Aşağı Mollu kəndində (indiki Qubadlı rayonu) yoxsul kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Nəbi 16 yaşında bəyin onun atasını döyməsinin şahidi olmuş, qəlbin-

də intiqam atəşi alovlanmış, bəyin üstünə atılmışdır. Buna görə o həbs edilərək 1890-cı ildə katorqa işinə məhkum edilmişdi". (Bax: Azərbaycan tarixi. Bakı. 1992, səh. 235- 236). "Qaçaq Nəbi" (Nəbi və Həcərin dastanı) ilə 1961-ci ildə çap olunan "Qaçaq Nəbi" dastanında Azərbaycan tarixində göstərilən kimi verilmişdir. Yəni Nəbi bəyin ədalətsizliyinə dözə bilmir. O, atası Alı kişinin xəstə yatdığı yerdə döydüyünə görə Mahmud bəyi əzişdirir və qaçaq düşür.

H. Nərimanoğlu yazır: "Novruz bayramı qabağı Salvartıda el adətincə camış döyüşü keçirilir. Nəbinin "camışı varlı erməninin, İsvonçun camışını qovub meydandan çıxarır. Erməni Nəbinin camışını güllə ilə vurub öldürür. Nəbi də borclu qalmır, əvəzini İsvonçu gəbərtməklə çıxır. Rus kazakları ilə əlbir olan İsvonçun qohumları Nəbini tutmaq istəyirlər. Nəbi o gündən qaçaqlığa başlayır" ("Novruz" qəzeti, 6 mart 1991-ci il). Z.Makas da Nəbinin qaçaq düşməsini təxminən H.Nərimanoğlu kimi təsvir edir: "Camışın can çəkişməsinə Nəbi dözə bilmir. Deyir: "Ay Hetaha, iki güləşənin, əlbəttə, biri yıxılacaq. Bu ağzı-dili bağlı heyvanın günahı nə idi ki, sən bunu öldürdün?" Gözü qızmış erməni deyir: "Sus! Kəs səsini köpək oğlu! Sənin dinin, məssəbin..., bu camış kimi gəbərdərəm!" Ermənin bu təhqiredici sözünə qarşılıq Nəbi deyir: "Hutaha, bir camışdı, sənə qurban eləyərdim. Ancaq söyməyini bağışlaya bilmərəm". Nəbi də tapancasını çəkib, ermənini bir gülləyə yerə verir ("Qaçaq Nəbi"nin Türkiyə variantı). Maraqlıdır ki, H.Çətinqaya da əvvəlki muəlliflərin fikirlərini təsdiq etməkdədir: "Türk və erməni uşaqları camış güləşdirib əylənirdilar. Bu vaxt türklərin camışı erməni camışını vurub yaraladı. Bundan xəbər tutan ermənilər toplanıb türk uşaqlarını əhatəyə aldılar. Uşaqları da, camışları da döyməyə başladılar. Olan hadisə bu idi. Nəbi də təsadüfən burada imiş. Qovğanı böyüməyə qoymamaq üçün ermənilərə dönərək: "Ayıb deyilmi? Bu uşaqlardan və heyvanlardan nə istəyirsiniz? Onları rahat buraxın" dedi. Amma azğın

ermənilər onun üstünə tökülərək silahını alıb, döymək istəyəndə Nəbi ermənilərdən beşini öldürüb, üçünü yaralayır" (Türk dünyası tarix dərgisi" 1988, sayı 18, səh. 34). Göründüyü kimi azca fərqlərlə hər üç müəllifin fikri eynidir. Nəbi məcburiyyət qarşısında erməni öldürüb qaçaq düşür. Ancaq H.Çətinqayanın yazısında elə fikirlər var ki, onunla razılaşmaq qeyri-mümkündür. Müəllifə görə Həcər də, Nəbi də Qarayazıda, Borçalıda doğulmuşlar. Əslində isə Qaçaq Nəbi və Həcər xanım Zəngəzurun Aşağı Mollu kəndində dünyaya göz açmışlar. Bu, ASE-də də belədir: "Qaçaq Nəbi Alı oğlu təqribən 1854-cü ildə Zəngəzur qəzasının Aşağı Mollu kəndində anadan olmuşdur". H.Nərimanoğlu da, Z.Makas da bunu təsdiq edirlər ki, Qaçaq Nəbi Zəngəzurludur. H.Çətinqaya göstərir ki, Həcər xanıma aşiq olub gələnlərdən biri də göyçəli Aşıq Ələsgərmiş. H.Çətinqaya yazır: "Həcər xanım öz əli ilə qonaqlara təkrar-təkrar çay gətirdi. Sıra Göyçə dəliqanlılarına gələndə Aşıq Ələsgər sazını götürüb dedi:

Qadir mövlam yazıları yazanda,
Gəlibsən cahana ay gülə-gülə.
Bu qaş, bu göz, bu gözəllik səndədir,
Alıbsan mövladan pay gülə-gülə.

Gözəlliyin məşhur, gözlərin xumar,
Həsrətindən cismim oldu tarımar.
Uzun boylu, incə belli, bədən dar
Sən doldur, mən içim çay gülə-gülə.

Ələsgər deyər ki, qurudu qanım,
Sənə qurban olsun, bu şirin canım.
Gəl gedək Göyçəyə, ay Həcər xanım,
Eyləmə əməyim zay gülə-gülə.

Aşıq Ələsgərin iki cildlik əsərlərinə baxdım. Həcər xanım da, sevgilisi Musa da Göyçənin Qızılvəng kəndində anadan

olublar. Bu barəda olan dastan rəvayətdə belə deyilir: "Qızılvəngin özündən Musa adlı bir oğlan varıydı. Atmaxla tutmaxda, iyitdikdə o qədər ad-sanı yoxuydu, əmə ağılda, mərifət – qanacaqda bir oğlanıydı. Bunların elçisi gəldi, Həcər xanımı Musaya verdilər. ”Göründüyü kimi, uyğunsuzluqlar göz qabağındadır. Birincisi, Həcər xanım Borçalıda deyil, Qızılvəngdə anadan olmuşdur. İkincisi, H.Çətinqayanın təsvir etdiyi Həcərlə Aşıq Ələsgərin tərif dediyi, deyişdiyi Həcər müxtəlif adamlardır. Burada verilən qoşma da ”Həcər xanım” adlı dastan-rəvayətdə yoxdur. H.Çətinqaya Qaçaq Nəbi və Həcər xanımın ölümləri haqqında, onların son günləri barədə qəribə məlumat verir: ”Bir gün yaşı altmışa yaxınlaşan Qaçaq Nəbi bütün qohum-əqrabasını götürüb Kür-Araz çaylarını keçərək Quzey Azərbaycana, oradan da 1828-ci ildə İran şahının vəliəhdi Abbas Mirzənin Sulduz bölgəsinə yerləşdirdiyi Qarapapaq tərəkəmələrin yanına gələrək burda yerləşir. Qaçaq Nəbi və Həcər xanımın nə vaxt ölməsi və məzarları haqqında məlumat yoxdur”. Müəllif yenə də yanılır. H.Nərimanoğlu: "Qaçaq Nəbi 42 yaşında (1896-ci il 12 mart) öldürülmüşdür. Nəbinin qəbri Arazın o tayında Güney Azərbaycanın Larni kəndində, Həcərin qəbri isə Quzey Azərbaycanın Aşağı Mollu kəndindədir".

Azərbaycan tarixi və ASE-də Həcər xanımın ölümü haqqında verilməsə də, Nəbinin ölüm tarixinin 1896-cı il 12 mart olması göstərilmişdir.

Tarix həqiqəti sevir. İstər Z.Makasın, istərsə də H.Çətinqayanın bizim ədəbiyyata, milli qəhrəmanlarımıza müraciəti müsbət hadisədir, təqdirəlayiq bir işdir. Mən elə bilirəm ki, türk qardaşımız H.Çətinqaya mənim haqlı iradlarımdan narazı qalmaz. Öncə tarixi dəqiqliyi, həqiqəti daha diqqətlə izləyər və bizim ədəbiyyatla, folklorla bağlı yazıları ilə bizi sevindirər.

QLAVA MUSTAFA

Qlava Mustafa Güllübulaq kəndinin mötəbər, nüfuzlu şəxslərindən olub. Təkcə Ağbabada deyil, eləcə də Çıldırda, Qarsda, Gümrüdə tanınmışdı. O, adamlarla yaxşı rəftarı və xeyirhaxhğı ilə şöhrət tapmışdı. Ona el arasında Qurdoğlu Mustafa da deyirdilər. Bu hörmətli kişi Qurdoğlu tayfasının tanınmış nümayəndəsi idi. Qlava Mustafanın dost-yoldaşları çoxdu. Bunların arasında Təzə İbiş kəndindən Həmzə ağanın xüsusi yeri, məqamı vardı. Elə buna görə də onlar tez-tez görüşər, birbirindən hal-əhval tuturdular. Bu dostluq daha sonra qohumluğa çevrildi, Qlava Mustafa Həmzə ağanın qızı Nazlını oğlu Abbasa aldı. Zəmanə dəyişdi, Sovet hakimiyyəti quruldu. Varlı sinfi "düşmən" adlandırmağa başladılar. Həmzə ağa kimi Hatəm adlı səxalı bir kişini də sürgün etdilər, Neçə-neçə mərd kişini tutdular, ya da Sibirə göndərdilər.

Böyük çətinlikdən sonra Həmzə ağa oğlu Yusifin köməyi İlə Qarsa yola düşməzdən əvvəl yaxın dostu, qohumu Qlava Mustafa ilə görüşüb dedi:

– Qlava Mustafa, bu Sovet hökumətindən gözüm su İçmir. Gəl bizimlə bərabər gedək. Mənim kimi kişinin bütün vardövlətini aldı. İtlərə qədər apardı bu dilənçi, gədə hökuməti. Vallah-billah, bunun sənə də xətası dəyəcək.

Amma Qlava Mustafa Qarsa getməyə razı olmadı, Dostlar görüşüb ayrıldılar. Həmzə ağa Qarsa köçəndən sonra Qlava Mustafanı da qaralayıb tutdular, çox uzaqlara göndərdilər. Maraqlıdır, Qlava Mustafanın 1933-cü İldə Tiflisdə, qalada olmasını təsdiq edən şeir de var. Bu, bir tərəfdən Qlava Mustafanın qalada yatdığını göstərirsə, o biri tərəfdən onun təbli bir adam olduğunu da təsdiq edir.

Təbii ki, mən bu yazıda Qlava Mustafanın tərcümeyi-halını, həyatını deyil, sadəcə eşidib yadda-yaddaşda saxladıqlarını qələmə aldım. Bununla belə təsadüf etdiyim Qlava Mustafa İlə

bağlı bir rəvayəti və onun bir şeirini burada verməyi özümə borc bildim. Allah Qlava Mustafaya da, Həmzə ağaya da qəni-qəni rəhmət eləsin. Onların hər ikisi Ağbaba mahalının tanınmış şəxsləri idilər.

***

Qlava Mustafa neçə il idi ki, həbsdə əziyyət çəkirdi. Yaşlı adamdı, dindardı. Namazını qılır, orucunu tutur, dua etməyə usanmırdı. Onun dustaq yoldaşları bu dünyagörmüş qocaya təəccüblə baxırdılar.

Bir gün çox şaxta idi. Qışın lap oğlan çağlarıydı. Birdən yuxarıdan bir sərçə dustaqlardan birinin başına düşdü. Deyəsən quşcuğazı don vurmuşdu. Dustaq quşu ovcuna alıb sevindi:

– Yaxşı oldu, şamda bunu da yeyərəm.

Qlava Mustafa bunu eşidəndə dedi:

– Gəl sən o quşu mənə ver, mənim şam yeməyim sənin olsun.

Dustaq razılaşdı:

– Nə deyirəm, qoy sən deyən olsun.

Qlava Mustafa quşu qoyun cibinə qoydu. Quş cana gələndən sonra onu havaya buraxdı:

– Ey azad quş, uç get. Get İmam Hüseynə məndən xəbər apar. De ki, orada sənin qərib, qoca bir qulun var. Meni azad eləsin. Ölümlü vaxtımdı, gedim müsəlmanların arasında ölüm.

Dustaqlar bunu eşidəndə gülüşdülər:

– Səni burdan heç kəs qurtara bilməz. Kişi, boş-boş danışırsan.

Qlava Mustafa onlara cavab vermədi. Həmin gecə Qlava Mustafa yuxuda gördü ki, bir nurani kişi ona deyir: "Səhər səni buraxacaqlar. Əşyalarını hazırla". O, oyanıb bunu yoldaşlarına danışanda onlar buna yenə rişxəndlə baxdılar.

Səhər açılan kimi nəzarətçilərdən biri səsləndi:

– Qlava Mustafa kimdi? İçəri gəlsin. Əşyalarını da götürsün. O, bu gündən azaddır.

Hamı bu işə mat qaldı. Qlava Mustafa yenə əşyalarını götürüb bir dustaq yoldaşlarına, bir də nəzarətçiyə baxıb dedi:

– Məni ağam azad etdi, gedirəm. Sizi (əli ilə dustaq yoldaşlarını göstərdi), ay dinsizlər, imansızlar, kim qurtaracaq?! Bunu bilmirəm.

Qurdoğlu Mustafanın şeirini oxuculara təqdim edirik.

Yazıram məktubu, ay oğlum Abbas,
O Daşkənd deyilən Özbəkistandır.
Bir yanı Ceyhundur, bir yan Buxara,
O biri yanı da bil, Xorasandır.

Heç millətin yoxdur belə ağası,
Darıxmaynan, oğlum, çox olma ası,
O Nəhri Əqləmdə qolsuz Abbası,
Ələmdarı çağır, dada yetəndir.

Cəddi Peyğəmbərdir Əhmədi Muxtar,
Babası şirdür Heydəri Kərrar,
Meyameydə azad oldu ahular,
Peşman olub Səyyad çəkdi, amandı.

Oturdu Kufədə mənbərin üstə,
Gətirdi kafərin meylini dəstə,
Göstərdi möcüzat qəbrinin üstə,
Hür İbni qeyb barmaq "Quran"dı.

Mənim də ağamdı ol Şahi Mərdan,
Xeybərin qapısın dəstində tutan,
Mərhəbi Xeybərə Zülfüqar çalan,
Məkkədən bütləri töküb qırandı.

Sidqi dilnən tut belə İmam ətəyin,
Darıxmaynan, oğlum, sən olma qəmgin,
O nəhri əlqəmdə imam Hüseyn
Zülcəlal üstündə yalquz durandı.

Qurdoğlu çağırır "ya İmam Rza"
Sən yetir Abbası ...
Yazmışam arzuhal cəddin Mürtəza,
Zülfüqar əlindən qələ açandı.

Yazma zindan əhvalın, nə adın,
Zindana salındı Zeynalabdin.
Qolların zəncirə vurdu əhli-kin,
Dəməşqin bazarı bağlı qalandı.

Sən olasan Qasim ilən şadıman,
Sizlə abad olsun bizim ...
Mənə qismət olsun Məkkə, Xorasan,
Niyyətim ... Tilada qalandı.

Tiflis, Metex qalası, 1933-cü II

KƏRBƏLAYI HÜSEYNQULU

Tanınmış mərd kişilərdən olub. Haqqında maraqlı rəvayətlər çox olsa da əlimizdə-ovcumuzda qalan bunlardı.

Erməni düşmənçiliyi

– Burada da bu erməni itləri peyda oldular, Cəfərqulu. Bunların qabağından qaçmaq olmaz. Bu namərdlər həmişə arxadan vururlar – bilirəm.

– Yox, bunlara hədlərin göstərəcəyəm.

– Hüseynqulu, gəl bunlara baş qoşma. Bunlar xatalı adamlardı. Bu Qoğ[1] Aram da belələrindəndi.

Kərbəlayı Hüseynqulu qardaşına baxıb başını buladı:

– Elə bu ermənilərin üzümdən eldən, obadan uzaq düşmədikmi.

Kərbəlayı Hüseynqulu xəyala getdi.

– Ara, mana Xelar Sako derlər. Bilirəm. Başına bir güllə vurdu. Tamam.

– Ay erməni, səni xata tutmasın. Uzaqlaş burdan.

– Hökumət də arxamda... Sana dedi.

– Get işinə-gücünə.

– Qorxursun, tamam. İndi mən səni vurur.

Erməni tüfəngini Kərbəlayı Hüseynquluya dikəldənə qədər dalbadal iki güllə açıldı. Xelar Sako kökündən kəsilmiş ağac kimi yerə sərildi. Yanındakı dığaların qorxudan rəngləri ağappaq oldu.

– Bu itin leşini da götürüb burdan rədd olun.

– Ay oğul, sən neylədin. İdi bu kafirlərlə neyləyəcəksən... Əmini göndərdim Xelar Sakonun atasının yanına. Qan pulu

[1] Qoğ e. – Oğru.

versin, aranı sakitləşdirsin. Amma... Sən daha burada qala bilməzsən. Ermənilər para-pula çox hərisdilər. Amma ilandan quyruq sancısı getməz. Ermənilər də ilan kimidir, fürsət düşən kimi sancacaqlar. Odur ki, Hüseynqulu qardaşın Cəfərqulu ilə bərabər buradan uzaq yerə gedin. Qızıldan, puldan da götürün, oğul, istəmirəm tək gedəsən... Yad yerdə heç olmasa bir dayağın olsun.

Beləcə Şuşadan ayrıldılar. Xan nəslindən olan bu iki qardaş Ordubadın Unus kəndinə gəlib çıxdılar. Burada torpaq, mülk aldılar, yerləşdilər. Qonşu kəndlərdən də torpaq aldılar, mal-heyvan saxlamağa başladılar. Qardaşlar el-oba arasında görüb-götürmüş adamlar kimi tanındılar. Səxavətli, mərd, kasıb-kusubun tərəfdarı olduqları adamlara göstərdilər.

– Qoğ Aram gəlir, yanında da altı-yeddi adam.

Cəfərqulunun qəfil səslənməsi Məşədi Hüseynqulunu diksindirdi, xəyaldan ayıldı kişi. Xeyli aralıdakı atlı ermənilər gördü.

– Cəfərqulu, bu itlər bizdən əl çəkənə oxşamırlar. Bunların gözlərinin odunu almasam olmayacaq.

– Nə eləyəcəksən?

– Bir azdan görəcəksən.

Qoğ Aram atını irəli sürdü:

– Ara, mənim haqqım, pulum hanı? Mana da haqq verməlisən. Qoğ Aram haqqını almasa işin yaxşı olmaz.

– Mənim sənə borcum var?

– Var. Türkün varı, pulu bizə halal. Verərsin, tamam, verməzsən bir güllə... Təpənə.

– Eləmi.

– Elə.

Qəflətən güllə açıldı. Qoğ Aram gurultu ilə yerə sərilən kimi Kərbəlayı Hüseynqulu onun başını xəncərlə üzüb bir ağaca keçirdi. Vahimədən gözləri böyüyən erməni atlılarına səsləndi:

– Daha kim mənə güllə atmaq istəyir, bəri gəlsin.

Ermənilər, qırğı görmüş cücələr kimi ətrafa dağılışdılar. Cəfərqulu da quruyub yerində qalmışdı.

– Cəfərqulu, yatıbsan nədi. Gəl gedək, bunlara belə eləməsən bizi ayaqlayarlar. Gözlərinin odunu aldım, bir də bu xətaya düşən olmayacaq.

Könül sevən göyçək olar

Kərbəlayı Hüseynqulu ara-sıra atına minib kəndlərdən, dağlarla, dərələrlə keçib öz doğma yurdu Şuşaya gedər, orda qohum-əqrəbasından xəbər tutardı. Bir gün yenə Şuşadan qayıdanda yolu Zəngilan ərazisindən keçir. Baxır ki xeyli aralıda bir bulaq var. Başında da bir nazəndə xanım. Ürəyi atlandı. Özü-özünə mat qaldı. Allah, Allah nə olub buna. Hələ bu qızın bir üzünü görməmiş bu nədi girdi ürəyimə. Atını irəli sürüb düz bulağın başına gəldi. Salam verdi. Qız salamı aldı.

Qızın iki qaşının arasından sanki bir ox çıxıb oğlanın ürəyinə saplandı. Kərbəlayı Hüseynqulu az qala huşunu itirib yıxılsın. Bir təhər özünü topladı.

– Xanım qız, mənə bir parç su verərsənmi.

Qız dərhal ona bir parç su uzatdı. Oğlan suyu içib parçı qıza geri verəndə onu biləyindən tutub tərkinə aldı:

– Könül sevən göyçək olar. Mənim adım Hüseynquludu. Sənin adın nədi?

– Fəxrənsə.

– Könlümə yatdın. Sənin də könlünə yatdısa bu sevda baş tutdu.

Qız gülümsəsə də dillənmədi.

Aradan xeyli vaxt keçsə də Fəxrənsəni axtarsalar da tapa bilmədilər. Kərbəlayı Hüseynqulu Fəxrənsə xanımı Ordubadın Unus kəndinə gətirdi. Bir müddətdən sonra onların övladları dünyaya gəldi. Nəhayət, Kərbəlayı Hüseynqulu Fəxrənsə xanımı da övladını da götürüb Zəngilana xanımının yaşadığı kəndə

getdilər. Fəxrənsə xanımın ailəsi, qohumlar ilə tanış oldular. Bu görüş Fəxrənsə xanımın ata-anasını, qohumlarını sevindirdi.

***

Artur bir dəstə yaradıb yol kəsir, gəlib gedəni soyurdu. Bu balaca boy, əyriçənə erməni necə olur-olsun Kərbəlayı Hüseynqulunu öldürməyi qərara alsa da onu onun yaxınına belə getməyə qorxurdu. Amma münasib vaxt, fürsət axtarırdılar. Birdən uzaqdan bir atlı göründü. Quldurlar o saat gizləndilər. Yaxınlaşanda baxdılar Arduşdu Xelar[1] Arduş. O saat Artur onu yanına çağırdı:

– Ara, sənin burda nə işin var.

– Artur can, sana xeyirli bir xəbər gətirmişəm. Amma...

– Amma nə?

– Bir onluq qızıl verməsən demərəm.

– Ara, de, verərəm.

– Yox, ver sonra.

– Al.

Artur ona bir qızıl tulladı. Arduş pulu göydə tutdu, cibinə qoydu.

– Hüseynqulu qonşu kəndə gedib. Ordakı mal-heyvanına, mülkünə baş çəkməyə.

– Nə yaxşı. Asvas yetirdi bizimki. Gedib bunun arvad-uşağını qırar, varını-mülkünü talan edib, evinə də od vuraq. Ev də yanıb kül olar. Beləcə bu türkün atasına od vurarıq.

Dərhal hazırlandılar on-on beş atlı yola düşdülər. Gəlib Kərbəlayı Hüseynqulunun evinin ətrafında pusuya yatıb havanın qaralmasını gözləməyə başladılar. Artur bir-iki ermənini göndərdi ki, ətrafa nəzər salsınlar.

Fəxrənsə xanım ətrafda dolaşan ermənilər görüb şübhələn-

[1] Xelar – e. Dəli.

məyə başladı, oğlanlarını yanına çağırdı.

– Bu namərd ermənilərdən gözüm su içmir.

Uşaqların hərəsinin əlinə bir tüfəng verdi dedi:

– Əgər nəsə olsa siz, hara gəldi atəş acın. Ermənilər elə bilsinlər ki, evdə adam çoxdu. Mən onların işinə baxacam.

Dərhal oğlanlar hərə bir tüfəng götürüb səngərə yatıb gözləməyə başladılar. Ermənilər gecənin səssizliyini fürsət bildilər, yəqin hamı yatıb, gedib işlərini bitirək. Ermənilər evə yaxınlasan kimi onları atəşə tutulular.

Fəxrənsə xanım sərrast atəşlə yeddi ermənini vurub öldürdür, bir neçəsini yaraladı. Bunu görən quldur ermənilər qorxub geri çəkildilər. Quldurbaşı Artur gedib Arduşu tapan kimi təpəsinə üç güllə vurdu:

– Yalan deyib bizi ora göndərdin ki, Hüseynqulu bizi öldürsün. Sənin üzündən gör necə nəfər güdaza getdi. Kərbəlayı Hüseynqulu evdəymiş!

Bu quldurbaşı bilmir ki, onları vahiməyə salan ev sahibinin qadınıdı. Atalar məsəlidir: "Aslanın erkəyi, dişisi olmaz". Aslan yatağına gələn tülkü-çaqqalın leşi qalar. Aslan yatağı xəlvət dərə deyil ki, orda tülkü-çaqqal bəy ola.

ETNOQRAFİK CİZGİLƏR

NANAYLAR

Tədqiqatlar göstərir ki, nanayların təsiri ilə Ağbabada, eləcə də Gümrüdə, Axılkələkdə nanayı saz havaları yaranmışdır. Bu saz havalarından dövrümüzə ancaq bir neçəsi gəlib çatmışdır. Bunlardan biri Gümrülü Aşıq Tüccarın, biri Aşıq İsmayıl Aralıqlının, dördü isə Aşıq Nəsibindir. Beləliklə, dövrümüzə bu aşıq havalarından yeddisi gəlib çatıb. Bunlardan biri də "Gəlin nanayı"dır. Bunlardan "Gümrülü Aşıq Tüccarın nanayı", "Otalı qızı", "Ota nanayı" kimi saz havalarının həm mətni, həm də motivləri məlumdur, amma "Toya bax, zurnaya bax", "Söylə nanayı, nanayı" "Gül gedir əldən" kimi nanayların mətnləri qalıb. Sonuncu hər üç nanay Sağamoyda söyləndiyindən el-oba arasında "Sağamoy nanayları" kimi tanınmışdır.

SAĞAMOY NANAYLARI

Sağamoy Cavaxetiyada kənd adıdır. Burada vaxtilə türklər yaşayırdılar. "Sağamoy" sözü əslində "Sakamiya"dır. Bu söz iki hissədən ibarətdir: "Saka"+"miya". "Saka" "saq", "miya", "biya" isə "çay" mənasındadır. Biya adlı çay da var. Yəni "Sağamoy" "Saq çayı", "Saqların çayı" mənasındadır. 1915-1920-ci illərdə baş verən erməni vəhşətində Sağamoyun türk əhalisi faciəyə məruz qalıb.

Alı ağa adlı varlı-hallı bir ağanın yeganə bir qızı varmış. Onu telli-duvaqlı ərə verir, amma göz yaşı kişini boğur. Çünki həyat yoldaşı da bir neçə ilmiş vəfat edibmiş. Buna görə də bu kövrək kişi özünü saxlaya bilmir. Aşıq Nəsib vəziyyəti belə görən kimi bədahətən "Sağamoy nanayı"larını yaradıb. Ustad aşıq burada "bulnan sonayı, sonayı" ifadəsi ilə ona yenidən ailə qurmağının vacibliyini xatırladır.

GÜL GEDİR ƏLDƏN...

Eldən gedən incidi,
Gül gedir əldən, yolunu bağlama.
Gövhərdi, dürr, incidi,
Sevin, de-gül, sən ağlama, ağlama.
Qız olan gəlin gedər,
Gül gedir əldən, yolunu bağlama;
Niyə qəlbin incidi,
Sevin, de-gül, sən ağlama, ağlama.

Aç qolunu, oyna gəl,
Gül gedir əldən, yolunu bağlama.
Süz irəli, qayna gəl;
Sevin, de-gül, sən ağlama, ağlama.
Gül, a qızın atası,
Gül gedir əldən, yolunu bağlama;
Durma bəyin toyna gəl,
Sevin, de-gül, sən ağlama, ağlama.

Aç başını, tər axır,
Gül gedir əldən, yolunu bağlama.
Hamı: qohum, yad baxır,
Sevin, de-gül, sən ağlama, ağlama.
Yol aldı bəy evinə,
Gül gedir əldən, yolunu bağlama;
Cehiz-filan, ilaxır,
Sevin, de-gül, sən ağlama, ağlama.
Duruxub qalma, kişi,
Gül gedir əldən, yolunu bağlama;
Vecinə alma, kişi,
Sevin, de-gül, sən ağlama, ağlama.
Qız böyüdü köç edər,

Gül gedir əldən, yolunu bağlama;
Boşalıb-dolma, kişi,
Sevin, de-gül, sən ağlama, ağlama.

TOYA BAX, QARA ZURNAYA BAX

Qız olan bir qızıldı,
Toya bax, qara zurnaya bax;
Qəlbin niyə nəzildi,
Köçüb gedir, göydə durnaya bax.
Kəkliyini uçurdun,
Toya bax, qara zurnaya bax;
Köç yollara düzüldü,
Köçüb gedir, göydə durnaya bax.

Qız olan köçər gedər,
Toya bax, qara zurnaya bax.
Yollardan keçər gedər,
Köçüb gedir, göydə durnaya bax.
İgidlərin içindən
Toya bax, qara zurnaya bax;
Mərdini seçər gedər,
Köçüb gedir, göydə durnaya bax.

Qızın boyu bəstədi,
Toya bax, qara zurnaya bax;
Teli gözü üstədi,
Köçüb gedir, göydə durnaya bax.
Ay kişi, möhkəm dayan,
Toya bax, qara zurnaya bax;
Deməsinlər xəstədi,
Köçüb gedir göydə durnaya bax.

SÖYLƏ NANAYI, NANAYI

Sağamoylu ağasan,
Söylə nanayı, nanayı;
Bənzərsən bir dağa sən,
Bulnan sonayı, sonayı.
Tel-tel açıl, a kişi,
Söylə nanayı, nanayı.
Bulud olub yağasan,
Bulnan sonayı, sonayı.

Ağ telini dara bir,
Söylə nanayı, nanayi
Nəzər yetir yara bir,
Bulnan sonayı, sonayı.
Qarış deyən-gülənə,
Söylə nanayı, nanayı.
Çəkmə özün dara bir,
Bulnan sonayı, sonayı.

Qızın getdi yad evə,
Söylə nanayı, nanayı;
Mindirdin bir bədövə,
Bulnan sonayı, sonayı.
Sağamoydan köç etdi,
Söylə nanayı, nanayı.
Gəlin oldu Karsevə,
Bulnan sonayı, sonayı.

Bığını bur, meydan aç,
Söylə nanayı, nanayı;
Gül-çiçəkdən başda tac,
Bulnan sonayı, sonayı.
Desin, gülsün, sevinsin,

Söylə nanayı, nanayı.
Nəsib sənin lə ortac
Bulnan sonayı, sonayı[1].

DARABA OTAQ

Daraba otaq hər bir Ağbaba kəndində vardı. Belə otaqlarda tırınqı və aşıq məclisləri keçirilirdi. Hər bir kəndə bir neçə belə otaq vardı. Daraba otaq digər otaqlara nisbətən iri olub, üç tərəfdən bir metrdən bir qədər az taxtlarla əhatə olunmuşdu, ancaq qapı tərəfdə taxt yoxdu. Taxtlar təxminən çarpayı enində, otağın divarları boyunca uzanırdı. Ortaya palaz, cecim, xalça, xalı salınırdı. Burada aşıq, onun şəyirdi dövran edirdilər. Taxtların üstünə nimdər və mütəkkələr atılırdı. Otağın bir küncündə buxarı, ya da soba vardı. Buna görə də otaq həmişə isti olurdu. Daraba otağın tavanına bir neçə sıra çıraq düzülmüşdü. Onların piltələri mal yağı ilə doldurulduğundan otaqda iy olmurdu, içəri yaxşı işıqlanırdı. Belə işıqlı, isti otaq qış günlərində kara gəlirdi, adamlar böyük həvəs və maraqla el sənətkarlarının şirin ləhcə ilə danışdıqları nağıllara (adətən, el sənətkarları dastana "nağıl" deyirdilər) qulaq asırdılar. "Daraba" sözü iki hissədən ("dar"+"aba") ibarətdir. Birinci hissə (dar) əslində "tar"dır. Məsələn, toyuq tarı. İkinci hissə ("aba") "əbə" kimi də məlumdur, müraciət forması kimi işlənirdi. Məsələn: Aşıq Qənbərə həmkəndliləri "əbə" deyirdilər. Kəndlərdə "əbə", "aba" "ata", bəzən də "ana" mənası bildirirdi. Məlumat üçün qeyd edək ki, Qafanın Acıbac kəndinin yaxınlığında bir neçə dərəni birləşdirən böyük dərə Əbədərə adlanırdı. Buradan "daraba" "böyük taxtı olan" anlamında olduğu qənaətinə gəlmək olur.

Daraba otaqlar həm də ağbabalıların yüksək mədəniyyətindən və qədim gələnəklərindən soraq verməkdədir.

[1] Söyləyəni: Əziz baba, 72 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

TIRINQILAR

Tırınqı məclisləri qədimlərdən ta XX yüzilliyin 30-cu illərinədək Ağbaba ərazisində keçirilmişdir. Adətən, bu məclislər də aşıq məclisləri kimi daraba otaqda keçirilirdi. Ağbabanın hər bir kəndində bir neçə daraba otaq olurdu. Tırınqılar Aşıq Qərib Həsən, Aşıq Heydər, Aşıq Nəsib, Aşıq Məhərrəm, Aşıq Əli, Aşıq Əbdül, Aşıq Alışan, Xudamədəd, Çoban Əli, Çorlu Məhəmməd, kimi el sənətkarlarının yaradıcılığında da mühüm yer tutur. Təbii ki, bunu Gümrü aşıqlarının (Gümrülü Aşıq Tüccar, Gümrülü Aşıq Ələsgər, Aşıq Əhməd, Aşıq Haqverdi, Tomar Həsən, Tümənoğlu və b.) yaradıcılığında da rast gəlinir.

Tədqiqatlar göstərir ki, bu xalq nəğmələri təxminən XIII-XIV yüzilliklərdə meydana gəlmişdir. Daha doğrusu, bu yüzilliklərdən başlayaraq Azərbaycan ərazisi yadelli işğalçıların müdaxilələrinə məruz qalmışdır. Hülakilər dövründə, xüsusilə Çoban Məlik Əşrəfin ağalığı vaxtı Azərbaycandan adamlar zülm-məşəqqətlərdən baş götürüb başqa ərazilərə köçməyə məcbur olmuşdular (ASE, XI cild, Bakı, 1982, s. 261). Yurd itkisi, didərginlik adamlarda olduqca kövrək duyğular yaratmışdı. Bunun təsiri ilə el sənətkarları yeni-yeni tırınqılar yaratdılar. Tırınqılar adətən üç bənddən ibarət olub, 11 hecalıq qoşmalara oxşayır, amma möhürbənddə müəllifin adı çəkilmir. Bu xalq nəğmələri qoşmaya oxşasa da özünəməxsus struktura malikdir. Topladığımız tırınqıları diqqətlə nəzərdən keçirəndən sonra bu şeir növünün üç əsas əlamətini müəyyən etdik.

Birinci əlamət: birinci, ikinci və üçüncü bəndlərin birinci misrasında iki və daha artıq söz təkrar olunur.

İkinci əlamət: qafiyə quruluşu birinci bənddə aaab, ikinci bənddə qqqb, üçüncü bənddə dddb şəklindədir.

Üçüncü əlamət: birinci bəndin dördüncü misrası ikinci və üçüncü bəndin dördüncü misrasında təkrar olunur (T.S. Tırınqılar şifahi xalq ədəbiyyatının janrı kimi. "Dədə Qorqud" dərgisi. Bakı:

Nurlan, 2005/1, s. 85).

Tırınqıları əsasən "Atüstü", "Ağbaba atüstü", "Qaraçı", "Yurd yeri" kimi saz havaları üstə oxuyurdular. Adətə görə saz havalarına bələd olmayanlar tırınqı oxuya bilməzdilər. Sovet hökuməti yaranandan, Qars müqaviləsindən sonra tırınqılarda yeni bir motiv də görünməyə başladı. Bu da Çıldır-Qars həsrəti motividir. Çünki sərhədlər bağlandı. Bu Sovet hökuməti 1956-cı ildə hər tərəfini tikanlı məftillər çəkilmiş direklərlə möhkəmlətdi, bir növ sərhədlərə dəmir pərdə çəkildi.

TIRINQILAR

1.

Gözümün önündə qalıb o günlər,
Kim səsim eşidər, kim məni dinlər.
Kefcil kef eyləyər, dərd çəkən inlər,
Mənimki də belə gəlif, neynəyim.

Gözümün önündə sərhəd dirəyi,
Ayrılıqla həsrət sökür ürəyi.
Dolanır dalımca ölüm mələyi,
Mənimki də belə gəlif, neynəyim.

Gözümün önündə sinor dərəsi,
Yazda gül-çiçəkdi bəndi-bərəsi.
Ac qurda bənzəyir dərdin yörəsi,
Mənimki də belə gəlif, neyləyim.

2.

Sinorun qırağı qəbirnən dolu,
Bura çox düşübdü mərdlərin yolu.
Mən də bir bəndəyəm, Allahın qulu,
Sinor qırağında öləydim mən də.

Sinorun qırağı çisir, dirəkdi,
Bu həsrət, ayrılıq nəyə gərəkdi.
Çıldırın həsrəti qəlbə qəm əkdi,
Sinor qırağında öləydim mən də.

Sinorun qırağı qandı, qadadı,
Burda tutur məni həsrətin badı.
Sinoru çəkənin bataydı adı,
Sinor qırağında öləydim mən də.

3.

Qəbir var sinorda, yoxdu başdaşı,
Kim bilir necolub qohum-qardaşı.
Burda qəmli anlar mənim sirdaşım,
Mənim bu dərdimin davası yoxdu.

Qəbir var sinorda ot-ələf üstü,
Adamın başından çıxardır tüstü.
Tükənməz nalədi, bir qəmli səsdi,
Mənim bu dərdimin davası yoxdu.

Qəbir var sinorda yeri bilinmir,
Burda olmağının siri bilinmir.
Dərdi silinsə də izi silinmir,
Mənim bu dərdimin davası yoxdu[1].

[1] Söyləyəni: Xəstə Zərnişan, 80 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

4.

Gümrüdən gəlmişəm, gözlərim ağlar,
Ağlıyan başına qaralar bağlar.
Getməz ki, qəlbimdən mənim bu dağlar,
Ölüncə ağlaram, dərdim var mənim.

Gümrüdən gəlmişəm qaçaqaçıynan,
Vaynan, şüvəniynən, köçəköçüynən.
Bəlanın içiynən, dərdin içiynən,
Ölüncə ağlaram, dərdim var mənim.

Gümrüdən gəlmişəm uşaq yaşımda,
Bu Gümrü deyilən qalıb duşumda.
Fələyin şimşəyi çaxıb başımda,
Ölüncə ağlaram, dərdim var mənim.

5.

Sanıram yuxudu, duşdu, ya nədi,
Baxıram ürəyim betər göynədi.
Mənim dərdim, vallah, elə köhnədi,
Gümrüdə evimiz, mülkümüz qaldı.

Sanıram yuxudu, yenə ordayam,
Qaçaqaç başlayıb, yolda-dardayam.
Mən indi bilmirəm axı hardayam,
Gümrüdə evimiz, mülkümüz qaldı.

Sanıram yuxudu o ötən günlər,
Deyirəm danışam kim məni dinlər.
Yurdundan ayrılan hər zaman inlər,
Gümrüdə evimiz, mülkümüz qaldı.

6.

Mən də gümrülüyəm, tanıyın, bilin,
Dərd nədi qanıram, bilirəm dilin.
Göz yaşım qurumaz, göz yaşım silin,
Mənim uşaqlığım keçib Gümrüdə.

Mən də gümrülüyəm, başı bəlalı,
Qaraya büründüm, geymərəm alı.
Dərd qanmaz dərdimdən olarmı halı,
Mənim uşaqlığım keçib Gümrüdə.

Mən də gümrülüyəm, ötüb o çağlar,
Göylərə dirənib nalələr, ahlar.
Qanayan yaramı kim gəlib bağlar,
Mənim uşaqlığım keçib Gümrüdə.

7.

Gümrüdən çıxmılşam uşaq yaşımda,
Qəzanın qədəri olub başımda.
Amma gözəl günlər qalıb duşumda,
Yadıma düşdükcə ağladır məni.

Gümrüdən çıxmışam o qaçaqaçda,
Can şirindi, hərə bir yana qaçdı.
Kor tale başıma betər iş açdı,
Yadıma düşdükcə ağladır məni.

Gümrüdən çıxmışam, yaş ötüb gaha,
Bircə ümidim var göydə Allaha.
Hərdən başlayıram naləyə, aha,
Yadıma düşdükcə ağladır məni.

8.

Mən elə bilirdim dəm də az olmaz,
Mənsiz bahar olmaz, güllü yaz olmaz.
Gümrü yada düşər, kefim saz olmaz,
Gələr didələrdən yaş yavaş-yavaş.

Mən elə bilirdim dərd qurtarandı,
Get-gedə artırmış demə bu andır.
Könül, sən də bunu hər kəsə qandır,
Gələr didələrdən yaş yavaş-yavaş.

Mən elə bilirdim yurd bir nağlıdı,
Gümrü ağır eldi, betər dağıldı.
Bilməm qocalıqda bu nə ağıldı,
Gələr didələrdən yaş yavaş-yavaş[1].

9.

Qohum-qardaş bir-birinə həsrətdi,
Deyirlər ki, ara sinor, sərhəddi.
Nər oğul da yara bilməz bu səddi,
Yolu yox ki, Ağbabayla Çıldırın?!

Qohum-qardaş bir-birinə yad olub,
Bu qohumluq guya quru ad olub.
Bu ayrılıq canımıza od olub,
Yolu yox ki, Ağbabayla Çıldırın?!

Qohum-qardaş bir-birinə simsardı,
El-obanı gələn bəla, dərd sardı.
Bir il, beş il olsa idi nə vardı,
Yolu yox ki, Ağbabayla Çıldırın?!

[1] Söyləyəni: Anaxanım nənə, 75 yaşında (Amasiya rayonu, Quzukənd kəndi)

10.

Hamasadan o tərəfə Çıldır var,
Doğma bizə o dərələr, o dağlar.
Qoca-qoltuq yada salıb hey ağlar,
Yollar yoxmu Hamasadan Çıldıra?!

Hamasadan o tərəfə kim gedib,
Çox yəqin ki, xəyal ilə qəm gedib.
Qəm sazında zil qalmayıb, bəm gedib,
Yollar yoxmu Hamasadan Çıldıra?!

Hamasdadan o tərəfə yol azdı,
Dəli könül yol itirdi, yol azdı.
Sinəmizə ayrılığı qəm yazdı,
Yollar yoxmu Hamasadan Şıldıra?!

11.

Çıxmaz yaddan qoca Qarsın qalası,
Gül-çiçəyi, otu-gülü, lalası.
Mərd doğulub türkün oğul balası,
Hamasadan qoca Qarsa salam var.

Yaddan çıxmaz qoca Qarsın şəhəri,
Qışı soyuq, təmiz, aydın səhəri.
Yol yoxdu ki, ata vuram yəhəri,
Hamasadan qoca Qarsa salam var.

Yaddan çıxmaz qoca Qarsın yörəsi,
Daş körpüsü, çayı, bəndi-bərəsi.
Köyü, yurdu, yolu-izi, dərəsi,
Hamasadan qoca Qarsa salam var.

12.

Qars deyəndə gözüm dolur, neyləyim,
Əzəl gündən odlu olub köynəyim.
Yol ki bağlı, kəsilərmi göynəyim,
Kimsə bulmaz bircə çarə dərdimə.

Qars deyəndə o yan düşür yadıma,
Od alıram kimsə çatmır dadıma.
Demək olmur qohumuma, yadıma,
Kimsə bulmaz bircə çarə dərdimə.

Qars deyəndə o dağlara ün düşər,
Mən fağırın üstünə də gün düşər.
Dərd əlindən saçlarıma dən düşər,
Kimsə bulmaz bircə çarə dərdimə.

13.

Gözüm görmür, seçəmmirəm dünyanı,
Qaranlıqda mən bilirəm hər yanı.
Kimi qanır, kimi deyir hədyanı,
Ay Yaradan, sən bilərsən, nə deyim.

Gözüm görmür, əl-qol varsa, nə fayda,
Dərd bürüyər dərdli kəsi bu qayda.
Hamasadan kimlər qalıb o tayda?!
Ay Yaradan, sən bilərsən, nə deyim.

Gözüm görmür, baş əyilir aşağı,
Dərd bürüyər qohum-qardaş, uşağı.
Seçəmmirəm həm qarıyı, həm ağı,
Ay Yaradan, sən bilərsən, nə deyim[1].

[1] Söyləyəni: Hacı müəllim, 70 yaşında (Amasiya rayonu, Hamasa kəndi)

QARA NAĞIL

Qara nağılı (masal anlamındadır) adətən dərvişlər və nağılçılar danışırdılar. Bunlar Gümrü və Külverən (Qarsın kəndinin adıdır), bir də Urmi dərvişləri idi. Onların Gümrüdə, Beşmüqəddəslər qəbiristanlığının yanında daş olacaqları (kiçik hücrələr) vardı. Gümrülü Mehdi baba görkəmli nağılçı idi. Onun nağıllarına Ağbaba kəndlərindən də adamlar qulaq asmağa gəlirdilər. Mahmud baba, Əziz dayı kimi nağılçılar Ağbabanın Təzə İbiş kəndindəndi. Bu nağılçılar yaxşı məclis keçirirdilər. Məsələn, Əziz baba həm də nağılın əvvəlində, ortasında, axırında avazla tırınqı, nanay, ya da bir aşıq havası üstə qoşmadan, gəraylıdan oxuyurdu. Onun ifası o qədər cəlbedici idi ki, ustad aşıqdan seçilmirdi. Əziz babanın dərvişlər sayağı dolanması, səmah etməsi də bir ayrı tamaşa idi.

NAĞIL

Aşıqlar həmişə dastana nağıl deyirdilər. Nağıl olduqca canlı və yaddaqalan olurdu. Ustad aşıq şəyirdi ilə daraba otağın ortasında məclisi şənləndirirdi. El arasında "sənin işin nağıldı" deyəndə də dastan başa düşülürdü. Bu məclislərdə ancaq kişilər və cavan oğlanlar iştirak edirdilər.

QARAVƏLLİ

Qaravəlli adətən nağılların arasında, aşıqların dediyi kimi, "nağılın yaralı" yerində işlənirdi. Başqa ərazilərdə bu lətifə ilə əvəz olunsa da, Ağbabada qaravəlli əsas sayılırdı. Bu həm də el sənətkarının ustalığını da göstərirdi. Çünki qaravəlli həcmcə lətifədən böyükdü, həm də onu söyləmək də asan deyildi, yeri

gələndə aşıq özü bədahətən də yaradırdı. Bəzən həcmcə kiçik olan nağıllar danışanda, ya da aşıq rəvayətlərindən söz açanda məclisin bir neçə yerində qaravəllidən istifadə lazım gəlirdi. Buna görə də aşıq bu işin ustası olmalı idi. Bu bir ənənə olduğundan istər Ağbaba, istərsə də Gümrü sənətkarları qaravəlli ustası idilər.

DÖŞƏMƏ

Ağbabada döşəmə el sənətkarları arasında bir ənənə kimi davam etdirilmişdir. Adətən, döşəmə dastandan əvvəl deyilirdi. Bundan istifadə edən ustad aşıq şəyirdi ilə bərabər məclisin daha canlı və maraqlı keçməsinə nail olurdu.

Döşəmə yalandan ibarət olurdu. Bu daha çox bəhri-təvilə oxşayır, olduqca düşündürücü və tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyırdı. Təbii ki, onun oynaqlığına, poetikliyinə ustad aşıqlar xüsusi diqqət yetirirdilər. Döşəmə haqqında F.Kırzıoğlu da yazır: "Şərqi Anadoluda, Azərbaycanda, Dağıstanda döşəmə gələnəyi dastanların 3-5 gecəyə nağıl edilməsi, dastanın ortasında qaravəlli danışmaq indiyə qədər qalmışdır" (F.Kırzıoğlu. Döşeme geleneyi. Türk dili. Aylıq dil ve Edebiyyat dergisi. Cild XIX. Sayı 207. Ankara. 1967, 473).

Qeyd etmək lazımdır ki, döşəmə təkcə adamları əyləndirmək üçün bir vasitə deyildi, nəcib bir məqsəd də güdülürdü. Bu döşəmə həm də küsülü olanları barışdırmaq məqsədi söylənirdi. Həm də bunun söylənməsinə vaxt az olurdu. Bu da ustad aşıqdan böyük ustalıq və qaynar təb tələb edirdi. Buna görə də hər aşıq bunu danışmağa cəsarət edə bilmirdi. Döşəməni şərti olaraq iki yerə bölmək olar. Birincisi, ustad aşıq tərəfindən camaata verilən xeyir-dua (bir neçə cümlə ilə verilir), ikincisi, yalanın mətni (həmişə ləhcə ilə danışılırdı). İndi döşəmələrdən örnək olaraq Aşıq Qənbərin danışdığı döşəmənin birinci hissəsinə (xeyir-dua) nəzər salaq: "Ey əziz qohum-qardaşlar, dostlar. Ay sizi belə pəyəsi mallı, cah-calallı görüm... Həmməşə nurcamal, əhli-hal

olasınız. Sizdə nə var, nə yox. Qışdı, qara qış. Eşih qar, içəri dar. Deyirəm sizə bir alqış eliyim. Haqqın qulu olanı Tanrı saxlıyacax, hər birinin mətləbini versin Allah".

Qeyd etmək lazımdır ki, F.Kırzıoğlunun 1967-ci ildə yazıya aldığı döşəmənin xeyir-duasından demək olar ki, az fərqlənir, onunla eyniyyət təşkil edir. İndi həmin xeyir-duaya da nəzər salaq: "Ay ağalar, əziz qonşular, hamınız xoş gəlifsiniz. Açılsın dəminiz, olmasın qəminiz. Çoxalsın qoyununuz, yetməsin konunuz, kor olsun düşmanınız. Hər diləyinizi versin yaradan sübhanımız" (F.Q., 473). İndi də Aşıq Qənbərin "Qırx yoluq qaz" döşəməsinin nə məqsədlə söyləndiyinə baxaq. Aşıq Qənbər deyir: "Qonşu kəndlərdən birinə getmişdim. Payızın da axırlarıydı. Yolda mənə bir çoban rast gəldi. Dedi:

– Əl mənim, ətək sənin. Mənə bir-iki saatlığa da qonaq olacaqsan. Evim də bu yaxınlıqdadı. Çoban olanda nə olar, məni də adam yerinə qoysana.

Nə deyim, düşdüm çobanın yanına. Keçdik içəri. Baxdım içəridə bir uzun boylu kişi də var, salam verdim. Çoban mən bir tərəfdə əyləşən kimi dedi:

– Aşıq qardaş, sən bir az gözlə, mən qoyuna baxıb gəlirəm.

Aradan nə qədər keçdi bilmədim, baxdım yanımdakı kişi keçib o biri otağa. Baxdım çoban da gəlir, əlində də çombax. Tez çıxdım qabağına:

– Hirsin tutuf, eləmi?

Dedi:

– Aşıx, qoy bu arvada bir-iki çombax ilişdirim.

Dedim:

– Dəlimi olufsan?

Dedi:

– Gəl bir eşiyə, gör bu zalım qızı neyniyif.

Eşiyə çıxdım, yalan olmasın, qırx qaz... Hamısı da tühsüz... Yoluflar tühlərini... Qağıllaşıllar, eşih də soyux.

Məsələ aydın oldu. Sən demə, o uzun boylu kişi gürcüstan-

lıymış. Gətirif çaxır satmağa. Çağır dolu tuluğun biri bir boş qaba tökülüf. Qazlar da içif məst oluflar. Arvat da elə bilif ölüflər, tühlərini yoluf, onları da eşiyə atıf. Mən də o saat toxuyuf bir döşəmə elədim" (Söylədi: Aşıq Qənbər, 81 yaşında (Amasiya rayonu, İlanlı kəndi).

Ənənəyə görə döşəmənin kimə deyilməsi anonim olmalı idi. El sənətkarı ad çəkmirdi, amma məclisdən sonra bir xəlvət yerdə aşıqla görüşüb ona xələt verirdi. Həm də həmin şəxs küsdüyü, narazı qaldığı adamla da barışmalı idi.

Adətən, döşəmələr nağılın əvvəlində söylənsə də bir neçə gün davam edən məcislərin başlanğıclarında da deyilir, el sənətkarları məclis iştirakçılarını məftun edir, onların könlünü ələ alırdılar. Aşıq Qərib Həsən, Aşıq Heydər, Aşıq Qəhrəman, Aşıq Alışan, Aşıq Məhərrəm, Xudamədəd, Miskin Tağı, Aşıq Qənbər və başqaları döşəmə ustaları kimi tanınmışdılar.

AĞBABADA NOVRUZ BAYRAMI

Ağbabada Novruz bayramı çox möhtəşəm keçirilirdi. Burada çoxsaylı mərasimlər, su falları, niyyətlər, nanayoxumalar, müxtəlif oyunlar və s. bu bayramın zənginliyini və ağbabalıların həyatında mühüm rol oynadığını göstərirdi. Novruz bayramına az qalmış niyyəteləmə xüsusi diqqət çəkirdi. Bu vaxt hər bir evdə yaşlılar cavanlara xüsusi göstəriş verirdilər:

– Əməlli söz danışın, bu əziz günlərdə dilə, elə layiq sözlər işlədin.

Bu vaxt xəlvətcə qapı dalında niyyət eləyən cavanlar eşidəcəkləri sözləri səbirsizliklə gözləyirdilər.

Duzlu kökə, aşqoyma, külfə əyəsi ilə danışıq kimi niyyətlər yaddaqalandır. Adətən, ərgən qızlar duzlu kökə yeyib yatardılar. Yuxuda hansı oğlan ona su verərdisə o, onun butası sayılırdı. Aşqoyma da maraqlı niyyətdir. Ərgən qızlar xəşil bişirir, bir yerə qoyur, xəlvətə çəkilərdilər. Quş o aş topasını hansı tərəfə

götürüb aparsa, onun butasının o tərəfdə olduğu bəlli olurdu.

Külfə əyəsi ilə danışıq bir az çətin niyyət hesab olunurdu. Çünki bu əyə qırmızı saqqallı, qırmızı saçlı, zəhmli bir kişi şəklində təsvir olunurdu. Buna görə də təndirin yanına külfəyə yaxınlaşan ərgən qız gərək bir az ürəkli olaydı. Yəni o, özünü toplayıb deyərdi:

– Sənə fəda olum, mənə bir xəbər...

Əgər külfədən səs gəlsə, demək, onun ürəyində tutduğu niyyət qəbul olunub, cavab gəlməsə demək, bunun əksidir.

"Çilə-çilə çıxarmaq" adlanan niyyət də maraqlı mərasimdir. Bu zaman bir ev qız-gəlinlərin ixtiyarına verilirdi. Adətən, evdə kişi qismi olmurdu, yəni ərgən qızlar özlərini sərbəst hiss etsinlər, kimdənsə utanmasınlar. Bu mərasimdən öncə yaxşı xörək bişirir, ortalığa meyvə, şirniyyat da qoyurlar. Yeyib-içəndən sonra on-on bir yaşında oğlanın bulaqdan gətirdiyi suyu bir iri qaba tökür, xam pambıq və xam iynə götürürdülər, onları suya salırdılar. İynələr üz-üzə gəlsə bu hal xeyirli sayılırdı, yəni niyyətin baş tutması deməkdir. Bu işə başlayanda avazla belə oxuyurdular:

Ay çilə-çilə qardaş,
Atın qamçıla, qardaş.
Gəl sənə bir söz deyim,
Bəxtin açıla, qardaş.

Bu vaxt həmin evin bacası açıq saxlanırdı ki, cavanlar oradan sevdikləri ərgən qızlara ürək sözlərini vəsfi-hallarla desinlər. Təbii ki, qızın cavabından məsələ bəlli olurdu. "Çilə-çilə çıxarmaq" adlanan bu mərasim adətən, nanaylarla müşayiət olunurdu. Hər bir nanay üç vəsfi-haldan və nanayarasından formalaşırdı. Nanayaralarında da narazılıq, şikayət az-çox özünü göstərirdi. Məsələn:

Ay lalam səni, ay lalam səni,
Qız, ana qoymur mən alam səni.

Burada oğlanın anasının narazılığı aydınca görünməkdədir.

Novruzda üzük falları da olduqca maraqlı idi. Adətən, bir qaba su töküb içinə bir neçə üzük salırdılar. Bir on-on bir yaşlı oğlan əlini salıb oradan kimin üzüyünü çıxarsa o, bəxtli sayılırdı, yəni onun niyyəti qəbul olunmuş idi. On-on bir yaşlı oğlanın orada iştirakı təsadüfi deyildi. Çünki el arasında bu işi görən məsum, günahsız olmalıydı. Buna görə də bunu həmişə on-on bir yaşlı uşaqlara tapşırırdılar.

Üzüklə bağlı yaylıqaltı və papaqaltı oyunları da vardı. Yaylıqaltı qızların, papaqaltı oğlanların arasında keçirilirdi. Məsələn, yeddi yaylıq, eyni ilə yeddi papaq götürülür, onların birinin altına üzük qoyulurdu. O, kimin bəxtinə çıxsa onun niyyəti qəbul olunmuş sayılırdı.

Novruz bayramına xeyli qalmış ev-eşikdə təmizlik işləri aparır, səliqə-sahman yaradırdılar. Bulaqdan gətirilən suyun dibinə bulağın novundan bir-iki balaca daş da salır, onu evə gətirirdilər. Həmin vaxt evdə yatan olsa, onun üzünə azca su çiləyir, eyni zamanda mal-heyvanın üstünə də su səpir, xırda daşlardan evin künclərinə, eyni zamanda yağ küpələrinin içinə də atırdılar. Bu, barın-bərəkətin evdə qalması deməkdir. Yatan adamın üzünə su çilənməsi, eyni zamanda mal-heyvanın üstünə azca su səpilməsi təsadüfən deyildi. Bu, tənbəlliyin, ətalətin yox olması, yeni ilin gəlməsi anlamında idi.

Novruzda adətən, nişanlı qızlara qırmızı alma, hədiyyələr və meyvə-şirniyyat aparır, xəstələri ziyarət edir, küsülüləri barışdırırdılar.

Martın 21-i günü "Baca-baca" günü hesab olunurdu. Bu deyim bacadan şal sallayıb pay istəməklə yaranan bir ifadədir. Həmin gün uşaqlar üstü bəzəkli çanta (ona el arasında "çantey" deyirdilər) ilə evlərin qapısından keçdikcə onların çantalarına

meyvə, şirniyyat qoyurdular.

Adətən, el-obada martın 21-dən ayın başına qədər bayramlaşma davam edirdi. Bu vaxt kəndirbazlar da şənliklərdə iştirak edər, dəvəbəzəmə xüsusilə diqqəti cəlb edərdi. "Dəvəçi" "dəvə"ni oynadanda hamı tamaşaya durardı. Adətən, dəvəçi, eləcə də dəvə rollarını usta adamlar oynayırdılar. Məsələn, dəvə rolunu üç nəfər oynayırdı. Elə ustalıqla "dəvə"ni hazırlayırdılar ki, əsl dəvəyə oxşasın. "Dəvəçi" əlindəki qamçını şaqqıldadıb deyirdi:

– "Dəvəm", yat.

"Dəvə" dərhal yatırdı. "Dəvəçi" deyəndə ki, "dəvə"m, oyna", "dəvə" oynayırdı. Bu şənliklərdə kəndirbazın yalançısının bamәzə hərəkətləri xüsusilə yaddaqalandı. O, kəndirbazı təqlid edərək məzəli sözlər danışır, adamları əyləndirirdi.

TAYAQAYA

Ağbaba bölgəsi (Amasiya – T.S) əski tarixi abidələrlə, o cümlədən ulu əcdadlarımızın qədim dünyagörüşlərini özündə yaşadan pir, ocaq, ziyarətgahlarla zəngindir. Şişin ocağı, Ağbaba (ziyarət), Üç qardaş, Öysüz və Süd daşı pirləri bu qəbildəndir. Bu abidələrin bir hissəsi keçmiş SSRİ ilə Türkiyə sərhədlərində, bir hissəsi isə sərhəddin bu üzündə Çivinli və Öysüz kəndlərinin ərazilərindədir.

Sərhəddin içində bir neçə nəhəng qaya vardır. Bunlardan Qara qaya, Tayaqaya və Ceyran qayası xüsusilə əzəmətlidir. Bu qayalardan ikisi (Qara qaya və Ceyran qayası) Göy dağda, biri isə (Tayaqaya) dağabənzər yüksəklikdədir. Ceyran qayası nisbətən yüksəkdədir. Qara qaya xeyli aşağıda olan nəhəng qayadır.

Tayaqaya Göy dağlara yaxın bir ərazidir. Bu qaya ağ-boz rəngli olub, bütöv bir dağa bənzəyir. Kənardan baxanda nəhəng tayaya oxşayır. Qayanın Ağbabaya tərəf önündə, yuxarıda çoxlu qartal yuvaları var. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Tayaqayanın

ancaq sağ və sol tərəfini görmək mümkündür, qayanın arxa tərəfi sərhəddin o üzünə düşür.

Ağbabada, xüsusilə Arpa gölü ətrafında yerləşən yuxarı kəndlərdə elə adam tapmaq olmazdı ki, Tayaqayanı tanımasın. Hamı onu görməyə can atar, görənlər isə onu gördüklərini sevinclə tay-tuşlarına danışardılar. Tayaqaya az qala Ağbaba ziyarətinə bərabər tutulardı. Tayaqayanın yanına getmək, onu lap yaxından görmək, hətta uzaqdan-uzağa baxmaq xəta-bəladan uzaq olmaq, xoşbəxtliyə yetişmək deməkdir (bunu yaşlılar dönə-dönə adamlara xatırladırdılar). Burada nə sirr vardır? Zənnimizcə Tayaqaya vaxtilə babalarımızın inanc yeri olmuşdur. Tayaqayaya yaxın sərhəddin bu üzündən sərhəddə doğru uzanan daş xiyabanları da dediklərimizi təsdiq edir. Tayaqayanın sirrini açmaq üçün "taya" sözünə diqqət yetirək. Türk dillərində t-d əvəzlənməsini qəbul etsək, onda "taya "daya" olacaqdır. "Day+a" sözünün birinci hissəsindəki "day" ikiyaşar erkək at" deməkdir. Sözün ikinci hissəsi ("a") T.Əhmədova görə bənzətmə-kiçiltmə mənasını verir. Deməli, "day+a" ikiyaşar erkək ata bənzəyən", "erkək ata bənzəyən" və ya " ayğıra bənzəyən" deməkdir. Zənnimizcə "day+a" "ayqıra bənzəyən" anlamında dəqiq səslənir.

Bəs ulu babalarımızın əski dünyagörüşlərində at necə yer tutur? Bu suala cavab vermək üçün öncə görkəmli mifoloq alimimiz M.Seyidovun əsərlərinə müraciət edək. O yazır: "Bəllidir ki, əski türkdilli xalqlarda at zoomorfa totemdir, lakin atların hamısı deyil, boz rəngliləri fərqlənmişdir[1].

N.Rzayev göstərir ki, "Mehr-günəş, işıq və təmizlik allahı idi. Onun simvolları aypara, günəş və ayğır təsvirlərindən ibarət idi. Mifoloji rəvayətə görə, guya Mehr adamlara ayğır, erkək at şəklində göründərdi[2]. M.Seyidova görə "türkdilli xalqlarda müqəddəslər, eləcə də şamanlar – baxışlar ayin icra edərkən, guya göyə, tanrının yanına getmək üçün boz ata minərlərmiş".

[1] M.Seyidov. Azərbaycan mifik təfəkküründün qaynaqları. Bakı, 1983
[2] N.Rzayev. Əcdadlarımızın izi ilə. Bakı, 1992

Göstərdiyimiz qaynaqlardan məlum olur ki, at qədim dövrlərdə əski türkdilli xalqlarda zoomorfik totem, günəşin timsalı olmuş, boz rəngli at müqəddəslər tərəfindən minilmişdir. Deyilənlərdən nəticə çıxarmaq mümkündür ki, Tayaqaya meqalistik (böyük daş – T.S.) abidələrdəndir. Bu abidələr ölü kultu ilə əlaqədar yaranmış, tunc dövründə öz əhəmiyyətini itirmişdir. Belə abidələr "dəfn ayini ilə əlaqədar yaradılmışdır"[3]. Qənaətə gəlmək olur ki, bu qaya əvvəllər at şəklində olmuş, sonralar fiziki və kimyəvi aşınmalar nəticəsində indiki şəklə düşmüşdür. Deməli, Tayaqaya (əslində Ayğır qaya, daha doğrusu Ağ-boz At qayası – T.S.) əski dövrlərdə ulu əcdadlarımız tərəfindən sitayiş olmuş, sonralar əhəmiyyətini itirsə də, babalarımızın yaddaşlarında müqəddəs yer kimi yaşamış, nəsildən-nəsilə keçərək dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır.

[3] Azərbaycan incəsənəti. Bakı, 1992

AŞIQ RƏVAYƏTLƏRİ

NOVRUZ

Şörəyelin Qaraçanta kəndində Məhəmmət adlı bir kişi varıydı. Onun da iki oğlu varrıydı. Məhəmmət kişi Şirəhli Hasanın qohumu olduğuna görə yaxşı sinədən deyirdi. Həyə, kişinin böyüh oğlunun adı Hasənəli, kiçiyinki Novruzuydu. Əmə Məhəmmət kişi böyüh oğlunu – yanı Hasənəliyi Dəstəgül addı bir qızla əvləndirmişdi. Əmə iş elə gətirdi ki, Hasənəli qəfidən öldü. Dəstəgül dul qaldı. Bir tərəfdən kasıflıx, bir tərəfdən oğlunun ölümü Məhəmmət kişinin laf belini qırdı. Əmə kişi bu qərara gəldi ki, Novruz bir az yekələnsin, gəlini ona alsın, evdən çıxmağa qoymasın. Həyə, buna kişinin arvadı Lələzər də razı oldu. İndi xəbər verək Novruzdan.

Novruz boylu-buxunlu, göyçək bir oğlandı. Olardı bir on yeddi-on səkkiz yaşı. Bir gün Göy bulağa getmişdı. Necə oldusa, bir yana uzandı. Bu uzanmaxnan onu yuxu tutdu, nə tutdu. Həyə, onu da deyəh ki, kasıfçılığın üzü qara olsun. Novruz bulağın başına elə-belə getməmişdi, qoyun otarırdı. Həyə, qoyunnarı bulağın ayağına tökmüşdü, suvarmışdı. Özü də bir yana uzanmışdı.

Həyə, Novruz yuxuda gördü ki, başı üstündə bir piranə durub. Ağsaqqal kişi ona dedi:

– "Oğul, al bu badəni başına çək".

Novruz badəni ondan alıb başına çəkdi, əmə ciyəri yandı. Onda həmin qoca iki barmağını aralı tutub dedi:

– Buradan bax, gör nə görürsən.

– Bir bulaqbaşı görürəm. Orda bir göyçək telli-toqqalı qız var.

– Bax, o qız sənin butandı. Onun adı Səbinazdı, Çıldırrıdı Kərim ağanın qızıdır. Əmə onu deyək ki, Novruz yuxudan ayılmadı. Məhəmmət kişi, qoyun sahabı adamlar çox axtardılar. Novruzu bulağın başında bihuş halda tapdılar. Novruzun ağzı köpüklənmişdi, yuxudaydı. Eləcə evə gətirdilər. Oğlanın anası

Lələzər oğlunu belə görəndə ağlamağa başdadı.

Bəziləri dedilər, oğlan ölüf, gəlin aparıb basdıraq, bəziləri dedilər, yox, buna nəsə azar dəyif. Əmə aqil bir qoca oğlanın nəbzinə baxıf Məhəmmət kişiyə dedi: "Bu eşq sevdasıdır. Dəyməyin, iki gündən sonra ayılacaq, əmə o vaxt bir saz tapın. O, dərdini sazla deyəcək." Doğrudan da, Novruz iki gündən sonra gözlərini açdı, dedi:

– Mənə bir saz verin.

Tez ona bir saz verdilər. Oğlanın anası Lələzər dedi:

– Ay bala, sənə nə olmuşdu?

– Qulaq as, ana, deyim.

Həyə, görün burada Novruz anasına nə dedi, biz deyək, sizlərin də canı sağ olsun:

Badə içdim, ana, pirlərin əlindən,
Gözlərimə Çıldır qızı göründü.
Yel əsəndə tüşdü başdan örpəyi,
Al yanağı, əsmər üzü göründü.

Bəy qızıdı, Çıldır yurdu məskəni,
Uça bilir o, ağılı, zəkanı,
Çox gözəldi onun ədəb-ərkanı,
Gözlərimə ala gözü göründü.

Mən Novruzam Qaraçanta köyünnən,
Haqq aşığı oldum, ana, öyünnən.
Səlbinazı arayacam böyünnən,
Əyan oldu yolu-izi göründü.

Söz tamama yetdi, əmə Lələzər başa tüşdü iş qəlizdi. Odu ku, üzünü oğluna tutuf, görün burada oğluna nə dedi, tərəfimizdən ərz edəh qulluğunuza, sizə də can sağlığı:

Lələzər dedi:

Atan kasıb, gör bəy hara, biz hara,
Aman, oğul, bu sevdadan dön geri.
Dəstəgülü alax sənə, xoşbəxt ol,
Üz tutufsan o Çıldıra, dön geri.

Aldı Novruz:

Haqdan badə içən geri dönməz heç,
Mən gedirəm, halal eylə... ay ana.
Dəstəgülün gözüm üstə yeri var,
O yengəmdir, demə belə, ay ana.

Aldı Lələzər:

Atan qoca, ana qoca, sən də tək,
Bu sovdadan heç nə çıxmaz, gəl əl çək.
İrəşbər ol, cütdən yapış, yerin ək,
Çox qalxıfsan, o ucadan en geri.

Aldı Novruz:

Saa dedim gədərgiyəm, qalmaram,
İşə-güçə, çütə meyil salmaram.
Nə desən də boş xəyala dalmaram,
Sözlərimi vermə yelə, ay ana.

Aldı Lələzər:

Lələzərəm sənə qurban, getmə gəl,
Oğul, bizi belə qəmgin etmə gəl.
Dərviş kimi yolda-izdə itmə gəl,
Çox yanırsan, bəsti daha, sön geri.

Aldı Novruz:

Novruz deyər, Sərbinazsız yaşamam,
Kişi adın, ər adını daşımam.

İnsaf eylə, qoyma gəlim haşa mən,
Göz yaşlarım dönər selə, ay ana.

Söz tamam yetdi, əmə Lələzər Novruzu getməyə qoymadı. Xavar qohumlara da çatdı. Çoxu Novruza göz oldu ki, Çıldıra getməsin. Nolacax, bir gün Novruzun güzarı düşdü Sınıx tərəfə. Bir çobana rast oldu. Çoban gördü, əyə, bu bir boylu-buxunlu cavandı. Əmə çox dərddi adama oxşayır, özünün də çiynində saz var. Çoban öz-özünə dedi: "Gəl elə bunu şirin dillə dindir. Saza doyunca qulaq as. Belə fürsət hər vaxt əliə düşməz." Odur ku, çoban dedi:

– Ay aşıx, bu dağlarda nə axtarırsan? Niyə belə qəmginsən? O sazını çıxarıb çalsana.

Çoban belə deyəndə, Novruz sazı çiynindən endirdi, köynəhdən çıxardı. Zilini-zil, bəmini-bəm eləyif sinəsinə basdı. İndi görün nə dedi, nə söylədi. Biz deyək, sizlərin də canı sağ olsun:

Novruz dedi:

Çoban qardaş, mən düşmüşəm dağlara,
Gül içində qönçə gülü istərəm.
Ürəh tutuf, könül tutuf, göz tutuf,
Bəstəboylu, qarateli istərəm.

O Çıldırda gözləyənim var mənim,
Gözüm yaşı daha oldu car mənim.
Al xəncəri götür, sinəm yar mənim,
Əsmər üzlü, incəbeli istərəm.

Mən Novruzam, aralıyam yarımnan,
Barışmaram mən də belə durumdan.
Durammıram, çölə düşdüm arımdan,
Yetişəcək əlim ələ, istərəm.

Söz tamama yetdi, əmə Novruzun yanıqlı oxumağı çobanın cızığından çıxartdı. Çoban dedi:

– Bir əməlli də görüm sənə nə olub. Mən də bilim.

Həyə, burada Novruz təzədən sazı sinəsinə basdı. Görəh çobana nə dedi: Biz deyək, siz də sağ olun.

Novruz dedi:

Pirlər piri badə verdi yuxuda,
Üç gün yatdım, sonra gəldim özümə.
Sinəm yandı, tez də həmdəm aradım,
Telli sazı yoldaş bildim özümə.

Atam-anam aman vermir gəzməyə,
Sözü seçif misralara düzməyə.
Qorxuram ki, qəlbim buna dözməyə,
Kədər aldı, dərdi buldum özümə.

Yazıx Novruz yar-yar deyər, ağlayar,
Nalə çəkər, sinə başın dağlayar.
Qohumlarım yolu-izi bağlayar,
Özüm həyən, sirdaş oldum özümə.

Söz tamama yetən kimi Novruz gördü ki, bu da 4–5 adam onlara da tərəf gəlir. Diqqətnən baxanda öz qohumlarını tanıdı. Nolacax, çobandan halallaşıf ayrıldı, qohumlarıynan əvə gəldi.

İndi sizə xəbər verim Novruzun anası Lələzərdən. Arvad oğlunun çıxıb getməyindən çox qorxurdu. Odu ku, dərdini çox bilən qarılara dedi. Qarılardan içində bir nəpəh[1] qarı var idi. O dedi: "Sən əgər istəyirsən oğlun yanında qalsın, onu murdarla." Söz Lələzərin axlına batdı, əmə bilmədi ki, bu işin axırı yaxşı olmayacaq.

[1] Nəpəh - d. Təmiz olmayan.

Lələzər oğlunu mundarladı. Əmə Novruzun o saat gözləri bozardı, dünya başına hərrəndi. İşıxlı dünya gözündə qaraldı. Naçar Novruz burada sazını bağrına basıf görün nə dedi. Biz deyək, sizlərin də canı sağ olsun:

Novruz dedi:

Bozardı gözlərim, belim qırıldı,
Yanıram odumnan, Səlibnaz deyin.
Beləcə öləcəyəm mən bu dünyada,
Yarın həsrətində bahar-yaz deyin.

Maa düşmən oldu öz atam-anam,
İşığım tez keşdi, boş qaldı xanam.
Ağlaya-ağlaya qalıfdı sonam,
Dərdə çarə olar telli saz deyin.

Novruzam, kor oldum, dünyam qaraldı,
Seçmirəm yol-izi, nə bir qaraltı.
Gəlir ürəyimdən nalə, zarıltı,
Götür qələmini, dərdin yaz, deyin.

Söz tamama yetdi, əmə tezdihnən beçarə Novruz axlını da itirdi, dəli-dəlgəsər oldu, çöllərə tüşdü. Əmə hərdən bir axlı başına gələndə yanıqlı-yanıqlı oxuyurdu. Bir gün genə belə vaxtlardan birində sazını sinəsin basdı, görəh nə dedi, nə söylədi. Biz deyəh, sizdərə də can sağlığı.

Dəli-dəngəsərəm yarım yolunda.
Tanrım tez aradan götürə məni,
Göndərə ölümü, ala canımı,
Yox edə dünyadan, itirə məni.

Nə murazım aldım, nə kama çatdım,
Daha yaşamağın daşını atdım.
Qəmim dərya oldu, dəryada batdım,
Kimim var, özümə gətirə məni.

Novruzam, sığınnam haqqın pirinə,
Axır günüm gələ, sonum görünə.
Anam yas saxlaya, qara bürünə,
Xanadan məzara ötürə məni.

Söz tamama yetdi, əmə Novruzun sinəsi doluydu. Bu dəfə üzünü dağlara tutuf sazını bir də bağrına basdı. Görəh burda nə dedi, biz deyəh, sizlərin də canı sağ olsun.

Tutuluf gözlərim, qırılıf qəddim,
Necə ayax basım, gəlim, a dağlar.
Dərdimin dərmanı daha tapılmaz,
Üzüluf hər yerdən əlim, a dağlar.

Yayda zirvəndəki qara həsrətəm,
Yetmədi əllərim yara, həsrətəm.
Almışam sinəmnən yara, həsrətəm,
Xançal yox, qəlbimi dəlim, a dağlar.

Novruzam, ah-naləm yandırır məni,
Olmuşam hicrannan, kədərdən qəni.
Nolaydı, doyunax gəzəydim səni,
İndi yanmayaydı dilim, a dağlar.

Söz tamama yetdi, əmə bu vaxt dağlar tərəfdən yel əsdi, Novruzun qoynuna, qoltuğuna doldu. Bu beçara Novruzu yaman kövrəltdi. Odu ki sazı bir də sinəsinə basdı. Həyə, burda nə dedi, nə söylədi. Biz deyəh, sizlər də sağ olsun, var olsun.

Yellər xəbərimi apar yarıma,
Dəlidi, dağları hey gəzər, söylə.
Səni arayırdı, gəzirdi ancaq,
İşin qəfil vurdu bədnəzər, söylə.

Yolunda yüz kərə öldüm, dirildim,
Bulandım, bulandım, sonra duruldum.
Cəfadan nə bezdim, nə də yoruldum,
Salmadım özünə bir nəzər, söylə.

Novruz həsrətinlə alışdı, yandı,
Qədərin əliylə beləcə sındı.
Yenə son nəfəsdə bir səni andı,
Gözləyir yolumu bir məzar, söylə.

Söz tamama yetdi. Haqq aşığının sözü yerini aldı. Yanı elə ordaca Novruz cavan yaşında dünyasını dəyişdi. El-oba yığıldı. Qohum-qonşu onu götürüf haqqına qoydular. Bu qəmli əhvalat da o, vaxtdan qaldı. Biz danışdıq, siz də halı oldunuz.

AŞIQ ŞENLİYİN ƏNZALA SƏFƏRİ

Ənzala kəndində kəndin muxtarı var idi. Adına Hacı Əhməd deyirdilər. Üç oğlu, iki qızı vardı. Böyük qızının adı Qaraqız idi. Hacı Əhməd oğlunun birinə toy etmək istəyirdi. Toyu keçirməyə Aşıq Şenliyin dəvət olunması məsləhət bilindi. Bəli, Aşıq Şenliyə xəbər getdi. Aşıq atına minməmiş anasına dedi: "Mən Ənzalaya toya gedirəm, bizə günbatan tərəfdən bir aşıq gələcək. Ona yaxşı hörmət eləyin", Aşıq Şenlik uzaqlaşandan sonra Aşıq Summanı Suxaraya gəlir. Aşıq Şenliyi evdə görməyib xəbər alanda dedilər ki, Ənzalaya toya gedib. Aşıq Summanı da ata suvar olub Ənzalaya gəldi. Amma o, Ənzalaya çatanda qaranlıq düşmüşdü. Aşıq Summanı Hacı Əhmədin qonaq otağına keçib gördü ki, xeyli camaat yığılıb. Aşıq Şenlik də məclisin baş tərəfində oturub. Aşıq Summanı camaata salam verib Aşıq Şenliklə görüşdü. Özü də bir tərəfdə əyləşdi. Bu vaxt ağsaqqallardan biri ayağa qalxdı, üzünü Aşıq Şenliyə tutub dedi:

– Ay Aşıq Şenlik, toy səhər olsa da, özün görürsən ki, sənin sədanı eşidib xeyli adam gəlib. Xahiş edirik toy qabağı bu aşıq yoldaşlarla bir dövran edəsiniz.

Aşıq Şenlik "baş üstə" deyib durdu. Gecə saat 2 oldu. Qonaq Aşıq Summanı ilə xeyli çalıb oxular. Durub dağılışanda ev sahibi Aşıq Şenliyə dedi: "Yerini açıblar, aşıq, yoldaşınla yata bilərsən". Aşıq Şenlik yatmağa getdi. Nə görsə yaxşıdır, yerini aşxana damında, təndirin yanında, quru yerdəcə açıblar. Özü də Summanı ilə bərabər... Əli ilə həsiri belə qaldırdı, toz-duman qalxdı, birələr belədən elə, elədən belə qaçışdı. Aşıq tez geri qayıtdı. Şenlik gördü ki, hələ içəridə xeyli adam qalıb, dedi: "Getməyin, bir sözüm var, deyim, sonra gedin".

Görək Aşıq Şenlik ev sahibinə, yəni Hacı Əhmədə nə dedi:

Kəndin koxasısan, yekəpər kişi,
Quru yerdə yatmaq olmaz, qurumsaq,

Qonaqlar yanında əyilər başın,
Quru yerdə yatmaq olmaz, qurumsaq.

Bu ağ eyvan otaqlar kimə qalacaq?
Bayquşlar səslənib, quşlar dolacaq,
Əzrayıl sinəndə canın alacaq,
Quru yerdə yatmaq olmaz, qurumsaq.

Həsirin üstündə toz duman kimi,
Birələr səyrəşir gəm-saman kimi,
O yandan ki, çıxır pəhləvan kimi...,
Quru yerda yatmaq olmaz, qurumsaq.

Kişi olan səxavətli gərəkdir,
Şirindilli, xoşsifətli gərəkdir,
El içində bir hörmətli gərəkdir.
Quru yerdə yatmaq olmaz, qurumsaq.

Şenlik deyər başın qaldır belə bax,
Ay utanmaz, qohuma bax, elə bax,
Dövlətin var, dağdan gələn selə bax,
Quru yerdə yatmaq olmaz, qurumsaq.

Gecəni qalırlar. Səhər Aşıq Şenlik atını suvarmaq üçün bulağa gəlir. Görür 5-6 qız-gəlin su doldurur. Şenlik də bir köhnə şinel çiyninə atmışdı. Həmin Hacı Əhmədin qızı Qaraqız da burda idi.

Aşığı görən kimi o biri qızlara dedi:

– Bizim yaramaz aşıq budur. Bu gün toydur, bu da toydan küsüb gedir.

Qızlar əllərini bir-birinə vurub güldülər. Bu, Aşıq Şenliyə dəydi. Dedi:

– Ay qızlar, bu gülüşünüz qurbağa səsinə oxşadı. Məni eşqə gətirdi, qulaq asın, amma sözüm Qaraqızadı.

Aşıq Şenlik sazını köynəkdən çıxarıb sinəsinə basıb görək

Qaraqıza nə dedi:

Ənzala kəndində, bulaq başında
Bu gün bir fahişə mənə söyübdür.
Atıbdır namusu, arı keçibdir,
Heç demir ki, eşidərlər, ayıbdır,

Məni görüb ağzını da ayırır,
Qoltuğunun tiftiym camış doyurur.
Saç tökülüb, quşlar yuva qayırır,
Qazma kimi dişlərini əyibdir.

Baxmadı, özünə, lağ edir bizə,
Boynu saplaq kimi, məmələr kuzə.
Sirkəli saçını dolayıb bezə,
Dozalaq başına dingə qoyubdur.

Yekəxana danışanda sözə bax,
Şeytan kimi şıltıx vuran gözə bax,
Dırdabelli, sümsüburun qıza bax,
O sözləri mən aşığa deyibdir.

Şenlik deyər bədəsilli Qaraqız,
Çənbərburun, ətrafında yara qız.
Söz uzansa, həcvi çıxar hara, qız,
Fələk səni yaman günə qoyubdur.

Söz tamama yetir, Aşıq Şenlik geri, toy evinə gəlir. Aşıq Summanı da qalxır. Yola düşməyə hazırlaşanda Hacı Əhməd, ağsaqqallar Aşıq Şenlikdən çox təvəqqe edirlər qalsın, ya da Aşıq Summanını məclisi aparmağa razı olsun, Aşıq Şenlik dediyindən dönmür. Yaxşı deyiblər ki: "Sonrakı peşmançılıq fayda verməz".

Söyləyəni: Aşıq İsgəndər Ağbabalı.

MƏMMƏDOĞLU

Məmmədoğlu olardı bir on səkkiz-on doqquz yaşında. Uşaxlıxdan ata-anası ölmüş, yetim qalmışdı. Əmə doqquz yaşında qapılarda nökərçilik eliyə-eliyə gəlif bu yaşa çatmışdı. Düzdü, ağası ona pis baxmırdı, di gəl ki, burda da bir iş çıxdı. Yanı bu ağanın bircə qızı Ağcıya vuruldu. Vuruldu deyəndə də adam gərəh sözün düzünü deyə. Qız da bu yetim oğlanı seşdi. Əmə bu əhvalat ağıya çatanda az qaldı bağrı yarılsın hersinnən. Ona kimi ağsaqqal, qarasaqqal işə qarışdılar, bunu incitməyə qoymadılar. Ağa işi belə görüf onu qapısınnan qavaladı. Bu da gedif bir başqa ağıya çoban oldu. Amma arada gizdi-gizdi qıznan görüşüf buluşurdu.

Həyə, bir gün Məmmədoğlu çöldə, qoyunun yanındaydı. Baxdı ahan anardan bir atlı gəlir. Baxdı əyə atdı düz bunun yanına gəlir, o sahat qoynundakı tapançıyı yoxladı, arxeyin oldu. Atdı buna yaxınnaşanda baxdı bu bir orta yaşdı arvatdı. Əmə geyimli-keçimlidi, özünün də əlində bir beşaçılan var, bir xançal da belindədi. Bu özünü düzəldənə qədər atdı bunun barabarına gəlif dedi:

– A çoban, gəl bir mənim atımı çıdarrıyıf göylüyə burax.

Bu da dinməzcə deyiləni yerinə yetirdi. Baxdı arvat gedif düz bulağın gözünnən su içif gəldi, surfa saldı. Oturan kimi də bunu səsdədi:

– A çoban, gəl bir tikə çörəh kəs.

Bu başıynan razılıx eliyəndə arvat hersdəndi:

– Bu nə sözdü, gəl barbar çörəh yeyəh.

Bu gənə başını yırğalıyanda arvat acıxlanıf tüfəngi üzünə qaldırdı:

– Sən öləsən, gəlməsən ortannan üç güllə keçirəcəm, mana da Kövsər xanım deyərlər.

Bu belə deyəndə Məmmədoğlu arvadı tanıdı. Yanı bu Şaban kattanın xanımıydı. Tez duruf gəldi bunun yanında oturdu. Arvat

da tüfəngi bir yana qoyuf başdadı yeməyə. Bunnar yeyib doyannan sonra Kövsər xanım Məmmədoğluna dedi:

– A bala, sən məni tanımadınmı?

Bu dillənmiyəndə dedi:

– Pəsmi elədin. Ağanın qızını deyirəm, mənim də qaynımın qızıdı.

Bu genə dillənmiyəndə xanım dedi:

– Bilirəm, sevda çətin şeydi, yaddan çıxmaz. Əmə mən sənə köməy eliyəcəm. Qızdan xəbər almışam, səni çox isdiyir. Ürəyim yandı, insafım qəbul eləmədi... Yanına gəldim... Bir də sənin rəhmətdih atan Şaban kattanın yaxın dosduydu. Odu ki sən narahat olma.

Xanım bunun qabağına bir dolu kisə qoydu:

– Bu, sənin toy xərcin, qalanını da özünün ehtiyaclarına xəşdiyərsən. Əmə bir iş var, gərəh onu eliyəsən. Elə günü bu gün get ağannan izin al, get Çıldıra, Suxara kəndinə. Yanı Aşıx Şenniyin yanına. Dərdini ona de, o, sənin dərdinə çara eliyəcəh. Əmə orda özünü itirif eləmə, sinənə də nə gəlir de. Qorxma, Şennih çox mərd, kişi adamdı. Səni əli boş qoymaz. Əmə bir yüyrəh at al, get.

Bu vaxt buna dil-ağız eləməh isdiyəndə xanım qoymadı, dedi:

– Sən arxeyin get, mən də, Şaban katta da toyunda iştirak eliyəcih.

Bəli, Məmmədoğlu duruf gəldi ağasının yanına. O sahat ağa buna bir yaxşı at verif yola saldı.

– Sana yaxşı yol, oğul, sən həmməşə yaxşı iş görüfsən, bunnan sonra da sana nə lazım olsa mənə de.

Bəli, Məmmədoğlu atın belinə qalxdı, tüşdü yola. İndi sizə xəbər verim Aşıx Şennihdən. O otumuşdu bir daşın üsdündə. Çünki hələ yayın axır ayıydı, əmə Namaz da babasının yanındaydı. Bir də baxdı babası qalxdı, əlini qoydu gözdərinin üsdünə, xeylax uzağa baxdı. Dedi görən gənə nə oldu bu kişiyə. Ona

kimi Şennih dedi:

– A Namaz, uzaxdan bir atdı gəlir, özü də yel kimi uçur. Deyəsən, bu atdı bizə gəlir axı.

Namaz isdədi desin ki, ay baba, sən bunu hardan bilirsən, əmə içərdən Qasım çıxdı deyin bu daha babasına bir söz demədi. Ona kimi bir atdı düz bunnarın qabağında dayandı. Bu atdan düşən kimi iki qat əyilif Aşıx Şenniyin əlinnən öfdü. Bu görüşən kimi Namaz qonağın atını töylüyə apardı. Ona kimi Qasım da qonağı içəri dəvət elədi. Şennih qonağı özüynən üzbəüz əyləşdirdi. Bir az keçmiş Namaz da gəlif bir tərəfdə oturdu. Aşıx Şennih nə fikirrəşdisə dedi:

– Oğul, dərdini de.

Dedi:

– Deyirsən deyim da. Əmə dediyimi söznən deyəcəm.

Bu belə deyəndə Namaz buna belə maraxnan baxdı, yanı bu heç aşığa-zada oxşamır axı. Bu isdədi qaş-göznən bunu Qasımnan xəbər alsın, əmə babasınnan çəkindi deyin heç-zad deyə bilmədi. Əmə genə özünü saxlıya bilmədi:

– Sən paltardan-zaddan çobana oxşuyursan. Bə qardaş, bu aşıxlıx, şayırlıh hardan çıxdı? Mətəl qalmışam. Öz-özümə deyirəm ki, sözü nə olar bunun.

Şennih acıxlansa da başını buladı, ona kimi qonax özü dilləndi:

– Düz deyirsən, mən bir çoban adamam, məhtəf-zad da görməmişəm. Əmə bax da bu çobanın sözü nə olar – mən deyim.

İndi görəh Məmmədoğlu burda götürüf nə dedi, onu da deyim ki, bu Aşıx Şenniyə dedi ki, elə sana sinəmə gələni deyəcəm, həlbət ki, mən çobanam, səni kimi söz deyə bilmərəm, əmə...

Qabağında bir çoban var, sözü nə olar bunun;
Avandı nə, tərsi nədi, düzü nə olar bunun;

Sən bir ünnü ustad aşıx, bax bu işə yaxşıca;
Biri heşsə, məni kimi yüzü nə olar bunun.

Qoyna gedif, çöllər gəzif, məhtəf-kitaf görməyif;
Zülüm görüf, əzaf görüf, insaf, savab görmüyüf.
Neynəsin ki, həm kasıfdı, özünə bab tapmıyıf;
Qız atası gönü qalın, özü nə olar bunun.

Məmmədoğlu, düzünü de, yalan-yanlış olmasın,
Gözlər gülsün, qəlb sevinsin, könül talan olmasın;
Elə söz de sənin olsun, haray salan olmasın;
Ocaq sönüf, tüstü qalxmır, közü nə olar bunun.

Söz tamama yetəndə Namaz dedi:

– A çoban, özün yaxşı təriflədin ha. Epeycə sözün varmış. Deyəsən, səni elə bu söz deməyin kurtaracax.

Bu belə deyəndə Məmmədoğlu başını yırğaladı:

– Sən nə danışırsan, a qardaş, mən elə ağzıma gələni deyirəm. Gənə az-çox saz-zad çala bilsəydim, həyə, mana bir köməyi olardı.

Burda Aşıx Şennih dedi:

– A bala, sən Namaza baxma, baxıram genə deməyə sözün var, de qulax asax.

Genə burda Məmmədoğlu götürüf görəh nə dedi:

Çox adamı, çox cavanı bu dünyada saz kutarıf;
Qara kışda olan kəsi gül-çiçəhli yaz kutarıf;
Məni kimi yetim olan dərd yolunda közə gönüf;
Bir dəfə baxdı sarıyıf, bir şirin avaz kutarıf.

Söz buraya çatanda Namaz genə dilləndi:

– Əyə, qardaş, sən yaxşıca söz deyə bilirsən ki!

Məmmədoğlu dedi:

– A qardaş, mən çobanam axı. Bunu niyə unudursan, çobannıx ayrı, söz deməh ayrı. Bu sözdü, qoyun dəyil ki, biləm qarası necədi, kürəsi, kərəsi necədi.

Həyə, indi görəh Məmmədoğlu sözünə necə davam elədi, aldı sözün o biri xanasını:

Qoyundumu mən tanıyam qarasını, alasını;
Örüşünmü, həm yerini, həmi əmlih balasını;
Söz tapbıram, vallah, Namaz, deyəm sizə əlasını;
Baban aşıx, mən çobanam, dağarcıxdan söz kutarıf.

Məmmədoğlu şayır dəyil, dünya-aləmnən danışa,
Gəzdiyi gözəl yerrərdən, düyünnən-dəmnən danışa;
Yaxşı olar söhbət düşə, hicrannan, qəmnən danışa;
Asdadan köysün ötürə, "qış gedif, ayaz kutarıf."

Söz tamama yetdi, əmə Qasım heç dillənif bir söz demiyəndə genə Namaz dura bilmədi, danışdı:

– Sən bəyaxdan bir para sözdər dedin, qanılmadı. Genə bir söz deyərsənmi?

– Niyə demirəm, atalarımız üçə qədər deyiflər. Mən də birini də deyim, olsun üç.

İndi görəh Məmmədoğlu burda götürüf daha nə dedi:

Eşqə düşdüm, dərd ağlatdı,
Dilə gəldim – od mənimdi;
Daha neynim, ayaxladım,
Ataş mənim, od mənimdi.

Gəldim dərdimi deməyə,
Sizdə bir xaşıl yeməyə.
Baxnan məndəki əməyə,
Əsən küləh, bad mənimdi.

Məmmədoğlu qalıf naçar,
Bağlı qapım Şennih açar.
Dəli olan çölə qaçar,
Yaxşı-yaman ad mənimdi.

Söz tamama yetəndə Aşıx Şennih dedi:

– Oğul, sənin mənə daha nə sözün var, de.

Dedi:

– Aşıx Şennih, Allah səni həmməşə var eləsin, sana deyəcəyim sözdər kutardı. Əmə mənim müşgülüm Gümrüdədi... Oruya bir xoş xəbər apara bilsəm...

Şennih dedi:

– Bu da mümkün olar.

Bu belə deyəndə Namaz çox narahat oldu:

– Baba, sən nə danışırsan, deməh indi duruf burdan Gümrüyəmi gedəcəhsən? Özü də qaraatnan... Qarannıx da düşətüşdü... Bu nətəhər olacax?

Şennih gülümsündü:

– Bə bu cavan oğlan mənim dalımcax burya niyə gəlif? Yanı mana pənah gətirif. Mən də gərəh buna köməh eliyim. İndi deyirsən buna köməh-zad eləmiyim?!

Namaz bu sözdəri eşidəndə daha heç nə demədi. Aşıx Şennih dilləndi:

– Məmmədoğlu, burdan düz Gümrüyə gedər, mənnən Şaban katdıya salam deyərsən. Toy gününü də deyərsən, çünki sənin toyunda məclisi mən keçirəcəm.

Aşıx Şennih belə deyəndə Namaz dərinnən bir nəfəs aldı, elə bil ağır bir yükdən xilas aldu. Bəli, Məmmədoğlu Şennihgilnən sağollaşıf düşdü yola. Gümrüyə çatan kimi atını düz sürdü Şaban katdanın qapısına. Atdan düşüb içəri gedən kimi mətləbini bildirdi. O sahat Şaban katda adam yolluyuf qız atası Mirzə ağıyı çağıtdırdı. Az keçmədi ki, qız atası da gəlif çıxdı. Bu burda Məmmədoğlunu görüf işin nə yerdə olduğunu annadı. Şaban

katda ona dedi:

– Sana Aşıx Şennihdən salam gətiriflər. Get xeyir işə hazırraş.

Ağa o sahat əlini döşünə qoydu:

– Baş üsdə, əmoğlu, sən necə desən elə olacax. Şenniyin salamı da yerində... Yanı toyun pütün xərci mənim boynuma.

Beləcə xeyir iş yoluna tüşdü. Deyillər bu xeyir işi Aşıx Şennih keçirdi, bunu da eşidənnər, bilənnər bizə söylədilər, biz də yadımızda qalanı sizə söylədih. Allah Şennih kimi böyüh aşıxlarımıza qəni-qəni rəhmət eləsin[1].

[1] Söyləyəni: Sənəm nənə, 85 yaşında (Amasiya rayonu, Hamasa kəndi)

ABBAS PİRİOĞLUNUN SİBİRDƏN QAYITMAĞI

Allah hər kəsi qorxduğunnan, bəladan, xatadan kutarsın. Biz də belələrinin içində. Bəli, vaxt-vədə gəlif çatdı, yanı Abbas Pirioğlunu da buraxdılar. Əmə yol uzaxdı, üsdəlih də... Nə deyəsən, necə deyəsən... Xüləs, Abbas Pirioğlu çox çətinnihnən gəlif Ağbabıya çıxdı. Əmə uzun yol, çətinnihlər onu elə yormuşdu ki, daha nə deyim. Bu bir o yana baxdı, bir bu yana baxdı, əyilif torpağı öfdü, əllərini göyə açdı:

– Şükür sənin kərəminə, ay Allah, axır ki, bu torpağı neçə illərdən sonra görməh mana kismət oldu.

Sonra baxdı yolun qırağında bir bulax var. Əyildi onun gözünnən doyunca su içdi, dikəldi. Burda bir az dincələnnən sonra fikirrəşdi ki, yolçu yolda gərəh. Elə yola tüşməh isdiyirdi ki, baxdı kimdisə bunu səsdiyir, çağırır. Baxdı xeylax aralıda bir çobandı. Həyə, çoban buna əl eliyir. Bu əyağını saxladı. Nə tüşündüsə geri qayıtdı, gəldi çobanın yanına. Salam verib əleyk aldı. Çoban dedi:

– A qardaş, baxıram tanış adama oxşamırsan, əmə... Bilmirəm nədəndi sənin suyun mana xoş gəldi. Gəl bir qonağım ol. Allah verənnən bir tikə bir şey yeyəh. Baxıram yorğun adama oxşayırsan. Bir az da dincəl, sonra yoluna davam eliyərsən.

Bəli, çoban ortalığa surfa saldı. Ortalığı bir az pendir-çörəh qoydu. Ağız dadıynan yeyif-içənnən sonra çoban surfuyu yığışdırıf dedi:

– A qardaş, sən deyəsən çox torpax cannı adamsan. Yanı bu yerrəri çox sevirsən.

Bu belə deyəndə Abbas Pirioğlu buna bir şey demədi. Sonra nə fikirrəşdisə birdən sözə başdadı, nə başdadı:

Çıldır-Ağbabadı, Qarsdı gəzdiyim,
Gözümü-könlümü alar bu yerlər.

Qaldırar göylərin yeddi qatına,
Məni sevdalara salar bu yerlər.

Məni taraz tutar, kefim saz eylər,
Yazda seli-suyu min avaz eylər.
Qız kimi bəzənib mənə naz eylər,
Qəlbimi kökləyib çalar bu yerlər.

Abbas Pirioğlu qurbandı mərdə,
Var-dövlət tutmayıb gözümə pərdə.
Yurdu görən bəndə düşərmi dərdə,
Məni dəmdən-dəmə calar bu yerlər.

Söz tamama yetəndə çoban dedi:

– A qardaş, Allah səni saxlasın, nə gözəl deyirsən, vallah-billah, mana nə deyirsən de, sən ağbabalısan. Bunu mana ürəyim deyir. Yanı deyirəm o gözəl sözlərdən birini də deyərsənmi?

Abbas Pirioğlu dedi:

– A çoban, bu nə sözdü, niyə demirəm?! Birini də elə bu dağlara deyəcəm.

İndi görəh burda götürüf nə dedi:

Həsrətin çəkmişəm gör neçə ildi,
Axır ki, yetişdim sənə, a dağlar.
Yaş keçdi, ötüşdü o ötən anlar,
Ömürdən küründü sənə, a dağlar.

Yenə gül-çiçəyin gördüm, şad oldum,
Sularından içdim, rahat oldum.
Necə bəzənibsən, vallah, mat oldum,
Daha bürünməzsən çənə, a dağlar.

Abbas Pirioğlu çox çəkdi dərdi,
Aradı, axtardı mərd oğlu mərdi.
Nə yaxşı, axırda gördü bu yurdu,
Yenə yol göründü mənə, a dağlar.

Söz tamam oldu. Abbas çıxıf getməh isdiyəndə çoban qoymadı:

– A qardaş, bə sən kim olduğunu niyə demədin? Baxıram üzgözünnən nur yağır sənin. Sən sənin Allahın, de görüm kimsən sən?

– Abbas Pirioğluyam. Çıldırrı Aşıx Şenniyin qızı Gülxanımın yoldaşıyam.

Çoban buna elə sarıldı daha demə.

– Ay sənin qadanı alım, bəyaxdan bunu niyə demirsən? Deməh, Aşıx Şennih sənin qayınatandı?!

Axır ki, bunnar bir-birindən sağollaşıf ayrıldılar.

İndi söz-söhbətin bu yerində sizə hardan xəbər verim, Çıldırrı Aşıx Şenniyin qızı Gülxanımnan. Yazığın yollara baxmaxdan gözdərinin nuru getmişdi. Bilirdi ki, Abbas böyünə, sabağa gəlif çıxacax. Əmə nə vaxt gələcəh – bunun burasını böyüh Allahın ixtiyarına buraxmışdı.

Həyə, bu genə yolun qırağında oturuf gəlif-gedənə baxırdı. Bir də baxdı bir gəlin buna tərəf elə gəlir. Elə gəlir laf afat kimi. Dedi vallah, bunda bir iş var. Barı Allah xeyirliyə eləsin, bir xeyirli xəbər eşidim. Bəli, gəlin gəlif bunun barabarına çatan kimi buna salam verif dedi:

– Tez ol muşduluğumu ver.

Gülxanım dedi:

– A qız, de görüm nə oluf?

– Elə şey yoxdu, qabaxca bir şey ver, deyim nə oluf.

Gülxanım gördü gəlin tərsdəşif, dedi:

– Yaxşı, gəlinnih donumu verirəm sana, puxçada saxlamışdım, sənin kismətinmiş.

– Eləmi? Abbas gəlir.

– Yox əşi.

Gülxanım necə sevindisə gəlini bağrına basıf duz kimi yaladı. O sahat səsdənif qonşunun qızının birini çağırdı:

– A qızım, sən get evə, bizə. Mənim donumu isdə. Denən Gülxanım dedi, gəti, verim bu gəlinə.

Gülxanım gəlinə donu verif yola salanda, bir də belə yola baxanda gözlərinə inanmadı. Gördü Abbas düz buna tərəf gəlir. Burda bu sevindiyindən götürüf görəh nə dedi:

Qurbanını kəsdirmişəm,
Təzə paltar tikdirmişəm.
Düşmən gözün tökdürmşəm,
Abbas, xoş gəldin, xoş gəldin.

İllər keçdi qəm içində,
Dərd çəkmək də mərd üçündü.
Nələr çəhdik yurd içində,
Abbas, xoş gəldin, xoş gəldin.

Gülxanım da güldü axır,
Yaradanım göydən baxır.
Gözdərinnən ataş çıxır,
Abbas, xoş gəldin, xoş gəldin.

Söz tamama yetən kimi Abbas da aldı burda görəh Gülxanıma nə dedi:

A Şenniyin gözəl qızı,
Məni elədin razı.
Sən başdadın söhbət-sazı,
Gərəh mən də bir söz deyəm.

Səni gördüm, üzüm güldü,
Dərd yox oldu, gözüm güldü.
Hər tərəf də çiçək-güldü,
Gərəh mən də bir söz deyəm.

Abbas deyər, a Gülxanım,
Sənsən mənim şirin canım.
Dost-qohumdu dörd bir yanım,
Gərəh mən də bir söz deyəm.

Söz tamama yetdi, bəli, həsrətlilər qucaxlaşdılar. El-obuya ün tüşdü, camahat yığıldı. Gülxanımın görsədişiynən bir ikililih cöngüyü Abbasa qurban kəsdilər. O sahat ocax çatıldı, üsdünə də qazan asıldı. Elə xörəh hazır olmuşdu ki, bir də baxdılar ahan bir qırmızı atdı qapıda peydah oldu. Baxdılar ki, bu Minasdı. Bildilər ki, bu kafır burya xeyirriyə gəlmiyif. Minas o sahat atdan tüşdü, atı bir yana bağlıyıf dedi:

– Bu ətin iyi məni betər vurdu, vallah-billah, burda bu cöngənin ətinnən yeməmiş getmiyəcəm.

Ona kimi yaşdılardan biri ona dedi:

– A kafır, sən gələndə həmməşə xeyirriyə gəlmirsən, düz-dümü?

Minas dedi:

– Ağa deyir sür dərəyə, sür dərəyə. Mən kiməm ki. Bir əmir qulu... Sovetin qanunudu, mən buna neyniyim.

Bu belə deyəndə görəh Abbas Pirioğlu burda götürüf nə dedi:

Gəldiyimi hardan bildi,
Qapıyı kəsdi erməni.
Üz-güzünü toz eləsin,
Yel kimi əsdi erməni.

Türkün iyini biləndi,
Türk gördü, qəmə bələndi.
Türkün içinə gələndi,
Deyən yox bəsdi, erməni...

Müxənnətin pisdi yönü,
Eşşək kimi qalın gönü.
Tutuf hər yanı hay-ünü,
Bizə tələsdi erməni.

Abbas deyər, bir bəladı,
Quyruğu yanmış tuladı.
Ölmüşün kefi əladı,
Eləyir qəsdi erməni.

Söz tamama yetdi. Minas dedi:

– Bəyax dedim, genə deyirəm, məndə günah yoxdu, mən əmir quluyam.

Abbas buna bir söz deməsə də burda götürüf görəh daha nə dedi:

Neçə il yatdım da gəldim,
Niyə qorxum, kafir, sənnən?
Utanmırsan, irişirsən,
Mən ummaram abır sənnən.

Təzəcə gəldim Xozuya,
Rəngin dönüf pazıya.
Bu söhbət qoyma uzuya,
Əhsih olmaz havar sənnən.

Abbası dəng eləmə gəl,
Ay naxələf, ay biəməl.

Sizdə mərddikdən yox təməl,
Əhsik olmaz qübar sənnən.

Söz tamama yetdi, əmə Abbasın sinəsi doluydu deyin genə sözə başdadı:

Deyib-gülməmiş doyuncaq,
Peşimlə dərd bizə gəlir.
Mən bilmirəm niyə belə
Nəyimiz var gözə gəlir.

Dünyanın tərsinə işi,
Biri kefdə, dərddə beşi.
Bəlalıdı mərdin başı,
Mərd iyid də dizə gəlir.

Abbas, niyə bağlı qolun?
Yurda təzə düşdü yolun.
Allah, sənə qurban olum,
Nə gəlirsə düzə gəlir.

Söz tamama yetdi. Minas dedi:
– Ay Abbas, sözünü kutardınmı?
Dedi:
– Yox, hələ biri də qalır.
– Onda onu da de. Ətdən bir az yeyəh, laf umsux oldum.
İndi görəh genə Abbas burda götürüf nə dedi:

Adı Minas, özü xata,
Minibdi bir qırmızı ata.
Bəla olub camahata,
Allah, bunun cəzasın ver.

Nə insafı, mürvəti var,
Nə insana hörməti var.
Hər yetənə töhməti var,
Allah, bunun cəzasın ver.

Abbas deyər, namərd budu,
Danışandı qadı-qadı.
Olubdu bizə can odu,
Allah, bunun cəzasın ver.

Söz tamama yetdi, genə Minas dedi:

– Abbas, sən gəl məni qınama, Sovet hökumətinin qərarı nədi, mən də onu deyif gəlmişəm. Sən bunnan belə buralarda yaşıya bilməzsən. Bura Türkiyənin sinorudu. Sənin arvadın da türkdü. Sən gərəh köçəsən Gürcüsdana. Mənim də qanunun qabağında boyunum qıldan incədi.

Daha neynəsinnər, adamlar birtəhər yeyif-içdilər. Abbas Pirioğlu Gülxanımnan oğlunu da götürüf Ağbabadan Gürcüsdana getdi. Başdadı orda yaşamağa[1].

[1] Söyləyəni: İmanı baba, 90 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

SƏDRNƏN YETİM ƏSGƏR[1]

Bir gün Yetim Əsgər kəndin içində yıxılır, ağlı başından gedir. Sədr bunu görəndə bərk acıxlanır:

– Bu deyəsən özünü tülkülüyə qoyub.

Sədr Yetim Əsgərin yanına çatan kimi onu matraxlayır:

– Sən öləsən, özünü tülkülüyə qoyma. Guya acınnan ürəyin gedir? Yox, bu bir fırıldaqdı ki, məndən yağdan-pendirdən bir şey alasan. Amma mən sənə heç nə verən deyiləm.

Ona kimi Yetim Əsgər özünə gəlir, bədəninin matrax dəyən yerlərini ovuşdura-ovuşdura deyir:

– A sədr, bu özünnəngetmə məndə nə aclıxdandı, nə tülkülükdən. Bir azca vaxt eləsən bunun səbəbini də deyərəm. İstəyirsən inan, istəyirsən inanma.

– Yoxsa mənə söz deyəcəhsən? Deyirlər az-çox özünnən deməyin var, eləmi?

– Varmı-yoxmu… Qulaq assan, bir şey deyərəm.

– Yox əşi.

Sədr maraqla Yetim Əsgərə baxanda o, burda götürüb görək nə deyir:

Müxənnət zəmanə əyib mərdləri,
Dərd çoxdu, özünü yetir, ağam, gəl.
Sinəmə yığmışam dürlü dərdləri,
Nakəsi, zalımı itir, ağam, gəl.

Sədr Yetim Əsgərə yenə təəccüblənir:

– Mana yoldaşdan-zaddan desən, ağa niyə deyirsən? Zalımoğlu, olmuya məni tutdurmaq istəyirsən?!

– Ay sədr, sən deyən düz deyil axı. Mən öz ağamı çağırıram.

– Öz ağanımı?

[1] Söyləyəni: Usta Məcid, 67 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

– Bəli, öz ağamı… Bax, o göylərdən çağırıram. İndi dalına qulaq as:

Qəmin qəfiləsi eylədi sarvan,
Dalımca dərd yükü, bir ağır karvan…
Sənin göy atının nalına qurban,
Məni pənahına götür, ağam, gəl.

Yetim Əsgər deyər, dərman özün ver,
Mən kiməm fələklə eyləyəm alver.
Haqqımı gəl ondan al özümə ver,
Haqq qulunu haqqa yetir, ağam, gəl.

Söz tamama yetdi, sədr də cumdu xəyala. Handan-hana özünə gəldi, Yetim Əsgəri matraxlamağına peşman oldu. Amma onu bir də sınamaq üçün dedi:

– Sən gəl idariyə. İndi mən beş-üç qoca, yaşdı adam da çağırım. Deyəsən, deyilənlər düzdü. Sən doğrudan da, aşıx-sanmış!

Yetim Əsgər dillənmədi, düşdü sədrin yanına. Düz gəldi idariyə. Ona kimi sədr adamlara göstəriş verdiyinnən az keçmədi ki, adamlar gəldilər. İşi belə görəndə Yetim Əsgər sədrə dedi:

– Bə bu adamları bura nəyə gətirmisən? Yaxşı, a sədr, indi sən mana bax, bu yaşdı kişilərin yanında bir bağlama deyəcəm. Bax, bu bağlamanı açsan, mən adımı dəyişəcəm, başımı götürüb buradan gedəcəm. Yox, sən açа bilməsən, bir də mana artıx-əhsih söz deməyəcəksən.

Bu belə deyəndə sədr razılıxnan başını tərpətdi, yəni sən deməyində ol, razıyam.

Onda Yetim Əsgər bir o yana baxdı, bir bu yana baxdı. Durdu, qalxdı ayağa. Görəh burda nə dedi:

O nədi ki, sulu yerdə artandı,
Çözələsən uzun-uzun teli var.
Əldə gəzib el-obanı dolanar,
Ev kimidir, içərisi-çölü var.

İsti suda islananda bağ olar,
İpək deyil, yun da deyil, çağ olar.
Onu bilən kasıb min budaq olar,
Hər ocaqda qarabaşı, qulu var.

Boyalıdı, boyaqsızdı, həm incə,
Xeyir verər bir dilini bilincə,
Hər bir kəsə bəs eyləyər ölüncə,
Demirəm ki, sarısı var, alı var.

Yetim Əsgər sözü deməz boşuna,
Uyğun gəlir söylədiyi yaşına.
Çoxu düşər elə onun peşinə,
Müştəridən cahalı var, çalı var.

Bəli, söz tamama yetdi, amma sədrdən bir səs çıxmadı. Onda Yetim Əsgər dedi:

– Ay ağsaqqallar, indi siz buna nə deyirsiniz?

Bunnar dillənmədilər, hamı sədrə baxdı, yəni görəh o nə deyir, çünki bu kolxozun böyüyü odu. Deyəsən, sədr də işi başa düşdü deyin, durdu ayağa:

– Mən sana inandım, Əsgər. Amma indi sən bu bağlamanın açmasını da de, biz də bilək. Buna mən də sənə bir-iki baş pendir, üç-dörd kilo yağ verəcəm. Halal xoşun olsun.

Yetim Əsgər bu sözləri eşidəndə çox şad oldu, çünki uşaxları evdə acıydı. O, bir sədrə, bir də yaşdı kişilərə baxıb dedi:

– Mənim bu dediyim cildi, cil. Onnan həsir toxumullarmı?

Sədr çox razı qaldı. Bunnan sonra daha Yetim Əsgərə toxunub onu incidən olmadı. Bu əhvalatı da mən sonra ustamın özünnən eşidib yadımda saxladım. Bir də hərdən usta özü məclisdə-zadda danışardı.

YETİM ƏSGƏRİN DƏN ƏHVALATI[1]

Genə Allah camahatın üzünə baxdı, kəndin özünnən, Təzə İbişə sədir qoydular, yanı Qurban oldu. Qurban hər nə qədər olsa da, kəndin adamıydı, adamlarnan mehriban danışdı, işə başdadı. Həlbət ki, Qurbanın sədr olmağı hamıdan çox Yetim Əsgəri sevindirirdi. Yazıx kasıfın biri idi. Kasıf da var, kasıf da… Həmi dəmirçiydi, həmi ağaş usdası… Şətə də düzəldirdi, kərənti də, yaba da, dırmıx da sazdıyırdı. Kərənti qırığını itiliyif ülgüş kimi üz qırxırdı. Beçara Yetim Əsgərin əlinnən nə gəlmirdi ki. Yanına baldızı oğlu, Zərnişanın oğlu Məcidi alıf usdalıx eliyirdi. Sözüm onda yox, bir gün genə yaza hazırrıx görülürdü. Haravalar hazırranır, cüt, xış, kotan xopları zoddanırdı. Bir söznən işin qızğın vaxtıydı. Qurban ustaların yanına gəldi. Baxdı yaxşı işdiyirlər. Dedi:

– Ay Əsgər, halın-əhvalın necədi?

Yetim Əsgər bu sözləri eşidəndə qulaxlarına inanmax isdəmədi, mat-mat sədirə baxdı. Bir də Yetim Əsgəri də qınamax olmazdı, usda yazıx heç belə mehribannıx görməmişdi. Özü də sədirdən. Odu ki, çox köyrəldi. Üzünü qardaşına tutuf görəh burda nə dedi: Biz dedəy, sizin də canınız sağ olsun.

Tanrı nəzərinnən salmadı bizi,
Cəhdi bu məqama yetirdi səni.
Müsibət çəkməkdən yoxdu halımız,
Kəndə yaxşı vaxtda gətirdi səni.

Şələ daşımaqdan bel yağır idi,
Yoxdu dolanışıx, iş ağır idi.
Elə əzmişdilər, el fağır idi,
Baxdımız ucuya götürdü səni.

[1] Söyləyəni Yetim Əsgər, 72 yaşında (Daşkəsən şəhəri)

Dannaxdan, şallaxdan can azad oldu,
Yetim Əsgər çaşdı, buna mat oldu.
Sevinən, şaddanan qohum-yad oldu,
Tanrı haqq yolunda bitirdi səni.

Söz tamama yetən kimi Qurban Yetim Əsgərə dedi:

– Mana sözün-zadın yoxdu ki?! Bəlkə bir şeyə-zada ehtiyacın var?

– Qoy deyim nə isdiyirəm.

– De görüm nə isdiyirsən?

Bəli, görək burda genə Yetim Əsgər götürüf nə dedi:

Vallah xoflanıram "sədir" sözünnən,
Halım yox acdıqnan dolanam mən də.
Kasıblıq od vurur arvad-uşağa,
Gözü yaş, bağrı qan olanam mən də.

Qardaşsan, qardaşın bir bax halına,
İşimi bir düzəlt, bir sal yoluna,
Tanrı bəndəsinə, Tanrı quluna,
Tanrı hikmətinə calanam mən də.

Qapıda bir-iki "mə" deyənim yox,
Sinəm hədəf oluf, qəm deyilən çox,
Görən Yetim Əsgər haçan olar tox,
Yeyəm, yağa-bala bulanam mən də.

Söz tamama yetən kimi Qurban göstəriş verdi: Yetim Əsgərə bir-iki baş pendir, xeylax yağ, iki-üç put taxıl verdilər. Bu da sevinə-sevinə bunnarı Məcitnən evə gətirdi. Bir neçə gün yaxşı dolandılar.

Bir gün əkin başdandı. Qurban Yetim Əsgərə iki kisə toxumlux dən verdi, dedi:

– Bax, bu toxum… Bir xeylax yer var, onu verirəm sana, ək,

səp. Genə nə qədər taxıl çıxsa aj qalmazsınız.

Bəli, Əsgər qardaşını duvalıya-duvalıya dəni evə gətdi. Ajdıx vaxdı ola, ələ dən keçə. Yetim Əsgər arvadı Səhniyə dedi:

– Ağız, daha durma. Bu taxılı yarma-zad elə. Pişmişdən-zaddan pişir yeyək.

– Bə qardaşına nə cavab verəcəksən?

– Allah kərimdi. Qoy bir-iki həfdə barı tox dolanax, ay ağsaqqalın qızı. İnşallah, bu işin dalı yaxşı olar.

Bəli, Yetim Əsgərgil toxumlux dəni yeyif kutardılar. Əmə Yetim Əsgər ona verilən yeri yaxşı əkdi, tapannadı, yerin içinin daşını arıtdadı. Nə başınızı ağrıdım, bu əhvalatdan xeylax vaxt keçdi. Bir gün Qurban öz-özünə dedi: "Gedim bir Əsgərin yerinə baxım, görüm barı bu baxdıqaranın yeri bir əməlli pitirifmi". Əyə, bu gedif yerə belə baxanda gördü a balam burda taxıl-zad nə gəzir. Qanqal, alax yeri başına götürüf. Qurban buna çox pərt oldu:

– Bir adama ki, Allah vermiyə, bəndə bir şey verməknən iş aşmaz.

Əyə, bir də Qurban yerə belə diqqətnən baxanda işi başa düşdü, yanı Əsgər yerə heç toxum-zad səpif eləmiyif. Toxumlux dəni də yarmadan, cəhməcədən eliyif yeyiflər. Nolacax, Qurban yaman acıxlandı. Əsgəri yanına çağırıf dedi:

– Ay Əsgər, bu yerin niyə pitmiyif? Səbəbi nədi, de.

Yetim Əsgər gördü yox pis yerdə axşamlayıf, əmə özünü itirmədi: Dedi, nə olar, olar. Genə götürüf burda görəh nə dedi:

Yeri yaxşı əkdim, şum oldu əla,
Toxumluq tapmadım – tüşdüm zavala,
İndi bax əkində pitən qanqala,
Kasıvın əkini pitərmi, Qurban?

Əkdikcə daşını yığdım bir yana,
Ürəknən işdədim, mən qıyıb cana,

İndi də naxaqdan tüşmüşəm qana,
Hər kəs arzusuna yetərmi, Qurban?

Bu Yetim Əsgərin bilirsən dərdin,
Yoxdu güzaranı kişinin, mərdin,
Naxaq ora getdin, özünü yordun,
Sənin yaxşılığın itərmi, Qurban?

Söz tamama yetən kimi Qurban dedi:

– Əsgər, sən mana de görüm bu toxumlux dən necə oldu?

– Deyirsən de, deyim də.

Görəh burda genə Yetim Əsgər götürüf nə dedi. Deməyi bizdən, eşitməyi sizdən.

Bir çuval buğdanı yedik bir həftə,
Qarnımız aşdadı, gözümüz doydu.
Dirçəldi uşaxlar, sevindi arvad,
Elə bil xeyir iş, elə bil toydu.

Pişmişə həsrətdik biz baxdıqara,
O qədər dərd çəkdik, qəlb oldu yara.
Döndük bu acdıxda bir baxdavara,
Qaraboğaz bizi ac yurdda qoydu.

İsdər danna məni, isdər döy məni,
Yetim Əsgər yedi toxumlux dəni.
Tanrı xoşbəxt etsin hər zaman səni,
Əkində ot pitər, qabağı yaydı.

Bəli, söz tamama yetdi. Qurban gördü yox, iş işdən keçif, qardaşını bir az dannayıf rahat buraxdı.

DƏLİ SƏFƏR

Payız təzəcə girmişdi, əmə hələ hava yaxşıydı, günə varıydı. Yanı Suxaranın yaxşı vədələriydi. Aşıx Şennih də qapıda otumuşdu. Birdən bu nə fikirrəşdisə oğlu Namazı çağırıf dedi:

– Namaz, sən çölü-bayırı yaxşı bilirsən, get heyvanın içinnən bir qoç tut, gəti, indicə qonağımız gələcəh.

Namaz isdədi desin, ay baba, sən bunu hardan bilirsən, əmə ona kimi Qasım dilləndi:

– Namaz, sən deyiləni elə, mən də görüm neynirəm.

Bu belə deyəndə Aşıx Şennih dedi:

– A Qasım, bu gələn qonax dəlisoy, xatakün, bir az da xülüsüdar adamdı. Gərəh elə eliyəh ki, bu bizdən narazı qalmasın, oğul. Bir də bunun atını Alaşanın yanına bağlama ha. Bunun atı dəli şeydi, yernən, göynən oynuyur. Yaxşı deyiflər ki, heyvan sahabına oxşamasa haramdı. Həyə, o atı ayrı yerə bağla, qabağına da arpa töh.

Qasım güldü:

– Baba, denən bu bizə gələn qonax güləşməyə gələn pəhlivandı, eləmi?

– Yaxşı deyirsən, oğul, əmə qonax qonaxdı.

Ona kimi baxdılar atın üsdündə nər kimi bir adam özünü bunnara yetirdi. Atın zornan ciloyunu çəkif dayandırdı. Əmə at şaxə qalxıf ucadan kişnədi. Qərəz, atdı sıçrıyıf atdan tüşdü. Aşıx Şennihnən, Qasımnan görüşdü. Qasım atı töylüyə apardı. Bunnar da içəri keşdilər. Aşıx Şennihnən qonax, yanı Dəli Səfər üz-üzə oturdular. Dəli Səfər dedi:

– Aşıx Şennih, mənim dəli olmağımı sən yaxşı bilirsən. Odu ki, kusura baxma yanı... Əmə bunnan bir həfdə irəli bir məclisdə Rəhim ağa mənə dedi ki, sən ürəyində yatırıfsan ki, oğlumun toyunu Aşıx Şennih keçirsin, əmə sən dəli adamsan... Səni kimi dəlinin məclisini keçirərmi Aşıx Şennih? Yox. A balam, genə bir qırıx axlın olsaydı!

Bunu eşidəndə dəli olmadımmı, əmə di gəl o yaşca mənnən böyühdü, boynumda da... Mana çox yaxşılıxlar eliyif, məddih eliyif. Qaldım belə, buna heç-zad deyə bilmədim. Odu ki, gəlmişəm...

Ona kimi Qasım da gəlif buların yanında oturanda qonax dedi:

– A Qasım, a bala, sən də eşit, gör sizə niyə, nəyə gəlmişəm.

İndi görəh Dəli Səfər burda götürüf Aşıx Şenniyə nə dedi:

Gümrüdən Çıldıra niyə gəlmişəm,
Sən bunu bilirsən, ay Aşıx Şennih.
Mənim mətləbimə həyə deməsən,
Yeməm-içməm çörəh-çay, Aşıx Şennih.

Mən gərəh başdıyam oğul toyunu,
İndidən cəm edəm ayın-oyunu.
Məni qonax edif kəsmə qoyunu,
Məni də bu evdən say, Aşıx Şennih.

Rəhim ağa dedi, gəlməz o aşıx,
Dəli məclisinə verməz yaraşıx.
Mənim məclisimdə hər vaxt var aşıx,
Sənə gətimişəm pay, Aşıx Şennih.

Sənin sazın-sözün dillər əzbəri,
Hər yana yayılıf, yoxmu xəbərin.
Suxara köyündü, Çıldırdı elin,
Dünyaya salıfsan hay, Aşıx Şennih.

Demə Dəli Səfər xülüsüdardı,
Gümrüdən addıyıf buruya vardı.
Şükür nə borandı, nə də ki, qardı,
Mənim səs-sədamı yay, Aşıx Şennih.

Söz tamama yetdi, Dəli Səfər xurcunu açıf ordan parça, bir cüt xrom çəhmə, bir cüt çust çıxartdı, bir də bir dolu kisə. Aşıx Şennih dedi:

– A dəli, bunnar nədi?

Dedi:

– Bax bu bahalı parçıyı gətimişəm, özünə bir təzə çuxa tihdirəsən. Bu da çəhməynən çusdu, geyinərsən. İkisini də əyağının üsdündə tihdirmişəm. Qaldı bu kisə. Bunu da gətimişəm özünə bir yaxşı at alasan. Sənin bu Alaşa dediyin qarat heş yaxşı at dəyil ha. Suda yatır, səni yolda qoyur... Özü də elə gümrah dəyil, qancalıf gedif.

Bu belə deyəndə Qasım güldü. Qonax ona dedi:

– A bala, sən niyə güldün?

Dedi:

– Ay dayı, düz deyirsən, əmə babam Alaşıyı bir türlü əlindən buraxmax istəmir.

Ona kimi Dəli Səfər nə fikirrəşdisə genə dedi:

– Aşıx Şennih, mənim dənçiyim söznən doluf, əgər izin versəydin genə bir-ikisini deyərdim.

Bu belə deyəndə Qasım dilləndi:

– A dayı, isdiyirsən babamın sazını gətirim, o da desin.

– Yox, bala, baban usda adamdı, məni kimi dəli ha deyil. Onun sözünün qabağında mən söz deyə bilərəmmi? Yox.

Həyə, görəh indi burda Dəli Səfər genə götürüf nə dedi:

Bir dəli adamam, ürəyi sağam,
Paxıllıx, xayınlıh mənnən yan gedər.
Deyirəm, a könül, yaxşılıq elə,
Ömür başa yetər, şirin can gedər.

Kimsiyə qalmıyıf dünyanın varı,
İnsan yaxşılıxda görüfdü karı.

İtirməm heç vədə qeyrəti, arı,
Dayanmaz damarda axan qan, gedər.

Dəli Səfər, bəsdi, sözü az danış,
Axıllılar sənnən olarmı tanış.
Yaxşı-yaxşı düşün, sən də bir qan iş,
Dəlilih peşinnən anbaan gedər.

Söz tamama yetdi. Aşıx Şennih güldü:
– Ay dəli, yenəmi sözün var?
Dedi:
– Niyə də olmasın ki?! Qulax as, birini də deyəcəm.
Görəh genə Dəli Səfər burda götürüf nə dedi:

Xeyir işə çağırıram,
Dəli-dəli bağırıram.
Dəli adam olmaz aram,
Aşıx, məni bir yola ver.

Mən səni deyif gəlmişəm,
Çuxamı geyif gəlmişəm.
Etmiyif eyif, gəlmişəm,
Aşıx, məni bir yola ver.

Dəli Səfər sana qurban,
Mətləbimi iyicə qan.
Yola düşəh, durma bir an,
Aşıx, məni bir yola ver.

Genə söz tamama yetdi. Aşıx Şennih dedi:
– A dəli, arxeyin ol, səni boş yola salmıyacam. Əmə de görüm gəlinin kimlərdəndi?
İndi görəh bu götürüf genə nə dedi:

Qonşunun qızları qara-qaradı,
Baxtdarı gətirif qara qızların.
Nazlı-qəmzəlidi biri-birinnən,
Baxtdarı gətirif qara qızların.

Ayrı gözəldilər, tayları yoxdu,
Görüf-götürüflər, gözləri toxdu.
Gözə gələndilər, isdiyən çoxdu,
Baxdarı gətitif qara qızların.

Bunun birinə də vurulub oğlum,
Həlbət ki, mənim də kəsifdi axlım.
Dəli Səfər deyər, kutardı nağlım,
Baxtları gətirif qara qızların.

Söz tamama yetəndə Namaz da içəri girdi, işaraynan babasına qandırdı ki, xörəh-zad hazırdı, əmə neçə dəfə gəlif anardan işara eliyif, əmə... Aşıx Şennih dedi:

– A dəli, bəsdi dəli-dəli söyləndin. Yol gəlifsən, yorulufsan, acıxıfsan. Yeməh yemiyəhmi?

Dedi:

– Bə nə, acam. Əmə gənə bir sözüm var, onu da deyim kutarım.

İndi görəh Dəli Səfər daha nə dedi:

Çıldır deyib yola çıxdım qərarım birdi mənim,
Xəsiyətim bir az belə taleyim kürdü mənim;
Allah belə yaradıfdı saza-sözə müştağam;
İşim yaxşı, özüm dəli, aləmim sirdi mənim.

Qurra-qurra danışmaram, məclisdə öz yerim var.
Öz söhbətim öz yerində, üzdə də üz yerim var;

Əyrilərlə işim yoxdu, düzlərlə düz işim var;
Söz deyilən nemət imiş, sanıram dürdü-mənim.

Dəli Səfər haqqa quldu, nahax gəlməz dilinə;
Əzəl gündən bağlı oluf obasına, elinmə;
Uymaz heç vaxt müxənnətin kələyinə, felinə;
Aşıx Şennih ziyaratım, qarşımda pirdi mənim.

Söz tamama yetdi. Əmə Namaz qonağa xeyli baxıf Qasıma dedi:

– A Qasım, bu dayı Heydar Xocaynan deyişən adam dəyilmi?

Bunu eşidəndə Aşıx Şennih güldü:

– Həyə, oğlum, bu elə o adamdı. Bir də Heydar Xoca da bunu kimi dəlidi, əmə bu onnan ötə dəlidi ha. Əmə bunnar çox yaxın dosdular. Odu ki, Heydar Xoca buna bir dasdan da bağlıyıf. Əyər qulax asmax isdəsən Qasım boş vaxtında bunu sana söylüyər.

Bəli, söhbət bitən kimi ortuya surfa salındı. Xörəh gəldi. Bunnar ağız dadıynan yeyif-işdilər. Bunnan az keçməmiş Dəli Səfərnən Aşıx Şennih atdanıf Gümrüyən yola tüşdülər[1].

[1] Söyləyəni: Sənəm nənə, 86 yaşında (Amasiya rayonu, Hamasa kəndi)

OTA NANAYI

Ota kəndində İslam adlı bir bəyzadə Gözəl adlı bir bəyzadəyə vurulmuşdu. Axır ki, oğlan ürəyini anasına açdı, ana da bunu ataya dedi. Elçi getdilər. Qızın razılığı alındı, nişan taxıldı. İl hərlənib maya yetdi. Arandan dağa el köçü başlandı. Di gəl ki, qız oğlanın sözünü aldırmadı, kənddə qalmağı üstün tutdu. İslam qaldı yana-yana. Nişanlısını yola gətirmək üçün bulağın başına gəldi. Di gəl ki, bulaq başında heç kəs yoxdu. Birdən xeyli aralıda yol ilə gedənləri görüb bir az irəli gəldi. Biri piyada, qabaqda, arxada – atın üstündə uzun bir kişi oturmuşdu, qabaqda gedən kişi atın cilovunu qoluna keçirmişdi. İslam o saat atın üstündəki kişini tanıdı. Aşıq Nəsibdi. İslam irəli gəldi, yolçulara salam verdi, aşığın ovcuna bir onluq qızıl qoydu:

– A Nəsib əmi, mənim dərdimin əlacı səndədi, ürəyimdən keçəni bilirsən. Axı sən Haqq aşığısan.

– A gədə, colpa, dayan, mən düşüm. Sən də atı çidarla, burax, qoy otlasın.

Colpa gah Aşıq Nəsibə, gah oğlana baxdı, ağlı bir şey kəsmədi.

– A Nəsib əmi, mən bir şey qanmadım axı.

– Sənin qanmağın lazım deyil, qulaq assan daha yaxşı olar, indicə qızlar gəlir.

Hə, Aşıq Nəsib sazını köynəkdən çıxardı, basdı bağrına, qəribə bir hava çalmağa başladı. Colpa ha qulaq asdı, havanın hansı hava olduğunu tapa bilmədi. Colpa bir də onda başını qaldırdı ki, budur, bir dəstə qız gəlir. Onlar yaxınlaşan kimi Aşıq Nəsib avazla oxumağa başladı:

Gedir dağa, dağa, bala, el köçü,
Hala, hala, hala, hala gəl.
Nanı, nanı, nanı, bala, nanayı.
Bullam telin sanı, bala, nanayı.

Ay qız məni, məni, bala, az incit,
Yola, yola, yola, bala, yola gəl.
Nanı, nanı, nanı, bala, nanayı;
Bullam telin sanı, bala, nanayı.

Aşıq Nəsib qəsdən sözünə ara verdi, sazını çala-çala bir-iki dəfə o, bu tərəfə var-gəl elədi. Sonra üzünü qızlara tutdu:

– A qızlar, bu dediyim sözləri bir cavanın dilindən birinizə deyirəm, söz sahibi sözü götürər. Hə, aşıq yenə sazı basdı sinəsinə:

Bullam nədi, nədi, bala, amacın,
Yoxdu mənim, mənim, bala, əlacım?
Nanı, nanı, nanı, bala, nanayı;
Bullam telin sanı, bala, nanayı.
Gəl bir gedək, gedək, bala, yamaca,
Nanı, nanı, nanı, bala, nanayı;
Bullam telin sanı, bala, nanayı.

Aşıq hələ çox oxuyacaqdı, amma Gözəl irəli gəldi, aşığın ovcuna bir onluq qızıl qoyub dedi:

– Sağ ol, a Nəsib əmi, elə bu qədər yetər, qandım.

Aşıq Nəsib dinməzcə sazını köynəyinə saldı:

– Colpa, atı gəti, yəhərlə, yolçu yolda gərək.

Bəli, colpa deyiləni yerinə yetirdi. Hə, aşıq atına mindi, yenə colpa düşdü qabağa, amma özünü saxlaya bilməyib dedi:

– A Nəsib əmi, bu bəyaq oxuduğun havanı heç eşitməmişəm. Bu havanın adı nədi?

– Bunu elə burda yaratdım.

– Yox əşi. Bə adı nədi?

– Ota nanayı.

AŞIX NƏSİVİN "NƏKƏLƏ" HAVASI[1]

Aşıx Nəsivin hava-havacatı çoxdu, əmə çoxu unuduluf. Gərəh işdədəsən, yanı danışasan, avaznan oxuyasan. Bəlkə biri də axlına yaza, yadında saxlıya. Bu da qalıf ya baxdabaxda. Nə deyim, vallah. Genə Aşıx Nəsivin Nəkələ kəndi tərəfə yolu tüşür.

Deyir:

– A colpa, bulağa epey var. Deyirəm gedif orda bir az dincələh.

Deyir:

– A Nəsiv əmi, bə sən bəyax demədinmi əcala işim var?!

Deyir:

– A gədə, mən elə bunu deyirəm, çəpih ol.

Bəli, bunnar gəlif bulağın başına çatanda aşıx atdan tüşür, colpa atı suvarır. Sonra da onu çıdarrıyıf bir tərəfə buraxır. Bunnar da yenif bulağın gözünnən su içəndə Aşıx Nəsif deyir:

– A colpa, deyillər bu bulax sehirridi. Kimin nə xəsdəliyi var, aparır. Bunu eşidifsənmi?

Dedi:

– Yox.

Dedi:

– Dur mənim sazımı da yanıma gəti. Yola da bax, gör öküz harabası gəlirmi?

Dedi:

– A Nəsiv əmi, sən nə danışırsan!

Birdən colpa düzəldi, yola baxanda başını buladı:

– Allah, Allah...

Dedi:

– Nə oluf?

Dedi:

[1] Söyləyəni: Əziz baba, 72 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

– Yolnan bir öküz harabası gəlir. Sən düz deyirsənmiş.
Dedi:
– Gədə, dur mənim sazımı mana gəti.
Dedi:
– A Nəsiv əmi, o harbaçıynanmı deyişəcən?
Dedi:
– Dəli-dəli danışma, dediyimi elə.

Bu duruf sazı gətdi verdi aşığa. Ona kimi öküz harabası da gəlif çıxdı bunnarın yanına. Harabanın üsdündə oturan oğlan nə qədir elədi öküzdəri irəli gəlməyə qoymasın, onnar özdərini musduğa vurdular. Aşıx Nəsif də qalxdı, sazını sinəsinə basdı, görəh burda nə dedi:

Öküzlərdə günah yoxdu,
Suya ehtiyacı çoxdu.
Bir az düşün, elə vaxtı,
Demə, balam, “aha” demə;
Dərd gəlifdi “paho” demə,
Öküzlərə “oho” demə.

Dayan, ay fağır fasonnu,
Dərdin bir qırmızıdonnu.
Ala gözdü, əsmər tənli,
Demə, balam, “aha” demə;
Dərd gəlifdi “paho” demə,
Öküzlərə “oho” demə.

Hər bir dərdin çarəsi var,
Günün ağı-qarası var.
Hərənin öz yarası var.
Demə, balam, “aha” demə;
Dərd gəlifdi “paho” demə,
Öküzlərə “oho” demə.

Nəsif sözü deməz yersiz,
İlqarın düz, əməlin düz,
Səbir elə, sən buna döz.
Demə, balam, "aha" demə;
Dərd gəlifdi "paho" demə,
Öküzlərə "oho" demə.

Söz tamama yetdi. Bulaxdan su dolduran qız da mat qaldı, harabanın üsdündəki oğlan da. Aşıx Nəsif dedi:

– Ay oğlan, heş özünü itirif eləmə. İşinə get. Mən də bu qızımın dalıncax onnara gedəcəm. Görüm bunun dədəsi bunu sana niyə vermir? Yetim oğlan olanda nə olar. O da ağa dəyil, bəy dəyil. Səni kimi bir çobandı.

Bəli, qız tüşdü qabağa. Bunnar da bunun dalıncax gəlib gəlif çıxdılar mənzilə. Əv sahabı Aşıx Nəsivi görən kimi yerinnən dih qalxdı:

– Ay səni xoş gördüh, Aşıx Nəsif.

Dedi:

– Məni qonağ eliyərsənmi?

Dedi:

– Bu nə sözdü, canım da sana qurbandı.

Bunnar keçif oturdular. Yeyif-içənnən sonra aşıx dedi:

– A kişi, bu qızı isdədiyinə niyə vermirsən?

Dedi:

– Deməh, o yetimçə bunu sana da deyif?

Dedi:

– Mən hər şeyi bilirəm, mana agah olur. Sən bunu təzəmi bilirsən? Gərək qızını o oğlana verəsən. Verməsən vay sənin halına, mənim əlimnən kurtula bilmərsən.

Dedi:

– Axı bu yetimin pulu-pənəsi də yoxdu. Nəynən toy eliyəcəh, gəlinə əyin-baş alacax?

Dedi:

– Ona sən qarışma. Bunu mən bilərəm. Sən adam yolla, Xəlil ağıyı çağıtdır.

Dedi:

– Ay aşıx, ağa dəlinin biridi, gəlif məni birtəhər eliyər.

Dedi:

– Sən çağıtdır, onnan mənim işim var.

O sahat gedif ağıyı çağıtdırdı. Gəldi, dedi:

– Aşıx Nəsif, mana görə qullux.

Dedi:

– Bu çobana bir toyun xərcini ver, özü də artıxlamasıynan. Mən də bunu Hamza ağıya deyərəm, bu pulu bir-iki günə yolluyar sana.

Dedi:

– Bu nə sözdü, aşıx, nə deyirsən, başım-gözüm üsdə.

Bu çıxardıf əv sahabının qabağına üç kisə pul qoydu.

Aşıx dedi:

– Bu da pul. Əmə bu işi, Xəlil ağa, sana tafşırıram. Yaxşımı?

Dedi:

– Yaxşı.

Bəli, işi beləcə yoluna qoyuf yola tüşdülər. Həyə, bu "Nəkələ" havası da belə yaranıf.

MÜXTƏLİF MÖVZULU YAZILAR

VƏTƏN HƏSRƏTLİ BAYATILAR

Dünyada ən ağır dərd Vətən itirmək, vətəndən ayrı düşmək, didərgin olmaqdır. Bundan ağır dərd tanımıram. Bilmirəm, təbiətimdəndir, ya nədəndir ki, həmişə sinədəftər, dərdli adamlara rast gəlir, onların vətən həsrətini, vətən eşqini dinləməli, qəmli bayatılarını yazıya almalı oluram. Vətəni sevmək, onun qədrini bilmək üçün həssas qəlbli qaçqınlardan vətən sevgisini öyrənmək lazımdır. Digər tərəfdən bu vətən həsrətli bayatılar da bir tarixdir, qan yaddaşıdır, hər biri dünya boyda bir dərddir, nalədir, fəryaddır, ölçüyəgəlməz müsibətlərin səsi-ünüdür. Bu yazıda yaşı yüzü ötmüş Cəlil babanın (Ağbaba bölgəsinin Qaraçanta kəndi), Maxbulə nənənin (Qaraçanta kəndi), Laləzər nənənin və Gülxanım nənənin (Təzə İbiş kəndi) bayatılarını verirəm. İndi bu sinədəftərlərin heç bir həyatda yoxdur. Laləzər nənədən savayı. Bu vətən nisgilli bayatıların ümumi bir ruhu var Vətən həsrəti, Ağbaba-Şörəyel dünyası. Ağbaba Şörəyelin bir hissəsi Türkiyədə, bir hissəsi Ermənistan ərazisindədir. Əsrimizin əvvəllərindən Ağbabanın müəyyən hissəsi və Şörəyelin az qismi zorla SSRİ-nin əlinə keçmişdir. Beləcə ağır ellər ikiyə bölünmüş, araya dəmir pərdə çəkilmişdir. Bu az imiş kimi əsrimizin 1988-çi ilində bu yaralanan Ağbaba-Şörəyel elləri ata-baba yurdundan didərgin salındı. Ağbaba-Şörəyel dünyasını tanımaq, bu ağır ellərin dərdini-sərinə vaqif olmaq uçun bu yazını oxuculara təqdim edirəm.

CƏLİL BABA:
Qoyunum döşdə qaldı,
Kababım şişdə qaldı.
Qohum-qardaş, əqraba
Köhnə İbişdə qaldı.

Həsrət qəlbi oyandı,
Yenə dərdim oyandı.
Bu yanda mən ağlaram,
Qardaş-bacım o yanda,

Sinəm üstə qəm yatar,
Dağ-düyünlər bir qatar.
O yan elə yaxındır
Əlim uzatsam çatar.

LALƏZƏR NƏNƏ:
Əzizim üzə düşdü,
Sürmələr gözə duşdü.
Hər kəs öz iş-gücündə
Ayrılıq bizə düşdü.

Sürü mallardan olduq,
Qoyun-davardan olduq.
Düşdük çöldən-çöllərə,
Dövlətdən-vardan olduq.

Dağı boş qoyub gəldim,
Dərdimi yayıb gəldim.
Bulaq, çəmən, çöl ilə
Ağlayıb doyub gəldim.

MAXBULƏ NƏNƏ:
Necəsən görən, dağlar,
Yuxuma girən dağlar.
Gözümə görünməyən
Mənə dərd verən dağlar.

Hanı oba, hanı el,
Ola ürəyim tel-tel
Yada düşər Ağbaba,
Dağlardan əsəndə yel.

Var-yoxumuz talandı,
Ocağa su çalandı.
Ölmüşəm diri-diri,
Sağ qalmağım yalandı.

Dağlar dumandı, neynim,
Halım yamandı, neynim
Həsrətəm o dağlara
Xeyli zamandı, neynim.

Dağıldı,
Ellər necə dağıldı.
Gözümə inanmıram,
Deyirəm ki, nağıldı.

Gözlərim yolda qaldı,
Yamacda, yalda qaldı.
Həsrət keçdi qabağa,
Xoş günlər dalda qaldı.

Mən ölsəm ağlamayın,
Qaralar bağlamayın.
Yaslı dağlar diksinər,
Ağlayar, ağlamayın.

Təndir hanı.
Od-ocaq, təndir hanı?
Sapsarı mayıs yağı,
Göy çeçil pendir hanı?

Dərdə ha yalvar, yaxar,
Gəldi yandırar-yaxar.
Kimsə Şörəyel desə
Gözlərimdən yaş axar.

El köçdü, dağ dayandı,
Gülüm-çiçəyim yandı.
”Vətən-vətən” deməkdən
Dilim-dilçəyim yandı.

GÜLXANIM NƏNƏ:
Ağbaba gül yeridi,
Süsən-sünbül yeridi.
Köç-köç düşdü dağlara,
Dağıldı, el yeridi.

Yazım borana döndü,
İbiş virana dondü,
Dağı qoydum arxada,
Üzüm arana döndü.

Qəmlər qəmələr məni,
Ələr, qəm ələr məni.
Ağbabadan çıxmazdım,
Səbəb oldu erməni.

Gülxanımın gülü yox,
Yanında bülbülü yox.
Yurd həsrəti yandırır,
Ayı, günü, ili yox.

Gülxanım gülə bilməz,
Göz yaşın silə bilməz.
Eldən ayrı düşməyən
Dərdimi bilə bilməz.

XƏSTƏ ZƏRNİŞANIN BAYATILARI

Bu səksən ildə səkkiz il, səkkiz ay və ya səksən gün xoş gün gördümü? Çətin... Tale onu addımbaşı sınağa çəkdi, imtahan elədi. Dərd, qəm boyuna biçildi. Qara geyib göy bağladı. Ömrünün ixtiyar çağında, didərginliyi də gördü. Başına gələn müsibətlər dilində bayatıya çevrildi, ağıya döndü. Nənəm Xəstə Zərnişan Vəli qızı məktəb, təhsil görməsə də sinədən deyərdi. Elə vaxt bayatı çəkərdi ki, dar macalda, vaxt eləyib yazıya ala bilməzdim. Deyəndə ki: "Ay nənə, arxayın vaxtda desənə bunları". Nənəmin mənə acığı tutardı:

– Söz dərddir, can ağrısıdır. Deyəndə canım dincəlir. O, arxayın məqam axtarmır, bala, gəldiyi ilə candan getməyi – dildən çıxmağı bir olur. Yazdın yazdın, yazmadın getdi daha.

Nənəmin bayatılarında dərdli bir bacının çəkdiyi həsrət, vətən dərdi, didərginlik öz əksini tapmışdır.

Dağ qaldı,
Ağbabada dağ qaldı.
Kimi öldü qurtardı,
Kimi yurdsuz sağ qaldı.

Dağdadır,
Hər gözəllik dağdadır.
Dərdi çəkənlər bilir
Düyün dadı, dağ dadı.

Didərgini,
Xəbisi didərgini.
Nə çoxdur Ağbabanın
Yetimi-didərgini.

Qərib olar,
Ah çəkən qərib olar.
Qürbət eldə ölənin
Məzarı qərib olar.

Ayrıldı,
Qohum-qardaş ayrıldı.
Hərə düşdü bir yana,
Bu da bir ayrı ildi.

Biz gələndə qış idi,
Əlim-qolum üşüdü.
Küçələrdə qalmışıq
Fələk, bu nə iş idi.

Ağlara,
Dəymə mən tək ağlara.
Baxsan gözün qaralar,
Sinəmdəki dağlara.

Tapammırıq bir koma,
Dünya bivec, kim-kimə.
Kəs başımı, amandır,
Mənə "didərgin" demə.

Gəl dağlara – ora gəl...
Çatmır pendir-şora əl.
Necə döndü nağıla
Ağbabayla Şörəyel.

Kəsilibdir kəndirim,
Vətənsiz olmaz diri.
Hanı təndir çörəyi,
Hanı motal pendiri?

Ağlasın,
Dərdli gərək ağlasın.
Ağbabasız Zərnişan
Döy başına – ağla, sın.

Gözümü kor elədim,
Çox ahuzar elədim.
Həsrətindən, ay Tükəz,
Saçımı qar elədim.

Məzartəpə,
Hardasan Məzartəpə[1],
Torpağını Zərnişan
Öpüb gözünə təpə.

Öldürürəm özümü,
Bacım, görüm üzünü.
Çalanıb bir-birinə
Sinəmdə dağ düzümü.

İki İbiş[2] qoşadır,
Dağ-daşı baş-başadır.
Çoxdan ölüb gedərdim
Bacı dərdi yaşadır.

Tale qəmə bələdi,
Yoxdu bir yol bələdi.
Dilim bayatı dedi,
Dərdi mahna[3] elədi.

[1] Məzartəpə – Təzə İbiş qəbiristanlığı yerləşən təpə.
[2] İki İbiş – Təzə İbiş və Köhnə İbiş. Təzə İbiş Ermənistanda, Köhnə İbiş Türkiyədədir.
[3] Mahna – bəhanə

DOĞMA YURD UNUDULMAZ

İlqar müəllimlə rastlaşanda söhbətdə ötəni-keçəni xatırladıq. Mühasibim dərhal doğulub, boya-başa çatdığı kəndi – Qaranamazı yadına saldı:

– Bilirsən, kəndimiz nisbətən Ağbabanın iri kəndlərindəndi. Buranın yanındakı qalaca kəndin yaxınlığında rastlanan qədim qəbiristanlıq, oradan tapılan bəzək şeyləri, muncuqlar, küplər, müxtəlif ölçülü qablar bu ərazinin qədim tarixindən xəbər verirdi. Yadımdadır, kəndimizin girəcəyində tez-tez qab-qacağa, bəzək əşyalarına rast gəlinirdi. Bir dəfə də olsun burada arxeoloji qazıntı aparılmadı, kəndin tarixinə, etnoqrafiyasına, yer-yurd adlarına fikir verilmədi.

Yaşlılardan eşitdiklərim maraqlı söhbətlər bəzən məni də maraqlandırırdı. Məsələn, öyrəndim ki, bizim kənddəki qadınlardan, yəni kəndimizə gələn gəlinlərdən ondan çoxu Sağamoy qızlarıdır. Daha doğrusu, mənim ana, ata nənələrim də sağamoydandılar. Bəli, bizim kənddəkilərlə sağamoylar arasında qohumluq vardı, simsarlıq vardı.

Yadımdadır, sağamoyluları öz yerindən-yuvasından sürdün etdilər. Köçürməkdə var, köçürmək də. Bu çox pis köçürmə idi. Onlara ancaq paltar-filan götürməyə icazə vermişdilər. Adamların mal-heyvanı, əşyaları, şeyləri, ev-eşiyi, əmlakı qalmalı idi. Neçə illərlə çəkilən əzab-əziyyət nəticəsində yaradılan mülk, var-dövlət adamların əllərindən alınmış, heç bir hüququ olmayan şəxslər kimi onları yola salmışdılar. Bir neçə gündən sonra bu boş kəndə ermənilər gəlib yerləşdilər. Buradakı türkləri Orta Asiyaya yəni Qazaxıstan və Özbəkistana sürgün etdilər.

Sonralar, daha doğrusu 50-ci illərin sonlarından sürgündə olanlardan da geri dönənlər oldu. Sonrakı illərdə bizim qohumlar da gəlib buralara çıxdılar. Məlum oldu ki, evlərin çoxu xaraba, yarıuçuq vəziyyətdədi. Ermənilər özlərinə xeyli aralıda öz evlərini tikib, dirriklərini yaratmışdılar. Başımıza gələn

bəlalar da çoxdur ata-babalarımın köç-köçü də. Mən müxtəsər etdi.

Sözümün canı odur ki, kim olur-olsun fərqi yoxdur, təhsillidir, hansı sənət yiyəsidir... Hamıya doğulduğu yer doğmadır, unudulmazdır. Mən də Qaranamaz doğmadır, unudulmazdır.

SEYİD HƏSƏN BABANIN SÖZ BOXÇASINDAN

Seyid Həsən babanın yaşı yüzü keçsə də, qəddi-qaməti əyilməmişdi. Çoxlu nəğmələr, mahnılar bilirdi. Heyflər olsun ki, onları o vaxt yazıya almaq ağlıma gəlməmişdi, indi onun peşmançılığını çəkirəm. Kim bilir, bəlkə də, "Qurdoğlu" nəğməsini bir təsadüf nəticəsində yazıya aldım. Seyid Həsən babanın avazla oxuduğu nəğmələrdən yadımda qalan azdır. Bəziləri isə yarımçıqdı.

Dumurçaya düşmüşəm,
Gülpəri, Gülpəri.
Gör neçə bürüşmüşəm,
Gül Pəri, gül Pəri.
Gəl bəri, gəl bəri.

Beləcə, babanın söylədiklərindən bir qismini yazıya almışam. İndi həmin saralmış vərəqlər mənə çox qiymətlidir. Bu həm keçmiş uşaqlıq illərinin xatirəsi kimi, həm də folklor nümunələri kimi maraqlıdı. Elə buna görə də, Seyid Həsən babadan yadigar qalan (nədənsə baba bunlara söylədiklərinə – "dərdin söylətdikləri" deyərdi – T.S) həmin folklor nümunələrini çap etdirmək üçün hazırladım. Zənn edirəm ki, bu yazı hörmətli oxucuların xoşuna gələcək, onların könlünü oxşayacaq.

Düzgülər

Qələndəri

Qələndər, a Qələndər,
Qələndər, a Qələndər,
Gəl başına gül əndər.
Saqqalını tumarla,
Söhbət elə, xumarlan.
Qurtarnan dərddən bizi,
Qoru namərddən bizi.
Çək əlini başıma,
Dürüst elə huşumu,
Uçurma can quşumu.
Bizə bərəkət gətir,
Bizə bərəkət gətir.
Səni ərlər yanlasın.
Duaları bol elə,
Ürəklərə yol elə.
Nurlat odanı, xanı,
Sofuluğun sultanı.
Təndirə sallanmayaq,
Şeytana allanmayaq.

Qırmızıdon

Qırmızıdon, bəri gəl,
Dilimin əzbəri, gəl.

Gəl mənimlə yaşayaq,
Dərdi-qəmi daşıyaq.
Oğul-qızımız olsun,
Bahar-yazımız olsun.

Bir ev quraq, bir ocaq,
Dolu olsun hər bucaq.
Yaşa dolaq, qocalaq,
El gözündə ucalaq.
Sən qarı ol, mən qoca,
Bərabər gedək haca.
İman-dinimiz olsun,
Yaxşı günümüz olsun.

Danaçıya nəsihət

Ay danaçı, gəl bəri,
Billəm çox dərdi-sərin.
Nə atan var, nə anan,
Nə də oduna yanan.
Ocağın yox, evin yox,
Çaxmağın yox, qovun yox.
Yatmaq yerin axurdu,
Deyirlər ki, fağırdı.
Bir özünə fikir ver,
Böyüyüb olubsan ər.
Birin gözaltı elə,
Könlünü gətir ələ.
Sonra bir dam qarala,
Ömür sür bala-bala.
Məndən deməkdi, oğul,
Söz də köməkdi, oğul.
Hikməti var sözümün,
Qədrini bil özünün.

Qış

Gəlibdi qış gecəsi,
Yoxdu işin necəsi.

Qışın soyuğu boldu,
Mallar pəyəyə doldu.
Qayğı aşıbdı başdan,
Hamı qalxar o başdan.
Alaflayar malları,
Təmizləyər yolları.
Atar kürəklə qarı,
Qoy görünsün yol barı.
Suvara bilsin malı,
Yaxşılaşsın əhvalı.
Təzək peçi qalanar,
İsti evə calanar.
Pişik yük üstə yatar,
Arvad işlə baş qatar.
Güllü corab toxuyar,
Asta-asta oxuyar.
Yemək-içmək bol olar,
Qışda ayrı hal olar.

Bayatılar

Durnam mosuldan gələr,
Sağdan, həm soldan gələr.
Enər çayır, çəmənə,
Çox uzaq yoldan gələr.

Çox yerləri gəzmişəm,
Qəm əlindən bezmişəm.
Dürlü-dürlü dərdləri,
Sinəm üstə düzmüşəm.

Ağbaba qar yatağı,
Dərdi-qəmin ortağı.
Sanki can dərmanıdı,
Balı, pendiri, yağı.

Bir coşqun çaya düşdük,
Haraya-haya düşdük.
Kafir böldü bir eli,
O tay, bu taya düşdük.

Ağır eldi Ağbaba,
Çiçək-güldü Ağbaba.
Yazbaşında çağlayan,
Axar seldi Ağbaba.

Ər olanda qəsd olmaz,
Ayaq gəlib dəst olmaz.
Cananardan ev iti,
Ermənidən dost olmaz.

İraqdan gələn olmaz,
Dərdimi bilən olmaz.
Dağılıbdı tayfamız,
Göz yaşım silən olmaz.

Xıdırelləz haqqında deyimlər

Yel kimi əsər gedər,
Xızır tələsər gedər.
Qovudun ortasına,
Qamçısın basar gedər.

Göy atın üstündədi,
Qamçısı dəstindədi.
Fağırlara arxadı,
Namərdin qəsdindədi.

Xızır xızı gətirər,
Bol ruzu gətirər.

Boranın dalınca da,
Güllü yazı gətirər.

Vəsfi-hallar

Pəncərədən baxan yar,
Açılıbdı yaxan, yar.
Yaxana düymə düzüm,
Açılmasın yaxan yar.

Bulaq başı pıtıraq,
Yarım gəlsin oturaq.
Bir o desin, bir də mən
Bu sevdadan qurtulaq.

Başında şalı, neynim,
Ucları sarı, neynim.
Yaz gəldi, payız oldu
Mən belə yarı neynim
.
Arpa biçdim – az qaldı,
Qamış biçdim, saz qaldı.
Tələsmə dəli könül,
Vədəmizə az qaldı.

Gül əkdim ələk-ələk
Gülə dadandı leylək.
Təzəcə yar sevmişdim,
Ayırdı zalım fələk.

Söyləyəni: Qırmızı (Pireyzə) nənə, 78 yaşında,
Amasiya rayonu, Çaxmaq kəndi.

DOST SÖZÜ – Zakir Şəhriyazı

Mən Zakir Şəhriyazı, daha doğrusu, Ələsov Zakir Ələs oğlunu iyirmi ildən çoxdur ki, tanıyıram. Bu adam olduqca zəhmətkeş, əməksevərdi. ömrünün yarıdan çox hissəsini fəhləliyə həsr edib. Halal əməyi ona el-oba arasında böyük hörmət qazandırıb. Bəs bundan əvvəlki illər bu barədə nə demək olar? Bu suala elə bir cümlə ilə də cavab vermək mümkündür. Zakir Şəhriyaz bundan əvvəlki illəri Dərələyəz mahalının Qızılgül kəndində keçirib. Bütün kənd uşaqları kimi hələ lap uşaq yaşlarından gücü çatan işin qulpundan yapışıb. Quzu da otarıb, qoyun da güdüb, mal-heyvanı da dağ döşünə yayıb... Yağışa-yağmura düşdüyü, doluya düşdüyü günlər də az olmayıb. Yağış döyəndə üşüyüb də, paltarlarını ocaq başında qurudub da... Bir sözlə, hələ uşaqlıqdan çətinliyin hər üzünü görüb.

Qızılgül kəndinin ətrafında elə yer, yurd yoxdur ki, Zakirin ayağı dəyməmiş olsun. O, zirək kənd uşağı kimi heç vaxt nə bir quzu, nə bir buzov, nə bir çəpiş itirib. Atası Ələs kişidən görüb, götürüb. O, aşıq məclislərinə də maraq göstərib. Payızın sonlarından belə məclislərin başlanıb, qış boyunca davam etməsi Zakirin gözünü-könlünü oxşayıb. Elə aşıq məclisi olmayıb ki, o, orada olmasın. Üstəlik, aşıqlardan eşitdiyi dastanların sözlərini ürəyində əzbərləyib, yaddaşına yazıb. Bəlkə də buna görə onun şeirləri xoşagələn və diqqətçəkicidir. Şair bütün saz havalarını bir-birindən fərqləndirə bilir. Şeiriərindəki axıcılıq, təbiilik buradandır. Həm də Zakir Şəhriyaz atasından yaxşı xasiyyətləri götürüb, çünki Ələs kişi Dərələyəz mahalında çox hörmətli, zəhmətkeş, aşıqsevər bir adam kimi tanınıb. Yaşlıların dediklərinə görə kişinin həmişə qonaq-qarası çox olub. Gündə qapısına neçəsi gəlib, neçəsi gedib... Neçə-neçə heyvan kəsilib, neçə-neçə qazanlar asılıb. Xülasə, ağır məclislər qurulub, keflər durulub.

Zakirin anası Sona xala da zəhmətkeş, ağzıdualı, sinədəftər

analardan biridir. Yeri gələndə şeir deməyi, bədahətən bayatı söyləməyi də öz yerində. Sözümün canı odur ki, Zakirin bədii yaradıcılığa başlayıb şeir yazması təsadüfi olmayıb. O, öncə ata-anasından bəhrələnib.

Bəli, Zakir zəhmət adamıdır. Fiziki işlə məşğul olur. Maraqlı odur ki, onun çox zəngin yaradıcılığı var. Onu tanımayan elə zənn edər ki, şairin kifayət qədər vaxtı var, buna görə də bədii yaradıcılıqla məşğul olur. Bir az öncə qeyd etdiyim kimi, Zakir Şəhriyazın həmişə vaxtı məhdud olub. Fiziki işlə məşğul olsa da işdən gələn kimi yorğunluğunu unudub. Qələm-dəftərini götürüb ürəyindən keçən hiss-həyəcanlarını, düşüncələrini kağıza köçürüb.

Hazırda Zakir Şəhriyaz el şairi kimi tanınıb, Onun aşıq şeirinin bütün şəkillərində şeirləri var. Qoşma, gəraylı, təcnis, divani, müxəmməs... Üstəlik, onun yaradıcılığında aşıq şeirinin az işlənən şəkillərinə də təsadüf olunur. Qoşayarpaq qoşma, təcnis-gəraylı, zəncirləmə divanlı, təcnis-divanlı, qoşayarpaq divanı və b. bu qəbildəndir. Bunu da əyani başa düşmək üçün şairin şeirlərindən bir neçə nümunə verməyi vacib bildim.

Əhsən olsun

Divani

Bizi yoxdan var eləyən Sübhana əhsən olsun,
Cəm yazılıb, cəm oxunan Qurana əhsən olsun.
İbrahimə səda gəldi, oğlunu qurban etsin,
Qırx il cənnətdə bəslənən qurbana əhsən olsun.

Xoş o kəsin halına ki, layiq olar hörmətə,
Qadın xislətində olan başın qoşar qiybətə.
Qəlbə dəyib könül yıxan özü gəlsin lənətə,
Məlhəm edib dərd sağaldan Loğmana əhsən olsun.

Şəhriyaz, bax nəbilərə, əzəmət, qüdrət verən,
İnsanların camalına bir gözəl sürət verən.
Qiyamət gününə kimi şeytana möhlət verən,
Qəlbimizi nurlandıran Rəhmana əhsən olsun.

Allahın eşqinə

Zəncirləmə divani

Mən kiməm ki, söz yaradım söz Allahı eşqinə,
Düz olmuşam, düz demişəm düz Allahın eşqinə.
Qiymətini özü verib, salıb məni bu yola,
Ölçüb-biçib yüz demişəm, yüz Allahin eşqinə.

Allah eşqi ürəyindən kənarlaşıb getməsin,
Səcdəsinə baş əyəni zəlli-müstər etməsin,
Allahına asi olan muradına yetməsin,
Çətinliyə; hər əzaba döz Allahın eşqinə.

Allah eşqi Şəhriyazın dərmanı, əlacıdır,
Doğru danışanın dili deyərlər ki, acıdır.
Beş məsumu dil əzbəri Şahi-mərdan tacıdır,
Həqiqətin dürr meyvəsin üz Allahın eşqinə.

Sən vermisən

Qoşa qafiyəli divani

Tanrım, qəti öyrətmisən, bu canı sən vermisən,
Məhəbbəti öyrətmisən dövranı sən vermisən.
Məxluqatlar səcdə edir sən Xudanın adına,
Səadəti öyrətmisən, imanı sən vermisən.

Kişi olan daldalarda gedib niyə deyinsin,
Bir bədbəxtin taleyinə baxa-baxa sevinsin.
Yaratdığın nə karədi lovğalanıb öyünsün,
Qiyaməti öyrətmisən, divanı sən vermisən.

Mərdi möhtac eylədilər namərd əlinə bax sən,
Mərdimazar öyrənibdi neçə evləri yıxsın.
Şəhriyazın həddi nədir yoldan kənara çıxsın,
Ziyarəti öyrətmisən, fərmanı sən vermisən.

Zakir Şəhriyazın indiyə qədər üç kitabı işıq üzü görüb. O, "Ustad sənətkar" və "Qızıl qələm" media mükafatlan laureatıdır. Şair eyni zamanda maraqlı elmi məqalələri ilə tanınıb. Onun Aşıq Ələsgərlə bağlı məqalələri xüsusilə maraqlıdır. Bundan əlavə, bu el şairi onlarca kitabın elmi redaktorudur. İndi Zakir Şəhriyazın dördüncü kitabı çapa hazırlanır. Bu kitabda şairin son illərdə yazdığı şeirlər toplanmışdır. Burada aşıq şeirinin bütün şəkillərində olan şeirlərə təsadüf etmək olar. Zakir Şəhriyazın yaşının altmışına bir şey qalmayıb. O həm də xoşbəxt babadır. O qədər mehriban, xoşqılıqdır ki, nəvələri həmişə onun dizinin dibini kəsdirər, hər kəs daha çox ona yaxın olmaq, onun əlinin sığalını görmək, nəvazişli səsini yaxından eşitmək istəyir.

Əlbəttə, Zakir Şəhriyaz haqqında bu yazdığım yazı dost sözü, dost təəssüratıdır, ürəyimdən gələni, ağlımdan keçəni yazmışam. Bu içində olduğumuz ayın onunda şairin ad günüdür. O, bu gündə dünyaya göz açıb. Şair dostumu ad günü münasibəti ilə təbrik edir, ona can sağlığı, uzun ömür, yaradıcılığında yeni uğurlar arzu edirəm.

AŞIQ İSGƏNDƏR AĞBABALININ YÜZ YAŞI

Yurd deyəndə, vətən deyəndə kövrəlirəm mən də... Yadıma Ağbaba düşür, dağlar düşür, Ağbaba ziyarətini xatırlayıram. Sifətim işıqlanır, sanki bu adın qəlbimə düşən işığıdır. Kövrəlirəm də. Ağbabanın yolları bağlı, ellərimin ürəyi dağlıdı... Bəli, kövrəlirəm. Çünki yadıma Aşıq İsgəndər Ağbabalı düşür, Ağbabanın sonuncu azman aşığı. Axı bu mövlana aşığımız Ağbabanın adını adında yaşadırdı, sənətində yaşadırdı, "Ağbabayı"də yaşadırdı. Özü dediyi kimi "yaralı" havaları "yaralı-yaralı" oxuyurdu. Onun hər məclisi unudulmaz bur aləmdir. Onun hər biri bir nağıla dönüb könül evində binə bağlayıb, yurd qurub.

Yüz iyirmi yeddi yaşlı Seyid Həsən baba (Qaraçanta kəndindəndi) deyirdi. Bir gün məclisdə dedim:

– Ay aşıq, sən nə çox "Köşəbaşı", "Çalpapaq", "Ağbaba zarıncısı", "Ağbabayı", Çıldır zinharısı", "Dərbədəri", "Dərvişi", "Qul diləkçəsi", "Otalı qızı", "Sarı yaylıq", "Məndili", "Qaracaoğlan" kimi havalarının üstə oxuyursan. Yəqin bunun bir xeyirli yanı yar?!

Dedi:

– Bəli, var. O biri aşıq havalarını aşıqlar bilirlər. Yaxşıdı. Bə bu saydığın havaları necə... bilən varmı? Bə bunlar yaşamasınmı? Ustadım Aşıq Nəsib bunları mənə əmanət verdi, əmanətə xəyanət yoxdu. Dedi:

– Oğul, bunları qoru, saxla, yaşat. Zəmanə pis gəldi, ara bağlandı, ürəyimiz dağlandı. Qarsa, Çıldıra, Ərdahana gedən yollar bağlandı. Aralığa dəmir pərdə çəkildi.

Aşıq İsgəndər Ağbabalı 1988-ci ilin məlum hadisələri ilə bağlı Şəmkirdə binə bərkitdi. Ağbaba yadından çıxmadı. Həsrət qaldığı dağları, mənzərəli yaylaqları, unudulmaz aşıq məclislərini xatırlatdı. Dərdi-səri vərəqlərə tökdü, sazında-sözündə yaşatdı. Başına yığıldılar. Yaşlılardan biri dedi:

– Ay Aşıq İsgəndər, sənin oxuduğun havalar da, səsin də çox

yanqılıdır, adamın lap yeddi qatından keçir. Bu Ağbaba dediyin yer necə yerdi. Nə qədər danışsan yenə sözün var.

Dedi:

– Olacaq. Ağbaba ziyarətgahlarıynan, nemətləriynən, adlısanlı ozanlarıynan, Qaçaq Yusif kimi el qəhrəmanlarıynan tanınmışdı. Dədəpir, Ağbaba, Qızılməzar, Şirin ocağı, Tayaqaya kimi müqəddəs yerlərimiz sərhədin tikanlı məftilləri içərisində qalmışdı. İbiş kəndinin yaxınlığından keçən Karvan yolunu ot-ələf basmışdı. Burdan gəlib-keçən karvan Bəzirgan ziyarətgahının yanında əylənirdi. Dəvələrin, qatırların, atların yükünü alar, ziyarətgahının üstə qurban kəsər, qazan asar, samovara od salardılar. Niyyət eləyib yatardılar. Bu ziyarətgahda qalmışdı sərhədin içində.

Arada bir aşıq sözünə ara verəndə ağsaqqallardan biri dilləndi:

– Ay aşıq, Ağbaba nemətləri nə idi? Bir bunu da danışarsanmı?

Dedi:

– Danışaram. Ağbaba motalı, Ağbaba yağı, seçil, bulğuru, yarması, qovurması, əriştəsi, təndir kababı, çəkməcəsi...daha nələri vardı. Motallar da fərqliydi. Çeçil, qarışıq (yarı seçil, yarı baş pendir)... Motal dərisində pendir göyərir, daha dadlı olurdu. Bu işlərə, yəni qışın ərzaq hazırlıqlarına bir az erkən başlayırdılar. Mayıs yağı, mayıs çiçəyi kimi sapsarı olurdu, gözəl dadı, iyi vardı. onun ayrıca qazanda saxlayırdılar. Çəkməcəni təndirə qoyardılar. Qaz əti ilə bişən çəkməcə çox dadlı olurdu. Qımı turşusunun dadı-ləzzəti başqaydı. Siz buna tutma deyirsiniz. Biz də lilpar, qazayağı turşuları da vardı.

Qaldı qovurma. Bu, əsl qış ərzağı idi. bunları qanışmaqla, deməklə qurtarmaq olmur.

Qaçaq Yusif Ağbabalı ellərinin gözünün işığı, qəhrəmanı, dağlarının sahibi idi. Adı gələndə namərd ermənilər də, rus kazakları da yarpaq kimi əsirdilər. at oynadardı Ağbabada, Şörə-

yeldə, Çıldırda, Qarsda, Ərdəhanda, Dərbənddə, Axırkələkdə, Gümrüdə, daha harda, harda... Mərdliyi ilə ad alıb, san salmışdı hər yerdə. Dünyaya mərd gəlmişdi, mərd də getdi.

Aşıq Nəsib də ona bir dastan bağlamışdı. Haqqında nə qədər rəvayətlər qoşulmuşdu.

Bir gün Aşıq İsgəndər Ağbabalının siğə qardaşı Mustafanın qaynı Mahmud dedi:

– Aşıq, Oxçoğlunun yaxınlığında Kərəm qayası, bir də Kərəm bulağı var. Olmuya bu Kərəm o adlı-sanlı Qaçaq Kərəmdi?

Aşıq gülümsünür:

– Bəli, Qaçaq Kərəmdi. Onun Oxçoğlu da əmisi oğlu vardı. Məşədi Qərib. Məşədi Qərib də mərd, qorxu-ürkü bilməyən bir kişi idi. Qaçaq Kərəm dəfələrlə Oxçoğlunda, Məşədi Qəribgildə olub. Deyib:

– Əmi oğlu, burda təksən, gəl gedək hara lazımdı orada yaşa.

Məşədi Qərib razı olmuyub:

– Mən sənin əmi oğlun deyilmiyəm? Qaçaq Kərəmin əmisi oğlu nədən qorxacaq ki?!

Aşıq İsgəndər Ağbabalı çox dərin aşıqdı. Elin-obanın ağsaqqallarını yaxşı tanıyır, onlara diqqətlə qulaq asırdı. Çünki onların hər birinin sinəsində bir oxunmamış kitab vardı.

Aşığın hər gəlişi toy-bayram olardı. Məclis sabah açılana qədər davam edərdi. O xoş günlərin xatirələri hələ də yaddaşlarda qalıb. Yada düşdükcə damağa ayrı dad verir, ötənlər-keçənlər adamın gözləri qarşısında canlanır.

Aşıq İsgəndərli günlər unudularmı? O Ağbabanın etnoqrafiyasını, folklorunu sazında-sözündə yaşadırdı.

Aşığın uzaq Qazaxıstan səfəri də yaddaqalandı. Oradakı mexsetilərə, Ağbabalılara baş çəkirdi, sazı ilə, sözü ilə yaralı ürəklərə məlhəm olardı. Əhdaman kimi ağsaqqalların əziz qonağı idi. "Əhdaman" adlı şeiri elə Qazaxıstanda deyilib.

Aşıq İsgəndər Ağbabalının bir-birindən gözəl məclisləri də

çoxdu, xatirələri də. Hansı birini xatırlayasan ki... Bu zənginlikdə adam özünü itirir. Amma aşığın adı gələndə özünə gəlir adam. Üzündə sevinc, qəlbində təpər qürurlanır. Bu azman aşığın sözü-söhbəti onu Ağbaba dünyasına aparır, yaşananları sanki bir də yaşadır.

İnsan ömrü qısa, taleyin çarxı fırlanmağında. Adam bir də özünə gəlir ki, illər sel-su kimi axıb gedib, ömür başa çatmaqdadı. Bu gəlimli-gedimli dünyada qalan olmaz. Gələn gedir, qonan köçür – həqiqətdi, yalan olmaz. İllər necə keçdi – bilmədik. Ağbabanın sonuncu azman aşığı İsgəndər Ağbabalının yüz yaşı tamam oldu. Xatirələri, sənəti, yadigar səsləri dünyaya ün saldı, ruhu şad olsun.

BİR TƏRTIB KİTABI DA HƏYATA VƏSİQƏ ALDI

Adam hər yetənlə ünsiyyət, münasibət qura bilmir. Hər kəs öz xasiyyətinə, təbiətinə uyğun dələn adamla səmimi münasibət qurub dostluq eləyə bilər. Heç kim həddən ziyadə rəsmiyyətçi, qaraqabaq, sərt təbiətli birisi ilə dostluq etməz. İnsan nə qədər saf və təmiz, sadə, eyni zamanda xalqına vətəninə vurğun, canlı aləmə, təbiətə hədsiz sevgi içində olanda onu dəyərləndirənlər və ona hörmət bəsləyənlər də az olmur. Bir sözlə, yaxşı dost, səmimi həmkar hamının sevimlisidir, əzizidir. Çünki belə şəxsin kimsəyə ziyanı dəyməz, əksinə, xeyri dəyər, onun xeyirli işləri adamları valeh edər. Adam ki, sözə başlayır onun sözünün hikməti, yüksək dəyəri o Allah bəndəsini sanki hikmət aləminə aparır deyə qəlbindən qopan hiss və duyğuları yazmasa, deməsə olmaz. Elə mənim kimi. Sözümün canı odur ki, dostlarımın sırasına biri də qatıldı. Hacı Abbas Bağırov. Bəri başdan deyim ki, ilk dəfə Hacı Abbasın adını Hacı Həsən Hüseynidən eşitdim. Bu Hacı dostum Qarabağ qazısı, publisistdir. İndiyə qədər xeyli kitabları işıq üzü görüb. Daha sonralar Hacı Abbasla bir təsadüf nəticəsində görüşdüm. Elə ilk görüşdən onun xoş söhbəti, gülər

gözləri məni cəlb etdi. Bir anlıq mənə elə gəldi ki, bu hacını mən çoxdan tanıyıram Çünki müsahibimin danışığı, ədəb-ərkanı, ağayana duruşu mənim ürəyimə yatdı. Aradan xeyli keçəndən sonra dostum kəndləri ilə bağlı bir kitab hazırladığını deyəndə sevindim. O bunu mənim hərəkətlərimdən və gülümsəməyimdən anladı:

– İstəyirsən bunu sənինlə bərabər hazırlayaq.

Mən razılıqla başımı tərpətdim. Bəli, "Nərimanlı – Hüseynquluağalı aşıqları və şairləri" kitabı üçün toplanan materiallara baxdıq. Nərimanlının zəngin ədəbi mühiti məni valeh etdi. Bu həm də Dədə Ələsgər sənətinin bərəkətindəndir. Bu kitabda nə az, nə çox – qırx dörd aşıq və şairlərin şeirləri toplanıb. İşin gedişindən mən dostumun necə işgüzar, zəhmətkeş olduğunu gördüm. Dəfələrlə onun otağında görüşdük, məsləhət-ləşdik, şeirləri seçdik, bir dəfə də olsun yadıma gəlmir ki, Hacı Abbas ya qanıqara olsun, ya da bu işin çətinliyindən şikayət-lənsin. Əksinə, mən onu həmişə nikbin görürdüm. O işlədikcə sanki bu işdən xüsusi zövq alırdı. Bunu onun gülümsər sifətindən hiss edirdim. Hacı Abbas hər bir müəllifin şəklini, tərcümeyi-halını da hazırlayırdı. Baxdım dostum hamıya bir gözlə baxır. Hər bir şair haqqında yığcam, ancaq yaddaqalan məlumat hazırladı. Yaşlılara, xüsusilə müəllimlərinə daha çox diqqət yetirdi. Onların tərcümeyi-hallarına xidmətləri də əlavə olundu. Bəli, Hacı Abbas öz həkim peşəsini ustası olduğu kimi, folklorşünaslar qədər təcrübəli olduğunu da düzəlişlərdə, misraların dəqiqləşdirliməsində də göstərdi. Eyni zamanda onun təbli bir şair olduğu da məlum oldu. Bunu onun tərtib kitabında verilən bir necə şeiri bəlli etdi. İşin gedişində, yeni tərtib zamanı dostumun kifayət qədər ərəb-fars sözlərinin mənasına, anlamına vaqif olduğunu da gördüm. Eyni zamanda Hacı Abbasın dini ifadələrin Quranın hansı ayələri ilə səsləşməsini də yerli-yerində qeyd etməsi məni heyran etdi. Bu, həm də dostumun dini təsəvvürlərə bələdliyini təsdiq etdi. Etiraf edim ki, mən ondan çox razı

qaldım. Təbii ki, tərtib yaxşı alındı.

Bəli, bu əməkdaşlıq məni təsirləndirdi. Düşündüm ki, bunun olduğu kimi qələmə alım.

Hacı Abbas, səni təbrik edirəm. Bir tərtib kitabı da həyata vəsiqə aldı. Yaxşı iş həmişə adamın baş ucalığıdır, həmişə başını uca olsun, bu antologiya, şeir çələngi həm də Qərbi Azərbaycana qayıdışı əks etdirir. Burda dərc olunan poetik örnəklərində vətən həsrəti, yurd nisgili motivləri əsas yer tutur. Bir sözlə, bu şeirlər Qərbi Azərbaycana, o yer-yurda ünvanlanıb. "Qızılquşun yuvası boş qalmaz" – deyib ata-babalarımız. Beləcə Hacı Abbasla əməkdaşlığım mənə bu yazını yazdırdı.

YADDAQALAN GÖRÜŞ

AMEA Folklor İnstitutunun Əhmədli bölməsi Gəncə prospektində yerləşir. Təxminən bir neçə ildir ki, Vunq Tau adlanan bir küçə ilə gedib-gəlirəm. Həmişə bu ad məni maraqlandırır. Düşünmüşəm ki, Vunq Tau çin, nə də yapon dilində deyil. Hansı dildədir? Maraqlıdır ki, bu suala cavab tapa bilmədim. Adi təsadüf nəticəsində sualın cavabı bəlli oldu.

Bir dəfə dostum Turan İbrahimovla görüşəndə necə oldusa Əhmədlidən söz düşdü, dedim:

– Mən həmişə Vunq Tau küçəsi ilə gedib-gəlirəm, amma bu küçə niyə belə adlanır – bilmirəm.

Dostum gülümsünəndə anladım ki, hə, demək Turan məni maraqlandıran sualın cavabını bilir. Odur ki, onun nə deyəcəyini səbirsizliklə gözləməyə başlayınca dostum araya çökən sükutu pozdu:

– Vunq Tau Vyetnamda şəhərdir, Bakı ilə qardaşlaşmış şəhərdir. Onu da deyim ki, Vunq Tau şəhərində də Bakı küçəsi var. Burada dədə-babalarımızın bir atalar sözünü xatırlatmamaq olmaz: "söz sözü çəkər, arşın bezi".

Dostum yenə gülümsündü:

– Hə, o ki, Vunq Taudan, Vyetnamdan söz düşdü... Bilirsən mən neftçiyəm.

– Yox, düz demirsən, neftçi alim, texnika üzrə fəlsəfə doktoru, Fəxri neftçi. Hə, davam et, qardaş.

– İndiyə qədər dörd dəfə Vyetnamda olmuşam, daha doğrusu, dəvət edilmişəm. Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, "Neftin, qazın geotexnoloji problemləri və kimya" elmi tədqiqat institutunun əməkdaşları texnika elmlər doktoru Arif Süleymanov, texnika üzrə fəlsəfə doktoru Hacı Məlikovla birlikdə dəvət olunmuşuq. Vyetnamın müxtəlif şəhərlərində, yəni Hanoyda (2016), Xoşimində (2017), Buriada (2024), Vunq Tauda (2025) mühazirələr oxumuşuq. Həmişə burada şərq qonaqpərvərliyi, isti münasibət görmüşük. Bizi də hərarətlə qarşılayıblar. Çünki hələ 1970-ci illərdə Vyetnamdan Bakıya gəlib ali təhsil alan vyetnamlılar az olmayıb. Onlar sonralar neft-qaz sahəsində təcrübəli mütəxəssislər kimi tanınıblar. Bu şəxslərdən indi yüksək vəzifələrdə olanlar, elm adamları da olanlar az deyil. Sözüm onda deyil, maraqlı olan budur ki, Bakıda təhsil alan vyetnamlılar Bakını, Azərbaycanı unutmayıblar. Bizim gəlişimizi eşidən kimi bu səmimi insanlar gəldiyimiz şəhərə gəlir, bizimlə görüşürlər. Köhnə dostlar, həmkarlar kimi. Baxıram onların bir çoxu 1700 kilometrdən çox yol qət edib, yəni təyyarə ilə gəlib. Bəli, bizi həmişə beləcə – hərarətlə qarsalayıblar.

Biz onlarla görüşəndə adətən rus dilində danışırıq. Söhbət zamanı həmişə ötənləri-keçənləri xatırlayırıq. Yadımdadır, onlardan biri deyirdi:

– Bakını görəndə özümü çox xoşbəxt hiss edirəm, çünki tələbəlik illərində burada yaşayış bizimkindən çox yaxşı idi. Mənə elə gəlirdi ki, Bakı cənnətdi, mən cənnətə düşmüşəm.

Söhbətə digər bir nəfər də qoşulardı:

– Yadındadırmı, kilkə deyilən o xırda qurudulmuş balıqları alıb, ləzzətlə yeyərdik.

Sonra yanındakılara baxıb gülümsündü:

– İndi bəzən Bakıya gələndə o illəri yada salmaq üçün xeyli qurudulmuş kilkə alıb Vyetnama gətirirəm, köhnə dostları kilkəyə qonaq edirəm. Məqsədim məlumdur – keçmişi unutmayaq, xatırlayaq.

Bu dördüncü mühazirələrimiz də noyabrın 17-28-də Vunq Tauda oldu. Qeyd etdiyim kimi, burada Petrovyetnam və digər şirkətlərin mütəxəssisləri iştirak edirdilər.

Biz Vunq Tau şəhərinin Bakı küçəsini də gəzib dolandıq. Buradakı bir yeddi mərtəbəli bina nəzərimi cəlb etdi. Bina xüsusi arxitektura ilə tikilmiş, Şərq ornamentləri ilə diqqət çəkirdi. Binanın zirzəmisi qarajdı. Məlum oldu ki, bu binanı Bakılılarla çox dost olan bir riyaziyyatçı xanım tikdirib. Binanın 2-3-cü mərtəbələri Vyetnam hədiyyələri ilə dolu idi. Hədiyyələr sədəflərdən hazırlanıb. Biz də burdan xeyli hədiyyə aldıq.

Günlərin necə keçdiyindən xəbər tutmadıq. İstiqanlı və mehriban vyetnamlılarla sağollaşıb ayrıldıq. Bu görüş də yadda qalan görüş oldu.

MƏQALƏLƏR

BİR SƏSİN FACİƏSİ (Əzizə Cəfərzadənin eyni adlı romanı haqqında)

Əsər çayın qırağında bir gəlinin paltar yumağı ilə başlayır. Müəllif yazır: "Şirvanın, Şəkinin ağ ipəyindən tikilmiş incə, gözəl, uzunluqları müxtəlif, əlvan üst geyimlərini qadın Kürün suyundan bir qədər də durultduğu, qazan asıb isti su hazırladığı yerdə yanındakı on dörd-on beş yaşlı qız həmin sıxılmış paltarları alıb aparır, kolların, təzə, yaşlı otların üstünə sərirdi. Qız özü paltar yumasa da, anasından aldığı yaş paltarlar sinəsini, qollarını islatmışdı. Əynindəki nazik geyim bədəninin qabarıqlıqlarını büruzə verirdi".

Romanın belə başlaması təsadüfdürmü? Yox, bizə elə gəlir ki, əsərdə cərəyan edəcək hadisələr elə burdan başlayır. Yəni, bu bir başlanğıcdır. Bəs onda bu paltar yuyan gəlini, yanındakı qız kimdir? Müəllifin özü bunları nişan verir, yəni bunlar anabaladır. Gülsənəmlə qızı Reyhandı. Bu hadisə əsərdə belə təsvir olunur: "Gülsənəmin varı-yoxu gözünün ağı-qarası bircə qızıydı Reyhan! Reyhan kimi ətirli, reyhan kimi göz oxşayan, ceyran kimi otların arasından, çiçəklərin gözəli. Gülsənəm dul idi. İlki qucağında heç qırxı çıxmamış, cavan, cəsur ərini itirmişdi. İtirmişdi deyəndə ki, kişi dənizdə tufana düşmüşdü, o məsum gecə Xəzərdə balıqçıların bir neçə qayığı batmışdı. O, qayıqlardan birində Gülsənəmin əri Bəxtikəm batmışdı. Əslində, Bəxtiyar idi adı. Amma onda ona heç kəs bəxtiyar demədi. Bəxtikəm deyirdi hamı. Öləndən sonra Bəxtiyar Bəxtikəmə çevrilmişdi". Bəs buraya, Salman ağanın evinə necə düşmüşdü? Yəqin ki, onu buraya ehtiyac gətirmişdi. Bəli, Gülsənəm düşünürdü ki, necə dolanacaq, necə yaşayacaq. Bunu yazıçı daha aydın göstərir: "Bax, elə bu kimi səbəblərə görə gəlib çıxmışdılar Salman ağanın evinə. Elə gətirmişdi ki, Salman ağanın evində Gülsənəmin bircəsi, balaca Reyhan Şahnisə xanımın sevimli "pişik balası" kimi böyümüşdü, evin pişik balası kimi.

Xanımın oyuncağı kimi".

İndi yenə qayıdaq əsərin əvvəlinə. Ana-bala paltarlarla başları qarışanda at ayağının tappıltıları eşidildi. Bu əsərdə belə qeyd olunur: "Gələn Salman ağanın oğluydu. Lap o təzə çıxan mahnılar kimi altında bir at, çiynində tüfəng, əlində tatarı, boz at, əlində tüfəng, belində qatarı... Qəribə, gözəl, minici heykəl kimi atın başını çəkib yanlarında dayananda qız başını aşağı saldı".

Qamçının ucuyla qızın yaş bədəninə yapışmış köynəyinin bürüşüklərini tərpətdi.

Oğlanın qıza vurulduğunu yazıçı belə təsvir edir: "Amma bu qız... Amma bu qız neçə vaxtıydı amanını kəsmişdi. Qızın qara kirpikləri enmiş, al yanaqlarına kölgə salmışdı. Dodaqları titrəyir, ara-sıra da ağa oğlu kimi narı-narın gülümsəyir və gülümsəyən zaman inci düzümlü dişləri hərdən bir mirvari olub oğlanın boynundan asılır, qəlbinə axıb tökülürdü".

Bu qeydlər qızın da ağa oğluna etinasız olmadığını göstərir.

Təbii ki, Əzizə xanım Hacı Salman ağanın kim olduğunu da oxuculara təqdim edir. O yazır: "Bu şəxs Cavad qəzasının ən tanınmış, ən məşhur şəxslərindəndi. Allah dövləti təpəsindən leysan kimi, dolu kimi tökmüşdü. Sürülərlə qoyunu, dənizdə balıq tutan gəmiləri, kallahda dəvələri, ilxıda atları, naxırda inəkləri, camışları. Bir sözlə, Allah ona dünyada nə varsa, vermişdi. Bir övladdan başqa". Müəllif Hacı Salman ağanın arvadı haqqında da məlumat verir: "Salman ağanın dövlətinin artmağında Şahnisə xanımın çox böyük əməyi, zəhməti vardı. Həm çalışqanlığı, həm təsərrüfatçılığı, həm də yığımcıllığı ilə.

Şahnisə xanıma evdə bir neçə kəniz, qarabaş xidmət edirdi. O cümlədən bir az əvvəl çay qırağında gördüyünüz Gülsənəm. Qonşu Arbatan kəndindəndi. Əri öləndən sonra qucağındakı körpə qız uşağı ilə birlikdə Salman ağa onu katdalarına gətirtmişdi."

Əlbəttə, Gülsənəmim qızı Reyhandan başqa kimsəsi yoxdu.

Qız da xeyli böyümüşdü. Burada bir bayatı da xatırladılır.

Başına mən dolanım,
Mən dönüm, mən dolanım.
Böyü, boya-başa çat,
Kölgəndə mən dolanım.

Buna da Əzizə xanım münasibət bildirir: "Əlbəttə, Gülsənəm yaxşı bilirdi ki, qız uşağının nə kölgəsi olacaq? Oğlan deyil ki. Qız uşağının kölgəsində dolana bilməyəcək Gülsənəm".

Şahnisə xanım oğlunun Reyhana olan meylini duyan kimi "pişik balası" adlandırdığı Reyhanı gözdən salır. Yazıçı bunu belə qeyd edir: "Günlərin birində Şahnisə xanım bir dəfəlik anası yaşayan qulluqçular otağına göndərdi, taxtdan saldı! Artıq Şahnisə xanımın pişiyi yox, Gülsənəm ananın Reyhanıydı. Reyhan da ağa oğlunu sevir, onun uşaq vaxtı dediklərini də xatırlayır:

– A-a-a-az, pişik sərçə yeyər dənə... Hazır tutub gətirmişəm sənincün. Ala, ye... Ye! Ye! – deyə az qala ağzına dürtərdi."

Amma Reyhana elə gəlir ki, onların bu sevgisi gizlidir, heç kəs bilmir. Bunu müəllif belə göstərir. "Ona elə gəlir ki, Reyhan məhəbbəti ürəyində elə gizlədib ki, nə görən var, nə duyan. Amma görən də vardı, duyan da". Elə bunlardan biri də Şahnisə xanımdı. Bəs onun buna münasibəti necə idi? Bu suala müəllif belə cavab verir: "Şahnisə xanım pişik balasını özünə gəlin eləməz. Gəlin gözü ilə baxmaz qulluqçudan doğulan qıza. Kənizin qızı kənizə. Dünya gözəli olsa da. Oğlunun ilk məhəbbəti olsa da. Oğlunun ürəyində yer eləyib, dərin yara açsa da, razı olmaz bu eşqə, bu məhəbbətə." Yazıçının verdiyi bu qeydlər bu daş ürəkli qadının həm zalım, həm də insafsız olduğunu, eləcə də oğluna da güzəştə gedən ana olmadığını göstərir. O, üstəlik "pişik balasının" anasına deyir:

– Özün bilərsən, hansı cəhənnəmə gedirsən, get! Gün axşama gedir, dəymirəm sənə. Bir də buralarda görünmə!

Əzizə xanım Gülsənəmin qızı ilə bərabər ağa qapısından qovulmasını verməklə bərabər ona bu neçə illərdə çəkdiyi əməyin qarşılığının ödənmədiyini də ürək ağrısı ilə bildirir. "Bağçanın yanında bir-iki dənə kisə vardı. Gülsənəm yola götürmüşdü. Neçə ildən dəri çalışdığı, əmək sərf etdiyi bu yerdən, bu dolu evdən, bu Kəşakədən dibini deşib oyuq açmışdı. Birini qızının, birini özünün başına keçirdi. Səhər ayazından qorunamaqçün".

Burada qadın hüquqsuzluğu, insaf və mürvətin unudulduğu əks olsa da, yazıçı bu faciənin əks-sədasını bir bayatı ilə verib.

Fələyi dindirəydim,
Bilməzin bildirəydim.
Sənə yazı yazanda,
Qələmin sındıraydım.

Bu əhvalatdan xəbər tutan Səfər Reyhanı sevdiyini anasından gizlətmir, üstəlik, ona etirazını da bildirir: "Allahdan qorxmadınmı, ana? Axı işdən mən günahkaram. Mən məcbur eləmişəm onu".

Amma daş ürəkli ana bu deyilənləri eyninə almır. Bu, Səfəri daha da bədbinləşdirir: "Səfərin səsi titrədi:

– Deyirdim gec-tez başa düşərsən məni: İzin verərsən..."

Bəli, Şahinsə xanım öz dediyini deyir, oğlunu Nəsimə ilə evləndirir, amma Səfər bu evlilikdən də, həyatda da küsmüş adama çevrilir. Bunu yazıçı belə qeyd edir: "Arvadının qayğıkeşliyini adi hal kimi qəbul edirdi. Əslində Səfər uşaqlarına qarşı da soyuqdu".

Maraqlıdır ki, Səfərin anası gəlininə qarşı da laqeyd qadındı. Gəlin qəflətən vəfat edəndə Səfərə yenidən həyat qurmağı məsləhət görür: "Əri ölən ərə gedər, arvadı ölən arvad alar". Tale

qismət Reyhanın qızını Murad ağa ilə Qönçə xanıma övlad edir Güllər adlı bu qız varlı ailədə böyüyür.

Səfər onu görüb bəyənir, anası da razılıq verir. Amma qızın kim olduğunu bilən kimi Səfər az qala dəliyə dönür. Əzizə xanım bunu belə təsvir edir: "Yaxşı ki, əlində ağır, kəsərli şey yox idi. Bəlkə də arvadın anası olduğuna baxmayıb əhdini kəsərdi". Eyni zamanda müəllif Səfərin anasına dərin nifrət bəslədiyini də göstərir: "Ay Allahın bəlası, pişik balası Reyhanın qızıymış o. Mənim öz qızımmış, öz balammış!!!"

Bu qız, yəni Güllər böyüyüb "Mirzə Güllər adı ilə tanınır. Mirzə Güllər kimdi? Sualına Ə.Cəfərzadə belə cavab verir: "Deyirlər, Mahmud ağanın evində Cavad bəyin məclisində xeyli ədib, şair, musiqi və seirşünas varmış. Bu Gülləri də orda imtahana çəkiblər. Sonra da hamısı bir ağızdan ona "Mirzə" ləqəbini veriblər. Biliyinə, dərrakəsinə, kamalına görə, həm də istəyiblər ki, kişi məclislərində arvad adı ilə çağırılmasın, öcəşən olmasın". Yazıçı bu "Mirzə" adının önəmini böyük hörmət sahibi olan sənətkarlara verildiyini də xatırladır: "Mirzə" Məhəmmədhəsən, Mirzə Bilal, bir də indi Mirzə Güllər".

Mirzə Güllərin taleyi anası Reyhanın taleyinə bənzəyir. Bunu əsərdə aydın görmək olur. Orada deyilir: "Nə qədər böyük olsan da, bu eşqin sonu yoxdu. Güllər və Səməd Zahir arasında, iki eşq alovunda qarsalanan ürək arasında dağlar qədər böyük maneə durur ki, onun da adı zaman və sənət idi. Nə qədər əcaib görünsə də, bir gün başqalarına birləşdirən musiqi sənət onu, o qızı məhəbbətinə qovuşmağa qoymazdı. Heç vaxt, heç bir ər ona "arvadım" deməz. Heç bir qaynana onu "gəlin" adlandırmazdı. Sənət eşqi onu dinc, sakit, evli-uşaqlı ailə həyatından məhrum etmişdi, haradasa buna təəccüb etsə də, ayaq geri çəkən deyildi səsindən, sənətindən.

Qız muğamın bir guşəsindən o birinə keçdikcə sanki bunları gənc şairə – Səməd Zahirə anladırdı". Bəli, Əzizə xanım bu yığcam təsvirlə bu Mirzə – Səməd Zahir məhəbbətini göstərib,

bunu baş tutan sevda olmadığını deyir. Bəlkə elə bu yöndəndir ki, Mirzə Güllər qəm-kədər, hüzn dolu şeir parçalarını dilə gətirir,

Səmi-şamifiaqətəm, sübhi-vüsalı neylərəm?
Bulmuşam yanmaqda bir hal, özgə halı neylərəm?

Romanda Mirzə Güllərin qabil sənətkar olması da xüsusi qeyd olunur: "Xalq mahnılarından birinin mətni seçib azacıq dəyişiklərlə təsniflərdə oxuyur və ona elə gəlir ki, haradasa Qönçəbəyim və Murad ağa onu eşidir, elə indi də". Maraqlıdır, bu qeydlərdən sonra xanəndə aşağıdakı misraları dilinə gətirir:

Durnam, gedirsən Cavada,
Cövlan edirsən havada,
Sevdalı atam Murada,
Durnam, ona salam söylə.

Durnam, gedirsən Vətənə,
Bac vermirsən hər yetənə.
Bir iltimasım var sənə,
O anama salam söylə.

Böyük qələm sahibi mirzə Güllər – Səməd Zahir eşqinin baş tutmadığını, bunun faciə ilə bitdiyini böyük ürək ağrısı ilə deyir: "Əlisəftər Səməd Zahiri Mirzə Güllərin darvazası qabağında vurub."

Mirzə Güllərin axırına Əlisəftər çıxdı, namərd. Allahın bəxşişi olan o gözəl səsdən, o əvəzsiz nəfəsdən məhrum elədi insanları. Bunu Allah bilir".

Əzizə Cəfərzadənin bu romanının adı da cəlbedicidir: "Bir səsin faciəsi". Müəllif səs deyəndə xanəndənin səsini, faciə deyəndə Mirzə Güllərin faciəsini nəzərdə tutur. Diqqətlə əsərə

nəzər salanda burada bir neçə ailənin daha doğrusu, güzəranı əks olunub. Bunlardan Şahnisə xanımgilin (Səfərin anasını deyirəm), Gülsənəmlə Bəxtiyarın, Reyhanın (ona Şahnisə xanım "pişik balası" deyir, Murad ağagilin Mirzə Güllərin. Şahnisə xanımgil varı-halı çox olsa da onunla həyat yoldaşı arasındakı qarşılıqlı sevgi-məhəbbətdən söz açılmır. Daha doğrusu, bu məhəbbət Şahnisə xanıma görə varda-puldadır. Buna görə də onun "pişik balası" adlandırdığı Reyhan onu nəzərində lap dünya gözəli olsa da "kəniz qızı kənizdi", ona, onun ailəsinə layıq deyil. Gülsənəmlə Bəxtiyar bir-birini sevib-seçən cütlükdür. Bir fəlakət, yəni dənizdəki fırtına Bəxtiyarın fəlakəti olur, xoşbəxt ailə başsız qalır, ağa evinə qədəm qoyan kimi gözəlgöyçək, gənc Gülsənəm "kəniz" olur, qızı da "kəniz qızı kəniz". Buradakı Murad ağanın ailəsi ideal ailə kimi verilib. Ər-arvad arasındakı səmimiyyət, qarşılıqlı diqqət adamı heyran edir. Onların övladları olmasa da bu onların səmimiyyətini pozmur. Reyhan – Səfər məhəbbəti də saf və təmiz sevgiyə bağlıdır. Amma Səfərin anası bunu qəbul etmir. Reyhanla anasını qapılarından qovur, oğlunu da sevmədiyi biri ilə evləndirir. Bu da Səfərin sanki ruhunu öldürür, onun bədbinləşdirir, həyatından küsdürür. Səfər Reyhanı unutmadığını da etiraf edir. Nəhayət, Mirzə Güllər – Səməd Zahir məhəbbəti də saf düşüncələrə söykənir, amma dövrə, zamana görə uyğun gəlmir, buma görə bu sevgi baş tutmur. Əsərin elə böyük həcmi olmasa da müəllif bunu elə incəliklə işləmişdir ki, adam yazıçının qeyri adi təsvirlərindən, insanı düşündürən ifadə və düşüncələrdən ayrıla bilmir. Həm də bu əsər adlı-sanlı xanəndə Mirzə Güllərin həyatını əks etdirir. Daha doğrusu, bu roman da müəllifin digər tarixi romanları ilə səsləşir.

HİSSLƏRİN, DÜŞÜNCƏLƏRİN YAZDIRDIGI YAZI – İdris Zamanlı

Yaxşı insanları unutmaq olmur. Bələləri həmişə xatırlanır, xatirələrdə, sözdə, söhbətdə... Dəyərlidir, xətirlidir, hörmətlidir el gözündə. Bələlərindən biri də İdris Zamanlıdır. İdris müəllimlə bir təsadüf nəticəsində tanış olmuşdum. Aramızda yaş fərqi çox olsa da söhbətlərimiz tuturdu. Yadımdadır, sonralar da bir neçə dəfə görüşdük. Dostumun poeziyası zəngin və cəlbedici idi. Üstəlik, bu poetik örnəklər aşıq şeirinə yaxın olduğumdan mənim diqqətimi daha çox çəkirdi.

Aradan uzun illər keçdi. İdris müəllimin qızı Könülə rast gəldim. İdris müəllimi xatırladım. Ötənlər gözümün önündə canlandı. Maraqlıdır, dostumun şeirlərindən bəzi parçalar, bəndlər yadıma düşdü. Yadımdadır, İdris Zamanlı uşaqlığını, atasını yana-yana xatırlayar, təsirlənərdi.

Döyüşə gedən atam,

Bizi tərk edən atam – deyə atasının müharibədən qayıtmadığını, bu həsrətin anasını da, onları da yandırdığını dilə gətirərdi:

... getdi gəlmədi,
Anamın üzünə gənclik gülmədi.
Çıxıb uşaqlığım mənim əlimdən,
Bunları-bunları xatırladım mən.

Şairin başqa bir şeiri də elə bu misralarla səslənir:

Hər şey ötüb keçdi kölgə tək,
Uşaqlıq sürüşüb düşdü əlimdən.
Erkən yaşa doldum, ağrıdı ürək,
Uşaqlıq çağını yaşamadım mən.

Onu deyim ki, İdris müəllim bədbin şair deyildi. Olduqca zəngin könül dünyası vardı. Təbiəti, onun füsunkar mənzərələri, dağları çox sevər, duyğularını hərarətli, ləngərli misralara çevirərdi. Şeirləri sadə, oxunaqlı, daha çox xalq dilinə yaxın, axıcı olduğundan adamı özünə cəlb edirdi. Belə şeirlərdən biri yazla bağlıdır.

Bu poetik örnəkdən bir parça verməyi məqbul hesab edirəm:

Yaz gəlir, yaz gəlir,
Ən şirin avaz gəlir.
Aşığın qəlbinə söz,
Döşündə də saz gəlir.

Səkir xınalı kəklik,
Gülür güllük, çiçəklik.
Yaşıl paltar geyinir,
Odur hər təpə, hər dik.

Bahar gəlin sayağı,
Öpür dərəni, dağı.
Bir laləzar görünür,
Yenə vətən torpağı.

Gördüyümüz kimi, şeirin oynaqlığı, təbiiliyi göz qabağındadır. Müəllif yazın gəldiyini az sözlə elə təsvir edib yaratmışdır ki, sanki rəssam çəkdiyi bir tablodur. Təpələrin yaşıl paltar geyinməsi, baharın gətirdiyi gülzarlıq təbii ki, insan qəlbində sevinc və sevgi, vətənə məhəbbət hisslərini qüvvətləndirir, onda vətən torpağına sevgini daha da artırır.

Burda yadıma şairin "Göy göl" şeiri düşür. Bu yerin gözəlliyi, əfsanəliyi müəllifin bu poetik düşüncələrində də özünəməxsus rənglər və çalarla verilib:

Duman ayağından sürünüb gedər,
Bulud qayalara bürünüb gedər.
Günəş başın üstə görünüb gedər,
Ay da ay üzünün tirməsi göy göl.

Maral boynun burar, ətəyində tək,
Bükülər qoynuna duman, çən, çisək.
Turaclar nəğməli, ceyranlar ürkək,
Kəkliklər səhərin müjdəsi, Göy göl.

İdris müəllim burada maralın nəğməli turacların, eləcə də ürkək ceyranların, kəkliklərin, bir sözlə, bu göz oxşayan insan könlünə rahatlıq gətirən bu canlıların təbiətin gözəlliyinə xüsusi gözəllik qatdığını əks etdirir.

Müəllifin baharla bağlı bir şeiri də yadda qalandır:

Səs elədim səsinə
Qayalardan səs gəldi.
Təbiətin elə bil
Açıldı qulaqları.
Çəmənin əlində gül,
Salamladı baharı.
Nəfəsində bu günün
Nəfəsini gətirdi.
Çayların məcrasını,
Gur səsini gətirdi.

Bəli, şair baharı da sevə-sevə dilə gətirir, təbiətə olan sevgisinin tükənməz olduğunu anladır. O, bunu digər şeirində də belə göstərir:

Bürünüb ağ örpəyə sanki təbiət yatmış,
Kəsib başı üstünü laylay deyir ona qış!

İdris Zamanlı təcrübəli yazardı, qələm sahibi idi. Onun məqalələri, hekayələri də vardı. Yadımdadır, hələ sağlığında bir neçə kitabı işıq üzü görmüşdü. İmzası oxuculara tanışdı.

Aradan uzun illər keçib, amma İdris müəllimi unuda bilmirəm. Onun yaradıcılığı, poeziyası məni tərpədir. Onun şeirlərini oxuduqca adam poeziya aləminə vurulur:

Səni gördüm könlüm uçdu,
Bu dağlardan o dağlara.
Telli sonam dilə düşdü,
Qartal qalxdı buludlara.

Dağ gözümdə zirvələndi,
Yamacalara nur ələndi.
Körpə kəklik fərələndi,
Sanki cəh-cəh vura-vura.

Belə oynaq misralar kimi tərpənməz ki... Duyğulandırıb, düşündürməzmi adamı? Əlbəttə, duyğulandırar da, düşündürər də. Mənə də bu yazını elə bu hissələr və düşüncələr yazdırdı. İdris müəllimə qəni-qəni rəhmət diləyirəm.

ARİFİN KÖNÜL DÜNYASINDAN ƏSİNTİLƏR

Adətimizdir, həmişə qələmdən ayrıla bilmirəm. Çox adam keçib bilgisayara. Qələmə əlvida deyiblər. Amma mən qələmdən ayrıla bilmirəm. Doğrusunu desəm bu günə qədər – özümün bilgisayarı olmayıb. Biri var, o da köhnə, haldan düşmüş... Buna görə də yenə qələmdən yapışmışam. Beləcə xeyli əlyazmalarım yaranıb. Bəzən də olur mənə lazım olan əlyazmaları çox vaxt vaxtında tapa bilmirəm, ya da qovluqların arasında qoyub unuduram. Buna da öyrəncəliyəm. Darıxmıram, geci-tezi tapacağam, olmasa da yenidən işləyəcəyəm.

Bu yaxınlarda yenə əlyazmalarımı vərəqləyəndə bir neçə səhifəli əlyazmam gözümə sataşdı. Baxdım Ariflə (Bayramov Arifi deyirəm) sonuncu görüşümlə bağlıdır. Düzü, bu yazı məni kövrəltdi. Bir də ötəni-keçəni gözüm önündə canlandırdım.

Söz vaxtına çəkər – deyiblər. Onda da belə isti yay günlərindən biri idi. Ariflə üzbəüz əyləşmişdik. O, əlindəki dəftəri sinəsinə sıxmışdı. Neçə vaxtdır ki, qanıqara idi. işsizlik onu cana gətirmişdi. Bu enerjili, təfəkkürlü, təcrübəli qələm əhli, kövrək şair həmişə fikirli gəzirdi. Sanki onun üzündən təbəssümü qapmış, sevincini əlindən almışdılar. Baxdım dostum çox pərişan görünür, ara bir də əlindəki dəftərə baxır. Araya çökən sükutu pozmaqdan ötrü dilləndim:

– Arif, səndə söz var. Deyəcəyini de, sən də rahatla, mən də.

– Yaxşı. Amma sənə üç şeir oxuyacağam bilmirəm, sən necə dəyərləndirirsən. Rəhmətlik əmim şeirlərimi bəyənirdi. Bilmirəm, məni həvəsləndirmək üçün deyirdi, ya da həqiqətən şeirlərim xoşuna gəlirdi – düzünü deyə bilmirəm. Sözümün canı odur ki, birinci şeirimi əmimə həsr etmişəm. "Mənim bircə əmi vardı".

Əzizdən də əziz idi,
Sözü də bir ləziz idi.

Sinəsi dölü köz idi,
Mənim bircə əmim vardı.

Darıxardı atam üçün,
Qəm çəkərdi için-için.
Şeytanın qırardı qıçın,
Mənim bircə əmin vardı.

Kövrəkliyi əlindəydi,
Şirin sözlər dilindəydi.
Fələk çox xətrinə dəydi,
Mənim bircə əmim vardı.

Elə uzun yaşamadı,
Yayıldı hər yana adı.
Şair idi, söz ustadı,
Mənim bircə əmim vardı.

Dərdi nədi – bilinmədi,
Qəmi qəlbdən silinmədi.
Dərdi-səri bölünmədi,
Mənim bircə əmim vardı.

Yada saldıqca yanıram,
Hər vaxt yanımda anıram.
Dərdi böyükdü – qanıram,
Mənim bircə əmim vardı.

Şair idi, sözü qaldı,
Yaşamaqda gözü qaldı.
Ağbabada izi qaldı,
Mənim bircə əmim vardı.

Mən həmişə Balıqlıya gedəndə mənə elə gəlirdi ki, uşaqlığım haradasa bir küncdə-bucaqda gizlənib. Bir gün dəcəl oğlan kimi qabağıma qaçacaq. Elə bu hisslərlə də ikinci şeirimi yazdım. "Salam şuluq oğlan".

Salam, şuluq oğlan, tanışıq deyən...
Təndirin başında lalanqa yeyən,
Hardadı o bibin – sinəyə döyən...
Çəçili, motalı, yağı hardadı,
Kəndin o əzəlki çağı hardadı?!
Hanı Səhnə nənə deyə nağılı,
Yığıla başına uşaq-oğulu.
Bu olanlar bəlkə də bir yuxudu,
Xəyallarım mənə bunu toxudu.

Salam, şuluq oğlan, gəl tanış olaq,
O vaxtdan bu vaxta çox illər keçib.
İndi qocalmışam, qəm varaq-varaq,
Mən də indi yaxşı tanıdım səni.

Uşaqlıq illərim Balıqlı kəndində keçib. Həmişə onun qucağına can atmışam. Tale elə gətirdi ki, doğma kəndimə tamarzı qaldım. Buna görə də "Sözü qaldı Balıqlının" şeirini yazdım.

Gözəl idi kənd-kəsəyi,
Əzəl varmış ağa-bəyi.
Əsdi fələyin küləyi,
Sözü qaldı Balıqlının.

Aman, Allah, bu nə işdi,
Dərd gəlib bizə ilişdi!
Dərd olan tanış-bilişdi?!
Sözü qaldı Balıqlının.

Eli ondan uzaq oldu,
Adın çəkdim, gözüm doldu.
Arif, bir bax rəngin soldu,
Sözü qaldı Balıqlının.

Yaşarmış gözlərini dəsmalla quruladı.

– Bilirsənmi, sən şair olmasan da adamın halından anlayırsan. Mən də məni tərk etməyən duyğu və düşüncələrin təsiri ilə yazıram. Yoxsa bu şeirlərin biri də yazılmazdı. Bir də yazılan o vaxt yaşayır ki, çap olunur. Çap yazını "dirildir". Bu yazılar nə vaxt kitab kimi çap olunaq? Allah bilir.

Aradan xeyli vaxt keçdi – bilmədim. Amma bu yazını çap etmək qərarına gəldim. Bir şairin könül dünyasından əsintilərdi, düşüncələrdi. Burda yurdun həsrəti də, onun unudulmazlığı da əks olunub. Bir sözlə, Arifin könül dünyasından əsintilərdi.

BİR SƏFƏRİN TƏƏSSÜRATI – Aşıq Qəzənfər Ağbabalı

Mənim dediyini tez-tez təkrar etməkdən xoşum gəlmir, amma bir həqiqət də var. Yəni mənim həmişə dost sarıdan bəxtim gətirib. Düzdür, yeri gəlib çox çətinliklərdə, əziyyətlərlə qarşılaşmışam, ağır həyat imtahanları görmüşəm. Bunları tale işi bilmişəm. Mənə elə gəlir ki, elə adam olmaz ki, onun tale yolu hamar olsun, enişli-yoxuşlu olmasın, maneələrsiz olsun. Belə insanlar olsa da çox az bulanar, uzun-uzadı danışmayıb mətləbə keçirəm. Bəli, dostlarda mənim bəxtim gətirib. Belə adamlardan biri də Aşıq Qəzənfər Ağbabalıdır. Dostluqda sədaqətli, sözünün sahibi bir şəxsdir.

O təkcə saz-söz adamı deyil, həm də böyük ürək sahibidir. Məndən bir neçə yaş böyük olsa da, həmişə ondan xoş söz, səmimi münasibət görmüşəm. Uzun illərdi ki, Aşıq Qəzənfərlə dostluq edirəm. Onun saz çalması, oxuması, söhbəti bir ayrı dünyadı. Bəzən buna rəhmətlik İslam (Aşıq Qəzənfərin atasını deyirəm. El arasında ona Hesabdar İslam deyərdilər) mənə qoşular, pəsdən bir-iki ağız oxuyardı.

Aşıq Qəzənfərin saza-sözə bağlanmağı təsadüf deyil. Çünki onun atası İslam əmi də təbli bir adamdı, hərdən bir sinədən deməyi vardı. Onun babası da tanınmış el şairi Çorlu Məhəmməddi. Yəni Aşıq Qəzənfər tanınmış bir ocağın nümayəndəsi idi. Onun də bədahətən şeir deməyi də vardı. Üstəlik, Ağbaba saz havalarına yaxşı bələddi. Həmişə onun atası evində aşıq məclisləri keçirilər, Aşıq İsgəndər Ağbabalı ilə İslam əmi maraqlı söhbət edərdilər. Həm də yaxın qohumdular. Bu da həmin sənətkarlar arasında isti münasibəti qüvvətləndirmişdi. Aşıq Qəzənfərin ən yaxşı cəhəti odur ki, Ağbaba saz havalarını ustalıqla ifa edib yeri gələndə gənclərə də öyrədirdi.

Aşıq Qəzənfər Ağbabalı Gəncə şəhərində yer-yurd elədiyindən həmişə oraya yolum düşəndə mütləq Aşıq Qəzənfəri

görməliydim. Çünki onun saz çalıb oxuması, şirin söhbətləri mən oraya maqnit kimi çəkirdi. Bu maraq və həvəs məni oraya aparırdı. Ev sahibi təkcə məni yaxşı ağırlanır, həm də Gəncəbasar tərəfə, Daşkəsən, digər yerlərə də aparırdı, mənim qayğımı çəkərdi. Yadıma gəlir bir dəfə də olsun buna öz narazılığını bildirsin, ya da könlümə toxunan bir söz desin, hərəkət etsin. Əksinə, olduqca nəcib, alicənab, xeyirxah dostum həmişə çalışardı ki, mənim istədiklərim alınsın. O, mənim baxışlarımdan razı qalmağımı bilən kimi gülümsünər, başını razılıqla tərpədərdi:

– Hə, deyəsən bu səfərimiz də yaxşı oldu

O, illərdən xeyli keçib. Daha Gəncəyə yolum az düşür, Aşıq Qəzənfər də bir az nasazdı... Əlaqələrimiz azalıb, arada bir telefonla əlaqə saxlayardıq. Amma bu xeyirxah insanı unuda bilmirəm. Aşıq Qəzənfərlə bağlı xatirələrim yaddaşıma yazılıb. Hərdən bir xatırlayıb həm sevinirəm, həm kədərlənirəm. Sevinirəm xoş günlərdi, unudulmaz günlər... Kədərlənirəm ki, indi oralara ayağım dəymir, yolum düşmür. Amma bir qəmli xəbər tez-tez yadıma düşüb gözlərin önündə canlanır. Bu, Şəmkirə, Aşıq İsgəndər Ağbabalının vəfatından xeyli keçmişdi.

Yenə Gəncəyə getmişdim. Ağlıma nə gəldisə dedim:

– Ay Qəzənfər, gəlsənə bu dəfə də xalamgilə, yəni Aşıq İsgəndər Ağbabalının evinə gedib bir bu usta aşığı yad edək.

– Gedək deyirsən gedək. Evi Həzi Aslanov küçəsindədir.

Bəli, gəlib mənzilə çatdıq. Bizi Hənifə xala, yəni aşığın həyat yoldaşı hərarətlə qarşıladı:

– Xoş gəlib, səfa gəlmisiniz.

– Ay xala, dedim gəlib sənə baş çəkək, rəhmətlik aşığı da yada salaq.

– Ay Qəzənfər, Allah ikinizi də saxlasın. Onda kişinin bir kasetini qoy, qulaq asaq.

Qəzənfər onun dediyini eləyən kimi rəhmətlik aşığın səsini eşidib kimi Hənifə xala ağlamağa başladı.

Çox çətinliklə onun sakitləşdirə bildik. Dedi:

– Mənim dərdim soxdu, bu kişinin yoxluğuna inana bilmirəm. Denən bircə gün, bircə an yadımdan çıxırmı. Elə bilirəm harayasa gedib, qayıdacaq öz-özümə təsəlli verirəm ki, yəqin Qazaxıstana gedib. Onda niyə darıxıram ki...

Birdən də xəyaldan ayılıram, az qalıram dəli olam:

– Ay mənim başın batsın, Aşıq İsgəndər gedif... Yoxdu!!! Əlindəki xəzinənin qədir-qiymətini bilmədin, ay Hənifə, təzdənnən nə qədər yanırsansa, yan... Nə xeyri olacaq sana?! Ay bala, gündə neçə dəfə ölürəm-dirilirəm beləcə.

Hənifə xala birdən danışığını kəsib Aşıq Qəzənfərə baxıb əli ilə divarı göstərdi:

– Ay Qəzənfər, a bala, bir o sazı yendir. Gör nə vaxtdandı, onu yendirif çalan yoxdu.

Qəzənfər sazı endirib zilini, bəmini bəm eləyib sinəsinə basdı.

Baxdım yenə Hənifə xala ağlayır, səssizcə ağlayır, arada bir də yaylığının ucu ilə gözünü silir.

Dedim:

– Ay Hənifə xala, yenəmi ağlayırsan?

– Ay bala, neyniyim, özümdən asılı ha deyil. İkiniz də sağ olun, gəldiniz, bir az ürəyim işıqlandı, əhvalım düzəldi.

Hənifə xala sözünü kəsdi, nə düşündüsə uzaqlara baxdı, deyəsən nəyisə xatırlamağa çalışırdı. Nəhayət, dilləndi:

– Mürtəza məni Vladiqafqaza apardı ki, bir az könlüm açılsın. Yaxşı da qulluğumda durdular... Amma kişinin ölümünü unuda bilmədim. Eləcə pəncərənin qabağımda durub eşiyə baxırdım. Düzdü, ora çox səfalı yerdi, di gəl mənim könlüm sınıxdı... Bunu bir də nə yamamax olar, nə də sağaltmax... Burada İsgəndərin bir-iki bayatısı yadıma düşür, onnarı deyəcəm.

Yaşımın bu çağında,
Ötdüm qəm otağında.

Qəmdi, dərddi, kədərdi,
Ömrümün varağında.

Seçildim el-obadan,
Çıxdım isti yuvadan.
Könlüm talan olundu,
Bir də olmaz abadan.

Dərd qanan varmı görən?
Dağlar gülzarmı görən?!
Ağbabanın gülü tək,
Elə gül varmı görən?!

Könül sınıxdı, neynim,
Ürək qırıxdı, neynim.
İncəldim dərd əlində,
Canım sıxıldı, neynim.

İsgəndərin dərdi var,
Ağbaba tək yurdu var.
Darıxma, qırıq könlüm,
Hər yerin bir mərdi var.

Qəribəm, fağıram mən,
Yerində ağıram mən.
Asta dedim sözünü,
Nə lazım bağıram mən.

Başıma daş düşüfdü,
Ürək dərddən bişifdi.
Həsrət oxu itiymiş,
Ciyərimi deşifdi.

Ay bala, İsgəndər elə bil söz dağarcığıydı. Yadımda az qalıb, elə bu üç-dörd bayatı qaldı.

Bəli, Hənifə xala ilə bu görüş məni çox təsirləndirdi. Odur ki, bunu olduğu kimi qələmə aldım. Deyirəm, Hənifə xalanın da,

Aşıq İsgəndər Ağbabalının da ruhları şad olsun. Aşıq Qəzənfərə də uzun ömür, can sağlığı arzu edirəm. O, sədaqətli dost, ustad aşıq, alicənab bir şəxsdi. Sadəcə Aşıq Qəzənfərlə bağlı bir səfərimi xatırladım. Dostumun səbəbkarlığı, yaradıcılığı, ustadlığı barədə də yazmalıyam. Bu ustad aşığın ifaları da işıq üzü görməlidir. Bu, mənim boynumun borcudur.

Bəli, bir səfərin təəssüratı mənə bu yazını yazdırdı.

FİRUZƏ NƏNƏNİN ÖMÜR KİTABI

Qəribə bir təsadüf nəticəsində Firuzə nənə ilə tanış oldum. Bu kövrək qadın sinədəftər, qonaqpərvər olduğu qədər də nisgilli və qəmli görünürdü. Elə ilk görüşdən söhbətimiz tutdu. Başından keçən olayları, qanlı-qadalı keçənləri-ötənləri bir də xatırladı. Firuzə nənədən yazıya aldıqlarımız maraqlı olduğundan elə bu sözü-sovu təzə-təzə hörmətli oxucularımıza çatdırmaq qərarına gəldim.

Firuzə nənə eşidəndə ki, mən onun danışacağı hər bir adi əhvalatla belə maraqlıyam, təəccübləndi də, həyəcanlandı da.

– Yox, yox, bu ola bilməz. Mənim dediklərimin hamısını yazacaqsan?!

– Əlbəttə.

– Doğrudan?!

Diktafonun düyməsini sıxdım. O, azca xəyala gedib danışmağa başladı:

– Mənim babam Məşədi Həsən çox varlı-hallı adam olub. Bizim tayfadan olanlar əvvəlcə Qaranamaz kəndində yaşayıblar. Bizim tayfaya dəlləklər deyirdilər. Doğrudan da, bizim tayfada dəlləklik sənəti ilə məşğul olanlar az deyildi. Böyüklər deyirdilər ki, bizim tayfa ilə başqa tayfa arasında münaqişə olub. Buna görə də Məşədi Həsən babam bütün var-dövlətini, qohum-əqrəbanı götürüb gəlib Təpəköy kəndinə. Buradakı torpaqları hökumətdən pulnan alıb. Aynayıblar, artıblar. Məşədi Həsənin oğlu Bəşir evlənib, ailə-uşaq sahibi olub. Firuzə nənə də bu ailədə dünyaya gəlib. Qardaşı Balabəyin toyundan bir neçə il keçəndən sonra onun uşaqları da, arvadı da vəfat edib. Bir tərəfdən də Sovet hökumətinin qılıncı onların da başlarının üstünü kəsdirib. Bəşiri ailəsi ilə bərabər uzaq Qazaxıstana sürgün eləyiblər, nədi, nədi o, varlı-hallıdı. Təkcə onun mal-heyvanını neçə nəfər bir həftəyə ancaq yazıb hesaba ala biliblər. Uzaq Qazaxıstanda ağır günlər keçiriblər. Sonralar Gürcüstana,

Marneuliyə üz tutub pənah gətiriblər. Burda da tale üzlərinə gülməyib. Qızdırma xəstəliyi, aran yerinin dözülməz istiliyi dağ yerinin adamlarını cana gətirib. Ağbaba həsrəti çəksələr də, onlara Vətənə gəlmək qadağan edilib. Sürgündən qayıdanlar axır ki, Sadaxlıda birtəhər qərar tutublar. Amma öz evləri, həyətləri olmayıb... Başqa yerə isinişə, öyrəşə bilməyiblər. Ordan da Görarxın kəndinə pənah aparıblar. Firuzə nənə Ağbabaya-Göllü kəndinə gəlin gəlib. Əvvəlcə o, Ağbabanın sərt təbiətinə, boran-qara dözə bilməyib, amma illər keçdikcə doğma yurda möhkəm bağlanıb. Sonralar tale elə gətirib ki, Gəncəyə, oradan da Bakıya üz tutub. Bir də nənə gözünü açıb illər keçib, yaşa dolub. Firuzə nənə söhbətini bitirib üzümə baxanda mən gülümsündüm.

– Bəs nənə, sən heç bayatıdan, vəsfi-haldan, nanaydan bir şey demədin.

– Deyirsən, bayatı-filan da deyim.

– De, de. Söhbətin dadı-duzu bu deyilmi.

Firuzə nənə üzümə baxdı. Bayatını bayatıya, vəsfi-halı vəsfi-hala caladı.

Balaca yastığım yar,
Bağrıma basdığım yar.
Dağlar tək güvəndiyim,
Heç olmur dostuluğun, yar.

Dərələr gəzər,
Çoban dərələr gəzər.
Başım cəllad əlində,
Xəyalım nələr gəzər.

Arxalığın dizdən, yar,
Gəl küçədə gizlən, yar.
Anam sənə nə dedi,
Ayaq kəsdin bizdən, yar.

Arxalığın yamyaşıl,
Geymə gözüm qamaşır.
Yar qapıdan keçəndə
Evdə dilim dolaşır.

Arxalıq aldırsana,
Yaxalıq saldırsana,
Məni sana verməzlər
Bir cadu yazdırsana.

Bulaq başı xırda daş,
Olum qurbanın, qardaş
Əziz gün, əziz bayram
Əziz qonağım, qardaş.

Bulaq başı meşədi,
Yar xançalı şüşədi,
Sənə bəylik yaraşır,
Çobannıx nə peşədi.

Bəli, Firuzə nənə danışdıqca kövrəlirdi. Sanki ömür kitabını açıb vərəqləyirdi. Amma bu kitabın səhifələri o qədər dərdələmlə dolu idi ki, bu dərd-ələm onu da, məni də möhkəm tutmuşdu. Qəmli xatirələr, yanıqlı bayatılar ikimizin də gözlərimizi yaşartmışdı. Bunun bir səbəbi də Ağbabanı tez-tez xatırlanmasıydı. O yer ki, Vətən ola, yurd ola ona həsrət qalan kimsə kövrəlməzmi, ah çəkməzmi? Beləcə, Firuzə nənə həyat kitabını vərəqlədikcə məni də Ağbabalı günlərə apardı. O günləri bir də yaşadıq.

ŞAİRLƏRİ ŞEİRLƏRİNDƏN TANIYIRLAR – Aygül Cəfərzadə

Dostlarımın arasında Turan İbrahimovun xüsusi yeri var. Cəmi bir neçə il ərzində bir neçə kitab çap etmişik, hələ bundan neçəsi də hazırlanır. Digər tərəfdən xeyli yaxşı insanlarla tanış olub, bundan məmnunluq duymuşam. Bu tanışlıqları Turan yaratmış, xeyirxahlıqları ilə məni sevindirmişdir. Elə bu xoş və isti münasibətin nəticəsində Hacı İntiqamı, Gülhüseyin Kazımlını, Şahin Əmrahı, Pərvanə Bayramı, İradə Köçərlini, Ağakərim Nafizi tanımış və dostlaşmışam. Təbii ki, Aygül Cəfərzadə də bunlardan biridir. Əvvəlcə Aygül xanım bizə bir neçə kitabın (Ağbaba – Şirvan folklor örnəkləri deyirəm) çapa hazırlanmasında yaxından kömək edib. Turandan öyrənmişəm ki, Aygül Əhməd əminin nəvəsidir. Yəni Cəfərzadələr ocağının nümayəndəsidir. Bunu öyrənən andan könlümdən keçib ki, o da qələm sahibidir, təbi də var. Zənnim düz çıxıb, bunu Turan təsdiq edib. "Əcəba onun şeirlərindən bir-ikisinə rastlaşsaydım" deyə düşünəndə də dostum mənə Aygülün "Ürəyimin qəm notları" kitabını təqdim etdi. Bu, mənə Aygül Cəfərzadə haqqında, onun poeziyası barədə söz deməyə imkan yaradıb. Kitabı vərəqlədikcə müəllifin xüsusi yolu, üslubu, orijinal düşüncə və duyğuları məni özünə cəlb edib. Aygül söz nədir, insanı necə yaşadır? Sualına özünəməxsus cavab verir. Ona görə söz möcüzədir, könül dünyalarının qiymətli gövhəridir, hikmətdir, sehrdir, sirdir, qüdrəti ucadır. O yazır:

Sözün qüdrəti uca,
Söz var dünyadan qoca,
Söz var qiyməti yoxdur,
Söz var, zəhərli oxdur.

Sözlə başlayır həyat,
Söz ilə sona yetir.
Sözün açdığı qapı
Söz ilə bada gedir.

Müəllifin uşaqlıq xatirələri olduqca səmimi hiss və duyğularla təqdim olunmuşdur. O deyir:

Kiçik evlərdəydi, böyük ürəklər,
Babalar, nənələr onda sağ idi,
Sığırdı içinə nələr, ah nələr,
Dövran indikindən çox qabaq idi.
Mən o zaman uşaq idim...

Dili nəğmə dolu, bayatı dolu,
Nağıl aləminin şahıydı babam.
Bizə göstərərdi ən doğru yolu,
Qəlbimin ən dərin ahıydı babam.
Mən o zaman uşaq idim...

Nəğmələr, masallar söylərdi bizə,
Bəzən də tapmaca, şeir, bayatı.
Həmin o babalı günlərimizin,
Solub Xan çinarı, yox köhlən atı.
Mən o zaman uşaq idim...

Bu yığcam təsvir dərhal yadıma Əhməd əmini yada salır. Onun şirin söhbətləri, adamları sehrləyən səsi, davranışı, zəngin dünyagörüşü, mehribanlığı, səmimiyyəti gözümün önündən getmir. Maraqlıdır ki, elə bir az öncə qeyd etdiyim misralar da mənə Əhməd əmini, onun söz-söhbətini xatırlatdı. Aygül dərd – sərini misralara düzdüyünü göstərib, ömründəki acıları da göylərə uçurduğunu deyir. Axı göylər müqəddəsdir:

Düzürəm misralara.
Qəlbimin ağrısını,
Qoy uçursun göylərə,
Ömrümün acısını.

Şair sevginin, məhəbbətin hər kəsi doğulduğu, böyüdüyü yerdən başlandığını xatırladır. Bu sevgi nəticəsində süfrədə nemətlər, verilən ruzi insanı insan edir, daha doğrusu, sevginin kökündə vətənpərvərlik dayanır. Aygül sevgi nədir? Sualına belə cavab verir:

Sevgi –
Yaşadığın yurd, gəzdiyin torpaq,
İçdiyin su, doğulduğun otaq,
Süfrəndəki ruzi, qızındığın ocaq,
İçindəki doğmalıq, çölündəki yasaq...

A.Cəfərzadənin "Quyruqlu dostlar" şeiri də diqqətçəkicidir:

Dostunun quyruğu olmur,
Tapdalayıb əzəsən.
Kəsdiyin duz çörəyi,
Bir anda itirəsən.

Şair sevgi qarşılıqlı olmalıdır düşüncəsindədir, təbii ki, qarşılıqsız sevgi faydasızdır. Müəllif bu mülahizəni bir şeirində gül-dağ arasındakı münasibətdə təsvir edir. Burada gülün dağa tükənməz məhəbbəti, dağın ona etinasızlığı, nəhayəti, bu uğursuz sevginin, uğursuz nəticəsi bu poetik örnəkdə ustalıqla əks olunub:

Dağın ətəyində bir gül bitərdi,
Onu görmək üçün ümidlənərdi.
Dağsa qürurundan başı göylərdə,
Vüqarlı duruşla qürrələnərdi.

Dağdan əl üzərək təmiz eşqini,
Gül yaydı səmaya ümidlərini,
Sən demə xoşbəxtlik çəməndə imiş,
Boşuna umubmuş dağdan sevgini.

Burada şair gülün əlçatan eşqə düşdüyünü bir də xatırladıb onun çəmənlə əlaqəsinin faydalı olacağını deyir. Bu da şeirini didaktik anlamını tamamlayır. Aygülün "Ürək dostu" şeiri də adamı cəlb edir, Şairin qələmində taxt quran tək Tanrı özünəməxsus bir dillə əks olunub, o yazır:

Gəldi azanın səsi,
Quranın ilk kəlməsi,
Tanrının möcüzəsi.
Xatırladım bir anda,
Onun var olduğunu,
Məni sorğu sualsız,
Sevərək duyduğunu.
Şükür etdim Xudaya,
Qəlbimdəki taxtına,
Tutunduğum diyarın,
Sığındığım duanın
Tək Tanrı olduğuna!

Aygül şeirlərinin birində adamlarla ağacları qarşılaşdırır. Yəni ağaclar da canlılardandır, insanlarla nə uyğunluqları var, fərq nədir – bu məsələlərə aydınlıq gətirir. Müəllif deyir:

Ağaca bənzər adamlar,
Palıdı var, çinarı var.
Söyüd kimi ucalanı,
Meyvəsiz də olanı var.

Ağac var ki, kal meyvəsi
Damağında dada dönər.
Kal adamlar çevrəsində.
Həyat zülmətə bürünər.

Şairin qeyd etdiyi kimi kal meyvəli ağac ayrı, kal adam ayrı. Kal adam dünyagörüşsüz olduğu üçün cahildir. Belələrini el içində "yonulmamış" da adlandırırlar. Təbii ki, Aygül Cəfərzadə də bunu da bizə xatırladır:

"Yonulmamış" adamlar var,
Ağac gələr, odun gedər.
Kimlərinsə kölgəsində
Öz ömrünü verər hədər.

Bildiyiniz kimi, ağacla odun fərqlidir. Yəni ağac canlı, odun cansızdır, "ölüdür". Kölgəsiz olanlar da həyatda "ölüdürlər" – şairin qənaəti budur.

Bu kitabda Aygül xanımın anasına, atasına, babasına, nənəsinə, oğlu Rəvana, Raula, Əzizə nənəsinə, Turan əmisinə həsr etdiyi şeirləri də toplanıb. Bu bölüm "əzizlərimə" adlanır. Bəli, müəllif sanki əzizlərini – mənsub olduğu Cəfərzadələr ocağının nümayəndələrini oxucularla tanış edir. Bununla bu təbli xanım şərəfli bir ocağın odundan, istisindən ona da keçidiyindən fəxrlə və qürurla söz açır.

Düşünürəm ki, Aygül Cəfərzadənin bu kitabı ("Ürəyimin qəm notları") haqqında kifayət qədər ətraflı məqalə yazmaq mümkün deyil ona görə bu barədə daha iki məqalə də yazmalıyıq. Bunun biri bayatılar, o biri Aygülün hekayələri haqqında olmalıdır.

Aygülü görməsən də onu bu kitabdakı şeirlərindən tanıdıq. Aygül Cəfərzadə imzası bizə tanış gəldi. Aygülə yeni-yeni uğurlar arzulayırıq.

XUDAVERDİ KAZIMOĞLU

Xudaverdi Kazımoğlunu çoxdan tanıyıram. Həmişə xeyir işlərdə yallı oynayanlara maraq göstərir, nanay oxuyanların səsini lentə yazırdı, toylardan maraqlı kadrlar çəkər, adamlarla paylaşırdı. O anlayırdı ki, yallılar nanaylarla müşayiət olur. Bu uyğunluq olmasa yallı yaxşı alınmaz. Xudaverdi həm də Ağbaba musiqi folkloruna xüsusi maraq göstərirdi. İndi də bunu davam edir. Yadımdadır, onun təşəbbüsü ilə tanınmış el sənətkarı Əsədulla dayının (tanınmış zurnaçı idi) dəfələrlə ziyarət etmiş, onun zurnada çaldığı havaları yazıya almışıq. Güllücə kəndinin sinədəftər adamları ilə dəfələrlə görüşmüşük. Kəndin görkəmli el şairi Məcnun Ağbabalı, eləcə də zurnaçı Müstaqla görüşlər yaddaqalandır. Xudaverdi bu görüşlərlə bağlı bir neçə məqalə də yazıb. Xudaverdinin yazıları həmişə "Vedibasar" qəzetində işıq üzü görüb.

Unutmamışam, Ağbabanın tanınmış el şairi Bəşir Ağbabalının mənsub olduğu tayfanın soy-kök şəcərəsinin də Xudaverdi işləyib. O həmişə mədəni tədbirlərdə yaxından iştirak edir. Odur ki, onun maraqlı və əhatəli ev arxivi var.

Bir dəfə rəhmətlik İsrafil müəllimlə (İsrafil Məmmədovu deyirəm) görüşəndə dedi:

– Xudaverdi nə yaxşı oğlandı. Həm də qələm əhlidir, həm videolar çəkir, həm də xətirlidir, böyük-kiçik tanıyan, mərifətli adamdı.

– Ay İsrafil müəllim, siz onu hardan tanıyırsınız?

Mənim sualım müsahibimə deyəsən xoş gəldi, Əli ilə eynəyini düzəldərək gülümsündü:

– Yaxşı adamı adam tez görüb tanıyır. Bir dəfə verilişdən (radioda erməni dilində verilişlər aparırdı, bunun nəzərdə tutur) gedəndə baxdım ki, mən avtobusla gedəndə əziyyət olur. Dedim bir taksi ilə gedirəm. Gözləyim, hardansa bir taksi gələr. Birdən düz yanımda bir "Volqa" maşını dayandı. İçindəki eynəkli oğlan

səsləndi.

– Salam, İsrafil müəllim, burada niyə dayanmışınız.

Maşından düşüb əlimi sıxdı.

– Əyləşin.

Mən tanımadığım bu cavan oğlandan belə mehribanlığı görüb təəccübləndim.

– Çox sağ ol, yaxşı oğlan, axı mən səni tanımadım.

– Siz əyləşin, tanış olacağıq.

Mən əyləşən kimi o dilləndi:

– Mən Ağbabadanam. Adım Xudaverdidi. Hərdən bir bu "Vedibasar"da yazı verirəm. Məni Sərtb müəllim, Tacir müəllim yaxşı tanıyırlar.

– Demək Ağbabadansan. Lap yaxşı.

Xudaverdi məni düz evimə, yaşadığımız binanın qabağına gətirdi. Mən maşından düşən kimi, özü də düşdü, qoluma girdi, mərtəbələrin nərdivanlarını mənimlə qalxdı. Sağ olsun, dəfələrlə məni beləcə evə qədər gətirib. Mərifətlə, ədəblə.

Xudaverdi dəfələrlə məni sinədəftərlərlə görüşlərə dəvət edib. Məqsədi mənəvi sərvətimizi qorumaq, xalq yaradıcılığını özündə əks etdirən örnəkləri toplamaq, bu ipə-sapa düzülməmiş inciləri itirməməkdi.

Xudaverdi həm də xeyirxahdı, halallıq sevəndi. Yaxşı dostluğa, səmimiyyətə bağlı adamdı.

Maraqlıdır ki, uzun illər dostluq etsək də Xudaverdi haqqında bu günə qədər bir məqalə yazmamışam . Odur ki, deyirəm, ötəri olsa da onun da yada salım. Onun xidmətlərini də az-çox xatırladım. Yaxşı insanların yaxşı işlərini təqdir etmək də lazımdır. Çünki Xudaverdi indiyə qədər nə iş görübsə ürəyinin səsi ilə, xalqa və vətənə məhəbbəti və sevgisi ilə görüb. Ağbaba adını ürəyində gəzdirib, ondan güc alır. Xudaverdi Kazımoğlu belə qələm əhli, xeyirxah inşandı.

XALÇA USTASI GÜLNARƏ XANIM

Ağbaba mahalında, onun istər dağ kəndlərində, istərsə də Şörəyel ərazisində xalçaçılıq qədim tarixə malikdi. Elə kənd yoxdur ki, orda tanınmış toxucular, xalçalar olmasın. Belə kəndlərdən biri də Güllücədir. Bu yaşayış yeri özünün qədimliyi ilə diqqəti cəlb edir, Qaragüney dağının ətəyində yerləşir. Dağın yamacındakı əski qəbir Qaragünənin məzarı kimi tanınıb, "Kitabı-Dədə Qorqud" dastanları ilə səsləşir. Yaşlıların dediklərinə görə, kəndin qədim adı Dəli Sərsərandı. Vaxtilə burada dəli sərsər (sorsor) tayfaları yaşayıblar. Bu günə qədər bir deyim qalmaqdadır: "Dəli sorsor olma". Üstəlik, kəndin yaxınlığında Dəli Sərsər yaylası yerləşir (Söyləyəni: Həsən baba, 101 yaşında, Amasiya rayonu, Güllücə kəndi).

Güllücə kəndi həm də sinədəftərləri ilə tanınmış kənddi. 85 yaşlı Fatma nənə, 101 yaşlı Həsən baba, 75 yaşlı Məcnun Ağbabalı (tanınmış şairdi), 82 yaşlı Abdulla baba kimi adamlar bu kənddə doğulub, pərvəriş tapmışdılar.

Nəhayət, xalça ustası Gülnarə xanım da bu kənddə doğulub. Onun atası Əzim kişi kəndin tanınmış hesabdarı idi. Dastanlarımızı, saz havalarımızı sevib onlara ürəkdən bağlanan bu kişinin olduqca gözəl səsi, avazı vardı. Məcnun müəllim saz çaldırıb şeir deyəndə Əzim kişi də avazla aşıqlarsayağı oxuyardı. Gülnarə xanımın anası Səlbinaz xanım hələ gənclik illərindən toxuculuğu çox sevdiyindən xalçaçılığa könül vermişdir. Odur ki, Gülnarə hələ beş-altı yaşından anasının dizinin dibini kəsdirmiş, xalçaçılıq sənətinin sirlərinə vaqif olmağa çalışırdı. Nəhayət, doqquz yaşından anasının razılığı ilə xalça toxumağa könül verdi, anasından bu sənətin sirlərini öyrənməyə başladı. Gülnarəgilin ailəsi böyükdü, ailədə səkkiz uşaq böyüyürdü. Gülnarə məktəbdə yaxşı oxusa da, daha çox xalçaçılıq işinə fikir verirdi. Buna görə də ali təhsil ala bilmədi.

Artıq otuz ildən çoxdur ki, xalça ustası kimi şöhrət tapıb,

çoxsaylı xalçalar toxuyub. Bu sənət əsərlərinin arasında süjetli xalçalar da, portretlər də, orta əsr üslubunda miniatürlə işlənənlər də az deyil. Üstəlik, Gülnarə xanım Azərbaycan xalçaçılığının bütün regionlar üzrə çeşnilərinə yaxşı bələddir. Böyük çətinliklə həyət evində ayrıca bir xalçaçılıq otağı da düzəldilib. İndi burada sevimli peşəsini davam etdirir, bərpaçı-rəssamlarla, sənət adamları ilə sıx əlaqə saxlayır.

Gülnarə xanımın qardaşı Hafizin qızı Nuranə, eynilə qardaşı Oqtayın qızı Səbinə onun sənətinə olan sevgi və sayqıdan dolayı Mədəni-maarif texnikumunun xalçaçı-rəssam bölməsini bitirmişlər.

Biz onunla yaxından tanış olmaq, təcrübəsi ilə az-çox tanışlıq üçün onun iş otağına getdik. Gülnarə xanım bizi mehribanlıqla qarşıladı:

– Mən otuz ildən çoxdu bu işlə, yəni xalça toxumaqla məşğulam. Etiraf edim ki, yaşım az olduğundan (hələ əlli yaşım yoxdu) Ağbabanın əski xalçaçılıq ənənəsi haqqında məlumatım yoxdu. Sadəcə, yayçı xalçaları, nəğmələri barəsində az-çox eşitmişəm. Bu da mənim lap uşaqlıq vaxtlarıma təsadüf edir. Yaşlılardan Ağbaba xalçalarında qoşabuynuz, qıvrım, tellioğlu, yemişli ağac və digər motivlər haqqında eşitmişəm. Mən özüm də bu motivlərlə maraqlanıram. Səbir və səylə əski çeşniləri işləməyə çalışıram. Hər şeydən əvvəl Ağbabada xalçaçılıq halallığa bağlı bir sənətdi. O həm də müqəddəs sənət sayılır. Buna görə də hər bir xalça ustası toxuduğu hər bir xalını, xalçanı ürəklə toxumalıdır, ona ürəyinin odunu, gözünün nurunu qoyub onu sevə-sevə, oxşaya-oxşaya hasilə gətirməlidir. Çünki onun hasilə gəlməsində işlənən xammal – iplik qoyun yunundan hazırlanır. Qoyun da artım, var-dövlətdi, bu da halallığa bağlıdır. Mal-heyvan eyni zamanda bar-bərəkətdi, bolluqdu. Təbii ki, bu bərəkət də halallığa söykənir. Ona görə də mən həmişə düşünürəm ki, qoyun yunu iplik üçün ən yaxşı xammaldı. Könlümdən keçir ki, kaş özümün kənd yerində xeyli qoyun-

larım, imkanlarım olaydı!

Mənə görə iplikləein boyanması, təbiiliyə görə istifadə olunması daha məqsədəuyğundur. Çünki bitki kökü, yarpağı, çiçəyi təbii olduğundan onlardan alınan rənglər də təbii alınır, göz oxşayır, nisbətən parlaq olur. Bu rəngləri süni yolla alınan rənglərlə bərabər tutmaq olmaz – mənim qənaətim belədir. Məsələn, mən həmişə nar qabığından, soğan qabığından xoşagələn rənglər alır, belə ipliklərdən istifadə edirəm. Niyə? Bunu vaxtilı gördüyüm, təsadüf etdiyim olaylarla da əlaqələndirmişəm. Yadımdadır, Ağbabada bütün kəndlərdə maya "mayıs" deyirdilər. Mayda tutulan yağ may çiçəkləri kimi (bu çiçəklər sapsarı rəngdə olub, çox parlaq olurdular) sarı və xüsusi dadı, iyi ilə fərqlənirdi. Təbii ki, o sarı çiçəklərdən alınan rəng də təbii və parlaq olurdu.

Maraqlıdır ki, bəzən palaz, çeçim, kilim toxuyanda bəzi çiçəkləri də əks etdirirdilər. Bunlardan biri də mollabaşı idi. Adətən, bu gül yazda bitirdi. Ağbabada, onun ətrafında, Gümrüdə də rast gəlinirdi. Onu da deyim ki, xalçalar, xüsusilə də Ağbaba xalçaları həm də ailəni qoruyan, mühafizə edən nəsnə kimi əhəmiyyətə malikdi. Buna görə orda möhri-Süleyman, dördayaqlı quşlar və digər motivlər işlənib, eyni zamanda dədə-babalarımızın əski inancları, inamları da əks olunub. Bunu ordakı ağac, maral fiqurları, müxtəlif həndəsi motivlərlə əks etdiriblər. Mənə elə gəlir ki, bunu hələ daha dərindən tədqiq etməyə, axtarışlar aparmağa dəyər. Xalçaçılıq çətin, həm də məsuliyyətli sənətdir. Xüsusilə böyük səbir tələb olunan bir peşədir. Burda yadıma böyük ustad, Çıldırlı Aşıq Şenliyin bir beyti düşür:

Mənəm deyən bu dünyada naşıdı,
Səbir etmək hər bir elmin başıdır.

Gülnarə xanım kimi cəfakeş sənət adamları, xalça ustaları,

unudulmamalıdır. Fikirləşirik ki, bu yöndə, istiqamətdə yeni-yeni tədqiqatlar, mülahizələr yazılacaqdır. Bu, həm də mədəniyyətimizə, sənətkarlığımıza, adət-ənənələrimizə hörmət və sayqı deməkdir.

RƏVAYƏTLƏR

AŞIQ NƏSİBİN BƏZƏMƏLƏRİ

Türklüyümü danmayacağam ha!

Bir gün kolxoz sədri Aşıq Nəsibə deyir:

– Sənin ustadın Aşıq Şenlik də türk olub, özün də türksən. Əlimdə imkan olsaydı səni Türkiyəyə sürgün edərdim.

Aşıq sifətini turşudub cavab verir:

– Səni bilmirəm, hansı millətdənsən, mən türkəm ki, varam. Sənin kimisinə görə türklüyümü danmayacağam ha!

Vayla toyu qarışdırma

Güllübulaq kəndinin axundu Nəsibi pərt etmək üçün deyir:

– Şərəmi hazırlaşırsan, aşıq?

– Şər sənindir, – deyə əlini yelləyir aşıq, – vayla toyu qarışdırma.

Aç qalmaq daha yaxşıdır

1930-cu illərdə rəhbər vəzifəlilərdən biri Aşıq Nəsibi yanına çağırır:

– Aşıq, Lenini, Stalini tərifla. Undan-zaddan verim, apar.

Aşıq razı olmur:

– Yalan danışmaqdansa, ac qalmaq daha yaxşıdır.

Görmədiyim şeyi tərifləyə bilmərəm

Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulanda aşığı Amasiyaya aparıb tapşırıq verirlər:

– Leninə, partiyaya söz qoş, tərif de. Bütün ehtiyacların ödəniləcəkdir.

– Məni üzürlü sayın, – deyir aşıq, – anadan olandan koram. Görmədiyim şeyi necə tərifləyə bilərəm?!

Fəhmsiz cavan

Bir dəfə Aşıq Nəsib soyunub çarıqlarını bir daşın başına qoyub evə gəlir. Cavanlardan birini göndərir ki, bəs get filan yerdə, filan daşın başındadır çarıqlarım. Onu gətir. Cavan nə qədər deyilən yeri axtarsa da, çarıqları tapa bilmir. Cavanın boş gəldiyini anlayınca Nəsib deyinə-geyinə gedir, çarıqları tapıb gətirir:

– Fəhmi yoxdu yoxdu, gözü də kordu bu zalım oğlunun, bu boyda çarıqları daşın başında görmür?!

Mən qonaqçımı dəyişə bilmərəm

Toy məclisindən sonra Nəsibi sınamaq üçün bir neçə bəy ona deyir:

– Aşıq, gəl gedək bizə qonaq ol. Əgər qonaqçının evinə getsən gərək təklifimizi qəbul edəsən.

– Necə?

– Sözümüzü yerə salsan, onda gərək toyda yığılan nəməri bizə verəsən.

– Buyurun, bəylər,–aşıq nəməri bəylərə verir, – yüz belə nəmərə qonaqçımı dəyişə bilmərəm.

Bəylər ona "əhsən" deyib hərəsi bir onluq qızıl nəmərin üstə qoyub, pulu Nəsibə geri qaytarırlar.

Söyləyəni: Bayramov İshaq, Aşıq Nəsibin oğlu.

TƏZƏKƏNDLİ MOLLA QURBANLA BAĞLI RƏVAYƏTLƏR

Yaxşı yadımdadır, 2014-cü ildə Qars şəhərində Yaqub Yıldızla tanış oldum. Məlum oldu ki, o da əslən Ağbabadandı. Ağbabanın Təzəkənd kəndindən. Yaqub bəyin dediyinə görə onun ulu babaları əslən Hamasada olublar. Onlara Ataxlı, ya da Atxıllı deyədilər. Bu da "xıl" və "at" sözlərindən yaranıb, mənası "at ilxısı çox olan" anlamındadır. Atxallının bir oğlu (Pullu Məmməd) olub. Pullu Məmmədi pulu çox olduğuna görə öldürüblər. Oğlanları yəni Süleyman, Molla Qurban, Sofi onun intiqamını alıblar. Araya qan ədavəti düşdüyündən onlar Hamasadan köç edib gəliblər, bir dağlıq yerdə yurd salıblar. Bura sonralar Təzəkənd adlanıb. Buradan da hələ XX yüzilliyin əvvəlində Türkiyənin Amasiya şəhərinə köç ediblər. Bu nəslin xeyli adamları Qarsın Pəldirvan kəndində yaşayıblar, ini də yaşayırlar.

Molla Qurbanın tayası yanmaz

Bir dəfə qış vaxtı Molla Qurbanın tayalarına od düşür. Bundan xəbər tutan Molla Qurban deyir:

– Mənim ot tayalarım yana bilməz, axı mən heç kimə pislik etməmişəm.

O, əllərini göyə açıb dua eləyir:

– Sənə qurban olum, ay Allah, bu ot heyvanlarımın yemidir, onlar ac qalmasınlar, mən də məğmun olmayım.

Bu vaxt tayaların üstündən bir ağ quş uçub keçir, o saat tayaların odu sönür. Hamı bu möcüzəyə heyran qalır.

Gədə hökuməti

Bir gün Molla Qurban deyir:

– Bizim burda işimiz düz gətirməz daha. Çünki tezliklə bir gədə hökuməti gələcək. O gələn kimi hər şeyə sahib olacaq, nə qədər el-obada hörmətli adam var – qırıb çatacaq, qalanları da sürgün eliyəcəklər. Gədə-güdəyə yuxarılarda yer verəcəklər. Odur ki, biz belə bir hökumətin olduğu yerdə yaşaya bilmərik. Köçüb Amasiyaya getməliyik.

Doğrudan da, az keçmir ki, Sovet hökuməti yaranır. Bu "gədə hökuməti" imanlı, savadlı adamlara divan tutur.

Molla Qurban hikmət sahibi idi

Molla Qurban Həmzə Nigarinin tanınmış müridlərindəndi. Kəramət sahibi idi, o hər şey öncədən bilirdi. Məsələn deyirdi:

– Qonağımız gəlir, tədarük görün.

Nə desə doğru çıxardı, el-oba arasında böyük hörmət sahibi idi.

Qızıl da saman olarmış?!

Türkiyənin çətin zamanında silah, patron lazım olur. Bunu əldə etmək üçün qızıl, pul toplanır. Amma bunu yerinə çatdırmaq məsələsi adamları düşündürür. Bu vaxt Molla Qurban oğru başını yanına çağırır:

– Bu qızılları xurcuna doldurmuşuq. Apar bunu yerinə çatdır.

– Axı məni tutarlar.

– Qorxma, tutmazlar.

– Yoxlayacaqlar.

– Yoxlayacaqlar... Mən bunu sənlə yollayıram ki, oğru başısan, onların ağlına başqa şey gəlməsin.

Oğru başı xurcunu çiyninə aşırıb atını minir, yola düşür. Dərhal bunun önünü rus əsgərləri kəsir.

– Nə aparırsan?

Xurcundakı samandı, atım ac qalmasın deyə həmişə aparıram.

– Bəri gətir baxım.

Əsgər əlini xurcuna soxub bir ovuc saman çıxarır:

– Get, kişi, get.

Oğru başı gözlərinə inanmır. Atını sürüb özünə gələndə deyir:

– Allah sənə qurban olun, qızıl da dönüb saman olarmış?!

USTA ƏLİNİN HEKAYƏTİ

Bir yaşlı kişi vardı. Arada bir görünərdi. Deyəsən qohumları vardı. Bakıya gələndə görüşərdik. Adına Usta Əli deyərdilər, elə mənimlə yaşıd olardı, ya da məndən bir-iki yaş böyük olardı. Amma bu arıq, orta boylu kişi olduqca işgüzar adam oxşayırdı. Hərdən bir də ötəndən-keçəndən danışırdıq.

– İndi sən deyirsən ki, atan ağa olub. Onun tutub aparıblar, bir də geri qayıtmayıb... Çətinlik çox çəkibsiniz. Dünyanın işini nə bilmək olar... Mən də az əzab-əziyyət görməmişəm. Atam öləndə mənim səkkiz yaşım var idi. Onda atamın da qırx üç yaşı olardı. Heç yadımdan çıxmayıb, atam yerdə xəstə yatırdı, işarə ilə məni yanına çağırdı.

– Bala, gəl yanıma, lap yaxın gəl.

Mən bir az da ona yaxınlaşanda əli ilə işarə elədi ki, qulağını bəri tut. Mən ona lap yaxınlaşan kimi o, qulağıma pıçıldadı:

– Dediklərimi yaxşı yadda saxla. Olmaya-olmaya anana deyəsən. bunu bir sirr kimi saxla. Elə ki, iyirmi yaşına-zada çatdın, onda bunları gedib bir yerə toplayarsan. Anan bilsə bu sərvət sənin əlindən çıxar. Anan cavandı. Birinə ərə gedər, sərvət də yad oğluna qismət olar. Hə, yadında saxla, mən yeddi dəyirmana baxmışam. Yəni dəyirman ustasıyam. Bunların hərəsi bir yerdədi. Amma dəyirmanların yaxınlığında küpələrdə qızıl basdırmışam. Dediyim kimi, vaxtı gələndə gedib onları götürərsən. Bu qardaşına da, özünə də bəs eləyər. Oğul, çalış ki, mənim əməyimi yadın, bilmədiyin, tanımadığın adamın əlinə keçməsin. Səbirlə dediyimə əməl elə. Bilirəm, bu xəstəlik mənim axırıma çıxacaq, ancaq ümidim sənədi, yəni ocağım kor qalmayacaq... sənin lə qardaşın mənim ocağımı yandıracaqsınız.

Düzdü, atamın dedikləri düz çıxdı. O vəfat etdi. Anam dəfələrlə məni söhbətə tutdu. Burnumdan girib qulağımdan çıxdı. Gah qılıqladı, gah acıqlandı, amma ona heç nə demədim. Dedim:

– Ellə-belə danışdıq. Ata-bala söhbətidi.

Anam baxdı məndən bir şey öyrənə bilməyəcək, odur ki, bir də məni sorğu-suala tutmadı..

– Bəs bu qızılların axırı nə oldu – bunu danış.

Mənim sualım onu betər tərpətdi.

– Hə, onları gedib bir-bir çıxardım, amma...

– Nə amma?

– Amma nə qədər axtarsam da birini tapa bilmədim. Atamın dediyinə görə orda üç yüz qızıl vardı. Bu da bu topladığım qızıllardan da çoxdur. Düzdü, çox axtardım, çox aradım, amma tapılmadı ki, tapılmadı. Kor-peşman qayıtdım geri. Amma bu qızılları bölüb qardaşıma da verdim. Amma o tapa bilmədiyim qızıllar məni yandırdı. Bir dəfə çox qəribə bir yuxu gördüm. Gördüm atam deyir:

– Ay bala, mən bu qızılları nə əziyyətlə qazanmışam. Qazanmışam ki, ona-buna qismət ola? Yox, bunlar da sənin qismətindi. Bunlar öz ayağı ilə gələcək. Bir az səbirli ol. Bir dilənçi qılığında biri gəlib sənə haqqını verəcək.

Diksinib yuxudan oyandım. Nəsə aradan xeylax vaxt keçdi. Bir gün baxdım bir dilənçidi, qabağında da bir əl arabası, için də cır-cındır paltarlar... Gəldi, ədəblə salam verdi, dedi:

– A kişi, sənin adın Usta Əli deyilmi?

– Bəli. Sənin atan dəyirman ustası olub, eləmi.

– Bəli, kişi, sən kimsən?

– Mən bunları yuxuda görmüşəm.

– Necə, yuxuda görmüsən?

– Kişi, gəl belə eləyək. Sən məni bir gecəliyə qonaq elə. Bir az vaxt keçsin, nəyə gəldiyimi də deyəcəm.

Baxdım burada nəsə qəribə bir sirr var. Dilənçini qonaq elədim. Gecənin bir vədəsi dilənçi əlinə bir bıçaq alıb cır-cındırı kəsib-doğradı... Bir də nə görsəm yaxşıdı, bir qalaq qızıl. Düzü, gözlərimə inanmaq istəmədim:

– Axı bu necə olur.

– Olub. Bu həqiqətdi.

– Bu qızıllar hardandı?

– Sənin atanın qızıllarıdı. Tapa bilmədiyin qızıllar bunlardı.

– Bunları sən hardan bilirsən?

– Əgər icazə versən danışacam.

– Buyurun.

– Mənim adım Tatosdu, ermәniyәm. Epeycə vaxtı olar gedib bu qızılları tapdım. Sevindim, evə gətirdim, arvadıma dedim:

– Buna əl vurma.

Arvad tayfası ola, qızıl ola. Bu xəlvətə salıb bunlardan iyirmisini xərcləyir. Pal-paltara, filan. Bir gecə yuxuda gördüm bir kişi yapışıb boğazımdan:

– Ay gavır, bu qızılları səndən ötrü qazanmışdım? Arvadın iyirmi qızılı dədəsinin malı kimi xərcləyib? Mən bilmirəm, bunları mənim oğluma aparıb ver.

Əvvəlcə fikir vermədim, amma bu yuxunu dəfələrlə gördüm. Axırda o kişi dedi:

– Mənim oğlum filan yerdə olur, apar mənim amanatımı oğluma ver. Verməsən səni yaşamağa qoymaram.

Odur ki, dilənçi qılığına girib gəldim. Bu qızılları götür, mənim canımı qurtar.

Mən qızılları götürüb onun üstündən iyirmisinin də ermәniyə bağışladım. Bəli, halal malımız özümüzə qismət oldu.

Əziz kişi, baxıram sən də halal adamsan. Odur ki, sənlə söhbətim tutur. Sonralar Əli kişini bir də görmədim. Vəfat etdi, nə oldu – ondan bir xəbər çıxmadı. Amma Usta Əli əhvalatı yadımdan çıxmayıb.

TATOS

– Bilmirəm, yadında qalıbmı. Gümrüdə bazarda adına Bığlı deyilən bir erməni vardı. Əsl adı nədi – unutmuşam. Bu Bığlı həmişə ədviyyat satırdı. Sarıkök, yel cəvizi, zəy... Daha nə bilim nə. Sözüm onda yox, bir dəfə bu məni görəndə elə bil bu

ermənin çiçəyi çırtladı:

– Ara, Əziz, sən nə yaxşı adamsın. Sayəndə epey xeyir gördüm.

– A Bığlı, sən nə danışırsan?

– Ara, Tatos səni arıyır.

– Tatos kimdi?

– Çox namlı biri, parası da çox...

– Bıglı, mən beləsini tanımıram.

– O səni yaxşı tanıyır. Deyir onnarın Gümrüdə mülkləri vardı. Atası Abbas ağa varlı-hallı idi. Bir dəfə mənə on dənə qızıl onluq vermişdi. Amma ara qızışdı, pul qaldı məndə... Aradan xeyli keçdi. Amma bir gün oğlum mənə dedi:

– Sən başqasının parasını niyə özündə saxlayırsan, apar sahibinə ver.

– Dedim, a bala , sən dəlisən – nəsən. sən kimin pulunu deyirsən?

– Abbas ağanın pulunu deyirəm.

Bu işə mat qaldım ki, oğlum bunu haradan bilir. Dedi:

– Ata, necə gecədi bir kişi yuxuma gəlir:

– Atana de Abbas ağanın amanatını sahibinə versin. Yoxsa bunun bəlasını çəkəcəksiniz ha.

Gördüm, yax, oğlum düz deyir. Başladım axtarmağa. Hə, axırda o gəlib mənim yanıma çıxdı. Mən də səni yaxşı tanıdığımı dedim. İndi mən ona xəbər verim gəlsin.

O, bir uşağı çağırıb nə tapşırdısa uşaq gözdən itdi. Aradan xeyli keçəndən sonra uzun papaqlı bir kişi gəldi. Salam verdi dedi:

– Mən Tatosam.

Qabağıma bir dolu kisə qoydu:

– Bu atanın amanatıdı. Bığlı necə deyib – elədi.

Mən də dinməzcə ordan onların hərəsinə bir qızıl verdim.

Bəli, bu da olmuş əhvalatlardandı. Ağlıma gəlməsəydi danışa bilməzdım.

AŞIQ QƏNBƏR

Bir dəfə Aşıq Qənbərlə rayonda görüşdüm. Baxdım kefi yoxdu.

– Aşıq nə olub?

– Nə olacaq. Qanan da danışır, qanmayan da. Eşşəkdən at, mərd kişi mat olmaz – deyirəm... İnanan da olur, inanmayan da. Adam gərək sənətinin ustası ola, xəstəsi olmaya. Ustanın həmişə bəlli olar. Yəni onun əlinin sığalı bilinəcək, bilinir də.

– Aşıq, sən hər yetənə fikir vermə.

– Mənim hər yetənə sözüm yoxdu. Şükür Allahın verdiyinə baxırsanmı yaz gəlib dağlara. Gül gülü çiçək çiçəyi çağırır, bülbülün cəhcəhi çəmənləri başına götürüb...

Aşıq, bəlkə bir iki söz deyəsən.

– Niyə demirəm. Deyirsən, deyim də.

Gözəl olur yaz gələndə,
Söhbət ilə saz gələndə.
Bir gözəl avaz gələndə,
Üzümü güldürür dağlar.

– Başqa bir sözdə deyərsənmi?

– Axı bunu tamamlamadım. Yaxşı, təzəsini deyim.

Bu dünyanın çox gəzmişəm, dərd küləyi əsdi mənə,
Adım ellərə yayılıb, fələyin var qəsdi mənə.
Paxıllar oda düşüblər, ürəkləri yuxalıbdı,
Tanımayam tanımasın tanıyanlar bəsdi mənə.

Gədə-güdə, uşaq-muşaq, oğru-tülü mərdlik bilməz,
Axmaq adam çox yaşayar, itib-batmaz, cavan ölməz.
Hər yetəndən şair olmaz, dedikləri ələ gəlməz,
Allahımın göndərdiyi səhər mehi bəsdi mənə.

Aşıq Qənbər qələndərdi, dərvişdi, aşıqdı belə,
Ağbabanın mərd oğludu, bağlıdı obaya-elə.
Dodaq büzənlər də olur mənim kimi əhli-dilə,
Sazın səsi möcüzədi, möcüzəli səsdi mənə.

Düzdü, orda aşıq neçə qatar söz dedi. Elə bil bulağın gözü açılmışdı. Elə yadımda bunlar qaldı.

XATİRƏLƏR

BİR QƏMLİ XATİRƏ

Aşıq Şenliyin adlı şəyirdi Çorlu Məhəmmədin törəmələri Məhəmmədlə Qəzənfər Gəncədə binə olublar. Ağbaba elinin didərgin köçlərinin bir qismi da burada əylənib. Gəncədən köçüb Şəmkirə pənah gətirənlər də olub. Şəmkir eli qucağında Aşıq İsgəndər Ağbabalıya da yer verib. Ocağı gur yansın bu obanın.

Aşığın evini tapmağa bələdçilik edən Qəzənfər maşını Həzi Aslanov küçəsində saxlatdırdı. Qara geyimli Hənifə xala artırmada oturmuşdu. Əli qulağının dibində fikrə getmişdi. Görüşüb hal-əhval tutandan sonra içəri keçdik. Divardakı xalçanın üstün dən saz asılmış, ondan sağda Aşıq İsgəndərlə ömür-gün yoldaşı Hənifə xalanın, bir də Aşıq Şenliklə arvadının şəkli vurulmuşdu. Bəli, bu da Ağbabanın azman aşığı İsgəndərin evi...

Hər şey yerindədir. Bircə böyük sənətkarın özü gözə dəymir. Bir ildən çoxdur dünyasını dəyişib. El-oba ayrılığına dözəmmədi aşıq.

Aşıq İsgəndər 1925-ci ildə Ellərkənddə (Ermənistanın Amasiya bölgəsi) dünyaya gəlmişdi. Şörəyel – Ağbaba elinin görkəmli saz-söz ustası Aşıq Nəsibdən dərs almışdı. 1944-cü ildən sərbəst aşıqlığa başlamış Aşıq İsgəndər Ağbabalı kimi tanınmışdır.

"Şenlik çuxurobası", "Konyalı", "Dəli Hicranı", "Çıldırı", "Otalı qızı", "Ağbabayı", "Xoşdamağı" kimi aşıq havalarını məclislərdə oxuya bilmirdi. Türk sözündən vahimələnən ermənilər bu havalardan da ehtiyat edirdilər.

Aşıq İsgəndər 1950-ci illərdə Gürcüstanı, Azərbaycanı gəzib dolaşdı. 1960-cı illərdə onun səsası uzaq Qazaxıstandan, Orta Asiyadan gəldi. Qazaxıstana və Orta Asiyaya sürgün edilən yurd daşlarımızı, Mesxeti türklərini sazı-sözü ilə ilk dəfə sevindirən Aşıq İsgəndər olmuşdu.

1988-ci il ağır gəldi. Oğuz elləri Şörəyeldən, Ağbabadan

dağıldı. Didərginlik aşığı Şəmkirə gətirib çıxardı. Yaşı altmışı keçən saz-söz ustası Ağbabanı unuda bilmirdi.

Uca dağ başından Vətənə baxdım,
Səslənir gül-çiçək ellərim deyə.
Ağlaya-ağlaya çaldım sazımı,
Soyuq bulaqlarım, çöllərim deyə.

Halı pozulan, dərddən beli əyilən aşıq sanki ölümünün yaxınlaşdığını duyub deyirdi:

Şörəyelsiz, Ağbabasız qalmışam,
Didərginəm, el-obasız olmuşam,
Yaşamıram, ayaq üstə ölmüşəm,
"Vətən" deyə həsrət çəkər, ağlaram.

Aşıq İsgəndərin könlünü almaq üçün onu toya, şənliyə aparsalar da, üzü gülmür, eyni açılmırdı:

Əzablarım, ağır günüm daldadır,
Dərd çəkməyə pünhan yerim daldadır.
Didərginsən, ay İsgəndər, dalda dur,
Vətənsizlər şax dayanmaz qabaqda.

Vətənsiz yaşaya bilmədi Aşıq İsgəndər.

Lent yazılarına qulaq asırıq. Hənifə xala gözünün yaşını saxlaya bilmir. Gözüm aşığın şəklinə sataşır. Göz-gözə əhvallaşır, dərdləşirik:

– Deyirdin, Hənifə dəlisov arvaddır, ustad. Gör, səsini-sözünü eşidəndə necə ağlayır.

– Ömür-gün yoldaşının itkisi ağır olur, oğul.

– Ustad, görürəm evin abaddı. Sazın yerində, uşaqlar evdə...

– Heç demirsən Ağbaba yoxdu, Şörəyel yoxdu, Göyçə

yoxdu. İtirmişik o yerləri".

Dünyaya Ağbabada göz açan Aşıq İsgəndər Şəmkirdə əbədiyyətə qovuşdu. Bizlərə Şörəyel – Ağbaba ellərini dərdli qəlbində bir qəmli xatirə qoyub getdi.

MAHMUD DAYININ BİR XATİRƏSİ

Bu yaxın günlərdə qovluqlarımı vərəqləyəndə rəngı saralmış bir neçə səhifə diqqətimi çəkdi. Baxdım təxminən iyirmi beş il öncə Mahmud dayıdan yazıya aldığım bir xatirədir. Qəlbimin səsi ilə yazdığım bu xatirəni dərc etdirmək qərarına gəldim. Deyirəm, könlümün pası silinsin. Mahmud dayının da, Həsən xan babanın da ruhları şad olsun. Mahmud dayı Bakının kənarında yaşayırdı. Hərdənbir ona baş çəkməyə gedər, onun duzlu-məzəli söhbətlərinə qulaq asardım. Bir dəfə onunla görüşəndə söhbət Həsən xan babadan düşdü. Pürüz xala (Mahmud dayının həyat yoldaşı) da söhbətimizə müdaxilə etdi:

– Hə, hə. – Yaxşı adam idi. Mən də onu çox görmüşəm.

– Yaxşı eləmisən.

Mahmud dayının bu sözündən sonra mən çox narahat oldum. Çünki bu kişi onun söhbətinə kiminsə müdaxilə etməsini sevmirdi. Baxdım araya sükut çöküb. Pürüz xala da işi başa düşdüyündən keçib mətbəxə, öz biş-düşü ilə məşğuldu. Birtəhər özümü ələ alıb dedim:

– Ay Mahmud dayı, sən bu Həsən xan baba haqqında nə bilirsən. Yəqin dəfələrlə görüşmüsən, eləmi?

– Mən heç nə bilmirəm. Pürüz xalanı çağır, soruş, o yaxşı bilir. Qoy danışsın, sən də ləzzət apar, elə mən də...

Düzü, Mahmud dayıdan bunu gözləmirdim. Odur ki, dərhal ayağa qalxdım. Amma o, məni getməyə qoymadı:

– Otur, yemək yeməmiş, çay İçməmiş hara gedirsən? Sən ki mənim xasiyyətimi bilirsən.

– Yox, Mahmud dayı, üz vurma, getməliyəm. Mən gəlmişdim ki...

Mənim incik düşdüyümü duyan kimi kişi gülümsündü:

– Yaxşı-yaxşı, dəymədüşər olma, amma onu da bilirsən ki, səni çox istəyirəm. Sənin xatirinə Pürüz xalanın səhvini bağışlayıram.

Mən sevindiyimdən az qaldım kişini bağrıma basım. Mahmud dayının gözləri güldü:

– İndi qulaq as, gör Həsən xan baba necə kişi olub.

Mahmud dayı bir anlığa söhbətinə ara verdi, mehribanlıqla əlini çiynimə vurdu. Mənim. səbirsizliklə onu gözlədiyimi anla yıb sözə başladı:

– Müharibə Ağbabada da qıtlıq, aclıq və səfalətin qüvvət-lənməsinə səbəb olmuşdu. Bir sözlə, adamlar dəhşətli 1937-ci ilin odundan çıxıb yeni bəlaya tuş gəlmişdilər. Sovet höku mətinin sərt qanunları bir tərəfdən, bir tərəfdən də erməni zülmü bizi taqətdən salmışdı. Heç yadımdan çıxmaz, əlimə bir az qəpik-quruş düşmüşdü. Getmişdim Gümrüyə. Xeyli çörək alıb bir iri torbaya qoydum. Torbanı da atdım dalıma. Aclığı Allah kəssin, çörək ola, ac adam ola, bir loxmaya həsrət qalan ola. Elə yol gedə-gedə başladım çörəkdən yeməyə. Yemək nədi, ay sağ olasan, yavan çörəyi kişmiş kimi yeyirdim, az qalırdım lap gözümə təpim. Bir də baxdım nə? Torbada on-on beş çörəkdən bircəciyi qalıb. Yaman pərt oldum. Evdəkilərin də ac olduğunu, indi yolumu gözlədiklərini düşünəndə qanım qaraldı, halım dəyişdi. Dərə yolunda, bir bulağın başında əyləşdim. Yayın sonları olduğundan hələ hava yaxşı isti idi. Odur ki, bulağın gözündən bəs deyincə su içdim. Elə təzəcə bulağın başında əyləşmişdim ki, baxdım düz yanımda bir kişi əyləşib. Kişi nə vaxt, hardan gəlmişdi – xəyallı olduğumdan xəbər tutmamışdım. Baxdım kişi əlağacını, torbasını qoyub dizinin üstünə, əlinin birini də qoyub gözlərinin üstünə. Kişi xeyli baxdı-baxdı. Sonra əlini yanına saldı, mənə baxdı. Kişini tanıdım, Həsən xandı. O, əvvələ mənimlə kəlmə kəsmədi. Oturduğu yerdə o, bu tərəfə yırğalanmağa başladı:

Atımdan salıban məni, sən qoydun piyada, fələk.
Mərdi əydin, qul elədin, sur verdin xoryada, fələk.
Atlanıbdı gədə-güdə, meydanı çaqqal alıbdı.

Aslan olan darda qalıb, baxmırsan fəryada, fələk.
Qara balıq naqqa olub, oynayır dəryada, fələk.

Kasıblıq basıb bizləri, kafirin qarnı aşlanıb.
Qol-qola gedənlər gəlmir, haqqı danışan daşlanıb.
Müxənnətin təmtərağı, yaxşı günləri başlanıb;
Gözümüzü kor etməyə pisin barmağı tuşlanıb;
Bu nə gündü, nə bəladı, salsana bir yada, fələk.

Bu Həsən xan neyləsin ki, bir ağ otağı istəmir,
Haqq yoluna baş qoyubdu, küncü-bucağı istəmir;
Torba-çubuq götürübdü, əldə naçağı istəmir;
Duanı dilindən qoymur, xəncər-bıçağı istəmir;
Canım yanır, dərmanım yox, ömür gedir bada, fələk.

Bəli, Həsən xan baba sözü tamam eləyib qəmli-qəmli gülümsündü, üzünü dağlara tutdu:

–A dağlar, sizdən başqa simsarım qalmayıb, amma siz də elə bil daş olubsunuz. Mənim səsimi-ünümü niyə aləmə car eləmirsiniz. Yox, belə olmaz. İndi yenə mənə qulaq asın:

Nə qədər ah çəkdim, qulağın kardı?
Sən də mən tək dərdlə qaralan, dağlar.
Olmuşam sərgərdan, görmümü gözün?!
Sən də düz köksündən yaralan, dağlar.

Yoxdu ev-eşiyim, dərd başdan aşır,
Ərin meydanında çaqqal dolaşır.
Mənim tək torbanı çiyninə aşır,
Ağla ürəyində, paralan, dağlar.

Adam tapmıram ki, dərdimi deyəm,
Həsən xan haqq qulu, yeydən də yeyəm.

"Yahu" deyən dərviş nə isə – buyam,
Səfindən pozulan, aralan, dağlar.

Yenə sözünü tamam elədi, bir dağlara baxdı, bir üzümə baxdı:

– Hardan gəlirsən?

– Gümrüdən.

– Bə hara gedirsən?

– İbişə.

– Deyən torban da mənim torbam kimi boşdu.

– Yox, içində bir çörək var. Bəlkə...

– Yox, yox, lazım deyil. İndi həsrətlə yolunu gözləyən var, amma...

– Deyəsən nəsə demək istəyirsən.

– Deyirəm bir söz de deyim. Olsun üç.

– Buyur, buyur.

– Bəli, Həsən xan baba yenə sözə başlamadımı:

Hala oğlu, gəl dindirmə,
Dolanıram bu dağları.
Nə dəmim var, nə bir kimsəm,
Dolanıram bu dağları.

Var-dövlətim torba-çubuq,
Bağrım yanıq, qəlbim qırıq.
Tapılmır yarama sarıq,
Dolanıram bu dağları.

Atlıydım, qaldım piyada,
Qəfil tutdu qəza-qada.
Göylərə salmışam səda,
Dolanıram bu dağları.

Sözüm ləldi, alıcım yox,
Sən məndəki bazara bax!
Dildə “yahu”, sinrəmdə ox,
Dolanıram bu dağları.

Qəmlər şahı Həsən xandı,
Haqdı yönü, haqdı andı.
Yerim-yurdum da nihandı,
Dolanıram bu dağları.

Sözünü tamam eləyən kimi kişi ayağa qalxdı:

– Ay oğul, yolçu yolda gərək. Mənim də yolum dağlaradı. Bir də... dağlardan gəlib dağlara gedirəm.

Bəli, Həsən xan baba dağlara getdi, mən də kəndə yola düşdüm. Amma o vaxtdan çox keçsə də, o görüşü unuda bilmirəm. Dağlardan gəlib dağlara gedən kişi çox müdrik kişiydi.

UNUDİLMAZ İNSAN – ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ

Bilmirəm, nədəndirsə yaxşı insanların, əməli saleh adamların, bir sözlə, gözümdə, könlümdə taxt quranların yoxluğuna, ölümlərinə özümü inandıra bilmirəm. Mənə elə gəlir ki, onlar həyatdadırlar, yaşayırlar... Gözəl əməlləri, xeyirxahlıqları ilə. Belələrindən biri də Əzizə xanımdı, Əzizə Cəfərzadə. Bizim ağbabalıların, şörəyellilərin (amasiyalıların) "Əzizə bacı"sı.

Bu ayın 4-ü onun anım günüdür. Yenə xəyal qanadlarında əvvəllərə – 70-ci illərə yön aldım, yolumu dağlardan saldım.

...Bizim bölgə uzaq, dağlıq, eyni zamanda sərhəd olduğundan buraya gedib-gəlmək elə asan deyildi. Sərhədçilər gedib-gələndə sənədləri yoxlamamış buraxmırdılar. Heç yadımdan çıxmır, uzaq Qazaxıstandakı qohumlar kəndə gələndə ancaq bir həftə, ya da uzaqbaşı on gün qala bilirdilər. Çox qala bilməz dilər, çünki onlar vaxtilə burdan sürgün olunmuşdular. Bura sərhəddi, burda çox qalmaq olmazdı. Qohumlar Qazaxıstandan gələn Əli dayını, Musa dayını, Eyyub dayını, Həbib dayı və başqa qohumları bizim yaşlı qohumlar, qadınlar göz yaşı ilə qarşılayıb göz yaşı ilə də yola salardılar. Sonralar yaşa dolanda bunun necə ağır bir dərd-bəla olduğunu anladım. Bizim bölgəyə, bu ucqar və dağlıq əraziyə ilk qədəm basan yazıçı Əzizə xanımdı, Əzizə Cəfərzadə. Onunla ilk görüşüm yaxşı yadımdadır. Oxçoğluya getmişdim. Baxdım Ağca xala harasa tələsir, dedim:

– Ay Ağca xala, hara tələsirsən belə.

– Deyirlər Əzizə bacı gəlib, yazıçıdı, adamları danışdırır, məni də Cəbrayılgilə çağırıblar.

– Mən də sənlə getsəm...

– Onda tez elə, məni də gecikdirmə.

...İçəri girdik, Ağca xala qadınların arasında bardaş qurub oturan xanımı işarə ilə mənə göstərdi. Çox təəccübləndim. Yazıçı bu qədər sadə, bu qədər sadə adamlara yaxın olar? Bu suala özüm də ürəyimdə cavab verdim. Gördüyünə inan – bu ki

həqiqətdir.

...Maraqlıdır, bizim nanayları, yəni xalq nəğmələrini də ilk dəfə yazıya alan Əzizə xanımdır, məndə nanaylara maraq oyadan da bu böyük yazıçıdır. Baxdım nanayların cazibəsi və təsiri məni tərk etmir, yavaş-yavaş bu xalq nəğmələrini toplayıb yazıya aldım.

...Əzizə xanımın topladığı nanayların cazibəsi, yazıçının mənə qarşı isti münasibəti məni folklora, xalqın tükənməz qaynağına istiqamətləndirdi. Onun topladığı folklor örnəkləri "Nanaylar" adı ilə ölümündən sonra işıq üzü gördü.

...İndi Əzizə xanımın əsərlərinə tez-tez baxıram, kitablarından bir neçəsi stolumun üstündədir. Darıxanda, nədəsə çətinlik çəkəndə onları vərəqləyirəm. Bu an sanki yazıçının mehriban siması gözlərim qarşısında canlanır:

– Tələsən təndirə düşər, səbirli adam həmişə xeyir tapar. Əvvəlcə ürəyinin səsinə qulaq as, sonra ona uyğun hərəkət et.

...Doğrudan da, dərhal nə edəcəyimi dəqiqləşdirir, işimi həvəslə davam etdirirəm.

Sentyabrın 4-ü Əzizə xanımın anım günüdür. Sağ olsun, "Mirvarid Dilbazi Poeziya Məclisi" İctimai Birliyinin rəhbəri Güllü xanım bu anım gününü C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanasında keçirdi. Tədbirdə gözlədiyimdən də çox adam iştirak edirdi. Burda dəvət olunmayanlar da vardı. Çıxışlar da maraqlı idi. Bu tədbir iki saatdan çox çəksə də, mənə elə gəldi ki, bir an oldu. Bir daha burada Əzizə Cəfərzadəyə adamların, oxucuların sevgisini, rəğbətini gördüm. Anladım ki, bəli, mən haqlıyam. Xeyirxah insanlar, vətəni, xalqı sevən şəxslər unudulmazlar. Belə adamlar həmişə xalqımızın bağrından qopub, ölümsüzlük tapmış kimsələrdir. Əzizə Cəfərzadə də belədir: unudulmaz, adı ürəklərdə yaşayan, əsərləri ilə ürəklərdən ürəklərə insanın yaxşı xüsusiyyətlərini və nəcibliyini daşıyır.

ƏHMƏD ƏMİ – ƏHMƏD CƏFƏRZADƏ

Dünyada elə adam yoxdur ki, onun xatirələri olmasın. Bunlar acılı-şirinli günlərin səsini, sədasını yaşadır. Xatirələr insan zəkasının, təfəkkürünün, düşüncələrini yaşantılarıdır. Adam yaşa dolduqca yaddaşa həkk olunan xatirələr daha da şirinləşir, adamın könlünə bir kövrəklik ovqatı gətirir. Xatirələr həm də hər kəsin könül dünyasının güzgüsüdür. Oradan ötənlər-keçənlər görünür – adam sanki kinoya, filmə baxır. Bunlar, yəni xatirələr səmimiyyətin, ünsiyyətin, mehribanlığın dəyərini və əhəmiyyətini insanların yadına salır. Sanki deyir ki, insan olan insanlığa layiq işlər görməlidir. Yəni xeyirxahlıq, yaxşılıq insan lıqdandır.

Çox vaxt mən də xəyalın qanadlarında ötənə-keçənə üz tuturam – yaddaş kitabına, xatirələr aləminə yollanıram.

... Bəli, onda cavan idim, təzəcə tələbə adını almışdım. Yadımda qalan ən xoş, yaddaqalan hadisə Əhməd əmi ilə tanışlığımdı. Əhməd Cəfərzadənin, Əzizə xanımın kiçik qardaşını deyirəm. Əhməd əmi həm tanınmış pedaqoq, həm alim, həm də yazıçı-şairdir. Adətimdi, həmişə utana-utana ona yaxınlaşıb salam verər, məni maraqlandıran məsələləri öyrənmək istəsən də utandığımdan nitqim tutulardı, danışa bilməzdim, eləcə Əhməd əminin üzünə baxa-baxa qalardım. Amma müsahibim işi başa düşdüyündən deyərdi:

– Baxıram mənə nəsə deyəcəksən, ancaq çəkinirsən. Çəkinib eləmə, deyəcəyini de ki, sən də rahat olasan, mən də.

Bu sözləri də elə mehribanlıqla deyirdi ki, sanki məni cəsarətə gətirirdi. Mən də ürəyimdən keçənləri dilə gətirirdim. Əhməd əmi deyirdi:

– Sizin ərazidə musiqi folkloru çox zəngindi, həm də bu örnəklər toplanıb yazıya alınmayıb. Görünür, burada yaşayan əhalinin, yəni qarapapaqların musiqi duyumu çox güclüdür. Bunu nanaylarınız, tırınqılarınız, eləcə də qımqımılarınız bəlli

edir. Məsələn, elə nanaylar var ki, bir neçə motivlidir. Həm də çox variantlıq musiqi folklorunda da özünü göstərir. Baxıram burada ayrı-ayrı kəndlərdə də belə maraqlı nanay variantları, eləcə də tırınqılar var. Bir sözlə, sanki hər kəndin özünün musiqi duyumu, düşüncəsi az da olsa o biri kəndlərdən fərqlənir. Bunu regionda işlənən sözlərdə də görmək olar. Bu dialekt sözlərin ancaq yerli əhali mənasını, anlamını bilir, kənar nə bilsin. Deməli, bu sözlər də toplanmalı, işlənməlidir. Məsələn, xıl, it xılı. Xıl it sürüsünə deyilir. Yadına sal. Qoyun sürüsü, naxır. Naxır mal-qara sürüsünə deyilir.

"Kozar" sözü də var, "qarışıq" mənasındadır. El içində "ortalığı kozarlama" deyimi yəni "ortalığı qarışdırma" anlamındadır.

Mən Əhməd əminin danışığına, izahlarına məftunluqla qulaq asırdım. Müsahibim bunu hiss edib gülümsündü:

– Sən elə zənn etmə ki, mən sizin regionun folkloruna, eləcə də musiqi folkloruna yaxşı bələdəm. Xeyir, sadəcə mən öz təxminlərimi, mülahizələrimi deyirəm. Amma bunun açarı burada yaşayan yaşlıların sinəsində, yaddaşındadır – bunu unutma. Unutma ki, folklor etnoqrafiya ilə bərabər öyrənilməlidir. Yəni bunlar bədənlə, baş kimidir. İkisi bir yerdə olmasa olmaz. Nə başsız bədən, nə də bədənsiz baş mövcud olmaz. Məsələn, nanayları təkcə toplayıb yazıya almaq şərt deyil. Onun yallılarla müşaiyət olunduğunu da bilmək vacibdir. Buna uyğun motivdən yallının yavaş, orta, ya da sürətli olduğunu da dəqiqləşdirmək çətin olmur. Ritm, yallı oynayanların əl-qol hərəkətlərində də, nanay oxumasında da hiss olunur.

Qımqımılar da iki hissəyə ayrılır: dəmdə və qəmdə olanlar. Dəmdə olanlar çox azdı.

Bəli, Əhməd əmi bu qeyd edilənləri dəfələrlə Ağbaba kəndlərində rast gəldiyi yaşlılardan görüb götürmüşdü. Onu buralara gətirən bu kişinin geniş dünyagörüşü, səmimiyyəti, dostluğa, yoldaşlığa, sədaqəti idi və eyni zamanda önəm verməsiydi. Yəni Əhməd əmi Sibirdə bir yerdə düşərgədə olan

yoldaşlarını unutmamış, onlardan "Sibir bayatıları"nı toplamışdı. Onun dostluğa, insanlığa meyilliyi onu Ağbabaya da gətirmişdi. Sovetlər İttifaqı dönəmində sərhəd rayonu sayılan, ucqar, dağlıq bir əraziyə gəlib-getmək mümkün deyildi. Sovet hökumətini sərt qanunları buna yol vermirdi. Əhməd əmi sərhədçilərlə necə dil tapmışdısa, onu bir dəfə də olsun incitməmiş, narahat etməmişdilər. O da Qaraçantada, Çivinli, Oxçoğlu kimi kəndlərdə dəfələrlə olmuşdu. Xoşbəxtlikdən dəfələrlə Əhməd əmi ilə görüşmüş, onun şirin söhbətlərinə qulaq asmışam. Sözümün canı odur ki, Əhməd əminin Ağbaba folklo runun toplanmasında, tədqiqində xidməti var. Məndə də Ağbaba folkloruna marağı o yaradıb, etiraf edirəm.

Düşünürəm ki, Əhməd əminin Ev Arxivinin yaradılması onun toplama materiallarının, ədəbi irsinin nizamlı və sistemli öyrənilməsinə imkan yaradılıb. Bu arxivi dostum Turan İbrahimov yaradıb. Bundan faydalanıb Turan İbrahimovla bərabər Əhməd əminin toplama işləri əsasında bir neçə kitaba imza atmışıq. Bu işdə bizə Əhməd əminin oğlu Aydın, nəvəsi Aygül həmişə kömək ediblər. Əhməd Cəfərzadə irsi, arxivi öyrənilir. Gələcəkdə ki, tədqiqatçıların nəzərində olacaq, yeni-yeni tədqiqatlar işlənəcəkdir.

Aradan çox illər keçib, amma Əhməd əmi, Əhməd Cəfərzadə unudulmazdır. Bu içində olduğumuz ayın 4-də dünyasını dəyi şib. Əhməd əmiyə qəni-qəni rəhmət diləyirəm.

Ruhun şad olsun, Əhməd əmi.

ALLAHVERDİ MÜƏLLİMİN XATİRƏLƏRİ

Allahverdi müəllimlə yaşıdıq. O da Ağbabalıdır, yəni Amasiyanın Sultanabad kəndindəndir. 1988-ci ilin məlum hadisələrindən dolayı hərə bir tərəfə düşüb. Allahverdi müəllim də Saray qəsəbəsində binə bərkidib. Sözüm onda yox, bu günlərdə görüşdük. Təbii ki, ötəni-keçəni, yəni Ağbaba – Şörəyelli günlərimizi yadımıza saldıq. O necə deyərlər söz sözü çəkdi, arşın bezi. Söz hərlənə-hərlənə Qəşəmin üstə gələndə ikimiz də kövrəldik. Bir təhər özümüzü ələ aldıq. Qəşəm mənim dostum, Allah verdi müəllimin də qardaşı idi. Onun adını çəkən kimi bir anlıq söhbətimizə ara verdik. Bir birimizin üzünə baxa-baxa qaldıq. Sanki nitqimiz tutulmuşdu. Handan-hana mən özümə gəldim:

– Allahverdi müəllim, Qəşəm Çıldırlı Aşıq Şenliklə bağlı axtarışlara necə başladı?..

– Vallah, nə deyim. Yadımdadır, Qəşəm hələ uşaq yaşlarından şeirlə, poeziya ilə çox maraqlanırdı. Yadımdadır, Şah İsmayıl Xətaini, İmaməddin Nəsiminin, Məhəmməd Füzulinin, Seyid Əzim Şirvaninin, daha kimlərin yaradıcılığına yaxşı bələddi. Üstəlik, aşıq yaradıcılığının da vurğunu idi. Qaldı Çıldırlı Aşıq Şenlik. Ən çox sevdiyi aşıqdı. Deyirdi elə yaşlı, ixtiyar yoxdu ki, Aşıq Şenlikdən bir şey bilməsin, heç olmasa bir-iki şeirini əzbərdən bilməsin. Bu o deməkdir ki, bu usta aşıqdı. Mən bu aşıq haqqında bir tədqiqat yazacağam.

Düzdü, qardaşımın bu sözləri məni çox təəccübləndirdi:

– Ay Qəşəm, sən bunu necə eləyəcəksən?

– Mütləq aspiranturaya daxil olacağam. Sonra da...

Üzümə baxıb gülümsündü. Baxdım qardaşım dediyinin üstündə möhkəm durub. Köçüb Dəvəçiyə gəldim. Dedim Bakıya yaxındı. Qəşəm də arzusuna çatsın. Beləcə yaxşı oldu, yəni qardaşım aspiranturaya qəbul oldu. Çox sevdiyi Çıldırlı Aşıq Şenlik haqqında axtarışlarını yekunlaşdırdı. Qardaşım bununla bağlı Qazaxıstana, Orta Asiyaya da getmiş, orda yaşlı

sinədəftərlə görüşmüş, onlardan maraqlı folklor materialları toplamışdı. Nə deyim, vallah, tələbəlik illərində də hamıdan seçilirdi. Özünü savadlı, dünyagörüşlü tələbə kimi göstərmişdi. Amma... Ömrü gödək oldu. Otuz altı yaşına təzə qədəm qoymuş du. Nə yaşadı ki...

Qəhərləndi, söhbətinə ara verdi. Mən söhbətin məcrasını dəyişmək üçün dedim:

– Allahverdi müəllim, ötənlərdən maraqlı hadisələrdən yadında qalan varmı?

– Var. Yadımdadır, Qubaya gedəndə orada bir ailə ilə tanış olduq. Tanış olduğumuz müəllimə gülərüz, mehriban nəcib olduğundan həyat yoldaşımla dil tapdılar, rəfiqə kimi ayrıldılar. Müəllimə ayrılanda bizi qızının xeyir işinə dəvət edəcəyini deyəndə biz çox sevindik.

Bəli, həmin xeyir işdə də iştirak etdik. Burda da bir maraqlı hadisə ilə qarşılaşdıq. Söhbət əsnasında məlum oldu ki, bu müəllimə elə Qəşəm oxuyan vaxtlarda təhsil alıb. Baxdıq ki, sən demə, bu xanım Qəşəmin tələbə yoldaşı olub. O, birdən Qəşəmi xəbər alınca eşitdiyi xəbərdən sarsılıb ağlamağa başlayınca bizi də kövrəltdi.

Aradan uzun illər keçib, amma nədənsə Qəşəmin ölümünə inana bilmirəm. Mənə elə gəlir ki, qardaşım harasa uzaq səfərə çıxıb, haçansa qayıdacaq.

Bəli, xatirələr adamı düşündürür, keçmişə aparır, həm də zor-xoş dilləndirir. Adam danışdıqca təsəlli tapır, özünə gəlir.

ALYOŞA BAYRAMOVUN XATİRƏLƏRİ

Alyoşa müəllimlə arada bir görüşərdim. bu görüş adətən rayon mərkəzində, yəni Hamasada baş tutardı. Çünki Alyoşa müəllim ya iclasa, ya da maaş almağa (Balıqlı məktəbinin direk toru idi) gəlirdi. Mən də hansı işlə əlaqədar Hamasaya gələndə onunla rastlaşar, bu zəngin dünyagörüşlü şairlə söhbət etmək imkanı tapardım. Bir tərəfdə əyləşdik, sözə başlayardı.

– Görəsən Səməd dayın necədi?

– Yaxşı olar.

– Yox, sənin lə söhbət eləyib gedib onu da görüm. Bilirsənmi, burda qohum-əqrəba yoxdu. Elə bir Səməd dayındı.

Nə düşünərdisə uzaqlara baxıb sözünü kəsər və araya çökən sükutu özü pozardı:

– Nə deyim, a bala, bizim taleyimiz belə gətirib. çox əzab-əziyyət görmüşük. Bunu dəfələrlə danışmışam. Erməni düşmən-çiliyi də bir yandan. Yadımdadırmı, elə mənim təşəbbüsümlə "Əmək" qəzetinə "Ədəbi Ağbaba" rubrikası açıldı. Bütün rayo nun yazıçı və şairləri rayon qəzetinin redaksiyasında arada bir toplanar, maraqlı şeirlər, hekayələr qəzetdə aşıq üzü görərdi. Amma buna da bəhanə tapırdılar, bir şovinist ermənin sözü ilə "Ədəbi Ağbaba" qapadıldı. Bəhanə də bu oldu:

– Azərbaycanda çoxlu qəzet və jurnal var. Onların birində çıxış edə bilərsiniz. Rayon qəzetinin səhifəsində başqa məlu-matlar çap olunur, yer yoxdur.

Amma məsələ başqa idi. Bu erməni dümənçiliyi idi. Ataları-mız yaxşı deyiblər: "Xain xoflu olar". Onlar da rayonun bir yerə cəmlənən yazarlarından çəkinirdilər, bir də "Oğru elə bilir hamı oğrudur" məsəli də var. Bizim mətbuatda bir "Sovet Ermənis tanı", bir də "Efir Yerevan" qəzetlərimiz vardı.

Erməni Yazarlar İttifaqında bizə də azca yer vermişdilər. Hərdən bir "Sovetaqan qroğ" deyilən nəşriyyatda əl boyda kitablarımız çap olunardı. Adətən bu kitabçaların həcmi 40-80

səhifəni keçməzdi, həm də məhdud sayda çap olunardı. Heç yadımdan çıxmayıb. Mənim ilk kitabım (“Nailənin səhvi”) çap olunanda o qədər sevinmişdim ki, gözlərimin yaşı qurumaq bilmirdi. Yadımdadır, onu Səməd dayına verəndə onun da əllərinin necə titrədiyi gözlərimin önündən getmir. Hə bir də “Ədəbi İrəvan” deyilən sisilə almanaxlar çap olunurdu, burada Ermənistanda yaşayan azərbaycanlı yazarların yazıları əks olunardı. Yəni hərənin bir neçə şeiri, ya da hekayəsi işıq üzü görərdi.

Amma Azərbaycanda ermənilərə kifayət qədər geniş yer verilmişdi. Neçə erməni Xalq yazıçısı, Xalq artisti, daha nə bilim hansı fəxri adlara layiq görülmüşdülər, erməni dilində qəzetlər də vardı. Elə Azərbaycan rəhbərliyi də... Bir sözlə ermənilər Azərbaycanda yaxşı vəzifələr tutmuşdular, Ermənistanda isə bizi sıxışdırır, min bəhanə ilə köçməyə şərait yaradırdılar.

Dəfələrlə müxtəlif şayiələr yayıb adamları döyüb, təhqir etmişdilər. Hər il aprelin 24-də Amasiyadan Gümrüyə gedən türkləri döyüb təhqir edir, şeylərini də qarət eləmişdilər. Şər və hiylə ilə günahsız adamları həbs etmiş, həbsxanalara göndərmişdilər. rayon rəhbərliyinin əksər hissəsini təşkil edən ermənilər başqa ərazilərdən gələnlər idi. Bir sözlə, ildən-ilə bizi sıxışdırır, rayondakı vəzifələrin tamamilə ermənilərin əlinə keçməsinə imkan yaradırdılar. Beləcə Ermənistanda, yəni Amasiyada pərvəriş tapdığımız kəndlərdə yaşayanların sayı azalırdı, təhsillərin çoxu Azərbaycana, Rusiya Federasiyasına, ya da digər yerlərə üz tuturdular. Deməyim o ki, bizim dədə-babalarımız da, biz də qaçaqaçdan, köçəköçdən yaxa qurtara bilmədik. Neyləyim, bunları nə qədər sinədə saxlamaq olar axı. Yazıya da tökmək, aləmə də yaymaq lazımdır.

Beləcə görüşlərin birində Alyoşa müəllimin xatirələrini yazıya aldım.

USTA MƏCİDİN XATİRƏLƏRİ

Dayım Usta Məcid həmişə ötənləri-keçənləri xatırlamağı çox sevərdi:

– Adam xatirələrlə yaşayır. Düşün bir, gör elə adama var ki, xatirələri olmasın, ötəndən-keçəndən nəyisə xatırlamasın. Mən heç vaxt ustadım və ustam Yetim Əsgəri unutmaram. Bu kişi həm mənə dəmirçilik və dülgərlik sənətini, həm də aşıq nədir, məclis aparmaq nədir, ədəb-ərkan nədir – bunları öyrətdi. Onunla bərabər on-on beş il kənddə yaddaqalan məclislər keçirdik. Ustadın gözəl və yanıqlı səsi, gözəl danışığı hamını valeh edərdi. Onun oxuduğu "Atüstü", "Çıldır zinharısı, "Ağbaba zarıncısı", "Şenlik Mirzəcanısı", "Xoşqılıq", "Dərbədəri", "Koşəbaşı", "Dovşanquluoğlunun gəraylısı", Aşıqoğlu", "Qaralı" kimi havalar adamı sehrə salar, onun xəyallarını haralara aparardı. Ay səni sağ olasan, indi bu havaların nə adını eşidirsən, nə də bunları bilən var. Mənim bu dediklərim də sənə də nağıl kimi gəlir, bacı oğlu. Vaxt gələr, bunları sən də yadına salıb heyifsələnərsən.

Dayım nə düşünərdisə söhbətini kəsər, əlindəki işinə – yenə ağac yonmağına davam edərdi, sonra mənim dinməzcə ona maraqla baxdığımı görüb gülümsəyərdi:

– Sən belə elə, bu yonqunu-zadı aparıb at, gəl. Xatirələr deyəsən məni danışdırır. Baxıram sən də buna çox maraqlısan, bacı oğlu.

Mən onun dediyini yerinə yetirən kimi dayım mənimlə üzbəüz oturar söhbətə başlayardı:

– Mənim çox dostlarım var. Amma bunların arasında iki nəfər ayrıdı. Bunlardan biri Aşıq Qənbər, o biri Usta Yunisdi. Bilmirəm, bilirsən.... Bilmirsən çoxu Aşıq Qənbərə lağnan baxır, bunun ustalığına şübhə ilə yanaşır. Aşıq Qənbər çox ustad aşıqdı. Bir gün söz düşəndə bunu Aşıq İsgəndərdən də xəbər al. Gör bu aşıq haqqında nə deyir. Aşıq Qənbər kimi döşəmə deyən,

qaravəlli deyən ikinci aşığımız yoxdu. Ustadın özünün yaratdığı dastanlar da var.

– Döşəmə çoxmu çətindi?

Mənim qəfil müdaxiləm dayımı təəccübləndirmədi, kişi başını razılıqla tərpətdi:

– Bəli, çox çətindi. Dəfələrlə mən görmüşəm ki, elə vaxtlar olub axırda Aşıq Qənbər döşəmə deyib. Mən elə bilirəm bu Allah vergisidir. Yadımdadır, bir gün yenə Aşıq Qənbər mənim damıma gəlmişdi. Yanında da xeyli adam vardı, bunlardan biri dedi:

– Ay əbə, yalan söyləmək kimə yaraşır?

– Axmağa. Necə ki, palansız da eşşək eşşəkdi, ona at demək olmaz ki. Yalan da axmağın palanıdı, yalan da var xeyirlidi. Kimini qandırır, kimini oyandırır: belə eləmək olmaz, mal kimi mələmək olmaz, olma yaramaz, adam ol bir az... Kiməsə olma paz, olma "xoşavaz"... Nəsihət də var, nəsihət də, yerində olar hikmət, hörmət də ... Sən çalış yaxşıları hörmətdə. Qənbər də desin əhsən, deməsin ağılsızdan, səysən.

Aşıq coşanda bir başqa olurdu, sonra da avazla oxuyurdu, səsə adamlar başımıza toplanardı. Deyirdi:

Gözüm-könlüm toxdu mənim,
Bəzən sözüm oxdu mənim.

Hayıf, belə ustad adamın qədrini bilmədik, elə bu xatirələr qaldı.

Hə, unudulmaz dostlarımdan biri də Usta Yunisdi. Mən bizim kənddəki Usta Yunisi demirəm. İlanlıdankı Usta Yunisi deyirəm, Səfər ağanın oğlunu. O da mənim kimi həm dəmirçidi, həm ağac ustasıdı. Aramızda bir az yaş fərqi var. Yəni o, məndən bir neçə yaş böyük olar. Müharibədə olub, ayağının birini itirib. Mərdlikdə, xeyirxahlıqda tayı bərabəri yoxdu. Buna görə onu nəinki kəndində, eləcə də rayonda, ondan da kənarda tanıyırlar.

Kiməsə baş əyən, əyilən deyil – bunu namərd ermənilər də yaxşı bilirlər. Maraqlıdır, kəndə gələn bütün qonaqlar onun qapısına gəlirlər. Ən hörmətli adamlar ona qonaq olurlar. Onun sözü kişi sözüdür. Bu cəsarətli adamdan səlahiyyətli, vəzifəli ermənilər də çəkinirdilər. Mən bunu dəfələrlə görmüşəm. Buna görə də mənim onunla dostluğum tutur. Niyə? Deyim qulaq as. Onun da atasını tutublar, mənim də. Onunda atası "xalq düşməni", "qol-çomaq" olub, mənim də atam. Sovet hökuməti onu da yetim qoyub, məni də. Yəni Usta Yunislə dərdimiz də birdi.

Deyirəm, kaş bu Usta Yunis kimi dostlarım çox olaydı! Nə gözəl olardı. Buna görə də yolum İlanlıya düşəndə çox sevinir-dim. Bilirəm ki, gedib Aşıq Qənbəri, Usta Yunisi görəcəyəm. O qədər sevinirəm, elə bil ziyarətə gedirəm – bax, beləcə ürəyim atlanır, a bala. Əsl dost ayrıdır, bacı oğlu – bunu yaşa dolanda biləcəksən. insan nə qədər cavandı çox şeyi anlamır, adamları yaxşı tanımır, dəyərləndirə bilmir. Baxırsanmı, xatirələr mənim sinəmdəki kitabı mənə necə vərəqlətdi.

Dayımın vəfatından uzun illər keçib, amma onun əziz xatirəsini unuda bilmirəm.

ZƏRİFƏ MÜƏLLİMƏNİN XATİRƏLƏRİ

Yaxşı insanlar unudulmurlar. Çünki onlar insanlığın bütün müsbət cəhətlərini öz xasiyyət və davranışlarında, alicənablıqlarında göstəriblər.

Bu yaxşı insanlar gözəl adətləri, xoş əməlləri ilə könüllərdə taxt qurublar. Belələrindən söz düşəndə adam dərindən köksünü ötürür:

– Kaş sağ olsaydı! Sözünü-söhbətini bir də eşitsəydim daha dərdim olmazdı.

Belə unudulmaz şəxslərdən biri də Qəşəmdi.

Qəşəm Vəliyev. Əslən Ağbabanın Sultanabad kəndindəndi. Mən ondan cəmi dörd yaş döyük idim. Qəşəm filologiya üzrə fəlsəfə doktoru idi. Olduqca abırlı, sadə, utancaq bir insan idi.

Aşıq yaradıcılığına, aşıq sənətinə vurğun idi. Ustad sənətkarlara qulaq asmaqdan xüsusi həzz alar, çox mütaliə edər, toplayıcılığa da vaxt ayırardı.

İş elə gəlmişdi ki, dostumla ancaq bir təsadüfü hallarda görüşürdüm. Əvvəllər Bakıdan uzaqda, rayonda işləyirdi. Daha sonra Sumqayıta qayıtmışdı. Yenə də arada bir görüşürdük. Nəhayət, bir gün də bir acı xəbər eşitdim: Qəşəm vəfat edib. İnsan ömrü həm qısadır, həm də bilinmir. Daha doğrusu, ömrü verən də, alan da Allahdır. Sözüm onda deyil, aradan uzun illər keçdi, az qala otuz il olur. Nə yaxşı ki, bu yaxınlarda Allahverdi müəllimlə bir telefon görüşməsində rəhmətlik Qəşəmdən söz saldıq. O da mənə Qəşəmin oğlu Ozalın telefon nömrəsini verdi. Dostum Qəşəmin ailəsini ziyarət etdim. Məni Ozalla bərabər Qəşəmin ömür-gün yoldaşı Zərifə müəllimə qarşıladı. Ev sahibi həyat yoldaşını həyəcanla andı, onunla bağlı xatirələrini dilə gətirdi.

– Yadımdadır, ikimizin də təyinatı rayona verilmişdi. Elə ilk gündən bizim baxışlarımız, sözümüz bir-birimizə xoş gəldi. Az keçmədi ki, bizə elçiliyə gəldilər. Xeyir iş baş tutdu, ailə qurduq.

Qəşəmin olduqca gözəl xasiyyəti vardı. Səsini qaldırmaz, boş danışmaz, mənə qayğı ilə yanaşardı, qonşulara, adamlara qarşı diqqətli idi.

Çox savadlı idi. Yadımdadır, ali məktəbi bitirdikdən bir il sonra onu məktəb direktoru təyin etdilər.

Qəşəm çox işgüzar idi. O üstəlik Bakı Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialında da müəllim işləyirdi. Baxırdım işi çoxdur, evə gələndə də işləyir. Nə isə yazır, çalışır. Arada bir deyirdim:

– Ay Qəşəm, özünü çox yorursan. Sən həm orta məktəbdə, həm də ali məktəbdə işləyirsən. Bəlkə ali məktəbdə işləməyəsən.

Qəşəm mənim dediyimi qəbul etmədi. Amma bunu sərt şəkildə deyil, anlayışlı bir şəkildə, asta səslə bildirdi:

– Görmürsənmi, mən müəllimlik işindən zövq alıram. Orta məktəb bir başqadır, ali məktəb bir başqa. Elə də şagirdlər də, tələbələr də... Bir iş ki, adamı yormaya, bezdirməyə onu niyə davam etdirməyəsən.

Əlbəttə, bu sözdən sonra ona təkrar heç nə deyə bilməzdim.

Vaxtsız vəfat etməsi məni çox sarsıtsa da, özümü ələ aldım. Axı uşaqlarım da balaca idilər. Yəni böyük oğlum beşinci sinifdə, ondan kiçik qızım üçüncü sinifdə oxuyurdu, son beşiyim lap balaca idi. Dörd yaşı vardı, məktəbə getmirdi.

Bəli, özümü itirmədim. Ailənin ağırlığı mənim çiyinlərimə düşmüşdü. Əvvəlcə rayondan Sumqayıta pənah gətirdim. Burda evimiz vardı. Ailəmi daha yaxşı dolandırmaq lazımdı deyə düşünüb iki orta məktəbdə müəllimə işləməyə başladım.

Beləcə Qəşəmin olmadığını uşaqlarıma unutdurdum. Onlar atalarının sağ olduğu qənaətində böyüdülər, atalıq borcunu da götürdüm. Yeri gələndə də uşaqlarıma məsləhət verdim:

– Yolunuzu özünüz seçin, amma bir sənət, peşə seçin. Halallığı, doğruluğu da özünüzə yol yoldaşı edin, düz yolla gedin.

Nəsihətlərim yerini aldı. Böyük oğlum, Xarici Dillər Universitetini, kiçik oğlum İqtisad Universitetini bitirdilər.

Yenə deyirəm, bu evdə Qəşəm unudulmayıb. Divarlarda şəkilləri var. Həmişə bizə gələndə kiçik nəvəm onun şəklini mənə göstərib deyir:

– Bu Qəşəm babadı.

Qəşəmin əlyazmaları, kitabları, şəxsi əşyaları evdə saxlanılır. Belə xeyirxah, səmimi, xoşrəftar, nəcib ailə başçısı unudularmı? Həmişə onu söz-söhbətdə yada salırıq. Düşünürəm bu söz-söhbətin səsi-sədası evimizin divarlarına, tavanına, içinə hopub – bizə firavanlıq, bol-bərəkət gətirib. Ailəmizin düzəni-nizamı yerindədir, yerində də olacaq.

UNUDULMAZ USTAD AŞIQ İSGƏNDƏR AĞBABALI

Sən dünyanı dəyişəndən çox illər keçib, ustad. Nə az, nə çox – düz otuz il. Bir igidin ömrü qədər. Amma bu neçə illərdə Şəmkirə gəlib qəbrini ziyarət etmək mənə qismət olmayıb. Müxtəlif vacib və qeyri – vacib işlər başımı elə qatıb ki... Bir də özümə gəlmişəm ki, aradan uzun illər keçib. Amma bir danılmaz gerçəklik var ki, Ağbabanın sonuncu azman aşığı Aşıq İsgəndər Ağbabalı unudulmaz. Hər bir Ağbabalı, Şörəyelli soydaşlarımızın ürəyində bu ustadın adı var. Həmişə baş əydiyimiz bu adı – Aşıq İsgəndəri kim unuda bilər ki... Hərdən bir xəyal məni uzaqlara, dağlara, o səfalı yerlərə, xoşbəxt günlərə aparır. Sənin-lə görüşlərimi xatırlayıram. Yadımdadır, altı-yeddi yaşımda ilk dəfə aşıq məclisinə getdim. Dedilər Aşıq İsgəndər gəlib. Bu orta boylu, qarayanız, xrom çəkməli, gümüşü papaqlı, olduqca səliqəli kişi aşıqmış! Orada bildim, sonrakı görüşlərdə aramızda isti münasibət yarandı. Arada bir məni maraqlandıran suallara da cavab verərdin. Bir tərəfdən də özümü xoşbəxt hiss edirdim. Çünki sənin bizim kənddə qonaqçın Mustafa dayı idi. O, da bizim yaxın qonşumuzdu. Üstəlik, sən həm də onunla siğə qardaş idin. Müxtəsər, həmişə Mustafa dayıgilin həyətində iri kötüyün üstə əyləşərdin, mənim dediklərimə də qulaq asıb cavab verərdin. Yadıma gəlmir ki, bir dəfə də olsun acıqlanasan, nəsə xətrimə dəyən bir söz deyəsən. Həmişə xoş sözlər deyirdin:

Doğrudan da, geyim-keçimin tər-təmiz olardı. Küçə palçıq olsa da sənin par-par yanan çəkmələrində bir xırda palçıq belə görünməzdi. Çünki onun üstündən qaloş geyinərdin. Ehtiyatlı adamdın. Məsələn, saz üçün sim, fənər, cib bıçağı götürərdin. Sazın köynəyindən başqa sandıqçası da vardı. Saza gözün kimi baxardın. Sən meydana çıxanda camaat heyrətlə sənə baxardı. Gümüşü papağın, par-par yanan çəkmələrin, on iki simli sədəfli sazın hər kəsi məftun edirdi. Bir də "Ağbabayı", "Köşəbaşı",

“Qul diləkcəsi”, “Çıldır zinharısı”, “Dəli Hicranı”, “Çalpapaq”, “Xoşdamağı” kimi şux havalar da bizi xəyal aləminə, havalarına aparırdı. Yadımdadır, adamlar daha çox sənə “Yaralı Mahmud” nağılını sifariş verirdilər. (O da yadımdadır ki, deyərdin bunlar nağıldı, amma kitablarda “dastan yazılır, a bala, aşıqlar da buna “nağıl” deyir.) Heç unuda bilmirəm, “Yaralı Mahmud”da bir yer var. Qız Mahmuda bir qılınc vurur. Onda Mahmud deyir:

– Əl saxla, sənə bir-iki kəlmə sözüm var.

Ustad sən bunu elə qəmli, ələmli bir dildə deyərdin ki, adamların gözü yaşarardı. Oxuyurdun:

– Ay qız vurma, vurma, yaram var mənim.

Unutmamışam, bir dəfə Abdulla baba gözlərinin yaşını silib yerindən qalxıb əlini sənə uzatdı:

– Başına dönüm, ay aşıq, Yaralı Mahmuda nə oldu? Öldü, qaldı?!

Bəli, ustad sənin məclislərin yaddaqalandı, unudulmazdı.

Maraqlı cəhətlərin də vardı. Həmişə yetim uşaqları sevindirər, dövran yığılanda bütün ustadlara rəhmət oxuyurdum. Bir dəfə bu barədə soruşanda dedin:

– Adam ürəyi geniş olmalıdır. Qabaqlar qıtlıqdı. Mənə pul yerinə taxıl verirdilər. Onu evə gətirən kimi qonşuları da unutmurdum. İnsafdandımı, sən ye, qonşu ac qalsın?!

Həmişə dara düşəndə böyük Allaha pənah gətirərdin:

Ay bizi yox yerdən yaradan Allah... Didərginliyi, onu gətirdiyi dərd-qəmi daşıya bilmirdin:

Ürəyinə sən ha yaznan Ağbabanın adını,
Xatirələr söndürərmi alovunu, odunu.
Yurd dərdiylə ölüb getdi yurdun kişi, qadını,
Ölümünü bir ara bul, zarı gözlə, gözlə sən.

Dağları da bir an olmasa da unutmurdun:

Seyrəkləndik qəm-kədərdən,
Sənə baxdıq gendən-gendən.
Bir soraq al İsgəndərdən,
Dağıldı ellərin, dağlar.

... Yadımdadır, təxminən iyirmi il bundan əvvəl sənin səksən illiyini qeyd etdik. İllər necə tez keçirmiş! Bu il yüz illiyin, yüz yaşın tamam olur, ustad. Nur içində yatasan Aşiq İsgəndər Ağbabalı. Allah sənə qəni-qəni rəhmət eləsin. Sən unudulmaz ustad, mövlana aşığımızsan. Sən bizim Ağbabalı dünyamızda həmişə varsan.

AŞIQ XOSROV DA KÖÇDÜ BU DÜNYADAN

Köhnə adətimi yaşadıram, yəni qələmdən aralanmamışam. Əvvəllər bilgisayarım olmayıb. Sonralar da olub, amma qələm daha uyğun görünüb. Uzun sözün qısası, beləcə xeyli əlyazmalarım yaranıb. Bunları bəzən unudub qovluqlarda saxlamışam. Hərdən bir arxivimi səliqəyə salanda rast gəlir, seçib çapa hazırlayıram. Elə bu yazı da beləcə qarşıma çıxdı.

Aşıq Xosrov Ağdam bölgəsinin Qalayçılar kəndimdə dünyaya gəlmişdi. Bölgənin tanınmış el sənətkarı Kolanı Məhəmmədin oğlu idi "Ustad oğulu şəyird olmaz" – deyirlər. Aşıq Xosrov da aşıq sənətinə yaxşı bələd idi. O, Aşıq Valehin dastanlarını, eləcə də klassik məhəbbət dastanlarını sinədən bilirdi. Onun repertuarında bir neçə Qarabağ aşıq mühitinə mənsub saz havacatları da vardı. Aşıq Xosrov Aşıq Xaspoladdan, "Nanə" qızlar ansamblından, Aşıq Nəsirdən, Aşıq Əlidən, maraqlı əhvalatlar danışardı. Aşıq dəfələrlə "Məhəmməd və Şahandaz" dastanından epizodlar danışmışdır. Ustad aşıq atası Aşıq Məhəmmədin haqq aşığı olduğunu həmişə həvəslə danışar, bununla bağlı çox saylı rəvayətlərin hələ də el-oba arasında dolaşdığını deyərdi. Onun dediyinə görə Aşıq Nəsir Aşıq Məhəmmədi bir dəfə çiyninə alıb dolandırsa da, aşıq Məhəmməd onu çiynində üç dəfə dolandırıb. Hamı bu işə mat qalıb. Çünki Aşıq Nəsir həm iri gövdəli, həm də pəhləvan kimi güclü bir adamdı. Buradan anlaşılır ki, Aşıq Məhəmməd bədəncə elə gövdəli olmasa da haqq aşıqlığı ona qeyri-adi güc, qüvvə bağışlamışdı.

Aşıq Xosrov olduqca abırlı, təvazökar bir adamdı, özünün bədii yaradıcılığı da vardı. Bakıya da arada bir gələr, tez də geri qayıdardı. Gələndə də Almara xanımgilə gələrdi. Onun görüşünə gələndə onu evdə görməyəndə Almara xanımın oğlu Həsən deyərdi:

– Baba çıxıb getdi.

Növbəti görüşdə bunu aşığa deyəndə gülümsünərdi:

– Elə bu qədər izin veriblər...

O olduqca zarafatcıl və gülərüz bir adamdı. Hərdən sazını gətirəndə söhbət zamanı bir-iki ağız oxuyub məclisi canlandırardı.

Sonralar bir neçə dəfə Bərdədə (orda gəlib binə bərkitmişdi) də qonağı olduq. Yəni dostum və iş yoldaşım professor Rafiq İmranı də mənimlə idi.

Həmin görüşdə aşığın şəyirdi Aşıq Müzəffərin də gəlişi məclisi daha da şənləndirdi. Ustad-şəyird qarşılıqlı saz çalıb oxudular. Bəli, Aşıq Xosrovla bağlı xatirələr çoxdu.

Uzun müddət xəstə oldu. Günlərin bir günü eşitdik ki, Aşıq Xosrov dünyasını dəyişib. Bu gəlimli-gedimli dünyadan Aşıq Xosrov da köç etdi.

Ruhun şad, torpağın yumşaq olsun, Aşıq Xosrov.

CAHANGİR MÜƏLLİMİN ALLAHQULU MÜƏLLİM HAQQINDA XATİRƏLƏRİ

Yeganə yüksək vəzifəli şəxsdir ki, mənim könlümə yatıb, onu unuda bilmirəm. Olduqca sadə, xeyirxah, ünsiyyətli idi. Cahangir müəllimi deyirəm, bu şəxs Amasiyada, eləcə də İrəvanda, daha sonra Azərbaycanda da yüksək vəzifələrdə olmuşdu. Amma səmimiliyini və sadəliyini saxlamışdı. Adam var nə vəzifə onu dəyişir, yolları qalxan kimi özündən aşağıda olanları tanımaq istəmir, həm keçmişini, həm də ona yaxın olanları da unudur. Düşünmür ki, heç nə əbədi deyil. Cahangir müəllim yeri gələndə bunları deyər, sadə, xeyirxah, kişiləri öyərdi. Yadımdadır, həmişə Allahqulu müəllimdən söz açmağı sevərdi.

– Sən də yaxşı bilirsən, birdə qohumluq çox qüvvətli idi. Yəni bizim əmi uşaqları da bizə doğma qardaş sayılırdılar. Biz böyüklərdən – ata-anamızdan belə eşitmişdik, belə də qəbul etmişdik. Rəhmətlik anam bunu bizə həmişə xatırlatmışdı. Mən qohumlarım arasında ən çox Allahqulu müəllimi istəyirdim. Düzdür, qardaşlarım da, əmim uşaqlarını o biriləri də dinc, sakit insanlardı, amma Allahqulu müəllim fərqli idi. onun dəqiqliyi, nizam-intizamlığı, halallığı, hamıya eyni gözlə baxmağı, el-obaya sevgisi bir başqa idi. Allahqulu müəllim əvvəlcə kənddə müəllim, daha sonra məktəb direktoru, kənd sovetinin sədri oldu. Baxanda bu vəzifələr elə yüksək vəzifələr deyil, amma kənddə ən yüksək vəzifələrdir – mən belə düşünürəm.

Yadımdadır, Düzkənd məktəbində olan nizam-intizam, tərbiyə məsələləri çox yüksəkdi. Müəllimlərdən bir nəfər də olsun dərsə gecikməz, öz işlərinə can yandırardılar. Məktəbdə dəqiq elmlərə xüsusi maraq vardı. Çünki Allahqulu müəllim riyaziyyat müəllimi idi. şagirdlər onu çox sevərdi. Eyni zamanda hər ilə məzunlardan çoxu ali məktəbə qəbul olunur, tələbə adını qazanırdılar. Yəni deməyim odur ki, Allahqulu müəllim tanınmış bir müəllim, təcrübəli bir pedaqoqdu. O daha sonralar kənd

sovetinin sədri işlədi. Sovetlik iki kəndə, Düzkənd və İlanlıya baxırdı. Allahqulu müəllim burada da özünü el ağsaqqalı kimi təsdiq etdi. Kimin nə problemi olsa ona müraciət edirdi. Bəli, Allahqulu müəllim kəndin ağsaqqalı idi. Hamı dərdini ona deyirdi. Çünki Allahqulu müəllim sözünün sahibi idi. Buna görə də el-oba arasında böyük hörməti-izzət qazanmışdı. Bəli, o həm təcrübəli pedaqoq, həm də ağsaqqaldı, başbiləndi. Bunu onu tanıyanların hamısı təsdiq edir.

Mən elə gəlir ki, Allahqulu müəllimi niyə çox istədiyimi anladın.

Müsahibim gülümsündü:

– Elə bəlkə bundadı sənin dostundu da – Aydın deyirəm, buna görə çox istəyir, təqdir edirəm. Niyə? Çünki atasına oxşayır. Səliqəsi də, səxavəti də, xeyirxahlığı da yerindədə.

MƏNİM BİR ORTA MƏKTƏB YOLDAŞIM VARDI

Yadımdadır, 1970-ci illərdə bizim kənddə səkkizillik məktəb olduğundan yuxarı siniflərdə oxumaq üçün ya Təpəkəndə, ya rayon mərkəzinə, ya da Oxçoğluya, Göllübulağa getmək lazımdı. Olur ki, biz də üç nəfər, yəni Fəxrəddin, İlyas və mən Amasiya orta məktəbinə getdik. Bu məktəbin "b" sinfində oxumağa başladıq. Məktəbin "a" sinfində oxuyanların ataları rayonda vəzifəli adamlardı. Məsələn, Xanların atası raykom, Əbülfətin ki, mədəniyyət şöbəsinin müdiri, Kamranın "əmək" qəzetinin redaktoru... Amma buna baxmayaraq bu uşaqlarla bizim müxtəlif kəndlərdən gələnlərlə səmimi bir ortam yaranmışdı. Göllüdən, Quzukənddən, Qarabulaqdan, Öysüzdən gələn şagirdlər rayon uşaqlarına qaynayıb qarışmışdı. Bizə, kənddən gələnlərə orta məktəbin yataqxanasında yer də verilmişdi. Çünki kəndlərə gedib-gəlmək həm çətindi, həm də avtobus yoxdu. Qışda gediş-gəliş çətinləşirdi.

Rayon uşaqlarının arasında Xanlar xüsusilə seçilirdi. Bu sarıbəniz, gülərüz, mehriban oğlan hamının diqqətini cəlb edirdi. Axı o, raykom katibi Cahangir müəllimin oğlu idi. Xanlar olduqca sadə və istiqanlı idi. Həmişə məktəbin yataqxanasına gələr, bizim, kənd uşaqlarının söhbətlərinə maraqla qulaq asardı. Yerli gələndə o da söhbətlərə müdaxilə edərdi.

– Baxıram bəziləri məndən çəkinirlər. Çox nahaq. Sadəlik və mehribanlıq hər şeydən əvvəl gəlir.

Xanlar həm də yaxşı oxuyurdu. Üstəlik, riyaziyyata meylli olduğumdan onunla mənim söhbətim tutur, mən riyaziyyata meylli olsam da rayonun folkloru, etnoqrafiyası, tarixi də məni maqnit kimi çəkirdi. Hacı müəllimin danışığı maraqlı gələn məlumatlar, Lətif müəllimin Aşıq Nəsiblə bağlı söhbətləri məni cəlb edirdi. Yeri düşəndə mənə maraqlı gələn söhbətləri qələmə alırdım. Çünki mənim bu sahədə yaxşı təcrübə verdi. Dayəm yazı-pozuya məni öyrətmiş, Aşıq Qənbərin, Aşıq İsgəndər

Ağbabalının şeirlərini, söhbətlərini mənə yazdırmışdı. Yəni onun sayəsində mən həvəskar bir toplayıcı olmuşdum. Bu, Xanların gözlərindən də yayınmırdı. Odur ki, tez-tez yataqxanaya mənim otağıma gələr, cib dəftərlərimi istəyər, onları alıb vərəqləyib gülümsünərdi:

– Maraqlıdır, sən bunları necə də seçib dəqiqləşdirmisən. Vallah, yaxşı hövsələ sahibisən. Deyəsən səni bu yazıçılığın riyaziyyatda olan marağın üstələyəcək – mənə belə gəlir. Yəqin sənin evdə də əlyazmalarım var.

– Əlbəttə.

Xanlar gülümsündü:

– Burda maraqlı sözləri də qeyd etmisən. Tırınqı, dazalax, qadı-qadı, parsan, bərradayı, dodurğayı, epey, yelək, qidanı, hoqqa... Bu sözlərin izahını da vermisən. Aradan bir neçə gün keçəndən sonra Xanlar yenə yanıma gələr, məzə ilə başını yırğalayardı:

– Buradan sözlərin bəziləri yadımda qalmışdı. Gedib atamdan da, anamdan da soruşdum: Onların dedikləri ilə sənin yazdıqların düz gəlir. Bəs sən bunu hardan bilirsən?

– Yaşlılardan soruşub yazmışam.

– Deyirəm axı.

Beləcə aramızda isti münasibət yarandı. Sonralar uzun müddət görüşmədik. O da, mən də ali məktəbi başa vurduq. Taleyin işinə bax ki, bir də Xanlar vəfat edəndə getmişdim... Amma o iki illik orta məktəbdəki ünsiyyətimiz hələ də yadımdadır. O orta məktəb illərini unuda bilmirəm. Axı o illər Xanlarlı illərdi, unudulmaz gözəl illərdi. Yadıma düşdükcə yeni yazılarım yaranır, könlüm keçənləri anır... mənim bir orta məktəb yoldaşım vardı – Xanlar.

TƏLƏBƏLİK İLLƏRİNDƏN BİR XATİRƏ

Xeyirxah, mehriban, səmimi insanlar unudulmur, xatırlanır. Onu tanıyanların əzizi, könül həmdəmi kimi. Necə uşaqlıq illəri, xatirələri şirindi, elə də gənclik illəri, xatirələri... təbii ki, tələbəlik illəri də unudulmaz və xatırladıqca xatırlanan xatirələrlə, gözəl əhvalatlarla, macəralarla, xoş günlərlə dolu bir aləmdir. Bu aləmdə ötəm günlər, tələbə yoldaşlarım da əks olunur. Xatirələr dil açdıqca həm kövrələrəm, həm ürəyim işıqlanır. Bu nur gənclikdən gələn, şirin xatirələrdən gələn işıqdır. Hər şeydən əvvəl Afəri, Fazili, Həsəni xatırlayıram. Bunlar universitetin riyaziyyat fakültəsində oxuyurdular. Onlar əyani şöbədə, mən bu ali məktəbin tarix fakültəsində qiyabi şöbəsində oxuyurdum. Sadəcə bir təsadüf nəticəsində tanış olmuşduq. Onlara dost kimi deyil, doğmalar kimi idik. Sanki bir ailənin övladları idik. Yadımdadır, həmişə Afərgil otaqda bir baş çarpayı saxlayırdılar, mən gələndə problem olmasın. Həm imtahan-zaçotlarımı yola verim, həm də vaxt tapdıqca bu qardaşlarımla əyləncə tapıb deyib-danışaq. Bir sözlə, doyunca əylənək, deyə-gülə günlər keçirək. Bu dostlarımdan başqa İlqar adlı bir tələbə də vardı. Həmyerlimdi. Maraqlıdır ki, onunla həmsöhbət ola bilmirdim – həmişə buna imkan olmurdu.

Amma buna baxmayaraq onunla mən fəxr eləyirdim də. Yadımdadır, riyaziyyat fakültəsinin dekanı (ucaboylu, boylu-buxunlu bir adamdı) Misir Mərdanova deyirmiş.

– A Misir müəllim, bu Muxtarovların sayı çoxdumu? Hələ qurtarmadımı?

– Arif müəllim, hələ var. Bu Muxtarovların hamısı savadlı və qabiliyyətlidirlər.

Bu söhbət olduğu kimi yadımda qalıb. Həqiqətən, universitetdə Muxtarovlardan beş nəfər ali təhsil alıb. Yəni İlqarın üç qardaşı, bir bacısı, bir də özü.

Dünyanın işinə bax ki, mən İlqarı neçə illərdən sonra bu

yaxın günlərdə gördüm. Təbii ki, bu da həyatım qəribəliklərindən biridi.

Deyəsən mətləbdən uzaq düşdüm, yenə söhbətimin əvvəlinə qayıdıram. Afər Şamaxının Qaleybuğurt kəndindəndi. Olduqca səmimi, xeyirxah, xoşxasiyyət bir tələbə idi. Dostum idmanla, güləşlə də maraqlanırdı. Afər hamı ilə səmimi əlaqə saxlayırdı deyə tələbələr arasında hörmət-izzət sahibi idi. Yataqxananın qapıçısı Abbas dayı ilə zarafat etməyi çox sevirdi. Bəzən həyətdən keçən orta yaşlı qadınları ona göstərib deyərdi.

– Abbas dayı, belə xanımlardan olsa birini alarsanmı?

– Qadanı almaramı sənin.

Məzə ilə gülüşərdik. Mən Abbas dayıya deyərdim:

– Abbas dayı, sənə nə hörmət eləyim?

– Bir ərağ al.

Doğrudan da, Abbas dayı gözü-könlü tox insandı. Amma arada bir içməyi xoşlayardı. Baxırdım Abbas dayı taxtına uzanıb. Afər gülümsünərdi:

– Abbas dayı bir çapma vurub, qədərini bilir kişi.

Afərin otaq yoldaşları da özü kimi mehriban və gülər üzlü idilər. Fazilin də maraqlı işləri vardı. yaxşı şahmatçı idi, qumarda heç kəs onu unuda bilməzdi – bunu hər kəs bilirdi. Dedikcə xeyirxahdı. Axşam olanda harasa çıxıb gedər, qayıdanda cibi dolu qayıdardı. Kim ondan nə istəsə əsirgəməz, verdiyi pulu geri almazdı. Nə qədər qazansa əlində heç nə qalmazdı. Çünki olduqca ürəyi geniş, əli açıq idi. Həsən də mehriban, gülərüz, qəlbə yaxındı.

Heç yadımdan çıxmır, bir dəfə Fazil yataqxanaya axşam çox gec gəldi. Hamı maraqlandı.

Fazil gülümsündü:

– Bir lala rast gəldim. Çox iri gövdəli idi. uduzsa da yaxamdan yapışdı, pulunu geri verməsəm bu məndən əl çəkməyəcək. Bir təhər onun əlindən çıxıb gəldim.

Sonralar, yəni 1988-ci ilin məlum hadisələri ilə bağlı bir qış

günü Afərgilə – Qaleybuğurt kəndinə getdim, bu, bizim son görüş oldu.

Yadımdadır, bir neçə il bundan əvvəl yenə Afərgilin kəndinə getdim. Afərlə görüşmək istədim. Dedilər vəfat edib. Bu qara xəbər məni bərk silkələdi. Bir neçə gü`n özümə gələ bilmədim. Düşündüm ki, bu yaşananları yazıya çevirim, belə yaxşı olar. Yaxşı insanları tanımaq, insanlığın gözəl cəhətlərini yaşatmaq üçün bu çox gərəklidir. Həm də Afər Əhməd oğlunun ruhu şad olar.

HEKAYƏLƏR

PROFESSORUN QOHUMLARI

Əli müəllim bizim ən yaxşı qonşularımızdandı. Kişi tanınmış elim adamıdır, professordur. Çox vaxt ona elə professor deyirik. Professor olduqca alicənab, xeyirxah bir adamdı. Bu kişinin yetmiş beş yaşı olsa da gümrahdı, maşallah, lap gənc adamlar kimi güclü, qüvvətlidir. Professorun evi həmişə qonaq-qaralı olur. Bircə gün qonağı olmasa o özünü narahat hiss edir, həyətdə en-uzun gedib öz-özünə deyinir:

– Ay Allah sənə qurban olum, niyə qonaq-qara görünmür, evin, ocağın təravətimi azaldı, nə oldu, bilmirəm.

Bəli, Əli müəllim, bizim xeyirxah, nəcib qonşumuz belə adamdı.

Bir gün baxdım bizim uşaqların anası, yəni xanım bir mənə baxır, bir yerə. Dedim bu arada nə olub? Mənə nəsə deyəcəksən, de.

– Səlim, bir söz deyəcəyəm, amma...

– Amma nə?

– Qorxuram acığın tuta.

– Haçan mənim sənə acığım tutub ki... Sən sözünü de.

– Deyirəm, a Səlim, bu professor yaxşı qonşudu, adlı-sanlı adamdı, qonaq-qarası da çox olur, amma...

– Ay arvad, nə amma? Yəni professorun əmməsı var?

– Amma sən heç maraqlanmısanmı.... Neçə ildir ki, bununla qonşuyuq?

– Azı bir iyirmi beş il olar.

– Atan oldu rəhmətlik. Bu müddət ərzində professorun heç olmasa bir qohumunu görmüşük? Yox. Niyə? Yəni bu adlı-sanlı kişinin qohumları yoxdumu? Bu, sənin heç ağlına gəlməyib, a kişi.

Uşaqların anası belə deyəndə mat qaldım. Doğurdan da, bizim xanım düz deyir, deyəsən bu da mənim yumşaq damarımı tutduğunu anladı, dedi:

– A Səlim, sən atanın goru, bir dəfə söhbət eləyəndə bunu xəbər al. Professor nəcib adamdı. Sənin də xətrini çox istəyir. Yəqin bir şey deyəcək.

***

Mən razılıqla başımı tərpədəndə arvad da gülümsündü.

– Xoş gördük, a qonşu , necəsən.

– Səlim, içəri gəl.

Mən içəri keçən kimi professor yer göstərdi. Onunla üzbəüz oturdum. Mən əyləşən kimi qonşum gülümsündü.

– Deyəsən sənin mənə sözün var.

Düzü bunu eşidəndə təəccübləndim, bunu qonşum nədən hiss etdi – bilmədim.

– Nə bilim, ağlıma bir şey gəldi. Bilmirəm, xətrinə dəyməz ki.

– Buyur deyəcəyini de.

– Qonşu, xeyli vaxtı qonşuyuq. Xeyirxahlığını da, nəcibliyini də görmüşük. Qonaq-qaran da çox olur. Amma bircə dəfə də sənin qohumlarından birini belə görməmişik. Sənin qohumların var...

Professor gülümsündü:

– Əlbəttə, qohumlarım var. Amma onların hamısı iş-güc adamlarıdır. Onların vaxtı olmur, buna görə buraya gəlib-getmirlər. Əslinə baxanda onlarda insaf, mərhəmət, adamlıq yoxdu. Olsa onlar da burda arada bir olsa da görünərdilər. Onlar mənə nə pislik qalmayıb ki, eləməsinlər... Pul atıblar, əleyhimə danışıblar...Bütün bunlardan sonra hansı üzlə qarşıma dikilsinlər?! Bəxtdən öz qohumlarım da, bizim xanımın qohumları da eyni adamlardı. Bir də kim olursa-olsun adamlıqdan, insanlıqdan kənardırsa, özünü düşünürsə elə adam heç kimə lazım deyil. Şükür Allaha, mən də elələrindən uzağam. O necə deyərlər nə gözüm görür, nə ürəyim bulanır. Mənim qohumlarım qonşularım, harda yaxşı insanlar var – onlardır.

TƏZƏ BƏYİN QARDAŞI

Mən Mahmudla tanış olandan sonra onunla dostlaşdım. O, qonşu kənddə müəllim işləyirdi. arada bir görüşürdük. Bir gün dedi:

– Mənim qəribə taleyim var. Toy günü də sevinə bilməmişəm...

– Kimin toyu idi?

– Qardaşımın.

– Hə?

– Qaçqınlığımızdan bir neçə il keçmişdi. Bir gün xəbər gəldi ki, kiçik qardaşımın toyu olur, gəl. Necə getməyim? Amma vəziyyətim yaxşı deyildi. Buna baxmayaraq yola düşdüm. Yenə atam mənə ağzına gələni dedi:

– Bu da adını müəllim qoyub. Bir yadına düşmür adam əli dolu gələr, sayğılı olar.

– Dədə, sənin sayğından da de. Çoxmu mehribanlıq eləyirsən? Barı bu toy günü məni azarlama. Uşaqlıqda, gənclikdə başıma gələnlərin əvəzini məndənmi çıxacaqsan? Qarşında həmişə susuram, cavab qaytarmıram. Atamsan, böyüyümsən, amma məni bu qədər təhqir etməyin, gözdən salmağın düzgün deyil. Odur ki, mən həmişə burda özümü qonaq kimi hiss edirəm. İndiyədək səndən bir şey istəməmişəm, istəmərəm də. Bu dolu evdən, bu böyük aranjirindən nə aparmışam. Heç nə. özünün dediyin kimi, aranjirin ilin axırına qədər sağmal inək kimi sağılır. Yəni pomidoru, xiyarı, bibəri, lobyası filan əksik olmur. Bu qədər sərvətdən birsə dəfə də olsun, mənə pay ayırdığın oldumu? Tələbə olan da bircə dəfə belə cibimə pul qoyduğun varmı? Həmişə özünü haqlı çıxarırsan. Sən kənd yerində yaşayırsan, malın heyvanın var, toyuq-cücən, qazların var. Gərək sənin heç nəyə ehtiyacın olmasın.

Sənin mənə dediklərin də budur. Dədə, bu dediklərimi sən qoyub getmisən? Yox.

– Deməyim o ki, sənə heç bir kömək zad lazım deyil. Sən atana borclu olmalısan, mən sənə heç nə verə bilmirəm.

– Zatən səndən bir şey istəməmişəm də.

Baxırsanmı, araya söhbət qarışdı, əsl mətləbdən uzaq düşdüm. Hə, gəlirəm söhbətə, mətləbin üstünə. Bəli, atamgilə gəlib çatdım. Baxdım cibimdə pulu azdı. Axı toya pul salmaq lazımdı, bəlkə bəyin qardaşı kimi söz verdilər, buna da nəsə verilməlidir. Bəs bu pulları hardan alım? Deyəsən mənim baxışlarımdan, hərəkətlərimdən ortancıl qardaşım anladı, məni işarə ilə kənara çağırdı:

– Nədi, niyə narahat görünürsən?

Dərdimi dedim. Dedi sən gözlə, mən təzə bəyə deyim bir az pul alım. Doğrudan da, bir azdan xeyli pul alıb gətirdi. Verdi mənə. Qara zurnanın səsi, nağaranın dambıltısı kəndi başına görütmüşdü. Məndən kiçik qardaşım ortalıqda oynayır, adamların əlinə "yüzlük"lər verirdi. Oyundan çıxan kimi ortalıqdan bu pulları alıb "təklik" verdi. Özünü mənə göstərirdi ki, hə, bax mənim pulum çoxdu. Amma mən buna nə əhəmiyyət verir, nə də reaksiya göstərirdim. Çünki heç vaxt kimisə təhqir etmək, ya da aşağılamaq məqsədim olmayıb, olmayacaq da. Bu, insanlıqdan deyil, cahillikdəndir. Bəli, toyu yola verdik. Mənə olan yad münasibət toy günün səhəri daha da betər büruzə verdi. Toy evində üç qazan dolu ət olsa da, kifayət qədər çörək, lavaş, salat – filan olsa da süfrəyə bir tikə nə çörək, nə də bir parç su qoyan oldu. Bu, mənə çox pis təsir etdi. Öz özümə dedim sənin nə işin vardı burda? Bilmirsənmi, burada səni atan necə qarşılayır? Bilmirdin. Bəs niyə gəlirdin? Deyəcəksən ürəyim durmadı. Bəs onların ürəkləri yoxdu, səni belə ac-acına yola salırlar? El-obamızda adətdi, evə gələn qonağa hörmət edərlər. Amma sənə hörmət eləmək unuduldu. Evdə qazanlara ət, xörək olduğu halda səni insan sayıb qabağına bir tikə belə qoymadılar.

Baxdım Mahmud qızışıb. Bu sakit görünən boylu-buxunlu oğlan deyəsən bərk acıqlanmışdı.

– Mahmud, haqlısan. Danışdığın məsələ də bəllidir. Atangil sənə qarşı yaddır. Bunu həmişə göstəriblər. bunu hamıya aid eləmək olmasa da var... sənin bəxtin belə gətirib. Günah məndədir, gərək söhbəti belə salmayaydım.

– Həsən, sənin günahın nədi. Sən xəbər aldın. Mən də olanı danışdım. Belə "hörməti" kimə eləsən danışmaz ki? Təzə bəyin qardaşı olasan bəy evindən ac-susuz, yad kimi yola salalar – bu ağıla batandımı? Yox, amma bu bir həqiqətdir.

Sözüm onda yox, dostum sakitləşdi. Amma ürəyimdə özümü müqəssir hesab etdim:

– Axı səni nə maraqlandırdı ki, dostunun qanını qaraltdın – ötənləri yadına saldı, xatırladı.

Düzü, bilmirəm, səhv elədim, düz elədim. Amma bir olan əhvalat üzə çıxdı. Bir də Mahmuda haqq qazandırıram. Doğmalar niyə yad olsunlar? Buna dözmək çətindi. Məncə buna görə də Mahmud bu olanı yana-yana danışırdı. Ay dostlar, qardaşlar doğmalara, yadlara, insanlığa yad olmayın.

QƏRİBƏ ADAM

– Ay Mahmud, mən sənin atana mat qalmışam. Qəribə adamdı. Düzdü, bizə hörmət elədi, amma...

– Xasiyyəti bir az tünddü... əsəb sistemi pozulub.

– Sən də qəribə adamsan. Atan sənə günahın olmaya-olmaya çığırdı, bağırdı... Bir döymədiyi qaldı.

– Atamın adəti belədi.

– Birdən xətirinə dəyər, elə-belə deyirəm. Yəni belə xasiyyətdə də adamlar varmış!

– Həsən, sən bilmirsən neçə illər bu kişinin həsrətini çəkmişəm. Hardan biləsən...

– Necə?

Həsən təəccüb və maraqla Mahmuda baxanda o, dərindən köksünü ötürdü.

– Bu, uzun əhvalatdır.

O, tələbə yoldaşının ona maraqla baxdığını görüb dedi:

– Bir-iki il olar, buraya gəlib-gəlirəm. Atam uzun illər əvvəl gəlib burada ailə qurub, mənimlə anam uzaqda qalmışıq. Bəli, qohumlardan biri məni buraya gətirib... Deməyim o ki, atamı cəmi bir-iki ildi görürəm. İndiyə qədər nə o, məni, nə də mən onu axtarmışıq. Gördüyün kimi, xasiyyəti də belədir.

– Yaxşı, mənə maraqlıdır, necə görüşmüsən. Onda da kişi səni hay-küylə qarşıladı?

Müsahibi, gülümsündü.

– Hə, bir payız günü biz qohumla bərabər buraya gəldik. Baxdım həyətdə gözündə – eynək, əlində əsa arıq bir kişi hərlənir, hirsli-hirsli ona-buna qışqırır.

– Harda qalıbsınız. Dədə gəlir bilən var ki. Pulu gətirib qoyun dədəmizin cibinə. Yoxsa... Pulpərəst köpək uşağı...

Müsahibim kişini mənə göstərdi.

– Bu da həsrətini çəkdiyin dədən. Söyüb – söylənməyə bir candı.

Beləcə tanış olduq.

– Bəs sənə pis gəlmirmi? Heç nədən acıqlanır, səni acılayır. Sənin yerinə mən olsam bir də buraya ayaq basmaram.

– Həsən, dədəm çox ağır günlər keçirib, əsəbi pozulub. Atanın pisi olmur, valideyndir. Lap məni söyüb-döysə də atadır.

– Ağır günlər deyəndə nəyi nəzərdə tutursan?

– 30-cu, qırxıncı illəri.

– Maraqlıdır.

– Müharibə vaxtı babamı müharibəyə aparırlar. Kişi orda həlak olur, nənəm də, atamın anası kənddə vəfat edir. Atamgil yetim qalırlar. Üç uşağın kiçiyi də atam olub. Çox böyük çətinliklərlə böyüyüblər. Olmazın əzablar çəkə-çəkə. Kənd rəhbərlərinin də zülmü, amansızlığı adamlara ağır zərbə vurub, onları yaşamaqlarına peşman eləyiblər. Atam deyir ki, gündüz əkinbiçinə, mal-heyvana gedir, axşam da malın içində yatırdıq. Biləkdən atları da mal-heyvanın içinə qatıb onları bizə tapşırırdılar.

– Heyvanları yaxşı otarın, yoxsa gözlərinizi oyaram. Bir sözlə, başımızdan qapaz, üzümüzdən şillə əksik olmazdı. Söz düşəndə də deyərdilər.

– Yetimin canı bərtdi, bir-iki şillə ona neyləyəcək.

Atlar birdən qaçmağa başlayanda mal-heyvan da hürküşürdü. Bütün günü qaçmaqdan taqətdən düşürdük. Özü də ac-susuz. Axşam da malın içində ayıq olmalıydıq ki, mal bağa düşməsin. Yoxsa atamızı yandırardılar.

Atam bu barədə çox danışıb. Bunlar mənim yadımda qalanlardı.

– Doğurdan da, atan ağır günlər keçirib, amma bu, səni acılamağa əsas vermir axı.

– Elədi, amma atadı axı. Mən ona hörmət eləməli, ehtiram göstərməliyəm.

– Nə deyim, vallah. Sən də, atan da qəribə adamlarsınız.

Bu əhvalatı mənə Mahmud danışdı mən də, bunu olduğu kimi yazıya aldım.

DANBAT ARVADIN SALAMI

Hasanəlinin xasiyyəti idi. Səhər-səhər acqarına işə gedər, qayıdanda bir-iki loxma yeməklə kifayətlənərdi. Elə buna görə də yaşlıların dediyi kimi, onun içi-dışı (yəni içərisi görünərdi. Ayaq üstə işığı gəlirdi, üfürsələr yıxılardı. Biçarənin qarnını sanki arxa sümüklərinə qırx arşınlıq kəndirlə möhkəm-möhkəm bağlamışlar. Qolları qıl, ayaqları çöp kimi idi. Sözümüz onda yox, yenə fermada iş gedirdi. Otu sağıcılara paylayıb verəndən sonra Hasanəli yabaya söykənib soluqlanırdı. Birdən çör-çöp Hüsünün arvadı Dambat ona salam verdi.

– Salam, ay Hasanəli qardaş.

– Əleykümə salam, ay Dombat bacı.

Hasanəli salamı ürəklə aldı.

– Belə sənin başına daş düşsün, üstünə divar uçsun, altında qalasan. Sənin ağzına...

Arvad çox pis söz dedi.

Kişi bunu gözləmədiyindən bir anlığa karıxıb qaldı. Handan-hana hərəkətə gəldi. Yabanı qapıb arvadı vurmaq istəyəndə naxırçılar ona mane oldular:

– Əşi, hirslənmə, arvaddı, qanmadı danışdı.

Dombat arvad bu sözləri eşidəndə dəli olmadımı. Əlini-əlinə vurub acıqla bağırdı.

– Qanmaz sizsiniz. Bu axmaq oğlu axmaq görün bir bizim kişiyə nə deyir. Mən sənnən pəyədə bir qaravul qalmaram, sənin bitin var. Ay başın batsın sənin. Sənin heç belində şalvar durmur ki! Üfürsələr yıxılarsan, öz eybinə kor olmursan, bizim kişiyə lağ eyləyirsən.

Bu sözləri eşidəndə Hasanəli dartındı, amma onu möhkəm tutmuşdular. Kişi hirsindən yana-yana qaldı.

– Ay köpəkqızı. Sən bunun salam verməyinə bax, söyməyinə bax. Salamla söyüş birdi?!

Söz yox ki, bir az keçəndən sonra Hasanəlinin hirsi soyudu. Amma Dombat arvadın salamı yadına düşəndə, özünün də dodaqları qaçdı. Kişinin bir dəli gülmək tutdu.

HASANƏLİNİN ARI ƏHVALATI

Uşaqlıq xatirələrim yadıma düşəndə bir də görürəm ki, maraq və həsrət məni qələmi əlimə götürməyə məcbur etdi. O keçən günlər, ötən hadisələr gözüm önündə canlandıqca mən də vərəqləri qaralayıram.

Hə, belə vaxtların birində qonşumuz Hasanəlini xatırladım. O, naxırçı idi. Məktəb, təhsil görməmişdi. Uşaqlıqla o qədər əzab-dərd görmüşdü ki, yaşa dolandan sonra pulu "pirim" deyə tutmuşdu. Hələ deyəsən Hacı Qaranı da ötmüşdü. Anası Naznaz arvad ondan geri qalmazdı. Xülasə, xəsislik, simiclik bir azara dönüb ana-balanın, yəni bizim qonşuların boğazından yapışmışdı. Elə buna görə də tez-tez bizim qonşuluğumuzda maraqlı əhvalatlar baş verirdi.

Yaxşı yadımdadır, yaxın qonşularımızdan birinin otuza qədər arı kötüyü vardı. İldə filan qədər bal süzər, təbii ki, bu vaxt qohum-əqrabaya, qonşulara da pay tutardı. Sözüm onda yox, bir dəfə bal Hasanəli ilə anası Naznaz arvadın necə xoşuna gəlibsə Hasanəli qonşusundan yalvar-yapışla 3-4 arı kötüyü alıb həyətindəki otluğa düzdü:

– Mənim niyə arım olmasın. Balını həm sataram, həm də yeyərəm.

Yay başa çatdı. Payız gəldi. İlıq bir payız günüydü. Hasanəli işdən gəlib taxtın üstündə uzanmışdı. Anası Naznaz arvad da qapıdakı, arı kötüklərinin yanında, bir daşın üstündə oturub əlindəki nazik çubuqla yun çırpırdı. Birdən onun gözü yaxınlığındakı arı kötüyünə dəyəndə arvad vahimə ilə içini çəkdi:

– Vay, başına xeyir! Arılar milçək kimi qırılır (Naznaz arvad hardan biləydi ki, payız vaxtı işçi arılar erkək arılar qırırlar). Deyirəm axı, bu qonşu nə yaxşı bu arı kötüyünü satırmış. Sən demə, bunun arıları zaymış! Bunun sən işinə bax, ay Allah. Gör Nəsib kişinin arıları kəpənək boyda, özü də işım-işım işıldayır... bizim arılar da böcək boyda, özləri də ölü-ölü. Bəlkə elə ana arı

da ölüb?!

Birdən arvad iki əlli dizlərinə elə qapaz saldı ki, səsə oğlu taxtdan dik atıldı:

– Ay imansız, nə hay-küydü. Qoysana gözümün acısını alım.

– Ay başıbatmış, arılar qırılır.

– Arılar qırılır? Sən heç vaxt ağzını xeyirliyə açmamısan, ay arvad.

Hasanəlinin yerindən qalxmağı ilə eşiyə çıxmağı bir oldu. O, kötüklərdən birinə yaxınlaşıb qapağını qaldırdı:

– Görən ana arı ölməyib ki.

Dərhal arılar onun canına doluşdu. Hasanəli "vay-vay" deyə-deyə içəri təpindi. Az keçmədi ki, Naznaz arvad Hasanəlinin baş-gözünü qatıqlayıb söylənə-söylənə eşiyə çıxdı.

– Dedim arı alıb bal yeyərik, satarıq, bir dərdimizə-odumuza verərik. Balını yeməmiş zəhərini daddı Hasanəli. Başı-batmışın baş-gözünü qatıqladım, oldu ala dana.

Səs-küyə qohum-qonşu yığıldı. Bu vaxt başı-gözü qatıqlı Hasanəli eşiyə çıxdı. Sir-sifəti yaraşıqsız, üzü qırışlı, arıq kişinin məzəli görkəmi vardı. Ağrıdan gözləri bərəlmiş, dodaqları əyilmişdi. Boz-bulanıq gözləri heyrətlə işıldayırdı. Əyninə köhnə şalvar, köhnə köynək geymişdi, ayaqlarında nimdaş çəkmə vardı. Kişi kəmər yerinə belinə bağ bağlamışdı. Birdən camaatdan elə qəhqəhə qopdu ki, Hasanəli bir keçi cəldliyi ilə geri evə soxuldu.

Hasanəlinin arı əhvalatı uzun müddət unudulmadı. Məzəli adamlar yeri gəldi-gəlmədi Hasanəlini cırnadıb ləzzət aldılar:

–Ay Hasanəli deyirlər bir vaxtlar arıçı olmuşdun, yadındadırmı. O ölü arıları kəpənək fayda olmadımı, işıldamadımı?!

Hasanəli hislənər, onu-bunu söyüb söylənsə də, adamlar bundan acıqlanmaz, ürəkdən gülər, əylənərdilər.

DƏLİ ZURNAÇI

– Ay Səlim müəllim, a kişi, harda qalmısan. Gör neçə gündü səni görə bilmirəm, qalmışam belə... Öz-özümə deyirəm bu kişi hara gedib. Yenə görüşüb danışır, günü yola verirdik.

– Ay Məmməd, əşi, kəndə getmişdim. Yoxsa gələrdim.

– Kənddə nə işin var?

Qoca əlini yaşarmış gözlərinə çəkdi:

– Getdim bizim uşaqların anasını görməyə. Gör neçə aydı getmirəm, amma...

– Nə amma?

– Amma gərək getməyəydim...

– A kişi, sənin danışığından heç nə başa düşmədim.

– Bilirsən, bizim uşaqların anası on ildi dünyasını dəyişib, qəbri də kənddədi. Mən də hərdən bir ziyarət etməyə gedirəm. Qəbrinin üstünə gül qoyur, oturub onunla dərdləşirəm. Mənə həmişə gözü kimi baxıb. Bilirsən, Məmməd, üç oğlum var, qızım yoxdu. Amma uşaqlar məni çox istəyirlər, gözlərindən kənar qoymazlar. Qulluğumda necə dururlar! Bu da bizim uşaqların anasının mərifətindəndi. Baxıram gəlinlər arada bir mənə sərt-sərt baxırlar. Yəni bu qoca kişi nə vaxt öləcək, nə qədər buna qulluq eləyək, ay Allah. Belə.

– A bala, özüm gəlməmişəm ki, özüm də gedim.

Amma pərdəni yırtmıram, gördüyümü də görməzdiyə vururam. Di gəl sən demə, uşaqlar bunu anlıyırlar. Odur ki, özləri mənə qulluq eləyirlər. Həmişə paltarımı da ütüləyir, xörəyimi də bişirirlər, məni mehribanlıqla da dindirib danışdırırlar.

– Ay dədə, sən sulu xörəyi sevirsən, duzlu, turş yeməklərdən qaçırsan.

– Ay bala, gəlinlər bişirirlər də.

– Yox, biz də sənə qulluq etməyi sevirik. Burda nə var ki.

Daha demirlər ki, bu yad qızları məndən ötrü iş görəndə elə

bil biyara gedirlər – qaş-qabaxları yerlə gedir, amma mən bunun üstünü vurmuram, evdə zadda hay-küy olmasın.

– A kişi, a Səlim müəllim, ucundan tutub ucuzluğa getdin.

– Bu nə deməkdi, Məmməd?

– A qardaş, bax, mənim yetmiş beş, sənin də yetmiş səkkiz yaşımız var. Düzdürmü? Həyə. Yaxşı, bu kəndə getməyini dedin, sağ ol. Bə niyə dedin ki, gərəh kəndə getmiyəydim... bax, bunun qanmadım.

– Həyə, mən də ona gəlirdim, sən də bir az xülüsü dar adamsan. Bunun da səbəbini deyəcəm da. Həyə, bəyax demədimmi kəndə niyə gedirəm. Allah sənin ölənlərinə rəhmət eləsin. Mənim də uşaxların anası heç yadımdan çıxmır... Gedirəm qəbrinin üstə, üstünü toz-torpaxdan təmizləyirəm, başdaşını, sinədaşını silirəm, öpürəm. Xəlvətə düşəndə də doyunca ağlayıram. Çünki uşaxların anasının mənə əməyi çox oluf. Uşaxlara da neçə dərs keçifsə mənə onu kimi baxırlar.

– Ay Səlim müəllim, genə demədin... A kişi mətləbin üstünə gəl.

– Həyə, gəlirəm, gəlirəm, sən bir aman versən... Bəli, genə getdim bizim uşaxların anasının yanına:

– Sən sənin Allahın, incimə mənnəm. Daha o qədir əlim-ayağım tutmur, yanına tez-tez gələ bilmirəm. And olsun Allaha ki, səni heç unutmuram. Birdən xətrinə dəyər bu kişi daha məni yada salmır. Yox, yox... Səni unutmamışam. Sonra söhbətimə ara verdim, çünki başladım ağlamağa. Nə deyim, özümnnən asılı deyil ki,

Birdən yanıqlı bir səs məni dihsindirdi. Bu səs elə yanıqlı, elə qəmli idi ki, düz ürəyimə işlədi. Quruyub yerimdə qaldım:

– Allah, Allah, bu nə səsdi belə...

Ona kimi oğlum Mədəd səsləndi:

– Ay dədə, sənə nə oldu.

– Ay bala, bu nə səsdi belə? Lap ciyarımı yandırdı.

– Dədə, dəli zurnaçıdı.

– Yox, a bala, bu zurnaçı Məmmədi, onun zurnasının səsidi.

– Ay dədə, sənin xəbərin yoxdu xəbərdən. İndi ona dəli zurnaçı deyirlər.

– Sən nə danışırsan, a bala?

Oğlum düz yanına gəldi. Maşallah, uşaqlarım çox ədəbli hərəkət edəndilər. Həmişə elə deyirlər ki, mən onlardan narazı qalmayam. Bu da rəhmətlik analarının mərifətindəndi, nəsihətindəndi. Həyə, bir xeyli aralıdakı skamyada ata-bala yanaşı oturduq. Oğlum xeyli aralıdakı kişini mənə göstərdi.

– Bəli, dədə, bu kişinin dərdi çoxdu, indi adına da dəli zurnaçı deyirlər. Havalanıb kişi. Evə-eşiyə sığmır, eləcə çöldə-bayırdadı yazıq.

– Ay bala, bunun gərək ki, iki varri-hallı qardaşları da vardı. Rusetdə olurdular. Bə nə oldu bu zurnaçı Məmmədə?

– Uzun əhvalatdı, dədə. Bilirsən, bu kişinin bircə oğlu vardı. Camal. Boylu-buxunlu idi, idmançı kimi tanınmışdı. Arada bir kişinin qardaşları da, yəni Həsənlə, Hüseyn də bunlara gələrdilər, bu da bunlara yaxşı qulluq eliyərdi. Di gəl bunlar qardaşlarından razı qalmazdılar:

– Bu Məmməd də peşə tapmadı, gəlib zurnaçı oldu. Nədi, nədi atamızın sənətidi. Ahan gəlmişik... nə bir heyvan kəsdi, pulu yoxdu, kasıbdı.

Bilirsən, dədə, zurnaçı Məmməd çox ədəbli, abırlı adamdı. Odu ki, qardaşları bundan yaşca böyük olduqlarına görə dillənib heç nə deməzdi. Amma Camal buna dözə bilmirdi. Atasına deyirmiş:

– Belə də olmaz, ata, əmilərim hədlərini aşırlar. Bir gün mən onların cavabını verəcəyəm.

– Eləmə, oğlum, onlar böyükdülər. Biri dəli olanda, o biri ağıllı olar.

– Bəs sənə niyə əl tutmurlar? Kiçik qardaşları deyilsən? Hərəsinin neçə evi, maşını, pulu var. Yox, mənim əmilərimlə yadların fərqi yoxdu.

Heç yadımdan çıxmır xəbər gəldi ki, Camal qəzaya düşüb, meyidini gətiriblər. Xəbəri eşidən kimi Zurnaçı Məmməd zurnasını götürüb çölə yüyürdü:

– Ay camaat, oğlumun toyudu, hamını toya dəvət eləyirəm. Əyə, züyçü hanı, nağara vuran hardadı. Bir yallı çalın, yallının başını da Həsənlə, Hüseyn çəksinlər.

Sonra başladı zurnanı çalmağa. Sən demə, bunun qardaşları da gəliblərmiş. Quruyub qalıblar. Özgə vaxt olsa ağızlarına gələni deyərdilər, amma indi... Büzüşüb yerlərində qaldılar. Zurnaçı Məmməd yenə ucadan qardaşlarına səsləndi:

– Ay Həsən, Hüseyn, yallının başını çəkin. Camalımın toyudu. Tez olun, siz oynamıyanda kim oynayacaq?!

Dədə, inanırsanmı, Hüseynlə, Həsən həmən gün neçə dəfə ölüb-dirildilər. Düzdü, yası da yola verdilər, Camalın qəbrinin üstünü də götürdülər. Amma Zurnaçı Məmməd yenə evə-eşiyə sığmadı, oğlunun qəbrinin başına dolana-dolana qaldı. Odur ki, daha adına dəli zurnaçı deyirlər.

– Nə pis iş olub, ay Səlim müəllim. Deyirəm axı bu kişi harda qalıb. Sən demə, belə iş olub... Allah atana rəhmət eləsin, ikimiz də yaşlanmışıq, amma hər adamla da adamın söhbəti tutmur. Amma bir iş var ki, mənim səniynən söhbətim tutur, bir-birimizi başa düşürük.

Birdən yaxınlıqdakı telefonlardan biri səsləndi. Bu, dəli zurnaçının zurnasının səsi idi, o saat Səlim müəllim telefonunu çıxardı. Sən demə, oğlu zurnaçının zurnasının səsini telefona yazılmış, qoyub zəng yerinə... Telefon susan kimi qocalar baxdılar bir-birinə, amma dillənmədilər. Çünki ürəkləri dərdlə əyllənmışdi, hər ikisinin gözlərindən yaş süzülürdü.

MƏMMƏD KİŞİ

Məmməd kişi yaşlanmışdı. Amma özünü yaxşı tutmuşdu. Bir zamanların Məmmədi deyildi. Müharibədən sağ-salamat qayıtmış, kənddə də bəxti gətirmişdi. Onu gələn kimi anbardar qoymuşdular. Aclığın, qıtlığın amansız vaxtlarında bu vəzifə lap padşahlıq sayılırdı. Hamı belə düşünürdü. Məmməd də. Adamlar acından ölməmək üçün qiymətli şeylərini, əllərində, övuclarında nə var dəyər-dəyməzinə satıb bir qab un, bir ovuc arpa alır, onu suyunun gözünə töküb duru aş eləyib oğul-uşağı aclığın pəncəsindən qurtardılar. Yaz, yay bir təhər aclığı göyərti – filanla yola vermək olurdu, amma qışda ərzaq məsələsi daha can alıcı, dözülməzdi.

Bəli, Məmməd kişi də beləcə varlanmışdı, özünü tutmuşdu. Oğlanları, qızları da ailə qurmuşdular, di gəl kişi oğlanlarının ikisindən də narazı idi. Böyük oğlu Ayaz bacılarına qarşı çox əliaçıq idi. bu da kişini acıqlandırırdı. Yeri gələndə oğluna deyirdi:

– Bunları lap əl quzusuna döndərmisən. Pul, para az ver. Qudurtmusan deyə bunlar it kimi mırıldaşırlar. Bu xasiyyətini tərgit.

Amma kimə deyirsən, böyük oğul öz işində idi. Bəlkə də bacılarının bir-biri ilə dalaşmağı, davası ona xüsusi ləzzət eləyirdi – Allah bilir.

Bəs kişi kiçik oğlundan niyə narazı idi? Həsən də çox bədxərcdi. Nə qədər pulu olsa saman kimi göyə sovururdu. Amma bacılarına qarşı çox sərtdi, bir qara qəpik belə qıymırdı.

Bu, kişinin xoşuna gəlsə də, oğlunun bədxərcliyi onu narahat edirdi. Məmməd kişinin üç qızı vardı, onlarla bir sərhəd saxlamışdı:

– Ərə getmişiniz, dil tapın yaşayın, sizə veriləsi bir şey yoxdu.

Bəli, Məmməd kişi varlı-hallı kişi idi. Di gəl arvadı Sənəmin

ölümü ilə işlər tərsinə döndü. Kişi elə bil indiyə qədər yuxuda imiş. İndi oyandı. Baxdı kiçik oğlu da, qızlar da onun malına-puluna göz dikiblər. Demək hər şey boş imiş, var-pul hər kəsi yoldan çıxarırmış! Arvadın ölümündən sonra kişini axtarıb arayan olmadı, düşünürdü ki, hə, demək bunlar məni unudublar, yəqin aralarında mənim şeylərimi bölmək üçün qərara gəliblər, bunlardan nə desən çıxar. Yadına anasının vəfatı düşdü. "Dayan, dayan, anam nə vaxt öldü? Nə vaxt öldü? Onda atamın səksən yaşı vardı. Mən dedim, ay uşaqlar (qardaşlarımı deyirəm) gəlin belə eləyək. Atam sıra ilə qalsın evimizdə. Belə yaxşı olar. Bunu eşidən də kiçik qardaşın əllərini yellədi:

– Ay qağa, sən nə danışırsan. Yad qızı qaynataya baxar? Yox.

Mən də açıqlandım:

– Yaxşı nə deyirsən.

– Deyirəm atamı evləndirək.

– Dəli, dəli danışma.

– Dəli-zad deyiləm.

Doğurdan da, aradan bir ay keçmiş qardaşım qonşu kənddən 65 yaşlı bir dul arvadla atamı evləndirdi. Atam bundan sonra da iyirmi il yaşadı. Özünün mal-heyvanı, evi də vardı. Bizim heç birimizə ehtiyacı olmadı.

Bir gün Məmməd kişi uşaqlarını başına topladı:

– Bilirsiniz nə var. Mən evlənməliyəm. Mənim yeməyim-içməyim, əyin-başım var... Sizə yalvarmalı deyiləm. Yəni mənim də dolanışığım yoluna düşsün.

Bundan sonra gedib altmış yaşlı bir dul arvadı evinə gətirdi:

– Sənin işin mənə qulluq etmək olacaq, qarşılığını da neçə misli qədər alacaqsan.

Bundan xeyli keçəndən sonra canı ağrımağa başladı. Yaxın dostu Hüseyn kişini evinə çağırdı.

– Səninlə bir söhbət etmək istəyirəm. Deyirəm, bilmək olmaz, qəfildən əcəl məni tutar... Evdə xeyli para-pul, zinət

şeyləri var. Onları indidən pay-pülüş eləyim. Nə deyirsən.

Həsən kişi bunu eşidəndə razılıqla başını silkələdi.

– Amma bir şeyi unutma: yasın, üçün kəfən parasını ayır ver mənə. Bu vacibdir, o başda hay-küy qopmasın. Mən düşünürəm ki, bu şeyləri bölüşdürəndə bürün qohumlarını çağır, qoy hamısının könlü səndən xoş olsun. Pulun çoxunu da kiçik oğlana ver, amma pul qədri bilən deyil ki.

Bəli, bir neçə gün keçəndən sonra Məmməd kişi evdə bir məclis qurdurdu, bütün qohumlarını çağırdı. Qızıl sırğaları, medaliyonları, qolbağları, boyunbağılarını qızlara, gəlinlərə payladı. Kişi qohumları da sevindirdi. Aradan bir-iki il keçəndən sonra Məmməd kişi bərk xəstələndi. Uşaqlarını yanına çağırıb dedi:

– Baxıram mənim son günlərindi. Arxayın olun, kəfən pulum da hazırdı, siz özünüzü yaxşı aparın, sizə mənim əziyyətim düşməyəcək.

AZQUR XƏNCƏRİ (sənədli hekayə)

– Allahyar, xəncərləri aldınmı?

– Aldım.

– Bir baxım görüm.

Allahyar xəncərləri Qaçaq Yusifin qabağına qoyan kimi o, dərhal Həmidi səslədi:

– Həmid, xurcundan bir kəlağayı gətir.

Həmid xurcunun ağzını açıb bir kəlağayı çıxaran kimi Qaçaq Yusif xəncəri siyirdi:

– Həmid, kəlağayını göyə at.

Həmid kəlağayını göyə atan kimi Qaçaq Yusif xəncəri onun altına tutdu. Amma kəlağayını xəncər kəsmədi. Qaçaq Yusif əvvəlcə Allahyarın, sonra Həmidin üzünə baxıb başını buladı:

– Həmid, de görüm bu xəncərləri Allahyarla hardan aldınız?

– Gümrüdən. Bir ustadan aldıq.

– Ustanın adı nə idi?

– Usta Abdulla. Dedi guya əsli Ağbabadandı. Yanında Kərim adlı bir kişi də vardı. O da onun usta Abdulla olduğunu dedi:

– Belə de…

Həmid təəccüblə Qaçaq Yusifin üzünə baxdı. Yəni bu niyə belə bir cür danışır, olmaya bizə inanmır, nədi. Gözucu Allahyara baxdı. O da başını aşağı saldı. Öz dünyasındaydı, kim bilir nə fikirləşirdi.

– Atlarınızı minin, Xançallıya gedirik.

Həmid diksində də, gözlərini Allahyardan çəkmədi.

***

Atlılar Xançallıya çatmağa az qalmış Qaçaq Yusif atının cilovunu çəkdi:

– Dayanın.

O, sıçrayıb atdan düşdü. Həmid də, Allahyar da atdan düşdülər. Qaçaq Yusif atının cilovunu Həmidə verib dedi:

– Sən burda, dərədə bizi gözlə, biz kəndə dəyib gəlirik.

Qaçaq Yusif qabaqda, Allahyar onun dalınca kəndə girdilər. Kəndin ortasına çatanda Qaçaq Yusif bir evin qabağında dayanıb qapını döydü. İçəridən gur səs gəldi:

– Dəli Yusif, nə yaxşı şeytanın qıçını qırıb məni yada salmısan, içəri gəl.

Qaçaq Yusif Allahyarla içəri keçdi. Ev sahibi irəli gəlib qonaqlarla görüşdü:

– Necəsən, usta? Halın, əhvalın necədi?

– Eh, Yusif, Yusif… görürsən, qocalmışam, oğlum. Nə yaxşı gəlibsən?

– Mənə üç xəncər lazımdı, Azqur xəncəri.

– Nə deyirəm, ay Yusif? İstəyirsən, verim da… Onda bu cavan oğlan mənnən mənim dəmirçixanama getməlidir.

– Gedər, niyə getmir?

– Onda sən burda gözlə.

Ev sahibi Allahyara tərəf döndü:

– Gedək, oğlum.

Az keçmədi ki, ev sahibi də, Allahyar da, geri qayıtdılar. Qara Yusif Usta Abdullaya dedi:

– Usta, gərək məni bağışlayasan, biz getməliyik.

– Bə çörək kəsmədiniz?!

– Elə kəsmiş kimiyik.

– Onda belə ki, oldu, bu dolu dağarcığı götür.

– Yaxşı, ay usta, götür deyirsən, götürərəm. Sağ ol, usta.

– Sən də sağ ol.

Usta əvvəlcə Qaçaq Yusifi, sonra Allahyarı bağrına basdı. Bu boylu-buxunlu, üzü nurlu kişi nə fikirləşdisə, bir də Qaçaq Yusifi sinəsinə sıxdı:

– Allah səni bizə çox görməsin, a bu dağların sahibi! Səni görəndə ürəyim dağa dönür. Allah qorusun səni. Oğul, özünə yaxşı bax, sərvaxt ol.

– Allah amanında…

Usta Abdulla geri, evinə qayıtdı. Qaçaqlar kənddən çıxıb dərəyə çatan kimi Həmid özünü onlara yetirib dedi:

– Hə, nə oldu?

Qaçaq Yusif gülə-gülə əlini irəli uzatdı:

– Sən tez ol, atları çək irəli, minək. Mənzilə çatanda məqsədimi deyərəm.

Həmid dərhal Yusifin atını irəli çəkdi. Qaçaq Yusif atını minən kimi onun yoldaşları da atlandılar. Bir göz qırpımında atlarını məhmizləyib kənddən uzaqlaşdılar. Onlar Dərin dərədəki mağaraya yaxınlaşanda Qaçaq Yusif sıçrayıb atdan düşdü. Məzəylə Allahyarın üzünə baxdı:

– Hə, Allahyar, sözlü adama oxşayırsan. De görüm nə deyirsən?

– Mən bir şeyə mat qalmışam ki, usta nə bildi ki, gələn sənsən.

– Bu sirdi. Sözünün canını de.

– Vallah, bu ustaya mat qalmışam.

– Necə?

Allahyar Qaçaq Yusifə, ona maraqla baxan Həmidə göz gəzdirib çənəsini ovcunun içinə aldı:

– Vallah, bu usta çox maraqlı adammış. Getdim onun dəmirçixanasına. Mənə üç xəncər verdi. Mən xəncərlərin pulunu vermək istəyəndə gülümsündü.

– Oğul, bax orda, taxçada mis camı görürsənmi, get onu bura gətir.

Mən ustanın mis camını gətirdim. Usta camı mənə göstərib dedi:

– Oğlum, camın içində nə var?

– Qızılla doludu.

– Ay sağ ol. Bax, gündə bu qədər qızıl qazanıram, bu bir. İkincisi, qaçaqlar dağların yaraşığı, el-obanın mərdidi – mərdə can qurban eyləyərlər, oğul. Xəncər nə qiymətli şeydi ki, buna görə sizdən pul alım?!

Pulsuz-parasız xəncərləri mənə verdi.

– Bilirəm, belədi… Daha nəyə təəccüblənirsən, Allahyar?

Qaçaq Yusif belə deyəndə Həmid heyrətlə ayağa qalxdı:

– Sirr deyilsə, Yusif, sən bunları hardan bilirsən?

– Nəyi?

– Ustanın qəribə xasiyyətini. Bir də…

– Oxunu atıb yayını gizlətmə.

– Mən elə bilirəm, Allahyar da mən deyəni fikirləşir.

– Sən deyən nədir, bax onu de, mən də bilim.

– Mən ona mat qalmışam ki, Allahyar almışdı, bir də sən xəncər aldın…Mən bundan heç nə anlamıram.

– Düz deyirsən, Həmid, o təzə xəncərlərdən də birini, kəlağayılardan da birini gətir.

Həmid xəncəri gətirən kimi Qaçaq Yusif onu qınından siyirdi, Həmidin əlindəki kəlağayını göyə atıb xəncəri onun altına tutan kimi kəlağayı iki yerə bölündü.

– Gördünüzmü, əsil Azqur xəncəri budur...

Qaçaq Yusif xəncəri qınına qoyub onu Allahyara uzatdı.

– Al, bunu sən götür. Ordakı xəncərlərdən birini Həmidə ver, birini də mənə.

Onlar xəncərlərini bellərinə bağlayandan sonra Qaçaq Yusif Allahyara göstəriş verdi:

– Atını min, get Gümrüyə. Usta Abdullanı da, Kərimi də yanına gətir. Amma ehtiyatlı ol, şəhərə gecə gir.

GÖRÜŞLƏR, MÜSAHİBƏLƏR

MARAQLI MÜSAHİB – Şahmar Məmmədov

Şahmar Məmmədov tanınmış həkimdir. O, iynəbatırma, terapiya ilə, daha doğrusu, Çin təbabəti ilə xəstələri müalicə edir. Həkim həm də olduqca humanist və musiqisevər adamdı. Müalicədə musiqidən və şeirdən istifadə edir. Bir az da dəqiq desək, həkimin özü də şairdir, maraqlı şeirləri var. Məlumat üçün deyək ki, həkim-şairin şeir kitabı çapa hazırlanır. Bu kitab payızda işıq üzü görəcək. Şahmar Məmmədovla görüşdüm. Maraqlı bir müsahibə alındı. Bu müsahibəni olduğu kimi-qəzetimizin dəyərli oxucularına təqdim edirəm.

– **Həkim, siz nə vaxtdan bədii yaradıcılığa başlamısıntz?**

– Tələbəlik illərindən. Amma ilk öncə yazdığım cızma-qaraları cırıb atmış, sonra yenə yenilərini yazmışam. Onu da deyim ki, bundan öncə çoxlu şeir bilirəm...Hələ tələbəlik illərində əzbərdən öyrənmişəm... Yaxşı yadımdadır, mənim şeir oxumağım hamının xoşuna gələrdi. Ali məktəbi bitirəndən sonra təyinatla Rusiyaya gedib orda on iki il həkim işlədim. 1990-cı ildə vətənə qayıtdım.

– **Deməli, həkim, siz şeir yazmağa tələbəlik illərindən başlamısınız.**

– Belə demək mümkündür. Amma o vaxtlar yazdıqlarımdan heç nə qalmayıb. Desəm ki, son 4-5 ildir ki, yazmağa başlamışam...Sizə qəribə gələcək.

– **Bəs bu necə olub?**

– Yadımdadır, yazdığım şeirləri həmişə müalicə etdiyim adamlara oxumuşam. Onlar bəyənsələr də, mən bu şeirlərin çoxunu cırıb atmışam. Amma bir dəfə xəstələrin arasında bir şairə rast gəldim. O, mənim bir neçə şeirimə qulaq asıb dedi:

– **Həkim, şeirlərin yaxşıdır. Bunları yığıb saxlasan pis olmaz. Zəhmətinə heyfin gəlmirmi?**

– Bu əhvalatdan sonra özümə inamım artdı, həm də yazdıqlarımı bir yerə yığmağa başladım.

– **Bəs siz mövzunu necə tapırsınız, ya mövzu özü sizi tapır?!**

– Adətən, məndə xasiyyət belədir, gördüklərimi, başıma gələnləri, xəstələrlə danışıqlarımı, maraqlı söz-söhbəti sonralar misralara çevirirəm. Məsələn, bir dəfə yolda "qırmızı işıq"da dayanmışdım. Baxdım yolda bir qadın, yanında da bir uşaq dayanıb. Qorxudan yolu keçə bilmirlər. Mən onlara yol verdim. Sonralar bu hadisə "Yolu keçən qadınlar" şeirimin yaranmasına səbəb oldu.

– **Eşitmişəm sizin yaxşı şeir oxumanız yazdığınız şeirlərin dadını-duzunu bir az da artırıb.**

– Elədir. Elə buna görə Azərbaycan Neft Akademiyasının dosenti Aliyə xanım Hüseynova məndən xahiş edib ki, öz şeirlərimdən bir neçəsini tələbələrə oxuyum.

– **Həkim, siz ay haqqında şeiri necə yazınısınız?**

– Mən bunu əyani müşahidə edəndən sonra yazmışam. Şər vaxtı idi. Baxdım ay göydə aypara şəklindədir. Sonra o çevrə şəklinə düşdü. Az keçmədi ki, onun qabağı ilə qara buludlar hərəkətə gəldi. Buludlar bir-birini qovmağa başladı. Bu təbiət hadisəsi mənim diqqətimi özünə çəkdiyindən onu izləməyə başladım. Xeyli keçəndən sonra ayın işığı bağa (Novxanıdakı bağı deyirəm) düşdü. Sərin olduğuna görə baxdım böcəklər oxumağa başladı. Bəli, bütün bu gördüklərim məni necə tərpət-disə yüyürüb qələmi götürdüm,.. Başladım yazmağa.

– **"Yenə o bağ olaydı" necə yaranıb?**

– Təbii ki, bu şeir Mikayıl Müşfiqin şeirinə az-çox oxşayır. Bu şeiri də elə Novxanıdakı bağımda, təbiət mənzərələri ile təmasda, gül-çiçəyin əhatəsində yazmışam. Təbii ki, burada təsvir edilən qız xəyalidir, yəni şair "məni tək qoymur, onu tamamlayır. Onu da deyim ki, bağçanın gül-çiçəyi, güllərin ətri, əlvanlığı, bülbüllərin cəhcəhi, astaca əsən meh bu şeiri kifayət qədər əlvan çatarlarla işləməyimə imkan verdi.

– **Şahmar Əkbərzadəni tanıyırdınızmı?**

– Əlbəttə, o yaxşı şair idi. Onun şeirlərinin çoxunu əzbərdən bilirəm. Rəhmətlik Şahmar hər şeydən əvvəl böyük insan, əsl ziyalı, şəxsiyyətdi.

– **Həkim, doğrusu, çox maraqlıdır. Sizin yanınıza**

müalicəyə gələn adamların çoxu şeirsevərlərdir, şeirə meyilli adamlardır. Bu nə ilə bağlıdır?

– Bilmirəm. Bircə onu bilirəm ki, hər bir insanın sevdiyi hansısa bir mahnı, şeir var... Ona qulaq asanda, onu dinləyəndə o ağrılarını, dərd-sərini unudur, ürək dolusu sevinir. Mən də bu nöqtəni tez tapıram. Qaldı şeir. Onun təsir gücünə adamlar özləri öyrəşirlər...

– **Bu yaxın günlərdə bir xoş xəbər eşitdim. Sizə "Qızıl qələm" media mükafatı veriblər. Sizi bu münasibətlə ürəkdən təbrik edir, yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıram.**

– Şağ olun, var olun.

– **Həkim, sirr deyilsə, öz təcrübələrinizi, Çin təbabətini, müalicəyə aid bilgilərinizi yazmaq fikrində deyilsiniz? Mən eşitmişəm ki, siz Rusiyada həkim işləyəndə jurnallarda elmi məqalələrlə çıxış etmisiniz. Bu işi burada da davam etdirmək istəyirsinizmi?**

– Bəli. Artıq bir neçə məqalənin əlyazması hazırdır. Sadəcə fikirləşirəm ki, hardan və necə başlayım ki, həm oxucular kifayət qədər bilgi alsınlar, həm də mənim tövsiyələrim fayda versin, adamlara kömək etsin. Elmi məqaləni hər vaxt yazmaq olar, amma o adamlara fayda verməsə, onu yazmağın nə faydası var – mən belə düşünürəm. Mən vaxtilə rusca yazdığım məqalələri ana dilimizə çevirməyi də düşünürəm.

– **Həkim, sizinlə bu müsahibədə mən belə bir qənaətə gəldim ki, sizin şairliyiniz hakimliyinizə mane olmur.**

– Əksinə, fayda verir. Adamların tez sağalmasına, şəfa tapmasına İmkan yaradır; şeir onlarda müsbət əhval-ruhiyyə yaradır.

– **Həkim, son olaraq nə demək istərdiniz?**

– Sizin qəzetə, onun yaradıcı kollektivinə dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Sizə yeni-yeni uğurlar arzulayıram.

NURLU ÖMÜRDƏN SƏHİFƏLƏRƏ (İSRAFİL ABBASLI- 70)

İsrafil İsmayıl oğlu Abbaslı 1938-ci ildə İrəvan şəhərində anadan olub. O, İrəvan Pedaqoji İnstitutunu bitirib. 1961-ci ildən Azərbaycana pənah gətirib, Bakıda yer-yurd eləyib. Qırx beş ildən çoxdur ki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında işləyir. 1987-ci ildən əvvəlcə Ədəbiyyat İnstitutunda, daha sonra Folklor İnstitutunda şöbə müdiri olub. İndi də şöbə müdiridir. 0,1988-1991-ci İllərdə EA Ədəbiyyat, Dil bölməsi Folklor Şurasının büro üzvü, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının on cildliyinin VI cildinin müəlliflərindəndir. İ.Abbaslı 1987-ci ildən bu günə qədər əvvəlcə Ədəbiyyat İnstitutunda, daha sonra Folklor İnstitutunda Elmi Şuranın və Müdafiə Şurasının, eləcə də bir sıra redaksiya heyətlərinin (“Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri” seriyası, “Dədə Qorqud” toplusu, “Folklor və etnoqrafiya” toplusu, “Elmi axtarışlar” məcmuəsi və s.) üzvüdür. O, ikicildlik “Dədə Qorqud” ensiklopediyasının II cildinin redaktorlarından, altıcildlik “Azərbaycan ədəbiyyat tarixi”nin birinci cildinin redaktor müavini və bu cilddəki bir sıra oçerklərin müəllifi, “Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası” iyirmi cildliyində, “Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri” seriyasında, “Azərbaycan folklor antologiya”ları çoxcildliyində toplayıcı, tərtibçi, redaktor, ön söz, izah və qeydlərin müəllifi kimi iştirak edib. Əlliyə yaxın toplama-tərtib və nəşr kitablarının, üç monoqrafiyanın, iki yüzdən artıq elmi məqalənin müəllifidir. O, ondan çox-elmlər namizədi və elmlər doktoru dissertasiyalarının elmi rəhbəri olub. İ.Abbaslı Azərbaycan elminin inkişafında xidmətlərinə görə Azərbaycan Prezidentinin sərəncamı ilə “Tərəqqi” medalı, Azərbaycan Müəlliflər Agentliyinin və AMEA Rəsayət Heyətinin Fəxri Fərmanları ilə təltif olunub. Bu il İsrafil müəllimin yetmiş yaşı tamam olur. Biz İ.Abbaslı ilə görüşüb ətraflı söhbət etdik. İndi həmin müsahibəni sizə təqdim edirik.

– İsrafil müəllim, deyirəm söhbətə öncə şəcərədən, soy-kökdən başlayaq. Çünki soy-kök, şəcərə hər bir adamın həyatında mühüm rol oynayır.

–Bəli, şəcərə insanın taleyində böyük rol oynayır, Yaşlı adamlar deyərdilər ki, hər kəs ən azı yeddiarxadönənini, yəni yeddi babasını tanımalıdır. Amma etiraf etmək lazımdır ki, bəzi adamlar nəinki yeddi babasını, heç üç-dörd babasını da tanımır. Çünki qədimlərdə uşaq anadan olanda onun anadan olma tarixi rəsmi bir-dəftərə qeyd edilmirdi.

– Soy-kökünüz, şəcərəniz haqqında nə deyə bilərsiniz?

– Mənim mənsub olduğum soy-kök, bir təbiət hadisəsi ilə xatırlayırdılar. Məsələn, "Filankəs yazda güclü sel gələndə anadan olub". Bu məlumatlar özündə dəqiq tarixi əks etdirmirdi. Bu, hətta yola saldığımız iyirminci yüzilliyin əvvəllərinə qədər belə davam etmişdi. Ancaq bəzi ailələrdə. uşağın anadan olması (uşağın adı, atasının adı, soyadı, anadan olduğu il) tarixi mis sininin kənarına qeyd edilirdi. Məcməyi deyilən bu iri sinilərin ətrafına (dairəsinə) başqa qeydlər də olunurdu. Bu, xeyir işlə, toyla bağlı olurdu. Adətən toy məclisi başlanmamışdan öncə məclis sahibi xeyir işə adamları dəvət etmək üçün carçıya ətrafı yazılı məcməyini verir, ondan həmin adamları çağırmağı xahiş edirdi. Carçı sininin ətrafına (dairəsinə) adı yazılan adamları xeyir işə dəvət edirdi. Adamların adları sininin dairəsinə ona görə qeyd olunurdu ki, burada "dal, qabaq" söhbəti olmasın. Daha doğrusu, kimsə deməsin ki, mən o filankəsdən adlı-sanlı adamam, niyə mənim adım ondan əvvəl deyil, axırda yazılıb. Burada, adların sininin ətrafında, dairədə qeyd olunması, hamıya toy sahibinin eyni sayğı göstərdiyini sağlayır, bu əlavə söhbətlərin yaranmasına imkan vermirdi. Sonralar "dəyirmi stol" məsələsi elə bu qeyd etdiyimiz məcməyi dairəsindəki qeydlərdən sonra formalaşmış, indi bundan mühüm məsələləri həll etmək üçün istifadə olunur.

– Bəs şəcərə məsələsi bizim naməd qonşularımızda

necədir? Siz əslən irəvanlısınız, İrəvan ədəbi mühitinə bələd olduğunuzdan yəqin ki, bunu bilməmiş deyilsiniz.

– Ermənilərdə şəcərə məsələsi bizdəkindən fərqlidir. Mən bunu bir təsadüf nəticəsində öyrəndim. Anam pensiyaya çıxanda onun doğum tarixinin ili göstərilsə də, tarixin ayı qeyd edilməmişdi. Bununla bağlı mən İrəvan arxivinə getdim. Mən orda məmura nədən ötrü gəldiyimi erməni dilində anlatdığımdan O, mənə belə dedi:

– Siz heç narahat olmayın. Siz mənə bircə hansı kilsədə xaç suyuna salındığını deyin, kifayətdir.

Bizim şəcərə də dəqiq bəlli deyil. Bəlli olan budur ki, Kəlbayı (Kərbəlayı) Abbas İrəvanın tanınmış tacirlərindən olub. Şəhərdə, əhali arasında duz alveri ilə məşğul olduğuna görə o, Duzçu Abbas adı ilə tanınmışdır. Kəlbayı Abbasın İrəvanda iyirmialtılar bağının yerində duz dükanları varmış. Onun bir qızı, iki oğlu olub. Nənəmin dediklərinə görə, ana tərəfim Əştərəkdəndir. Onlara osmanlılar deyirdilər. Bu tayfanın adamları Alosmandan (Türkiyə) gəlmişdilər, yoxsa onların ulu babalarının adı Osman olmuşdu – bu dəqiq bəlli deyil. Nənəm deyirdi ki, Üşü davasında ermənilərlə döyüşdə beş qardaşım həlak oldu. Atam (İsmayıl) İrəvanda tanınmış adam olub. Şəhərdə maliyyə, vergi müfəttişi işləyib. Müharibə başlayanda onu divan-dərəyə çağırıblar. Ona nə deyiblərsə, atam həmin gün evə çox məyus qayıdıb. Xalama deyib ki, vəziyyət pisdi. Mənim iki yolum var, ya gərək burda qalım, ya da müharibəyə gedim. Bu "qalmaq" məsələsi qəliz məsələdir, hökümətin "gözü" olmaq gərəkdir, Elə buna görə də mən ikinci yolu seçdim-müharibəyə gedəcəyəm, Atam müharibəyə getmiş, 1942-ci ildə onun qara kağızı gəlmişdir. Mən anamın himayəsində böyümüşəm. O vaxtlar kənd, rayon yerlərində müəllim çatışmırdı. Anam müəllimə olduğundan onu rayonlara işə göndərmişdilər. Anam xalamla bərabər əvvəlcə Zəngibasar, daha sonralar Vedibasar rayonlarının kəndlərində müəllimə işləyiblər. Yaxşı yadımdadır, mən

1945-1946-cı tədris ilində Vedibasarın Qaralar kəndindəki yeddiillik məktəbin birinci sinfinə qəbul edilmişəm.

– Siz qeyd etdiyiniz kimi, kənd yerlərində az olmamısınız. O yerlərdəki toy adətləri haqqında nə deyə bilərsiniz?

–Uşaq yaddaşı çox möhkəm olur. Elə buna görə də uşaqlıq dövrümdəki o günləri olduğu kimi xatırlayıram. Qızları çox erkən ərə verirdilər. Məsələn, yeddiilliyi qurtaran qızlar "yaşı ötmüş", "qarımış" hesab edilirdi. Qızlar beşinci-altıncı sinifdə oxuyanda ailə qururdular. Həm də ailələr uzun ömürlü olurdu. Ancaq bəzi kəndlərdə çoxarvadlılıq adi hal almışdı. Toy şənlikləri bir qayda olaraq qara zurna ilə keçirilirdi. Nişan mərasimlərində xına haxışta yığnağı ilə müşayiət olunurdu. Qızlar bayatı söyləyib nəqarətin sonunda "haxışta" deyirdilər. Tabaq çalınır, haxışta avazla oxunurdu. Burada qardaş, yar həsrəti motivləri əsas yer tuturdu. Qızlar elədən belə, belədən elə yallı gedir, oxuyurdular. Gəlingətirmə mərasimi xüsusilə maraqlı idi. Gəlini atla gətirirdilər. Boynuna qırmızı parça bağlamış atı (gəlin bu atın üstündə bəy evinə gəlirdi) iki nəfər idarə edirdi. Bir nəfər atın cilovunu tutur, o biri isə atın quyruğunu qatlayıb əlində möhkəm saxlayırdı. Mən fikir verib görmüşəm ki, bu iki işi həmişə eyni adamlar yerinə yetirirdilər. Harda təzə gəlin varsa, zurnaçılar o evin qapısına gedib o gəlini qara zurnanın sədaları altında toy evinə, şənliyə gətirirdilər. Həmişə toy şənliyini zurnaçılar dəstəsi aparırdı. Toy şabaşla idi. Hər şabaşın qiyməti bir manatdı. Sifarişçi pulu zunaçıların-qabağındakı qutuya salıb, bir oyun havası sifariş edirdi. Adətə görə kimin hansı qızı gözü tutsa, oynayanda ona şabaş verməyə icazəsi vardı. Bu, qız tərəfə işarə idi. Yəni qızı filankəs istəyir. Bundan sonra yeni xeyir işin başlanmasına rəvac verilirdi. Təzə bəy hündür bir yerə çıxıb gəlinin başına alma, konfet, xırda pul atırdı. Uşaqlar yerə tökülən xırda pulları və konfetləri götürürdülər. Təzə gəlinin bəy evinə gətirilməsində ən maraqlı

və yaddaqalan hadisə təzə bəyin atası ilə anasının adamlar tərəfindən zorla güləşdirilməsi səhnəsi idi. Adamlar ər-arvadı güləşməyə məcbur edəndən sonra qəflətən arvada kömək edib kişini yerə yıxır, sonra onu yerdən qaldırır, deyə-gülə kişinin qoluna girirdilər, Rast gəldiyimiz mərasimlərin içərisində duvaqqapma mərasimi də diqqətçəkici idi. Bu mərasim adətən yengənin iştirakı ilə keçirilirdi. Duvağı (qırmızı örtük idi) təzə gəlinin başından on iki- on üç yaşlı bir oğlan götürüb qaçır, onu bir ağacın üstünə atırdı. Ancaq oğlan ailə tərəfdən bütöv, yəni bacı-qardaşı, ata-analı olmalı idi. Bu mərasimdə oğlan və ağacın öz anlamları vardı. Yəni, təzə gəlin oğul-uşaqlı, barlı ağac kimi barlı, böyük ailə sahibi olsun.

BİR GÖRÜŞÜN TƏƏSSÜRATI – Urmiya aşıqları

Mənim çox şeydə bəxtim gətirməsə də, dostlar sarıdan gətirib. Adətimdi, dostlarla əlaqə saxlamasam, görüşüb hal-əhval tutmasam, darıxıram. Elə bil, məni qaramət basır, ətalət üstələyir. İnsafən, dostlarım da mənə qarşı biganə deyillər. Elə bu yaxın günlərdə şair dostum Zakir Şəhriyaz mənə telefonla bildirəndə ki, Güney Azərbaycandan qonaqlarım gəlib, daha doğrusu, gələnlər Böyükbəylə Urmiya aşıqlarıdır, çox sevindim. Sevincimdən bilmədim dostuma nə deyim. Üstündən 2-3 gün keçməmiş Zakirdən yenə xoş xəbər eşitdim: "Qonaqlar gəliblər, gəl, səni gözləyirik". Dərhal onlara yollandım. Zakir məni gülərüzlə qarşılayıb, içəriyə qonaqların yanına apardı. Böyükbəylə, aşıqlarla görüşəndən sonra bir tərəfdə əyləşdim. Zakir üzünü Böyükbəyə tutub bədahətən bir şeir dedi.

Sənətkar qapısı dosta açıqdı,
Xoş gəldin evimə, a bəy, xoş gəldin.
Könül sarayımın taxtı bəzəndi,
Xoş gəldin evimə, a bəy, xoş gəldin.

Kağızım, qələmim, sözüm sevibdi,
Gözünün şövqündən gözüm sevindi.
Üzünü görəndə üzüm sevindi,
Xoş gəldin evimə, a bəy, xoş gəldin.

Hicranın əlindən yaman çökmüşdüm.
Kim bilir, nə qədər mən yaş tökmüşdüm.
Təbriz həsrətini özüm çəkmişdim,
Xoş gəldin evimə, a bəy, xoş gəldin.

Dost odur ki, dostu gələ görüşə,
Əlləri toxuna ələ, görüşə.

Könül tamarzıdı belə görüşə,
Xoş gəldin evimə, a bəy, xoş gəldin.

Həftə vərəqləyib, aylar sanatdın,
Mürgülü qəlbimi bir an oyatdın,
Şehriyaza gözəl bir gün yaşatdın,
Xoş gəldin evimə, a bəy, xoş gəldin.

Şeir qonaqların gözünü, könlünü oxşadı. Aşıq Dehqanla şagirdləri sazlarını köynəkdən çıxardılar. Məclis quruldu, keflər duruldu. Qəmli və kövrək havalar könlümüzü tərpətdi, nə tərpətdi. Ustad Aşıq Dehqanın etdiyi boğazlar, döndərmələr xəyalımı çox uzaqlara apardı. Elə bildim, bu səs, bu səda neçə-neçə minilliklərin o biri üzündən gəlir. Dədə-babalarımızın hayı-harayı, dərdi-səridir. Həm kövrəldim, həm duyğulandım. Gözlərim önündə Aşıq Qənbərlə Aşıq İsgəndər canlandı. Uzun qış gecələri aşıq məclisləri, Gümrü şəhərində Mehdi babanın evində (daraba otaqda) huş-guşla Mehdi babanın danışdığı qara nağılı yadıma saldım. Sən demə, Aşıq Dehqanın gözü məndə imiş. Oxumağına ara verib dedi: "Baxıram, həm kövrəlibsən, həm də fiklirilsən. Səbəbini deyərsənmi?" Mən gülümsündüm: "Çox-dandı belə məclisə düşməmişəm. Bir də..." "Bir də nə? Sözünü axıra qadar desənə)".

Bir də mən sənin adını, səsini eşitsəm də, özünü görməmişdim. Ustad, səni haçansa görəcəyimi də heç ağlıma gətirə bilmirdim. Görünür, xoşbəxt adamammış. Arzum göyərdi. Səni də, üstəlik şagirdlərini də gördüm".

Aşıq Dehqan da gülümsündü. Böyükbəy bir ev sahibinə, bir mənə, bir də yanında əyləşən Aşıq Dehqana baxıb dedi:

"Qardaş, bizim dədə-babamız saza-sözə bağlı olublar. Bu bizə qan yaddaşı ilə gəlib çatıb. Elə bizi də buraya gətirən budur. Hər dəfə bu aşıqları dinləyəndə, saza-sözə müştaq dostları görəndə qanadlanıram. Sevinirəm ki, mənim burada Elxan

Məmmədli, Zəlimxan Yaqub, Məhərrəm Qasımlı kimi dostlarım, aşıq sənətinin biliciləri var". Dostumun şövqlə danışması məni də həvəsə gətirdi. Söhbətə müdaxilə etdim:

– Böyükbəy, səndə aşıq sənətinə maraq hardandı? Sirr deyilsə, bu barədə bir-iki kəlmə... Dostum gülümsündü:

– Bu marağı məndə atam yaradıb. Mən özümü qanandan, ağlım kəsəndən həmişə evimizdə ustad aşıqlar görmüşəm. Beləcə aşıqlalın sazına-sözünə qulaq asa-asa böyümüşəm. İndi də el sənətkarlarını təbliğ etmək, onların sənətini dəyərləndirmək, bu aşıqları müşayiət etmək mənim ən çox sevdiyim işdir. Mən saza-sözə bağlıyam. Aşıq sənətinə məhəbbətim tükənməzdir. Aşıq Dehqan da, şagirdləri də yenə bir-iki ağız oxudular. Gün xoş keçdi. Bu xoş günün, yəni bu unudulmaz görüşün təəssüratını qələmə aldım. Artıq qeyd etdiyim kimi, Urmiyalı ustad Aşıq Dehqanın adını eşitsəm de, özünü görməmişdim. Sanki bir möcüzə baş verdi. Bu arzuma da çatdım. Bu görüşün bir yaddaqalan tərəfi də o oldu ki, bu istəkli qonaqları könlümcə dindirib-danışdıra bildim. Beləcə, üz tutdum Aşıq Dehqana:

– Ustad, sizin neçə yaşınız var?

– Mənim 76 yaşım var. Urmi şəhərində dünyaya gəlmişəm.

– Eşitdiyimə görə, yetişdirmələriniz çoxdur...

– Mənim 22 şagirdim var. İndiyə qədər 50 şagird də yetişdirmişəm.

– Ustad, neçə dastanı sinədən bilirsiniz?

– 40-dan artığını.

– Bəs nə vaxtdan saza-sözə könül vermisiniz?

– 8 yaşımdan. Aşıqlar qəhvəxanalarda, çayxanalarda, evlərdə məclis aparanda biz uşaqlan, eləcə də qadınları içəri buraxmazdılar. Elə həyətdə kənardan durub, aşıqların dastan danışmalarına, sazına-sözünə qulaq asardıq. O vaxtlar mən həmişə anamla bərabər aşıqlara qulaq asmağa gələrdim. Anam kənardan aşıqlara qulaq asa-asa həm saz havaları, həm də bir neçə dastanı ("Qulam Heydər", "Seydi", "Əhməd İbrahim") sinədəftər elə-

miş, öz yaddaşına yazmışdı. Anamın olduqca gözəl səsi, yaxşı saz çalmağı vardı. Yaxşı yadımdadır, mənə ilk ustalığı da anam edib. Bayaq adını çəkdiyim dastanları da mənə o öyrədib.

– Öz ustadınız haqqında nə deyə bilərsiniz?

– Mənim ustadım Aşıq Fərhad olub. O, çox adlı aşıq idi. Onun da ustadı Aşıq Cavad olmuşdu. Bunu da deyim ki, Aşıq Dərviş, Aşıq Əziz kimi aşıqlar da Aşıq Fərhadın şagirdləri olublar. Aşıq Fərhadın çox zəngin yaradıcılığı vardı. Vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından şeirlərinin çoxu itib-batdı. Ustadın övladı da qalmamışdır. Onun ancaq sazı məndədir. Mən bu sazı ustadımdan yadigar kimi saxlayıram. Hə, onu da qeyd edim ki, aşıq Fərhad da Urmi şəhərində, Keçəçilər məhəlləsində dünyaya gəlmişdi.

– İfa etdiyiniz aşıq havalan barədə bir qədər məlumat versəydiniz, pis olmazdı...

– Mən cəmi 72 saz havası bilirəm, bunlardan 15-i müştərəkdir. 60-a qədəri də Urmi havalandır. Məsələn, bizdə üç "Hicran", "Duraxam", "Hələbi", "Taciri", "Urmi gözəlləməsi", "Simahə", "Tərəkəni (Tərəkəmə) gözəlləməsi" və başqa havalar var. Çoxlu tədbirlərdə iştirak edib mükafatlar almışam.

– Övladlarınızdan da bu sənəti davam etdirənlər varmı?

– Bəli, mənim üç oğlum var. Üçü də sazda çalıb-oxumağı bacarır.

– Ustad, hələlik burada söhbətimizi başa vururuq. Düşünürük ki, hələ sizinlə dəfələrlə görüşəcək. Urmi aşıq mühiti, onun regional xüsusiyyətləri barədə söhbətimizi davam etdirəcəyik.

– Elədir, elədir. Bu hələ söhbətin əvvəlidir. Bu görüş belə yaddaqalan oldu, inşallah, ondan sonrakı görüşlər də yaddaqalan olar.

ELƏ BAĞLI ADAM – Zakir Şəhriyaz

Zakir Şəhriyazı nə az, nə çox – düz on səkkiz ildir ki, tanıyıram. Onu görən ilk gündən bu adamın mehriban xasiyyəti, xoş sifəti mənim könlümə yatdığından onunla dostluğun binasını qoymuşam. Zakir fiziki işdə (30-35 ildir ki, fəhlə işləyir) çalışsa da, həmişə qəlbində qeyri-adi duyğular gəzdirib, azca vaxt tapan kimi onları sözə çevirir, ürəyinin hərarəti, təbinin qaynarlığı ilə sözləri isitdiyindən misraları ləngərli, könül oxşayan, ürəkaçandır. İndiyə qədər Zakir Şəhriyazın iki şeir kitabı işıq üzü görüb. Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio verilişlərinin "Xalq yaradıcılığı" redaksiyasında (radio) bir sıra verilişlərdə ("Bulaq", "Xeyrə qənşər", "Aşıq gördüyünü çağırar", "Yazıya pozu yoxdur", "Dastandan üzü bəri", "Divani" və s.) iştirak etmiş, şeirləri səsləndirilmişdir. Bununla belə, şair dostumun çap olunmamış şeirləri, məqalələri, hekayələri az deyil. Bu bərədə söz düşəndə özünəməxsus bığaltı qımışıb deyir: "Sağlıq olsa ..."

Beş-altı il öncəyə qədər Zakir Şəhriyazla tez-tez görüşər, dərd-sərimizi bölüşərdik. İndi tale elə gətirdi ki, ildə bir neçə dəfə görüşə bilir, buna da şükür eləyirik. Elə bu görüşlərin birində ondan müsahibə almağı qərara aldım. Çünki o, həm yaxşı müsahibdir, həm də aşıq şeirinin bütün şəkillərində nümunələr yaratmaqla el şairi adını çoxdan doğrultmuşdur. Xalqını, Vətənini canından çox istəyən bu saz-söz adamının ürəyi doludur. Deyir ki, bu xəzinədən (xalq yaradıcılığını nəzərdə tutur) biz də bir az yararlanaq. Zakir Şəhriyazla apardığımız müsahibəni sizə – "Vedibasar" qəzetinin hörmətli oxucularına təqdim edirik.

– Zakir, xatıriayırsanmı, ilk şerini nə vaxt yazmısan?

– İlk şeirimi hələ orta məktəbdə oxuyanda, daha doğrusu, səkkizinci sinifdə yazmışam. Amma, bu dərhal səs-səda salıb. Şeir qızların əlinə keçib, sonra da yoxa çıxıb. Əsgərliyə gedib

qayıdandan sonra, bədii yaradıcılığa həvəsim yenə artıb. Bu, mənim könlümü qanadlandırdığından qələmi ələ almışam.

–Bəs ilk şeirin nə vaxt işıq üzü görüb?

– Səhv etmirəmsə, ilk şeirim Dərin Özüllər Zavodunun orqanı olan "Xəzər" qəzetində 1983-cü ildə işıq üzü görüb. Daha sonralar "Vətən həsrəti", "Vətən səsi" və başqa qəzetlərdə şeirlərim dərc olunub. Beləcə, Zakir Şəhriyaz imzası da imzalar içində tanınıb.

– Sirr deyilsə, deyə bilərsənmi, sən bütün şeirlərini aşıq şeirinin müxtəlif, şəkillərində yazırsan. Bu nə ilə bağlıdır?

– Mən Dərələyəz mahalının Qızılgül kəndində dünyaya gəlmişəm. Dünyaya gəldiyim kənd də ki, bu ərazidə sazımızın-sözümüzün qədim beşiklərindəndir, insan gözünü açandan nəyi görsə, nəyə alışsa, onu unuda bilmir. Mən də özümü qanandan aşıqların məclisində çox iştirak etmişəm. Hələ indi də o günləri xatırlayanda gözlərim yaşarır. O günlər qeyri-adi günlərdi desəm, səhv etmərəm. Mən dastanlara qulaq asmaqdan (əlbəttə, aşıqların ifasında) doymurdum. Dastan qəhrəmanları mənim nəzərimdə çox uca məqamda idi. Bəzən fürsət düşəndə aşıqların yanında avazla oxuyardım da. Hafizəm pis olmadığından çox vaxt dastanları başdan ayağa qədər öyrənər, öz özümə zümzümə edə-edə nağıl eləyər, bundan ləzzət alardım. Mən də bilirəm ki, aşıq yaradıcılığına vurğunluğumda aşıq məclislərinin ayrıca yeri var. Bir də, boya-başa çatdığım bölgə də elə ərazi idi ki, Göyçə kimi, Ağbaba kimi dağlıq yer olduğundan qış burada uzun sürürdü, altı aya çıxırdı. Qış gecələrində dastana qulaq asmaq bir başqa aləm idi. Bütün ailələrdə qış ərzağı tədarük edilirdi. Küpələrdə qovurma, motal, yağ... Qış məclisləri çox şərafətli keçirilirdi.

– **Zakir, məni bir şey çox maraqlandırır. Sənin asudə vaxtınız çox az olur. Şeirlərin hamısı da aşıq şeirinin müxtəlif şəkillərində... Bəs bu şeirləri necə yaza bilirsiniz?**

– Düz deyirsən. Vaxtım çox az olur, bu bir həqiqətdir. Ancaq

mənim könlüm sözlə dolanda, təbim gələndə yazıram. Sifarişlə, necə gəldi yazmaq təbiətimə yaddır. Qaldı aşıq şeirinin müxtəlif şəkillərinə müraciət, etməyim. Mənə elə gəlir ki; şözün qədrini bilmək, onu yerində işətmək, onu obrazlı vermək, ləngərli misralar yaratmaq şairin ustalığı sayılmalıdır. Mən də həmişə xalq şeirindən su içməyə çalışmışam. Elə buna görə də ürəyimdəki duyğuları bircə kağıza köçülmək çətin olmur.

– **Söz ki, şeirdən düşdü, bir neçə şeir oxusan pis olmaz.**

– Məmnuniyyətlə. Öncə bir gəraylı oxuyum.

Dərd sinəmdə bolhaboldu,
Qanatmaqdan yorulmuşam.
Bəxtim divin yuxusunda,
Oyatmaqdan yorulmuşam.

Dişə tutdum mən canımı,
İl eylədim hər anımı,
Yola çıxan karvanımı
Yuvatmaqdan yorulmuşam.

Çırpınıb qalmışam torda,
Nəyim vardı qaldı orda,
Şəhriyazam doğma yurda,
Can atmaqdan yorulmuşam.

– **Bir qoşma da oxuyarsanmı?**

– Əlbəttə.

Dərələyəz, günahkaram yanında,
Yandırmışam ocağını o vaxtdan.
Həsrətindən köhnə yaram sızladı,
Kimlər içir bulağımı o vaxtdan.

Neçə ildir əl açmışıq göyə biz,
Gözləməkdən yorulmuşuq niyə biz?
Əriyirik "Vətən", "Vətən" deyə biz,
Quzu gəzmir yaylağını o vaxtdan.

Çox da ki, deyirlər şairdi adı,
Çalışdı, olmadı sözün ustadı.
Şəhriyazın qaçıb ağzının dadı,
Yeyə bilmir qayğanağı o vaxtdan.

– **"Dərələyəz" poeman haqqında nə deyə bilərsən? Bu poemanı necə yazdın?**

– Vətən həsrəti, yurd nisgili çoxdan məni incidir. Yaşlıların danışıqları, baş verən erməni dəhşətləri, xaraba kəndlər həmişə yadıma düşürdü. M.H.Şəhriyarm "Heydər babaya salam" poeması da mənim könlümü yaman tərpətdi. Bir tərəfdən də tanınmış alimimiz, eyni zamanda gözəl şair Həsən Mirzəyevin kitabları məni bu poemanı yazmağa ruhlandırdı. Öncə bu poemanın birinci hissəsini yazdım. Yəqin ki, sən də unutmamışam. uü poemanın ilk oxucusu sən olmusan.

– **Elədir. Sən sonra poemanın ikinci hissəsini yazdın.**

– Elədir. Amma burdakı yerd-yurd adları da məni çox cəlb etdi. Onlara geniş yer ayırmışan.

– **Səhv etmirəmsə, poemanın bir yerində Qılba bulağının da adı çəkilir. Bu bulaq haqqında nə deyə bilərsiniz?**

– Qılba bulaq qəribə bulaqdı, Təzəkli yaylağında idi. Haram götürmədiyindən birdə baxırdın suyu qurudu. O saat onun üstündə qurban kəsilirdi. Bundan sonra onun suyu yenə çağlamağa başlayırdı. Bir sözlə, çox qeyri-adi bulaqdı.

– **Zakir, şeirlərində adət-ənənələrimizdən, etnoqrafiyamızdan da yeri gəldikcə çox istifadə edirsən. Bu nə ilə bağlıdır?**

– Doğulub boya-başa çatdığım Dərələyəzə dədə-baba

adətlərimizə tükənməz məhəbbətim təbii ki, şeirlərimdə də öz əksini tapıb.

– **Söz ki, adətlərdən düşdü, Dərələyəzdə elə adət vardırmı o region üçün xarakterik xüsusiyyətə malik olsun?**

– Bəli, vardır. Məsələn, Xıdır Nəbi bayrami. Bəzi yerlərdə buna Xıdır Elləz bayramı da deyirlər. Bu bayramda həmişə qovud eləyərdilər. Bizim bölgədə bu vaxt meyvə qaxını dəyirmanda üyüdüb, onun qovudunu ovaraq bayram edirdilər. Desəm ki, meyvə qaxının qovud edilməsi ancaq Dərələyəzdə rastlanırdı, inan, səhv deyil.

– Bu yeni ildə "Vedibasar" qəzetinə nə arzulayırsınız?

– "Vedibasar" vətən həsrəti, yurd nisgili çəkən hər bir soydaşımızın yaxın dostu, sirdaşıdır. Belə adamların dərd-sərini həmişə öz dərd-səri bilib.

– **Zənn edirəm bundan sonra da "Vedibasar" bu xeyirxah missiyasını davam etdirəcəkdir. Bizimlə tariximizin, etnoqrafiyamızın, folklorumuzun açılmamış səhifələri ilə tanışlığı davam etdirməyi də unutmayacaqdır. Mən qəzetin baş redaktoru Sərtib müəllim başda olmaqla yaradıcı kollektivə yeni-yeni uğurlar arzulayıram.**

ÖLÜMLÜ- İTİMLİ DÜNYA

VALİD MÜƏLLİM DƏ GETDİ – Valid Məhərrəmov

Amasiya rayonunu tanınmış şəxsiyyətləri, ziyalıları, alimləri, varlı-hallı səxavətli adamları ilə tanınıb. Belə şəxslərdən biri də Valid müəllim idi. Valid Məhərrəmov. Valid müəllim olduqca sadə, xeyirxah, öz fənnini yaxşı bilən bir pedaqoqdu. Riyaziyyat müəllimi olsa da olduqca humanist, saza-sözə müştaqdı. Aşıq Nəsibin, Aşıq Heydərin, Aşıq Qənbərin, Aşıq İsgəndər Ağbabalının adlarını çəkəndə gözləri yaşarardı. Bu orta boy, boylu-buxunlu müəllimin olduqca saf ürəyi vardı, həssas adamdı, həmişə nənəsi Mədinə nənədən söz salmağı çox sevərdi. Adətən onunla görüşəndə Ağbaba-Şörəyeli, o yerin-yurdun adamlarını yada salardı.

Valid müəllim olduqca təcrübəli müəllim idi, həmişə riyaziyyatla, kompüterlə maraqlanan uşaqlarla dərsdən əlavə məşğul olar, onlara elmin sirlərini öyrədər, bundan xüsusi zövq alardı. Yeri gələndə yarışlarda, müsabiqələrdə, daha doğrusu olimpiadalarda yer tutan şagirdlərin adını çəkər, professor adı olan keçmiş şagirdləri ilə fəxr edirdi. Özünün bununla bağlı konsepsiyası, planı vardı, bunu kitab kimi işləmişdi. Valid müəllim işlədiyi məktəbdə xüsusi hörməti olan müəllimdi.

Adət etmişdim, həmişə olmasa da arada bir Bakı Dövlət Universitetinin yaxınlığındakı orta məktəbə, Valid müəllimin yanına gedirdim. Bu gülərüz, mehriban insanla görüşəndə dərdsərimi unudardım. Onunla hamasalı günləri yada salardıq.

Yadımdadır, Valid müəllim dostları ilə bir neçə kitab da hazırlamışdı. Üstəlik, onun yaxşı qələmi də vardı. Bizim "Vedibasar" qəzetində də həmişə məqalələri dərc olunurdu. Onun dünyanın tanınmış alimləri, elm adamları haqqımda geniş məlumatı vardı. Neçə-neçə elm xadimləri haqqında məqalə yazmışdı. Hərdən bir söz-söhbətdə dünya şöhrətli Azərbaycan alimlərindən də söz salardı. Bir sözlə, bir-birimizə çox öyrəşmişdik. Bəzən də telefonla əlaqə saxlayar, uzun-uzadı danışar, o necə

deyərlər dağı arana, aranı dağa apararıdıq. Yaşlıların dedikləri kimi, söz sözü, arşın bezi çəkərdi.

Aradan xeyli keçəndən sonra bir dəfə Valid müəllim mənə dedi:

– Baxıram, Amasiyanın xeyli kəndlərinin kitablarını işləmişəm. Fikirləşirəm ki, mən də bizim kəndin, yəni Qaranamazın kitabını işləyim. Deyirəm, mən başlayım, davamı gələr. Düşünürəm ki, bu çox vacib bir işdi. Bunun kimsə görməlidir. O kimsə də mənəm – Valid əlini sinəsinə vurub gülümsünürdü.

– Amma bir iş var.

Dedim:

– Buyur, Valid müəllim, sözünü açıq de.

– Deməyim o ki, mənə kömək etməlisən. redaktəsində, kitabın yazılmasında... Həm də biz bir-birimizi yaxşı tanıyırıq.

– Əlbəttə, düz deyirsən. Mən buna razıyam.

Valid müəllim razılıqla başını tərpədib nəyi xatırladısa dedi:

– Bilirsənmi, bizim kəndin başqa kəndlərə qohumluğu da var. Sağamoyda, başqa kəndlərdə bizim qohumlar da az deyildi. Onları 44-cü ildə sürgün elədilər Orta Asiyaya. Sonralar onlardan köçüb geri qayıdanlar da olmuşdu. Heç yadımdan çıxmır, iki yaşlı kişi uşaq kimi ağlayırdılar. Biri mənim onlara diqqətlə baxdığımı görüb ağlamağına ara verdi:

– Kaş gəlib kəndimizin bu gününü görməyəydim. Qapımızdakı meyvə ağaclarını kəsiblər... Donuz saxlayırlar... Bizim top dağıtmaz evimiz xarabaya dönüb.

Bu hadisə elə bil indicə baş verib – gözlərimin önündən getmir. O kişilərdən birinin dediyinə görə onları Orta Asiyaya sürgün edəndə bu türklərin malı-mülkü kənddə qalmışdı, heç nə götürməyə imkan verməmişdilər. Boş qalmış kəndə ermənilər dolmuş, türklərin malına-mülkünə sahib olmuşdular.

Bir dəfə görüşlərimdən birində Valid müəllim mənə yazılı bir vərəq verdi:

– Yadındadırmı, bir dəfə əslən Öysüzdən olan Bığlı Calaldan

söz açmışdın. Ondan xeyli şey yazdığını da danışırdın. Mən də onu tanıyıram. Onunla Daşkəsəndə tanış olmuşdum. Bax, bu bayatıları ondan yazıya almışam. Mən həmin vərəqi müsahibimə qaytardım. Həmin folklor örnəkləri bunlardır.

Quzular mələr qaldı,
Qəm məni dələr, qaldı.
Mən itirdim Öysüzü,
Yadda gör nələr qaldı.

Dərdimi kimə deyim?
Qəribəm mən, qəm yeyim?!
Varım-yoxum talandı,
Dağıldı mülküm, öyüm.

Yaş artdıqca dərd artdı,
Sayı lap yüzə çatdı.
Ağbabanın həsrəti.
Məni belə qocaltdı.

Nə bəyəm, nə vəzirəm,
Sözü, sözə düzürəm.
Ürəyim qan ağlayır,
Ayaq üstə gəzirəm.

Başım nələr çəkmədi,
Əyilmədim, çökmədim.
Şükür, düz yolda qaldım,
Harama göz dikmədim.

Bax Ağbaba dağına,
Bax soluna, sağına.
Gəl dolanım üz sürtək,
Öysüzün ocağına.

Bir dəfə xəstəliyini eşitdim. Bundan az keçməmiş telefonla danışdım. Dedi:

– Nəsə Gəncəyə getmişdim. Ordan gələndən özümü yaxşı hiss etmirəm. Bilmirəm, nədəndi.

Bir gün bir ağır xəbər eşitdim: Valid müəllim vəfat edib. İçim titrədi. Gözlərimdən axan yaş qəlbimi göynətdi. Əlbəttə, dünyanın bir nizamı – düzəni var – gələn gedir. Amma insan itkisi... Valid müəllim kimi tanınmış birini itirmək...

Adam qəhərlənir, güclə özünü toplayır, dərdə alt olmur, bir təhər təsəlli tapır. Burada Valid müəllimin nənəsi Mədinə nənənin dediyi bir neçə bayatı yadıma düşür:

Yer əkilib, toxum var,
Yeməyə bir loxum var.
Ah çəkməyim, neyləyim,
O tərəfdə qohum var.

Ağbabanın dərdi var,
Hərənin öz yurdu var.
Kimə deyim dərdimi?
Bir mənəm, bir dörd divar.

Xoş günüm getdi, neynim,
Gözümdən itdi, neynim.
Dərd-bəlanı çox gördüm,
Bu fələk etdi, neynim.

Barındı eldə hamı,
Mən ki, almadım kamı.
Nə yaşadım, nə gördüm,
Əcəl tapdı yaxamı.

Bu gəlimli-gedimli dünyada Valid müəllimi də itirdik. Allah sənə qəni-qəni rəhmət eləsin, Valid müəllim.

XEYİRXAH İNSAN UNUDULMUR – Qasım Süleymanov

Həmişə yaxşı insanlar anılır, xatırlanır, xatiri əziz tutulanlardır. Çünki onların əməli düz, gördükləri işlər həm faydalı, həm də yadda qalan olub. Həm də insan insanlığın bütün müsbət xüsusiyyətlərinə malik olanda el gözündə yüksəlir. Hörmət, izzət qazanır. Mərdlik mərtəbəsinə qalxır. Həmişə dədə-babalarımız yaxşılığı kişi işi adlandırıb, mərdliyi öyüblər, səxavəti yüksək qiymətləndiriblər. Cəmiyyətə faydalı olsun deyə bunları kəlamlarda, zərb məsəllərdə, atalar sözlərində də bizə xatırladıblar ki, düz yolumuzu çaşmayaq. İnsanlığı dəyərləndirək, dədə-baba ənənələrini yaşadaq. Dədələrimiz boşuna deməyiblər ki: "Əslində olan dırnağında göstərər." Yaxşı adamlardan söz düşəndə Qasım Süleymanov Səyyad oğlunu da xatırlayıram. Çünki mən də İbiş kəndində boya-başa çatmışam. Qasım məndən iki yaş böyükdür. Yadımdadır, Dilbər nənə (Qasımın nənəsi) həmişə uşaqları xoş üzlə qarşılayar, arada bir ötənlərdən-keçənlərdən danışardı. Qasımın atası Səyyad dayı kənddə böyük hörmət sahibi idi. O, qonşuluq haqqına xüsusi qiymət verirdi. Adətən həmişə yaxın qonşuları, yəni Abdulla dayı, Qiyas dayı ilə şirin söhbət edər, sevincini, kədərini onlarla bölüşərdi. Səyyad dayının Usta Məcid, dükançı Qara (Qara dayı), Mahmud dayı və Mustafa dayı ilə yaxşı münasibəti vardır. Səyyad dayı təhsilə, elmə maraq göstərən adamdı. Odur ki, Qasımı (ailənin böyük uşağı idi) İrəvana oxumağa göndərmişdi. Qasım 1964-cü ildə, İrəvan Kənd Təsərrüfatı kollecinə daxil olub, oranı 1972-ci ildə bitirdi, O əsgərliyə gedib qayıtdıqdan sonra Qoncalı süd-heyvandarlıq sovxozunda mexanik işləməyə başladı. Qasım 1975-ci ildən 1978-ci ilə qədər bu işdə işləyib özünü əməksevər, işgüzar kimi tanıtdı. El-oba arasında böyük hörmət qazandı. 1978-ci ildən Qasım Qoncalı kənd sovetinin sədri təyin olundu. Kənd rəhbəri kimi adamların alqışını və

rəğbətini qazandı. Xoş rəftarı, səmimiyyəti ona hörmət gətirdi, onu nüfuz sahibi elədi. Odur ki, Qasım 1988-ci ilin məlum hadisələrinə qədər bu vəzifədə qaldı.

1988-ci ilin hadisələri ilə bağlı o da Azərbaycan Qarabağ rayonunun Sahil qəsəbəsinə pənah gətirdi. Burada yurd, yuva elədi, binə bərkitdi. O burada da adamların diqqətini çəkdi. 1989-cu ildə Sahil qəsəbəsində mənzil kommunal idarəsinin rəhbəri işləməyə başladı. Burada da xeyirxahlığı, səmimiyyəti ilə hörmət sahibi oldu. Adamlar ona hörmət əlaməti olaraq "Qasım müəllim" deyə müraciət edirdilər. Mən həmişə fikir verib görürdüm ki, adamlar " Qasım müəllim" deyən kimi necə sevinirlər, onların üzləri sanki işıqlanır, çöhrələrində təbəssüm görünür. Sanki söhbət onların yaxın qohumlarından, dostlarından gedir. Dəfələrlə Qasımın xeyirxahlığından, səmimiyyətindən söz açıblar, onunla fəxr ediblər.

– Allah atasına rəhmət eləsin, əsl el adamıdır. Bu kişi sanki yaxşılıq üçün dünyaya gəlib. Bunun dəftərində pisliyə yer yoxdur.

Burda həmkəndlimin sözlərini də xatırlayıram.

– Pislik it peşəsidir.

Qasım müəllim həm də yaxşı ailə başçısı idi. Yəni onun dörd övladı (üç qız, bir oğlan) var. Uşaqların dördü də ali təhsil alıb. Mən fəxr edirəm ki, onun böyük qızı Vüsalə mənim sevimli şagirdim olub, Bakı Dövlət Universitetini bitirib.

Qasım müəllim Sahil qəsəbəsində təxminən on altı il rəhbər vəzifədə işləsə də kimsənin könlünə toxunmadı, heç kəsi incitmədi. Yaxşı xasiyyəti, xoş rəftarı ilə hələ sağlığında adını ürəklərə həkk etdirdi. El-obanın sevgi və məhəbbətini qazandı.

İnsan ömrü qısadır, adam yüz il yaşasa da həyatdan doya bilmir. Dünyanın da öz qanunu var. Gələn vaxt-vədəsi çatanda getməlidir. Ömrü verən də, alan da Allahdır. Bir gün bir ağır xəbər eşitdim. Qasım müəllim vəfat edib. Bu qəfil xəbər içimi titrətdi. Yadıma nənəm Xəstə Zərnişanın bir bayatısı düşdü.

Həqiqət yalan olmaz,
Dərd satsam alan olmaz,
Dünya bizə xoş gəlir,
Əylənib qalan olmaz.

Bəli, Qasım müəllim xeyirxah, unudulmaz insandır. Gəlimli-gedimli dünyadan Qasım müəllim də gəlib keçdi. Allah qəni-qəni rəhmət eləsin.

BU GEDİMLİ-GEDİMLİ DÜNYADA ALLAHQULUNU DA İTİRDİK

Allahqulu, yəni Əbdüləzim dayının (anamın dayısı oğlu idi) böyük oğlu yaşca məndən bir neçə yaş kiçikdi. Allahqulunun həm də anası (Eminə xala) anamın əmisi qızı idi. Daha doğrusu, Allahqulu mənə iki tərəfdən qohumdu. Adətən onunla bir-birimizə "xala oğlu" deyə müraciət edərdik. 1988-ci ilin hadisələri hərəmizi bir tərəfə saldı. Mən Bakı şəhəri ətrafında, Allahqulu Gəncə yaxınlığında məskunlaşdıq. Hərənin başı öz işinə, ailəsinə qarışdı. Təbii ki, gediş-gəliş, əlaqələr tədricən zəiflədi. Qohumluq, qonşuluq əlaqələri yava-yavaş unuduldu. İbiş kimi kiçik bir kəndin əhalisi Qazaxıstana, Rusiya Federasiyasına, eləcədə Azərbaycanın müxtəlif rayonlarına səpələndi. Amma yenə də arada bir Qönçə xalamgilə, Qara dayımgilə, Allahqulugilə gedər, hal-əhval tuturdum, neçə-neçə adamlar dünyalarını dəyişdilər. Belə söhbətlər düşəndə nənəm Xəstə Zərnişan deyərdi:

Ürəyimdə yara var,
Bənək-bənək qara var.
Aç ürəyimin başını,
Gör yanmamış hara var.

Beləcə Lətif dayım da, Qara dayım da, dayımı (Usta Məcid) da itirdik. Sinəmizdə dağ-düyün bitirə-bitirə, köksümüzü ötür-ötürə dözüb dayandıq. Beləcə illər ötüb keçdi, yaş ötdü... Gələn gəldi, gedən getdi.

Allahqulu ilə əlaqəm kəsilmədi. Həmişə görüşə bilməsək də telefonla əlaqə saxladıq. Beləcə qırılan əlaqəmiz bərpa oldu. Bu, onu da, məni də rahatlandırdı. Sanki ikimizə də dünyanı bağışladılar. Söhbət Qazaxıstandakı qohumlardan düşəndə xala oğlum Binəlidən, Həbib dayımdan, Eyyub dayımdan söz saldı.

Onların xeyirxahlıqlarından danışdı. Daha sonra Həbib dayımın qızı Gülüzarın telefonunu da mənə verdi. Beləcə Qazaxıstandakı qohumlarla da əlaqə saxlamağa başladım.

Allahqulu təkcə mənimlə xeyli, kəndimizdən, Qonçalıdan çox adamla əlaqə saxlayırdı. Tanıdığı, bələd olduğu, qonşusu olan adamları yada salmağı özünə borc bilirdi. Söz düşəndə deyirdi:

– Adam illərlə bir yerdə, yurdda yaşadığı adamları necə unuda bilər? Xəyalıma gətirə bilmirəm. Həmişə olmasa da, arada bir adam bir-biri ilə salamlaşa, əhval tutsa pismi olar? Deyirəm ayda, ildə bir neçə dəfə bir yerə yığılaq, Ağbabalı günlərimizi yadımıza salaq. Yaş ötür, qocalırıq. Aramızdakı qonşuluq münasibətləri soyumasın, unudulmasın.

...Heç yadımdan çıxmır, Rakif yeznə vəfat etmişdi. Mən bundan gec xəbər tutdum. Gəncəyə gedəndə əziz dostum Əmirxanla da görüşdüm. Əmirxan Gəncədə Gəncəbasarda, Göygöldə tanınmış həkim və şair kimi hörmət sahibidi. Sözüm onda deyil, Şaygül bacımla da görüşdüm. Unutmuşam ya Səlim, ya da Qalib evdə idi. Digər qohumlarla da hal-əhval tutdum.

Allahqulu ilə görüşdüm daha çox yadda qaldı. O, məni böyük bacısı Dürrənin evinə də apardı, onun övladları ilə də görüşdüm. Bəli, xala oğlum bir neçə gün qulluğumda durdu, qonaq kimi xətrimi əziz tutdu, mənə unudulmaz anlar yaşatdı. Onun övladlarını, nəvələrini də gördüm, tanıdım. Ürəyim dağa döndü, çoxdandı belə xoş münasibət görməmiş, qohumların arasında olmamışdım.

Düşündüm ki, Qönçə xalanın uşaqlarını, dayımın qızlarını (Güllünü, Osandığı, Yetəri) görsəydim nə yaxşı olardı. Gör bir nə vaxtdandı mən onları görmürəm. Eləcə də Allahverdini, o birilərini... Düzü, bu səmimi duyğular məni həm sevindirdi, həm kövrəltdi. Birdən xəyalıma Qızbəs nənə gəldi.

– Ədə, nəyə gəlibsən, görmürsən ki çörək yapıram.

– Görürəm, arada bir bayatı deyirdin, ay nənə. Onu bir də de.

– Ay bala, get onu nənən Xəstə Zərnişandan xəbər al, mən nə bilirəm.

– Ay Qızbəs nənə, sən də nənəm deyilsən?

Mənim kövrəldiyimi görəndə rəhmətlik başıma sığal çəkər, əlimə də bir parça Ağbaba kətəsi verərdi:

– Sən bu kətəni ye, ona kimi mən də yadıma salım.

Birdən yanıqlı səsin sədası ürəyimə, iliyimə qədər işləyərdi:

Sinəmdə dağ düzümü
Tutum kimə üzümü?
Qalxsın dağlar aradan,
Görüm Paşa, üzünü.

Baxırdım ki, Qızbəs nənənin hər gözündən bir damla yaş axıb yanaqlarından aşağı süzüldü. Yüyürüb onu qucaqlayardım. Aradan nə qədər vaxt keçdiyini bilməzdim, handan-hana Qızbəs nənə dillənər, sükutu pozardı:

– Paşa dayın mənim böyük oğlumdu. Müharibəyə gedib geri qayıtmadı.

...Düşünürdüm ki, yenə münasib bir vaxtda Gəncəyə gedim, xalam oğlu ilə görüşüm... Yenə ötənləri-keçənləri yada salaq, yaddaşımızı vərəqləyək. Burda atalarımız yaxşı deyiblər: "Sən saydığını say, gör fələk nə sayır". Bir də insan ömrü nədir ki...

... Qəfil bir qara xəbər məni bərk silkələdi, ürəyimi tərpətdi: Allahqulu dünyasını dəyişib.

Dünyanın bir dəyişməz qanunu var: gələn getməlidir. Ana kitabımız "Dədə Qorqud" dastanlarında deyir: "Əcəl aldı, yer gizlətdi, fani dünya kimə qaldı. Gəlimli-gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya". Bəli, bu gəlimli-gedimli dünyada Allahqulunu da itirdik.

Allah sənə qəni-qəni rəhmət eləsin, Allahqulu, ruhun qarşısında baş əyirəm. Sənin gedişin bu yazını mənə yazdırdı.

ELXAN MÜƏLLİM UNUDULMAYACAQ

Hər adamla dostluq etmək, ünsiyyət saxlamaq olmur. Xasiyyətindən, xarakterindən oxşarlıqlar, arada səmimiyyət olmasa bu alınmır. Adam həmişə gülərüz, xoşqılıq, mehriban, səmimi insanlara meyl edir, onlarla əlaqə qurmağa can atır, belələrinin sözü-söhbəti damağına dad verir. Bir sözlə dostu, yoldaşı, xoş həmsöhbəti olmadan yaşamaq olmur. Hər bir adamın sirdaşa, dosta ehtiyacı var. Mənim də dostlarım, həmsöhbət olduğum insanlar var. Belələrindən biri də Elxan müəllimdir. Elxan Məmmədli. Onun "Sarıtel" verlişi məni də cəlb etmişdi. Bu maraq məni onunla tanış etdi. Yadımdadır, onunla tanış olan kimi Elxan müəllim məndən Aşıq İsgəndər Ağbabalını xəbər aldı:

– Aşıq İsgəndər haqqında nə bilirsən. Deyirlər rəhmətə gedib, bir məlumatın varmı?

– Var. Oğlu Faxfur aşıqdı, Bakı ətrafında yaşayır, aşığın bacısı Məryəm xanım da ordadır. Əgər məsləhət bilsəniz bir veriliş eləyə bilərsiniz.

– Veriliş etmək olar, amma Aşıq İsgəndərin yaradıcılığı, mühitə məxsus saz havaları, regionun özünəməxsusluğu və digər məsələlər var. Bunlara cavab verə biləcək söhbətimiz alınmalıdır.

Mən ustad aşıqla əlaqələrimdən, onun yaradıcılığından, Ağbaba aşıq mühitindən, regionun ucqar, dağlıq və sərhəddə yerləşməsindən danışdım. Arada Məryəm xanımın nanay ustası olmasından, aşıq sənətinə marağından da söz saldım. Baxdım söhbətim müsahibimi razı salıb. Dedi:

–Yaxşı, onda bir neçə gündən sonra reportyoru götürəcəyəm. Sən də aşıq Faxfurla danış, hazır olsun, Məryəm xanım da gəlsin.

Deyilən vaxtda Elxan müəllimi yanımda görəndə çox təəccübləndim.

– Ay Elxan müəllim, axı sizin yolunuz xeyli uzaqdı. Nə tez

gəldiniz?

Gülümsündü.

– Adam vaxtında gəlməli, kimisə gözlətməməlidir. Gedək.

Düzü çox həyəcanlanırdım. Axı "Sarıtel"də ilk dəfə idi ki, çıxış edəcəkdim. Deyəsən Elxan müəllim bunu hiss etdi:

– Özünü sərbəst apar, həyəcan lazım deyil.

Doğrudan da, veriliş gözlədiyimdən də yaxşı alındı. Elxan müəllimlə "Sarıtel"in bir neçə verilişində iştirak etdim. Görüşlərimizin birində Elxan müəllim mənə dedi:

– Baxıram folklora çox maraqlısan. Belə işə bir qəti addım da atmalısan. Sən bilirsən, Folklor sarayında işləyirəm. Sən də burada işləsən pis olmaz. Həm topladığın folklor örnəklərini dərc etdirərsən, həm də mövzu götürüb müdafiə edərsən.

Beləcə 2000-ci ildən Elxan müəllimin xeyir-duası ilə Folklor Sarayında, sarayın direktoru Hüseyn müəllimin yanına gəlib aşıq yaradıcılığı şöbəsində kiçik elmi işçi kimi işə başladım. Aşıq yaradıcılığı şöbəsinin müdiri Elxan müəllimdi. Bundan bir neçə il keçəndən sonra dövlət radiosunun xalq yaradıcılığı redaksiyasında "Bulaq. Xalq yaradıcılığı" verilişi üçün ssenarilər də yazdım, eyni zamanda "Divani saz-söz məclisi"nin aparıcısı oldum. Bununla bərabər, xalq yaradıcılığı ilə bağlı verilişlərdə də iştirak etməyim Elxan müəllimin xoşuna gəldi:

– Baxıram mən səhv etməmişəm. Ürəyimə danmışdı ki, sən radioya bağlandın, buradakı verilişlər səni cəlb etdi.

Daha sonra o, məni musiqi şöbəsinin müdiri Hacı ilə, bir də proqram şöbəsinin müdir müavini Maşallah müəllimlə tanış etdi:

– Bax, bu Hacı mənim də müdirim sayılır. Qaldı Maşallah... Hə, bütün verilişlərin ssenariləri, yazıları bunun otağına yığılır. Maşallahın əlindən gəlib keçir.

Elxan müəllimin çoxlu dostları vardı. Bəzən Azərbaycan Televiziya və Radio verilişləri Qapalı Cəmiyyətinin binasından piyada aşağı enəndə bir də baxdım Elxan müəllim yanımda

yoxdu. Gördüm xeyli aralıda iki-üç nəfərlə söhbət edir. O, söhbətini bitirəndən sonra yanıma gələndə deyərdim:

– Ay Elxan müəllim, maşallah, nə qədər dostun var.

– Hə, elədir. Amma bir işdə var. Tanıdığım, bildiyim adamlardan hal-əhval tutmamış keçib getmək olmur axı. Heç olmasa bununla qarşı-qarşıya oturub çay içmisən, bir tikə bir şey yemisən. Bunu unutmaq olmaz.

Aşıq yaradıcılığı şöbəsində bir saz da vardı. Elxan müəllimindi. Arada bir götürüb çalardı. Mənim ona diqqətlə baxdığımı görüb deyərdi:

– Mənim evdə də bir sazım var. Yadımdadır, hələ uşaq vaxtlarımdan sonra çox maraqlı idim deyə atam almışdı.

Bəzən stolunun siyirməsini əlləşdirər, ağ vərəq çıxarardı.

– Qardaşımda (Eldarı deyirdi) olan səliqə-sahman məndə yoxdu. O qədər diqqətli və səliqəlidir ki, daha nə deyim.

Aradan bir az keçəndən sonra qaraladığı kağızı mənə oxuyardı:

– Baxırsanmı, şeir belədi, elə vaxt gəlir ki, adam qələm-kağız da tapa bilmir. Yazdım, yazdım... Yazmadım unuduldu getdi.

Bəli, Elxan müəllim həm də təbli adamdı, şairdi. Şöbəmizin otağı adətən həmişə qonaq-qaralı olardı. Aşıqlar, şairlər, yazıçılar, folklora maraqlı olanlar bura üz tutardılar. Bəzən söhbətin şirin yerində Elxan müəllim sazını dilləndirər, qonaqlarda xüsusi canlanma və maraq yaradardı. Bəzən ötəni-keçəni yada salıb məzəli əhvalatları xatırlayar, hamını ətrafına cəmləyərdi. Onun danışığı, şux zarafatları hamını özünə cəlb edərdi.

Elxan müəllimin maraqlı bir qeydiyyat dəftəri də vardı. Arada bir ora nəsə qeyd edərdi. Bu, məni çox maraqlandırırdı. Deyəsən bunu o da anlamışdı.

– Baxıram çox maraqlanırsan. Bu xüsusi qeydiyyatımdı. İndiyə qədər tanış olub işlədiyim adamlardan vəfat edənlərin siyahısıdır. Deyirəm, indiyə qədər nə qədər adam dünyasını dəyişib.

Elxan müəllim ürək əməliyyatı keçirəndə sağalıb işə qayıtmışdı. Yəni onun şirin söhbətləri, zarafatları otağımıza adamları toplayırdı. Bəli, yenə Elxan müəllim ağsaqqal kimi həmişə xeyirdə-şərdə iştirak edirdi.

Bir gün eşitdim ki, yenə Elxan müəllim xəstələnib, xəstəxanadadır. Yanına getdik. Onu yataqda görüb kövrəldim, özümü hönkürməkdən zorla saxladım. Həmişə şən, gülərüz bir insanı xəstə görmək adama ağır gəlir... Ordan ayrılandan sonra da bir neçə gün özümə gələ bilmədim.

Bir neçə gündən sonra acı bir xəbər gəldi. Elxan müəllim vəfat edib. Dünyanın bir nizamı, qanunu var: gələn gedir. Elxan müəllim də gəlib getdi. Bir alim kimi, sazımızın-sözümüzün ustadı kimi, ağsaqqal ziyalı kimi... Neçə-neçə el sənətkarını bizə tanıtdı. Bəlli etdi.

Dünyada yaxşı ad qoyub getdi. Sazı-sözü folkloru sevən hər kəsin ürəyində bir Elxan Məmmədli dünyası yaratdı. Elxan müəllim unudulmayacaq – bu aləm bizə bunu xəbər verir.

Allah sənə qəni-qəni rəhmət eləsin, Elxan müəllim, bu yazını mənə sənli xatirələr yazdırdı.

AXTARIŞLAR, TAPINTILAR

AĞBABA
MUSİQİ FOLKLORU

(monoqrafiya)

GİRİŞ

Ağbaba rayonu, bölgəsi haqqında bilgilər olduqca azdır. Bu ərazinin Qərbi Azərbaycan deyilən əraziyə aidliyi də məlumdur. Yəni bu bölgə indiki Ermənistan ərazisində, Türkiyə ilə sərhəddə yerləşir. Bölgənin indiki Ermənistan ərazisində yerləşməsi digər bölgələr (İrəvan, Vedibasar, Zəngibasar, Dərələyəz, Göyçə və s.) kimi heç vaxt onun etnik bünövrəsinə nəzər salınmamış, sadəcə, Sovetlər Birliyi buna imkan verməmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, indiki Ermənistan ərazisində yaşayan soydaşlarımızın qədimlərdən bu torpaqlarda yaşadıqlarını təsdiq edən əsərlər 90-cı illərdən işıq üzü görməyə başlamışdır. Təbii ki, bu elmi əsərlərdə Ağbaba haqqında da bilgi yox deyil. Ağbaba rayonu, onun ərazisi, tarixi, etnoqrafiyasından söz açmamışdan öncə bir tarixi-elmi ədəbiyyata nəzər salaq: "İndiki Ermənistan adlanan ölkənin ərazisi dağlıqdır. Hələ bizim eramızdan əvvəl I minillikdə türkmənşəli tayfalar bu ölkənin yerli sakinləri olduqlarına görə ordakı dağların, dərələrin, düzlərin və yaşayış məntəqələrinin əksər hissəsinin adlarından və türk dillərinə mənsub sözlərdən ibarətdir" (8, 149).

Bu mülahizə "Ermənistan" deyilən ərazinin həm keçmiş tarixini, həm də ən qədim sakinlərinin kimliyini aydınca görünməkdədir. Bəs bu "Ermənistan" sözü nə vaxtdan işlənir? Bu, yaxın tariximizdə yaranmışdır. Yəni bu söz 1921-ci ildə qeyd olunub. Azərbaycan dilində "Ermənistan" sözü 1921-ci ildə Sovet Rusiyasının İrəvan quberniyası ərazisində təşkil etdiyi dövlətin (və ölkənin) adıdır. Ondan əvvəl "Ermənistan" adı məlum deyil (7, 19).

Maraqlıdır ki, bu ərazinin də xalqımızın təşəkkülü arealında yerləşdiyi bəllidir. Bunu buradakı yer-yurd adları, toponimlər də təsdiq edir. Bir elmi ədəbiyyatda da bu deyilənlərin səhihliyini görmək olar: "Ermənistan deyilən ərazinin də Azərbaycan xalqının təşəkkülü arealında olduğu məlumdur" (7, 14).

B.Ə.Budaqov yazır: "Azərbaycan xalqının və onun dilinin formalaşmasına yardımçı olmuş etnik prosesin əhatə etdiyi arealın üfüqünə indiki Ermənistan ərazisi və ona qonşu regionlar da daxildir" (7, 11).

Ağbaba bölgəsi tarixən Azərbaycan türklərinin ocağı olsa da, bu ərazinin etnik bünövrəsinə nəzər salınmamış, o tədqiqata cəlb edilməmişdir (33, 3). Bunun səbəbi rayonun ucqar, dağlıq ərazi və sərhəddə yerləşməsi olsa da, əslində bu, zahirən belədir. Bunun əsas səbəbi məlumdur: "... bu yer-yurdun əski vaxtlardan türklərin yaşadığı yörə olması, Türkiyə ilə doğma bağlarla bağlanmasıdır" (33, 4). Burada bir az əvvəl "Ermənistan" adı və dövləti haqqında deyilənləri də yada salaq. Yəni bu "Ermənistan" adlanan ölkə keçmiş Sovet hökumətinin köməyi ilə yaradılmışdı. Təbii ki, Ağbaba bölgəsinin keçmiş Sovetlər Birliyi və Türkiyənin dövlət sərhəddində yerləşməsi Sovet hökumətinin əlində yaxşı fürsət olduğundan buraya kənar yerlərdən olanlara gəlib-getmək qadağan olunmuş, bu ərazi Azərbaycan alimlərinin üzünə qapadılmışdır. Məqsəd bu ərazidə qədimlərdən yaşayan yerli əhalini – türkləri öz kökündən, soyundan ayrı salmaq, ona tarixini, mədəniyyətini unutdurmaqdı. Ancaq ağbabalıların milli düşüncələri, etnik yaddaşı, elin yaratdığı mənəvi dəyərləri qorunub saxlanılır, şifahi şəkildə folklor örnəklərində, xalq nəğmələrində yaşadılırdı. Burada musiqi folklorunun yaranıb inkişaf etməsinə həm Ağbabanın dağlıq ərazi olması, həm də burada qışın uzun sürməsi, eyni zamanda mövsümi məşğuliyyətlərdə, iməciliklərdə, qız-gəlin məclislərində yaranan nanaylar, nəğmələr, qımqımılar dilə gəlir, cuşa gələn sinədəftərlər yeni-yeni xalq nəğmələri qoşurdular. Onların çoxu məktəb, təhsil görməsə də, musiqiyə, adət-ənənəyə bağlı adamlardı (37).

Ağbaba bölgəsi haqqında məlumatların azlığı bu region barədə istər elmi, istərsə də folklor örnəklərinin toplanıb yazıya alınaraq vaxtında işıq üzü görməməsidir. Bunun bir tərəfi

keçmiş Sovetlər Birliyinin və erməni rəhbərliyinin qadağaları ilə bağlı idisə, o biri tərəfi maliyyə imkanlarının, eləcə də texniki avadanlıqların olmaması ilə əlaqədardır. Elə buna görə də bölgənin musiqi folklorunun musiqi yönündən yazıya alınmaması neçə-neçə xalq nəğmələrimizin motivlərinin unudulmasına səbəb olmuşdur.

Vaxtında, vədəsində musiqi folkloru da digər folklor örnəkləri kimi toplanıb çap edilmədiyindən çoxlu xalq nəğmələri, onların variantları itib-batmışdır. Məsələn, əkinçilik nəğmələri olan holavarların sayı və variantları çox olsa da dövrümüzə ancaq bir neçə nümunə gəlib çatmışdır (56).

Biz Ağbaba musiqi folkloru ilə bağlı əslən Ağbabadan olan sinədəftərlərlə, alim və sənət adamları ilə görüşlərdə regionun zəngin musiqi folkloru haqqında ətraflı məlumatlar topladıq. Əslən Ağbabadan olan söyləyicilərin, sinədəftərlərin düşüncələri də maraqlıdır. Onlar haqlı olaraq musiqi folklorunu dəyərləndirən, onun əhəmiyyətinə nəzər salan sənət adamlarının olmamasını da göstərirlər.

"Bu avazla oxunan qımqımının, nanayın, holavarın adı oxuma olduğu qəbul edilirdi. Kimin ağlına gələrdi ki, bunları nota salıb qorusun, bunlar qızıl qiymətindədir" (40).

Deyilənlərdən məlum olur ki, Ağbaba ərazisində tırınqılar, nanaylar, holavarlar, qımqımılar kimi xalq nəğmələri çoxluq təşkil etmişdir. Təbii ki, bunların önündə nanaylar gəlir. Bu da təsadüfi deyil. Çünki qız-gəlin məclislərində, əriştə hazırlığında, yarma iməciliyində, Novruz mərasimlərində nanaylar oxunurdu (39). Bəlli oldu ki, Ağbabanın folkloru, etnoqrafiyası kimi musiqi folkloru da zəngin və az öyrənilmiş şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən ibarətdir.

I FƏSİL. AĞBABA RAYONUNUN TARİXİ, COĞRAFİ MÖVQEYİ, MƏDƏNİYYƏTİ HAQQINDA MƏLUMAT

1.1. Ağbabanın tarixi və coğrafi mövqeyinə dair

Ağbaba rayonu iki hissədən ibarətdir: Ağbaba və Şörəyel. El arasında Ağbaba kəndlərinə yuxarı, Şörəyel kəndlərinə aşağı deyirlər. Ağbaba, onun yerləşdiyi ərazi, qonşuları barədə xeyli tarixi ədəbiyyatda məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Ağbaba qərbdən Çıldır, Şimaldan Cavaxetiya əyaləti, cənubi-qərbdən Şirak ovalığı ilə həmsərhəddir. Ağbaba uzun illər Türkiyənin ərazisi olmuşdur (9, 124).

Ağbaba bölgəsi (Amasiya rayonu) tarixən Şərqi Anadolu torpaqları olub, Şərqi Anadolu hesab olunur. (33, 9). "Bu ərazi I-VI yüzilliklərdə Arşakilər dövlətinin Quqark vilayətinə, VII yüzillikdə ərəblərə, VI-XI yüzilliklərdə Aki-Şirak padşahlığına, XII-XIII yüzilliklərdə türk səlcuqlarının hakimiyyətinə tabe idi" (10, 67). Ağbaba ərazisi haqqında H.İsmayılovun da maraqlı mülahizəsi var. O yazır: "Ağbaba XVI yüzillikdən başlayaraq Çıldır sancağı, Çıldır əyaləti adı ilə Türkiyə ərazisinin inzibati vahidi kimi qeyd olunur. Çıldır vilayətinin içərisində yerləşən Ağbaba bölgəsi bir tərəfdən Axılkələk, bir tərəfdən də Dağ Borçalıya söykənir" (17, 5).

Ağbaba ərazisinin Çar Rusiyasının əlinə keçməsi 1877-1878-ci illərdə davam etmiş rus-türk müharibəsi nəticəsində baş vermişdir. Ə.Ələkbərli yazır: "Bu torpaqlar (Ağbaba ərazisi nəzərdə tutulur) Qars vilayətinin tərkib hissəsi kimi Çar Rusiyası tərəfindən işğal edilərək Tiflis quberniyasının Qars qəzasınının Ağbaba nahiyəsi şəklində Rusiyanın tərkibinə qatılıb" (15, 189-190).

Bu baş verən müharibələrin əksəriyyətində Ağbaba kəndləri müharibə meydanı olduğundan dəfələrlə bu kəndlər xarabalıqlara çevrilmişdir.

Ağbaba bölgəsinin tarixi maraqlı olay və hadisələrlə

zəngindir. XVI yüzillikdən başlayaraq səngimək bilməyən müharibələr Ağbaba bölgəsinə öz mənfi təsirini göstərmiş, yerli əhali dəfələrlə köçməyə və zorla köçürülməyə məruz qalmış, amma Vətən eşqi, qan yaddaşı və Vətənə bağlılıq hissləri oğuz övladlarını dəfələrlə qürbətdən geri – Ağbabaya qanadlandırmışdır" (28, 11).

Ağbaba tarixində qəmli və unudulmaz olaylardan biri də ərazisinin parçalanması, onun Çıldır-Qarsla ayrı salınmasıdır. M.Qasımlı yazır: "XIX-XX yüzilliklər ərzində Çıldır mahalı üç bölümdən ibarət olmuşdur:

1. Mahalın Şərqi Anadoluda – Türkiyə ərazisində qalan və indi də Çıldır adı daşıyan hissəsi;

2. Ermənistana qatılan Ağbaba və Qızılqoç kəsimi. Bunlar sonradan Amasiya, Qukasyan rayonları adlanmışdır;

3. Gürcüstana qatılan və "Mesxet-Cavaxetiya" adı verilən bölüm" (20, 187).

Amasiyanın əsas orta hissəsi Amasiya rayonunun payına düşmüşdür (18, 9).

Bölgənin əhalisi, məişəti haqqında qocaman müəllim Baxşəli Əsgərov ətraflı məlumat verir: Rayonun 21000 əhalisi vardı. Bunun 18000-i azərbaycanlı, 3000-i erməni idi (18, 16).

Ağbabanın bölgə mərkəzi Amasiya 318 ailə türk, 302 ailə qeyri-türk əhalidən ibarətdi (28, 10).

Ağbaba dedikdə biz Amasiya rayonunu nəzərdə tuturuq. Əslində isə Amasiya rayonu hazırkı (Sovet dövründə Ermənistanda qalan) Ağbabanı və Şörəyelin 7 kəndini (Oxçoğlu, Güllübulaq, Meğraşad (Qarammәd), Mağaracıq, Çaxmaq, Əzizbəyov (Qaraçanta), Cradzor (Cələb) əhatə edir (18, 9).

Ağbaba bölgəsi sovetləşmə dövründə iki rayona (Qızılqoç, Amasiya) bölünmüşdür. Sonralar, yəni, 1915-1920-ci illərdə baş verən II erməni vəhşətində Qızılqoçun əhalisi tamamilə ermənilər tərəfindən məhv edilmiş, az bir qismi yaxın ərazilərə qaçıb canlarını qurtarmışlar. Bu hadisədən sonra Qızılqoç Axuryan

rayonu adlanmağa başlanmışdır (39).

Bəs burada qeyd olunan Şörəyel hansı ərazini bildirir? Bu suala cavab vermək üçün N.Mustafanın tədqiqatına nəzər Salırıq. O yazır: "Şörəyel nahiyəsi dəniz səviyyəsindən 1500-1800 metr, Ağbaba nahiyəsi isə 1800-2200 metr yüksəklikdə yerləşir. Şörəyellə Ağbabanın sərhədi Qaraçanta (Əzizbəyov) kəndi ilə Amasiya kəndinin arasındakı "Korbulaq"dır.

XIX əsrin 20-ci illərində ruslar Cənubi Qafqazı işğal edəndən sonra Aleksandropol (Gümrü) qəzasına daxil olan Şərqi Şörəyel ərazisində Sovet Ermənistanı dövründə Düzkənd (Axuryan), Agin (Ani) və Ərtik (Artık) rayonları təşkil edilmişdi. Amasiya rayonunun 594 kv.km, Qukasyan rayonunun 547 kv.km, Ani rayonunun 429 kv.km, Axuryan rayonunun isə 576 kv.km ərazisi olmuşdur" (31, 12).

Qeyd edək ki, Meğrişad, Cradzor kəndləri sonralar bu adla adlanmışdı, çünki bu kəndlərə axbarlar (türk ermənіləri) gəlib yerləşmişdilər (34).

Bu qeyd olunan tarixi ədəbiyyatdan da göründüyü kimi, Amasiya bölgəsində ermənilər yaşamamışlar. Onlar sonralar, yəni XX yüzilliyin əvvəllərində Muş, Sarıqamış, Van, Qızılçaxçax və s. ərazilərdən gələn axbarlar (türk ermənіləri) olmuşlar.

Ağbabanın Ağbaba türklərinin əzəli yurdu olduğunu buradakı toponimlər də təsdiq edir. Dağlar (Ahar-Bahar, Bığelli, Ağbaba, Kaloğlan, Göydağ və s.), dərələr (Dərvişin dərəsi, Sınıq, Mumuxanın dərəsi və s.), çaylar (Qaraxan, Lalaxan, Seldağlan, Qızılkilsə, Dana sulağı və s.), ziyarətgahlar (Ağbaba, Şişin ocağı, Öysüz ocağı, Süd daşı və s.) və digər yer-yurd adları dediklərimizi təkzib etmir. Bunu B.Əsgərov da təsdiq edir. O yazır: "Ağbaba və ona bitişik Şörəyeldə türkdilli tayfaların yaşaması eramızdan əvvələ aid edilir. Qədim qəbiristanlıqlardakı qoç və at heykəli, qəbirüstü abidələr bu yerlərdə oğuz qəbilələrinin yaşadığını sübut edir" (18, 14).

Bu toponimlərdən "Kaloğlan", "Dana sulağı" kimi yer-yurd adları adamın diqqətini çəkir. Burada "Kaloğlan" Anadolu türkcəsindədir, mənası "Keçəl" deməkdir. Bu, Ağbabanın Şərqi Anadolu torpağı olduğunu da xatırlatmaqdadır (36).

"Dana sulağı" deyilən ensiz çaydır, "sulaq" burada "sulu olan" anlamındadır.

Amasiyada rastlanan Topqaya, Qatarqaya kimi siklopik tikililər tunc dövrünün abidələri kimi diqqəti cəlb edir. Topqaya adlı iki tikili məlumdur. Bunlardan biri Qaraçanta, o biri Göllü kəndinin yaxınlığındadır. Qoncalı, İbiş, Qaraçanta və digər kəndlərdə rastlanan daş qutu qəbirlər də bölgənin qədim tarixini əks etdirir. Bu, bu bölgədə türklərin qədimlərdən yaşadığını bildirməkdədir (39).

Ağbabanın meşələri, zəngin heyvanlar aləmi olmuşdur. Oxçoğlu, Güllübulaq ətrafındakı seyrək meşəliklər, Söyüdlünün yaxınlığındakı, yəni təpələrin yamacındakı topa-topa ağaclıqlar, dərələrdəki pöhrəliklər, Çaxmaq tərəfdəki, sərhədə yaxın ərazidəki kiçik meşəlik o meşələrdən yadigardır (28, 12).

Bəs bölgənin neçə yaşayış məntəqəsi olmuşdur? Ermənilərin buraya axını yerli əhaliyə necə təsir göstərmişdir? Bu suallara cavab vermək üçün yenə B.Əsgərova müraciət edirik. O yazır: "Amasiya rayonu 31 kəndi əhatə edirdi. Bunların dördü (Xənçəlli, Bozqala, Kiçik Təpəkənd, Qızılkilsə) 1939-cü ildə müvafiq olaraq Balıqlı, Çaybasar, Böyük Təpəkənd və Qarabulaq kəndlərinə birləşdirilmiş, əhalisi də müvafiq şəkildə həmin kəndlərə köçürülmüşdür.

Bu qeydlərdən məlum olur ki, ermənilər qəsdən Xəncəlli, Bozqala, Kiçik Təpəkənd və Qızılkilsə kimi kəndlərin əhalisini zorla köçürərək bu kəndlərin xaraba qalmasına nail olmuşlar.

Ağbaba ərazisi əsasən dağlıq yer olduğundan burada əkinçilik və maldarlıq inkişaf etmişdi. Burada əsasən dənli bitkilər (arpa, buğda) əkilmiş, kifayət qədər taxıl tədarük olunmuşdur.

Meyvəçilik əsasən Amasiya rayonunun Şörəyel kəndlərində (Güllübulaq, Oxçoğlu, Qaraçanta və Mağaracıq) inkişaf etmişdi. Bu bağlarda yetişən alma, armud öz ətrinə, dadına görə yüksək qiymətləndirilirdi (35).

Meyvəçilik cəmi bir neçə kənddə inkişaf etsə də, həmişə Ağbabada alma-armud bol olur, Gümrü bazarında, eləcə də Amasiya (rayon mərkəzində) bazarında da satılırdı (34).

Yekun olaraq onu deyə bilərik ki, Ağbaba bölgəsi dağlıq ərazi olsa da qədim tarixə malik, etnonimlərlə zəngin, Türkiyə ilə doğma bağlarla bağlı olan bir yer-yurd olub, az tədqiq olunmuş, Sovetlər İttifaqı dönəmindən axtarış və tədqiqatlardan uzaq tutulmuşdur. Məqsəd o olmuşdur ki, yerli əhali, yəni Ağbaba türkləri bölgənin tarixini, etnoqrafiyasını, musiqi folklorunu öyrənməsinlər, milli ruh, soy-kök xatırlanmasın. Amma araşdırmalar göstərir ki, bu qeyd etdiklərimizi ağbabalılar öz iç dünyalarında, folklorda, xalq nəğmələrində yaşatmış, milli ruhu ölməyə qoymamışdır.

1.2. Rayonun mədəniyyəti, etnoqrafiyası və folklor ənənələri

Ağbaba bölgəsi Şərqi Anadolu ərazisində yerləşdiyindən həm Azərbaycan, həm də Anadolu mədəniyyətlərindən faydalanaraq zəngin folklor örnəklərinin yaranmasına, müxtəlif sənətlərin tərəqqisinə, adət-ənənələrin qorunub saxlanmasına nail olunmuşdu. Ağbaba kəndlərində mədrəsə təhsili alanlar, daha sonralar gimnaziya bitirənlər vardı. Buradakı axund və mollalar dini təhsillə bərabər təbiət elmləri, dəqiq elmlər barədə də məlumatlara malik idilər (57). Demək olar ki, hər bir kənddə azı iki daraba otaq vardı. Daraba otaq o biri otaqlara nisbətən iri olurdu. Belə otaqların hər birinin uzunluğu 11-12 m, eni 7-8 m olub, üç tərəfdə divar boyunca taxtlar qurulmuşdu, ancaq qapı olan divarda taxt kəsilmirdi. Taxtların eni 1,8-2 m olub,

təxminən 70-80 sm hündürlüyündə dirəklər üzərində qurulurdu. Taxtın üstünə nimdərlər və mütəkkələr düzülürdü. Bir küncdə soba və ya ocaq (buna az təsadüf olunurdu), buxarı yerləşirdi. Sobada kərmə yanacaq kimi istifadə edilirdi (30, 76). Ortalığa palaz, həsir, xalça, xalı salınırdı. Qeyd edək ki, belə otaqlar ancaq Çıldır-Qars tərəfdə rastlanırdı. Üstəlik, bu otaqlar çoxsaylı lampalarla işıqlandırılırdı. Qışda daraba otaqlar həm isti, həm də işıqlı idi deyə aşıq məclisləri və digər yığıncaqlar burada keçirilirdi. Adətən bu məclislərdə qadınlar, uşaqlar iştirak edə bilməzdilər (41). Daraba otağın tavanına, ağaclara naxış və bəzəklər vurulmuşdu. Bu, tilsim kimi ailəni, onun üzvlərini qada-bəladan qoruyurdu – ağbabalılar belə də düşünürdülər (35).

Ağbabada zurnaçılar dəstəsi də vardı. Məsələn, Güllübulaq, Oxçoğlu, Qaraçanta, Göllü, Çaybasar, Güllücə, Amasiya, Qaranamaz, Mağaracıq və digər kəndlərdə zurnaçılar dəstəsi vardı. Bu dəstə cəmi üç nəfərdən ibarət idi (36). El arasında bunlara toyçular deyirdilər. "Zurnaçı" (buna çox vaxt qaydadöndərən də deyirdilər), "zuçu" (dəmkeş), toyçu (dəfçi, nağara vuran). Zurna qaydaları içərisində yallılar daha çoxdu. "Əsgər oğlan", "Çəçələbarmaq", "Qaladan qalaya", "Ağrı dağından endim", "Ala gülbəngi" belə havalardandı (30, 78).

Zurnaçı İsa, Ramazan (Düldülüçalan), Toyçu Xəlil, Toyçu Binnət, Toyçu Yunus, Zurnaçı Vilə, Zurnaçı Əsədullah, Zurnaçı Müştaq, Zurnaçı Aslan, Zurnaçı Elbəyi, Toyçu İbrahim, Zurnaçı Müslüm kimi el sənətkarları Ağbabada xeyir işləri yola verirdilər (37). Bu el sənətkarlarından Düldülüçalan ən tanınmış zurnaçı sayılırdı. Adətə görə, zurnaçıların hər birinin balabanı da vardı. Onu zurnaçılar xrom çəkmələrinin boğazına qoyurdular. Ən usta balabançı Zurnaçı İsa sayılırdı (42). Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, hazırda da zurnaçı dəstələri var. Qəşəm İsa oğlu, İsmixan İsa oğlu, İsa Qəşəm oğlu, Zurnaçı İsanın oğlanları və nəvəsi onun yolunu davam etdirirlər, yəni bu sənət atadan oğula

keçmişdir (43). Zurnaçı Naib, Zurnaçı Məmməd kimi sənət-karlar yetişib (44).

Ağbaba ərazisində maldarlığın, qoyunçuluğun inkişafı bölgədə toxuculuğun tərəqqi etməsinə imkan yaratmış, palaz, kilim, xalça toxumağa başlanmışdır. Ağbabada həsirtoxuma da inkişaf etmişdi. burada iplik adi qara cil sayılırdı. Bu cil uzun, qidasız olduğu üçün heyvan yemi sayılmırdı. Həmin çayırın otu biçilməsə də cili biçib gətirir, ondan iplik eləyib cil həsir toxuyurdular (48). Cildən həsirtoxuma işi daha çox qıtlıq, yoxsulluq illəri ilə bağlı yaranmışdır. Etiraf etmək lazımdır ki, hər bir cil həsir kamil sənət əsəri idi (49).

Rayon ərazisində geniş yayılan sənət kəsib-tikmədir. Bu işi qız-gəlinlər yaxşı bilirdilər. İşin özünə görə ustaları vardı. Çitdən, ləstikdən, əməlkandan, şaldan, ipəkdən, məxmərdən və s. parçalardan istifadə edirdilər. Kəsib-tikmə ilə gərdəkbaşı, peşkir bağı, yük örtükləri, yastıq üzləri hazırlanırdı (11, 19).

İşin yaxşı tərəfi o idi ki, bu vaxt ya nanay, ya da ki, qımqımı oxunurdu. Bu, işin həvəslə və zövqlə davam etdirilməsinə şərait yaradırdı (45). Bir az öncə adını çəkdiyimiz ləstik nisbətən çitdən yaxşı parça sayılırdı, əməlkan isə çitdən qalın, ucuz, qiymətli parça idi.

Gərdəkbaşı nədir? – sualına cavab vermək üçün bu barədə məlum olanlara üz tuturuq: "Gərdəkbaşı – uzunluğu bir neçə metr, eni iki qarış olub, gərdəyin yuxarı hissəsinə səliqə ilə tikilirdi. Onun astarı əməlkandan, üstü ləstikdən (qara, yaşıl və s.), onun üstü müxtəlif parçalarla (şal, ipək, ləstik, məxmər və s.), müxtəlif fiqurlarla süslənir, bəzədilirdi. Əvvəlcə bu fiqurlar (yemiş, möhri-Süleyman, qoç buynuzu və s.) qayçı ilə kəsilir, sonra bu fiqurlar səliqə ilə gərdəkbaşına tikilir, işlənirdi (11, 19).

Peşkirbağı əl-üz dəsmalının asıldığı bağdı. O üçbucaqşəkilli idi, kəsib-tikmə ilə hazırlanmışdı. Kəsib-tikmənin bütün işləri (gərdəkbaşı, peşkirbağı, yük örtükləri, yastıq üzləri) gözəl sənət əsərləri sayılırdı (46).

Ən süslü, gözəl görünüşlü baş geyimi dingə idi. Dingə gəlinlik simvolu, nişanı idi. Ərə getməyən ərgən qıza heç vaxt dingə qoymazdılar (18, 138).

Ağbaba bölgəsində dulusçuluq da geniş yayılmışdı. Son vaxtlara qədər qalan dördpudluq küpələr, çanaqlar, çölməklər dediklərimizin səhihliyini göstərir. Rayonda təndirqoyma dulusçuluqdan qalma idi. Təndir iki növdü: iri, ocaq təndiri. Ocaq təndiri nisbətən balaca olub, təndir damının bayır tərəfində olurdu. Onun üstündə xörək bişirirdilər (47).

Ağbaba bölgəsində Novruz bayramı olduqca şən əhvalla keçirilirdi. Qızlar niyyət edir, "çillə çıxarır", nanay oxuyurdular. "Çillə çıxarmaq" suyu on-on iki yaşlı bir uşaq gətirməli, yolda kimsə ilə danışmamalı idi. Həmin suyu iri bir qaba tökür, içinə xam pambıq dolanmış iki iynəni qaba salırdılar. Əgər onlar bir-biri ilə toqquşsa niyyət tutanın niyyəti qəbul edilmiş sayılardı. Sadəcə bu vaxt evdə ərgən qızlardan başqa adam iştirak edə bilməzdi. Bu, onlara sərbəstlik verilməsi ilə bağlı idi (37).

Ağbabada toy adətləri də maraqlı idi. Bu xeyir iş bəlgə, nişan və toydan ibarət idi. Bəlgə ad eləmək, nişan mərasimi bəlgəyə nisbətən geniş olub, həm qız, həm oğlan tərəfin adamlarını əhatə edirdi. Gəlinə daha bahalı üzük, qızıl sırğa və boyunbağı təqdim olunurdu (50). Həm də bu mərasimdə hər iki tərəfdən xeyli adam iştirak edə bilərdi. Digər tərəfdən mərasimin yadda qalması, xoş keçməsi üçün bir neçə saatlığa zurnaçılar dəstəsi də dəvət olunurdu. Bu vaxt "Çəçələbarmaq", yəni yallı oynanırdı. Təbii ki, bu nanayoxuma ilə müşayiət olunduğundan mərasim yaddaqalan olurdu (Əskər müəllim, 84 yaşlı, Qaraçanta kəndi).

Toy mərasimi daha möhtəşəm keçirilirdi. Adətən, iki şax hazırlanırdı. Birini sağdiş (oğlan), digərini soldiş (bacı) süsləyir, müxtəlif meyvə, konfet, rəngli saplarla bəzəyirdilər. Gəlin bəy evinə yaxınlaşan kimi bəylə gəlinin ayaqları altında qurban kəsilirdi. Qurbanın qanı bəyin ata-anasının alnına çəkilirdi. Bu vaxt gəlin qurbanın bədəni ilə başının arasından keçirdi (34).

Birdən cavanlar bəyin atasını zorla yerə yıxırdılar. Guya güləşirdilər, arvad kişini yıxdı. Təbii, kişi acıqlansa da onun qoluna girib könlünü alırdılar (Əskər müəllim, 84 yaşlı, Qaraçanta kəndi). Bizə elə gəlir ki, alına qanın çəkilməsi, eləcə də təzə gəlinin qurbanın başı ilə gövdəsi arasından keçməsi yeni, təzə bir ailənin yaranmasına işarətdir. Xalq arasında qan ayrılmaq anlamındadır (37).

Bəylə gəlin qapıya yaxınlaşanda dərhal bəy damın üstə çıxar, sağdiş, soldiş da yanında əlində sini gözləyərdi. Sininin içi xırda pulla, saçaqlı konfetlərlə, şirniyyatla dolu idi. Bəy əlində qırmızı alma tutub gəlinin bir az da qapıya yaxınlaşmasını gözləyirdi. Adətə görə, bu qırmızı alma öncədən bıçaqla doğranır, amma elə edilirdi ki, dilimlərə ayrılmasın. Bunu ona görə edirdilər ki, alma gəlinin başına zərər yetirməsin. Çünki bəy bu almanı gəlinin başına atırdı (Etibar Fərzəliyev, 58 yaşlı, Qoncalı kəndi).

Ağbaba bölgəsində mərasimlər tez-tez keçirilir, nanay və xalq nəğmələri ilə müşayiət olunduğundan həmişə sözdə-söhbətdə xatırlanırdı.

Gəlin bəy evinə gələn kimi zurnaçılar dəstəsi toy babasının müşayiəti ilə təzə gəlinləri "Gəlin Məmmədi" havasının sədaları altında təzə gəlinin başına yığardılar. Biz bu barədə informatorlarla dəfələrlə görüşsək də "Gəlin Məmmədi" haqqında heç nə öyrənə bilmədik.

Bəs toy babası kimdir? Mağarda zurnaçılar dəstəsinə nəzarət edən, oynayanları növbə ilə oyuna dəvət edən şəxsə toy babası deyirdilər. Toy babası adətən ortayaşlı kişilərdən seçilirdi. Bu şəxs gözəl avazlı, cəld, cəsarətli, yallı oynamağın ustası bir adam olmalı idi (Ziyatxan müəllim, 74 yaşlı, İlanlı kəndi). Adətən, toy babası əlində zoğal çubuq yerə döyə-döyə oynayar, adamları nəşələndirərdi. El adətinə görə, mağarda qız-gəlin bir, cavan-comrul, gənc oğlanlar, kişilər o biri tərəfdə olurdular (37).

Toylarda da nanayoxuma ilə müşayiət olunan yallılar xüsusilə adamların ruhunu oxşayırdı.

Mağarda sonda təzə gəlin meydana çıxırdı. Əvvəllər onun başına bahalı parçalar atar, sonra qolunun üstə atardılar. Sonralar bu, pulla əvəz olundu (35).

Gecə saat bir olanda zurnaçılar dəstəsi "şax qaldırmağa" gedirdilər. Yəni hər iki şax qara zurnanın sədaları altında bəy evinə gətirilirdi. Adətə görə, hər iki şax təzə bəyin əli ilə pozulurdu (Bəysafa Hacıyev, 55 yaşlı, Hamasa kəndi).

Ağbabada "gəlinin seyrana çıxması" mərasimi də maraqlı idi. Bu da qız-gəlin məclislərini xatırladırdı. Yəni qız-gəlinlər iştirak edirdilər (50). El adətinə görə, təzə gəlinlər üç ay müddətində evdən bayıra çıxa bilməz, kəndə, şəhər-bazara gedə bilməzdilər. Bu müddətdə təzə gəlin yengənin dediklərinə əməl etməli idi. Yengə ortayaşlı, təcrübəli bir qadın olub, təzə gəlinə evin qibləsini öyrədirdi. Nə vaxt, nə etməli olduğunu başa salırdı. Ona evdə yaşlıların yanında özünü necə aparmağı ona anladırdı (Tofiq müəllim, 73 yaşlı, Qaraçanta kəndi). El arasında bir deyim də (Gedənə yengə, gələnə dingə) belə yaranıb. Burada gedən ata evindən gedən qız-gəlin nəzərdə tutulur. Buna yengə, yəni təcrübəli bir qadın məsləhət və göstəriş verməlidir. Dingə olduqca süslü baş geyimi olub, gəlinliyin simvoludur (50).

Üç ay başa çatan kimi qız-gəlin yığılıb Öysüzün ocağını ziyarətə gedər, qurban kəsərdilər. Bundan sonra qız-gəlin yemək-içmək, şirniyyat götürüb bir səfalı yerə gedər, məclis qurardılar. Burda yallı gedər, nanay oxuyardılar. Təbii ki, bu məclislərdə də yeni-yeni nanaylar yaranardı.

Biz söyləyicilərlə görüşlərdə Ağbabada musiqi folklorunun inkişaf etməsində mərasimlərin, məşğuliyyətlərin, müxtəlif olayların rolunun az olmadığı qənaətinə gəldik. Məsələn, bir nanayın yaranması ilə bağlı bir rəvayətə də rast olduq.

Rəvayətə görə bir oğlan bir qıza aşiq olur. Qız da ona biganə qalmır. Di gəl oğlan olduqca utancaq olduğundan ürəyini açа bilmir. Bir tərəfdən də elçilər qız atasının qapısının kəsdirirlər. Qız elçiləri əliboş yola salsa da, qız atası qızına deyir:

– Bala, belə olmaz, bu cavanlardan birini seç.

Qız baxır bıçaq sümüyə dayanıb, sevdiyi oğlan xəbər göndərir:

– Axşama atanı bizə elçiliyə göndərməsən məndən əlini üz.

Bu ismarıc oğlana çatan kimi o az qalır dəli olsun. Tələsik evdən çıxır, elə çaşır ki, sevdiyi qızın atasının evinin yanına gəlsə də evin qapısını tapa bilmir, çəpərin ətrafında dolana-dolana qalınca onun sevgilisi bədahətən deyir:

Çəpər basma, çəpər basma, dolan yar, gəl içəri,
Bizə mehman, bizə mehman olan yar, gəl içəri.
(Səfər müəllim, 80 yaşında, Oxçoğlu, kəndi)

Bölgə ərazisində qonşu haqqını tanımaq, bir-birinə əl tutmaq, xeyirxahlıq etmək, əməyə böyük məhəbbət, böyüklərə sayqı, adət-ənənələrə ehtiram yaşadılırdı, halallığa, yurdcanlığa xüsusi dəyər verilirdi (51).

Kəndlərdə qadınlar da kişilər kimi zəhmətkeş və işlək idilər. Bununla belə bütün işlərin axarında getməsi üçün müxtəlif nəğmələr oxunurdu. Bu, sadəcə ənənə şəklinə düşmüşdü. Məsələn, qış hazırlığı əriştəkəsmə olmadan, yarma iməciliyi keçirilmədən başa çata bilməzdi. Yəni bu işlərin hər biri hər kəsdən zəhmət tələb edirdi. Yarma iməciliyində kirkirənin qolunu hərləmək asan deyildi, qadınlar bir-birini əvəz edir, arada bir nanay da deyirdilər. Əriştəkəsmədə də nanaysız keçinmək olmurdu, çünki xalq nəğməsi qız-gəlinə sanki güc verir, onları işə həvəsləndirirdi (52).

Artıq adət halına düşmüşdü, Novruz bayramında "çilə çıxarma"da nanayoxuma xüsusilə yaddaqalandı. Təbii ki, xeyir işlərdə də nanayoxuma xüsusi zövqlə davam etdirilirdi, eyni zamanda təzə gəlini orta yaşlı birisi öz bacarığına uyğun tərifləyirdi. Bu avazla oxumaya "Gəlin tərifi" deyirdilər (53).

Bəli, musiqi duyumu ağbabalılara həmişə xeyir-bərəkət, ruh gətirmişdi, buna görə də zəhmətdə ondan istifadə edir, yorğunluqlarını unudurdular.

II FƏSİL. AĞBABA MUSİQİ FOLKLORUNUN JANRLARI

2.1. Rayon ərazisində aparılan folklor toplama işləri

Bölgə ərazisi Türkiyə ilə, daha doğrusu, Çıldırla, Qarsla yaxın və bağlı olduğundan hələ XIX yüzilliyin 80-ci illərindən çar çinovniklərinin xüsusi nəzarəti altında olmuş, bu bölgənin şifahi xalq ədəbiyyatının toplanması, etnoqrafiyasının öyrənilməsi istiqamətində heç bir addım atılmamışdır. Sadəcə, istər folklor, istərsə də adət-ənənələr, gələnəklər ağızdan-ağıza keçərək yaşadılmışdır. Təbii ki, yerli əhaliyə münasibət Sovet hakimiyyəti illərində də dəyişilməmiş, bəlkə bir az da sərtləşdirilmişdir desək, yerindədir. Yəni Ağbaba ərazisinin Türkiyə ilə sərhəddə olması, əhalinin qəlbindəki "türk məhəbbəti" həmişə sovet-erməni rəhbərliyini vahimələndirmişdir. Digər tərəfdən Sovet hakimiyyətinin "qardaşlıq", "dostluq", "beynəlmiləlçilik" kimi saxta şüarlarla, bir sözlə, Sovet ideologiyası vasitəsilə yerli əhaliyə az-çox təsir göstərirdi (54). Digər tərəfdən bu ərazi mərkəzdən uzaqdı, ucqardı, dağlıqdı, eyni zamanda bölgədə toplama işi aparmaq, toplanıb yazıya alınanları kitab halında çap etmək üçün lazım olan vəsait yoxdu (39). İşin mənfi tərəfi o idi ki, texniki imkanlar da yox dərəcəsində idi. Buna görə toplanan musiqi folkloru örnəklərinin motivləri nota alınmadı, neçə-neçə xalq nəğməsinin motivi unudulmuşdur. Təbii ki, Sovet hökumətinin qadağaları, "türk" sözündən xoflanması, dəhşətli 37-də, sonrakı müharibə illərində Ağbabanın kəndlərində tutatutlar, sürgünlər nəticəsində elə ailə yoxdu ki, ailə başçısı "pantürkist", "türk casusu" bəhanəsi ilə qaralanmasın. Məqsəd yerli əhalinin sayını azaltmaq, bölgədə ermənilərin nüfuzunu artırmaqdı (57). Buna görə də folklor materiallarının toplanması işləri XX yüzilliyin 80-ci illərindən başlansa da bununla bağlı toplama kitabları XX yüzilliyin 80-ci illərindən

başlanmış, Əli Şamil, alimlərdən Ə.Cəfərzadə, S.P.Pirsultanlı Ağbaba folkloru ilə maraqlanmışlar. Onlar bir neçə dəfə çətinliklə də olsa Ağbabanın Şörəyel kəndlərində (Qaraçanta, Oxçoğlu) olmuşlar (50). Sənətşünas Azad Ozanın da zəhmətini dəyərləndirmək lazımdır. O, ilk dəfə Ağbabalı Aşıq İsgəndərdən bölgəyə məxsus on yeddi saz havasını yazıya almış, Ağbabaya gələn ilk musiqişünas kimi yaddaşlarda qalmışdır (58).

Bölgənin folklor örnəklərinin toplanmasında həvəskar toplayıcılar əsas rol oynayırdılar. Zivər Əziz qızı, Tacir Qurbanov, Qəşəm Vəliyev və digərləri belələrindəndi (37).

Qeyd etdiyimiz kimi, XX yüzilliyin 80-ci illərindən Ağbaba bölgəsinin folkloru ilə bağlı kitablar işıq üzü görməyə başladı. A.Ağbaba, A.Bayramov, S.Orucoğlu, Tacir Qurbanov kimi ziyalıların cəfakeşlikləri sayəsində Ağbaba folklor örnəkləri ictimaiyyətə çatdırıldı. Bu kitablar təxminən, aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Ağbaba folkloru (III kitab) (Tərtib edən: Sürəyya Ağbabalı) (2)
2. Aslan Bayramov. Oğuz elindən, ozan dilindən (12)
3. Qaçaq Usuf (tərtib edən: A.Ağbaba) (14)
4. Aşıq İsgəndər Ağbabalı. Ayırdılar Ağbabadan (tərtib edən: Tacir Səmimi) (3)
5. Aşıq Paşa Göydağlı. Ağbabadan köç gəldi (tərtib edən: T.Səmimi) (25)
6. Murğuz duyğuları (tərtib edən T.Səmimi) (26)
7. Duman dağı bürüdü (tərtib edən: T.Səmimi) (13)
8. Tırınqılar (Tərtib edən: T.Səmimi) (27)
9. Ağbaba folkloru, VIII kitab (tərtib edənlər: H.İsmayılov, Tacir Qurbanov) (1)
10. Aşıq Nəsib (tərtib edənlər: H.İsmayılov, T.Qurbanov) (5)
11. Çorlu Məhəmməd. Ərş-əlaya bir yolum var (tərtib edən: T.Səmimi) (21)
12. Dingəm dinar (tərtib edən: T.Səmimi) (11)

13. Tacir Səmimi. Qədim oğuz yurdu Düzkənd kəndi (22)
14. Tacir Səmimi. Gülsehran (30)
15. Köhnə kişilər (tərtib edən: T.Səmimi) (23)
16. Həmzə ağa (tərtib edən: T.Səmimi)

Biz o fikirdə deyilik ki, Ağbaba bölgəsi ilə bağlı işıq üzü görən kitabların tam siyahısını təqdim etmişik. Sadəcə, bizə məlum olanları göstərmişik. Əlbəttə, həmin qeyd olunan kitablar sayca çoxdur.

Bu siyahıdan da göründüyü kimi, bu folklorşünaslar arasında bizim xeyli toplama işlərimiz var. Musiqi folkloruna, onun öyrənilməsinə və toplanmmasına xüsusi diqqət yetirmişik. Elə təsadüfi deyildir ki, Ağbabanın musiqi folklorunda özünəməxsus yer tutan tırınqılar haqqında ilk söz deyən də, bu folklor örnəklərini toplama da bizə aiddir. Bizim "Dingəm dinar", "Tükənməz sözün, Ağbaba", "Gülsehran", "Murxuz duyğuları", "Ağbaba folkloru" və digər folklor kitablarımızda nanay və tırınqılardan xeyli nümunələr də toplanmışdır.

2.2. Musiqi folklorunun janrları: qımqımılar, nanaylar, holavarlar, tırınqılar, digər nəğmələr

QIMQIMILAR

Ağbaba musiqi folklorunda qımqımılar da xüsusi yer tutur, sayca azdır, toplanıb yazıya alınması da çətindir. Çünki hər bir qımqımı onun müəllifinin iç dünyasını, şəxsi dərdini əks etdirir.

Qımqımıları motivlərinə görə iki yerə bölmək olar: qəm və dəm qımqımıları.

Qımqımılar xəlvət yerdə pəsdən avazla söylənir. Əgər onu deyən dərdlidirsə onu dərd üstündə, yox, bunun əksidirsə, qımqımını dəm üstə deyir (39). Bəs qımqımının həcmi necədir? Həcmcə nisbətən kiçikdir, cəmi bir neçə cümlədən ibarət olur. Qımqımının həcmi onun müəllifindən asılıdır. Yəni qımqımı

deyən onu bir neçə cümlə ilə də, nisbətən daha uzun formada avazla da oxuya bilər. Qımqımılar daha çox Ağbaba qaravəllilərinə bənzəyir. Bir fərqi var – diqqət mərkəzində dərd-dəm dayanır. Digər tərəfdən toplanan materiallar göstərir ki, nədənsə qımqımıların çoxu qəm üstə deyilir.

Bu da təsadüfi hadisə deyil, çünki bu ərazi Qarsla, Çıldırla doğma bağlarla bağlandığından rus-erməni rəhbərliyini həmişə narahat edirdi deyə Ağbabada elə kənd yox idi ki, adamları Sovet hökumətinin təqibini görməsin. Tutulanlar, uzaq Qazaxıstana sürgün olunanlar az deyildi. Buna görə də yen-yeni qımqımılar, adətən, qəm üstə yaradılırdı (39).

Ağbaba qımqımıları folklorşünas alim T.Qurbanov, bir də el şairi Sultan Orucoğlu tərəfindən toplanmışdır. T.Qurbanov on, S.Orucoğlu cəmi üç qımqımı toplamışdır. Qeyd edək ki, T.Qurbanov bu folklor örnəklərinin çoxunu Xəstə Zərnişandan (informator 80 yaşlı olub, əslən Təzə İbiş kəndindəndir) toplayıb yazıya almışdır. İndi həmin toplama işindən bir qımqımını tam veririk: "Heş bilmirəm nələr oldu, dərd ürəyimi dələr oldu. Damım altında tək, yanımda da üç uşax, sən taleyin işinə bax! Nə səsin gəldi, nə sədan; ürəyimə düşəydi qadan. Bizi gözü yolda, qulağı səsdə qoydun. Çox həsrət çəhdim, göz yaşı töhdüm. Nə özün gəldin, nə sədan gəldi, nə də ürəyim sənsiz dincəldi. Yana-yana, bu dərdi qana-qana yaşadım... Dərdi daşıdım... Əhməd deyəndə ürəyim qofdu, gözüm dörd oldu: yaqın gəlir dedim. Əmə nə gəldin, nə mana əl verdin, nə bu halımı gördün".

Bu qımqımıların mətni dedikcə diqqətçəkicidir, poetikdir. Odur ki, biz bunu şərti olaraq şeir şəklində, misralarla vermək qərarına gəldik.

Heş bilmirəm nələr oldu,
Dərd ürəyimi dələr oldu...
Damın altında tək,
Yanımda da üç uşax...

Sən taleyin işinə bax!
Nə səsin gəldi, nə də sədan,
Ürəyimə düşəydi qadan.
Biri gözü yolda, qulağı səsdə qoydun,
Çox həsrət çəhdim, göz yaşı töhdüm...
Nə özün gəldin, nə sədan gəldi,
Nə də ürəyim sənsiz dincəldi.
Yana-yana,
Bur dərdi qana-qana
Yaşadım...
Dərdi daşıdım...
Əhməd deyəndə ürəyim qofdu,
Gözüm dörd oldu:
Yaqın gəlir dedim.
Əmə nə gəldin,
Nə mana əl verdin;
Nə bu halımı gördün.

Bu qımqımıda Sovet hakimiyyətinin qaraladığı bir ailənin dul qalan qadınının dərd-səri qəmli bir dillə verilmişdir. Bu folklor örnəyindən də göründüyü kimi bu qadın "damın altında, tək, üç uşaqla" qalıb. Amma gözlərini yoldan çəkə bilmir. Qəlbində hələ bir ümid var: "Bəlkə gəldi". Amma qımqımının sonunda bu ümidin də şam kimi söndüyünü görürük. Çünki müəllif "əmə nə gəldin, nə mana əl verdin" deməklə bunu göstərir. Gördüyümüz kimi, qımqımı kədərli bir qadının ürək çırpıntılarını əks etdirir. Təəssüflər ki, bu folklor örnəyinin motivi, avazla oxunması qorunub saxlanmayıb. Əlbəttə, bu da olsa bu musiqi örnəyinin necə möhtəşəmliyi bir az da aydın görünərdi.

Mətndən də göründüyü kimi, bu verilən folklor materialı cəmi bir neçə cümlədən ibarətdir, daha çox nəzm parçalarını xatırladır, poetikdir, yadda yaxşı qalır. Məhz bu poetiklik, eyni

zamanda sadə deyim çox cəlbedicidir. Odur ki, ayrı-ayrı qımqımılardan parçalara nəzər yetirək: "Arada çısır, dirəhlər, asta-asta əsən küləhlər... Durmuşam sinorun yanında, dərd canımda". Bu parçadakı poetiklik aydın verilib, eyni zamanda buradakı Ağbaba dialekt sözləri həm maraqlıdır, həm də təbiilik baxımından da çox uğurlu alınıb. Az sözlə bir mənzərə cızılıb. Yəni sərhəd direklərinin yanında duran dərdli birisi... Tikanlı məftillərin yanında dayanıb. Dərdi nədir bu adamın? Qardaş-bacısı, qohumları o tərəfdə qalıb (39). "Çısır" "tikanlı məftil", "sinor" ("sınır" sözünün təhrifi) "sərhəd" anlamındadır. "Sınır" sözü Anadolu türkcəsindədir.

Digər bir örnəkdə Sovet hökumətinə dərin nifrət və kin xüsusi əks olunur:

"Sovetin gəlişinə bax, gədə-güdənin gülüşünə bax, qurban olum, ay Allah" (29).

Qımqımılarla tanış olduqca bu folklor örnəklərinin tırınqılarla səsləşdiyini görməmək olmur. Dərd-sər, kədər olduqca tünd boyalarla verilir.

Yaşı yüzü keçən Cəlil babanın dediyi qımqımı bu yaşlı adamın ağır dərdini izhar edir: "Dedim uşaxlarım olar – mana qol-qanat olar, ürəyimdəki qohum-qardaşın yeri dolar. Nə oğuldan qardaş oldu, nə qızdan bacı, dərd çəkif ağladım acı-acı" (29). Burada yaşlı bir kişinin təsəlli tapması üçün öz övladlarına bacı-qardaşlarının adlarını verdiyi məlum olur. Amma bu, müəllifi sakitləşdirə bilmir, öz dediyi kimi "dərd çəkib ağlayır acı-acı".

Qımqımıların yaranması, oxunması barədə el şairi Sultan Orucoğlunun mülahizələri də maraqlıdır: "Qımqımı qımıldanmaq (tərpənmək), ehtizaza gəlmək mənasındadır. Bu janrın əsasında fərdi istək və arzular, hisslər lirik bir hüzn, qəm çaları, həsrət durur. Qımqımı deyən əlində gördüyü işə (corab, xalı toxumaq və s.), xatirə və xəyallarına o qədər aludə olur ki, özünü unudur, "mən" dünyasına qapılır. Bu janr üçün yüksək emosionallıq, ülvilik və həzinlik xarakterikdir" (19, 124-125). Sultan

Orucoğlu beş qımqımı toplayıb yazıya almışdır. Bu folklor örnəkləri istər struktur cəhətdən, istərsə də formasına, on bir hecalı olmasına görə tırınqıları xatırlatsa da, buradakı hiss-həyəcan, həsrət şəxsi olub, yurd, vətən dərdini əks etdirmir, qürbət nəğmələrini xatırlatmır. Bu folklor örnəklərinin ən orijinal cəhəti odur ki, bu quruluşda olan qımqımılara demək olar ki, nadir halda rast gəlinir. Biz bu folklor örnəklərini bir-birindən ayırmaq üçün rəqəmlərlə işarələdik.

1.

Üçbulağın dörd bir yanı dərədi,
Bulaq başı yarpız ilə tərədi.
Bir gözəl görmüşəm, ayrı cürədi,
Yollar, yarım gəlir, toz eləməyin.

Üçbulağın dörd bir yanı laladı,
Sel-seylabı çal-çayırı suladı.
Bir gözəl görmüşəm, gözü aladı,
Yollar, yarım gəlir, hız eləməyin.

Üçbulağın dörd bir yanı seyrandı,
Gələnlər-gedənlər ona heyrandı.
Bir gözəl görmüşəm, tıqqı ceyrandı,
Ellər, yarım gəlir, söz eləməyin.

2.

Səngərin önündə çən var, duman var,
Yarın gəlməyinə xeyli güman var.
Tanrı dərgahına and var, aman var,
Açılar inşallah, yolu dağların.

Səngərin önündən sürdüm bərəni,
Qurbana demişəm beşdən birini.

Carçılar söyləsin yarın yerini,
Açılar inşallah, yolu dağların.

Səngərin yolunda on dörd qalaça,
Çən gələ, nərgizi, gülü bol açа.
Qeyibdən yetirə, ağam yol açа!..
Açılar, inşallah, yolu dağların.

3.

Çaxmağın yolunda güllər dəstədi,
Bir gözəl görmüşəm, boyu bəstədi.
Çıxmadı görüşə, yəqin xəstədi,
Ellər, dua verin, muraz üstəyəm.

Çaxmağın yolunda quşlar ötüşər,
Sular axar, bir-birinə qovuşar.
Şahi-mərdan köməyimə yetişər,
Ellər, dua verin, muraz üstəyəm.

Çaxmağın yolunda bir sürü qoyun,
Şişliyin, əkliyin birbəbir sayın.
Haçandır kəsimi bəs bizim toyun?
Ellər, dua verin, muraz üstəyəm.

4.

Qəmərənin üstü xamdı, xozandı,
Sağ yanı xaraba, solu düzəndi.
Bu dərdin baisi qismət yazandı,
Tanrı, taleyimi geri yaz mənim.

Qəmərənin üstü qaş-qaş lodadı,
Dırmıqçılar əl-ətəyin budadı.
Müxənnət yarımın meyli yadadı,
Tanrı, taleyimi geri yaz mənim.

Qəmərənin üstü lay-lay əkindi,
Payız vaxtı bar-bəhəri tökündü.
Müxənnət yar niyə birdən çəkindi,
Tanrı, taleyimi geri yaz mənim.

5.

İlməni etdim coraba, coraba,
Qoy bilsin qohum-qələbə, qələbə.
Yarıma iş tapılmadı,
Bu kəndi qalsın xaraba, xaraba.

Coraba saldım naxışı, naxışı,
Eşindən oldum toxuşu, toxuşu.
Eləmi düşüb yadıma
Yarımın qonıroy baxışı, baxışı.

Coraba vurdum düyünü, düyünü,
Sildim gülab suyunu, suyunu.
Məni yardan eliyənin
Yıxaydı Allah öyünü, öyünü (19, 125-126).

Bizə elə gəlir ki, bu xalq nəğmələrinin mətnləri gələcək tədqiqatlarda da faydalı olacaqdır. Bu folklor örnəklərinin tırınqılardan fərqlərini görürük. Yəni II, III, IV qımqımılar quruluşuna görə digər tırınqılardan fərqlənir. Ancaq digər qımqımılarda fərqlər var. I qımqımının dördüncü misralarında uyğun olaraq iki qafiyələnmə var. I yollar, yellər, ellər; II toz, hız, söz. Burada işlənən "hiz", "tıkkı" sözləri sözləri Anadolu türkcəsindədir. Yəni "hız" "sürət", "tıkkı" "eyni", "oxşar" anlamlarındadır. Qəmərə yer adıdır, kimmerlərlə bağlə yaranmış etnonimlərdən biridir.

Nəhayət, sonuncu qımqımıya nəzər salaq. Burada III və IV misralar bütün bəndlərdə fərqlidir. Birincisi, III misralar bir-biri

ilə həmqafiyə deyil və səkkiz hecadan ibarətdir. Maraqlıdır ki, qımqımının IV misraları da qafiyələnməmişdir. Digər tərəfdən həm I, həm də IV misraların sonu eyni sözün təkrarından ibarətdir.

Bu qeyd etdiklərimizdən əlavə bu qımqımıların hər birinin özünəməxsusluğu var. Düzdür, burada I, III və IV folklor örnəkləri xitablarla diqqət çəkir. Birincidə bu yollara, ellərə, üçüncüdə ellərə, dördüncüdə Tanrıya ünvanlanıb. Bircə fərq ondadır ki, dördüncüdə şikayət motivi qüvvətlidir.

İndi I tırınqının özünəməxsusluğuna baxaq. Bu, özünü III misralarda aydın əks etdirir. Buradan bu təsvir olunan gözəlin "ayrı cürə", "gözü ala", "tıqqı ceyran" olması onun gözəlliyini göstərir. Yəni fəslin gözəl vaxtıdır, dörd bir yan gül-çiçəklə dolu, bulaq da çağlamaqdadır. Yəni folklor örnəyi dəm üstə, xoş bir ovqatda deyilmişdir.

II qımqımıda qəm notları olsa da I bəndin II misrasında deyildiyi kimi, "Yarın gəlməyinə xeyli güman var". Çünki aşiqin Tanrı dərgahına andı var. Eyni zamanda ağasına inamı da onun gümanı gəlir.

III qımqımı I qımqımıya nisbətən dəm üstə deyilən qımqımılardandır. Yəni təbiətin gül-çiçəkli, gözəl vaxtıdır. Eyni zamanda burada II folklor örnəyi ilə səsləşmələr də var – burada da özünə inamla bərabər ümid güclüdür, aşiqə Şahi-mərdan (İmam Əli nəzərdə tutulur) kömək edəcəkdir.

IV folklor örnəyindəki şikayət səbəbsiz deyil. Çünki orada təsvir olunan gözəl həm "müxənnət yar" kimi verilib. Səbəbi də bəllidir – başqasına meyillidir. O necə deyərlər, aşiq bu həqiqəti bilsə də ürəyinə söz keçirə bilmir.

Axırıncı qımqımı toxuculuqla bağlı işdə, çox güman ki, corab toxumada deyilmişdir. Təbii ki, burada yarın həsrəti əsas motivdir. Buna səbəb onun uzaqlara getməsidir, çünki ona iş tapılmayıb.

NANAYLAR

Quş qanadla uçar – deyiblər. Tırınqılar Ağbaba bölgəsində yayılan xalq nəğmələrinin qəm qanadıdırsa, nanaylar da dəm qanadıdır. Nanaylar tırınqılara nisbətən sayca daha çoxmotivli və çoxvariantlı olub, yüzlərlə, minlərlədir. Sadəcə, bu xalq nəğmələrinin də çoxu vaxtında-vədəsində toplanıb yazıya alınmadığından itib-batmışdır. Bu ipə-sapa düzülməmiş incilərin ancaq müəyyən hissəsi bölgənin sinədəftərlərindən toplanıb yazıya alınmışdır. A.Ağbabanın, S.Orucoğlunun, S.Hacıyevanın, T.Qurbanovun və digərlərinin kitablarında folklor örnəkləri arasında nanaylara da rast gəlinir. "Nanayların əsas xüsusiyyəti odur ki, avazla oxunur və iki hissədən (nanayarası, vəsfi-hallar) ibarət olur. Nanayarası nanayın əsas motivi sayılır. Buna bəzən el arasında avazlama da deyilir. Əvvəlcə nanayarası (avazlama) yaradılır, sonra isə vəsfi-hallardan istifadə olunur. Beləliklə, yeni nanay formalaşdırılır (33, 20). Bəs bu xalq nəğməsi nanayarası ilə necə oxunur? Tədqiqatçı bunu da xüsusilə qeyd edir: "Nanayarası adətən, ikimisralı olub, hər bir vəsfi-halda hər misra iki dəfə təkrar işlənir, yəni nanayarasının birinci misrası hər bir vəsfi-halın birinci və üçüncü misralarından, ikinci misrası isə ikinci və dördüncü misralardan sonra işlənir (33, 20). Bu qeyd olunanları həmin xalq nəğmələrinin birindən bir kiçik örnəklə əks etdirməyi məqbul hesab edirik, çünki burda deyilənlərin doğruluğu bəlli olacaqdır:

O tayda qoç yatıbdır,
Qolları düyməli yar.
Qoç buynuzun çatıbdı,
Əliyar, Əliyar, Əliyar
Heyif qoç əməyinə,
Qolları düyməli yar.
Quru yerdə yatıbdı,

Əliyar, Əliyar, Əliyar (11, 36).

Bu nümunədə nanayarası budur:

Qolları düyməli yar,
Əliyar, Əliyar, Əliyar.

Tədqiqatçı nanayaralarının nanayların yaranmasında aparıcı rolunu göstərərək yeni xalq nəğmələrinin dörd yolunu qeyd edir: misraların sonundakı sözlərin qafiyələnməsi ilə, birinci misranın sonundakı söz və ya söz birləşmələrinin təkrarı ilə, birinci və ikinci misradakı eyni sözlərin təkrarı ilə, birinci və ikinci misrada söz birləşmələrinin təkrarı ilə (33, 20-21). Bunları sıralayaq:

1. Ay niyə doğmur şavağın ıldızı,
Gözlərəm, çıxmaz yanağı qırmızı.

2. Ay sarı yaylıq, niyə yellənmirsən?
Ay qərib oğlan, niyə dillənmirsən?

3. Bu dağdan qovun maralı, maralı,
Qız dərdli, oğlan yaralı, yaralı.

4. Ağpapaq oğlan, bəndə gəl, bəndə gəl,
Mən suya endim, sən də gəl, sən də gəl (33, 20-21).

Göründüyü kimi, nanayaraları cəmi iki misradan ibarət olsa da bəzən bir sözün, bəzən söz birləşməsinin təkrarı ilə ritm yaradılır, bu da ona oynaqlıq verir, daha doğrusu, motivi formalaşdırır. Biz bunu burada qeyd olunan III və IV nanayaralarında görürük. III nanayarasında həm, I, həm də II misradakı söz təkrar olunur: maralı, maralı, yaralı, yaralı.

IV nanayarasında I, II misralarda söz birləşmələri təkrar

olunub. Yəni I misrada "bəndə gəl, bəndə gəl", II misrada "sən də gəl, sən də gəl".

Bu nanayaralarından başqa digərləri də az deyil.

Oy aman, a Becan, ay amandı,
Yarın gəlməməsi nə yamandı.

Ərzi-kileylər yenə başlandı, gəl,
Qızıl bilərzik çaya daşdandı, gəl.

Almadan aldım, almadan aldım,
Yarın sorağın molladan aldım.

Ay lalam səni, ay lalam səni,
Qız, anam qoymur mən alam səni (39).

Qeyd etmək lazımdır ki, bu nanayların digər variantları da məlumdur. Məsələn, II nanayın başqa bir variantı Qarsdadır. Hümmət Daşdəmirin oxuduğu nanayın mətni belədir:

Bu dağın qarı mənəm,
Oy aman, ana can, oy amandı.
Gün vursa ərimərəm.
Sevmişəm, ayrılmaq nə yamandı.
Yeddi il yerdə yatsam
Ay aman, ana can, oy amandı.
Aşığam, çürümərəm,
Sevmişəm, ayrılmaq nə yamandı.

Nanaylar Qarsda, Çıldır ərazisində də geniş yayılıb. Sadəcə, burada bu xalq nəğmələrini "türkü", "sözlü türkü", "sözlü halaylar" kimi qeyd edirlər. Nanayların bu yerlərdə geniş yayılması, mərasimlərdə geniş yer tutması gələnəklərlə sıx bağlıdır (39). Daha doğrusu, Anadolu gələnəkləri ilə sıx bağlıdır. Araşdır-

malar göstərir ki, nanaylar yallılarla müşayiət olunduğundan onların motivləri yavaş, orta, sürətli olur (39). Məsələn, orta sürətli nanaylara aşağıdakı xalq nəğməsini göstərmək olar:

Göy üzü damar-damar,
Ana, düymələr düymələndi.
Yar burda yox, nerdən damlar?
Ala gözlər sürmələndi.
Yar yolun bəkləməkdən
Ana, düymələr düymələndi.
Gözümdən axar damlar,
Ala gözlər sürmələndi.
Göydə uçan durnalar
Ana, düymələr düymələndi.
Yol versin sizə dağlar,
Ala gözlər sürmələndi.
Uğraram yar yanına,
Ana, düymələr düymələndi.
Bəlkə bir xəbər olar,
Ala gözlər sürmələndi.

Sürətli nanayın yallısı da sürətlidir. Qarsda, Çıldırda yallı halay kimi göstərilir. İndi qeyd etdiyimiz nanayla bağlı bir mətnə də nəzər salaq:

Davul-zurna çalınır,
Hay, hay, nazənin qızlar.
Gəlin əvdən alınır,
Toydu, bəzənin, qızlar.
Həm gedir, həm nazlanır,
Hay, hay, nazənin qızlar.
Anasına darılır,
Toydu, bəzənin, qızlar.

Alma atdım gəlinə,
Hay, hay, nazənin qızlar.
Xına yaxmış əlinə,
Toydu, bəzənin, qızlar.
Gəlin, qurban olayım.
Hay, hay, nazənin qızlar.
Nanay deyən dilinə,
Toydu, nazənin qızlar.

İndi də bir yavaş motivli nanaya baxaq.

Bir daş atdım dərəyə,
Vay, dərələr, dərələr.
Qız çıxdı pəncəriyə,
Aynalı pəncərələr.
Qız, mövlaya sevərəm,
Vay, dərələr, dərələr.
Al məni içəriyə,
Aynalı pəncərələr.

Yendim pınar başına,
Vay, dərələr, dərələr.
Sabun qoydun daşına,
Aynalı pəncərələr,
Kimin yarı çirkindi,
Vay dərələr, dərələr.
Torpaq onun başına,
Aynalı pəncərələr.

Nanayları digər xalq nəğmələrindən fərqləndirən əsas cəhət onun yallılarla müşayiət olunmasıdır. Bu barədə T.Qurbanov ətraflı məlumat verərək göstərir ki, bu xüsusiyyət nanayların

əsas xüsusiyyəti olub, sanki nizamını təbiət hadisələrindən götürüb, yəni yaz başı qar yavaş-yavaş əriyir, sonra ərinti güclənir. Nanaylar da əvvəlcə yavaş, sonra sürətli yallılarla müşayiət olunur (33, 21-22).

T.Qurbanov bu xalq nəğmələrinin qədim dövrlərdə yaranması, eyni zamanda anlamı haqqında maraqlı mülahizə irəli sürmüşdür. O göstərir ki, "nanay" sözü "ana", "anaçığun" anlamında işlənmişdir (33, 26). Bu xalq nəğmələri çox qədimlərdə dədə-babalarımızın su ilə bağlı inancları ilə əlaqədar yaranmış, onun ilk başlanğıc, bolluq, bərəkət, artım və digər keyfiyyətləri əskilərdən sitayiş obyektinə çevrildiyini bəlli etməkdədir.

T.Qurbanov nanaylarla bağlı əslən ağbabalı sənətkarlardan ibarət iki "Ağbaba" folklor ansamblı haqqında da məlumat verir. Göstərir ki, bunun biri Gəncə və Gəncə ətrafında, digəri Bakı və Bakı ətrafında fəaliyyət göstərirlər. Oxunan nanaylar yallılarla müşayiət olunur (33, 28).

HOLAVARLAR

Holavarlar əkinçiliklə bağlı nəğmələrdir. Nisbətən qədimlərdə yaranmışdır. Təbii ki, Ağbabada da mövsümi məşğuliyyətlərdən biri əkinçilikdi. Dağlıq ərazi olduğundan burada dənli bitkilər (arpa, buğda) əkilirdi. Əkin işi uzun müddət xışla, kotanla görüldüyündən bu iş çətin və əziyyətli idi. Əkin işinə adətən məjgal və ya rəncbər deyilən şəxs başçılıq edirdi (38). Qeyd edək ki, "məjgal" sözü "məc" sözündən götürülmüşdür, yəni "məc" xışın, ya da kotanın dəstəyinə deyilir. "Məjgal" isə "məci tutan", "əkinçi" anlamındadır (54). Əkinə adətən yazda, qar yerdən gedəndən sonra çıxırdılar. Məjgal, hodaqlar gün çıxmamışdan əkiləcək yerin başına gedirdilər. Məjgal xışın dəstəyindən tutur, hodaq isə öküzlərin qabağı ilə gedirdi. O elə etməli idi ki, xərək, yəni əkilməmiş zolaq qalmasın. Məjgal yeri gələndə hodağı döyə də bilərdi. Adətən, hər kotana dörd boyun öküz qoşulurdu. Buna görə bu işdə dörd hodaq işləyirdi. Bunların daha təcrübəlisi xorazan xodağı sayılırdı. O yeri gələndə məjgalı da əvəz edə bilirdi. Çünki xorazan hodağı fiziki cəhətdən də güclü, eyni zamanda əkin işində təcrübəli idi (54).

Əkin işi nizamında getsin deyə əkin vaxtı holavarlar da oxunurdu. Bu oxunan xalq nəğmələrini təxmini olaraq bir neçə yerə bölmək mümkündür:

1. Məjgallara deyilən holavarlar
2. Hodaqlara deyilən holavarlar
3. Öküzlərə deyilən holavarlar
4. Kotana deyilən holavarlar
5. Qız-gəlinlərə deyilən holavarlar

Təbii ki, bu xalq nəğmələrinin mətnləri yazıya alınsa da motivləri unudulub (36).

Məjgala deyilən holavarlar

Xorazan:

Məjgal, qüvvət qoluna,
İşin düşüb yoluna.
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Barabar ha, barabar ha,
Barabar ha, barabar ha.

Xorazan:

Bir qız sənə vurulub,
Ay sənin xoş halına.
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Barabar ha, barabar ha,
Barabar ha, barabar ha (1, 29)

Hodaqlara deyilən holavarlar

Məjgal:

Xaşıl tavası hanı,
Hodaq havası hanı?
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Başa ha, başa ha, başa ha, başa ha.

Məjgal:

Yuxu tutdu, yıxıldı,
Bunun qafası hanı?
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Başa ha, başa ha, başa ha, başa ha.

Məjgal:

Haqosa diqqət elə,
Özünü al bir ələ.
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Başa ha, başa ha, başa ha, başa ha.

Məjgal:

Boşunamı gedirsən,
Gədə, belədən-belə?
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Başa ha, başa ha, başa ha, başa ha (1, 125).

Öküzlərə deyilən holavarlar

Məjgal:

Öküzlər qışa gedər,
Ayaqdan başa gedər.
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Başa ha, başa ha, başa ha, başa ha.

Məjgal məcdən yapışar,
Hodaqlar huşa gedər.
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Başa ha, başa ha, başa ha, başa ha (1, 27).

Kotana deyilən holavarlar

Məjgal:

Kotanın xopu olar,
Gədənin gopu olar.
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Dördünə ha, dördünə ha, dördünə ha, dördünə ha.

Məjgal:

Məjgalın da üzünə
Açılan qapı olar.
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Dördünə ha, dördünə ha, dördünə ha, dördünə ha.
(1, 22).

Qız-gəlinə deyilən holavarlar

Məjgal:

Qırmızı don, bəri gəl,
Hasan qızı Pəri, gəl.
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Başa ha, başa ha, başa ha, başa ha.

Məjgal:

Sən də barı bir "ho" de,
Gəl incitmə əri, gəl.
Hodaq, ho de.

Hodaqlar:

Hoo, hoo, hoo, hoo,
Başa ha, başa ha, başa ha, başa ha (1, 23).

I holavara, yəni məjgala deyilən xalq nəğməsinə nəzər salaq. Burada məjgal, yəni rəncbər tərifl ənir, ona bir qızın vurulduğu göstərilir. Buradakı nəqarət hodaqları ehityatlandırır, yəni nəqarətin II misrasındakı "barabar ha"nın dörd dəfə təkrarlanması dörd hodağın hər birinə aiddir, yəni işinizə qarşı diqqətli olun, huşunuz özünüzdə olsun ki, xərək buraxmayın.

Hodaqlara deyilən holavarlar əkin işində məsuliyyət daşıyan, məjgalın nəzarətində olan hodaqları olduqca diqqətli olmağa çağırır. Burada bu misralar maraqlıdır:

Yuxu tutdu, yıxıldı,
Bunun qafası hanı?

Əkin işi çətin işdi. Buna görə hodaqlar çox yorulurdular, üstəlik, gün çıxmamışdan əkiləcək yerin başında olmalı idilər. Onlar azyaşlı olduqlarından bəzən huşa da gedirdilər (Toqfiq müəllim, 74 yaşlı, Qaraçanta kəndi).

Burada növbəti misralarda bir daha hodaqlar ehtiyatlandırılır:

Boşunamı gedirsən,
Gədə, beləsən-belə?

Digər xalq nəğmələri öküzləri öyür, onların əkinçilikdə böyük rolu göstərilir. Kotana deyilən holavarlarda belə qeyd olunur:

Kotanın xopu olar,
Gədənin gopu olar.

Zənnimizcə, bunlar ötəri deyilmiş sözlər deyil. Çünki "xop" kotanın torpağı şırımlayan, torpağı yaran iti hissəsidir, "gop" "yalan" anlamındadır. Adətə görə, yer əkməyə başlamamışdan kotanın xopları zodlanırdı, yəni itilənirdi. Bu işi dəmirçilər görürdü (Tofiq Vəliyev, 54 yaşlı, İbiş kəndi). Burada bu işin məsuliyyətli olduğu göstərilir. Yəni xoplar zodlanmasa əkin işi keyfiyyətli olmaz.

Burada nəqarətdə "dördünə ha"nın dörd dəfə təkrarlanması yenə hodaqları ehtiyatlandırmadır.

Sonuncu xalq nəğməsində məjgal sevdiyi qızın adını, atasının adını da çəkir:

Qırmızı don, bəri gəl,
Hasan qızı Pəri, gəl.

Gördüyümüz kimi, bu xalq nəğmələri birliyi, həmrəyliyi əks

etdirir. Xodaqlarla bağlı olanlarda onları nizam-intizama dəvət edir, zəhmətin dəyərini bilməyə səsləyir. Holavarlar haqqında A.Ağbaba yazır: "Dörd misralı holavarlarla iki misradan ibarət nəqarət məzmun və forma cəhətdən bir-birinə uyğunlaşaraq xüsusi ritm, bədii harmoniya yaradır" (2, 71). Holavarlar qədim əkinçilik nəğmələri olduğundan həmişə tədqiqatçıların nəzərini cəlb etməkdədir. A.Nəbiyev yazır: "Bu nəğmələr yaranma dövründə bir və ya iki səfdən olub, daim təkmilləşmə prosesi keçmişdir. İnsanın ilk "ah"ları, "ha"ları, "hə"ləri, "ho"ları xalq poeziyasının ilk rüşeymini təşkil etmişdir" (32, 220).

TIRINQILAR

Ağbaba bölgəsində musiqi folklorunun inkişafında tırınqı və nanayların xüsusi rolu vardır. Həm də bu folklor örnəklərinin sayı digər nəğmələrə nisbətən çox olmuşdur. Bunlardan nanayların sayı yüzlərlə, hətta daha çoxdur. Təbii ki, bunlardan unudulanlar, bir neçə variantı olanlar da vardır.

Tırınqı məclislərində həmişə ağsaqqallardan ibarət münsiflər heyəti olurdu. Onlar tırınqı oxuyanların səsinə, sözləri oxuduqları saz havalarının üstündə düzgün oxumalarına, tırınqıların sözlərinin orijinallığına xüsusi fikir verirdilər. Münsiflər heyəti qabiliyyətli adamlardan tırınqı oxuyanlar və tırınqı deyənləri (tırınqı ustalarını) seçir, onlara məclis keçirməyə, ağır yığnaqlar qurmağa icazə verirdilər (24, 83).

Bəs tırınqılar haqqında daha nə demək olar? Bu suala belə cavab vermək olar: "İstər toylarda, istərsə də yığnaqlarda oxunan tırınqıların ana xəttini yurd həsrəti, ayrılıq motivləri təşkil etdiyindən tırınqılar xüsusilə yanğı ilə oxunurdu.

İmamın baba (Çivinli kəndi), Xəstə Zərnişan (Təzə İbiş kəndi), Yetim Əsgər (Təzə İbiş kəndi), Oruc baba (Təzə İbiş kəndi), Əziz baba (Təzə İbiş kəndi) sinədəftər tırınqı ustaları, Gülxanım nənə (Təzə İbiş kəndi), Mahmud baba (Təzə İbiş

kəndi) tırınqı oxuyanlar sayılırdılar (33, 14).

Əlbəttə bu sinədəftər sayca çoxdu, biz ancaq bizə məlum olanları qeyd etdik.

Tırınqılar da digər folklor örnəkləri kimi vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından onların çoxu itib-batmışdır. Biz bir də dediyimizə qayıdırıq. Tırınqıları toplayıb ayrıca kitab halında çap etdirmişik. Burada altmışdan çox tırınqı toplanmışdır. Bəs tırınqının strukturu necədir, hansı özünəməxsusluğu var? Bu suallara kifayət qədər məlumat vermişik: "Tırınqılar daha çox qoşmalara oxşayır. Tırınqıların özünəməxsusluğu odur ki, qoşma kimi on bir hecalı olub, üç bənddən ibarətdir, müəllifsizdir. Bu şeir növü hər bir bəndin dördüncü misrası bir-birinin təkrarı olduğundan varsağılara da oxşayır" (24, 84).

Bəs bu şeir növünün özünəməxsus hansı əlamətləri var? Üç əlaməti var:

Birinci əlamət. Birinci, ikinci və üçüncü bəndlərin birinci misrasında iki və ya daha artıq söz təkrar olunur.

İkinci əlamət. Qafiyə quruluşu birinci və ikinci bənddə qqqb, üçüncü bənddə dddb şəklindədir.

Üçüncü əlamət. Birinci bəndin dördüncü misrası bəndlərin II və III bəndlərin dördüncü misrasında təkrar olunur (33, 16).

Axtarışlar göstərir ki, tırınqılar orta əsrlərdə meydana gəlmiş, xalqın dərd-sərini eldən-elə, dildən-dilə yaymışdır. Tarixdən məlumdur ki, Azərbaycan dəfələrlə yadellilərin müdaxilələrinə məruz qalmışdır. Hülakilər dövründə, xüsusilə Çobani Məlik Əşrəfin ağalığı vaxtı Azərbaycandan adamlar zülm və məşəqqətlərdən baş götürüb başqa ərazilərə köçməyə məcbur qalmışdılar (6, 261).

Sonrakı dövrlərdə də baş verən Osmanlı-Səfəvi müharibələri, I Şah Abbasın "böyük köçürmə" siyasəti, rus-türk müharibələri, 1905-1907-ci illərdə, eləcə də 1915-1920-ci illərdə baş verən erməni vəhşətləri yeni-yeni tırınqıların yaranmasına səbəb olmuş, bu ağır olayları sinədəftərlərin yaddaşlarına həkk etmiş-

dir. Yəni tırınqılar qürbət nəğmələri kimi eldən-elə qanadlanmışdır. Bu nəğmələr daha çox Qərbi Azərbaycanda, yəni İrəvanda, Qarakilsədə, Ağbabada və digər yerlərdə yayılmışdır. Bu folklor materialları bizim digər toplama kitablarımızda da verilmişdir. "Ağbaba folkloru (VIII kitab)", "Dingəm dinar" və "Murxuz duyğuları" toplama işlərində bu xalq nəğmələrindən örnəklər verməyi unutmamışıq. Tırınqıların əhəmiyyətini belə dəyərləndirir: "Ruhani ruh, fəlsəfi düşüncə, məclis keçirmək, yerli-yerində sinədən söz demək və s. sənətkarlıq xüsusiyyəti tırınqı məclislərində qorunub saxlandığından bu aşıq mühitinin daha da inkişaf etməsinə təkan vermiş, el şairlərinin formalaşmasına münbit şərait yaratmışdır (33,19).

Düşünürük ki, tırınqılar haqqında daha aydın təsəvvür yaratmaq üçün onlardan iki nümunə versək daha məqbul sayılar. Burada bir Ağbaba, bir də İrəvan tırınqısı vermək yerində olar.

Seçkin oldum qohum-qardaş içinnən,
Yola düşdüm, gəldim oba köçünnən.
Yurd həsrəti od təl keçdi içimnən,
O dağlardan bu dağlara gəlmişəm.

Seçkin oldum Vətənimnən, elimnən,
Qonum-qonşu, köyüm çıxdı əlimnən.
Danışanda nalə qopur dilimnən,
O dağlardan bu dağlara gəlmişəm.

Seçkin oldum, yarımadım, gülmədim,
Qara məni qaraladı, bilmədim.
Üzüm bərkdi, bu qürbətdə ölmədim,
O dağlardan bu dağlara gəlmişəm (1, 265).

Birinci tırınqı Yetim Əsgər tərəfindən deyilib. Yaşlıların dediklərinə görə, Yetim Əsgər həyat yoldaşı vəfat etdiyindən

uşaqlarını dolandırmaq üçün Ağbabadan Azərbaycana – Daşkəsənə üz tutmuşdur. Burada adamların yad münasibəti onun kövrək qəlbini incitdiyindən bir məclisdə bədahətən bu tırınqını söyləmişdir (56). Bunu tırınqının dördüncü bəndindən də görmək olar: "O dağlardan bu dağlara gəlmişəm". Yəni Ağbaba da dağlıq yerdi, ordan buraya gəlmişəm, bura da dağ yeridir.

Bir quşa dönəydim, uçaydım geri,
Bir də dolanaydım o doğma yeri.
İrəvan deyilən bəridir, bəri,
Tanrı, özün yetir o yurda məni.

Bir quşa dönəydim, ötəydim ora,
Bəlkə bitişərdi sinəmdə yara.
Burda qəriblikdə düşmüşəm dara,
Tanrı, özün yetir o yurda məni.

Bir quşa dönəydim, qonaydım orda,
Belə qalmayaydım çətində, darda.
O cənnət məkanı mən tapım harda,
Tanrı, özün yetir o yurda məni (1, 261).

Burada verilən II tırınqı Yetim Tapdığındır. Deyilənlərə görə, Yetim Tapdıq 1905-1907-ci illərdə baş verən I erməni vəhşətində İrəvandan Ağbabaya pənah gətirmiş, həmişə İrəvan həsrəti ilə yaşamışdır. Bu tırınqı da onun qəriblik çəkdiyini göstərir.

DİGƏR XALQ NƏĞMƏLƏRİ

Əlimizdə toplanan materialların arasında xalq nəğmələrinin müəyyən mərasimlərlə bağlı olduğu məlum olsa da necə yaranması barəsində məlumat olmayan, ya da bunun əksinə olan xalq nəğmələri də vardır. Bunların arasında yarımçıq olanlar, bir hissəsi unudulan folklor örnəkləri də var. Fikirləşdik ki, bunu belə təsnifləndirmək məqsədəuyğundur. Bu folklor örnəkləri Sultan Orucoğlunun, eləcə də f.ü.f.d., dosent T.Qurbanovun topladığı materiallardan, B.Əsgərovun rastlandığı nəğmələrdən ibarətdir. Biz bu qeyd olunan materialların tam mətnlərini verməyi məqbul hesab edirik. El şairi Sultan Orucoğlu beş xalq nəğməsi toplamışdır. Onları olduğu kimi veririk.

Qurban olum

Bənövşəni vurum dəstə,
Düzüm bəyaz sinən üstə.
Can qalmadı daha bizdə,
Qız, qurbanın olum sənin,
Aaz, heyranın olum sənin.

Bənövşəni dərim, dərim,
Dərim, yollarına sərim.
Boylan bəri, üzün görüm,
Qız, qurbanın olum sənin,
Aaz, heyranın olum sənin.

Bənövşəni üzüm, üzüm,
Üzüm, tellərinə düzüm.
Qoy dərdini alım özüm,
Qız, qurbanın olum sənin,
Aaz, heyranın olum sənin.

Bənövşəni qoyum suya,
Qoxusunu duya-duya.
Canım fəda çinar boya,
Qız, qurbanın olum sənin,
Aaz, heyranın olum sənin.

Yayla yolu

Daşdı, bu yaylanın yolu keçilməz,
Gözəlləri bir-birindən seçilməz.
Sən uşaqsan, sənə şirni içilməz,
Gözəl, nerdən keçir yolu yaylanın?

Qışdı, bu yaylanın yolu sürüşər,
Kəklikləri qatar-qatar sürüşər.
Sən uşaqsan, sənə cici yaraşar,
Gözəl, nerdən keçir yolu yaylanın?

Beşdi, bu yaylanın yolu bilinməz,
Duman-çiskin yörəsindən silinməz.
Sən uşaqsan, sənə elçi gəlinməz,
Gözəl, nerdən keçir yolu yaylanın?

Sisdi, bu yaylanın yolu ötülməz,
Ömürdən keçilər, yardan keçilməz.
Sən uşaqsan, sənə bəlgə atılmaz,
Gözəl, nerdən keçir yolu yaylanın?

Axşam oldu

Yaylıq verdim, yar götürsün əlinə,
Qoy dolasın biləyinə, qoluna.
Axşam oldu, çıxım örüş yoluna,

Yol üstündə əsmər qızlar düzülər,
Göz oynadar, yar gözümdən yox olar.

Yaylıq verdim yar bağlasın telinə,
Canım qurban yarın şirin dilinə.
Axşam oldu, çıxım örüş yoluna,
Yol üstündə əsmər qızlar bol olar,
Tel oynadar, ürəyimdə xal olar.

Yaylıq verdim, yar bağlasın belinə,
Canım qurban qıs-qıvırcıq telinə.
Axşam oldu, çıxım örüş yoluna,
Yol üstündə əsmər qızlar çox olar,
Göz oynadar, yar gözümdə yox olar.

Yaylıq verdim, yar bağlasın qoluna,
Canım qurban yarın qəşmər telinə.
Axşam oldu, çıxım örüş yoluna,
Yol üstündə əsmər qızlar beş olar,
Bel oynadar, ürəyimdə xal olar.

Lalalı dağlar

Qaşının qarasına,
Xal döyüm arasına.
Sənin kimi gözəlin
Yalvarım anasına.

Nəqarət:
Lalalı dağlar,
Qar yağar, bağlar.
Ya gedər gəlləm,
Ya ölər qallam.

Beçarayam, beçara,
Beçaraya nə çara?
Dərd qapımı bağladı,
Kimə gedim açara?

Nəqarət:
Lalalı dağlar,
Qar yağar, bağlar.
Ya gedər gəlləm,
Ya ölər qallam.

Pərişanam, pərişan,
Yoxdu halım soruşan.
Məni kimisi olmasın
Dərdi dərdə qarışan.

Nəqarət:
Lalalı dağlar,
Qar yağar, bağlar.
Ya gedər gəlləm,
Ya ölər qallam.

Ay uca dağlar

Dağ başı qarsız olmaz,
Bağçalar bağsız olmaz.
Qürbət eldə qalanın
Ömrü azarsız olmaz.

Nəqarət:
Ay uca dağlar,
Çeşməli bağlar.
Mən qərib ölsəm
Kim məni ağlar?

Ellər düşdü yanhayan,
Bağrın bişdi yanhayan.
Həsrət qaldım vətənə,
Yazıq canım, yan ha yan.

Nəqarət:
Ay uca dağlar,
Çeşməli bağlar.
Mən qərib ölsəm
Kim məni ağlar?

Dağlar dumanda qaldı,
Xırmam samanda qaldı.
Əlim Rəbb ətəyində,
Dilim amanda qaldı.

Nəqarət:
Ay uca dağlar,
Çeşməli bağlar.
Mən qərib ölsəm
Kim məni ağlar? (19, 127-130).

Xalq nəğmələrindən daha beşinin mətnini görüb bunları işimizdə verməyi özümüzə borc bildik.

Bu folklor örnəkləri musiqi folklorumuzun unudulan örnəklərindəndir. Digər tərəfdən bəlkə də yeganə yazıya alınan nəğmələrdir. Ola bilsin, bu örnəklərin başqa variantları da olmuş-

dur. Təəssüflər ki, xalqın yaratdığı bu incilərin motivləri unudulub. Beləliklə, həmin xalq nəğmələrini olduğu kimi veririk.

Qırmızı muncuq gördünmü?

Başım açıq, ayaq yalın,
Görmürsənmi mənim halım?
Ay sənin qadan alım,
Hol-holu mərcan,
Qırmızı muncuq gördünmü?

Dərd deyilən nə qədərdi,
Çəkə bilsən çək bu dərdi.
Dərd deyilən bir qatardı,
Hol-holu mərcan,
Qırmızı muncuq gördünmü?

Üst-başıma baxma belə,
Qurban sən tək əhli-dilə.
Tök qanımı gülə-gülə,
Hol-holu mərcan,
Qırmızı muncuq gördünmü?

Yetimin ürəyi yoxdu?
Nə olsun ki, dərdi çoxdu.
Yenə dərdim üzə çıxdı,
Hol-holu mərcan,
Qırmızı muncuq gördünmü?

Durnam

Durnam, Mosuldanmı gəldin?
Gözləmişdim, harda qaldın?

Dərdim bildin – lələk saldın,
Dərd bilənə de dərdimi.

Durnam, sən hardan gəlirsən?
Borandan, qardan gəlirsən.
Olmuya dardan gəlirsən,
Dərd bilənə de dərdimi.

Durnam, Ərbil yerindəmi?
Ata bilməm dərdi-qəmi.
Ayrılığın gəlib dəmi,
Dərd bilənə de dərdimi.

Durnam, anam ağlar qalıb,
Sinəsində dağlar qalıb.
Dərdim məni məndən alıb,
Dərd bilənə de dərdimi.

Dumurçuya düşmüşəm

Dumurçuya düşmüşəm,
Görürsən bürüşmüşəm.
Dərdliyə qarışmışam...
Gülpəri, Gülpəri,
Gəl bəri, gəl bəri,
Gül barı, gül barı.

Dumurça betər gəldi,
Canıma xətər gəldi?
Yarımdan xəbər gəldi,
Gülpəri, Gülpəri,
Gəl bəri, gəl bəri,
Gül barı, gül barı.

Dumurça üzü boz oldu,
Başım... qoz-qoz oldu.
Səni sevdim söz oldu,
Gülpəri, Gülpəri,
Gəl bəri, gəl bəri,
Gül barı, gül barı.

YETİM

Yetim, ay yetim,
Demə arzuma yetim;
Kimim var elçi gedim...
Hey, bala, hey, bala;
Eləyəsən toy, bala.

Sən yetimsən, qıvrıl yat,
Başından sevdanı at.
Dərdin dəryasında bat,
Hey, bala, hey, bala;
Eliyəsən toy, bala (29).

Bu folklor örnəyinin birincisində ("Qırmızı muncuq gördünmü?") aşığın qəmli halı, fəqirliyi və kasıblığı yığcam detallarla verilmiş, onun sevgilisinə olan saf məhəbbəti dəfələrlə "Ay sənin qadan alım", "Qurban sən tək əhli-dilə" ifadələri ilə göstərilib. Bu xalq nəğməsində də müəmmalıq var. Nəğmədə qeyd olunan "hol-holu mərcan, qırmızı muncuq" məsələsi qaranlıq qalmışdır.

Bu xalq nəğmələri arasında II folklor örnəyi digərlərindən xeyli fərqlənir. Burada qeyd olunan yer-yurd adları (Mosul, Ərbil) İraq ərazisində yerləşir, daha doğrusu, bu yerlərdə qan qardaşlarımız türkmanlar yaşayırlar. Maraqlıdır ki, bu xalq nəğməsini söyləyən yaşı yüzü keçən Seyid Həsən babanın ulu

babaları əslən İraqdandır. Folklor örnəyinin I bəndinin III misrasında "Dərdim bildin, lələk saldın" ifadəsi də elə-belə işlənməyib. Bu, o şəxsin kəramət sahibi olduğunu təsdiqləyir. Bu xalq nəğməsi tırınqılarla, qımqımılarla səsləşir.

Bu göstərdiyimiz xalq nəğmələrinin üçüncüsü də yaddaqalandır. Burada xalq nəğmələrinin regional özünəməxsusluğu da əks olunub. Yəni bir və ya iki sözün, ya da söz birləşməsinin təkrarlanması nəğmənin musiqililiyini, ritmini, axıcılığını təmin edib. "Dumurça" nədir? Bu, "dolu" anlamındadır. Nəğmənin Gülpəri adlı gözələ xitabən deyildiyi bəllidir.

Burada verilən xalq nəğmələrinin birincisində ("Qurban olum") dörd bəndin hər bir I misrasının əvvəli "bənövşəni" sözü ilə başlanır. Zənnimizcə, bu, təsadüfi deyil, daha çox Ağbaba bölgəsində musiqi folkloru ilə yaranan ənənə ilə, daha doğrusu, tırınqı-nanaylarla bağlıdır, çünki bu xalq nəğmələrində sözlərin bir və bir neçə dəfə təkrarlanması qanunauyğunluq sayılır.

II xalq nəğməsi ("Yayla yolu") də bu qeyd etdiyimiz ənənələri xatırladır. Burada fərqli cəhət bəndin birinin artıq olmasıdır. Maraqlıdır ki, burada da nəğmənin I, II, III və IV bəndlərinin I misralarında verilən sözlər həmqafiyədir (daşdı, qışdı, beşdi, sisdi). Xalq nəğməsinin bütün bəndlərində IV misra eynilə təkrarlanır. Bu, tırınqılarla bağlıdır. Burada "nerdən" sözü Anadolu türkcəsində olub, "hardan" mənasındadır. Burada təsvir olunan gözəlin azyaşlı olması bütün bəndlərdə əsasən III misrada xüsusi xatırlanır. "Sən uşaqsan, sənə şirni içilməz", "Sən uşaqsan, sənə elçi gəlinməz", "Sən uşaqsan, sənə cici yaraşır", "Sən uşaqsan, sənə bəlgə atılmaz" kimi ifadələr dediklərimizi təsdiq edir.

"Axşam oldu" xalq nəğməsində "axşam oldu" bütün bəndlərin III misrasının əvvəlində təkrarlanıb. Burada da II, IV bəndlərin I misrasının I sözü digərləri ilə həmqafiyədir ("tel", "bel").

"Lalalı dağlar" nəğməsi də maraqlıdır, burada qəmli bir not,

xüsusi kövrəklik özünü əks etdirməkdədir.

Sonuncu xalq nəğməsi (“Ay uca dağlar”) özündən əvvəl gələn xalq nəğməsinə oxşayır. Bu folklor örnəyində də qəmli notlar qüvvətlidir.

“Qurban olum” adlı xalq nəğməsində aşiqin sevgilisinə sonsuz məhəbbəti xüsusi mehribanlıqla verilsə də burada bir sirr gizlənmişdir. Aşiq bunu “Can qalmadı daha bizdə”, “Boylan bəri, üzün görüm” kimi ifadələri ilə göstərir. Buradan bu qımqımının qəm üstə deyildiyi də bəlli olur.

Zənnimizcə, III və IV xalq nəğmələri barədə dediklərimizə heç nə əlavə etmədən V folklor örnəyinə baxaq. Bu da qəm üstə deyilmişdir, ümidsizlik aydın görünür:

Ya gedər gəlləm,
Ya ölər, qallam.

Aşiqin dərdi bəlli deyil, müəmmalıdır, yəni onun nədən biçarə olması məlum olmur.

Axırıncı folklor örnəyi tırınqıların motivi ilə səsləşir. Burada da Vətən həsrəti əsas motivdir. Bunu “Həsrət qaldım Vətənə” ifadəsində də görmək mümkündür.

Musiqi folkloru ilə bağlı əslən ağbabalı olan informatorlarla görüşlərdə maraqlı xalq nəğmələrinə rast gəldik. Bu nəğmələrin bəzi hissələrinin unudulduğu da məlum oldu. Belə xalq nəğmələrindən bir neçəsini toplayıb yazıya aldıq.

“Mən bir qərib durnayam” adlı xalq nəğməsindən (bu folklor örnəyi 100 yaşlı Seyid Həsən babadan yazıya alınıb).

Bulaqlara qurnayam,
Meyəm, ya da zurnayam.
Qəmlidi səsim, neynim,
Mən bir qərib durnayam (29).

"İrəvandan gəlirdim" xalq nəğməsi də yarımçıqdır.

İrəvandan gəlirdim,
Darağım düşdü...
Əyildim götürməyə,
Yarım yetişdi.
Yarımın müjdəsi
Bir cüt öpüşdü... (29).

Belə xalq nəğmələri B.Əsgərovun nəzərindən uzaq qalmayıb.

Dingəm dinar,
Əl vurma, sınar.
Məni görən oğlan
Gecə-gündüz yanar (18, 138).

Ana, məni ver o oğlana,
Laqan belində tullana.
Mən getmərəm sallaqçıya,
Şalvarı dar dolaqçıya (18, 139).

B.Əsgərov yazır: "İrəvan şəhəri ilə bağlı nanaylar çoxdur. Hətta nəqarət də var:

İrəvana gedən dəvələr gəlmədi,
Üstündə xalı, gəvələr gəlmədi (18, 101).

İrəvanla bağlı xalq mahnılarının qəmli motivləri bizi təsirləndirdiyindən sinədəftərlərlə bu barədə söz salınca məlum oldu ki, 1905-1907-ci illərdə, eləcə də 1915-1920-ci illərdə baş verən erməni vəhşətlərində İrəvandan Ağbabaya pənah gətirənlər olmuşdur. Yetim Tapdıq, Qərib Rza kimi el şairləri əslən

İrəvan şəhərindəndi (37).

Xalq nəğmələri içində toy mərasimində oxunan "Gəlin tərifi" də xüsusi yer tutur. Söyləyicilərin dediklərinə görə, "Gəlin tərifi"nin yüzlərlə, bəlkə minlərlə variantı var. Çünki hər bir gəlin tərifləyənin öz təbi, bacarığı, təqdimetməsi var. Burada gəlinə doğmaları arasına gəldiyi, yəni bəyin qohumlarının da ona yaxın qohum olduğu anladılır (38).

İndi "Gəlin tərifi"nə nəzər salaq.

Gəlin deyər hanı atam?
Qoçum yoxdu qoyna qatam.
Qaynatan da sənin atan.
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin,
Bizim oğlana tuş gəldin.

Gəlin deyər hanı anam?
Əlimdən aldılar sonam.
Qaynanan da sənin anan.
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin,
Sonam, xoş gəldin, xoş gəldin.

Gəlin deyər hanı qardaşım?
Qarlı dağlar necə aşım?!
Qaynın da sənin qardaşın.
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin,
Anam, xoş gəldin, xoş gəldin.

Gəlin deyər hanı bacım?
Başımdan aldılar tacım.
Baldızın da sənin bacın.
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin,
Sonam, xoş gəldin, xoş gəldin.

Gəlin deyər hanı əmim?
Dəryalarda qaldı gəmim.
Oğlanın əmisi sənin əmin.
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin,
Anam, xoş gəldin, xoş gəldin.

Gəlin deyər hanı dayım?
Gecikməsin mənim payım.
Oğlanın dayısı sənin dayın.
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin,
Anam, xoş gəldin, xoş gəldin.

Gəlin deyər hanı bibim?
Məkkədi mənim pirim.
Oğlanın bibisi sənin bibin.
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin,
Sonam, xoş gəldin, xoş gəldin.

Gəlin deyər hanı xalam?
Dağ döşündə qaldı lalam.
Oğlanın xalası sənin xalan.
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin,
Sonam, xoş gəldin, xoş gəldin.

Uzun küçə yolun olsun,
Zər-zibadan donun olsun.
Bizim oğlan yarın olsun.
Anam, xoş gəldin, xoş gəldin,
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin.

Bacadan baxdım işıqdı,
Ləngəri dolu qaşıqdı.
Gəlin evə yaraşıqdı.

Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin,
Sonam, xoş gəldin, xoş gəldin.

Hazar-hazardı bu gecə,
Dükan-bazardı bu gecə.
Gəlinin qaloşunu gətirin,
Bəy intizardı bu gecə.
Küçələri palçıqlıdı,
Çörəkləri qılçıqlıdı.
Qaynananı dindirməyin,
Yeyən artıb, acıqlıdı.
Gəlin, xoş gəldin, xoş gəldin,
Anam, xoş gəldin, xoş gəldin (16, 44-47).

Burada öncə qeyd etdiyimiz kimi, gəlinə bəyin qohumları bir-bir anladılır. Yəni yeni ailədə bu qohumlar doğmadır, ata-ananla, dayınla, əminlə necə rəftar etmisən, burda da elə rəftar edəcəksən. Təbii ki, burada verilən axırıncı bəndlər zarafatla, xoşluq olsun deyə verilmişdir.

Bu dediklərimizdən əlavə bu folklor örnəyində qohumların sıralanması belədir: bəyin atası, anası, qardaşı, bacısı, əmisi, dayısı, bibisi, xalası.

Gördüyümüz bu sıralanma qohumluq dərəcəsinə görədir. Evin, ailənin başçısı ata olduğundan öncə onun adı çəkilir. Təzə gəlinə bəyin bacısına, əmisinə, dayısına, xalasına yad kimi yox, doğma kimi baxması tövsiyə olunur. Bunlarla sanki təzə gəlinə yeni evliliyin – təzə bir ailənin yarandığı xatırladılır, yəni belə mehribanlıq eləsə bu ailə uzunömürlü olacaq, qohumluq əlaqələri qırılmayacaqdır.

2.3. Mərasim, məişət mahnı və aşıq havaları

Ağbaba bölgəsində demək olar ki, mərasimlər mahnı və xalq nəğmələri ilə müşayiət olunub. Bu, bir ənənədir desək yerindədir. Novruz bayramında rastlanan "Yeddi yaylıq", "Papaqaltı" oyunları, "çilləçıxarma"da oxunan nanaylar, corab, xalça, palaz toxunanda toxuculuqla bağlı oxumalar bölgədə musiqiyə meylin qüvvətli olduğunu göstərir. Mərasimlərdə, eləcə də müxtəlif işlərdə xalq nəğmələrinin oxunması adamların ruhunu oxşamaqla onlara yorğunluğunu da unutdurur, onları həyata daha möhkəm tellərlə bağlayır. Adamlar qış hazırlıqlarında, yəni əriştəkəsmədə, yarma hazırlığında və ya digər işlərdə həm iməciliklərdən istifadə edir, bir-birinə kömək edir, həm də avazla oxumalarını davam etdirməyi unutmurdular. Musiqi onları həm zəhmətə bağlayır, həm də onların könüllərini açır, onları fərəhləndirirdi. Bu işlərin bir yaxşı cəhəti də vardı, bacalardan vəsfi-halların deyilməsi (bunu qaradamın üstə çıxan oğlanlar deyirdilər) və onlara verilən cavablardı. Bu vaxt vəsfi-hallardan sevgililər öz hesablarını götürürdülər. Həm də bu zaman vəsfi-hallar avazla, nəğmə kimi müəyyən bir motivdə oxunurdu (35).

Yas yerlərində də ağıçı qadınlar yanıqlı bir dillə adamları kövrəldir, ürəklərindən keçən qəmli notları dilə gətirirdilər.

Tırınqılar adətən qəmli saz havaları üstə oxunsa da, nanaylar dəm üstə, oynaq motivlərlə oxunurdu (36).

Bölgədə tırınqı və nanay kimi xalq nəğmələri böyük önəm qazandığından bu nəğmələr burada regional aşıq havalarının inkişafına, daha doğrusu, yeni havaların formalaşmasına imkan yaratmışdı. Ağbaba bölgəsində bəstəçilik də tərəqqi etmişdi. Təbii ki, bunun inkişafında tırınqı məclislərinin, eyni zamanda nanay ustalarının, toy babalarının böyük rolu vardı. Adətən, nanayoxuma mağarlara daxil olandan qız-gəlinin bunu oxuması məqbul sayılmadı, çünki burda kişilər də iştirak edirdilər. Dədə-

baba adətlərinə görə, bu qəbuledilməzdi deyə qız-gəlini mağarda nanayoxumada orta yaşlı kişilər əvəz etdi, amma nanayların inkişafı dayanmadı. Bu şux motivlər də yeni aşıq havalarının yaranmasına az təsir göstərmədi. Digər tərəfdən nanaylar həm balaban və tütəkdə, həm də sazda ifa olunurdu.

Ağbaba aşıq mühitinin saz havaları haqqında da az deyil. Bu regional saz havalarını şərti olaraq bir neçə yerə bölmək olar: el sənətkarlarının adı ilə adlananlar, yer-yurd adı ilə bağlı olanlar, etnik adla bağlı olanlar, nanayı saz havaları (33, 36).

El sənətkarlarının adı ilə adlanan havalar bunlardır: "Summanı", "İsgəndəri", "Dovşanquluoğlunun gəraylısı", "Aşıroğlu", "Daşdanoğlu", "Durmuşoğlu", "Şenlik Mirzəcanısı", "Qaracaoğlan", "Dərbədəri" (33, 36). Məlumat üçün deyək ki, "Summanı" Aşıq Summanı (əslən Ərzurumdan olan el sənətkarıdır) ilə, "İsgəndəri" Aşıq İsgəndər Ağbabalı ilə, "Dovşanquluoğlunun gəraylısı" Dovşanquluoğlu ilə, "Aşıroğlu" Şəmil Aşıroğlu ilə, "Daşdanoğlu" Daşdanoğlu ilə, "Durmuşoğlu" Durmuşoğlu ilə, "Şenlik Mirzəcanısı" Çıldırlı Aşıq Şenliklə bağlı, "Qaracaoğlan" Qaracaoğlanla, "Dərbədəri" Dədə Dərbədəri ilə bağlı yaranmış havalardır.

Yer-yurdla bağlı havalar bunlardır: "Çıldırı", "Çıldır divanisi", "Ağbabayı", "Ağbaba gözəlləməsi", "Şörəyel gözəlləməsi", "Ağbaba qaytarması", "Ağbaba zarıncısı", "Çıldır zinharısı", "Çıldır çuxurobası", "Konyalı", "Gümrü gülü", "Qağızmanı", "Diyarbəkri" (33, 36).

Etnik adla bağlı olanlar bunlardır: "Osmanlı divanisi", "Türkməni", "Tərəkəmə", "Şahsevəni".

Nanayı saz havaları bunlardır: "Gəlin nanayı", "Ota nanayı", "Aşıq Tüccarın nanayı" (33, 36).

Biz nanayı saz havalarının mətnlərini də vermişik. Bu mətnləri olduğu kimi veririk, çünki bunların motivləri də qorunub dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır.

Gəlin nanayı

Ana, məni al elə,
Al belinə şal elə.
Yar gedir hamam yoluna, yoluna,
Qızıl bilərzik qoluna-qoluna.
Yeyib-içib gedirəm,
Zəhmətin halal elə.
Yar gedir hamam yoluna, yoluna,
Qızıl bilərzik qoluna-qoluna.

Anam, anam, öz anam,
Qoynu dolu köz anam.
Yar gedir hamam yoluna, yoluna,
Qızıl bilərzik qoluna-qoluna.
Bir günümə dözmürdün,
Min günümə döz, anam.
Yar gedir hamam yoluna, yoluna,
Qızıl bilərzik qoluna-qoluna (33, 24-25).

Bu nanayın motivi bu nanayarasıdır:

Yar gedir hamam yoluna, yoluna,
Qızıl bilərzik qoluna-qoluna.

"Gəlin nanayı" haqqında maraqlı bir adət də olmuşdur. Qədimlərdə gəlin gedən qız təndirin başına gəlib, külfə əyəsi ilə halallaşıb, onun başına dolanıb "Gəlin nanayı"nı oxuyurmuş. Bu adət sonralar unudulmuşdur (37).

Bu nanayın ən yaxşı ifaçısı Aşıq Ziyəddin Ağbabalı olmuşdur (58).

Aşıq Tüccarın nanayı

Bir əğyara yar oldun,
Yeri, yeri, yeri, yar.
Səndə dərd havası var,
Sinəmdə köz yeri, yar.
Yandırdın məni oda,
Diri, diri, diri, yar.
Səndə dərd havası var,
Sinəmdə köz yeri, yar.

Neylədin əhdi-andı,
Ürəyim də talandı.
Səndə dərd havası var,
Sinəmdə köz yeri, yar.
Üst-üstə dərd qalandı,
Kürü, kürü, kürü, yar.
Səndə dərd havası var,
Sinəmdə köz yeri, yar.

Tüccar düşübdü haldan,
Xəyallarla az dolan.
Səndə dərd havası var,
Sinəmdə köz yeri, yar.
Gedirsən, qalma yoldan,
Yürü, yürü, yürü, yar.
Səndə dərd havası var,
Sinəmdə köz yeri, yar (33, 23-24).

Qeyd edək ki, bu nanayının nanayarası belədir:

Səndə dərd havası var,
Sinəmdə köz yeri, yar.

Adından da göründüyü kimi, bu saz havası əslən Gümrüdən olan Gümrülü Aşıq Tüccarındır.

Ota nanayı

Gedir dağa, dağa, bala, el köçü,
Hala, hala, hala, bala, hala gəl.
Nanı, nanı, nanı, bala, nanayı,
Bullam telin sanı, bala, nanayı.
Ay qız, məni, məni, bala, az incit,
Yola, yola, yola, bala, yola gəl.
Nanı, nanı, nanı, bala, nanayı,
Bullam telin sanı, bala, nanayı.

Billəm nədi, nədi, balam, amacın,
Yoxdu mənim, mənim, bala, əlacım.
Nanı, nanı, nanı, bala, nanayı,
Bullam telin sanı, bala, nanayı.
Gəl bir gedək, gedək, bala, yamaca,
Yola, yola, yola, bala, yola gəl.
Nanı, nanı, nanı, bala, nanayı,
Bullam telin sanı, bala, nanayı (28, 61).

Bu mətndə verilən Ota yer adıdır, Gürcüstanda bir kənddir.

Bu hava Aşıq Nəsibindir. Rəvayətə görə, ustad aşıq bu havanı Ota kəndi yanında oxuduğuna görə onun adı "Ota nanayı" qalmışdır (58).

Biz ustad aşıqların yaratdığı saz havalarından da söz açırıq. Qeyd edirik ki, "Ağam hey", "Göy atlı", "Sirri-Sübhan", "Rəhmanı", "Xoşqılıq", "Dərbədəri" Dədə Dərbədərinin, "Köşəbaşı", "Ağbaba zarıncısı", "Ağbabayı" Aşıq Qərib Hasanın, "Baharı", "Ota nanayı", "Tərcümanı", "Qaraqaş" (Qaraqaş kəndində yaranmışdır), "Şirəyeli", "Şörəyel gözəlləməsi" Aşıq

Nəsibin, “Xoşdamağı”, “Çalpapaq”, “Çıldır qaytarması” Çıldırlı Aşıq Şenliyindir (33, 32).

Ağbaba aşıq mühitində bu qeyd olunan saz havaları ilə bərabər sufi havaları da az olmamışdır. Sadəcə, onların çoxunun adları, motivləri vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından unudulmuşdur.

NƏTİCƏ

Hər bir xalqı, toplumu onun folkloru, etnoqrafiyası, tarixi dünyaya tanıdır. Adət-ənənələr, gələnəklər, şifahi yolla yaranan xalq inciləri xalqın özünəməxsusluğunu, milli ruhunu, humanist düşüncələrini əks etdirir. Hər bir xalqın folklor örnəklərində musiqi folkloru da önəmli yer tutur. Musiqisiz insan həyatını təsəvvür etmək mümkün deyil. Musiqi insan ruhunu təzələyir, onu ehtizaza gətirir.

Xalq nəğmələri, müxtəlif regional nəğmələr, onların variantları musiqi folklorunu əks etdirir. Ağbabanın musiqi folkloru da zəngindir. Sadəcə bu sahə olduqca az öyrənilmiş, çox vaxt tədqiqatdan kənarda qalmışdır. Bu regiona məxsus xalq nəğmələri (nanaylar, tırınqılar, qımqımılar) xüsusilə diqqətçəkicidir. Bu musiqi örnəkləri müəyyən qədər bir-birinə oxşasa da regionun musiqi zənginliyini göstərməkdədir. Bu qeyd etdiyimiz xalq nəğmələri bu gün də Türkiyənin Qars, Çıldır və digər yerlərində mərasimlərdə səsləndirilir.

Ağbaba bölgəsinin istər xalq nəğmələri, istərsə də aşıq havaları bu yerin-yurdun lap əskilərdən bizim babalarımızın yaşayış yeri olduğunu təsdiq edir. Bu nəğmələrdə ağbabalıların dərd-səri, müsibətləri, məişətləri öz əksini tapmışdır.

Ağbaba bölgəsi ucqar, dağlıq olduğundan bu yerin musiqi folkloru kifayət qədər toplanıb yazıya alınmadığından bu folklor örnəklərinin çoxu itib-batmışdır.

Bu işimiz Azərbaycan musiqi folklorunun öyrənilməsi yönündə, daha doğrusu, regional musiqi folklorunun tədqiqində bir addım sayıla bilər. Biz bu elmi işdə imkanımız qədər Ağbaba musiqi folkloru barəsində xeyli təsəvvür yaratmışıq. Zənn edirik ki, bu istiqamətdə yeni-yeni tədqiqatlar aparılacaqdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Ağbaba folkloru (tərtib edənlər: H.İsmayılov, T.Qurbanov). VIII kitab. Bakı: Səda, 2003
2. Ağbaba folkloru (tərtib edən: S.Ağbabalı). III kitab. Bakı: 1997
3. Aşıq İsgəndər Ağbabalı. Ayırdılar Ağbabadan (tərtib edən: T.Səmimi). Bakı: Ozan, 1998
4. Ağbaba A. Folklorumuz və taleyimiz. Bakı: Nurlan, 2007
5. Aşıq Nəsib (tərtib edənlər: H.İsmayılov, T.Qurbanov). Bakı: Səda, 2004
6. ASE, VI cild. Bakı: 1982
7. Budaqov B.Ə. Redaktordan. Budaqov B.Ə., Qeybullayev Q.Ə. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı: Oğuz eli, 1998
8. Budaqov B.Ə., Qeybullayev Q.Ə. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı: Oğuz eli, 1998
9. Bayramov A. Ağbabaya gedən yollar. Bakı: Şirvannəşr, 2002
10. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri. Bakı: Elm, 2002
11. Dingəm dinar (tərtib edən: T.Səmimi). Bakı: Nurlan, 2006
12. Bayramov A. Oğuz elindən, ozan dilindən. Bakı: Elm, 2000
13. Duman dağı bürüdü (tərtib edən: T.Səmimi). Bakı: 2000
14. Qaçaq Usuf (tərtib edən: A.Ağbaba). Bakı: Yazıçı, 1991
15. Ələkbərli Ə. Qədim türk-oğuz yurdu Ermənistan. Bakı: Sabah, 1994
16. Hacıyeva S. Halaylı-nanaylı dünyam. Bakı: SkyG, 2017
17. İsmayılov H. Ön söz. Ağbaba folkloru, VIII kitab. Bakı: Səda, 2003
18. Əskərov B. Ağbabada qalan izlər. Bakı: Nurlan, 2001

19. Orucoğlu S. Ağbabadan mağar köçdü. Bakı: Araz, 2002
20. Qasımlı M. Aşıq sənəti. Bakı: Ozan, 1996
21. Çorlu Məhəmməd. Ərş-əlaya bir yolum var (tərtib edən: T.Səmimi). Bakı: Adiloğlu, 2003
22. Səmimi T. Qədim oğuz yurdunun Düzkənd kəndi. Bakı: Nurlan, 2005. - 335 s.
23. Köhnə kişilər (tərtib edən: T.Səmimi). Bakı: SkyG, 2020
24. Səmimi T. Tırınqılar şifahi xalq ədəbiyyatının janrı kimi. "Dədə Qorqud" dərgisi. Bakı: Nurlan, 2005/1
25. Göydağlı A. Ağbabadan köç gəldi (tərtib edən: T.Səmimi). Bakı: Ozan, 1999
26. Murğuz duyğuları (tərtib edən: T.Səmimi). Bakı: Ozan, 1999
27. Tırınqılar (tərtib edən: T.Səmimi). Bakı: Qərənfil, 2006
28. Tükənməz sözün, Ağbaba (tərtib edən: T.Səmimi). Bakı: Ozan, 1999
29. T.Qurbanovun şəxsi arxivi
30. Səmimi T. Gülsehran. Bakı: Apostrof, 2011
31. Mustafa N. Ağbaba-Şörəyel (əlyazma)
32. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Bakı: Elm, 2002
33. Qurbanov T. Ağbaba aşıq mühiti. Bakı: Elm və təhsil, 2014

SÖYLƏYİCİLƏR HAQQINDA MƏLUMAT

34. Söyləyəni: Əsəd baba, 75 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Oxçoğlu kəndi)
35. Söyləyəni: Səadət Hacıyeva, 65 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Hamasa kəndi)
36. Söyləyəni: Sultan Orucoğlu, 72 yaşlı, (Ağbaba bölgəsi, Mağaracıq kəndi)
37. Söyləyəni: Səfər müəllim, 72 yaşlı, (Ağbaba bölgəsi, Oxçoğlu kəndi)
38. Söyləyəni: Gözəl Məmmədova, 59 yaşlı, (Ağbaba bölgəsi, Hamasa kəndi)
39. Söyləyəni: Tacir Qurbanov, folklorşünas, 65 yaşlı (Bakı şəhəri)
40. Söyləyəni: Həmzə müəllim, 74 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Güllübulaq kəndi)
41. Söyləyəni: Miri Qurbanov, 62 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)
42. Söyləyəni: Qəşəm İsa oğlu, 54 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Göllü kəndi)
43. Söyləyəni: Xudaverdi Kazımoğlu, 59 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Güllücə kəndi)
44. Söyləyəni: Tariyel Nəsibov, 69 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Oxçoğlu kəndi)
45. Söyləyəni: Elxan Əliyar oğlu, 70 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Oxçoğlu kəndi)
46. Söyləyəni: Tahir Nəsibov, 65 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Oxçoğlu kəndi)
47. Söyləyəni: Solmaz Qurbanova, 62 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)
48. Söyləyəni: Rəşid baba, 75 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)
49. Söyləyəni: Allahqulu Əliyev, 63 yaşlı (Ağbaba bölgəsi,

Təzə İbiş kəndi)

50. Söyləyəni: Nailə Əskər, 52 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Qaraçanta kəndi)

51. Söyləyəni: Qafqaz Əhmədov, 60 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)

52. Söyləyəni: Vaqif Əskərov, 74 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Qaraçanta kəndi)

53. Söyləyəni: Mahmud Əhmədov, 69 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Quzukənd kəndi

54. Söyləyəni: Allahverdi Müslümoğlu, 57 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təpəkənd kəndi)

55. Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)

56. Söyləyəni: Yaşar Bayramov, 63 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Qoncalı kəndi)

57. Söyləyəni: Nazim Mustafayev, 64 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Güllübulaq kəndi)

58. Söyləyəni: Aşıq Faxfur, 65 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi)

QAÇAQLARLA BAĞLI AĞBABA RƏVAYƏTLƏRİ

(monoqrafiya)

BİR NEÇƏ SÖZ

Atalar sözləri həmişə əlimizdən tutur, bizi düz yolla addımlamağa, haqqa-ədalətə tapınmağımıza kömək edir. Ataların özlərinin dediyi kimi "Ataların özü ölsə də, sözü ölməyib". Bir atalar sözümüz də var: "Hər şeyin təzəsi, dostun köhnəsi". Belə köhnə dostlarımdan biri də Miskin Abdal ocağının nümayəndəsi, folklorşünas alim, jurnalist-şair Tofiq Hüseynzadə idi. Tofiq müəllim sanki yaxşılıq üçün yaranmışdı. Maraqlı mülahizələri, elmi məqalələri olsa da, heç vaxt özü barədə danışmağı sevməzdi. Bir dəfə görüşlərimizin birində dedi:

– Sənin əlyazmaların mənim xoşuma gəlir. Sən Ağbaba qaçaqları ilə bağlı rəvayətləri gətir, onları bir də oxumaq istəyirəm.

– Yəqin məqalə yazacaqsan.

– Bir az səbir elə, nəticəsini onsuz da deyəcəyəm.

Mən həmin əlyazmaları dostuma verdim. Aradan az qala on gün keçəndən sonra Tofiq müəllim həmin əlyazmaları mənə qaytardı:

– Böyük iş görmüsən. Yəqin ki, səndən başqa heç kəs bu rəvayətləri toplamayıb.

– Bilmirəm.

– Rəvayətləri diqqətlə oxudum. Mənim bir fikirm var, amma qəbul etsən də, etməsən də deyəcəyəm.

– Buyur, Tofiq müəllim.

– Sən bu rəvayətlərin əsasında bir monoqrafiya işləsən çox yaxşı olar. Bu araşdırmanın adını da "Ağbaba qaçaqları ilə bağlı rəvayətlər" qoy. Mən deyəcəyimi dedim, indi sən bilərsən...

Mən dərhal dostumun dediklərini dəftərlərdən birinə qeyd etdim.

...Keçən il arxivimi qaydaya salanda, əlyazmalarımı vərəqləyəndə bir az bundan əvvəl söz açdığım qeydlərə rast gəldim.

Rəhmətlik Tofiq müəllimi andım, bu xeyirxah insanın müqəddəs ruhu qarşısında baş əyib on səkkiz il bundan əvvəl deyilənə əməl etdim, yəni Tofiq müəllimin mülahizəsini reallaşdırdım. Bu monoqrafiyanı əziz dostum, folklorşünas alim, jurnalist-şair Tofiq Hüseynzadənin xatirəsinə həsr edirəm. Buna görə də bu bir neçə sözü yazmağı özümə borc bildim.

GİRİŞ

Ağbaba folkloru, eləcə də Ağbaba aşıq mühiti, etnoqrafiyası, tarixi tədqiqata vaxtında cəlb olunmadığı kimi, bölgədəki qaçaq hərəkatı da öyrənilməmişdir. İstər çar Rusiyası dövründə, istərsə də Sovet hakimiyyəti zamanında bu hərəkatın öyrənilməsinə təşəbbüs edilməmiş, əksinə, əsl həqiqət həmişə gizli saxlanılmış, bölgənin Türkiyə ilə sərhəddə yerləşməsi bəhanəsi ilə burada tədqiqat aparılmasın deyə Ağbabaya gələn yollar alimlərin, elm adamlarının üzünə qapadılmışdır. Halbuki Ağbaba bölgəsi, mahalı tarixən nə Ermənistana bağlı olmuş, nə də Rusiya torpağı deyildir. Çar Rusiyası 1877-1878-ci illərdə baş verən rus-türk müharibəsində qələbə qazandığından istifadə edərək böyük miqdarda təzminatı ödəyə bilməyən Osmanlı imperiyasından Qars vilayətini ələ keçirmişdir. Təbii ki, Ağbaba nahiyəsi də bu vilayətin tərkibində olduğundan bu ərazi də düşmən əlinə keçdi. Əlbəttə, çar Rusiyası Türkiyə ilə sərhəddə yerləşən ərazidə yerli əhaliyə qarşı köçürmə siyasətindən (xristianları buraya köçürürdülər) istifadə edirdi. Yerli əhaliyə qarşı ayrı-seçkilik aparıldığından xalq arasında çar üsul-idarəsinə qarşı narazılıq və nifrət artmağa başladı. Burada da Azərbaycanda olduğu kimi qaçaq hərəkatı XIX yüzilliyin 80-ci illərindən başlandı. Daha doğrusu, bu ərazilər işğal olunandan bir neçə il keçməmiş, ayrı-ayrı igid oğullar dağlara çəkilib silaha sarıldılar. Təbii ki, bu hərəkatla bağlı folklor materialları vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından qaçaqlar – bu el qəhrəmanları haqqında olan folklor örnəkləri itib-batdı. Bütün bunlara baxmayaraq, hətta ucqar kəndlərdə belə qaçaqlıq hərəkatı ilə bağlı əhvalatlar danışılırdı. M.Allahmanlı yazır: "Qonşu evlərdən birinə "Koroğlu" dastanı gətirmişdilər. 1946-cı ilin nəşri olardı. Müxtəlif evlərdən böyükdən-kiçiyə hamı yığılardı. Evdə durmağa yer qalmazdı. Hətta iynə atsan belə yerə düşməzdi. Bir nəfər dastanın ayrı-ayrı qollarını oxuyardı. Biz isə sakit-sakit qulaq asardıq. Sonra isə

qocaların qaçaqlar haqqında söhbətini, dediklərini eşidərdik" (1, 336). Ağbaba bölgəsi nə qədər ucqar, sərhəd rayonu olsa da, hər bir kənddə maraqlı sinədəftərlər vardı. Xüsusən qış günlərində gecələr adamlar onların başına toplanardı. Bir xatirəni olduğu kimi burada verməyi özümüzə borc bilirik. "Yadımdadır, uzun qış gecələrində qonşular ya Usta Məcidgilə, ya Mustafa dayıgilə, ya da Mirzə müəllimgilə yığılardılar. Mirzə müəllim avazla "Kitabi-Dədə Qorqud"u oxuyardı. O, bir boyu oxuyub qurtaran kimi qocalar səslənərdilər:

– Ay Mahmud, sən danış. İndi sən bilərsən, istəyirsən Qaçaq Usufdan, istəyirsən Qannı Mahmuddan, istəyirsən də Qaçaq Qasımdan danış.

Mahmud dayı gülümsünərdi:

– Yaxşı, onda qabaqca Qaçaq Usufdan, sonra da Qannı Mahmuddan danışacam.

Bir-birindən maraqlı söhbətlər bizi sehirləyər, bu yaşlı adamlara bağlanardıq" (2). Bu, el-oba arasında xalq qəhrəmanlarına olan inam və məhəbbətin tükənməzliyini göstərirdi.

Bölgədə qaçaq hərəkatının formalaşmasına erməni zülmü də böyük təsir göstərmişdi. Çünki Ağbaba nahiyəsi də Qars vilayətinin tərkibində olduğundan çar Rusiyası burada rəhbərliyə ermənilər gətirmiş, yerli əhali sıxışdırılmışdı. İstər çarizm, istərsə də Sovet hökuməti, o cümlədən ermənilər qaçaq hərəkatından qorxduqlarına görə el-oba arasından çıxan mərd oğulları namərdliklə, pul gücünə, müxtəlif yollarla aradan çıxarmaqla yerli əhalinin özünə, milli azadlığına olan inamını qırmağa çalışırdılar. Bu hərəkatın milli-azadlıq hərəkatına çevriləcəyindən qorxurdular. Belə olsa bu ərazilər işğalçıların əlindən çıxacaqdı.

Cənubi Qafqazda qaçaq hərəkatının çarizm dövrü öyrənilsə də, Sovet hakimiyyəti dövründə bu hərəkatın davam etməsi nə tədqiq edilmiş, nə də buna təşəbbüs göstərilmişdir. Çünki Sovetlər İttifaqı dövründə buna icazə verilmir, həqiqət gizlədilirdi. Sovet hakimiyyətinin amansız qanunları, repressiyaları,

sürgünləri yaddaşlarda dəhşət və vahimə hissləri yaratmış, adamlarda xof və qorxu hisslərini artırmışdı. Buna görə də nə Azərbaycanda, nə Gürcüstanda, nə də Ermənistandakı qaçaq hərəkatının keçən əsrin 20-50-ci illər dövrü öyrənilməmiş, bu illərdə qaçaqlıqla məşğul olan qaçaqlar haqqında folklor örnəkləri toplanıb yazıya alınmamışdır. Maraqlıdır ki, bu qaçaqların çoxu müsəlman, daha doğrusu, türkdür. Sovet hakimiyyəti dövründə də qaçaqçılıq hərəkatının davam etməsi bu yeni quruluşun çarizm üsul-idarəsindən fərqlənmədiyinin göstəricisidir. Eyni zamanda, bu dövrdə (keçən əsrin 20-50-ci illəri) qaçaq hərəkatının öyrənilməməsi də Sovet hökumətinin qadağaları və qəddarlığı ilə bağlıdır. Çünki bu hərəkat Sovet hökumətinin əsl sifətini göstərən qara səhifələrdir. Hökumət qaçaqları amansızcasına qırdırmış, bu dəhşətli qırğınlar həmişə gizli saxlanmış, gənc nəsildən xüsusilə gizli tutulmuşdur. Çünki "qardaşlıq və dostluqdan", "bərabərlik"dən dəm vuran Sovet hökumətinin ideologiyası tənəzzülə uğrayardı. Elə buna görə də keçmiş Sovetlər İttifaqı məkanının hər yerində qaçaq hərəkatının sonrakı mərhələsi öyrənilməmiş, qaçaqlar haqqında yaradılan folklor örnəkləri də toplanıb yazıya alınmamışdır. Nümunə üçün Ermənistan ərazisindəki qaçaqlardan Qaçaq Gülməmməd haqqında bəzi məlumatları sadalamaq istəyirik. O, erməni öldürdüyünə görə XIX yüzilliyin 90-cı illərində çar dövründə qaçaq düşmüşdür. Gülməmməd təsadüfən adam öldürməmişdir. Çünki onun əmisi Qlava Musa ermənilər tərəfindən öldürülmüş, atı, əşyaları, pulu qarət olunmuşdur. Buna görə də Gülməmməd ermənilərdən amansız intiqam almışdır. Rəvayətlərin birində göstərilir ki, erməni öz oğlunu qabağına qatıb Qaçaq Gülməmmədin qapısına gətirib deyir:

– Gülməmməd, gec-tez bu oğlumu da öldürəcəksən. Elə bu başdan öldür, sənin də, mənim də canım qurtarsın.

Gülməmməd əlini yelləyir:

– Sən bilirsən ki, mən qapıma it qanı tökmərəm. Bu da bir

erməni bicliyidi. Tez burdan çıx get, amma düşmənçiliyimiz düşmənçilikdi.

Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra da Qaçaq Gülməmmədə münasibət dəyişmir. Buna görə də o yenə qaçaqlığını davam etdirir. Onu müxtəlif yollarla tora sala bilmədiklərindən onun böyük qardaşı Molla Məhəmmədi tutur, ona da xəbər eləyib deyirlər:

– Ya gəl öz könlünlə təslim ol, silahı yerə qoy, ya da qardaşını Sibirə sürgünə göndərəcəyik.

Qaçaq Gülməmməd çarəsiz qalıb bu təklifi qəbul edir. Onu Sibirə sürgün edirlər. O, orada Qiyas bəyin qatili erməni ilə rastlaşıb onu öldürür. Qaçaq Gülməmməd on-on beş ildən sonra Sibirdən sağ-salamat gəlib çıxır. (Söyləyəni: Cahandar baba, 90 yaşında, Körpülü kəndi). Bu, bizim mövzu ilə əlaqədar olmadığından ötəri olsa da məlumat verdik.

Qaçaq hərəkatı Gürcüstan ərazisində, Borçalıda da davam edirdi. Maraqlıdır, bu hərəkatla bağlı folklor örnəkləri də çox gec toplanıb yazıya alınmış, işıq üzü görmüşdür. "Gürcü qızıynan Qaçaq Kərim", "Aşıq Şenliyin Borçalı səfəri" belə folklor materiallarındandır (3, 74-93; 93-118). Bu materialların birində Səməd bəyin necə qaçaq düşməsi belə verilir: "Səməd bəyə Niqalay padşah ona iki il iş verif, əlinə qandal vuruf Sibirə, katorquya sürdü. Ancax o, Sibirdən onnan yatan iyiddərdən götürüb qaçıf gəldi Borçalıya" (3, 79).

I FƏSİL. RƏVAYƏTLƏRDƏ TARİXİLİK

1.1. Ağbaba qaçaqları ilə bağlı folklor materiallarının nəşri tarixindən

Ağbaba qaçaqları ilə bağlı folklor örnəklərinin nəşri tarixi elə qədim deyil. Bunun əsas səbəbləri əvvəlcə çarizm olsa da, daha sonralar Sovet hökumətinin Ağbaba mahalının yerli əhalisinə ayrı-seçkiliyi, sərt qanunları, amansız təqibləri, müsəlmanlara qarşı repressiyaları olmuşdur. Ağbaba nahiyəsinin yerli əhalisi türklərdən ibarətdi. Buna görə də Qars vilayətini ələ keçirən çar Rusiyası da, Sovet hökuməti də əhaliyə düşmən gözü ilə baxırdı. Bu, çarizmi, onu əvəz edən Sovet hökumətini də çox düşündürürdü. Tam olmasa da yerli əhalinin etnik tərkibini dəyişdirməklə çarizm bu ərazidə özünə sadiq olan xristianları cəmləşdirmək üçün müxtəlif yollar arayır, ermənilərə bu cəhətdən geniş imkan verir, onları yüksək vəzifələrə təyin etməklə türkləri sıxışdıra biləcəyinə inanırdı. Buna görə də bölgədə qaçaq hərəkatı get-gedə sürətləndi. Təbii ki, qaçaq hərəkatı çar üsul-idarəsini və ermənilər qorxu içində saxladığından çar çinovnikləri bu hərəkatla bağlı nə varsa məhv etməyə, onun axırına çıxmağa çalışırdılar. Üstəlik, yerli əhali ikiqat zülm altında idi: həm çarizm, həm də erməni qəddarlığı sadə adamlara böyük dərd və bəla gətirmişdi. Buna görə də qaçaq hərəkatı ilə bağlı el-oba arasında formalaşıb yayılan folklor örnəkləri eldən-elə, dildən-dilə keçərək şifahi şəkildə dolaşsa da, yazıya alınmamışdır. Təbii ki, belə örnəklərin çoxu vaxtında yazıya alınmadığından dolayı itib-batmış, dövrümüzə qədər gəlib çatmamışdır. Maraqlıdır ki, qaçaq hərəkatı ilə bağlı folklor örnəklərinin toplanıb yazıya alınması işi Sovet hakimiyyəti dövründə də baş tutmamışdır. Çünki hələ Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən tutmuş müharibə illərinə və ondan sonrakı illərə qədər sovet quruluşundan narazı olan adamlar, əsasən varlı və imkanlı

şəxslər bu üsul-idarəyə qarşı çıxmışlar. Buna görə də Sovet hökuməti Ağbaba bölgəsini sərhəd, ucqar rayon adlandıraraq buraya gediş-gəlişi məhdudlaşdırmış, ermənilərə xüsusi imtiyazlar (məsələn: zastava naçalnikləri, təhlükəsizlik orqanlarının işçiləri ermənilərdən təyin olunurdu) verilmiş, onların əli ilə kəndlərdəki savadlı adamların, imkanlı şəxslərin Sibirə və Qazaxıstana sürgün edilməsinə imkan yaratmışdı. Digər tərəfdən bu rejimə qarşı çıxan qaçaqların (Qaçaq İsgəndər, Əli Səmədoğlu, Xəlil, Dəli Əsgər və başqaları. Təəssüflər ki, onların çoxunun adı, haqqında yaranan folklor örnəkləri unudulmuşdur) adlarını çəkmək, onlar haqqında el-oba arasında yaranan folklor örnəklərini yazıya almaq qeyri-mümkündü. Çünki sərt sovet qanunları bunları yasaq etmiş, amansız "37", onun dalınca gələn illər bütün Ağbaba kəndlərində təsirini buraxmış, günahsız adamların tutulmasına, güllələnməsinə və Sibir və Qazaxıstana sürgün edilməsinə səbəb olmuşdur. Sovet hökumətindən qaçaq düşənlər də hökumətin düşməni, türk cacusu hesab olunurdular. Elə buna görə də qaçaqlarla bağlı folklor örnəklərinin toplanıb yazıya alınması işi kimi məsələlər keçmiş Sovetlər İttifaqının dağılmasına qədər mümkün olmadı.

Təbii ki, keçən əsrin 80-ci illərindən toplanıb yazıya alınan folklor örnəkləri nə qədər olsa da qaçaq hərəkatı ilə bağlı folklor materiallarının ancaq bir hissəsini təşkil edir. Bunun bir səbəbi də mövcud quruluşun, yəni Sovet hökumətinin güclü ideologiyası ilə bağlı idi. Adamların şüurunda "dostluq", "bərabərlik", "beynəlmiləlçilik" kimi saxta şüarlarla gənc nəsli də, adamları da Sovet hökumətinə qarşı görüşlərin yox olmasına xidmət edirdi. Buna görə də Sovetlər İttifaqının son dövrlərində də qeyd etdiyimiz folklor örnəklərinin toplanıb yazıya alınması işi lazımlı səviyyədə olmamışdır. Eyni zamanda ermənilərin yerli əhalini sıxışdırması və 1988-ci ilin məlum hadisələri buna mənfi təsir göstərdi. Çünki didərginlik və yurd itkisi yaşlı adamların məhv olmasına, dünyalarının dəyişməsinə səbəb

olduğundan sinədəftərlərin saylarının olduqca azalmasına və qaçaq hərəkatı ilə bağlı folklor örnəklərinin toplanıb yazıya alınması və çap olunması məsələləri lazımi səviyyələrdə davam etdirilməmişdir. Yəni Ağbaba qaçaqları ilə bağlı folklor örnəklərinin nəşri tarixi qədim deyil, təxminən keçən yüzilliyin 90-ci illərinin sonundan başlanır. Həm də indiyə qədər toplanan bu folklor materiallarının xeyli qismi hələ əlyazma şəklindədir. Bunları kitab halında çap etdirmək maddi imkan olmadığından mümkün olmamışdır.

Toplanıb yazıya alınan folklor materialları bunlardır: "Qaçax Usufnan Çıldırlı ağa", "Qaçax Usufnan Hamza ağanın danaçısı", "Çıldırlı ağaynan Qaçax Usuf", "Qaçax Usufnan Kirnaz ağa", "Aramnan Qaçax Usuf", "Qəribə atlı", "Kasıf Usufnan Qaçax Usuf", "Qaçax Usufnan üç quldur", "Qaçax Usuf Gümrüdə", "Sadıq ağaynan Qannı Mahmud", Əsgər ağaynan Qannı Mahmud", "Qannı Mahmud", "Qaçaq Qasım", "Öysüzlü Qaçax Qasım", "Öysüzlü Qaçax Qasımın Bedrosdan intiqam almağı", "Qaçaq İsmayıl", "Püstə qarıynan Qaçax İsmayıl", "Dəli Babkennən Yediyar", "Dəli Babkenin öldürülməsi", "Qoca kişiynən Qaçax İsgəndər", "Şin Hayrapetyanın papağı", "Qaçax İsgəndərlə kasıb kişi", "Əliynən Yediyar", "Əlinin dağlara çəkilməsi", "Çuğulnan Əli", "Əli Səmədoğlunun Qazaxıstana getməyi", "Əlinin tutulması", "Dəli Əsgər", "Xəlilin Türkiyəyə getməyi", "Xəlil Təzə İbişdə", "Yediyarnan Haraba Səhnə", "Çuğulun mükafatı" və digər rəvayətlər bu qəbildəndir. Bunların bir qismi işıq üzü görmüşdür (5, 154-169; 6, 71-87; 7, 25-27; 5, 83-89, 98; 8, 143-147; 9; 10, 214-270; 11, 143-147; 12, 73-77). Qaçaqlardan Qaçaq Yusif haqqında məlumatlara bəzi araşdırmalarda da rast gəlinir (15, 34-47; 22).

1.2. Ağbaba qaçaqları ilə bağlı rəvayətlərə ümumi baxış

Osmanlı imperiyasının 1877-1878-ci illərdə baş verən rus-türk müharibəsində məğlubiyyəti onu olduqca ağır bir duruma saldı. Çar Rusiyasının istədiyi təzminat çox böyük vəsait olduğundan Osmanlı imperiyası bu pulu ödəyə bilmədiyindən Qars vilayətini çarizmə güzəştə getdi. Beləliklə, Qars vilayəti rusların əsarəti altına düşdü. Təbii ki, Ağbaba nahiyəsi də Qars vilayətinin tərkibində olduğundan bu ərazi də düşmənin əlinə keçdi. Çarizm dərhal buradakı yerli əhalini sıxışdırmağa, Anadolunun içərilərinə köçməyə məcbur etdi. Ruslar bu ərazidə, yəni Qars vilayətinin əhalisinin etnik tərkibini öz xeyirlərinə dəyişdirmək istəyirdilər. Namərd ermənilər çarizmin himayə etməsi, onlara vəzifələr verməsi xalqın qəzəb kasasını daşırdı. Azərbaycanın bir sıra bölgələrində olduğu kimi, burada da qaçaq hərəkatı başlandı. El-obada tanınan mərd oğullar silaha sarılıb dağlara çıxır, çar çinovniklərinə, erməni zalımlarına qarşı mübarizə aparır, əsasən kasıb təbəqənin tərəfini saxlayır, erməni-rus ağalığına qarşı dəstələr yaradıb vuruşur, zalım adamları öldürürdülər.

Ermənilərin qeyri-adi namərdliyi, türk düşmənçiliyi qaçaqların hamısında onlara nifrət yaratmaqla bərabər, bu dondan-dona girən kafirlərə barışmazlıq formalaşdırmışdı. İ.Abbaslı yazır: "Qaçaq Nəbi hələ gənc yaşlarından ermənilərin psixoloji yaşını, mənəvi aləmini yaxından müşahidə etmiş, onlara olan barışmaz münasibəti ilə dastanın Ə.H.Tahirov variantında, həmçinin B.Behcət əsərində bu və digər formada öz əksini tapmışdır (13, 11). Təbii ki, bu xüsusiyyəti Qaçaq Yusifdə də, Qaçaq Qasımda da, Qanlı Mahmudda da və digər qaçaqlarda da görə bilərik. Çünki ermənilər bunu öz alçaq əməlləri ilə formalaşdırmışdılar.

Çox təəssüflər ki, Ağbabada fəaliyyət göstərən qaçaqlar haqqında yaranan rəvayətlər, dastanlar, mahnılar vaxtında topla-

nıb yazıya alınmamış, qaçaq hərəkatı heç vaxt tədqiqat mövzusu olmamışdır. Həm də çarizm buna imkan vermirdi. Ağbabadakı qaçaq hərəkatını şərti olaraq iki yerə bölmək olar: XIX yüzilliyin 80-ci illərindən 1921-ci ilə qədər, Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən XX yüzilliyin 40-cı illərinədək. Maraqlıdır ki, Sovet hakimiyyəti dövründə istər qaçaq hərəkatı, istərsə də bu hərəkatla bağlı el-oba arasında yayılan folklor örnəkləri öyrənilməmişdir. Çünki Sovet hökumətinin qanun və qadağaları çar üsul-idarəsindən daha sərt, daha amansız idi. Bunu Ağbaba aşıq mühitinə mənsub el sənətkarlarının yaradıcılığında da aydın görmək mümkündür. Sovet hökumətinin ilk illərindən yeni hakimiyyətin ermənipərəstliyi, yerli əhaliyə qarşı ayrı-seçkiliyi Çorlu Məhəmmədi də dilə gətirir. El şairi dərd-sərini belə dilə gətirir:

Dolandı, hərləndi betər zamana,
Var-dövləti aldı, verdi yamana.
Erməni kef çəkib gəldi imana,
Bu necə iş idi, sirr tapılmadı (14, 23).

Yeni hökumətin gəlişi Aşıq Nəsibi də sevindirmir, o, Şuranın gəlişi ilə dərdin yetişdiyinin eyni vaxta düşdüyünü deyir:

Şura gəlib, dərd yetişib bizlərə,
Kor taleyə, qara bəxtə nə deyim.
Pəjmürdədi müsəlmanın əhvalı,
Qan qusuruq laxta-laxta, nə deyim (16, 10).

Aşıq Heydər Sovet hakimiyyətini gəda hakimiyyəti adlandıraraq dərdini deməyə bir adam tapa bilmədiyindən şikayətlənir:

Namərd görmüşəm Soveti,
Nədi- gədə hökuməti.
Mərdin qalmadı qiyməti,
Mən dərdimi kimə deyim?! (11,83)

Təbii ki, Xəstə Zərnişanın yaradıcılığında da Sovet hakimiyyətinə nifrət-kin ifadə olunmuşdur. O yazır:

Daha başa keçib urus-erməni,
Bu Sovet olubdu kafir dərməni.
Zərnişan, deyirəm asarlar səni,
Namərdliyi güdən zamanaya bax! (17, 56).

Bu siyasi motivli şeirlər Qərbi Azərbaycanda yaşayıb-yaradan aşıq və el şairlərinin yaradıcılığında sıx-sıx rast gəlinəndir. A.Ağbabalı yazır: "Azərbaycan aşıqlarının ictimai motivli şeirlərinin alt layında daha qlobal məsələlər – soyqırım, deportasiya və repressiyalar geniş şəkildə əks olunurdu. Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər, Növrəs İman (Göyçə), Aşıq Cəlil, Aşıq Mehdi (Dərələyəz), Çoban Əfqan, Aşıq Hüseyn Şəmkirli, Mikayıl Əzaflı (Gəncəbasar), Şair Ağacan, Yetim Mahmud (Borçalı) və bir sıra saz-söz sənətkarlarının yaradıcılığında bunu aydın görmək olar" (23, 59).

Təbii ki, vaxtında istər toplama işi, istərsə də tədqiqat aparılmadığından qaçaqların bəziləri haqqında rəvayətlər dövrümüzə qədər gəlib çatmamışdır. Qaçaq Yusif, Qanlı Mahmud, Qaçaq Hüseyn, Qaçaq Qənbər, Qaçaq İsgəndər, Qaçaq Qasım (bu adda iki şəxs məlumdur, təxminən eyni vaxtda qaçaqçılıq etmişlər) kimi qaçaqlar haqqında rəvayətlər sinədəftərlərdən toplanıb yazıya alınmışdır. Bu qeyd olunan folklor örnəklərinin bir hissəsi müxtəlif kitablarda işıq üzü görsə də, bir qismi hələ də əlyazma şəklindədir. Bu folklor materiallarının içində həm çap olunan, həm də çap olunmayan rəvayətlərin arasında Qaçaq

Yusiflə bağlı olanlar daha çoxdur. Yaşlıların dediklərinə görə o, Ağbaba bölgəsinin Göllü kəndində XIX yüzilliyin 70-ci illərində dünyaya gəlmiş, elə həmin yüzilliyin 90-cı illərindən qaçaqlığa başlamış, 1913-cü ilədək çar çinovniklərinə və ermənilərə qarşı vuruşmuşdur. M.Allahmanlı yazır: "Qaçaq hərəkatı Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixinin bir hissəsidir. Özü də kifayət qədər şərəfli və ləyaqətlə yaşanmış bir tarixdir. Məhz bu səbəbdən də xalqın yaddaşında ən çox yaşayan, söylənən həmin dövrlə bağlı əhvalatlardır. Ucqar dağ kəndlərində elə bir məclis, yığnaq olmaz ki, orada qaçaqların göstərdiyi qəhrəmanlıqlarla bağlı əhvalatlar söylənməsin. Bu özlüyündə qaçaqlara, qaçaq hərəkatına xalq sevgisinin ifadəsidir" (1, 334). Bu döyüşlərdə çoxlu rus əsgərləri, ermənilər öldürüldüyündən dəfələrlə Qaçaq Yusifə tələ qurulsa da o, uzun müddət qəsbkarlara qarşı mərdliklə vuruşmuşdur. Onunla bağlı rəvayətlər onun qeyri-adi cəsarətli olduğunu, xalq məhəbbəti qazandığını təsdiq edir. Bu folklor örnəklərindən Qaçaq Yusifin sarıyanız, ortaboy, fiziki cəhətdən çox güclü, bir gülləsi belə boşa çıxmayan bir igid olması aydınca verilmişdir. Bu adlı-sanlı el qəhrəmanın dillərdə əzbər olması həm də onun əliaçıqlığından, sadə adamlara hər vaxt arxa olması ilə bağlıdır desək, daha dəqiq olar. Bu qaçaqla bağlı rəvayətlər eyni zamanda onun olduqca cəldhərəkətli olduğunu göstərməkdədir. Bəzən bunu eşidən çar çinovnikləri bu deyilənlərin doğru olduğuna belə inana bilmirdilər. Ə.Şamil yazır: "Qaçaq Yusifin Amasiyada posta basqın edib uryadnik olmaqla 12 nəfəri tərkisilah etdiyindən, 600 patron götürdüyündən, sonra da patronların pulunu ödədiyindən, stajnik Yusiflə Əlirzanın gecə ikən gedib Gümrüdən patron alıb gətirdiklərindən və səhər işə gələn pristavın hər şeyi yerində görüb Qaçaq Yusifin Amasiyaya gəlişini dedi-qodu saydığından bəhs edən söhbətlər də ağızdan-ağıza dolaşır, müxtəlif variantlarda söylənirdi" (15, 43).

Qaçaqlardan Qaçaq İsmayıl, Qaçaq Qasımlar, Qaçaq

Hüseyn, Qanlı Mahmud təxminən eyni vaxtda qaçaqçılığa başlamışdılar. Bunlardan Qaçaq İsmayılın Çıldırdan olması məlum olsa da, o, daha çox Ağbaba ərazisində gəzib dolandığından onun haqqında yaranan folklor materialları da Ağbaba kəndlərində, əhali arasında geniş yayılmışdı. Bu folklor örnəklərindən onun ayağının birinin topal olması, qaçağın çopurluğu onun o qədər də cəlbedici olmadığını göstərsə də, qaçağın cəsurluğu, elobaya tükənməz məhəbbəti onu təbii ki, xalqa sevdirmişdir. Ancaq Qaçaq İsmayılın Çıldırın hansı kəndindən olması məlum deyildir.

Ağbaba qaçaqları ilə bağlı rəvayətlərdən bəlli olur ki, bölgədə fəaliyyət göstərən qaçaqların çoxu təkcə fəaliyyət göstərirdilər. Qaçaq Qasım (Öysüz kəndindəndi), Qanlı Mahmud, Qaçaq İsgəndər, Xəlil, Qaçaq Hüseyn kimi qaçaqlar təkbaşına gəzib-dolansalar da, olduqca ayıq və diqqətli adamlar olduqlarından bir dəfə də olsun mühasirəyə düşməmiş, xəyanətə rast gəlməmişdilər. Rəvayətlərdən göründüyü kimi, Qaçaq Yusif və Qaçaq Qasımın digər qaçaq yoldaşları da olmuşdur. Qaçaq Yusifin qaçaq yoldaşlarının sayı tez-tez dəyişsə də, cəmi on-on beş nəfərdən ibarətmiş. Qaçaq Qasımın qaçaq dəstəsi daha böyük olub. Onun qırx nəfərlik qaçaq dəstəsi olmuşdur. O, düşmən fitvası ilə öz qaçaq yoldaşları tərəfindən öldürülmüş, burada namərd ermənilər xüsusi canfəşanlıq etmişlər.

Ağbaba ərazisində fəaliyyət göstərən qaçaqlardan ancaq biri (Qaçaq İsmayıl) Çıldırdandır. Bu da təsadüfi deyil. Çünki Çıldır da, Ağbaba da yüz illər boyunca Qars vilayətinin tərkibində olmuş, bu ellər iç-içə yaşamışlar.

1.3. Ayrı-ayrı qaçaqların özünəməxsus xasiyyətləri. Dolaşdıqları yerlər və qaçaqlıq nədənləri

Ağbaba bölgəsində qaçaq hərəkatı dövründə fəaliyyət göstərən qaçaqların (Qaçaq Yusif, Qaçaq Qasımlar, Qaçaq Hüseyn, Qaçaq Qənbər, Qaçaq İsmayıl, Qaçaq İsgəndər, Xəlil, Dəli Əsgər və Əli Səmədoğlu) hər birinin özünəməxsus xasiyyətləri, həm də onların bir-birinə oxşar cəhətlərini bu barədə toplanıb yazıya alınan folklor örnəklərindən daha dəqiq öyrənmək mümkündür. Məsələn, Qaçaq Qasımlardan təkbaşına dolanan, yəni Öysüzlü Qaçaq Qasım həm ağıllı, həm də hər şeyi anlayan şəxs kimi diqqəti cəlb edir. Onun digər Qaçaq Qasıma qırx nəfərlik qaçaqların bir yerdə gəzib-dolanmasının xatalı olduğunu xatırlatsa da, Qaçaq Qasımın onun dediklərini nəzərə almaması ona baha başa gəlir. O, öz qaçaq yoldaşları tərəfindən öldürülür, xəyanət nəticəsində qaçaq dəstəsinin digər üzvləri də öldürülür, sağ qalanlar da ələ keçir. Amma bu qətli və qanlı tədbiri həyata keçirənlər də etdikləri bu namərdliyin acı nəticəsini dadmalı olurlar. Yəni Öysüzlü Qaçaq Qasım onlardan amansız intiqam alır. Bunu iki rəvayətdə aydınca görmək mümkündür. Rəvayətlərdən birində (“Öysüzlü Qaçaq Qasım”) göstərilir ki, Qaçaq Qasım baxır bunun adamlarının neçəsi alqan içində, başı-gözü yaralı, bunların dalınca da bir topal atın üstündə yaşlı bir adam gəlir. Qaçaq Qasım özünü saxlaya bilməyib xəbər alır:

– A kişi, sən kimsən? Bu nə əhvalatdı?

Deyir:

– Kimliyimi neyləyirsən? Sən bunlardan xəbər al. Oğrudan qaçaq olmaz, bunlar sənə xeyir verməzlər.

Rəvayətin sonunda məlum olur ki, Qaçaq Qasımın adamları Öysüzlü Qaçaq Qasımı soymaq istəsələr də, o da onları əməlli-başlı əzişdirib, silahlarını da əllərindən alıb.

Başqa bir rəvayətdə Qaçaq Qasımın Bedrosdan intiqam

alması (“Öysüzlü Qaçaq Qasımın Bedrosdan intiqam alması”) xüsusilə diqqət çəkir. Rəvayətdə göstərilir ki, Xozulu Qaçaq Qasımı üç qaçaq yoldaşı arxadan vururlar. Onlardan biri deyir:

– Bu işi Bedros ağa qurub. Bizə pul, at, mükafat verəcəklər.

Amma Bedros ağa pul kisələrini ortaya qoyan kimi güllələr dalbadal açılır. Qaçaq Qasım Bedros ağadan sonra Qaçaq Qasımı arxadan vuran namərdləri də güllələyir (23). Maraqlıdır ki, burda verilən Bedros ağa ilə Qaçaq Nəbinin düşməni Bedrus bəylə zalımlığına və hiyləgərliyinə görə bir-birinə oxşayır. B.Behcət bu şəxs haqqında yığcam məlumat verir: “Bedrus bəy Nəbinin arvadı Gorusda qazamata gələndə Gorus qəsəbəsində şəhər pristavı idi. O zaman Həcəri incitmişdi. Nəbi ondan intiqam almaq üçün onu Xınzirək kəndində bir keşişin evində tapır və hər ikisini öldürür” (18, 276).

Folklor materiallarında, eləcə də digər əsərlərdə erməni və rus adlarının rastlanması da rus-erməni əlbirliyini təsdiq edir. A.Ağbaba yazır: “Deportasiya, repressiya və soyqırım əks etdirən əsərlərdə “Moskva”, “Kazan”, “İvan”, “Akop”, “Bağos” və s. kimi toponim və antroponimlərin sıx-sıx işlədilməsi rus-erməni əlbirliyi və zülmü ilə bağlıdır” (23,61).

Qaçaq Yusiflə bağlı rəvayətlərin xeyli hissəsində onun sadə adamlara əl tutması, onların dərd-sərinə qalması müxtəlif çalar və boyalarla verilmişdir. Folklor materiallarının birində (“Qəribə atlı”) Qaçaq Yusif kasıb bir kişiyə rast gəlir. Kişinin qəmli olduğunu görüb ondan bunun səbəbini soruşanda kişi borclu olduğunu deyərək bundansa Qaçaq Yusifin gülləsindən ölməyin daha münasib olduğunu deyəndə Qaçaq Yusif ona borclu olduğu varlının qəlyanını verib deyir:

– Apar ver ona, sənin borcunu siləcək (25).

“Qaçaq Yetimnən üç quldur”, “Kasıb kişiynən Qaçaq Yusif”, “Qaçaq Yusif Gümrüdə”, “Qaçaq Yusiflə Sarıbəy”, “Azqur xəncəri” kimi rəvayətlərdə Qaçaq Yusifin sadə adamlara necə qayğı ilə yanaşması, çar çinovniklərinə, ermənilərə qarşı

barışmazlığı öz əksini tapmışdır. Məsələn, rəvayətlərin birində kasıb kişi ilə varlı, amma tamahkar və acgöz ağaya belə xəbərdarlıq edir:

– Ona de özünü dağın başına qoymasın, gəlib onu ordan aşağı endirərəm (26).

Toplanıb yazıya alınan folklor örnəklərindən birində quldurların özlərini qaçaq adlandırması Qaçaq Yusifi bərk acıqlandırır. O, quldurlar tərəfindən soyulan adamlardan bu şəxslərin necə adam olduqlarını, hara getdiklərini öyrənib aradan çox keçməmiş onları tutub gətirir, həmin adamlara göstərib deyir:

– Bunların sağ qollarına güllə vurmuşam. Bunlar qaçaq deyil, quldurdular (27).

Ağbaba qaçaqları arasında Qanlı Mahmud da xüsusi şöhrət tapan şəxslərdəndir. Deyilənə görə, o, həmişə gəzməyə çıxanda yaşlı kəndli qiyafəsində çıxarmış. Gümrüyə tez-tez gedər, səlahiyyətli ermənilər öldürməyi çox sevərmiş. Deyilənə görə bu igid adam haqqında Gümrülü Usta Nağının "Qanlı Mahmud" dastanı da varmış (28). Təəssüflər ki, bu dastan dövrümüzə qədər gəlib çatmamışdır. Yaşlıların dediklərindən məlum olur ki, "Qanlı Mahmudun Gümrü səfəri" adlı bir dastan-rəvayət də olmuşdur. Deyilənə görə, bu dastan-rəvayəti Aşıq Nəsib yaratmışdır (24). Bu folklor örnəyi də vaxtında yazıya alınmadığından itib-batmışdır.

Qanlı Mahmud müxtəlif qiyafələrdə gəzib-dolandığına görə bir rəvayətdə ("Qanlı Mahmudla Sadıq ağa") o, gümrülü tanınmış tacir Məmmədqasım oğlu Sadıq ağaya rast gəlir. Ağanın yanında bir neçə nəfər silahlı adam da varmış. Qanlı Mahmudun zəhmi, sir-sifəti Sadıq ağanı təəccübləndirir:

– A kişi, sənin bu sir-sifətinlə paltarın heç uyğun gəlmir.

Qanlı Mahmud ona çox laqeydliklə cavab verir:

– Kasıb adamam, gedirəm şəhərə işləməyə.

Ağa yenə dillənir:

– A kişi, sənin nə heybətli səsin var.

Burda söz Qanlı Mahmuda dəyir:

– Aslan elə həmişə aslandı. Aslanın nə cavanı, nə qocası.

Qabağından yeməyən Sadıq ağa da bu sözlərdən acıqlanır. Başındakı atlılara işarə edir ki, bu dikbaş qocanı əməlli-başlı sıxışdırsınlar. Onlar bunun üstünə tökülən kimi kişi atlıları bir-bir vurub atdan salır, sonra da hər əlində bir tapança onların başlarının üstünü kəsdirir. Sadıq ağa bunu görüb pərt olanda Qanlı Mahmud özünü ona nişan verir:

– Mən Qanlı Mahmudam.

Sadıq ağa ondan üzr istəyir (24).

Qaçaq Qənbər də Qaçaq Yusif, Qanlı Mahmud və digər qaçaqlar kimi qorxmaz, cəsur adamlardandı. Onunla bağlı rəvayətlərdən məlum olur ki, o, zindandan qaçıb dağlara çəkilir. Namərd ermənilərin, rusların qənimidir. Bunu "Qazax zabitiynən Qaçaq Qənbər" və "Mənim Qənbərlə işim nə" folklor örnəklərində görmək mümkündür. Rəvayətlərin birində ("Qalsın sonraya") bir ağanın onun arvadına evlilik təklif etməsi Qaçaq Qənbəri təbdən çıxarır. Gəlir onun qapısına. Amma həmin adam qorxusundan eşiyə çıxmır. Qaçaq Qənbər onu bayıra çağırsa da, ondan səs çıxmır. O, onun heyvanlarından bir neçəsini kəsdiyini söyləyib deyir ki, eybi yox, sənlə sonra görüşərəm (29). Maraqlıdır, Qaçaq Qənbər həmin ağanın qapısına silahlı gəlir. Təbii ki, istəsə onu da, ailəsini də güllələyib gedərdi. Bəs niyə onun arvadına sataşan adamı cəzalandırmır? Çünki Qaçaq Qənbər el-obanın mərd oğullarındandı, yüksək əxlaq sahibi, mərifət sahibidir. Buna görə evin kişisinə arvad-uşağın yanında əl qaldırmır. Arvad-uşağın yanında evin kişisinə əl qaldırmaq namərdlik, nakişilik sayılır. Buna görə də Qaçaq Qənbər ona güzəştə gedir. Elə bu cəhətinə görə bu folklor örnəyi Xəlillə bağlı bir rəvayətlə ("Xəlil Təzə İbişdə") səsləşir. Burada Xəlil acıqlanıb onun arvadını hədələyən patraxı öldürməyə gəlir. Bacadan düşən kimi səhv elədiyini anlayır. Ev sahibini arvad-uşağın yanında öldürmək olmaz – bunu anladığından ev sahibinə

toxunmur (30).

Qaçaq İsmayıl da xalq tərəfindən sevilən, öyülən qaçaqlardandı. Rəvayətlərdən göründüyü kimi, ayağı topal, üzü çopur olsa da bu şəxs mərd və igid adamdı. Folklor örnəklərinin birində Püstə adlı bir qarı onun topallığına, sifətinin çopur olmasına lağ etsə də, o, bunu normal qəbul edir, çünki qarı rast gəldiyi adamın Qaçaq İsmayıl olduğunu bilmir, halbuki o elə Qaçaq İsmayıla pənah gətirib, yəni oğurlanan camışlarının tapılması ümidi ilə onun yanına gəlib. Qarı məsələdən xəbərdar olanda narahat olsa da, bu igid adam onun dediklərini yerinə yetirir (26).

Ermənilər qorxu və vahimə içərisində saxlayan, ələkeçməz xalq qəhrəmanı Qaçaq İsgəndər cəld hərəkətləri, qeyri-adi cəsarəti ilə el-obanın hörmət-izzətini qazanmışdı. Onun ən maraqlı cəhəti kolxozların gümrah mallarını kəsib kasıblara paylaması idi. Bu şəxs Sovet quruluşuna, kolxoz quruculuğuna dərin nifrət edirdi. Bu cəhətindən Ağbabanın el şairi Öysüzlü Mustafa ilə xasiyyətlərində bir oxşarlıq var. Çünki Mustafa da güclü-qüvvətli bir şəxs olduğundan xəlvətə salıb kolxozun qaramallarından kəsib, əti torbalara doldurub kasıblara pay etməyi xüsusilə sevərmiş. Nəhayət, onu bir çuğulun vasitəsilə ələ keçirmiş, Sibirə sürgün etmişlər (31).

Qaçaq Hüseyn də maraqlı şəxslərdəndi. O daha çox Amasiya, Hamasa, kəndi ərazisində, Dərin dərədə gəzib-dolanmağı çox sevər, fürsət düşən kimi namərd ermənilərdən qisas alarmış. Ermənilərin çar Rusiyasının köməyi ilə Ağbabada rəhbər vəzifələri əl keçirmələri, müsəlmanların hesabına varlanıb harınlaması onu həmişə qıcıqlandırdığından həmişə bu cəlladlara qarşı barışmaz olmuşdur.

Ağbaba qaçaqlarının gəzib-dolandıqları yerlər əsasən keçmiş Çıldır sancağının Qars vilayətinin ərazilərindən ibarət olub. Sadəcə Qaçaq Yusifin qaçaqlıq fəaliyyəti uzun müddət davam etdiyindən o dəfələrlə Dağıstanda, Dərbənddə, Cənubi Azərbay-

canda, İrəvanda da az olmamışdır. Sadəcə bu əhvalat və olayların bir qismi unudulmuş, eyni zamanda bu barədə yaranan folklor örnəkləri də itib-batmışdır. Qaçaq Yusifin dəstəsində başqa bölgələrdən də adamlar olmuşdur. Bu barədə Ə.Şamil maraqlı məlumat verir: "Yusifin qaçaq yoldaşlarının Qazaxlı Dilbaz oğlu Allahyar bəy, Həmid bəy, Aslan ağa Qasımlı, Halay bəy Qızılhacılı, Kor İsmayıl Borçalı və başqaları olduğu bəlli olur" (15, 45). Həm də Ağbaba qaçaqları Axılkələyə, Borçalıya, Axsıqaya da gedib-gəlmiş, bu ərazilərdə də davada, döyüşlərdə olmuşlar.

Qaçaqlar eyni zamanda mağaralardan, zağalardan sığınacaq kimi istifadə edir, onların çoxunun harda olduğunu yaxşı bilirdilər. Ağbaba ərazisindəki Ayı Çınqılları (onların sayı üçdür), Dərin dərədəki saysız-hesabsız mağaralar, Canbaz yaylasındakı sığnaqlar, Çıldır və Qars ərazisindəki mağaralar, qayalıqlar, bir sözlə, adını çəkə bilmədiyimiz nə qədər yerlər bu xalq qəhrəmanlarını düşməndən qoruyan təbii səngərlər, qalalar kimi möhtəşəmdi. Bəzən də bu yerlərə getmək, oralarda sakin olmaq hər kəsdən böyük cəsarət tələb edirdi. Çünki belə yerlərin dar cığırları, olduqca sıldırımlıqlardan keçən yolları vardı. Buralara gəlib-getmək adamdan zirəklik, cəldlik və cəsarət tələb edirdi. Olduqca çətin cığır və yollardan keçib buralara pənah gətirmək sanki qaçaqların taleyinə yazılmışdı. Məsələn, Təzə İbiş kəndi yaxınlığındakı Ayı Çınqılı daha böyük və vahiməli yer sayılırdı. Buradakı nəhəng qayalar, sərt, tikanlı kolluqlar, saysız-hesabsız mağaralar, onların labirintə bənzər qəribə yolları həmişə çar çinovniklərinin, Sovet hökumətinin səlahiyyətli adamlarının canına qorxu salır, onları vahimələndirirdi. Buna görə də bu yerin həndəvərinə belə dolanmağa çəkinirdilər. Digər tərəfdən burada zəhərli ilanların sayı-hesabı yoxdu. Deyilənə görə burada bir neçə yerdə xəzinə gizlədilib, amma bu sirli və müəmmalı yer onları öz ağuşunda saxlayırdı. Yaşlıların dediklərinə görə bütün qaçaqlar yayda bir dəfə Canbaz yaylağında görüşər, bir-

birilərindən hal-əhval tutar, ehtiyacı olana da əl uzadardılar (32). Həmişə qaçaqlar arasında səmimiyyət olmuşdur. Yəni onlar xalqı, sadə adamları düşünür, onların haqlarını işğalçılardan və namərd ermənilərdən qoruyurdular. Buna görə də daha sonralar sərhəd direkləri və tikanlı məftillər çəkiləndə Ayı Çınqılı və onun ətrafındakı ərazi də sərhəd içində qalmışdır, çünki ermənilər və Sovet hökumətinin nümayəndələri bu ərazidən qaçaqların və yerli əhalinin istifadə edəcəyini bilirdilər.

Qaçaqların əksər hissəsinin qaçaqlığa başlaması mövcud iqtidarla barışmazlıq üzündən, daha doğrusu, həmin iqtidarın (fərqi yoxdur, çar üsul-idarəsi olsun, ya Sovet hökuməti; səlahiyyətli adamlar həmişə ermənilərdən təyin olunurdu) məmurlarını öldürdüklərinə görə qaçaq düşmüşlər. Qaçaq Hüseyn, Qanlı Mahmud, Qaçaq Qasımlar, Qaçaq İsmayıl, Dəli Əsgər kimi qaçaqlar elə bu məsələ üstündə dağlara çəkilmişlər. Qaçaq Yusif ailə münaqişəsindən, Xəlil Sovet hökumətinin siyasətinə qarşı çıxıb kolxoza girmədiyindən və başqa səbəblərlə digər adamlar da dağlara çəkilmiş, sadəcə öz haqlarını deyil, el-obanın haqlarını qorumuş, Sovet hökumətinin məmurlarını da, namərd erməniləri də vahiməyə salmışlar. Elə buradan da istər Çar Rusiyası, istərsə də Sovet hökumətinin yerli əhaliyə, türklərə ögey münasibəti, düşmən gözü ilə baxması, hər iki iqtidarın da buna görə ermənilərdən istifadə etməsi qaçaq hərəkatının qüvvətlənməsinə, xalqın narazılığının daha da artmasına səbəb olmuş, xalq içindən çıxmış ayrı-ayrı igid adamlar mövcud iqtidara qarşı çıxmış, yeri gələndə onun səlahiyyətli nümayəndələrini də öldürməkdən çəkinməmişlər.

Burada folklor örnəklərində adı çəkilən hər bir qaçaq tarixi şəxsiyyət olub, vaxtilə Ağbaba nahiyəsində anadan olmuş, burada boya-başa çatmış, elə bu ərazidə də qaçaqlığa başlamışlar. Bunlardan Qaçaq Yusif, Qaçaq Hüseyn, Qaçaq İsgəndər (əslən Xozudan olanı nəzərdə tuturuq, o biri Qaçaq İsgəndər Hamasadandır), Qanlı Mahmud, Qaçaq İsmayıl, Qaçaq Qənbər çar üsul-

idarəsi dövründə, Qaçaq İsgəndər (əslən Hamasadandır), Xəlil, Əli Səməd oğlu kimi qaçaqlar Sovet hökuməti dövründə fəaliyyət göstərmişlər. Qaçaq Qənbər, Qanlı Mahmud, Qaçaq Qasım (Öysüzdən olan qaçağı nəzərdə tuturuq) kimi qaçaqların fəaliyyətinin bir hissəsi Sovet hakimiyyətinin ilk illərinə təsadüf edir. Bu tarixi şəxsiyyətlərin qaçaq olmaları istər çarizm və Sovet hakimiyyəti tərəfindən yaxşı qarşılanmadığından adamlar onlar haqqında danışmağa, məlumat verməyə çəkindiklərindən bu igid şəxslərin haqqında daha geniş məlumatlar əldə edilməmişdir. Məlumat üçün deyək ki, Qaçaq Yusifin və qaçaq yoldaşı Allahyarın qəbirləri Göllü kənd qəbristanlığında idi. Bu adı çəkilən qaçaqlardan ancaq Əli Səmədoğlunun şəkli qalmışdır. O, Qazaxıstanda, Alma-Ata şəhərinin yanında yerləşən, əsasən əhalisi ağbabalılardan ibarət olan şəhər tipli qəsəbədə yaşamış, oradakı Qəriblər qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

II FƏSİL. RƏVAYƏTLƏRDƏ ÇARİZM VƏ SOVET HAKİMİYYƏTİNİN TƏSVİRİ

2.1. Qaçaq hərəkatı çar üsul-idarəsi dövründə

Ağbaba bölgəsində qaçaq hərəkatı Qars vilayəti çar Rusiyası tərəfindən işğal olunan illərdən, daha doğrusu, XIX yüzilliyin 80-ci illərinin sonlarından başlamış, 1921-ci ilədək, yəni bölgədə Sovet hakimiyyəti qurulana qədər, təxminən, otuz ildən artıq davam etmişdir. Rusların yerli əhalini sıxışdırması, buralara xristianları köçürməsi, ermənilərə imtiyaz və vəzifələr verməsi adamlarda çara, onun çinovniklərinə, bir sözlə, çar üsul-idarəsinə dərin nifrət yaratdığından xalq istibdad boyunduruğundan azad olmaq üçün milli azadlıq mübarizəsinə qalxdı. Elobanın tanınmış igidləri silaha sarılıb dağlara çəkildilər, çar əsgərlərinə və onun yerli hakimlərinə qarşı mübarizəyə başladılar. H.İsmayılov yazır: "Rusiyanın Qafqazı işğalı bölgədə yaşayan xalqların hamısı tərəfindən eyni qarşılanmadı. Xüsusən türklər işğalçılara qarşı uzun müddətli mübarizəyə başladılar. Bunun ən geniş formalarından biri qaçaqçılıq hərəkatı idi. XIX-XX yüzilliklərdə Qafqazda yaşamış və döyüşmüş qaçaqların siyahısı tərtib edilsə, orda yüzdə doxsanının türklərdən olduğunu görərik" (19, 3). Qaçaqçılıq hərəkatı çar və onun yüksək rütbəli çinovniklərini qorxuya salırdı. Çünki qaçaqlar sadə adamların arxasında dayanır, onları rusların təqibindən və zülmündən qoruyur, qəddar və qaniçən ermənləri vahimə içində saxlayırdılar. Təbii ki, sadə adamlar, hətta varlılar da qaçaqlarla əlaqə saxlayır, onları ərzaqla, patronla həmişə təmin edirdilər. Çünki qaçaqlar xalqın içindən çıxmış, ona kömək əli uzatmışlar. Bütün bu xalq qəhrəmanları haqqında saysız-hesabsız folklor nümunələri yaranmış və yaşanmaqdadır" (1, 259). Buna görə də çarizm qaçaqlıq hərəkatının kökünü kəsmək üçün, ayrı-ayrı qaçaqları öldürmək, ələ keçirmək üçün müxtəlif yollar axtarır, bu işdə

daha çox inandıqları ermənilərdən istifadə edirdilər. Çünki ermənilər hər bir dona girir, türk adlarından da istifadə edir, qaçaqların tutulması üçün canfəşanlıq edirdilər, çünki sadə adamlara verdikləri işgəncə və zülmə görə qaçaqların onlardan amansız intiqam alacaqlarını anlayırdılar. Amma yerli əhalinin içindən namərd, ziyankar adamlar az tapıldığından yenə erməni çuğullarından istifadə olunurdu. Rəvayətlərdə az da olsa çar üsul-idarəsinin məmurları, kazakları, uryadnikləri təsvir olunurlar. Qaçaq Yusiflə bağlı bir rəvayətdə kəndin koxası və naçalnik verilmişdir. Qeyd olunur ki, naçalnik yuxarılarda özünü təmizə çıxarmaq üçün Göllü kəndinin koxasını sıxışdırır, Qaçaq Yusifin hələ niyə tutulmasını israrla ondan soruşur. Koxa cana doyduğundan deyir:

– Bax, o Qartal qayasının üstündə oturan Yusifdi.

Naçalnik deyilən yerə baxanda koxanın dediyinin doğru olduğunu görüb qorxusundan özünü itirir. Qorxa-qorxa deyir:

– Deyəsən mənim bağırsağım qırıldı, sancı məni öldürür. Koxa, durma, məni Amasiyaya göndər.

Bu hadisəyə oxşar olayı Qaçaq Yusiflə bağlı başqa bir rəvayətdə də görmək mümkündür. Yusif qaçaq düşən kimi naçalnik Amasiyadan Göllü kəndinə bir zabit və 20 kazak göndərir. Onlar Yusifgilin evinin bir otağında yerləşirlər. Gecənin bir vədəsi Yusif gəlib, onların içindən keçib o biri otağa gedəndə kazaklardan biri onu vurmaq istəsə də, zabit qoymur. O, bunun səbəbini belə izah edir:

– Hələ onun gülləsindən sağ qurtaran olmayıb. Bir dəfə döyüşdə mən onu arxadan vurmaq istəyirdim. O geri dönmədən tüfəngi mənə tərəf çevirib atəş açdı, vurub papağımı saldı. Bu mənə dərs olmadı. Yenə tüfəngi ona tərəf çevirəndə ikinci gülləni əlimin üstündən vurdu. İstəsə o, gülləni başıma çaxardı, amma yazığı gəldi.

Bəli, çar üsul-idarəsinin səlahiyyətli adamları qaçaqçılıq hərəkatını boğmaq, qaçaqları tamamilə məhv etmək üçün onla-

rın üstünə kazaklardan ibarət dəstələr, müxtəlif casuslar göndərirlər. Rəvayətlərin birində çarın kiçik zabitlərindən biri, yəni bir uryadnik Qaçaq Yusifi tutub aparmaq, ya da öldürmək məqsədi ilə onun dalınca göndərilir. Yusif onun nə üçün gəldiyini anlayır. Ona deyir:

– Sən bəlkə bir bazar xərcliyi alıb geri qayıdasan.

Amma uryadnik deyilənlə razılaşmır. O, Yusifi vurmaq istəyəndə o, atın o biri yanına əyilir. Tüfəngi hərləməyi ilə uryadniki vurub atdan salması bir olur.

Qaçaq Qasımlar da, Qanlı Mahmud da, Qaçaq Hüseyn də çar çinovniklərinə qarşı vuruşur, qəddar və zalım ermənilər məhv edirlər.

Çarizm qaçaq hərəkatını yox etmək üçün pul və əsgərdən nə qədər istifadə etsə də xalqın öz qəhrəmanlarının arxasında dayanmasından, onların şərəfinə dastanlar, rəvayətlər, nəğmələr yaratmasından ruhlanan qaçaqlar yeri gəldikcə xalqın sərvətini talan edən, adamlara əzab verən çar məmurlarının sərvətlərini sadə adamlara paylayır, özlərinə də qulaqburması verir, cəzalandırırdılar.

Hiylə və namərdliklərlə bəzi qaçaqların öldürülməsinə nail olsalar da, çarizm və onun himayə etdiyi namərd ermənilərə nifrət güclü olduğundan yeni-yeni igidlər dağlara çəkilir, rus və ermənilərin canına qorxu salır, onları xof və qorxu içində saxlayırdılar. M.Allahmanlı yazır: “Bu hərəkat zülmə, haqsızlığa, istibdada etiraz xarakteri daşıyır. Pozulmuş haqqın, ədalətin bərpasına xidmət edir. Ayrı-ayrı kəndlərdə, regionlarda özbaşınalıqlara dözə bilməyən el qəhrəmanları silaha sarılıb dağlara çəkilməli olurdu (1, 340).

2.2. Rəvayətlərdə sovet hakimiyyətinin təsviri

Ağbaba bölgəsindəki qaçaq hərəkatı burada Sovet hökuməti qurulandan sonra da davam etmişdir. Yəni bu hərəkat müharibədən sonrakı illərə, təxminən, 50-ci illərə qədər davam etmişdir. Çünki Sovet hökumətinin sərt qanunları, ermənilərə havadarlıq etməsi, onları təhlükəsizlik orqanları və digər rəhbər vəzifələrdə saxlaması milli zülmü bir neçə dəfə artırmış, yerli əhalini bu yeni quruluş cana gətirmişdi. Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən Ağbabanın xeyli kəndləri elliklə Türkiyəyə pənah apardılar. Bu barədə bir tarixi ədəbiyyatda da göstərilir: "Ağbaba nahiyəsinin Ördəkli, Hamasa, Balıxlı, Göllü, Sanıx (Sınıq) və Qarabulaq köylərindən gələnlər 1921-ci ildə gəlmişlər" (20,46). "Adamlar günahsız yerə gedər-gəlməzə göndərilir, bütün kəndlərdəki adlı-sanlı kişilər ya "sinfi düşmən", ya da "türk casusu", "pantürkist" adı ilə ləkələnərək həbs edilib Gümrüdəki Qara qalaya göndərilir (buraya göndərilənlərin çoxunu məhkəməsiz güllələir, türkləri bilərəkdən məhv edirdilər), bir xeyli adamı da Sibirə, ya da Qazaxıstana sürgün edirdilər. Bir sözlə, Ağbaba kəndlərində savadlı, dünyagörüşlü bir başıpapaqlı qoymadılar" (24). Elə buna görə də el-obanın mərd oğulları dağlara çəkildilər, Sovet hökuməti və onun himayə etdiyi ermənilərə qarşı vuruşmağa başladılar. Dağa çəkilənlərin digər qismi müharibə ilə bağlı idi, onlar müharibəyə getməkdən boyun qaçırdıqlarından dağlara çəkilmişdilər. Onlar da erməni zülmünə və Sovet hökumətinə qarşı vuruşur, sadə adamların arxasında dururdular. "Müharibədən boyun qaçırıb dağlara çəkilənlər əsasən erməni zülmündən dolayı qaçaq düşmüşdülər. Çünki səlahiyyət sahibi olan ermənilər qəsdən yaşı çatmayan yeniyetmələri, yaşı müharibəyə düşməyən orta yaşlıları ordu sıralarına çağırır, bir sözlə, türklərin cəbhədə həlak olmasına çalışırdılar" (28). Cəza dəstələri bəzən onları çuğulların vasitəsilə tapıb mühasirəyə alır, onları vəhşicəsinə qətl

edirdilər. Bu vaxt ermənilər öz qəddarlıqları ilə fərqlənirdilər. Öldürülənləri necə gəldi basdırır, onların yaxınlarını ölülərini urvatlamağa belə qoymurdular.

Sovet hökumətinin Şin Hayrapetyan, Yediyar, Dəli Babken kimi səlahiyyətli adamları Sovet hökumətinin ilk illərindən müharibədən sonraya qədər Ağbabada minlərlə adamı məhv etdilər, neçə qapıları bağlı, uşaqları yetim qoydular. Bu adı çəkilən Sovet hökumətinin sadiq çinovnikləri günahı olmayan adamlara amansız işgəncələr verməklə onları bir-birinin üzünə durmağa məcbur edir, bu yolla da türklərin sayını azaltmağa çalışır, əllərinə düşən fürsətdən faydalanırdılar.

Amansız təqiblər, repressiyalar xalqı can gətirdiyindən Sovet hökumətinə nifrət və qəzəb artmışdı. Buna görə də qaçaqçılıq hərəkatı da davam edirdi. Adamlar qaçaqlara arxalanır, onlara öz xilaskarları kimi baxır, yeri gələndə də onları öyürdülər. Qaçaq hərəkatı vaxtında öyrənilmədiyindən, qaçaqlar haqqında el-oba arasında yaranıb yayılan folklor örnəkləri toplanıb yazıya alınmadığından bu hərəkatın neçə-neçə iştirakçısının adı hafizələrdən silinmiş, onlarla bağlı folklor örnəkləri dövrümüzə gəlib çatmamışdır.

Qaçaq hərəkatı ilə bağlı folklor örnəkləri ilə tanışlıq Sovet hökumətinin çarizmdən daha amansız, daha sərt olduğunu deməyə əsas verir. Buna görə də adamlar bu quruluşdan yaxa qurtarmaq üçün sərhədi o tərəfə – Türkiyəyə keçməkdən başqa imkan tapa bilmirlər. Sərhədçilər və erməni cəlladları əvvəlcədən çuğulların vasitəsi ilə sərhədi keçmək istəyənlərdən ötrü tələ qurub gözləyir, sonra onları öldürəndən sonra ölüləri soymaqdan çəkinmirdilər. Bu qanlı hadisələr keçən əsrin 30-40-cı illərinədək davam etmişdir. Bu işlərə Ermənistanın Təhlükəsizlik İdarəsinin xüsusi işçisi mayor Jukov başçılıq edirdi (27). O, sadəcə əsgər paltarında gəzib-dolanır, sərhəd pozanlarla amansız rəftar edirdi. Onun əmri ilə ölülərin qızıl dişlərini, bahalı paltarlarını, əşyalarını, pullarını ermənilər bir yerə topla-

yıb ona təhvil verirdilər. Qəddarlıqda ermənilər də ondan geri qalmırdılar. Məsələn, zastava naçalniki Dəli Babken Təzə İbişli Kor Qurbanın oğlanları ilə o tərəfə qaçmasından xəbər tutan kimi həmin kəndə gəlir. Yolda atın tərkindən düşən 85 yaşlı qoca qadını dindirir. Arvad oğlanlarının gecə ilə Türkiyəyə qaçdığını deyir. Dəli Babken o saat əmr edir, bu qarını taxta çəpərin içinə salırlar. Onun əmri ilə üç gün ac qalan itləri qarının üstünə buraxırlar. Ac itlər qarını parça-parça edirlər. Onun dəhşətli iniltiləri, qız-gəlinin ah-naləsi daşürəkli ermənіyə təsir etmir (24). Bu qəddar erməni adamları qız-gəlinin yanında öldürməkdən də xüsusi həzz alırdı. "Bir dəfə sərhədi pozanların yaralı olanlarını araba ilə Təzə İbiş kəndinə gətirirlər. Bir ağır yaralı yaralarından qan axa-axa deyir:

– Mənə bir az su verin. Bu kafirlərə də inanmayın. Əsl düşmənlərimiz bunlardı.

Bir qadın ona su vermək istəyəndə Dəli Babken qadını da, yaralını da güllələyir" (25).

Əlbəttə, bu qeyd olunanlar Sovet hakimiyyəti dövründə baş verən fəlakətlərin ancaq müəyyən hissəsini əhatə edir.

Amasiya bölgəsində yerli əhali türklərdən ibarət olsa da, bu ərazi Ermənistanın əlində olduğundan həmişə milis naçalnikləri, məhkəmə, prokuror, ispolkom və digər rəhbər vəzifələr ermənilərə verilirdi. Buna görə də namərd ermənilər yerli əhaliyə həmişə zülm edirdilər. Rəhbərlikdəki ermənilər kəndlərdə qarışıqlıq və narahatlıq yaratmaq üçün kəndlərə başqa kəndlərdən kolxoz sədri qoyur, kənd əhalisinə dərd-əzab gətirirdilər. Çünki sədrlərin səlahiyyətləri çoxdu, onlar adamları döyüb incidir, yeri gələndə dama saldırır, Sibirə, Qazaxıstana da sürgün etdirə bilirdilər. Kolxoz sədri kolxozun malını yeyib dağıdır, kolxozçulara da divan tuturdu. Digər tərəfdən Təhlükəsizlik Komitəsində səlahiyyət sahibi olan ermənilər müsəlmanları döyə-döyə bir-birinə qarşı qoyur, bir-birini şərləməyə məcbur edir, günahsız adamları zindanlarda çürüdür, məhkəməsiz, mühakiməsiz

güllələyirdilər. Əlbəttə, bu tükürpədən, dəhşətli hadisələr xalqın qəzəb kasasını daşdırdığından Sovet hökumətinə, onun yüksək vəzifəli adamlarına qarşı nifrət artmışdı, xalq ona əzab və əziyyət, bəla gətirən bu yeni quruluşun çinovniklərindən amansız intiqam almaq üçün qəhrəman oğullarını dağların qoynuna qaldırmışdı.

Sovet hakimiyyəti illərində də qaçaqlıq edənlər, dağlara çəkilənlər az olmamışdır. Sovet hökumətinin qəddar rejimi, amansız qanunları, dəhşətli 37-ci il adamların canında qorxu və vahimə hissləri saldığından çox adam qorxusundan qaçaqlardan, onların qəhrəmanlarından danışmağa çəkinirdi. Buna görə də Sovet hakimiyyəti dövründə qaçaqlıq edən xalq qəhrəmanları haqqında bilgi və məlumatlar azdır. Onlardan bəzilərinin adları (Qaçaq İsgəndər, Xəlil, Dəli Əsgər, Əli Səmədoğlu və b.) dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Eyni zamanda bu xalq qəhrəmanları haqqında xeyli rəvayət toplanıb yazıya alınmışdır. Bu folklor örnəklərinin sayı on beşdir. On beş rəvayətdən biri ("Dəli Əsgər") Dəli Əsgərlə, beşi Qaçaq İsgəndərlə ("Dəli Babkenlə Yediyar", "Dəli Babkenin öldürülməsi", "Qoca kişi ilə Qaçaq İsgəndər", "Şin Hayrapetyanın papağı", "Qaçaq İsgəndərlə kasıb kişi"), dördü Xəlillə ("Xəlilin Türkiyəyə getməyi", "Xəlil Təzə İbişdə", "Yediyarnan Araba Səhnə", "Çuğulun mükafatı"), beşi Əli Səmədoğlu ilə ("Əliynən Yediyar", "Əlinin dağlara çəkilməsi", "Çuğulnan Əli", "Əli Səmədoğlunun Qazaxıstana getməyi", "Əlinin tutulması") bağlı yaranmış folklor materiallarıdır.

Rəvayətlərdən də göründüyü kimi, Yediyar, Dəli Babken, Şin Hayrapetyan kimi ermənilərin adları daha çox diqqəti çəkir. Qeyd edək ki, bu vicdansız və qəddar ermənilərin hər üçü Təhlükəsizlik Komitəsinin səlahiyyətli nümayəndələridir. Bu alçaq adamlar Ağbaba mahalında minlərlə adamın öldürülməsinə, var-dövlətinin talanmasına və sürgünə göndərilməsinə səbəb olmuşlar. Bu üçlüyün üçü də axbardır. Bolşevik donuna

bürünən bu yırtıcı adamlar vəzifələrindən istifadə edərək Ağbabanın yerli əhalisi türklərə amansız divan tutmuş, onları sıxıntı və əzab içində yaşamağa məcbur etmişlər.

Sovet hakimiyyəti dövründə müsəlmanlar, türklər hökumət tərəfindən, eləcə də onun sadiq cəlladları ermənilərin zülmündən can qurtarmaq üçün keçən əsrin 20-ci illərindən 40-cı illərinədək ailəliklə Türkiyəyə keçməkdə görür, buna nail olmağa can atırdılar. Bu düşüncə təkcə Ağbaba-Şörəyel kəndlərində deyil, Axılkələkdə də, qonşu Borçalıda və digər yerlərdə də hakimdi. Adamlar əzazil hakmiyyətdən bir dəfəlik qurtarmaq üçün ölümü belə gözə alırdılar. Belə adamlar əvvəlcədən tədarük görür, silahlanır, qiymətli əşya və pullarını götürür, sərhədi keçmək üçün münasib vaxtı gözləyirdilər. Köçməyi, daha doğrusu, sərhədi o tərəfə keçməyi qərara alanlar kifayət qədər patron, silah-sursat götürə bilmir, berdanka, üçatılan tüfənglərlə, xəncərlə silahlanırdılar. Həm də Jukovun əlaltıları, casusları və çuğulları kənd-kənd gəzib nə baş verdiyini dəqiqləşdirib növbəti sərhədi o yana keçmək istəyənlərə bələdçilik edir, eyni zamanda cəza dəstələrinə nə vaxt, sərhədin hansı yerindən neçə nəfər keçmək istədiyini də xəbər verirdilər. Buna görə də o tərəfə keçmək istəyənlərin çoxunu qırıb-çatır, elə sərhədin yanında bir çala qazıb ölüləri orda basdırıb üstünü torpaqlayırdılar. Cəza dəstələrindəki adamlar ölülərin qiymətli əşyalarını, pullarını, bahalı paltarlarını götürürdülər. Onların bu qətl-qarətləri sərhədi pozan "xalq düşmənləri"nə qarşı növbəti əməliyyat hesab olunurdu.

Ağbaba bölgəsinin Türkiyə ilə sərhədinin ətrafı saysız-hesabsız qəbirlərlə doludur. Bunlar o tərəfə keçmək istəyən adamların qəbirləridir. Yaşlıların dediklərinə görə belə qırğınlardan biri də faxralıların qırğınıdır. İndi də bu ərazi Faxralılar qırılan adlanır. Həmin yer Çivinli kəndinin yaxınlığında, sərhədin lap qulağı dibindədir. Yaşlıların dediklərinə görə Faxralıdan ovçu Süleyman öz ailəsini o tərəfə keçirmək istəyirmiş. Bir nəfər çuğul özünü bələdçi kimi göstərib onun adamlarını buraya

gətirir. Qəflətən aradan çıxır. Ovçu Süleyman baxır mühasirəyə düşüb. Sonuncu gülləsi qalana qədər vuruşur. Bu döyüşdə cəza dəstəsindən də altı-yeddi nəfər ölür, xeyli adam yaralanır. Jukovun cəza dəstəsi arvad-uşağa, yaşlıya rəhm etməyib hamısını güllələyirlər.

Bütün bu qanlı olaylar göstərir ki, özünü kasıbın hökuməti adlandıran Sovet hökuməti əslində müsəlmanlara, türklərə düşmən, yağı bir quruluşdu. Haqqında söz açdığımız xalq qəhrəmanlarının – qaçaqların heç biri düşmənə, yəni Sovet hakimiyyətinin məmurlarının arvad-uşağına, yaşlısına toxunmamış, onlara zərər verməmişlər. Buna onların yüksək əxlaqı, mərhəmət və insaf sahibi olmaları yol verməyib. Amma onlar mərd düşmənlə deyil, rəzil, alçaq, yırtıcı, qan tökməkdən həzz alan bir hökumətin məmurları ilə vuruşmağa məcbur idilər. Sovet hökuməti cəllad ermənilərin əli ilə Ağbabanı və digər türklər yaşayan ərazinin etnik tərkibini tamamilə dəyişdirmək, xristianlaşdırmaq ideyasını həyata keçirmək istəyirdilər.

Əslində Sovet hakimiyyəti dövründə müsəlmanların, türklərin sıxışdırılmasının, onlarla düşmən münasibətin nədəni, səbəbi onların təkcə müsəlman olduqları deyildi. Sadəcə bu o dövrkü iqtidarın siyasətinin görünən tərəfi idi. Özünü Çar Rusiyasının varisi kimi aparan bu yeni hakimiyyət əsasən Qars ərazisinin, eləcə də Ağbaba torpaqlarının kimə mənsub olduğu məsələsini adamlara, xüsusilə gənc nəslə bildirməmək, unutdurmaq üçün müxtəlif kələklərə əl atırdı. Hələ çarizm dövründən aparılan xristianlaşdırma siyasəti davam edirdi, erməni zülmü daha da şiddətləndirilmişdi. Bilərəkdən Ağbabanın savadlı, təhsilli, varlı-hallı adamları təqib olunurdular. Onları güllələyir, ya Sibirə, ya da Qazaxıstana sürgün edir, yerli əhalinin sayının azaldılmasına, ermənilərin sayca daha da artırılmasına çalışırdılar. Çünki bu torpaqlar nə ermənilərə, nə də ruslara məxsus deyildi. Bu yerlər Anadolu torpaqları idi, türklərin yaşayış yerləri idi. Sadəcə, ruslar buranı işğal etmişdilər. Buna görə də bu əraziləri

ermənilərinki etmək, həm də öz əllərində saxlamaq istəyirdilər.

Sovet hökumətinin məmurları canı-dildən hökumətin qanunlarını həyata keçirsələr də, yerli əhalinin milli düşüncəsini, mənlik şüurunu dəyişdirə bilmədilər. Əksinə, milli ruh daha da qüvvətləndi. Bunu təkcə Ağbabadan deyil, Borçalıdan, Axılkələkdən, Qarayazıdan və başqa yerlərdən Türkiyəyə qaçaqaçın başlanması və davam etməsi də təsdiqləyir. Adamlar sərhəddə onları ölüm-qan gözlədiyini bilə-bilə o tərəfə keçməyə can atırdılar. Daha doğrusu, erməni-rus zülmü onları cana gətirmişdi. Təbii ki, adamların o tərəfə keçəcəklərini Təhlükəsizlik Komitəsinin çoxlu çuğulları vaxtında əlaqədar yerlərə çatdırırdılar. Bu da yeni-yeni qətl və qarətlərin başlanması idi. Bütün bu qətl və qarətlərin başında Sovet hökumətinin Təhlükəsizlik Xidmətinin səlahiyyətli nümayəndəsi mayor Jukov dururdu. Bu Sovet cəlladının əmri ilə yüzlərlə adam qanına qəltan edilmiş, qarət olunmuşdu. Buna baxmayaraq xalqın əzmini, azadlıq hərəkatına olan inamını qırmaq mümkün olmadı. Bunu qaçaq hərəkatının Sovet hakimiyyəti dövründə də davam etməsi göstərirdi. Bu mübarizədə ermənilərdən və ruslardan da az adam həlak olmamışdı. Bəli, Sovet hakimiyyəti anlayırdı ki, xalqın müqavimətini qırmaq mümkün deyil, ancaq buna baxmayaraq hökumət dirənirdi.

Sovet hakimiyyəti qaçaq hərəkatından ehtiyat etdiyindən, yerli əhalinin ruhunda milli düşüncənin, özünüdərkin yaşadığını bildiyindən çox sayda ziyarətgahları, xüsusi sığınacaq yerləri, o cümlədən Ayı çınqılını tikanlı məftillərin içində aldılar ki, oralara gedib-gələn olmasın. Sovet hakimiyyətinin çinovnikləri bu yerlərə qorxunc, arzuolunmaz yer kimi baxsalar da, əslində buralar sığınacaq olduğu qədər də pencərlə, balla, çiyələklə zəngin yerlərdi. Buralarda çox səfalı bitkilər bitirdi. Burdakı bulaqların ayağında bitən yabanı vəzəli (ona "tərə" deyirdilər) min bir dərdin dərmanı sayılırdı.

Təzə İbiş kəndinin altında, Ördəkli yaylasının yanında,

sərhəddə bir qəbir də vardı. Bu, Sovet cəlladı Jukovun qəbri idi. Yaşlıların dediklərinə görə onunla atlı erməni (onlar Jukovun əlaltıları idilər) öldürülmüşdü, amma onlara bir başdaşı belə qoyulmamışdır. Keçən əsrin 70-ci illərin sonlarına qədər orta məktəb şagirdlərini Jukovun qəbri üstə aparır, onu xalq qəhrəmanı kimi gənc nəslə təqdim edirdilər. Keçən əsrin 80-ci illərindən Jukov haqqında da bəzi məlumatlar meydana çıxdı, çünki Sovet İttifaqı özünün son illərini yaşayırdı.

III FƏSİL. RƏVAYƏTLƏRDƏ MƏNFİ SURƏTLƏR

3.1. Çarizmlə bağlı rəvayətlərdə mənfi surətlər

Çarizm üsul-idarəsi dövründə Qars vilayətini özününküləşdirmək, bu ərazini həmişə əlində saxlamaq üçün çar Rusiyası həm yerli əhalini sıxıntıda yaşamağa məcbur etməklə buralarda özünə sadiq ermənіləri, malakanları, toxobirləri, yunanları da qoruyub qollayır, xristian əhalinin nəzərə çarpacaq qədər artımına nail olmaq istəyirdi. Buna görə də çar üsul-idarəsi dövründə yaranan folklor örnəklərində çar məmurlarının çoxu ermənilərdəndir. Maraqlıdır ki, hökumətdən qaçaq düşən qaçaqların xeyli hissəsi ermənіləri öldürməsindən dolayı qaçaq düşüb dağlara çəkilmişlər. M.İbarahimov yazır: "Ədalətsiz işlərdən, təzyiq və zorakılıqdan cana gəlmiş kəndlilər silah götürüb dağlara çıxır, ağalardan, qoluzorlulardan, hakimlərdən intiqam almağa başlayırdılar. XIX əsrdə bu mübarizələrin sinfi mahiyyəti daha aydın gözə dəyirdi. Açıqdan-açığa varlılara, zülmkarlara qarşı çıxmış dağlardakı silahlı qaçaqlara bütün kənd kütlələri kömək edir, onları gizlədir, ələ vermir, onları azuqə və paltarla təmin edirdilər" (26, 503).

Çarizm üsul-idarəsi dövründə qaçaq hərəkatı ilə bağlı folklor örnəklərindəki mənfi surətlərin çoxu çarizmin himayə etdiyi ermənilərdir. Bunlar səlahiyyət və vəzifə sahibi olsa da, bunların bir qismi də çuğul, pul, sərvət əldə etməyə çalışan, türkə düşmən və acgöz adamlardır, təbii ki, burada rus çinovnikləri də yox deyildir. Bunu Qaçaq Yusiflə bağlı rəvayətlərdə də görmək mümkündür. Bu folklor örnəklərinin birində ("Koxaynan naçalnik") göstərilir ki, naçalnik Göllü kəndinin koxasını qaralayıb danlayır ki, niyə o, Qaçaq Yusifin tutulub ərə verilməsinə çalışmır. Koxa buna birtəhər dözsə də, amma naçalnik ondan əl çəkmədiyindən axırda cana gəlib deyir:

– Sən Qaçaq Yusifin yerini öyrənmək istəyirsənmi?

Naçalnik o saat razılıqla başını tərpədən kimi koxa xeyli aralıdan qayanı göstərib deyir:

– Bax, o Qartal qayasının üstündə oturan Qaçaq Yusifdi.

Naçalnik oraya baxanda Qaçaq Yusifi görüb qorxudan rəngi ağappaq olur:

– Deyəsən bağırsağım qırıldı, sancı məni öldürür. Koxa, durma, məni Amasiyaya göndər (7, 26). Bəli, naçalnik Qaçaq Yusifdən qorxur. Bu da onun qorxaq olmağından əlavə, onun sadə adamlara etdiyi zülm və zalımlıqla bağlıdır. Bilir ki, gec-tez bu igid adam ondan da intiqam alacaqdır. Başqa bir rəvayət-də ("Qaçaq Usufla 20 kazak") də belə surətlərə rast gəlinir. Bu-rada göstərilir ki, Qaçaq Yusifi tutub aparmaq üçün Göllü kən-dinə iyirmi kazak, bir nəfər də zabit göndərilir. Onlar otağın birində yerləşib Qaçaq Yusifi gözləyirlər. Qaçaq Yusif içəridə kazakların olduğunu bilsə də, əlində tüfəng kazakların içindən keçib o biri otağa adlayır, amma zabit ona güllə atmağa icazə vermir. Bunun səbəbini isə belə anladır: o, çox sərrast güllə atandı, buna görə də belə daha yaxşıdır (7, 27).

Rəvayətlərdə rast gəlinən uryadnik, Sarıbəy, Qara Kötük, Balabəy, eyni zamanda çoxlu adsız ermənilər adamda ikrah və qəzəb doğurur. Məsələn, Qaçaq Yusif qubernatın əmri ilə dalın-ca gələn uryadniki əvvəlcə yola gətirmək istəsə də, onun onu ya öldürmək, ya da zorla özü ilə aparmaq qəsdi uryadnikin öldürül-məsinə səbəb olur. Buradakı Sarıbəy surəti də maraqlı surətdir. Rəvayətdən məlum olur ki, o, çar hökumətinin çinovnikləri tərə-findən göndərilən ermənilərdəndir. O, Qaçaq Yusifi öldürmək üçün onun dəstəsinə qoşulur. Buna görə ona çoxlu qızıl və pul verilib. Amma Qaçaq Yusif bunu gizlincə izləyib axırda öldürür. Burada ermənin adının Sarıbəy olması təsadüfi deyil, çünki ermənilər buqələmun kimi dondan-dona girməyi bacarır, hər necə olsun türklərə ziyan vurmağa çalışırdılar. Bunu Sovet hakimiyyəti dövründə də görmək mümkündür. Yediyar da türk adı idi, amma bu namərd ermənin qəddarlıqları bitib-tükənən

deyildi. Maraqlıdır ki, Jukovun əlaltıları Dahar və Temir adlı ermənilər həm də sünnət olmuşdular ki, onların müsəlman olduqlarına şübhə olmasın. Bu ermənilər ölülərin şeylərini qarət edib bahalı paltarlarını əyinlərindən soyundurur, barmaqlarındakı üzükləri çıxarırdılar (27).

Qaçaq hərəkatı ilə bağlı rəvayətlərdən birində ("Qaçaq Hüseynnən Balabəy") də Balabəy kimi surətə də rastlanır. Bu da erməni olsa da, adı müsəlman adıdır. Bu arıq, hiyləgər ermənin də bir azarı var: Qaçaq Hüseyni öldürmək. Amma Qaçaq Hüseyn kafirin məqsədini başa düşüb onu imtahan eləmək üçün deyir ki, güllə ata bilirmi. O da beş güllədən birinin hədəfə dəydiyini deyir. Qaçaq Hüseyn onun başı üstündən bir güllə atan kimi bu huşunu itirib yerə sərilir. Qaçaq Hüseyn onu özünə yoldaş götürə bilməyəcəyini bildirəndə yenə erməni ondan əl çəkməyəndə işi anlayır. Yəni erməni onu öldürməyə gəlib, sadəcə girəvə axtarır. Odur ki, Qaçaq Hüseyn deyir, tüfəngini götür, kişi kimi meydana gəl. Erməni qorxusundan əsməyə başlayınca o, onun ortasından bir güllə keçirir (33).

Bəzi folklor materiallarında erməni surətlərinin adları verilməyib, ancaq onların sayı göstərilib. Belə rəvayətlərdən biri "Yeddi ermənilynən Qaçaq Hüseyn"dir. Burada yeddi erməni Qaçaq Hüseynə rast gəlir. Onlar qaçağı tanımırlar, çünki o, kasıb kəndli geyimindədir. Bunun atı ermənilərin xoşuna gəlir, onlar zor-xoş atı onun əlindən almaq istəyəndə qəflətən onların üstünə güllə yağır, onların iki-üçü ölür, qalanı da yaralanır. Bundan sonra Qaçaq Hüseyn özünün kim olduğunu nişan verir (33).

Folklor örnəklərində rastlanan maraqlı surətlərdən biri də Kara Kötükdür. Amma onun bir ayrı adı da var: Yusif. Bu namərd adam da ermənidir. Qaçaq Yusifi öldürmək üçün tədbir tökən kafirlərdəndir. Gümrüdə Qaçaq Yusifi çox mehribanlıqla qarşılayıb onu evinə aparır, hörmət edir. Qaçaq Yusif yorğun olduğundan yatmaq istəyir, o saat ev sahibi deyiləni yerinə yetirir. Qaçaq Yusif soyunub yerə uzanan kimi bir az gözləyib

erməni çıxır eşiyə. O saat Qaçaq Yusif də geyinib düşür bunun dalınca. Baxır bu şəhərdən çıxıb bir qayalıq yerə gəldi, burda bir mağara var, yaxında da üç silahlı erməni. Qaçaq Yusif ev sahibini də, digər ermənilərı də öldürüb Gümrünü tərk edir (34).

Bu qeyd etdiyimiz və incələdiyimiz folklor örnəkləri qaçaq hərəkatının zalımlara, haqq-ədalət tanımayan quruluşa qarşı xalq mübarizəsini, elin igid oğullarının qəhrəmanlıqlarını əks etdirir. Bu materiallarda xalqımızın qəhrəmanlıq tarixinin şanlı səhifələri verilib, böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir. M.Allahmanlı haqlı olaraq yazır: "Türkün tarixi yazmağa nə vaxtı, nə də ehtiyacı olub. O, tarixi böyük işləri ilə, qəhrəmanlığı ilə bəşər düşüncəsinə həkk edib. Dövlət qurmaq ənənələri, böyük mədəniyyət yaratmaq düşüncəsi onun bəşər sivilizasiyasına verdiyi töhfədir. Həmin böyük işləri elə zamanında və ondan sonrakı mərhələlərdə nəğmədə, sözdə yaşayıb, əhvalat və hekayə kimi danışıqlarla, söhbətlərlə dastanlaşdırmağa istiqamətləndirilib" (1, 341).

3.2. Sovet hakimiyyəti ilə bağlı rəvayətlərdə mənfi surətlər

Ağbaba ərazisindən toplanıb yazıya alınan rəvayətlərdə Dəli Babken, Yediyar, Şin, Hayrapetyan, çuğul, Jukov kimi mənfi surətlər diqqəti çəkir. Bunlardan Yediyar nisbətən daha çox rastlanan addır. Buna Əli Səmədoğlu ilə bağlı rəvayətlərdə ("Əliynən Yediyar"), İbişli Xəlillə əlaqədar yaranan folklor örnəklərində ("Yediyarnan Araba Səhnə"), eləcə də digər folklor materiallarında rast gəlinir. Yediyarın ümumxalq nifrəti qazandığını Xəlillə bağlı bir rəvayətdə ("Yediyarnan Araba Səhnə") də görmək olar. Yediyar Xəlilin arvadına deyir ki, sən gərək bizə xəbər verəsən, Xəlil tutulmalıdır. Araba Səhnə bu qəddar ermənіyə belə cavab verir:

– Mənə hədə-qorxu gəlmə. Sən Xəlili yaxşı tanıyırsan,

ondan yaxanı qurtara bilməzsən. O, qanun-zad tanımır. Bir də bizim qapıya gəlmə, yoxsa canını Xəlildən qurtara bilməzsən.

Çünki bu şəxs 20-50-ci illər arasında Ağbaba bölgəsində amansız təqiblər aparmış, əhaliyə zülm etmiş, səlahiyyətlərindən yararlanaraq minlərlə adamın öldürülməsinə, Qazaxıstana sürgün olunmasına nail olmuşdur. Onun Qara qalada adamları güllələməsi, adamları zorla bir-birinin üzünə durmağa məcbur etməsi, qəddarlığı, təzə ölən ölünün kəfəni ilə qəbri açıb qəbrdən çıxarması onun acımasız, alçaq bir erməni olduğunu təsdiq etməkdədir. Təbii ki, Dəli Babken də Yediyardan geri qalmır. Bunu rəvayətlərin birində ("Dəli Babkennən Yediyar") aydınca görmək mümkündür. O, Qaçaq İsgəndəri də məhv etmək istəyir. Məqsədinə çata bilmədiyindən Yediyara deyir ki, bu necə adamdı, məni bir neçə dəfə hədələyib. Yediyar qaçağın qeyriadi, cəld adam olduğunu xatırladıb deyir:

– Demək, səni öldürəcək. Ehtiyatlı ol.

Doğrudan da, digər bir folklor örnəyində Dəli Babkenin öldürülməsi ("Babkenin öldürülməsi") təsvir olunur.

Rəvayətlərdə təsvir olunan mənfi surətlərin arasında Jukov bəlkə də lap əvvəldə gəlir. Çünki bu şəxs çoxsaylı adamların qətl və qarət olunmasına rəhbərlik etmiş, özünün erməni əlaltıları ilə neçə-neçə qırğınlar törətmiş, qarətlər həyata keçirmişdir. Mənfi surətlərin içində Yediyar da diqqəti çəkir. Bu qəddar erməni öz səlahiyyətlərindən istifadə edərək yerli əhalinin həmişə gözünü qorxutmaq, onu vahimədə saxlamaq üçün yeri gələndə günahsız yerə adamları zindanlara atdırır, güllələyir, müxtəlif kələklərə əl atır.

Rəvayətlərdən hiss olunur ki, onun, eləcə də onun kimilərin yuxusunu qaçıranlar xalq qəhrəmanları, qaçaqlardır. Niyə? Çünki onlar nə Sovet hökumətindən, nə də onun amansız Yediyar, Dəli Babken kimi cəlladlardan çəkinirlər. Dəli Babkenin, Jukovun və onun əlaltılarının öldürülməsi bu dediklərimizi təsdiq edir. Bu, Yediyar kimi cəlladları həmişə qorxu və vahimə içində

saxlayır. Bəlkə də qaçaqların fəaliyyəti amansız repressiyaların, sürgünlərin qarşısını almasa da, xeyli adamın bu bəladan xilas olmasına, rahat nəfəs almasına bir imkan yaratmışdır. Çünki Sovet hökuməti də, onun erməni cəlladları da yerli əhaliyə zülm etməkdən, onu sıxışdırmaqdan çəkinmirdi. Məqsəd Türkiyə ilə sərhəddə xristian əhalinin sayını artırmaq, Sovet hökumətinə sadiq ermənilərin səlahiyyətlərini qüvvətləndirmək, onların yeni-yeni amansız tədbirlər keçirməsinə hər cür imkan yaratmaqdı.

NƏTİCƏ

Cənubi Qafqazdakı qaçaqçılıq hərəkatında daha çox müsəlmanlar, daha doğrusu, türklər iştirak edirdilər. Bu, əlbəttə, təsadüfi hadisə deyil. Çünki istər çar dövründə, istərsə də Sovet hakimiyyəti zamanında daha çox haqqı tapdanan, zülm və işgəncə olunan türklərdi. Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra müsəlmanlara, türklərə olan basqı və zülm azalmadı, bəlkə bir az da artdı. Elə buna görə də 20-50-ci illərdə qaçaqçılıq hərəkatı davam etdi. Adamların kütləvi köçləri başlandı. Sadə adamlar, varlılar Sovet zülmündən baş götürüb Türkiyə ərazisinə keçmək istəyirdilər. Bu vaxt amansız döyüşlər gedir, adamlar öldürülür, qətl və qarətlər ara vermirdi. Bu qətl və qarətlərin başında Sovet hakimiyyətinin xüsusi nümayəndəsi mayor Jukov dururdu. O, özünün erməni çuğul və casusları ilə sərhədi keçmək istəyənləri qəflətən mühasirəyə alıb, heç kəsə rəhm etmədən adamları öldürtdürüb ölüləri ümumi bir çalada basdırtdırırdı. Buna görə də başına aldığı qan çanağı öz başında çatladı. Sovet hökumətinin amansız qanunları, 37-nin tutatutu, repressiyalar, sürgünlər qaçaqçılıq hərəkatını nə öyrənməyə, nə tədqiq etməyə, nə də bu xalq qəhrəmanları ilə bağlı folklor örnəklərini toplayıb yazıya almağa imkan vermədiyindən Ağbaba qaçaqları ilə bağlı rəvayətlərin, dastanların, nəğmələrin çoxu unudulmuş, dövrümüzə qədər gəlib çatmamışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, toplanıb yazıya alınan folklor materialları milli ruhumuzun, milli azadlıq ideyalarımızın ölmədiyi, xalqın özünə, gələcəyinə inamı bu örnəklərdə əks olunmuşdur. Bu folklor örnəklərini tədqiq edərək aşağıdakı elmi nəticələrə gəlmək olar:

1. İstər çar üsul-idarəsində, istərsə də Sovet hakimiyyəti dövründə qaçaq hərəkatının davam etməsi hakim üsul-idarənin türklərə düşmən münasibəti ilə sıx bağlıdır.

2. Çarizm və Sovet hökuməti ancaq adlarına görə birbirindən fərqlənsələr də, hər ikisi müsəlmanlara, türklərə milli

zülm edirdilər. Bu zülm Sovet hakimiyyəti dövründə daha da artmışdı.

3. Çarizm və Sovet hakimiyyəti müsəlmanları sıxışdırmaq və basqıda saxlamaq üçün erməni faktorundan istifadə edirdilər. Məsələn, çar dövründə mühüm vəzifələr ermənilərə verilmişdisə, Sovet hakimiyyəti dövründə Təhlükəsizlik Komitəsində vəzifələr ancaq ermənilərdən ötrü idi.

4. Qaçaq hərəkatının bir qolu kimi Ağbaba qaçaqları ilə bağlı rəvayətlərin tədqiqi xalq arasında milli mənlik şüurunun yaşadığını, milli azadlıq mübarizəsinin ölmədiyini göstərməkdədir.

5. Bu tədqiqat həm də Qars və Çıldır kimi ərazilərlə Ağbabanın yaxın münasibətlərini, doğmalığını əks etdirməkdədir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. M.Allahmanlı. Folklorşünaslıq düşüncələri. Bakı: Ləman, 2018.
2. Müəllifin arxivindən.
3. Aşıq Hüseyn Saraçlı. Şeirlər. Söyləmələr. Bakı: Yazıçı, 1992.
4. Qaçaq Usuf (tərtib edən: A.Ağbaba). Bakı: Yazıçı, 1992.
5. Aşıq İsgəndər Ağbabalı. Ayırdılar Ağbabadan. (tərtib edən Tacir Səmimi). Bakı: Ozan, 1998.
6. Aşıq Paşa Göydağlı (tərtib edən T.Səmimi). Ağbabadan köç gəldi. Bakı: Ozan, 1998.
7. Duman dağı bürüdü (tərtib edən T.Səmimi). Bakı: 2000.
8. T.Səmimi. Qədim Oğuz yurdunun Düzkənd kəndi. Bakı: Nurlan, 2005. - 335 s.
9. T.Səmimi. Qərib məzar. Ədəbi İrəvan. Bakı: Yurd, 2007.
10. N.Məmmədcanlı. Yenidən bir ömür yaşaya bilsəm. Bakı: Nurlan, 2009.
11. T.Səmimi. Bu yan Ağbabadı, o yan Çıldır-Qars. Bakı: Nurlan, 2007.
12. T.Səmimi. Qaraçantada bir məscid vardı. Bakı: Elm və təhsil, 2012.
13. İ.Abbaslı. Ön söz. B.Behcət. Qaçaq Nəbinin tarixi. Bakı: Çıraq.
14. Çorlu Məhəmməd. Ərş-əlaya bir yolum var. Bakı: Adiloğlu, 2001.
15. Ə.Şamil. Dastanlaşmış ömürlər. Bakı: Səda, 2001.
16. Aşıq Nəsib (tərtib edənlər: H.İsmayılov, T.Qurbanov). Bakı: Nurlan, 2004.
17. T.Səmimi. Xəstə Zərnişanın könül dünyası. Bakı: 2017.
18. B.Behcət. Qaçaq Nəbinin tarixi. Bakı: Çıraq.
19. H.İsmayılov. Dastanlaşmış ömür /Ə.Şamil dastanlaşmış ömürlər. Bakı: Səda, 2001.

20. Ahmet Erciasun. Kars ili ağıları. Ankara, 1983.

21. M.İbrahimov. Əsərləri. IX cild. Bakı: 1982.

22. T.Səmimi. Ağbaba aşıq mühiti. Bakı: Elm və təhsil, 2014.

23. A.Ağbaba. Ağbaba-Çıldır aşıqlarının yaradıcılığında deportasiya və soyqırım. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. XVII. Bakı: Nurlan, 2007.

SÖYLƏYİCİLƏR HAQQINDA MƏLUMAT

1. Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).
2. Söyləyəni: Xəstə Zərnişan, 80 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).
3. Söyləyəni: Yusif baba, 83 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Düzkənd kəndi).
4. Söyləyəni: Cəlil baba, 101 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Qaraçanta kəndi).
5. Söyləyəni: İmanı baba, 90 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Çivinli kəndi).
6. Söyləyəni: Qulu baba, 83 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Düzkənd kəndi).
7. Söyləyəni: Oruc baba, 73 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).
8. Söyləyəni: İsmayıl baba, 73 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Hamasa kəndi).
9. Söyləyəni: Həsən baba, 101 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Güllücə kəndi).
10. Söyləyəni: Sənəm nənə, 85 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Hamasa kəndi).
11. Söyləyəni: İsgəndər baba, 80 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Göllü kəndi).

AĞBABA QAÇAQLARI İLƏ BAĞLI RƏVAYƏTLƏRDƏN ÖRNƏKLƏR

DƏLİ ƏSGƏR

Bir gün Seldağlanlı Dəli Əsgər qaçaq yoldaşlarını başına yığıb dedi:

– Axır ki, bu namərd Jukovu, onun qolbəyləri ermənіləri tapdım, yerlərini öyrəndim. Sən demə, eşşək anqırtısı hücum üçün bir işarə imiş. Yəni Jukov eşşəklər kimi anqıranda milislər it xılı kimi adamların üstünə tökülüb, onları öldürüb əllərinə keçənləri də talayırmışlar. Onlar iki gündən sonra Ayı Çınqılının yanında görüşəcəklər. Ondan artıq adam olacaq. Biz onları xəlvətcə qomarlamalıyıq. Mənə cəmi dörd adam lazımdı. Qalan adamlar o tərəfə keçə bilərlər. Bu, bizim son döyüşümüz olacaq. Deyirəm, Jukovu, bu namərd ermənіləri öldürməmiş o tərəfə keçə bilmərəm. Qisasımız yağıda qalsınmı? Atları xeyli aralıda hazır saxlamaq lazımdı. Bu itlərin işini bitirən kimi atlanıb sərhəddi keçərik o tərəfə.

O saat beş nəfər Dəli Əsgərlə getdi, qalanlar sərhəddi o tərəfə keçdilər.

Həyə, Jukov, onun əlaltıları Ayı Çınqılının yanında kef məclisi qurmuşdular. Qəflətən partapart düşdü, üstlərinə güllə yağışı yağdı. Yetim Əsgər xəncərini sıyırıb Jukovun da, ermənilərin də başlarını bədənlərindən ayırdı:

– Yaxşı deyib atalarımız: "Qisas qiyamətə qalmaz". Daha vaxt itirmək olmaz. Gedib atları minib o tərəfə keçək. Bu səda ətrafa yayılana qədər iş işdən keçəcək.

Onlar atlanıb keçdilər o biri tərəfə.

İBİŞLİ XƏLİLLƏ BAĞLI RƏVAYƏTLƏR

XƏLİLİN TÜRKİYƏYƏ GETMƏYİ

Sovet hökuməti qurulan kimi varlı adamların mal-heyvanını kolxoza verməyə məcbur eləyirlər:

– Kolxoza girməlisən, yoxsa ya Sibirə, ya da Qazaxıstana sürgün olunarsan.

Beləcə varlı-hallı kişiləri zor-xoş kolxoza yazdırır, onların mal-heyvanını da kolxoza verirlər. Amma İbişli Xəlil yola gəlmir:

– Qoyun bir-iki gün fikirlşəşim.

Deyirlər:

– Fikirləş, amma deyiləni eləməlisən.

Hə, bir gün Xəlil gecə adamlarını başına yığıb deyir:

– Hazırlaşın, elə bu gecə gecədən xeyli keçmiş mal-heyvanı da qataq qabağımıza, keçək o tərəfə – Türkiyəyə. Burda bu yeni hökumət bizə dinclik verməyəcək.

Hamı razı olsa da, Xəlilin birinci arvadı Araba Səhnə razı olmur:

– Xəlil, sən get, oğlanların da, bu biri arvadın da getsin, amma mən getmirəm.

Xəlil nə qədər eləsə də onu yola gətirə bilmədiyindən onun yanında bir beşaçılan, xeyli patron, bir küpə də qızıl qoyur:

– Bu yeni gələn gədə hökumətindən gözüm su içmir. Arada bir gəlib səni yoxlayacağam.

Deyir:

– Ay Xəlil, özünü azara salarsan.

Deyir:

– Sən məndən qorxma. Sən mənim həyat yoldaşımsan, səni belə yerdə köməksiz qoya bilmərəm.

Bəli, gecə ilə Xəlil mal-heyvanını da, adamlarını da götürüb o tərəfə keçir.

XƏLİL TƏZƏ İBİŞDƏ

Aradan xeyli keçəndən sonra Xəlil bir gecə İbiş kəndinə – öz evinə gəlir. Xəlvətcə bacadan içəri düşür. Arvadından hal-əhval tutur:

– Nə var, nə yox. Səni mənə görə hədələyib-eləyən oldumu.

Deyir:

– Həyə, bir patrax gəlmişdi. Məni hədələdi. Dedi ərinin yerini də öyrənəcəyik, sən sinfi düşmənin arvadısan.

Bu sözləri eşidən kimi Xəlil ordan həmin adamın evinə gedir. Bacadan düşür aşağı. Baxır arvad-uşaq yatır. Bu beşaçılanın patronlarını yerə töküb ev sahibini də yerindən qaldırır:

– Sənin təpənə bir güllə vuracaqdım, qurban olasan bu arvad-uşağa. Durma, get məni sat. Denən Xəlil gəlmişdi məni öldürməyə.

O, eşiyə çıxan kimi Xəlil də qaranlıqda yox olur.

YEDİYARNAN ARABA SƏHNƏ

Yediyar bir dəfə Araba Səhnəyə deyir:

– Xəlil gör neçə ildi çıxıb gedib, hərdən bir gəlir. Sən gərək gələndə xəbər verəsən, biz də onu tutub aparaq.

Deyir:

– Kişi deyilsənmi, tut apar görüm, apara bilirsənmi.

Deyir:

– Necə?

Deyir:

– Mənə hədə-qorxu gəlmə. Sən Xəlili yaxşı tanıyırsan, ondan yaxanı qurtara bilməzsən. O, qanun-zad tanıyan deyil. Bir də bizim qapıya gəlmə, yoxsa canını Xəlildən qurtara bilməzsən.

Yediyar bu boylu-buxunlu, kişi kimi ötkəm qadına heç nə deyə bilməyib Hamasaya geri qayıdır.

ÇUĞULUN MÜKAFATI

Bir dəfə Xəlil kəndə gələndə çuğul Yediyara xəbər verir, o saat milislər, əsgərlər kəndi mühasirəyə alırlar. Amma Xəlil dörd-beş nəfər əsgər öldürüb aradan çıxır. Nə qədər axtarırlar, Xəlili tapa bilmirlər. Amma sərhəddə yaxın qayalıqda çuğulun meyitini tapırlar. Baxırlar meyitin üstündə bir kağız da var. Kağızda yazılıb: "Çuğulun mükafatı ölümdü, mən belə bilirəm. Yediyar da medaldan-zaddan nə versə, qəbrinə qoyarlar".

ƏLİ SƏMƏDOĞLU İLƏ BAĞLI RƏVAYƏTLƏR

ƏLİYNƏN YEDİYAR

Yediyar neçə dəfə Əlini yanına çağırıb onu şirin dilə tutur:

– Sən mən deyəni elə. Sənə ayrı bir ad qoyaq. O tərəfə – Türkiyəyə gedib-gəl. Bizə dayın Xəlildən xəbər gətir.

Deyir:

– Sən ünvanı səhv salmısan, mən bu işi görə bilmərəm.

Deyir:

– Onda tutdurub saldıraram dama. Zindanlarda çürüyərsən. Özünə yazığın gəlsin, müharibə də başlayıb. Mən deyəni eləsən müharibəyə də aparmarıq, sən arxada bizim tapşırıqları yerinə yetirərsən.

Əli razılaşmır. Onu müharibəyə aparanda Yediyar deyir:

– Özün özünə elədin. Bu davadan çətin ki, salamat qayıdasan, a türk.

Deyir:

– Ay axbar, mən davadan salamat qayıdacam. Baxarsan.

Əli davaya gedir, bir neçə ildən sonra qayıdıb gəlir. Yediyar xəbər tutan kimi gəlir Təzə İbişə:

– Hə, indi nə deyirsən. Bax, özün də yaralanmısan. Sən gəl biz deyəni qəbul elə.

Əli yenə razılaşmır. Yediyar acıqlanıb onu yenidən cəbhəyə yolladır. Əli müharibədən sağ-salamat gələn kimi yenə Yediyar qapını kəsdirir:

– Mən deyəni eləməlisən.

Deyir:

– Ay axbar, görürsənmi, mən deyən oldu. Sağ-salamat qayıtdım. Məndən sizə çuğul, casus-filan olmayacaq.

ƏLİNİN DAĞLARA ÇƏKİLMƏSİ

Yediyar Əlidən əl çəkmədi. Getdi, gəldi, onu şirnikdirdi, amma o da inadından dönmək istəmirdi. Amma bu kafirin namərdliyini də bildiyindən ehtiyatla hərəkət edirdi. Çünki ermənіyə etibar eləmək olmazdı. Necə olur-olsun, bir şey fikirləşmək lazımdı. Yoxsa Yediyarın əlinə keçəcəkdi. Çünki divan-dərə onun tərəfində idi. Fikirləşdi ki, vaxt qazanmaq lazımdı. Dedi:

– Yediyar, baxıram sən düz deyirsən, amma sən mənə bir az vaxt ver, görüm neyləyirəm.

Erməni yumşaldı:

– Yaxşı, onda razılığa gələndə mənə xəbər elə.

Dedi:

– Yaxşı.

Əli fikirləşdi ki, nə qədər ki, Amasiyadadı, Ermənistanda yaşayır, Yediyarın əli hər yana çatır, çatacaq da, amma... Xeyli uzaqda olsa bu kafir ona bir şey eləyə bilməyəcək. Düşündü ki, buradan Gürcüstan dağlarına pənah aparsa daha yaxşı olar. Orda dostları da var. O saat gizlincə yola düşdü, gəldi Gürcüstana.

Aradan bir az keçəndən sonra Yediyar kənddə peyda olsa da, Əlini kənddə tapa bilmədi. Erməni qaldı yana-yana. Hər tərəfi axtarsalar da Əlini tapa bilmədilər. Beləcə Əli dağlara çəkilib orda yaşamağa başladı.

ÇUĞULNAN ƏLİ

Bir çuğul soraqlaşa-soraqlaşa gəlib Gürcüstanda, dağlarda Əlinin yoldaşlarını tapır. Yalandan şirin dilini işə salıb Əlinin burda olduğunu öyrənir. Amma bunlar deyillər:

– Bax, boyu-buxunu sən deyən kimidi, amma adı Yusifdi axı. Sən də Əli deyirsən.

Bu yenə bunlardan əl çəkmir:

– Sizin nə işiniz var, məni onnan görüşdürün.

Bu, bunları qovurmaya da qonaq eləyir, amma Əli bunlara tapşırdığından onun yerini demirlər. Deyirlər:

– Sabah öyrənib deyərik, sən də görüşərsən.

Çuğul da çəkilib gedir, sabahı gözləyir. Bunlar gəlib deyirlər:

– Belə, belə... Bu boyda, bu buxunda... Ətli-canlı, ortaboy, yekədodaq, qarabəniz bir kişi səni axtarır, bizi dilə tutdu deyin dedik burdadı.

Dedi:

– Səhv eləyibsiniz. Mən sizə deməmişəmmi məndən söz salmayın. Bu birdən özünün dalınca əsgər, milis də gətirər axı. Bu, sizin ağlınıza gəlmir?

Deyirlər:

– Bəs nə eləyək?

Dedi:

– Səhər bir yerdə görüşmək lazımdı, amma siz pusquda durarsınız. Bu namərd adam Yediyarın adamlarındandı. Çox güman ki, silahı da var. Amma siz güllə atmazsınız, ehtiyatı da əldən verməyin.

Deyirlər:

– Yaxşı.

Səhər görüşürlər. Çuğul deyir:

– Gəl səni aparım, sənə də özüm zamin durum.

Deyir:

– Soğan yeməmisən, için niyə göynəyir? Sənə nə, gedərəm, getmərəm.

Deyir:

– Gedəcəksən! Getməsən səni öldürərəm.

Qəflətən tapançasını çıxarıb ona tuşlayır:

– Vuraram ha.

Deyir:

– Özünü durduğun yerdə işə salma.

Deyir:

– Elə şey yoxdu, ya mənimlə gedəcəksən, ya da səni güllələyəcəyəm.

Bu tapançanı buna dikəldən kimi özü qəflətən yerə yıxılır, tapança da əlindən düşür. Əli irəli gəlib baxır ki, bunun bıçaq boğazından batıb, boynunun arxasından çıxıb. Yoldaşları da gəlir. Deyirlər:

– Nə eləyək bu namərdin leşini?

Deyir:

– Qulaylıyın, amma burda qalmaq olmaz, yerimizi dəyişməliyik. Çünki Yediyarın casusları buraya axışacaqlar. Məndən ötrü sizə də ziyan dəyməsin.

ƏLİ SƏMƏDOĞLUNUN QAZAXISTANA GETMƏYİ

Bir gün Əli yoldaşları ilə halallaşıb dedi:

– Yediyarın adamları buralara da gəlirlər, su yoluna çeviriblər. Odur ki, daha uzağa – Qazaxıstana gedəcəyəm. Çətin ki, orda məni ələ keçirsinlər.

Dedilər:

– Sən elə burda da ələ keçməzdin, bacarıqlıydın, qalsaydın...

Dedi:

– Bizim dostluğumuz əbədidir. Yolunuz ora düşsə məni axtarıb tapın. Yaxşımı?

Əli Gürcüstan dağlarından Qazaxıstana getdi.

ƏLİNİN TUTULMASI

Bir çuğul onu ələ verdi. On ildən sonra onu tutub Amasiyaya gətirdilər. Məhkəmədə ona sual verdilər:

– Niyə sən Yusif adı ilə gəzib-dolanırdın?

Dedi:

– Qaçaq Yusifin xatirinə. O, çar dövrünün qaçağı idi, mən də

Sovet hakimiyyətinin.

Dedilər:

– Günahını boynuna alırsanmı?

Dedi:

– Mən cəzamı çəkmişəm. Üç il Gürcüstanda, yeddi il Qazaxıstanda gizli yaşamışam. Bu cəza deyilmi? Həmişə adamları Qazaxıstana sürgün etmirdinizmi? Mən də yeddi il orada yaşamışam.

Baxdılar məhkəmə zalına iyirmidən çox adam gəlib. Maraqlandılar:

– Siz kimsiniz?

Dedilər:

– Biz Qazaxıstandan gəlmişik. Bizə kömək edib arxa olan bu kişi olub. Belə mərd adamı meydanda tək buraxmaq istəmədik. O, bütün qəriblərin, kimsəsizlərin arxası, köməyidir. Biz bunu belə görmüşük.

QAÇAQ İSGƏNDƏRLƏ BAĞLI RƏVAYƏTLƏR

DƏLİ BABKENNƏN YEDİYAR

Bir gün Dəli Babken Yediyarın yanına gəldi:

– Bu Qaçaq İsgəndər necə adamdı, məndən əl çəkmir. Bununla mənə, evə üç məktub göndərib. Bizə qatır gəlsə dırnaq, quş gəlsə qanad salar. Bəs bu zalım oğlu kimdi ki, mənə meydan oxuyur?

– Bu betər adamdı. Vaxtında malını-pulunu alıb kolxoza qatdıq. Silahını da almaq istyəndə dağlara çəkildi. Zalım oğlu lap Şütü Yusifdi ki, var. Onun dalınca adam qaçsa belə çatmaz. Güllə atmağı da onun kimi... Odu ki, özünü gözlə. Demək, səni öldürəcək, ehtiyatlı ol.

Dedi:

– Bunun yeri-yurdu bilinmirmi?

Dedi:

– Bilinir. O, bu Dərin dərədən, Hamasadan, Gümrüdən uzaq getmir, amma onu tapmaq müşkül işdi, min qılığa girir. İndiyə qədər on beş əsgər, yeddi-səkkiz adamı da birdən öldürüb, üç çuğulu da boğazından asıb. Hələ ki onun üzünü görən olmayıb. Deyirlər cin kimi şeydi. Kolxozun gümrah heyvanlarının çoxunu kəsib kasıblara paylayıb.

Dedi:

– Bunu öldürmək lazımdı.

Dedi:

– Nə yeri-yurdu bilinir, nə də bunun qaçaq yoldaşı var. Amma bunun da simsarları, dostları var. Bunları da tapa bilmirik. O, bəla adamdı. Deyib, demək gələcək...

Ermənilər nə qədər danışıb məsləhətləşsələr də bir qərara gələ bilmədilər.

DƏLİ BABKENİN ÖLDÜRÜLMƏSİ

Dəli Babken bir axşam qapısında bir dilənçi görüb acıqlandı:

– Bir sən çatmırdın, rədd ol burdan.

Dedi:

– Gədə, qudurma, yadına keçmişini sal, ay axbar.

Dedi:

– Gədə özünsən, yoxsa özünün qanına susuyubsan.

Dedi:

– Ay erməni, belə havalanma, səni göylərə qanadlandıran Allah yerə də endirər, başına zir-zibil də əndərər.

Dəli Babken dəli olmadımı. Çəkdi tapançasını ki, bu dilənçiyi vursun. Dalbadal üç güllə atıldı. Dəli Babkenin yıxılmağıynan dilənçinin yox olmağı bir oldu. Səs-küyə milislər, əsgərlər, Təhlükəsizlik İdarəsinin işçiləri gəldilər. Ona kimi Yediyar da gəlib çıxdı. Baxdılar Dəli Babken ölüb. Yediyar dedi:

– Bu Qaçaq İsgəndərin işidi. Bir neçə dəfə məktub göndərib bunu hədələmişdi.

QOCA KİŞİYNƏN QAÇAQ İSGƏNDƏR

Hamasada kəndin lap ucqarında bir kasıb kişi varıydı. Çox aclıq çəkirdi. Malı-heyvanı yoxuydu, di gəl uşaqları çoxuydu. Sovet hökumətinin də sərt qanunları, qadağaları...

Bir gün gecədən xeylax keçmiş qapı döyüldü. Kişinin ürəyi qopdu ki, birdən Yediyar olar. Qorxa-qorxa qapıyı açdı. Baxdı ucaboylu bir adamdı, amma bunun arxasında bir iri kisə var. Kişi dedi:

– A kişi, məni bir gecəliyinə qonaq eləyərsənmi?

Dedi:

– Buyur, keç içəri.

Bu içəri keçdi. Dolu kisəni də qoydu yanına. Dedi:

– A kişi, bilirəm sən çox əziyyət çəkirsən. Bu torbada ət, un, yağ, bir də pendir gətirmişəm. Əti gecəynən bişirtdir, uşaqlar yesinlər. Qalanını da az-az işlədin.

Cibindən çıxarıb bir xeyli də pul verdi. Dedi:

– Dərin dərədəki mağaralara hərdən bir balaca oğlun baş çəksin. Arada bir taxıldan, dəndən bir şey qoyaram. Axşam olanda gəlib aparar.

Kişi sevindiyindən bilmədi neyləsin:

– A sənə mənim bu çürük canım qurban olsun. Bəs sən heç demədin... Kimsən, nəçisən?

Qonaq ucadan güldü:

– Sən öz kəndlini də tanımırsan? Mən Qaçaq İsgəndər deyiləmmi?

Qonaq qəfil gəldiyi kimi də qəfil ayağa qalxdı:

– Mən getməliyəm.

O, eşiyə çıxmağı ilə qaranlığa qarışdığı bir oldu.

ŞİN HAYRAPETYANIN PAPAĞI

Şin bir dəfə Hamasıya gələndə Yediyarı danlayır:

– Bu İsgəndərdi, nədi, niyə aradan qaldırmırsan? Adamları qorxu içində saxlayır. İndiyə qədər nə qədər əsgər, milis öldürüb. Bəs deyilmi?

Deyir:

– Bunları mən də bilirəm, amma o, bir xəyalət kimidir. Qəflətən yox olur. Bir də baxırsan peyda oldu. Çiynində saz, dolu xurcun, beşaçılan, aşırmalar-filan o sıldırımlı dərənin qorxunc cığırları ilə quş kimi səkir, yox olur. Adam o hündürlükdən düşsə parça-parça olar. Amma o yıxılıb eləmir, keçib mağarasında dincəlir. Dəfələrlə mağaralarını da mühasirədə saxlamışıq, amma o, başqa yerdə peyda olub. Bu adam əcaib bir şeydi.

Şin hirslənir:

– Yəni bu türk deyirsən ələ keçməzdi?

Deyir:

– Nə deyirsən deyək, amma onu ələ keçirmək mümkün deyil.

Bu əhvalat necə olursa Qaçaq İsgəndərin də qulağına çatır. Bir gün Şin Gümrüyə gedəndə güllə ilə vurub onun papağını salır:

– Erməni, kişilikdən dəm vurursan. Qaçaq İsgəndər qabağında dayanıb.

Qorxudan onun yanındakı milislər də, Şin də özlərini itirirlər. Qaçaq İsgəndər atının böyrünə yatmağı ilə onların üstünə güllə yağdırmağı bir olur. Üç milis ölür, beşi yaralanır, Şin Hayrapetyanın da atı vurulur. Hay-küy Hamasaya, Gümrüyə çatana qədər Qaçaq İsgəndər atını sürüb aradan çıxır. Şin baxır ki, papağını güllə deşib keçib. Əli ətəyindən uzun qayıdır Gümrüyə.

QAÇAQ İSGƏNDƏRLƏ KASIB KİŞİ

Bir kişi öküz arabası ilə Gümrüyə gedirmiş. Baxır ahan bir uzun, topal kişi də gəlir. Bu bir az irəli gedəndə bu topal kişi səslənir:

– A qardaş, nə olar əylə, mən də minim, yoldaşlı gedək. Elə mən də Gümrüyə gedirəm.

O saat kişi öküzləri əyləyir, topal kişi minəndən sonra öküzlər tərpənir. Topal kişi araba sürənə deyir:

– A kişi, niyə bu arabanı şəhərə boş aparırsan?

Deyir:

– Kolxoza bəzi şeylər gətirəcəyəm, sədr tapşırıb.

Deyir:

– Belə de. Bəs özünün arvad-uşağı yoxdumu?

Deyir:

– Var. Amma məndə pul hardandı onlara bir şeylər alam.

Topal kişi gülür:

– Sənin baxtın bu gün gətirdi.

Deyir:

– Necə? Mən heç nə başa düşmədim.

Topal kişi cibindən bir qoma pul çıxarıb ona verəndə kişi gözlərinə inanmaq istəmir:

– Qardaş, mən yuxu-zad görmürəm ki?

Deyir:

– Yox, bu, yuxu deyil.

Buna bir qara müştük də verir:

– Bunu kəndə qayıdanda kolxoz sədrinə verərsən. O, sənə həmişə undan-dəndən verəcək. Amma bunu başqalarına bildirmə ha.

Dedi:

– Yaxşı. A başına dolanım, bəs sən kimsən?

Dedi:

– Neynəyirsən kimliyimi? Sən mən deyənləri elə.

Bu təkəlliyir:

– Sən sənin Allahın, kimsən?

Deyir:

– Qaçaq İsgəndər.

Kişinin az qalır qorxusundan dili tutulsun. Qaçaq İsgəndər deyir:

– A kişi, mənim səni kimi kasıblarla işim yoxdu. Mənimki bu Sovet hökumətiynən, ermənilərnəndi. Sən heç qorxub eləmə – yenə deyirəm.

SÖYLƏYİCİLƏR HAQQINDA MƏLUMAT

Ağbaba qaçaqları ilə bağlı rəvayətlərdən örnəklər

Dəli Əsgər

Söyləyəni: Cəlil baba, 101 yaşında (Amasiya rayonu, Qaraçanta kəndi)

Xəlilin Türkiyəyə getməyi. Xəlil Təzə İbişdə. Yediyarnan Araba səhnə. Çuğulun mükafatı.

Söyləyəni: Oruc baba, 74 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

Əliynən Yediyar. Əlinin dağlara çəkilməsi. Çuğulnan Əli. Əli Səmədoğlunun Qazaxıstana getməyi. Əlinin tutulması.

Söyləyəni: Həmzə baba, 74 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

Dəli Babkennən Yediyar. Dəli Babkenin öldürülməsi. Şin Hayrapetyanın papağı. Qaçaq İsgəndərnən kasıb kişi.

Söyləyəni: İsmayıl baba, 73 yaşında (Amasiya rayonu, Hamasa)

AĞBABA ZİYARƏTGAHLARI

(ocaqlar, pirlər)

MÜƏLLİFDƏN

Yaxşı yadımdadır, uşaq vaxtlarımdan nənəm Xəstə Zərnişan, atamın dayısı Cəlil baba, Səməd baba... adını çəkmədiyim neçə-neçə ağsaqqal, ağbirçək həmişə sərhəd dirəklərinə, tikanlı məftillərə baxıb kövrələr, dərindən ah çəkə-çəkə o tərəfə, Çıldıra boylanardılar. Bu vaxt bu yaşlı adamların çoxunun gözündə yaş parlayardı. Gördüyüm bu mənzərə qəlbimi yerindən oynatdığından bir yerdə qərar tuta bilməz, başımı götürüb dərə aşağı, Yayla yolunun alt tərəfi ilə xeyli qaçandan sonra yuxarı, təpənin ətəyinə qalxardım. Məsim bulağının başında oturub dincimi alar-almaz, dizlərimi yerə qoyub qoşa ovcumu dumduru suyla doldurub doyunca su içəndən sonra sanki bir az özümə gələrkən yaşlılar kimi tikanlı məftillərin o üzünə baxar, köksümü ötürərdim. Bilirdim o tərəfdə qohum-əqraba çoxdu, dili dilimizdən, dini dinimizdən olanlar var, amma... Mənə elə gəlirdi ki, hələ mənim bilmədiyim şeylər var. Bu nəydi? Bilmirdim. Kimdən soruşub cavab almaq olardı? Əlbəttə, nənəmdən... Mən bilirdim ki, buna münasib vaxt tapmaq lazımdır, əks halda nənəmdən heç nə öyrənə bilmərəm. Öz özümə qərara gəldim ki, səbrlə, münasib vaxtda bunu nənəmdən soruşum.

Əlbəttə, bir neçə dəfə nənəmin kefi yerində olanda ondan istədiyim suala cavab almaq istəsəm də, bir az da səbir etməyi qərara aldım. Nənəm mənim sözlü olduğumu sezsə də, o da səbirlə mənim ona nə deyəcəyimi gözləyirdi. Bir gün o, məni yanına çağırıb dedi:

– Xeyli vaxtdı, şəhidlərin qəbirlərinə baş çəkib yasin oxumuram. Dur gedək.

Dinməzcə qalxıb nənəmin yanına düşdüm. O qabaqda, mən də onun dalınca. Həmzənin bulağının üstünə qalxıb, Məzartəpənin döşü ilə yuxarı qalxdıq. Sərhəddin tikanlı məftilləri yaxınlığındakı qəbirləri ziyarət edə-edə aşağı, dərəyə doğru endik. Nənəm yasin oxusa da üzü qəmli, gözləri nəmli idi. Biz

Məsim bulağının yanına çatan kimi nənəm dayandı, əvvəlcə əyilib əl-üzünü yudu, sonra qoşa ovuclarını suyla doldurub içəndən sonra mənə qayıtdı ki:

– A bala, bir sən də üz-gözünü yusana. Səni qərəmət basıb nədi.

Mən ona cavab verməyib əl-üzümü yudum, bulaqdan bir də su içəndən sonra gəlib nənəmlə bulağın başında üz-üzə oturdum. Nənəm qoltuğundakı balaca bağlamanı açdı, ortaya dəsmal sərdi. Təzə təndir çörəyini, motal pendirini süfrəyə qoydu:

– Adama bir dürmək eləyək, nə deyirsən.

O, mənim dillənmədiyimi görüb bir dürmək mənə, bir dürmək də özünə bükdü. Mən nənəmdən dürməyi alıb iştaha ilə yeyəndə o gülümsündü.

– Baxıram daha sənin sualın-zadın yoxdu, eləmi.

Nənəm belə deyəndə münasib vaxtın çatdığını anlayıb dedim:

– Əslində mənim sənə sualım var, amma məni maraqlandıran budur ki, sən sualıma cavab verəcəksən, yoxsa....

– Yoxsa nə?

– Onu da sən bilərsən.

– O ki belə oldu, sən sualını de.

– Nənə, siz, yəni yaşlıların çoxu həmişə bax o tərəfə (əlimlə tikanlı məftillərin o üzünü göstərdim) baxıb gah köksünüzü ötürür, gah da ağlayırsınız. Çox adamın o tərəfdə qohum-əqrəbası qalıb. Doğrudanmı, sizi incidən, uşaq kimi kövrəldən təkcə budur?

– Yox bala, təkcə bu deyil. Bilirsənmi o tikanlı məftillərin, o çisirin içində, o yanda nə qədər müqəddəs yerlərimiz, ocaqlarımız, pirlərimiz qalıb. Hamısı da sınaqlı, qədim... Daha nə deyim.

Nənəm birdən-birə kövrəldi, dərindən bir ah çəkdi.

– Allahu-əkbər, Şişin ocağı, Ağbaba ziyarətgahı, Qızılməzar, Dədəpir, Tayaqaya, Bəzirgan kimi ocaqlar, pirlər sərhəddin

o tərəfində qalıb.. Mən hansı birini deyim ki... Uşaq vaxtlarımda ta Ağbaba dağının lap yuxarılarına qədər gedib çıxmışdım. Dağın o biri üzündə Tərəlik deyilən yer çox mənzərəli yerdi. Yaxşı yadımdadı, qışda belə orda bulağın gözündə tərə olardı. O tərə min bir dərdin dərmanı sayılırdı.

Ağbabada hamı Ağbaba ziyarətgahını ziyarət etməyə can atardı. Çünki oranı ziyarət edən adam yüz il yaşayardı. Ziyarət dağının qarı, Ziyarət bulağının suyu dərdlərin dərmanı sayılırdı. Adamları da buraya cəlb eləyən bu idi. Həm də bu ərazi müqəddəs yer sayılırdı. Kim müqəddəs yerləri ziyarət etmək istəməzdi ki...

O, söz buraya çatanda birdən-birə susdu, yenə o tərəfə baxıb dərindən ah çəkdi:

– Ay mənim bədbəxt balam, Sizin kimilər nə gördülər ki!

... O tərəfin gözəlliyini görsəydiniz...! Hayıf, çox hayıf, siz görə bilmədiniz... Heç birinizə Tağı bulağından su içmək, Ayı çınqılında çiyələk yemək qismət olmadı. Olmayacaq da... Ola bilsin ki dediklərim sənin o qədər də ağlına batmasın, çünki hələ cavansan, bərkə-boşa az düşübsən... Yaşa dolanda mənim səhv etmədiyimi bilərsən.

O vaxtdan nə az, nə çox – düz otuz il keçib, amma nənəmin söhbəti, sərhəddin o üzündəki müqəddəs yerlər xəyalımdan çıxmır. Bu yerləri xatırlayan kimi özümdən asılı olmayaraq gözlərim dolur, kövrəlirəm. Elə buna görə də Ağbaba ziyarətgahları haqqında vaxtilə toplayıb yazıya aldığım materialları bir yerə toplayıb bir kitab hazırladım. Zənn edirəm ki, bu, vətənini və xalqını sevən hər kəsin gözünü, könlünü oxşayacaqdır.

ÖN SÖZ

Bu kitabda Ağbaba bölgəsində yerləşən ziyarətgahlar, ocaq və pirlər (Ağbaba, Allahu-əkbər, Qızılməzar, Şişin ocağı, Tayaqaya, Ocaqqaya, Dədəpir, Bəzirgan, Öysüz, Qızıldağ, Dərə ocağı, Üç qardaş piri, Süd daşı, Qaragüney piri) verilmişdir. Bu ziyarətgahların bir qismi sərhəddin (keçmiş SSRİ ilə Türkiyənin dövlət sərhəddi) içində, daha doğrusu, tikanlı məftillərin o biri üzündə yerləşirdi. Buna görə də Allahu-əkbər, Şişin ocağı, Tayaqaya, Dədəpir, Bəzirgan, Ağbaba, Qızılməzar ocaq və pirləri 1937-ci ildən ziyarət edilmirdi, burada sərhədçi postları qoyulmuş, bu müqəddəs yerləri ziyarət etmək qadağan edilmişdi.

Sovet hökuməti 1956-cı ildən sərhəddi daha da möhkəmləndirdi, bu qeyd etdiyimiz ziyarətgahlar tikanlı məftillərin o biri üzündə – sərhəd zolağında qaldı. Həmin ziyarətgahlar sərhəd zolağında yerləşdiyindən o tərəfin adamları da, yəni çıldırlılar, qarslılar tərəfindən də ziyarət edilmirdi. Əlbəttə, Sovet hökuməti bunu qəsdən belə etmişdi ki, bu ziyarətgahlar tədricən unudulub, yaddaşlardan pozulsun.

Sərhəddin içindəki ziyarətgahlardan bir qismi Bəzirgan, Tayaqaya, Dədəpir kimi ziyarətgahlar Ağbabadan Qarsa gedən qədim karvan yolunun yaxınlığında yerləşirdi. Bu ziyarətgahlardan Bəzirganda qurban kəsəndən sonra bir gecə qalmaq xüsusi ənənəyə çevrilmişdi. Bəzirganın etimologiyasını zənnimizcə iki cəhətdən müəyyən etmək olar. Birincisi, "bəzirgan" "ticarətlə məşğul olan", ikincisi, "bəzir olan yer" anlamındadır. Bəzir bitki yağıdır, zəyrəkdən alınır. Yaşlıların dediklərinə görə vaxtilə Bəzirgan təpəsinin ətəyində zəyrək əkinləri olduğundan burada qədim vaxtlardan bəzirxana (zəyrəyi burda sıxıb ondan bəzir alırdılar) varmış.

Biz qəti olaraq "Bəzirgan" sözünün etimologiyasının nə ilə bağlı olduğunu deyə bilmirik. Zənnimizcə, bu dilçi alimlərimi-

zin öhdəsinə düşür.

Tayaqaya haqqında kifayət qədər burada (izahlara baxmalı) məlumat verildiyindən əlavə şərhə ehtiyac yoxdur. Dədəpir haqqında vaxtilə el arasında çoxlu əfsanə və rəvayətlər dolaşsa da, onların ancaq bir neçəsini toplayıb yazıya almışıq. Yaşlıların dediklərinə görə Dədəpir də qədim pirlərimizdən olub, bir tanınmış sufi dədəsinin qəbridir.

Qızılməzar ziyarətgahının adı həmin ərazinin torpağının rəngi ilə bağlı yaranmışdır. Bu torpaq qırmızı rəngdə olduğundan "qızıl" sözü (el arasında qırmızıya "qızılı" rəng də deyirlər).

Ağbaba ziyarətgahları arasında rastlanan Qaragüney piri də maraqlı pirlərdəndir. Bu pirin adı, eləcə də döşündə yerləşdiyi dağın (Qaragüneytəpə, buna bəzən Qaragüney dağı da deyirdilər) adı "Kitabi Dədə Qorqud" dastanlarında Qazan xanın qardaşı Qaragünənin adını xatırladır. Həm də el arasında deyildiyinə görə Qaragüney piri bir adlı kimsənin qəbridir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Ağbaba ərazisində "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında rastlanan yer-yurd adları ilə səsləşən toponimlər az deyil. Oxçoğlu, Mumuxan, Qaragünə və b. belə yer-yurd adlarındandır.

Bu kitabda toplanmış mifoloji rəvayətlər sayca çox olmasa da, Ağbabada ulu babalarımızın inanclarını özündə əks etdirməklə bərabər, pir və ocaqların sınaqlı olması ilə bağlı məlumatlarla zəngindir. Məsələn, mifoloji rəvayətlərin birində deyilir:

– Mən Öysüz pirinin kəramətini yaxşı bilirəm. Görərsən inək heç yana qaçmayacaq. O gedib düz pirin yanında, harda qurban kəsiləcək, bax orda dayanacaq".

Bu deyiləndən həmin şəxsin pirin kəramətini bildiyini və ona inam gətirdiyini anlamaq çətin deyil. Bu mifoloji rəvayətin axırında pirin kəraməti bir neçə cümlə ilə belə verilmişdir: "İnək gəlib düz gəlib ocağın qırağında durdu. Atam onu heç kimin köməyi olmadan yerə yıxdı, üzü qibləyə kəsdi. Hamı bu işə mat

qalmışdı”.

Mifoloji rəvayətlərdən ikisi (2; 3) Allahu-əkbər ziyarətgahı, onun kəraməti ilə ilgilidir. İndi həmin mifoloji rəvayətlərə nəzər salaq. Bu folklor nümunələrindən birincidə bir çobanın maddi durumu göstərilir, onun zəhmətinin boşa çıxdığı, mal-heyvanın artmadığı qeyd olunur. Çoban vəziyyəti belə görüb Allahu-əkbər ziyarətini köməyə çağırır, əgər diləyi yerinə yetərsə, üç qurban kəsəcəyinə söz verir. Bu hadisədən xeyli keçsə də, çobanın diləyi qəbul olunsa da, o, üç qurban məsələsini unudur, verdiyi sözə əməl etmək istəmir. Bir gün yuxusunda ona verdiyi sözü xatırladır, onu ehtiyatlandırırlar. Çoban bərk qorxuya düşür. Amma tamahı güc gətirdiyindən buna yenə əhəmiyyət vermir. Bir gün çoban qəribə bir hadisənin şahidi olur. Baxır sürüdən üç qoç ayrılıb gəldi düz ziyaratın qabağına. Bu əhvalat rəvayətdə belə verilir: “Baxır qoçun üçü də başdadılar ziyaratın başına dolanmağa. Çoban buna mətəl qalır. Baxır qoçlar üç dəfə ocağın başına dolanannan sonra dayandılar. Qabax tərəfdən əlində pıçax bir qoca çıxdı. Bir su içimində qoşdarın başını kəsdi. Bu ha eliyib irəli gələnə qədər qoca yox oldu. Çoban nə qədər qocuyu axdarsa da, tapa bilmədi”.

Bundan sonra çoban səhvini anladığından dörd qoç da kəsdirir. O, ziyaratın sınaqlı olduğuna dərindən inandığından hər il onun üstündə yeddi qurban kəsir, ziyarətə gələnlərə kömək məqsədiylə oraya yeddi mis qazan qoyur.

Allahu-əkbər ziyarətgahı ilə bağlı ikinci rəvayət də maraqlıdır. Burada təsvir edilir ki, karvan ziyarətə yaxınlaşan kimi nər dayanır, yerindən tərpənmək istəmir. Sarvan dünyagörmüş adam olduğundan o saat Allahu-əkbər ziyarətinin üstündə qurban kəsdirir. Çünki bir il öncə ziyarətgaha qurban desə də kəsməmişdi.

Kitabda verilən mifoloji rəvayətlərdən biri Axund İsmayılın qeyri-adi kəraməti ilə bağlı folklor materiallarındandır.

Toplanıb yazıya alınan folklor örnəklərinin içərisində əf-

sanələr də sayca az olsa da, adamda xüsusi maraq doğurmağından yana maraqlı məlumatlarla zəngin və diqqətçəkicidir. Burada altı əfsanə ("Allahu-əkbər", "Süd daşı piri", "Ağbaba, Aşdıbaba, Kaloğlan", "Ağbaba, Sarıbaba, Hacı-Xəlilbaba, Pirsultan", "Tayaqaya", "Qızılməzar") verilmişdir. "Allahu-əkbər" əfsanəsində təsvir olunur ki, bir dəfə karvan quldurların əlinə keçir. Quldurlar adamları öldürürlər. Quldurbaşı dəvənin üstündəki qocanı da öldürmək istəyəndə onu dəvənin belində görməyib təəccüblənir. Bir də baxanda bu qocanı dağın başında görüb adamlarına qocanı öldürməyi tapşırır. Adamlar dağın zirvəsinə qalxanda qocanın namaz qıldığını görüb ona toxunmur, qocanın namazı bitirməsini gözləyirlər. Qoca namazını bitirib üzü qibləyə uzanır. Onlar kişinin vəfat etdiyini quldurbaşına xəbər verəndə o, işin nə yerdə olduğunu anlayır, qarət etdiyi şeyləri kasıb-kusuba dağıdıb quldurluğu yerə qoyur, haqq yoluna qayıdır.

"Süd daşı" əfsanəsində Qara adlı kasıb, amma igid bir oğlanın varlı qızına vurulması, qızın atasının qızın ona verməyəcəyi qorxusundan onun qızı – Çiçəyi qaçırması əhvalatı göstərilir.

Bəy aradan xeyli keçsə də, Qaraya olan kinini unutmadığından adamlarına ər-arvadın ikisinin də öldürülməsini əmr edir. Bəyin adamları onun tapşırığını yerinə yetirir, hətta balaca uşağı da öldürürlər. Bu əfsanə belə sonluqla bitir: "Qara xeyli dava-dərmandan sonra ayağa qalxdı. Gəldi Çiçəyin qəbri üstə. Baxdı başdaşından süd axır. Elə o vaxtdan Çiçəyin məzarı ziyarətgah oldu. Sonralar süd daşı piri kimi el-obada tanındı. Süddən kəsilən gəlinlər buraya ziyarətə gəlib şəfa tapdılar".

"Tayaqaya" əfsanəsi də maraqlı süjetə malikdir. Burada olduqca acgöz və simic bir varlı təsvir olunur. O, qışda qonşularının mal-heyvanının ot-ələfinin qurtarmasını eşidəndə buna əhəmiyyət vermir. Qonşuluq haqqını yada salmayan bu daşürəkli adam bu hadisədən istifadə edib daha da varlanmaq istəyir. O, bu

məqsədlə ondan ot-ələf istəyən qonşularına belə deyir:

– Mənə nə, kim ot-ələf istəyirsə pul versin, pul yoxdu, inək versin, dana versin. Mən kimsəyə müftə heç nə verə bilmərəm – bunu yaxşı bilin.

Adamlar çox pis vəziyyətdə qaldıqlarından onların arasındakı yaşlı kişi buna dözməyib Allaha yalvarır: "İlahi, sən özün şahidsən ki, necə zalım adamla qonşuyuq. Bu nə qonşuluğu hesaba aldı, nə də dilsiz heyvanlara yazığı gəldi. İndi səndən bir diləyim var. Bu kişinin dağ boyda nəhəng ot tayasını daşa, qayaya döndər. Qoy biz nə qədər yanmışıqsa, o da bir o qədər yansın.

Əfsanədə yaşlı kişinin diləyinin yerinə yetdiyi göstərilir: "Söz kişinin ağzından çıxan kimi nəhəng taya daşa çevrilir. Varlı kişinin – taya sahibinin heyrətdən bağrı çatlayır".

Əfsanələrin içində "Ağbaba, Aşdıbaba, Kaloğlan" və "Ağbaba, Sarıbaba, Hacıxəlilbaba və Pir Sultan" adlarından da göründüyü kimi Ağbaba ziyarətgahı ilə bağlı yaranmış əfsanələrdir. Bu əfsanələrin birincisində böyük qardaş özünün də, qardaşlarının da kifayət qədər yaşlandıqlarını görüb heç birinin digərinin acısını çəkməməsini istəmədiyindən tanrıya daxil düşür, onların hər üçünün eyni gündə ölməsini arzu edib deyir:

– Ortada mən, sağımda ortancıl, solumda kiçik qardaşım olmaqla hər üç qəbir mənim dağımda qazılsın. Ora hündürdür. Ruhlarımız həmişə ocaqlarımızın üstündə hərlənər, qadabaladan qoruyar övladlarımızı".

Bundan sonrakı əfsanə də Ağbabanın digər variantıdır. Burada sadəcə Ağbabanın bir az fərqli adda qardaşları və bacısı verilmişdir.

Kitabdakı folklor materiallarının arasında nisbətən çoxluq təşkil edən rəvayətlərdir. Bu rəvayətləri şərti olaraq üç yerə bölmək olar: Ağsaqqal Vəli ilə bağlı, ziyarətgahlarla, seyidlərlə bağlı olanlar. Bu rəvayətlərdən "Həmzə ağanın qonağıynan Ağsaqqal Vəli", "Şütü Usub", "Oğrunun etirafı". Ağsaqqal

Vəlinin kəramətli adam olmasını özündə yaşadan folklor örnəkləri adamın diqqətini özünə cəlb edir. Ağsaqqal Vəli bu rəvayətlərdə hər şeyi qabaqdan bilən dünyagörmüş ağsaqqal kimi diqqət mərkəzində saxlanmaqla belə adamların haq, ədalət naminə çalışmasının el-oba üçün əlamətdar olduğu göstərilmişdir.

"Dilənçinin aqibəti", "Oğrunun qəbahəti" rəvayətləri Qızılməzar ziyarəti ilə bağlı yaranmış folklor örnəklərindəndir. Hər iki rəvayətdə bu ocağın necə kəramətli olduğu, müqəddəsliyi nağıl edilir, göstərilir. Buradakı rəvayətlərdən "Xəsisnən Qara Seyid" xüsusilə maraqlıdır. Xəsis kişi seyidə yanacaq vermək istəmir, ona yaxşı cavab qaytarmır. O deyir:

– Mən Qara Seyid-zad tanımıram. Pulunu verərsən apararsan... Verməsən sana yaxşı yol.

Qara Seyid bu adamın insafsız adam olduğunu görüb Allaha dua eləyən kimi onun qalaqlarına od düşür. "Bir göz qırpımında qalaxlar yanıb kül olur".

"Qannı Mahmud" rəvayətində Ağbabanın qaçaqlarından Qannı Mahmudun döyüşlərin birində mühasirəyə düşməsindən, onun dar məqamda Ağbaba ziyarətini köməyə çağırıb mühasirədən çıxması danışılır. Rəvayətlərin arasında Seyid Ağayla ("Seyid Ağayla erməni naçalniki"), Seyid Məhəmmədlə ilgili "Seyid Məhəmmədin duası", "Seyid Məhəmmədin quzusu", "Seyid Məhəmmədin vəsiyyəti") olan folklor materialları da maraqlı məlumatlarla zəngin olub həmin seyidlərin kəraməti barədə xeyli bilgi verir.

Folklor materiallarından həcmcə iri olanı "Qamçı əhvalatı" adlı aşıq rəvayətidir. Bu aşıq rəvayətində Seyid Ağanın qamçısından, daha doğrusu Aşıq Nəsiblə çolpa arasındakı söhbətdən söz açılır. Çolpa bir qamçı tapır, qamçı onun xoşuna gəldiyindən o bir at almaq həvəsinə düşür. Aşıq Nəsib onu ehtiyatlandırır ki, bu qamçı Seyid Ağanındır, onu geri qaytarmaq lazımdır, amma colpa aşığa qulaq asmır. Sonrakı hadisələr Aşıq Nəsibin haqlı

olduğunu göstərir. O, colpanı ağıllandırmaq, ona həqiqəti qandırmaq üçün belə deyir:

Yaxşını, yamanı görürsən sən də,
Nə olar bir qədər düz dolan, gədə.
Tamah-hərislikdən gəlməz bir xeyir,
Saqırlıq oduna az dolan, gədə.

Əlbəttə, biz Ağbaba ziyarətgahları, bu müqəddəs yerlər barədə el-oba arasında yayılan, yaranan folklor örnəklərinin tamamilə toplanıb yazıya alındığı qənaətində deyilik. Zənnimizcə hələ də el arasında istər Ağbaba ziyarətləri, istər seyidlər, istərsə də kəramətli, bilici adamlar haqqında eşidib bilmədiyimiz folklor materialları az deyil. Bu barədə məlumatı olan hər kəsdən bir istəyimiz var: kimdə biz dediyimiz məlumatlardan, el-oba söhbətlərindən nə varsa, bizim ünvanımıza göndərsinlər. Belə soydaşlarımıza bəri başdan öz minnətdarlığımızı bildirməklə bizim ünvanımıza göndərilən materiallardan kitabın təkrar çapında faydalanacağımıza söz veririk. Sözümüzü bir də təkrar edirik, siz el-oba söhbətlərini, bildiyiniz nə varsa, bizə göndərin, biz də elin malını elin özünə ad eləyək.

ZİYARƏTGAHLAR

ALLAHU-ƏKBƏR ZİYARATGAHI

Allahu-əkbər ziyarəti Allahu-əkbər dağının başında, Qıdaşen (Tızbahar) kəndinin üstündə yerləşir. Bu pir Allahu-əkbər dağında yerləşdiyinə görə dağına adı ilə Allahu-əkbər ziyarəti adlanır. Ziyarətgah uzunluğu bir metrdən artıq çay daşından (baş daşı) ibarətdir, onun ətrafında hasar vardır. Ziyarətgah çox sınaqlıdır. Yaşlıların dediklərinə görə bu ziyarətgah XX yüzilliyin 50-ci illərinə qədər yerli əhali tərəfindən ziyarət edilmiş, üstündə qurbanlar kəsilmişdir. 50-ci illərdə tikanlı məftillər çəkilib, sərhəd bağlanandan sonra bu ziyarətgah sərhəddin içində qalmışdır.

AĞBABA ZİYARƏTGAHI

Bu ziyarətgah Ağbaba bölgəsində ən hündür zirvədə, Ağbaba dağında (bu dağın hündürlüyü dəniz səviyyəsindən 3000 metrdən çoxdur) yerləşir. Ziyarətgah balaca hasarla əhatəyə alınmışdır. Ziyarətgahdan xeyli aralıda, zirvənin qar-buz xəttinin yaxınlığında olduqca bol sulu Ziyarət bulağı çağlayırdı. İstər Ağbaba bölgəsinin, istər Çıldır, Qars, Axılkələk tərəf ellərinin adamları bu ziyarətə gəlir, qurban kəsir, ziyarətgaha nəzir qoyurdular.

Ağbabanın ən müqəddəs ziyarətgahı Ağbaba sayılırdı.

Ağbaba ziyarətgahı 1937-ci ilin yayından sərhəd möhkəmləndirildiyindən buranı ziyarət etmək qadağan olunmuş, ziyarətgahdan xeyli aralı bir neçə yerdə sərhəd postu qoyulmuş, bununla da yerli əhalinin ziyarətə gediş-gəlişi kəsilmiş, 1956-cı ildən bu ərazi tikanlı məftillərin arasında qalmışdır.

QIZILMƏZAR

Bu pir də Ağbaba dağının döşündə, Ağbaba ziyarətgahından xeyli aşağıda yerləşirdi. Pir üstü yazısız, hündürlüyü bir metrdən artıq olan başdaşından ibarətdi, onun ətrafına balaca hasar çəkilmişdi. Hasardan xeyli aralıda bir neçə qəbir də vardı. Deyilənlərə görə bu qəbirlər seyidlərindi. Qızılməzar da uzun müddət ziyarət edilmiş müqəddəs yerlərdən sayılmışdır. Bu pir də sərhəd ərazisində düşdüyündən 1937-ci ildən buraya da gözətçi postu qoyulmuş, gediş-gəliş kəsilmiş, yerli əhalinin bu müqəddəs yeri ziyarət etməsi qadağan edilmiş, 1956-cı ildən bu pir də, Ağbaba kimi sərhəddin tikanlı məftilləri arasına salınmışdır.

TAYAQAYA

Keçmiş SSRİ ilə Türkiyənin dövlət sərhəddində yerləşən bu qaya möhtəşəm və hündür görünürdü. Adamlar onu uzaqdan belə görməyi xoşbəxtlik hesab edirdilər. Yaşlıların dediklərinə görə bu, ziyarətgah olmuş, qədimlərdə müqəddəs yerlərdən sayılmışdır. Sonralar unudulsa da, oraya getmək, bu yeri görmək hər kəsin arzusu olmuşdur.

Tayaqaya Ağbabadan Çıldıra, Qarsa gedən karvan yolunun xeyli aralığında yerləşdiyindən adamlar həmişə gedib-gələndə onu ziyarət edirdilər.

Tayaqaya da tikanlı məftillərin arasında idi.

ŞİŞİN OCAĞI

Çaxmaq kəndinin yaxınlığında yerləşən Şiş dağın zirvəsində yerləşir. Bu ziyarətgah da müqəddəs yerlərdən sayılır. Yaşlıların dediklərinə görə bu, bir övliyanın qəbridir. Bu ziyarətgahın maraqlı cəhəti odur ki, kimin niyyəti qəbul olunsa, onun götür-

düyü balaca daş başdaşına yapışır. Bunun əksi olsa, demək niyyət qəbul olunmamışdır.

Bu ziyarətgah da sonralar sərhəddin tikanlı məftilləri arasına alınsa da, yerli əhali çətinliklə olsa da sərhədçilərin rəhbərliyindən, zastava rəislərindən, ya da komendatdan icazə alıb buranı ziyarət edirdilər.

Şişin ocağı 1988-ci ilə qədər yerli əhali tərəfindən ziyarət olunmuşdur.

DƏDƏPİR

Dədəpir Tayaqayanın yaxınlığında, Ağbabadan Qarsa gedən karvan yolunun yanında yerləşirdi. Hündürlüyü iki metrə çatan bu başdaşı balaca hasarla əhatəyə alınmışdı. Hasarın qapısından pirə daxil olur, onun üstündə qurban kəsir, oraya nəzir qoyurdular. Yaşlıların dediklərinə görə bu pir çox qədim pirlərdən sayılır.

Dədəpir də sərhəddin tikanlı məftillərinin arasında qaldığından ziyarət edilməsə də, yaşlıların söz-söhbətində tez-tez xatırlanırdı.

BƏZİRGAN ZİYARƏTGAHI

Bu ocaq Bəzirgan təpəsinin ətəyində, karvan yolunun kənarında yerləşirdi. Adətə görə karvan həmişə burada əylənərmiş. Dəvələrin, qatırların yükü alınıb, heyvanlar ordan xeyli aşağıda yerləşən Dəvə bulağına aparıb onları suvarar, heyvanları sərbəst buraxandan (bu vaxt bir neçə nəfər heyvanlara nəzər yetirərdi) bütün karvanın adamları Bəzirgan ziyarətinə gəlib onu ziyarət edəndən sonra onun üstündə qurban kəsib, xeyli aralıqda qazan asarmışlar. Qədim adətə görə yolçular burada bir gecə gecələməli imişlər. Kim həmin gecə burada nə diləsə, diləyinə çatarmış.

Bəzirgan ziyarəti da sərhəddin tikanlı məftillərin o biri üzündə qalmışdır.

ÖYSÜZ OCAĞI

Öysüz kəndinin yaxınlığında yerləşir. Pir hündürlüyü təxminən 3 metr, eni bir metrdən az uzun daşdan ibarətdir. Öysüz ocağı Ağbaba bölgəsində sınaqlı ocaqlardan sayıldığından bütün Ağbaba kəndlərinin əhalisi ocağı ziyarət etməyə gəlir, onun üstündə qurbanlar kəsirdilər. Bu ocaq 1988-ci ilədək ağbabalılar tərəfindən ziyarət edilmiş, müqəddəs yer kimi uca tutulmuşdur.

QIZILDAĞ ZİYARƏTİ

Bu ziyarətgah Düzkənd kəndinin yaxınlığında Qızıldağ deyilən dağın döşündə yerləşir. Qızıldağın önü çox sıldırım olduğundan onun arxa tərəfindən dağın başına çıxmaq olurdu. Dağın başı geniş ərazi, yastama idi. Qızıldağdakı ziyarət yeddi daş topasından ibarətdi. Bir-birindən xeyli aralıda yerləşən daş topası, daha doğrusu top daşların hündürlüyü 0,6-0,7 m idi. Bu ziyarətgah da digər Ağbaba ziyarətgahları kimi sınaqlı və müqəddəs sayılırdı. Bu ocağı Düzkəndin, Sultanabadın, Təpəköyün əhalisi tez-tez ziyarət edir, onun üstündə qurbanlar kəsirdilər. Bir sözlə, Qızıldağ ziyarətgahı 1988-ci ilə qədər ağbabalılar tərəfindən ziyarət edilmişdir.

DƏRƏ OCAĞI

Amasiya kəndinin (bölgə mərkəzi) alt tərəfində, dərədə (Arpaçay dərəsində) yerləşirdi. Digər ocaqlar kimi balaca hasarı vardı. Bura ziyarətə gələnlər həmişə çox idi. Sonralar ziyarətə gəlmək daha asan olsun deyə buraya xüsusi yol da çəkilmişdi.

Maraqlıdır ki, onun yaxınlığında bir neçə dəfə aminal qoyulsa da, ocağın bir daşı belə yerindən tərpənməmişdi. Dərə ocağı o qədər sınaqlı idi ki, buranı namərd qonşularımız (ermənilər) də ziyarət edir, ocağın müqəddəsliyinə inanırdılar.

Dərə ocağı da digər Ağbaba ocaqları, pirləri kimi yerli əhali tərəfindən 1988-ci ilə qədər ziyarət olunmuşdur.

OCAQQAYA

Mağaracıq kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Ocaqqaya kənd əhalisi tərəfindən həmişə ziyarət edilir, bu qayanın qabağında qurbanlar kəsilirdi. Bu ocaq kənd əhalisinin Seyid Abbasın günbəzi kimi müqəddəs saydıqları qeyri-adi bir yer sayılırdı.

ÜÇ QARDAŞ PİRİ

Deyilənə görə, Çıldırdan Ağbabaya üç dərviş gəlir. Bunlar bir-biri ilə qardaş imiş. Onlar xeyirxah, kəramətli, inam əhli olduqlarından adamlar arasında böyük hörmət qazanırlar. Dərvişlər vəfat etdikdən sonra onların qəbirləri ziyarətgaha çevrilir. El arasında üç qardaş piri kimi tanınır. Bu ziyarətgahı ziyarətə gələnlər şəfa tapırlar.

Üç qardaş piri XX yüzilliyin 80-ci illərinin sonlarına qədər yerli əhali tərəfindən ziyarət edilirdi.

SÜD DAŞI

Bu pir kəndin kənarında, Çivinli çayının sahilində yerləşir. Haqqında bir əfsanə də vardır. Sınaqlı ziyarətgah sayılır. Buraya həmişə uşağı olmayan qadınlar ziyarətə gələr, şəfa tapardılar.

Bu ziyarətgah da həmişə yerli əhali tərəfindən ziyarət edilmişdir.

QARAGÜNEY PİRİ

Qaragüney təpəsinin ətəyində, Güllücə kəndinin üstündə yerləşir. Pir qara çay daşından yonulmuş, hündürlüyü iki metrdən artıq olan uzun daşdan (başdaşı) ibarətdir. Onun ətrafına balaca hasar çəkilmişdir. Yaşlıların dediklərinə görə bu pirin tarixi çox qədimdir. Bəzi ağsaqqalların dediklərinə görə bu Qaragüney adlı bir tanınmış şəxsin qəbridir.

Qaragüney pirini Güllücə kəndinin sakinləri ziyarət edir, üstündə qurbanlar kəsirdilər.

QIZILQOÇ ZİYARƏTGAHI

Qızılqoç bölgə mərkəzinin yaxınlığında yerləşən Balaca təpənin döşündə idi. Bu ziyarətgah eynilə Şişin ziyarətinə oxşayırdı. Buraya ziyarətə gələnlər niyyət edib bir kiçik daşı daş pirə yaxınlaşdıran kimi əgər daş yapışsaydı niyyət qəbul edilmiş kimi sayılır, bunun əksi niyyətin baş tutmayacağını göstərirdi.

1918-1920-ci illərdə baş verən erməni vəhşəti nəticəsində Qızılqoç bölgəsinin türk əhalisi demək olar ki, qırıldı. Buna görə də Qızılqoç piri 1920-ci ildən ermənilərin əhatəsində qaldı. Boş qalmış kəndlərə ermənilər sahib oldular.

SEYİDLƏR

QARA SEYİD

Ağbabada ünlü kimsələrdən, böyük nüfuz sahibi olan seyidlərdən biri də Qara Seyid olub. Bu şəxs sınaqlı seyid kimi nəinki Ağbaba bölgəsində, eləcə də Çıldırda, Qarsda, Axılkələkdə, Axsıkada, Gümrüdə tanınıb. Onun möcüzələri, kəramətləri dillər əzbəri olub. Qara Seyid haqqında rəvayətlər bu günlərə qədər Ağbaba yörəsində el arasında dolaşmaqdadı. Əfsuslar ki, bu rəvayətlər vaxtında yazıya alınıb toplanmadığından bu el-oba söhbətlərinin çoxu itib-batmış, ancaq kiçik bir qismi yazıya alınmış, elin malı edilmişdir. Yaşlıların dediklərindən, eləcə də Qara Seyid haqqında rəvayətlərdən hiss olunur ki, bu adlı kimsə XIX yüzilliyin II yarısı – XX yüzilliyin əvvəllərində yaşamış, el arasında böyük hörmət sahibi olmuşdur. Bu adlı seyid Ağbabanın ünlü sənətkarları Çorlu Məhəmmədlə, Aşıq Heydərlə, Aşıq Nəsiblə yaxın dost, həm də onların müasiri olmuşdur.

Yaşlıların dediklərinə görə Qara Seyid Xozu kəndində binə bərkidib orada yaşamış və burada da vəfat etmişdir. Onun qəbrinin üstə sonralar künbəz tikmişlər. Buna el arasında "Qara Seyidin kümbəzi" deyirdilər. Adamlar həmişə bu künbəzi ziyarət edər, orada qurban kəsərdilər. El arasında "Qara Seyidin künbəzi haqqı" and-qəsəm də Qara Seyidlə bağlı yaranmışdır.

SEYİD MƏHƏMMƏD

Əslən Qaraçantanın Seyidlər tayfasındandı. Seyid Ağanın oğludur. Atası da, Seyid Məhəmməd də el-oba arasında sınaqlı seyidlər kimi tanınmışlar. Seyid Məhəmməd həm də tanınmış pəhləvan kimi də Ağbaba, Çıldır-Qars və Axılkələk tərəf ellərimizdə ad-san çıxarmışdır. Seyid Məhəmməd həm də qeyri-adi

şəxsiyyət, gözü tox, könlü açıq, ürəyi böyük insan kimi Ağbabada şöhrət tapmışdı, ona pənah gətirənlərə həmişə kömək etmiş, onları ağrı-acıların, ehtiyacın pəncəsindən xilas etmişdi.

Seyid Məhəmməd vəfat edəndən sonra onun qəbri ziyarətə çevrilmişdir. Sonralar seyidin qəbri üstündə kümbəz tikilmişdir.

1988-ci ildə ağbabalılar kütləvi şəkildə Ağbabanı tərk edəndə də adamlar Seyid Məhəmmədin künbəzini ziyarət edib, onun üstündə öz qurbanlarını kəsdilər, bu müqəddəs yerlə son dəfə vidalaşdılar.

Seyid Məhəmməd ocağının varisləri Bayram, Səttar da el-oba arasında halal, təmiz, gözü-könlü tox, pak adamlar kimi tanınmışlar.

Hazırda Seyid Məhəmməd ocağının varisi Uğurdur. O, Gəncə şəhərində yaşayır. Seyid Məhəmmədin əşyaları, paltarı Uğurun evindədir. Seyid Məhəmməd ocağına pənah gətirənlər buraya üz tuturlar. Bu sətirlərin müəllifi də buraya pənah gətirmişdir.

MİR ABDULLA

Mir Abdulla Güllübulaq kəndində yaşayan hörmət-izzətli adamlardandı. Ona bəzən "Aralıq seyidi" də deyirdilər. Deyilənə görə onun atası Mir Fəttah Çıldırın Aralıq kəndindəndi. O, Ağbabaya erməni vəhşətindən dolayı (bəlli deyildir ki. 1905-1907-ci illər, yoxsa 1918-1920-ci illər, həmin vaxtlarda baş verən erməni vəhşətlərindən hansının zamanında bu əhvalat baş vermişdir) gəlmiş, Güllübulaqda yer-yurd etmişdir. Sonralar Mir Fəttah Güllübulaqda vəfat etmiş, kənd qəbiristanlığında dəfn edilmişdir. Onun oğlu Mir Abdulla kəramətli seyid kimi Ağbabada tanınmışdır. O da Güllübulaqda vəfat etmiş, atasının qəbri yanında torpağa tapşırılmışdır. Sonralar onların qəbrinin üstündə kümbəz tikilmiş, bura ziyarətgaha çevrilmişdir. Adamlar bu kümbəzi ziyarət eləyir, orada qurban kəsirdilər.

Mir Abdullanın dörd oğlu (İbrahim, Əsədullah, Eyyub, Möhsün), iki qızı vardı.

SEYİD ABBAS

Yaşlıların dediklərinə görə Seyid Abbas əslən Şörəyeldən gəlmişdir. Amma onun halal, əməli-saleh və imanlı olması el-oba arasında ona böyük hörmət qazandırmış, kəramət sahibi bir kimsə kimi adamların gözündə ucaltmışdır. Seyid Abbas sınaqlı seyid kimi tanınmışdı. Onun ölümündən sonra seyidin qəbri üstə künbəz tikilmiş, bura daim ziyarət olunmağa başlanmışdır. Bütün Ağbaba kəndlərindən Seyid Abbasın künbəzini ziyarətə gələr, kümbəzin önündə qurbanlar kəsərdilər. Bu sətirlərin müəllifi də dəfələrlə burada ziyarətdə olmuşdur.

Məlumat üçün demək lazımdır ki, Seyid Abbas ocağının varisi Hilal hazırda Gəncə şəhərində yaşayır, babasının əşya və geyimlərini əziz xatirə kimi saxlayır. Seyid Abbas ocağına iman gətirənlər onun qapısına gəlib qurban kəsir, nəzir verirlər. Çünki Seyid Abbas ocağı sınaqlı ocaq kimi yaddaşlardan silinməyib, həmişə el-obanın ümid yeri, inanc yeri olmuşdur.

KƏRAMƏTLİ ADAMLAR

AĞSAQQAL VƏLİ

Təzə İbişdə yaşayırdı. Ağsaqqal Vəli hər şeyi əvvəlcədən bilən qeyri-adi kəramət sahibi kimi nəinki Ağbabada, eləcə də Çıldırda, Qarsda, Axılkələkdə, Gümrüdə tanınmışdı. O, Həmzə ağa ilə yaxından dostluq edirdi. Yaşlıların dediklərinə görə Ağsaqqal Vəli haqqında hələ onun cavan vaxtlarından el-oba arasında çoxlu rəvayətlər yaranmış, eldən-elə, dildən-dilə düşmüşdür. O, həm kəramət sahibi olsa da, həm də kasıb və kimsəsiz adamların güvənc yeri, həmişə haqqın – ədalətin tərəfində dayanmış, Sovet hökumətinin də bir "qırmızı bayraqlı, gəda hökuməti" olduğunu ilk dəfə o söyləmişdir.

AXUND İSMAYIL

Ağbabada kəramətli adam, hörmətli ağsaqqal kimi tanınmışdı. Yaşlıların dediklərinə görə təhsil almasa da, din xadimləri həmişə onu məclisdə yuxarı başda əyləşdirər, onun olduğu məclisdə heç kəs danışmağa cəsarət etməzdi. Ona yuxusunda dərs verilmiş, bütün hikmətlər ona röyada öyrədilmişdi. Buna görə də onun qapısına gələnlər naümüd qayıtmırdılar. Axund İsmayıl olduqca ürəyiaçıq, böyük ürəkli, təmənna güdməyən bir Allah bəndəsi olduğundan el-oba arasında nüfuzu çox, məqamı uca idi. Axund İsmayıl haqqında maraqlı rəvayətlər bu günlərə qədər el-oba arasında dolaşmaqdaydı.

EL AĞZI

İNAMLAR

1.

Dədəpirin adını çəkib sidqini ona bağlayan naümid qalmaz. Nə diləyi varsa yerinə yetər.

Kim bu pirə qurban deyib onu kəsməzsə, onun işi həmişə pozular, evinin barı-bərəkəti göyə çəkilər.

Bu piri üç dəfə ziyarət eləyən adam heç vaxt nə eliyim, necə eliyim deməz. Ruzusu bol, işi yaxşı olar.

Kim pirin torpağınnan bir çimdik yanında gəzdirsə, ona sədəmə toxunmaz.

Hər kəs bu piri üç dəfə ziyarət eləyib onun yaxınlığındakı bulaqdan su içib dilək diləsə, arzusuna yetər. Əgər belələrinin içində haqqın qulu olan olsa, özü də cahal olsa, ona vergi də verilər.

2.

Qızılməzara lazlar keçi də gətirirdilər. Onlar keçiyi ocaxda kəsmirdilər. Bir yerə hörühlüyürdülər ki, bir imkansız adam bu süddü keçiyi ocağın yaxınlığınnan götürüf aparsın. Bunu o lazdar eliyirdilər ki, onnarın uşağı olmurdu. Sınamışdılar ki, hər kəs Qızılməzarın yaxınlığında bir keçi hörühləsə onun uşağı olacax. Belə də olurdu, ocağa gələn hər kəs naumut qayıtmırdı.

3.

Gücüstandakı osdar (oslar) həmməşə Qızılməzərin üsdünə gələr, qızıl boyunbağı gətirərdilər. Onnar sınamışdılar kim orya qızıl boyunbağı nəzir eləsə, onun uşağı olurdu (uşağı olmayannarı deyirəm).

4.

Ağbaba ziyaratı çox sınaxlı ziyarat sayılırdı. Kim onu ziarat eləsə gərəh el qaydasıynan onun yanındakı Ziyarat bulağının suyuna Ağbaba dağının qar-buzunu qarışdırıf içəydi. Sonra gücü çatan qədər bir iki qava su, o birinə də qar-buz dolduruf gətirəydi kəndə. Onu görməyə, ziyarata gələn adamlara verəydi. Hər kəs Ağbaba dağını ziyarat eləsəydi nə az, nə çox – düz yüz il yaşıyırdı. Hər kəs ki, o ziyaratın qar-buzu qarışdırılmış ziyarat bulağınnan gətirilmiş sudan içsəydi, azı səksən il yaşıyırdı.

5.

Ağbaba dağının ətəyi mal-qoyunnan ötrü əvəzsiz yer sayılırdı. Mal-heyvanda xəsdəlih olanda sürü-naxırı bircə dəfə Ağbaba dağının ətəyinnən keçirikən bəsiydi ki, heyvan-malın dili o otdara dəysin, o sulara dəysin. Elə ki mal-qoyunun dili o şirəli otdara dəyirdi, onnar o sulardan içirdilər... Bütün heyvan-malın dərt-balası elə onnan gedirdi.

6.

Dağın o biri üzündə Təzəlih deyilən yer də maraxlı yerdi. Orda kışda da bulağın gözündə tərə bitərdi. Onnan yeyən adamlar heş xəsdəlih, ağrı-acı bilməzdilər. Bunu bilənnər həmməşə gedif ordan tərə yığıf gətirirdilər.

7.

Ağbaba ziyaratı elə sınaxlı ziyaratıydı kı ona nəzir verməyi, getməyi diliyən hər kəs verdiyi sözə əməl eləməliydi. Yoxsa bu işin axırı yaxşı olmurdu. Belə adamlar arzularına çatmadıxlarına görə rahat ölə də bilmirdilər. Neçə dəfə ölüf-dirilirdilər. Belə olanda o adamı oğlu əvəz eləməliydi.

8.

Hər kəs qurbanlıq heyvanı oğurlasa, azı üç heyvanı yox olar, ya da bir heyvanın üç qat qiyməti qədər ziyan eliyər, ziyana düşər. Qurbanlıq heyvanı oğurlayıb kəsən adamın bin-bərəkəti kəsilər. Həmişə bu adam ona-buna möhtac olar.

9.

Qurban kəsiləndə onun qanını bir qaba tutub götürəllər. Gərək qan yerə tökülməsin. Birdən, Allah eləməsin, it yalıyar. Qurban kəsən adam bir yannan günah eliyər, bir yannan onun mal-heyvanın bərəkəti kəsilər.

10.

Qurbanlıq heyvana yaxşı baxılmalıdı ki, o arıq, zəif olmasın, gümrah olsun.

Qurban deyən adam dediyi heyvanı ocağa aparıb vaxtında kəssə, nə diləyi varsa yerinə yetər. Həm də qurban əti ocaqda bişirilib, oraya ziyarətə gələnlərə verilməlidir.

MİFOLOJİ RƏVAYƏTLƏR

1.

Atam böyük qardaşım Rəşidə qurban demişdi. Demişdi ki, Rəşid əsgərlikdən sağ-salamat gəlsin. Öysüz ocağına bir inək aparıb qurban kəsəcəm.

Bəli, elə ki, Rəşid əsgərlikdən gəlib çıxdı. Atam qısır inəyimizi qabağına qatıb Öysüzə tərəf getmək istəyəndə mən narahat oldum.

– Birdən yolda inək qaçdı onda nə edərik.

– Sən heç narahat olma. Mən Öysüz pirinin kəramətini yaxşı bilirəm. Görərsən, inək heç yana qaçmayacaq. O, gedib düz pirin yanında, harda qurban kəsiləcək, bax orda dayanacaq.

Doğrudan da belə oldu. İnək gəlib düz ocağın qabağında durdu. Atam onu heç kimin köməyi olmadan yerə yıxdı, üzü qibləyə kəsdi. Hamı bu işə mat qalmışdı.

2.

Mən böyük oğluma qurban demişdim. Demişdim ki, sağ-salamat əgərriyini çəkif gəlsin bir qoç kəsəcəm Öysüz ocağında.

Oğlum gələn kimi qoçu götürdüm düşdüm yola. Maşınnan heyvanı tüşürdəndə ip, yanı heyvanın ipi əlimnən çıxdı. Qoç ocağa tərəf gedəndə arvad-uşax narahat oldular:

– Nə pis oldu. İndi heyvan qaçıf gedəcəh, bunu çölün ortasında necə tutuf geri qaytaracıx.

– Allah kərimdi, deyirəm heyvan heş yana qaşmıyacax, axı o, qurbannıxdı. Bir də Öysüz ocağı çox sınaqlı ocaxdı.

Mən də belə dedim. İndi xəbər verim qurbannıx qoşdan. Qoç düz getdi ocağın qabağına, üş dəfə ocağın başına hərrənif durdu, məni gözdədi. Yanı gedif onu kəsim. Bəli, koçu kəsdim, ətinnən bir az pişirdih, bir az da qonşularımıza götürdüh.

3.

Bir gün bir çobanın qoyunları xəstəliyib tələf olur. Bu Allahu-əkbər ziyarətinə üç qurban deyir. O saat çobanın işi düzəlir, əmə dediyi sözə əməl eləmir.

Yenə o qədər oralıx olmur. Bu sürünün yanına gələndə baxır ki, üç qoç sürüdən çıxıf düz getdi Allahu-əkbər dağına tərəf. Bu da tüşür bu qoçların dalına. Gəlhagəl gəlif çıxır düz ziyaratın qabağına. Baxır ahan qoçun üçü də başdadılar ziyaratın başına dolanmağa. Çoban buna mətəl qalır. Baxır qoşdar üç dəfə ocağın başına dolanannan sonra dayandılar. Qabax tərəfdən əlində pıçax bir qoca çıxdı. Bir su içimində qoçdarın başını kəsdi. Bu ha eliyif irəli gələnə qədər qoca yox oldu. Çoban nə qədər qocuyu axdarsa da tapa bilmədi.

4.

Bir çobanın mal-heyvanı heç artmırmış. Bir gün bu nə tüşünürsə üzünü Allahu-əkbər ziyaratına tutuf deyir: "Ya ziyarat sahabı. Sən mənim mal-heyvanımı artır... Üç qurban kəsəcəm".

Bu əhvalatdan bir neçə ay keçənnən sonra çobanın mal-heyvanı artır, gəliri çoxalır. Amma çobanın qurban kəsməh məsələsi yadınnan çıxır. Bir gün çoban yuxusunda bir yaşdı kişi görür. Kişi ona deyir: "A çoban, axı sən söz vermişdin üç qurban kəsəcəksən. Bə vədinə niyə əməl eləmirsən. Eləməsən ziyan çəkərsən ha". Bu, dəngəsər yuxudan ayılır. Əmə qandı ki, bu bir hikmətdi. Özü də böyüh səf eliyif. Tez çoban yoldaşdarına xəbər elədi. Qazan gətdilər, ocaq qaladılar. Yeddi qoş kəsdilər. Qazan asdılar. Qurban ətini ziyarata gələnlərə verdilər. O günnən həmən çoban ziyaratın üsdünə yeddi qazan qoydu, hər il onun üsdündə yeddi qurban kəsdi.

5.

Bir dəfə karvan gəlif Allahu-əkbər dağının yanından keçəndə karvanın qabağındakı nər dayanır, yerindən tərpənmir.

Sarvan bu işə mətəl qalır. Əmə səbirri olduğuna görə bir az gözdüyür, görsün bu işin axırı nə olur. Bu nə fikirrəşirsə karvandakı heyvannarın yühlərini bellərinən aldırır. Gəlir düz Allahu-əkbər ziyaratına. Burda üç qurban kəsir, qazan asır. Qurban ətini ağız dadıynan yeyənnən sonra Sarvan görsədiş verir. O sahat yola hazırranıllar. Əmə nər daha yerində dinməzcə durmur, o sahat yola tüşür. Sarvan birdən yadına salır ki, həyə, bir il bunnan qabax ziyarata qurban demişdi. Deməh, nərin dayanmağı boşuna dəyilmiş.

6.

Şaban əsgərlikdən gələndə ağlını itirmişdi. Öz-özünə danışır, özünü ələ ala bilmirdi. Mən onu Zərnişan bacıynan İsmayıl kişinin yanına gətdim. Dedim bə belə, belə... Əsgərrihdə başına iş gəlif, axlını itirən kimi oluf. Dedi, heç qorxma. Bu, buna bir duva oxudu, sonra bir duva da oxuyub Şabana qavda su verdi. O, suyu içən kimi şappıltıynan yerə yıxıldı. Bunu görəndə İsmayıl kişi dərinnən nəfəs aldı:

– Daha qurtuldu. Bunun əlinnən tut, əyağa qaldır.

Şabanı əyağa qaldırdım. O vaxtdan o, çox yaxşı oldu. Dərd-bəla üstündən getdi.

7.

Bir gün bir oğru sürüdən bir yaxşı qoçu oğuruyur. Qoç sahibi yana-yana qoçu axdarır, əmə tapa bilmir. Kişi gəlir düz Ağbaba ziyaratına ağlıya-ağlıya deyir:

– Sana qurban olum, ay ziyarat sahabı. Bu qoçu sana qurban demişdim, əmə kısmat olmadı. Sən bu işi eliyənə görsət...

Kişi kor-peşman əvinə gəlir ki, bıy qapıda bir adam duruf. Çoban isdiyir keçif içəri getsin, əmə bu kişi qoymur, tüşür bunun əyaxlarına:

– Məni uşaxlarının başına... Bir qələtdi eləmişəm, gəl məni bağışda...

– A kişi, sən kimsən, nə danışırsan...

Əv sahabı mat-mat tanımadığı, qapısına gələn kişiyə baxanda o deyir:

– Sənin qoçunu mən oğurramışam. Əmə kəsməmişəm, gözdüyürdüm ki, bir az vaxt keşsin, sonra kəsərəm. Əmə bu gecə yuxuda bir qoca kişi gördüm. Yaman acıxlıydı. Əindəki oddu şişnən əllərimin içinə nə təhər vurdusa ikisinin də içi yandı. Yuxuda dih atıldım, baxdım, doğurdan da, əllərimin ikisinin də içi yanıf.

Kişi əllərini əv sahabına görsədəndə o baxır ki, doğurdan da, oğrunun əllərinin ikisinin də içi yanıf. Bunun dili tutar-turmaz deyir:

– Deməh qoçu kəsmiyifsən.

– Yox.

– Lap yaxşı. Onda gəl belə eliyəh, qoçun haqqını verim, gəti onu ver mana.

– Cətimişəm. Pəyiyə salmışam, əmə mana pul-zad vermə.

– Niyə?

– Yox, yox. Sən bircə məni bağışla, bəsimdi... Yoxsa yuxuma o qoca girsə vay mənim halıma.

– A kişi, sən heş narahat olma. Qoçu gətirdiyinə görə səni bağışdıyıram.

Əv sahabı oğruyu bağışladı, oğru da çıxıf getdi əvinə. Əv sahabı da qoçu götürüf apardı ziyarata, qurbanını kəsdi.

8.

Bir qız gəlin gedənnən sonra ər əvində xəsdələnir, dəli kimi olur. Bunu harya aparıllar dərdinə çarə olmur. Bunnar, yanı gəlinin ata-anası, əri eşidilər ki, belə, belə... Ağbabanın Qaraçanta kəndində bir molla var. Bunun adı İsmayıldı. Bu kişi çox kəramətli adam kimi çox çarəsizdərə çarə eləmişdi. Bəli, həmin gəlini gətdilər İsmayılın yanına. Kişi gəlinə baxıf duva yazdı, gəlinin adamlarına dedi:

– Baxın, bu gəlin qırx günnən sonra yaxşılanacax, əmə mənim yanıma gətiməmiş ər əvinə aparmayın ha.

Bunnar molluya söz verif getdilər. Aradan xeylax keçdi, gəlin yaxşılandı. Gəlinin adamları dedilər, əşi yol uzaxdı. Bu molla dedi, dedi... bu qədər yolu nəyə gedəh. Şükür gəlin tam sağalıb, aparax ər əvinə. Bəli, gəlini aparıllar ər əvinə. Bu qapıdan içəri girən kimi genə olur həmənki xəstə. Bunnar qalıllar mətəl, Tez-tələsik genə gəlillər molla İsmayılın üsdünə. Molla bunnarı topa-tüfəngə tutmurmu, ağzına gələni deyir. Bular tüşüllər mollanın ayaxlarına. Molla insafa gəlir. Yenə gəlinə baxıf duva yazıf deyir:

– On günnən sonra bu gəlini genə yanıma gətirin.

Gəlinin adamları deyiləni yerinə yetirillər. Gəlini bir də mollanın yanına gətirənnən sonra ər əvinə aparıllar, o xəsdəlihdən azad olur.

9.

Molla İsmayılnan kətdə qonşuyduх. Bir dəfə üç erməni qadını yanıma gəldi. Mənnən xayış elədilər ki, onnarı molla İsmiayılın yanına aparım. Dedilər, sən bizim dedihlərimizi molluya tərcümə elə. Mən razılaşdım. Gəldih mollanın yanına. O, erməni arvaddarının ikisinə duva yazdı. Əmə üçüncüyə çatanda ucadan güldü:

– Bu topala bax, bunun xəyalınnan keçənə bax. Ərə getməh isdiyir.

Molla xeyli gülənnən sonra ona da bir duva yazdı. Bunlar çıxıf getdilər. Aradan xeyli keçənnən sonra həmin erməni qadınnarı yannarında da kişiləri gəldilər mollanın yanına. Ona çoxlu şeylər gətirmişdilər. Mollaya xeyli pul da verdilər, minnətdarlıx etdilər. Həmən topal erməni harsını da əriynən barabar gəlmişdi. Arzusuna çatdığınnan çox səvinirdi. Bax, molla İsmayıl belə kəramətli adamdı. Onun qapısına gələn naümüd qayıtmazdı, mən bu kişiyi belə gördüm.

10.

Bir dəfə iki nəfər traktorla gəlirlər Qızıldağın ətəyinə. Deyirlər ki, buranın daşı yaxşıdır. Bir az aparıb işlədək. Bu qırmızı daşlardan yaxşı tufar çəkmək olar. Amma traktor çevrilir, bunlar bir təhər xatadan qurtarırlar. Ondan sonra daha oraya toxunan olmur.

11.

Bir nəfər içibmiş. Gəlir çıxır Qızıldağın döşünə. Orda yatmaq istəyir. Bu vaxt birdən bir qoca kişi peyda olur. Ona elə bir çubuq ilişdirir ki, kişi fırlana-fırlana gəlib xeyli aşağıya düşür. Bu, başını belə qaldırıb baxır, bıy bu gəlib dağdan nə qədər uzağa düşüb. İşi qandığından çıxıb gedir.

12.

Bir dəfə çoban işləyirdim. Yoldaşlarımdan məsləhət eləyib İsmayıl kişinin bir qoynunu apardım. Aradan xeyli keçmiş baxdım kişi gəldi. Mənə baxıb dedi:

– Əyə, sən belə deyildin. Bu nə işdi mənim qoyunumu niyə oğurlayasan ki!

Mən də, yoldaşlarım da mat qaldıq. İsmayıl kişi güldü:

– Məni sınamaq istəyirdiniz, amma gördüyünüzü gördünüz.

Yenə mat qaldıq. O nə xəbər tutdu ki, biz onu sınamaqdan ötrü onun qoynunu aparmışıq.

ƏFSANƏLƏR

ALLAHU-ƏKBƏR

Bir dəfə karvan quldurların əlinə keçir. Onlar karvanı xəlvət bir yerə, bir dağın ətəyinə çəkirlər. Adamları öldürür, karvanı soyurlar. Quldurbaşı dəvənin belində oturan nurani, yaşıl qurşaqlı kişini də öldürmək istəyəndə kişini dəvənin belində görməyib bərk təəccüblənir. Birdən başını qaldıranda həmin kişini dağın başında görüb az qalır dəli olsun:

– Allahu-əkbər, bu kişi bayaq dəvənin belində deyildi?

O saat quldurbaşı adamlarına göstəriş verir:

– Gedin o qocanı tutub yanına gətirin.

Beş-altı nəfər quldur dağa dırmanıb qocanı əhatəyə alırlar. Baxıllar kişi namaz qılır. Gözləyirlər. O, namazı qurtaran kimi üzü qibləyə uzanır. İrəli gəlirlər nə?! Qoca dünyasını dəyişib. Onlar dərhal quldurbaşına bunu xəbər verəndə o heyrətlənir:

– Biz nə böyük günah elədik. Bu ağsaqqal böyük kimsələrdənmiş. Bu günnən quldurluğu yerə qoyurux... bu soyduğumuz malları da kasıb-kusuba dağıdın. Amma bu nurani kişiyi elə dağın başındaca basırın. Yaxşı ehsan verin. Mən də bu gündən yeddi il dilənəcəm. Bəlkə Allah günahımnan keçə. Çox qannar töhmüşəm.

Elə o vaxtdan həmin dağ Allahu-əkbər dağı, ordakı kişinin qəbri Allahu-əkbər ziyaratı adlanır.

SUD DAŞI PİRİ

Qədim vaxtlarda Ağbabada Qara adlı igid bir oğlan varıymış. Qara varlı-hallı bir ağanın Çiçək adlı qızına vurulmuşdu. Ağa işdən xəbər tutan kimi hədə-qorxu gəldi. Amma Qara işi belə görüb qızı qaçırdı. Xəlvət bir yerdə bir koma qurub yaşa-

mağa başladı. Aradan xeyli vaxt keçdi. Qaranın Çiçəkdən bir oğlu oldu. O fikirləşdi ki, indi daha ağanın hirsi keçər, çünki iş işdən keçib. Yəqin ağa Çiçəyi də, onu da bağışlayar. Ehtiyatı əldən verir, ağanın yanına getməyi qərara alır. Sən demə, ağa da belə bir fürsəti çoxdan axtarırmış. Gecənin birində Qaragilin yaşadığı yeri çənbərə aldırır. Qara işi başa düşüb Çiçəyə deyir:

– Sən içəridə dur, eşiyə çıxma.

– Yaxşı.

Bəli, Qara qapını yaxşı-yaxşı kilidləyib eşiyə çıxdı. Sıyırma xəncər üstünə cuman adamlara həmlə elədi. Beş-altı nəfəri öldürəndən sonra özü də on, on beş yara alıb yerə yıxıldı. Ağanın sağ qalan adamları qapının kilidini qırıb içəri cumdular. Çiçək içəri girənləri sıyırma xəncərlə qarşıladı. Basqınçılardan biri fürsətə salıb bələkdəki körpəni beşikdən götürdü, aradan çıxdı. Çiçək basqınçılıqdan ikisini xəncərləyib öldürdü. Birdən başını qaldırıdı ki, basqınçılardan heç kəs qalmayıb. Birdən beşiyi boş görəndə ağlı başından çıxdı. Demək, uşağı aparıblar. O, əlində xəncər evdən ildırım kimi çıxdı. Özünü uşaq səsi gələn tərəfə atdı. Gördüyü mənzərədən dəhşətə gəldi. Uşaq xəncərlə iki parçalanmışdı. Çiçək yaralı aslan kimi qatilin üstünə cumdu, xəncəri onun sinəsinə necə vurdusa, ucu iki çərək kürəyindən çıxdı. Qatil onun ayaqları altına yıxıldı. O, özünü körpə balasının üstünə salıb elə qıyya çəkdi ki, dağ-daş dilə gəldi. İndi xəbər verim Qaradan. Qara handan-hana özünə gəldi. Baxdı ki, nə arvadı var, nə də oğlu. Bir təhər muşqurub atını çağırdı. Çətinliklə atın belinə qalxdı. At onu düz istədiyi yerə gətirdi. Baxdı oğlu şaqqalanıb, arvadı da ölüb. Atdan düşüf ölüləri qucaqlayıb huşunu itirdi. Eşidib bilənnlər ölüləri dəfn elədilər, ağaya lənət oxudular. Qara xeyli dava-dərmandan sonra sağalıb ayağa qalxdı. Gəldi Çiçəyin qəbri üstə. Baxdı başdaşından süd axır. Elə o vaxtdan Çiçəyin məzarı ziyarətgah oldu. Sonralar o Süd daşı piri kimi el-obada tanındı. Süddən kəsilən gəlinlər, övladı olmayan qadınlar buraya ziyarətə gəlib şəfa tapdılar.

TAYAQAYA

Çox qədimlərdə Ağbabada bir varlı, amma olduqca xəsis kişi yaşayırmış. Bu varlı kişinin mal naxırları, qoyun sürüləri, at ilxıları az deyilmiş. Bir gün qışın oğlan çağı neçə-neçə kasıbın mal-heyvanının otu-ələfi tükənir. Qonşular çarəsiz qalıb bu varlı kişinin qapısını döyürlər. Amma işi anlayan varlı kişi zərrə qədər yumşalmır.

– Mənə nə. Kim ot-ələf istəyirsə pul versin, pul yoxdu inək versin, dana versin... Mən kimsəyə müftə heç nə verə bilmərəm – bunu yaxşı bilin.

Kasıb adamlar bu sözlərin qarşısında heç nə deyə bilmirlər, dinməzcə qayıdılar geri, evlərinə. Ac heyvanların mərəltisi onların ürəyini qana döndərir. Kasıblardan lap yaşlısı işi belə görüb hər iki əllərini göyə açır:

– İlahi, sən özün şahidsən ki, necə zalım adamla qonşuyuq. Bu , nə qonşuluğu hesaba aldı, nə də dilsiz heyvanlara yazığı gəldi. İndi səndən diləyim var. Bu kişinin dağ boyda nəhəng ot tayasını daşa, qayaya döndər. Qoy biz nə qədər yandıqsa, o da bir o qədər yansın.

Söz kişinin ağzından çıxan kimi nəhəng taya daşa çevrilir. Varlı kişinin – taya sahibinin heyrətdən bağrı çatlayır.

AĞBABA, AŞDIBABA, KALOĞLAN

Deyirlər qədim zamanlarda Çıldırın yaxınlığında, Arpa gölünə tərəf yerləşən sıra dağlarda üç qardaş yaşayırmış. Bunlardan böyüyünün adı Ağbaba, ortancılın adı Aşdıbaba, kiçiyinin adı Kaloğlan imiş. Qardaşlar bir-birini çox istəyirlərmiş. Onların hərəsi bir dağı məskən edibmiş. Ən hündür zirvə böyük qardaşın imiş. Bir gün yaşa dolan böyük qardaş o biri qardaşlarını yanına çağırıb deyir:

– Biz artıq yaşlandıq daha. Yaşımız yüzü çoxdan keçib.

Mənim sizdən bir xahişim var. Ölüm haqdır, hamımız öləcəyik. Dünyada qalanlarımız, övladlarımız sağ olsunlar. Gərək hər ikiniz mənim sözümə əməl edəsiz. Gəlib bərabər dua edib Allahdan ölüm diləyək. Elə ölüm ki, hər üçümüzün canını bərabər, eyni vaxtda alsın, bu dünyadan yer-yurdumuzun bir olduğu kimi, qəbrimiz də bir olsun. Ortada mən, sağımda ortancıl, solumda kiçik qardaşım olmaqla hər üç qəbir mənim dağımda qazılsın. Ora hündürdür. Ruhlarımız həmişə ocaqlarımızın üstündə hərlənər, qada-baladan qoruyar övladlarımızı.

Qardaşlar Ağbabanın sözünü qəbul edib birgə Allaha dua etdilər. Tanrı qocaların arzusunu yerinə yetirdi. Hər üçü bir gündə vəfat etdi. Onların vəsiyyətləri yerinə yetirildi. Hündür zirvənin qar xəttindən azsa aralıda, aşağıda üç qəbir qazıldı… İndi Ağbaba dağında yan-yana üç qəbir, üç başdaşı var, hasarla dairəyə alınıb. Yaxınlıqdakı zirvənin biri Aşdıbaba, digəri Kaloğlandır.

AĞBABA, SARIBABA, HACIXƏLİLBABA, PİR SULTAN

Böyük Göy dağda üç qardaş, bir bacı yaşayırdı. Böyük qardaşın Adı Ağbaba, ortancılının Sarıbaba, kiçiyinki Hacıxəlilbaba. Bacılarının Adı Pir Sultan idi. Onlar çox mehriban yaşayırdılar. Bir gün onlar bir-birindən ayrılmalı oldular. Odur ki, qardaşlar bir yerə yığışıb məsləhətləşdilər. Böyük qardaş dedi:

– Mən ata yurdumda qalıram. Ata ocağını söndürmək olmaz. Siz gedə bilərsiniz. Amma elə yerdə binə bərkitməlisiniz ki, ayda, ildə bir-birimizi görə bilək, bacımız nisbətən isti yerə getməlidir.

Kiçik qardaşlar Ağbabanın sözünü qəbul etdilər. Bacıları da buna razı oldu.

Sarıbaba Qaraxaça üz tutdu, Hacıxəlilbaba ondan bir qədər

irəliyə gedib orada binə qurdu. Pir Sultan Gürcüstana üz çevirdi.

İndii Ağbabada Ağbaba adlı dağ zirvəsi, orada Ağbaba ziyarəti, Qaraxaçda, Qarovultəpə deyilən təpədə Sarıbaba, ondan bir qədər uzaqda Hacıxəlilbaba ziyarəti, Gürcüstanın Qasımlı kəndində Pir Sultan piri var. Bu pirlər üç qardaş, bir bacının adını daşımaqdadır.

QIZILMƏZAR

Keçmiş vaxtlarda Ağbabada Aldədə adlı bir kişi vardı. Bu kişi həm yaxşı bilici, həm el ağsaqqalı idi. Üstəlik, kişi ehtiyacı olanlara əl tutmağı, kömək etməyi də vardı. Elə buna görə də ona el arasında fağırların atası deyirdilər. Qapısına gələn dilənçi cavan olsa, ona beş-altı qızıl verib deyərdi:

– Get, bu gündən dilənçiliyi yerə qoy, bir işdən yapış. Əgər belə işdə pul lazım olsa, gəl məndən alıb apar.

Qapısına gələn dilənçi qoca olsa ona o qədər pul verirdi ki, o bir də qapı-qapı düşmürdü. O adam Aldədənin ömrünə dua eliyə-eliyə dolanırdı.

Aldədənin səxavəti çox olduğuna görə onun var-dövləti getgedə artırdı.

Bir gün Aldədə ölümünün yaxınlaşdığını duyub oğlanlarını başına yığdı, vəsiyyət eləyib dedi:

– Mənim ölümümə çox az qalıb. Məni Ağbaba dağının döşündə basdırın. Ancaq qəbrimin üstünə nə qədər pul yığılsa, ondan ancaq saillər, dilənçilər aparsınlar. O da xeyli miqdarda... Çünki başqa dilənçi, saillər də var. Kim dediyim bu sözlərə əməl etməsə, onun işi pis olacaq.

Doğrudan da, Aldədə bundan bir-iki gün sonra vəfat edir. Onu Ağbaba dağının döşündə basdırırlar. Kişinin üçü günü qəbrin üstünə gəlirlər ki, qəbrin üstü qızılla doludur. Elə o vaxtdan bu qəbir Qızılməzar adıyla tanınır. Ordan ancaq dilənçi və kasıb adamlar qızıl götürürlər. Bu ziyarətin beş-altı mis

qazanı bir o qədər də samovarı var. Bu yeri adamlar düz XX yüzilliyn 50-ci illərinə qədər ziyarət ediblər. Sərhəd məftilləri çəkiləndən sonra bu sınaqlı ocaq da tikanlı məftillərin içində qaldı.

RƏVAYƏTLƏR

HƏMZƏ AĞANIN QONAĞIYNAN AĞSAQQAL VƏLİ

Bir dəfə Ağsaqqal Vəlini Həmzə ağa adam yollayıb çağırdırır. Ağsaqqal Vəli içəri girən kimi salam verib keçir ev sahibinin yanına. Əyləşəndən sonra Həmzə ağanın yanında əyləşən qonağa baxıb başını fırladır:

– Qonağına bir şey qıymadın, canavarı qonaqladın. Özün bilərsən. Amma bir də belə səhv eləmə. Səhv eləsən, bu sənə baha oturar.

Qonaq dinməzcə başını salır aşağı. Özünü toplayıb dillənmək istəyəndə yenə Ağsaqqal Vəli ona macal vermir:

– Bilirəm, nəyə gəlibsən, amma nahaq. Ötənə heyifsələnməyin nə faydası... Hər şeyin qaydası var, amma... Sən mənə verəcəyini günahkar bildiklərinə ver, yaxşımı.

– Yaxşı.

– Onda gedə bilərsən.

Qonağın yerindən qalxmağı ilə eşiyə çıxmağı bir olur. Həmzə ağa işi belə görüb çox təəccüblənir:

– Ağsaqqal, mən sənin bu hərəkətindən heç nə qanmadım. Bunu ətraflı danışsana.

Ağsaqqal Vəli gülümsünür:

– Bir neçə gün bundan qabaq bax bu sənin evindən gedən kişiyə qonaq oldum. Çox nıkqız kişiymiş. Ortaya surfa salınsa da, pendir-çörəkdən, çaydan başqa xona bir şey qoyulmadı. Qəndi çox xırda doğramışdılar. Sən yaxşı bilirsən, mən çay içənəm. Şirinini də çox sevirəm. Qərəz, dörd-beş stəkan çay içdim, amma hər dəfə də ağzıma az qala altı-yeddi qənd parçası atdım..., sonra bir hortum çay alırdım... Ev sahibi qalmışdı yerində qıvrıla-qıvrıla. Amma pendir-çörəyə əl vurmadım. Bu, ev sahibini narahat elədi:

– Ba Ağsaqqal Vəli, sən heç çörək kəsmədin.

– Çay içdim bəsdi... Amma qonağı necə qarşılayarlar, bunu bilmirsən... Bir dəfə bizə gələrsən, görərsən. Amma belə də qalmaz, bir gün elə nataraz qonağın gələr yüz qonağın xərci qədər çıxarın çıxar, onda qanarsan.

Bəli, sözümü deyib çıxdım. Bu əhvalatdan bir gün sonra canavar bunun sürüsünə girir, altmış-yetmiş qoyunu qırır...

– Belə de. Yaxşı sən bunu hardan bildin, ay Ağsaqqal.

– Bu, Allahın mənə verdiyi bir hikmətdi, Həmzə ağa.

– Yaxşı, bəs o sənə nə verəcəkdi, bax onu da desənə.

– Pul vermək istəyirdi. Mən də işarə verdim ki, onu çobanlara ver, özlərini də incitmə. O da işini qanıb tez aradan çıxdı. O öz biləcəyini eləmişdi, mən də ona deyəcəyimi demişdim. Dediyim oldu, bu da dediklərimi yerinə yetirməyə məcbur oldu.

HƏMZƏ AĞAYNAN AĞSAQQAL VƏLİ

Bir gün Ağsaqqal Vəli gəlir Həmzə ağanın yanına. Amma ev sahibi baxır Ağsaqqal Vəlinin halı hal deyil, kefsiz adama oxşayır. O saat Həmzə ağa deyir:

– Ağsaqqal, sənə nə olub?

– Həmzə ağa, sən bir səxavətli, comərt adamsan, amma...

– Amma nə?

– Böyük bir səhv eləyifsən.

– Nə səhvi, Ağsaqqal.

– O təzə gələn nökər cavan oğlandımı.

– Hə.

– İki gündü pəyədə malın içində qalır, eləmi.

– A kişi, sən bunu hardan bilirsən.

– Bu vacib deyil. Sən o nökəri çağıtdır buraya.

– Burayamı?

– Buraya.

– Bu saat.

Ağa göstəriş verən kimi nökər gəlir içəri, salam verib bir

tərəfdə durur.

– A bala, gəl mənnən üzbəüz otur, sənnən işim var.

Ağsaqqal Vəli onu düz öz yanına çağırır. Həmzə ağa yenə təəccüblə baxır Ağsaqqal Vəliyə. Ağsaqqal Vəli nökər əyləşən kimi əlini onun kürəyinə vurur:

– Hə, ağa oğlu Həmzə ağa sənin kim olduğunu bilməyib. Buna görə sənə inanıb, səni nökər götürüb.

Bu belə deyəndə Həmzə ağa daha da heyrətlənir:

– A kişi, sən nə danışırsan.

Ağsaqqal gülümsünüb ev sahibinə baxsa da, üzünü nökərə tutur:

– Hə, bala, indi sən de, mən düzmü deyirəm.

– Düz deyirsən. Amma bunun da səbəbi var. Atam dedi ki, bala, Ağsaqqal Vəli nə olsa, qabaqca bilir, inanmadım. Höcət elədim, sonra bilərəkdən buraya gəldim, amma…

– Amma nə?

– Atam düz deyirmiş! Həmzə ağa, gərək sən məni bağışlayasan, sənə yalan dedim.

Ağsaqqal Vəli yenə gülümsünür:

– Hə, Həmzə ağa, mən deyəndimi.

– Mənim sənə sözüm yoxdu. Sənin dediklərinin hikməti çoxdu.

ŞÜTÜ USUB

Şütü Usub qapıda durub yola baxırdı. Birdən kəndə yaxınlaşan atlını görüb nökərini səslədi:

– Məmməd, bu atlı kimdisə bizə gəlir. Sən tez get bir heyvan kəsdir.

– Yaxşı.

Məmməd dərhal deyiləni yerinə yetirməyə getdi. Şütü Usub əlini belinə qoyub atlının yaxınlaşmasını gözlədi. Baxdı yox, səhv eləməyib, atlı düz onun qapısına tərəf irəliləyir. Bu, irəli

keçdi. Atlı o saat sıçrayıb atdan düşdü, Şütü Usuba salam verdi:

– Mən Həmzə ağanın nökəriyəm. Adım Ramazandı. Məni sənin yanına Ağsaqqal Vəli göndərib.

– Ağsaqqal Vəlimi? Yaxşı, keç içəri. Bir əyləş. Bir tikə çörək kəs, sonra nə mətləblə gəldiyini deyərsən.

– Ağa, məsələ ayrıdı.

– Sən içəri keç, əyləş.

Qonaq ev sahibinin sözünü çevirmədi, əyləşdi, amma narahatlıqla yerində qurcalanmağa başladı, elə bil iynə üstündə oturmuşdu. Di gəl Şütü Usub çox səbirli olduğundan yerində bərk-bərk oturub qonağın nə deyəcəyini gözləyirdi. Axır ki, bu özünü bir təhər ələ aldı:

– Ağa, bilirsən nə var.

– Nə var.

– Həyatın təhlükədədir, səni səhər, günorta namaz qıldığın yerdə güllə ilə vurmaq istəyirlər.

– Necə?

Şütü Usub yerindən dik qalxdı, gözləri qan çanağına döndü, acığından bığları titrəməyə başladı. Qonaq qorxusundan onun üzünə baxa bilməyib başını aşağı saldı.

– Sən danış görüm, məni kim vuracaq.

– Bilmirəm. Bunu mənə Ağsaqqal Vəli dedi. Dedi ki, igid adamdı, mərd adamdı. Onun bir namərdin əlində ölməyini istəmirəm. Onu öldürməyə üç adam gələcək.

– Belə de. Ağsaqqal Vəli deyirsə, deməh bu olacaq. O, hər şeyi qabaqca bilir. Amma mən kimə neyləmişəm, bax, bunu bilmirəm. Bu namərdlər məndən nə istəyirlər?! Nə istəyirlər? Amma... Sən xörəyini soyutma, yol gəlifsən, bir az çörək yeyək.

Qonaq əli əsə-əsə bir parça çörək götürdü, xörəyi qabağına çəkdi, ləzzətlə yeməyə başladı. Yeyib-içəndən sonra qonağı sovqatla yola saldılar. Şütü Usub fikrə getdi. Oğlu Mahmud atasının fikrə getdiyini görüb dedi:

– Baba, niyə fikirləşirsən ki, bunlar hər kimdilərsə gec-tez

bilinəcək.

– Oğul, mən bunlardan qorxmuram. Bunların məni namaz qıldığım yerdə vurmaq istəməsi məni dəli eləyir. Sən işə bax! Mən sabah namazımı vaxtında qılacam. Amma sən də, Məmməd də pusquda gözləyəcəksiniz. Gərək o namərdlər burdan salamat getməsinlər.

– Yaxşı, baba.

Səhər açılan kimi Məmməd də, Mahmud da silahlandılar, bir xəlvətdə vaxtsız gələn qonaqları gözləməyə başladılar. Şütü Usub namaza duran kimi üç nəfər silahlı adam onun evinin yaxınlığında peyda oldu. Onlar tüfənglərini hərləyib irəli cumdular. Elə bu vaxt dalbadal güllə atıldı. Vaxtsız gələnlərdən ikisi yıxıldı, biri qaçıb aradan çıxdı. Şütü Usub namazını qılıb qurtarana qədər atışma kəsdi. Bu durub eşiyə çıxmaq istəyəndə oğlu Məmmədin hərəkətsiz yerdə qaldığını gördü. O özünü tez eşiyə atdı. Birdən qan izi görüb işi başa düşdü. Demək gələnlərdən biri yaralıdı. Mahmud da onun dalınca düşüb. Amma o özünü saxlaya bilmədi, birdən lap yaxınında hənirti eşidib dayandı. Diqqətlə baxanda ondan azca aralıda əli tüfəngli adamı gördü, dərhal atəş açdı. O gurultu ilə yerə yıxıldı. Şütü Usub tapançasını qoynuna qoyub irəli gəldi. Baxdı ki, bu ölüb. Geri qayıtdı. Bəli, bu əhvalatdan sonra Şütü Usub ehtiyatlı gəzib dolanmağa başladı.

OĞRUNUN ETİRAFI

Bir gün Həmzə ata yenə Ağsaqqal Vəlini çağıtdırır. Ağsaqqal gələn kimi baxır içəridə tanımadığı bir kişi var. Bu salam verib keçir. Ev sahibinin yanına. Onunla üzbəüz oturur, Həmzə ağa qonağı ona göstərib deyir:

– Bu kişinin bir öküzünü canavar çöldə parçalayıb. Öküzu tək qalıb. Mən də buna bir tək öküz vermək istəyirəm. Bu deyir bunu bu şərtnən alacam ki, qaytaranda yanında da bir dana

verim. Sən bu işə nə deyirsən. Üstəlik, deyir öküzü qaytaranda sənə daha bir sözüm də var, əmə onu indi deyə bilmərəm.

Ağsaqqal gülümsünür:

– Düz deyir. O demək istədiyi sözü indi deyə bilməz. Qaldı öküz, onu ver aparsın. Gələndə deyəcəyini deyər.

– Qoy sən deyən olsun.

– Amma bir şərtnən. İkisini bir-birinə qarışdırmasın, birini seçsin.

Ağsaqqal Vəli belə deyəndə Həmzə ağa dedi:

– Ağsaqqal, sənin bu sözündən mən bir şey başa düşmədim.

– İnşallah, vaxtı gələndə başa düşərsən, amma qonaq qardaş nə dediyimi yaxşı anlayıb. Eləmi, qonaq qardaş.

– Bəli, Ağsaqqal . Sizin dediyiniz düzdü.

– Onda sənə yaxşı yol.

Bəli, qonağa istədiyini verib yola saldılar. Aradan bir neçə ay keçəndən sonra Həmzə ağa Ağsaqqal Vəlini çağırtdırdı ki, bəs həmin adam gəlib, Ağsaqqal da bir kasıb kişini yanına salıb gəldi. Həmzə ağanın evinə. Salam verib keçdi bir tərəfdə oturdu. Kasıb kişini də yanında əyləşdirdi.

Ağsaqqal Vəli əyləşən kimi qonaq dilləndi:

– Ağsaqqal, mən sözümə əməl eləmişəm.

– Lap yaxşı.

– Deyəcəyimi də deyimmi.

– De.

– Yalan nə danışım. Bir xeyli vaxt olar. Həmzə ağanın sürüsündən bir qoç oğurlayıb apardım. Bundan az keçməmiş çöldə öküzlərimdən birini canavar parçaladı. Düşünüb daşınandan sonra gəldim ağanın yanına. Bunun arxası da kı, sizə məlumdu.

– Yəni bu gətirdiyin dana öz halal malındı, eləmi.

– Bəli, Ağsaqqal.

– Yaxşı. Onda gətirdiyin o dananı bax bu kişiyə ver aparsın.

– Axı...

– Nə axı... Həmzə ağa əl açıq, könlü tox adamdı. Onun danaya-zada ehtiyacı yoxdu, amma bu kişinin qapısında bir "mə" deyəni yoxdu.

Söz buraya çatanda Həmzə ağa əlini əlinə vurdu:

– Ağsaqqal düz deyir. Mənim danaya-zada ehtiyacım yoxdu, amma sən öküzü də gətirmisən... Amma səndən bir söz soruşmaq istəyirəm. Sən niyə bax qoç məsələsini açıb söylədin. Bunu gizli saxlaya bilməzdinmi.

– Yox, saxlaya bilməzdim. Bildim ki, Ağsaqqal Vəli bundan xəbərdardı.

– Yox, əşi...

Həmzə ağa heyrətlə Ağsaqqala baxanda o təsbehini şaqqıldatdı:

– Kişi düz deyir, əgər o gəlib bunu deməsəydi mən özüm onu çağırtdıracaydım. Həm də bu kişi elə imkansız adam deyil.

– Belə de. Onda bu məsələni sən həll elə, Ağsaqqal.

– O tək öküzü də, dananı da bu kasıb kişiyə (yanında oturan kişini göstərdi) vermək lazımdı. Üstəlik, bu kişi Həmzə ağanın evinə gəlibsə, onun səxavətini görməlidi.

Birdən Ağsaqqal Vəli susdu, arada bir ev sahibinə, bir qonağa baxdı, amma yenə təsbehini şaqqıldatdı:

– Hələ başqa sözüm də var.

Qonaq bunu eşidəndə səsi titrəyə-titrəyə dedi:

– Mənə sözün var, eləmi.

– Düz tapıbsan. Sən gərək hər il bir neçə heyvan kasıb-kusuba verəsən, ona-buna əl tutasan. Çünki sənin halalının içində haram az deyil. Bu dediyimi eləsən günahın xeyli azalar, eləməsən əlində olan da gedər.

– İndi gedə bilərəmmi.

– Gedə bilərsən.

O çıxıb gedəndən sonra Həmzə ağa kasıb kişiyə beş-altı baş qoyun verib öküzlə dananı da ona bağışladı. O gedəndən sonra Həmzə ağa dedi:

– Ağsaqqal , bu kişi ki oğru idi, niyə mənim qapıma gəldi, məndən öküz istədi. Mən bilən bunun öküzü də olmamış deyil.

– Var, amma o, məndən çəkinir. Qorxurdu ki, onun işini faş eləyim. Amma beləsi yaxşı oldu. O öz oğurluğunu boynuna aldı, üstəlik, əyri yoldan düz yola döndü. Sən də bir imkansıza əl tutub savab qazandın.

DİLƏNÇİNİN AQİBƏTİ

Bir gün payız vaxtı imiş. Bir dilənçinin də yolu Qızılməzara düşür. Baxır burda adam yoxdu, amma qazanların yarısı bişmiş ətlə doludu, samovarlarda da çay istidi. Kişinin sevindiyindən gözləri xap açılır. Tez özünə yaxşı bir sürfə açır, ətdən ortuya qoyur. Doyunca yeyib-içəndən sonra Allaha dua eləyir. Sürfəni yığışdırır. Amma istəyir ki, torbasına bir az ət qoyub ocağın üstündən də bir qədər pul, qızıl götürsün, amma... fısıltıya diksinir. Baxır nə?! Biri söyləyənin boğazına dolaşsın, bir şahmaran ilan. Quyruğu üstə dik qalxıb belə. Kişi o saat əti yerinə qoyur:

– Hirslənmə, ay baba. Qələt elədim.

Amma dilənçinin tamahı güc gəlir, baxır ziyarətgahın üstündə çoxlu qızıl var. İstəyir ki, bir-iki qızıl götürsün. Amma yenə həmin ilan onun qabağını kəsir. Kişi kor-peşman ordan aralananda o, baxır ki, kimdisə daldan onu çağırır.

– A kişi, a kişi, bir bəri gəl.

Geri dönəndə baxır bir çobandı. Bu, xeyli aralıda qoyun otarır. Dilənçi çobanın sözünü yerə salmayıb gəlir onun yanına. Salam verib oturur bir tərəfdə. Çoban dilənçini yaxşı ağırlıyır. Yeyib-içəndən sonra söhbətə başlamaq istəyəndə çobanın iti yüyürüb dilənçinin papağı ilə torbasını götürüb qaçır. Çoban işi belə görəndə istəyir itin dalınca getsin, amma dilənçi onu getməyə qoymur.

– Çoban, it lap yaxşı elədi mənə, mənə bu da azdı.

Çoban dilənçidən bu sözləri eşidəndə çox təəccüblənir.

– Bu nə deməkdir? Sən niyə belə danışırsan?

Amma dilənçi dillənmir. Çoban nə fikirləşirsə dilənçiyə deyir:

– Sən yaşca məndən çox yaşlı olarsan. Baxıram çox yer gəzən adama oxşayırsan. Amma xətrinə dəyməsin, sən Allah. Qoca adamsan, birdən inciyib eliyərsən. Bayaqdan sənə göz qoyuram. Bax, sən ziyarətə getmişdin. Amma o ilan sənə niyə imkan vermədi yoluna bir az bişmiş ət, bir az da pul götürəsən. Ziyarətgahdan əliboş gəldin. Bax, bu işə mən mat qalmışam. Bu nə sirdi, bunu mənə deyərsənmi. Mən burda həmişə qoyun otarıram. Həmişə buraya diənçi, sail çox gəlir. Amma heç birinin qabağını ilan kəsməyib. Qaldı papağınan torbaya. Allah itə lənət eləsin, bunun heç belə xasiyyəti yoxuydu. Amma sən heç narahat olub eləmə. Papaqla torbanın dəyərini artıqlaması ilə ödəyəcəyəm. Bircə bu sirri mənə de.

Bu belə deyəndə dlilənçi acı-acı güldü:

– A çoban, bu gördüyn qoca kişi (əli ilə özünü göstərdi) bir vaxtlar adamlara qan ağladan quldurbaşıdır. Nə qədər qan tökmüşəm... Bunun burasını bir Allah bilir, amma haldan, girdən düşdüm, qocaldım... İndi gördüyün kimi dilənçiyəm. İlan məni tanıdı. Kim, nəçi olduğumu qandı. Ona görə mənə heç nə qıymadı. Çünki günahım çoxdu. Qaldı sənin itinin hərəkəti... İndi sən buna mat qalıbsan ki bu it niyə belə elədi. Amma əslində təəccüb eləyəsi heç nə yoxdu. Bəli, sənin itin səhv eləməyib. O papaq mənim deyil. Bir il bundan qabaq bunu bir evdən oğurlamışdım. Qaldı torba. O da bir qoca dilənçinindir. Üç ay bundan öncə elə içi dolu bu torbanı çəkib bir qoca dilənçinin əlindən aldım. Bəli, papaq da, torba da özgə malıdı. Mənim deyildi, mənə də qismət olmadı. İndi sən, məndən ibrət al ki, düz ol, halal ol. Sən salamat qal, mənə də yaxşı yol.

OĞRUNUN QƏBAHƏTİ

Bir gün bir nəfər də Qızılməzar ocağına gəlir. Ocağın üstündəki samovara kişinin gözü düşür. Öz-özünə fikirləşir ki, bu beş-altı samovardan birini aparsa pis olmaz. Kişi aranı xəlvət görüb samovarı vurur qoltuğuna. Düz gəlir evə. Samovarın qapağını qaldıranda baxır nə?! Bizi söyləyənlərin boğazına dolaşsın, bir şahmaran ilan. Qorxudan kişini tər basır. Amma o, özünü bir təhər ələ alıb deyir:

– Ay baba, qələt eləmişəm, başımı daşa döymüşəm. Bu saat samovarı geri apararam.

O saat ilan samovarın içinə çəkilir. Kişi samovarın qapağını ağzına qoyub onu düz gətirir ocağın üstünə. Ocağa xeyli pul qoyub qayıdır geri.

OĞRUNUN AQİBƏTİ

Bir gün bir oğru Qızılməzar ziyarətgahının üstündəki çoxlu qızıl görüb pula tamah salır. O, burdan bir xeyli qızıl götürür, onu bir parçaya büküb qoyur qoynuna. Atına minib getmək istəyəndə birdən üç ilan peyda olur. Onlar atı vurub öldürür. Oğru qalır piyada, Görür iş pisdi. Başlayır qaçmağa. İlanlar da duşur bunun dalına. O, qoltuğundan qızılları çıxarıb atır. İlanlar bundan sonra geri qayıdırlar. Oğru ölüm-zülüm özünü evə çatdırır. Amma o gündən o, yorğan-döşəyə düşür. Bədəninin hər yerində xal-xal yaralar peyda olur. İki-üç gündən sonra oğru ölür. Bu əhvalatdan sonra heç kəs cəsarət eləyib Qızılməzarın üstündən heç nə götürmür.

SONSUZNAN QARA SEYİD

Bir dəfə Qara Seyid bir sonsuza qonax olur. Əv sahabı arvadına qaş-göznən işarə eliyir ki, qonağın qabağına sudan başqa heç zad qoyma. Qonax da dünyagörmüş kişi, üsdəlik kəramət sahibi... İşi anladığınnan heç nə demir, amma ev sahibinin arvadı qalır içinnən qırıla-qırıla. Üz-gözünnən nur tökülən qonağı ac saxlamaq istəmədiyindən bu dəfə ərinin sözünə baxmır. Süfrə açır, Allah verənnən qoyur ortalığa. Di gəl ev sahib qalır arvadına gözünü ağarda-ağarda. Qonaq yenə sonsuzun məqsədini qandığınnan əlini süfrəyə uzatmır, sakitcə ev sahibinə deyir:

– A kişi, sən gəl narahat oluf eləmə. Sənin kimisinin nə çörəyi yeyilər, nə suyu içilər. Çünki Allah sana ürəyinin payını verif. Hayıf ki, bu arvad da sənin oduna yanıf... Sənin gözün kordu. Kor olmasaydın haqqın sahibinə dua eliyər, haqqı görərdin.

Bəli, bunlar gecə yıxılıf yatırlar. Səhər açılan kimi, üzünüzə xeyirli sabahlar açılsın, ev sahibi səsi gəldikcə bağırır:

– Ay arvad, gözlərim görmür. Tez qonağı tap. Sən də, mən də düşək ayaxlarına... Bu hər kimdisə deyən böyük kəramət sahibidi. Bəlkə gözlərimə çarə elədi.

Qonaq getmək istəsə də, bu sözləri eşidəndə ev sahibinin arvadını ayaxlarına yıxılmağa qoymayıf deyir:

– Sən narahat olma. Bunu sənə bağışladım. Allah şəfasını verər.

Qonaq bu sözləri deyən kimi ev sahibi yıxılır onun ayaqlarına.

– Gözlərim açıldı. Haqqı tanımayana lənət. Sənə qurban olum, Qara Seyid, bağışla ki, səni tanımadım. Yoxsa belə qələt eləməzdim.

KASIB KİŞİYNƏN QARA SEYİD

Bir kasıb kişi bir gün Qara Seyidi evinə qonaq aparmaq istəyir. Amma seyid onun xətrinə dəymir, onun qulağına bir neçə kəlmə pıçıldayıb ovcuna üç qara pul qoyuf deyir:

– Sən get evinə. Bir şey al, mən iki günnən sonra gəlif sana qonax olacam.

Kişi bunu eşidən kimi onnan aralanır, gəlir düz evinə. Arvadı baxır kişisi belə bir təhər oluf. Xəbər alır, bu da olanı deyir:

– A kişi, hələ baxım, Qara Seyid sana nə qədər pul verif.

Kişi pulları cibinnən çıxardanda mətəl qalır. Arvad yenə soruşur.

– A kişi, sana genə nə oldu?

– Ay arvad, Qara Seyid üç qara pul vermişdi. Burda üç qızıl pul var. Bu nə işdi?

– Kişi, onda durma get. Bir şey al. Qara Seyid deyib, demək gələcək.

Kişi gedif bazarrıx eliyir. Arvad yaxşı bişmiş bişirir.

Deyilən vaxt tamam olan kimi Qara Seyid gəlir. Ev sahibi onun ayağına düşmək istəyəndə qoymur:

– Lazım deyil. Keç otur süfrənin başında.

Bu keçib oturur. Qara Seyid də oturur. Ağız dadıynan yeyib-içənnən sonra ev sahibi deyir:

– Ağa, mənim dadıma yaxşı çatdın.

– Mən çatmadım, Allah çatdı. Mən sənin qulağına nə dedim?

– Dedin evində bir parça arpa cadı var, bilirəm. Mərd adamsan, sağ ol. Amma bir az səbir elə. Allah böyükdü.

– Haqqın böyüklüyünü də, hikmətini də gördünmü?

– Gördüm. Şükür eliyənin həmişə qisməti, ruzusu var, naşükür hər şeydən olar.

XƏSİSNƏN QARA SEYİD

Bir xəsis təzəyi cəgəliyif onun bir arabasını bir qızıla satırmış. Qara Seyid bunu eşidib gəlir o kişinin yanına:

– Ay ağa, mənə də bir araba təzək ver.

– Sən qabaxca pulunu ver, sonra.

– Axı, pulum yoxdu.

– Mənə nə.

– Mən Qara Seyidəm.

– Mən Qara Seyid-zad tanımıram. Pulunu verərsən, verərəm apararsan... verməsən sana yaxşı yol.

Qara Seyid bunu eşidən kimi əllərini göyə açır:

– Tanrı, özün bilən məsləhətdi. Qızıla satılan təzək ocaxda yansa da, çoxunun ciyarını yandırır. Kasıf soyuxdan donsa da. pulu olmadığınnan onu ala bilmir axı.

Birdən xəsisin təzək qalaxlarına od düşür. Bircə göz qırpımında qalaxlar yanıb kül olur.

TAMAHKAR AĞAYNAN QARA SEYİD

Ağbabada bir varlı kişinin iki böyük tayası olsa da, ot-ələfi qurtaranlara əl tutmur, onlardan çoxlu pul istəyir. Bu vaxt Qara Seyid də buraya gəlib çatır. Onnan bir az ot-ələf istəyəndə ağa deyir:

– Mənə pul versən olar, verməsən...

– Pulum yoxdu.

– Onda ot-ələf də yoxdu.

– Allahın duası, alqışı ki, qarğışı ki çoxdu.

– Mən elə şeyləri qanmaram.

Seyid əllərini göyə açıb dua eliyir, düzəlir yola.

O sahat bir külək, bir tufan qopur, daha nə deyim. Tayaların otunu darmadağın eliyir. Bir cəngə ot-ələf qalmır. Heyrətdən yerində quruyub qalan ağanın dili tutmur ki, danışa.

QANNI MAHMUD

Bir dəfə Qannı Mahmud Ayı Çınqılının yanında kazaxların mansırasına tüşür. Qanlı Mahmud burda bir xırda mağarada dincəlirmiş. Allah çuğula nəhlət eləsin. Xəbər verillər belə, belə... Buna görə də iş çətin olur. Əmə Qannı Mahmud da Qannı Mahmuddu. Özünü itirmir. Bəyax beş-altı kazağı öldürür, bir xeyli adamı da yaralıyır. Əmə baxır üçcə badronu qalıf. Ona kimi kazaxlara bir on nəfər də köməh gəlir. Qannı Mahmud da təh adam... Bu nə fikirdirsə Ağbaba ziyaratını yadına salıf deyir: "Ya ziyarat sahabı, sən məni bu darrıxdan kutar. Üsdümdə yeddi qurban kəsəcəm. Nə qədir ac var doyuracam, çılpax var donnatacam". Bu bunu deyif beşaçılanı hərriyəndə baxır üsdündə otduğu daşın böyru azca aralanıf. Mat qalır. Bu daşı bir az zərbnən çəkəndə baxır, aşağıya daş nərdivan yenir. Burdan lağım var. Bu tez orya tüşüf daşı çəkir yerinə. Lağımnan çıxıf gedir. Kazaxlar nə qədər güllə yağdırıllar, cavaf ataşı olmur. Gəlillər nə?! Burda adam nə gəzir. Qalıllar yana-yana. Qannı Mahmud da gəlir dediyini eliyir. Ziyaratın üsdündə yeddi qurban kəsir, kasıb-kusufa əl tutur.

MUSA XOCA

Musa Xoca addı bir xoca karvannan gəlif Dədəpirin yanınnan keçəndə elə atın üsdündəcə pirə üç qara pul atıf deyir:

– Bu da sənin nəzirin.

Pullar yerə səpələnən kimi dəvələrdən biri yerə yatır. O saat Sarvan karvanı əyləyir. Nə qədər eləsələr də yerə yatan dəvə qalxmır ki, qalxmır. Dünyagörmüş sarvan işin nə yerdə olduğunu qanıf Musa Xocuya belə deyir:

– Xoca, bu dəvə burdan gedəsi olmuyacax. Bunu açıf karvannın aralamalı, yükünü də alıf yerə qoymalıyıx.

Musa Xoca sarvannan bu sözləri eşidəndə az qalır hirsinnən

dəli olsun:

– Kişi, sən nə danışırsan?

Elə bu vaxt üç ilan karvanı mühasirəyə alır. Sarvan dinməzcə dəvəyi karvannan açır, onun yükünü də belinnən alır. Bunnan sonra ilannar çəkilif gedillər. Musa Xoca bu işə qalır mətəl. Sarvan ona deyir:

– Ağa, düzünü de, sən nə vaxtsa bu pirə nəzir-zad eliyifsən?

Xoca bu sözləri eşidəndə diksinir.

– Sən bunu hardan bilirsən?!

– Belə olmasaydı, dəvə yerə yatmazdı. Mən burdan çox keçib getmişəm. Dədəpir çox sınaqlıdı. Nəzir dedin, onu yerinə yetirməsən, vay halına.

– Necə?

– Demək sən bu yerə yatan dəvəni yükü qarışıq bu pirə nəzir demisən. Düzmü deyirəm?

– Kişi, sən elə bil mənim ürəyimi oxuyursan? Bəs indi mən nə eləyim.

– Dəvəni sərbəst buraxaq. O, piri dolanandan sonra onu kəsmək lazımdı. Axı o qurban deyilib... Yükü də yoldan gəlib-keçənlərə paylammalıdır.

Sarvan dəvəni karvandan ayıran kimi o, qalxıb piri üç dəfə dolanır. Sonra qurban kəsilən yerdə yerə yatır. Sarvan onun başını kəsir. O saat qazanlar asılır. Gələn-gedən qurban ətindən yeyir. Üstəlik, adamlara dəvənin yükündən də pay verirlər. Musa Xoca Sarvana deyir:

– Daha bu gündən sən mənim qardaşımsan. Malımın-mülkümün yarısı sənindi.

– Xoca, sən nə danışırsan?

– Yox, mənim həqiqi sözümdü. Axı sən məni düz yola qaytardın.

Musa Xoca dizin-dizin (dizi üstə) sürünür, Dədəpiri ziyarət eləyir, pirin başına dolanır:

– Ey pir, keç günahımdan, bir də belə qələt eləmərəm.

SEYİD AĞAYLA ERMƏNİ NAÇALNİKİ

20-ci illərdə Ağbabada ermənilər yenə dirçəldilər. Bu beş-üç erməni Ağbaba kimi əhalisi türklərdən, müsəlmanlardan ibarət bir rayonda at oynatmağa başladılar. Çünki divan-dərə ermənilərin tərəfində idi.

Bir gün qaraçantalı Seyid Ağa Amasiyaya gələndə, xüsusi şöbənin naçalniki ilə qarşılaşdı. Erməni seyidi görəndə kişinin nurani sifəti kafiri lərzəyə salır. O, adamlarından soruşur:

– Bu türk kimdi məni bir baxmağı ilə vahiməyə saldı?

– Deyirlər seyiddi, camaat (türklər) buna böyük hörmət eləyirlər. Bunu döysən türklərin beli qırılacaq.

– Eləmi?!

O saat naçalnik atını çəkib mindi, atını Seyid Ağaya tərəf (Ağa ondan xeyli aralanmışdı), sürüb əlindəki qamçı ilə onu qamçıladı. Seyid nə yalvardı, nə də ufuldadı.

– A kafir, məni niyə vurursan?

– Haqq eləyirəm.

– Kafir, sözünə fikir ver, haqqın sahibi var!

Seyid Ağanın qeyri-adi baxışları, nurani çöhrəsi ermənini geri çəkilməyə vadar etdi. O, heç nə olmamış kimi geri, Qaraçantaya doğru yola düşdü. Amma Seyid əllərini göyə qaldırdı, papağını bir neçə dəfə endirib-qaldırdı.

– Allah, bu kafiri sənə tapşırıram, cəzasını ver.

Aradan az keçməmiş, xüsusi şöbənin naçalniki atın üstündən gumbultu ilə yerə yıxılır. O saat hay düşür, görürlər erməni ölür. İşi başa düşənlər Seyid Ağanın dalınca qaçırlar. Düşürlər seyidin əl-ayağına. Seyid onlara əvvəlcə yerdə can verən ermənini, sonra göyü göstərir.

– Mən onu göydəkinə tapşırdım. Haqqın sahibinin mən işinə qarışa bilmərəm.

Erməni gəbərir. Bu əhvalatdan sonra bir də Seyid Ağaya sataşan olmur, bu əhvalat kafirlərə dərs olur.

SEYİD MƏHƏMMƏDİN DUASI

Seyid Məhəmməd bir gün Arpa çayının yanınnan keçəndə iki oğlana rast gəlir. Baxır bunlar balıq tuturlar, əmə torbaları boşdu. Seyid bunlara yaxınlaşır, salam verif deyir:

– A mənim balalarım, işiniz necədi?

– Seyid baba, səhərdən bu vaxta qədər bir balıq belə tutmamışıq. Bilmirih nədəndi. Bu gün heç bəxtimiz gətirmir.

Seyid gülümsünür, sağ əliynən saqqalını tumarlayıf bir tərəfdə əyləşir:

– Naşükür olmuyun, indi ikiniz də qarmağınızı atın görəh. Bilirəm ki, bəxtiniz gətirəcəh.

Seyid belə deyəndə uşaxlar qarmaxlarını çaya atdılar. Az keçmir ki, ikisinin də qarmaxına balıx düşür. Belə-belə bir neçə dəfə bunnarın baxdı gətirir. Bir on- on beş balıx tutullar. Seyid getməh isdiyəndə qoymur, onu əvlərinə qonax aparıllar. Seyid Məhəmmədi yola salanda da ona bir neçə balıx verirlər. Seyid balıqları götürmək isdəməyndə onu zorla verib deyirlər:

– Cəddinə qurban, sən həmişə duanı bizdən əsirgəmə. Tez-tez sənin ziyarətinə balaca sovqatla gələcəyik. Bu gün sən gəlməsəydin, biz ac qalacıydıx. Buna görə sana minnətdarıx. Eşitmişdih, əmə indi gördüh... Seyid Məhəmmədin duası qəbul olunur.

BAYRAMQULUYNAN SEYİD MƏHƏMMƏD

Bayramqulu adlı bir nəfər Gümrüdə pəhləvanlıq eləyirmiş. Bir gün bu Seyid Məhəmmədə rast gəlir. Deyir:

– Gəlsənə bir qurşaq tutaq, nə deyirsən.

– Tutmağına tutaq. Qorxuram pərt olasan.

– Necə? Axı mənim kürəyim hələ yerə gəlməyib.

Pəhləvan təəccüblə Seyid Məhəmmədə baxanda o, dinməzcə qurşağa qədər soyunur. Dərhal Bayramqulu da soyunur, Bir-

birinə əl verib görüşəndən sonra bərk tutuşurlar. Birdən Seyid Məhəmməd onu bir əlli göyə atır, amma Bayramqulu çox cəld olduğundan yerə ayaq üstə düşür. Bu əhvalat üç dəfə təkrar olunur. Seyid Məhəmməd gülümsünə-gülümsünə meydandan çıxır. Bayramqulu buna mat qalıb deyir:

– Mən çox güclü pəhləvanlarla güləşmişəm. Hələ məni bir əlli havaya atan olmamışdı. Bu necə oldu. Hələ də anlaya bilmirəm. Bir də sən məni yıxa da bilərdin, amma sən bunu eləmədin. Niyə? Bilmirəm, amma sənin üz-gözündən nur tökülür. Barı mənə kim, nəçi olduğunu de.

Seyid Məhəmməd gülümsünür:

– Seyid Məhəmməd deyilən mənəm.

– Necə?

Pəhləvan onun ayaqlarına düşmək istəyəndə o qoymur:

– Lazım deyil, doğrudan da, sən güclü pəhləvansan.

– Yox, elə deyil. Mən səhv elədim.

– Nə səhvi eləmisən ki...

– Bundan iki-üç gün əvvəl yuxumda bir yaşlı kişi mənə xəbərdarlıq etdi: "Oğul, olmaya-olmaya Seyid Məhəmmədlə güləşəsən". Mən onun dediyini unutdum. Gərək mən qabaqca sənin adını, kim olduğunu xəbər alaydım. Mənim səhvim budur. İndi bilmirəm, məni bağışlayarsanmı.

– Bağışlayıram. Amma sən səxavətini əsirgəmə, ehtiyacı olanlardan, sənə də kömək olar Yaradan.

İNŞALLAH, GƏLƏCƏK DALI

Bir kasıb kişi Seyid Məhəmmədə nəzir verəndə o pulu alıb, o biri cibindən xeyli pul çıxarıb verir kişiyə. Kişi buna təəccüblənir:

– Cəddinə qurban olum. Sən mənə pul verirsən? Bu olmaz axı.

– Olar. Bax, sən evdə uşaqların korluq çəksə də, onların

boğazından kəsıb mənə nəzir gətirmisən. Allah qəbul eləsin. Mən də bu pulu sənə ona görə verirəm ki, sənin ailənin buna çox ehtiyacı var. Sən bu pulun bir xeylisini xərcləyib uşaqlara ərzaq al, qalanını da evə apar. Bəlkə barın-bərəkətin artdı. Bayaq sən verdiyin pul kasıb puludu. Mən sənə verdiyim Seyid malı. Sən bunu apar, inşallah gələcək dalı...

SEYİD MƏHƏMMƏDİN QUZUSU

Bir gün axşam mal-heyvan örüşdən qayıdanda Seyid Məhəmmədin bir quzusu gəlib çıxmır. Qaranlıx düşsə də quzudan xəbər olmur. Seyid Məhəmməd oğlu Bayramı çağırıb ona iki çörək verib xeyli uzaqdakı əkin yerini oğluna görsədif deyir:

– Oğlum, bax bu əkin yerini görürsənmi . Bax bu çörəhləri o əkinçilərə apar ver. Orda beş nəfər adam var. De ki, Seyid Məhəmməd dedi ki, ət bişif, arxeyin yesinnər. Yedihləri halal olsun.

– Yaxşı.

Bayram dərhal özünü həmən yerə çatdıranda əkinçilərdən yaşlısı deyir:

– A bala, qarannıx basıf. Bu qarannıxda harya gedirsən.

– Sizə çörəh gətirmişəm. Atam dedi ki, ət pişif, arxeyin yesinnər. Yedihləri halal olsun.

Bu belə deyəndə bunnar bir-birinin üzünə baxıllar. Genə bu yaşdı kişi dillənir:

– Vallah, acımızdan bizdə taqət qalmıyıf, əmə ət pişməh bilmir. Düz iki-üç sahatdı qazanı ocağın üsdünə atmışıx, əmə... İndi ki, sən belə deyirsən, onda bir də baxım, görüm...

Bu, qazanın qapağını götürür, bir tikə alır, ağzına aparır:

– Uşaxlar, ət pişif, özü də laf yaxşıdı. İrəli gəlin, surfa açın, ağız dadıynan yeyəh. Əmə...

Kişi sonra Bayrama deyir:

– Bayram, olmuya bu sizin quzudu. Günah eliyif quzuyu kəsdih. Bu yannan da...

– Atam dedi ki, heş nədən çəkinməsinnər yesinnər. Həm də mana tapşırdı ki, sən də onnarnan yeyərsən.

– Yaxşı, onda sən də irəli otu.

Bəli, bular oturdular, doyuncax yedilər, işdilər. Duruf gəldilər Seyid Məhəmmədin yanına. Genə yaşdı əkinçi dilləndi, Seyidə dil-ağız elədi:

– Cəddinə qurban olum, günah elədih. Bilmədih, sənin quzundu.

Seyid gələnnəri içəri dəvət elədi:

– Keçin içəri bir istikan çay için. Bir az söhbət eliyəh, sonra gedərsiniz.

Bular içəri keşdilər. Oturdular. Genə o bəyaxkı kişi dilləndi:

– Seyid, cəddinə qurban olum. Bayax dedim, genə deyirəm. Bəli, günah eləmişih, hamımızın adınnan deyirəm... Əmə, vallah-billah, yaman acımışdıh. Heş birimizin də əvində bir şey yoxdu. Bizə çörəh göndərən olmadı. Biz də Allaha yalvardıx ki, bizə yeməyə bir şey yetirsin. Bir də gördüh kənd tərəfdən bir quzu məliyə-məliyə düz gəlif çıxdı yanımıza. Quzuyu tutuf kəsdih, qazan asdıx. Əmə xeylax keşsə də, ət pişməh bilmədi. Bu işə mətəl qaldıx.

Söz burya çatanda Seyid Məhəmməd onun sözünü kəsdi:

– Ət bilirsən niyə pişmirdi. Çünki siz Allaha yalvardınız, əmə ona şükür eləmədiniz. Mən də buna görə halallıx vermədim. Ət də ona görə pişmirdi. Siz ki, ətdən əl çəkif Allahdan bir parça çörəh isdiyəndə ürəyim durmadı, Bayramnan sizə çörəh də yolladım, halallıx da verdim...

Bəli, bunnar çıxıf gedillər. Payız olan kimi buların hərəsi Seyid Məhəmmədə bir quzu gətirillər. Əmə seyid quzuları almadı:

– Mən sizdən heç nə isdəmirəm. Quzunu da sizə halal eliyirəm.

SEYİD MƏHƏMMƏDİN VƏSİYYƏTİ

Seyid Məhəmməd öləcəyi günü də qabaxdan bilirmiş. Bir gün o bir uşaxnan yola çıxır. Onnar Mağaracıxla Qaraçanta kəndinin arasına çatanda Seyid Məhəmməd uşağa deyir:

– Bala, sən durma, get Bayrama de ki, atan rəhmətə getdi. Dedi ki, məni burda, bu dərədə basdırsınnar.

Özü də dəstəmaz alıf namaz qılır. Uşax Seyidin bu işinə mat qalanda o deyir:

– Sən heş qorxuf eləmə. Əmə get dediklərimi Bayrama çatdır.

Uşax o sahat deyiləni yerinə yetirir. Gəlillər ki, Seyid Allahın rəhmətinə gedif. Əmə onu kəndə – Qaraçantıya aparıf orda torpağa tapşırıllar. Əmə onun rəhmətə getdiyi yerdə həmməşə cümə axşamı şam yanır. Bunu çox adam görüf. Bu yeri də həmməşə adamlar ziyarat eliyillər.

AŞIQ RƏVAYƏTİ

QAMÇI ƏHVALATI

Bir gün Aşıx Nəsif atın üsdündə, colpa da qabaxda, Alaşanın ciloyi əlində Çıldır tərəfdən gəlirdilər. Birdən colpa yerə əyildi. Bu, yerə əyilən kimi Aşıq Nəsif dilləndi:

– A colpa, o qamçı kimindi.

Aşıx belə deyəndə colpa çox maraxlandı:

– A Nəsif əmi, sən nə bildin ki, bu yerdəki qamçıdı.

– Gədə, sən mana boş söz demə. Sualıma cavaf ver.

– Mən nə bilim.

– Bilmirsən, bil. Bu qamçı qaraçənteyli Seyid ağanındı.

– Olsun da. Xoşuma gəlir, bir az pul da yığmışam... Bir at alacam.

– Deməh bu qamçıyı sahabına vermiyəcən, eləmi.

– A Nəsif əmi, bu qızıldı nədi, qamçıdı da.

– Nə deyirəm, a bala. Sən ki bu qamçıya tamah saldın Allah axırınnan saxlasın.

Daha colpa bir şey demədi, Aşıx Nəsif də dillənmədi. Bir də baxdılar gəlif kəndə çatıflar.

Bu əhvalatdan bir xeylax keşdi. Bir gün colpa axsıya-axsıya gəldi Aşıx Nəsifin əvinə. Axış Nəsif colpanın salamını alıf onu içəri çağırdı. Dinməzcə sazını tuvardan yendirdi. Sazını köynəhdən çıxardı. Zilini zil, bəmini bəm eliyib bağrına basdı:

– Colpa, başına nə gəldiyini bilirəm. İndi qulax as, sana bir-iki xana söz deyəcəm.

– De, Nəsif əmi, de... mən də bilirəm ki, sən hər şeyi bilənsən. De, dilinə qurban olum. Mana nə desən azdı.

Burda görəh Aşıx Nəsif colpuya nə dedi. Biz deyəh, siz də sağ olun.

Yaxşıyı, yamanı görürsən sən də,
Nə olar bir qədər düz dolan, gədə.
Tamah – hərislihdən gəlməz bir xeyir,
Saqırlıq oduna az qalan, gədə.

Mənnən dolanırsan, ay qalın adam,
İncə mətləblərə fikir ver müdam.
Nəsiyət verəndə deyirsən tatam,
Pulu görməyəndə sozalan gədə.

Nəsibi yandırdın oda bu yerdə,
Tamahın əlindən düşəndə dərdə.
Bir qəzan da gəlir yaxında, bərdə
Huşu itif ağlı azalan gədə.

Söz tamama yetən kimi colpa Aşıx Nəsifin əyaxlarına tüşməh isdiyəndə aşıx qoymur:

– Ədə, geri dur, hələ genə sözüm var.

– Sözünü de, Nəsif əmi. Əmə daha at-zad almayacam. Qoy indi başıma nə gəldiyini deyim. Bir üç gün bunnan irəli qamçıyı aldım əlimə. Dedim bir bunu şaqqılladım, görüm seyid qamçısı necədi. Vallah, bircə yadımdadı, qamçıyı yuxarı qaldırdım. Elə bil məni bir yüz metir göyə qaldırıf ordan yerə buraxdılar. Gurultuynan yerə yıxıldım. Elə bil içim tüşdü. O günnən sağ əyağım inciyif. Deməh, çox səf eləmişəm. Bu qamçı Seyid qamçısıdı da.

– A gədə, colpa, genə sinəmə bir-iki kəlmə söz gəlif. Deyim qulax as.

Genə görəh Aşıx Nəsif burda götürüf görəh nə dedi:

Ata minməmişdən bərk yıxılıfsan,
Dedim yaraşmır ki, sana bu qamçı.

İndi ki, yıxıldın, bir az annadın,
Bəlkə inadını yenə bu qamçı.

Gördünmü kimindi, kimə yetişif,
Sənin tək bir ağlı kəmə yetişif.
Zil səsin necoldu, bəmə yetişif,
Gör nələr eliyir genə bu qamçı.

Sənin keçi kimi tərs damarın var,
Neynim, dərdə tüşdün qoparma havar.
Deyirəm Nəsif təh ol ata süvar,
Əlində səsdənə, dinə bu qamçı.

Söz tamama yetəndə colpa dedi:

– Nəsif əmi, qələt eləmişəm. Bir də bu qamçıyı əlimə alıf şaqqılatmıyacam. Deyirəm mən aparıf bunu sahabına verim, sən buna nə deyirsən.

– Deyəsən bir az axlın başına gəlif, eləmi. Əmə mənim sana deməyə bir neçə sözüm də var. İndi mana qulax ver, gör mən nə deyirəm.

Bəli, genə Aşıx Nəsif sazını basdı sinəsinə. Görəh burda götürüf nə dedi:

Dəvədən, yıxılan nataraz adam
Genə inadını əldə saxlıyar.
Çənədən mökkəmdi, uyuduf tökər,
Gör-qobut sözdəri dildə saxlıyar.

Xoş qılıx, xoş söhbət gədiyə yaddı,
Nəsiyət deyilən bir yanar oddu.
Həqiqət önündə beləsi matdı,
Sarsaq ədətini eldə saxlıyar.

Hamı təzələnsə o təzələnməz,
Məzə olan yerdə o məzələnməz.
Nə saza, nə sözə o özələnməz,
Əyri olduğunu beldə saxlıyar.

Saç-saqqal ağarmaz yaşa dolsa da,
Başı öz özünə uca olsa da.
Hörmət eləməzlər qoca olsa da,
Sözlərin odda yox, küldə saxlıyar.

Söz tamama yetdi. Genə colpa səhv elədiyini deyəndə Aşıx Nəsif ona acıxlandı:

– Boş-boş danışınca dur get Seyidin yanına. Hal-hekatı de, bir də bir az nəzir ver. Bu pulu da mənim vərimnən verərsən.

Aşıx Nəsif colpuya xeylax pul verdi. O da qamçıyı aparıf verdi yiyəsinə.

SON SÖZ

Heç yadımdan çıxmır, adamlar Ağbabadan, doğma yurddan ayrılanda da müqəddəs yerlərimizi unutmadılar. Bu hadisələr yaddaşlara yazıldı. İndi bununla bağlı bəzi xatırlamaları nəzərdən keçirək. "Mən çox narahat idim. Ermənilər qudurmuşdular. Amasiyaya gələn ermənilər də yerliləri qızışdırırdılar. Bir sözlə, düşmən bizdən qisas almağa çalışırdı, guya türk onların əbədi düşmənidir (bu, ermənilərin hamısının qanına keçmişdir). Mən də Amasiyada, rayonun mərkəzində yaşayırdım. Bəli, bəla yaxında idi. Çox düşünüb-daşındım. Seyid Məhəmmədin cəddini çağırıb onun qəbri üstə getdim. Apardığım qurbanı Seyidin künbəzinə dolandırıb kəsdim. Beş-on adam da başıma yığıldı. Qurban ətindən yeyib geri qayıtdım. Sağ-salamat ordan Azərbaycana gəldim"[1].

"Bəli, ermənilər qudurmuşdular. Rayonda müsəlman az qalmışdır. Bizim kənddə də üç-dörd adam ancaq qalmışdı. Bilirdim, bu işin axırı yaxşı olmayacaq. Bir dəfə fürsətə salıb mağaracığa Seyid Abbasın künbəzini ziyarət eləyib, künbəzin qabağında qurban kəsdim, bir dəfə də Qaracantaya, Seyid Məhəmmədin künbəzini ziyarata getdim. Orda da bir qurban kəsdim. Şükür ki, sağ-salamat Azərbaycana gəlib çıxdım"[2].

Əlbəttə, belə maraqlı söhbətlər bir tərəfdən bu söyləyicilərin yurdsevərliyini, torpağa bağlılığını göstərirsə, o biri tərəfdən onların müqəddəs yerlərə bütün varlıqları ilə bağlılıqlarını təsdiq edir.

1988-ci il erməni vəhşətindən sonra ağbabalılar Ağbaba bölgəsində müxtəlif yerlərə (Azərbaycan, Gürcüstan, Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Özbəkistan və s.) dağılsalar da, onlar Ağbabanı, bu doğma yer-yurdu, onun müqəddəs yerlərini

[1] Alışan baba, 72 yaşlı, Amasiya bölgəsi.
[2] Mahmud baba, 70 yaşlı (Təzə İbiş kəndi)

unutmadılar. Mən dəfələrlə belə adamlarla rastlaşmışam. İndi həmin söhbətlərin bəzilərini xatırlamaq istəyirəm.

"İnan inandığına. Əgər mümkün olsaydı ya Seyid Məhəmmədin, ya Seyid Abbasın, ya da Seyid Mir Abdullanın künbəzlərini ziyarət edə bilsəydim dərdim olmazdı. Çünki böyüklər deyirdilər ki (böyüklər deyəndə Vəli babanı, atamı, Hümmət əmini nəzərdə tuturam) gərək ildə heç olmasa bir-iki dəfə ziyarətə gedəsən. Belə eləməsən var-dövlətin artmaz, canın sağ olmaz, qərəmət üstünə yağar. Bar-bərəkət də göyə çəkilər. Əlbət ki, mən ocaqları, pirləri də deyirəm… Yəni onları da ziyarət etmək insanlıqdandı. Ən azı özünün, ailəsinin xoşbəxtliyini təmin eləyir… Çünki Tanrı imanlı, mürvətli, haqqı tanıyan adamları heç vaxt darda qoymur"[1].

"Kaş imkan olaydı bir dəfə də Öysüz ocağını ziyarət eləyəydim! Nə yaxşı olardı. Bar-bərəkət əysilməzdi evimizdən. Gözüm-könlüm də gülərdi"[2].

Bəli, əqidəli, haqqa tapınan insanlar öz dədə-baba inanclarını qoruyub mühafizə edir, onu bir əmanət kimi gələcək nəsillərə verir. Bu gəlimli-gedimli dünyada mən də bu yöndən, bu kitabı işlədim, müqəddəs yerlərimizi xatırlaya-xatırlaya yaşlıları dindirdim, özümü yollara qondurdum. El-el, oba-oba hərlənib topladıqlarımı, eşitdiklərimi arayıb darayandan sonra bu kitab yarandı.

[1] Hüseyn baba, 87 yaşlı (Qoncalı kəndi).
[2] İmanı baba, 90 yaşlı (Çivinli kəndi).

SÖYLƏYİCİLƏR HAQQINDA

İNAMLAR

Söyləyəni:
Xəstə Zərnişan, 80 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi),
Uzun Yasın, 67 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Balıqlı kəndi),
Hüseyn baba, 86 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).

MİFOLOJİ RƏVAYƏTLƏR

1. Söyləyəni: *Vəkil İsgəndərov, 48 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Balıqlı kəndi).*
2. Söyləyəni: *Salman baba, 70 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Sultanabad kəndi).*
3. Söyləyəni: *Mahmud baba, 70 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).*
4. Söyləyəni : *Usta Məcid, 67 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).*
5. Söyləyəni: *Bəşir baba, 74 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Qaraçanta kəndi).*
6. Söyləyəni: *Hüseyn baba, 86 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).*

ƏFSANƏLƏR

ALLAHU-ƏKBƏR

Söyləyəni: *Hüseyn baba, 86 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).*

SÜD DAŞI PİRİ

Söyləyəni: *İdris Əsəd oğlu, 52 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Çivinli kəndi).*

TAYAQAYA

Söyləyəni: *İmanı baba, 90 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Çivinli kəndi).*

QIZILMƏZAR

Söyləyəni: *Xəstə Zərnişan, 80 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)*

RƏVAYƏTLƏR

Həmzə ağanın qonağıynan Ağsaqqal Vəli. Həmzə ağaynan Ağsaqqal Vəli.

Söyləyəni: *Hümmət baba, 77 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).*

Şütü Usub

Söyləyəni: *Xəstə Zərnişan, 80 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).*

Oğrunun etirafı

Söyləyəni: *Süleyman baba, 76 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).*

Dilənçinin aqibəti. Oğrunun qəbahəti

Söyləyəni: *Fatma nənə, 76 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Güllücə kəndi).*

Oğrunun aqibəti

Söyləyəni: *Qara Calal, 76 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Güllücə kəndi).*

Sonsuznan Qara Seyid. Kasıb kişiynən Qara Seyid. Xəsisnən Qara Seyid. Tamahkar ağaynan Qara Seyid.

Söyləyəni: *İmanı baba, 90 yaşlı (Civinli kəndi).*

Qannı Mahmud

Söyləyəni: *Hüseyn baba, 86 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).*

Musa Xoca

Söyləyəni: *Fatma nənə, 76 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Güllücə kəndi).*

Seyid Ağayla erməni naçalniki

Söyləyəni: **Bayrampaşa baba, 82 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Daşkörpü kəndi).**

Seyid Məhəmmədin duası

Söyləyəni: *Şahismayıl baba, 65 yaşlı (Ağbaba bölgəsi , İlanlı kəndi).*

Seyid Məhəmmədin quzusu. Seyid Məhəmmədin vəsiyyəti.

Söyləyəni: *Yusif baba, 76 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Düzkənd kəndi).*

Bayramquluynan Seyid Məhəmməd

Söyləyəni: *Məcid baba, 67 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Qaraçanta kəndi)*

AŞIQ RƏVAYƏTİ

Qamçı əhvalatı

Söyləyəni: *Usta Məcid, 67 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).*

İZAHLAR VƏ QEYDLƏR

1. Məsimin bulağı – Təzə İbiş kəndinin alt tərəfində, sərhəddin yaxınlığında yerləşən bulaq. Məsim adlı kişinin adını daşıyırdı.

2. Tağı bulağı – Keçmiş SSRİ ilə Türkiyənin dövlət sərhəddində yerləşən bulaq. Hacı Tağının adını daşıyan hidronimdir. Hacı Tağı Ağbabanın varlı adamlardan olub.

3. Tayaqaya – Keçmiş SSRİ ilə Türkiyənin dövlət sərhəddində yerləşən nəhəng qaya. Bu barədə bizim "Tayaqaya" adlı xüsusi yazımız vardır. Həmin yazını burada verməyi vacib bildik.

4. Oxçoğlu – Ağbaba bölgəsində kənd. Bu kənd böyük kəndlərdən biri idi, Gümrünün yaxınlığında yerləşirdi.

5. Mumuxan – Ağbaba bölgəsində xaraba kənd. Bu kənd 1920-ci ildən kəndin yerli əhalisi kütləvi şəkildə Türkiyəyə köçəndən sonra xaraba qalmışdır.

6. Həmzə ağa – Təzə İbişin ən varlı adamı. O, təkcə Ağbabada deyil, Çıldırda, Qarsda, Axılkələkdə tanınmışdı. Həmzə ağa səxavətli, comərd kişi kimi bu günlərimizə qədər yaşlılar tərəfindən xatırlanmaqdadır.

7. Şütü Usub – Qızılkilsə kəndinin tanınmış adamlarındandır. Şütü Uüsub olduqca mərd, cəsarətli, cəldhərəkətli kişi olmuşdur. Yaşlıların dediklərinə görə o, olduqca sürətlə yeriyərmiş ki, adamlar ona çatmaq üçün yüyürməyə məcbur olarmışlar. Şütü Usubu bir neçə dəfə ermənilər öldürməyə cəhd etsələr də, bu namərdlər məqsədlərinə çata bilməmişdilər. Bu mərd kişi Sovet hakimiyyətini qəbul etməyib Türkiyəyə pənah aparmışdır.

8. Qannı Mahmud – Seldağlanlıdır, Ağbabanın tanınmış qaçaqlarındandır. Haqqında "Qanlı Mahmud" dastanı da yaranmışdır. Bu dastan vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından itib batmışdır.

9. Seyid Ağa – Seyid Məhəmmədin atasıdır. O da sınaqlı seyid kimi Ağbabada tanınmışdır.

10. Qıdaşen – Ağbabanın xaraba kəndlərindən biri. Yaşlıların dediklərinə görə burada əhali az yaşadığından bu kənd Qıdaşen adlanmışdır. Qıdaşen "əhalisi az olan yer" anlamındadır.

11. Karvan yolu – Ağbabadan Qarsa gedən karvan yoludur. Bu, qədim İpək Yolunun bir hissəsi idi.

12. Seyidlər tayfası – Qaraçantada, Daşkörpüdə, Qonçalıda yaşayan tayfa nəzərdə tutulur. Bu tayfanın pəhləvanları da bütün Çıldır vilayətində tanınmışdı. Seyid Nəbi, Seyid Məhəmməd, Məcnun, onun oğlu Məhərrəm belə adlı-sanlı adamlardandı. Bunlardan sonuncusu (Məhərrəm) Qarabağ müharibəsində böyük şücaət göstərib, döyüşlərin birində qəhrəmancasına şəhid olmuşdur. Onun iki oğlu (Səməd, Murad) qalmışdır.

AĞBABADA TOXUCULUQ, XALÇAÇILIQ, HƏSİR TOXUMA VƏ KƏSİB-TİKMƏ

(monoqrafiya)

ÖN SÖZ

Mən Tacir Səmimini hələ 90-cı illərdən mətbuatdan, daha sonra isə Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin Radio (xalq yaradıcılığı) redaksiyasındakı verilişlərdən tanıyıram. Əlbəttə, o vaxtlar mən onu şəxsən tanımırdım. Onun "Oğuz eli", "Novruz" qəzetlərində dərc olunan məqalələrini maraqla izləyir, ssenarilərinə böyük həvəslə qulaq asardım. Tacir Səmiminin "Xalq yaradıcılığı. Bulaq", "Dastan axşamı", "Xeyrə qənşər", "Qərib axşamlar", "Qonaq eldən gələr", "Yazıya pozu yoxdur", "İgidnamə", "Divani saz-söz məclisi" və digər verilişlərdə səsini-sorağını eşidirdim. Bir sözlə, "Bulağ"ın əsas ssenari müəlliflərindəndi. Maraqlıdır ki, həmişə bu barədə söz düşəndə onun adını çəkmək heç kəsin yadına düşməyib.

Səhv etmirəmsə iki-üç ildi Tacir Səmimini lap yaxından tanımışam. Bu tanışlıq onu mənə bir az da yaxınlaşdırıb, tanıdıb desəm bu, bir həqiqətdir. Bunun səbəbkarı da dostum Hacı Həsən Hüseynidir.

Əlbəttə, mən bu qeydləri yazmaya bilərdim, amma oxucularda kifayət qədər məlumat olsun deyə yazdım...

Hə, mən Tacir Səmimi ilə tədbirlərdə də az olmamışam.

Bir gün növbəti görüşlərimizin birində baxdım dostum çantasından çıxardığı əlyazmasından gözünü ayırmır. Maraqlandım:

– Deyəsən nəsə maraqlı yazıdı, eləmi?

Tacir Səmimi gülümsündü:

– Hə, elədi. Öz yazımdı. Ağbabada toxuculuq, xalçaçılıq, həsirtoxuma və kəsib-tikmə haqqındadır.

– Bu yazını mənə bir neçə günlüyə verərsənmi?

– Əlbəttə, buyur.

Mən ondan qovluğu götürüb evdə baxandan sonra yazı məni tərpətdi deyə ürəyimdən keçənləri qeyd etdim.

Müəllif bu araşdırmanı elə işləyib ki, o sanki özü də toxucudu, xalçaçıdı, xalça ustasıdı. Məsələn, yunun qırxılıb, yuyulub, daraqdan keçirilib iplik olunmasına qədər prosesi, eləcə də ipliyin hazırlanmasını, kələflərin necə boyanmasını xırda detallarına qədər təsvir edir. Toxucuların ustalığı ilə bərabər, onların israfçılığa yol verməmələrini də göstərir. Qeyd edir ki, yunu yun darağından keçirəndə alınan qırın-qırta yunu (ona "çöpük" deyirlər) da mütəkkələrdə, nimdər və nimdərçələrdə istifadə edirlər.

Cildən toxunan həsirlərin əhəmiyyətini də göstərməklə bərabər, toxucuların bu qidasız, keyfiyyətsiz cildən toxuculuqda faydalanmalarını belə əsaslandırır: onlar olduqca işgüzardılar, eyni zamanda aclıq və qıtlıq illərində yun (toxuculuq üçün əsas xammaldı) azaldığından toxucular buna da çarə tapırlar, yəni cil və qara cildən istifadə olunur. Bu adi otdan "iplik", kələf hazırlanır, sonra onlar müxtəlif rənglərə boyanandan sonra həsir toxunur. Bununla ev qadınları həm öz ehtiyaclarını ödəyir, həm də onu taxıla, dənə dəyişə bilirdilər. Onların bir istəyi vardı: bu qıtlıq illərində ailə üzvlərindən kimsə aclıqdan tələf olmasın.

Tacir Səmimi Ağbabada xalçaçılığın yaranıb inkişaf etməsində yayçı xalçalarında rast gəlinən motivlərin işlənməsini xüsusi qeyd edir, bildirir ki, bunu həsirtoxumada da, kəsibtikmədə də görmək mümkündür, yəni adı çəkilən motivlərin (tellioğlu, möhri-Süleyman, madax, yemişli ağac və s.) toxuculuqda işlənməsi yayçı xalılarının ənənələri ilə bağlıdır. Bu gələnək unudulmamış, davam etdirilmişdir.

Araşdırmanın etnoqrafik qatı çox zəngindir. Bunu toxuculuğun sirlərinin qıza yox, gəlinlərə öyrədilməsi, yançıların işə cəlb olunması, "məktub" xalçalarının toxunması və digər işlərdə görmək mümkündür. Gəlinin böyük qaynı, qayınatası ilə "gəlinlik" etməsi, yaşmaq tutması, "ağa qayın" ifadəsi bu deyiklərimi təkzib etmir. "Məktub" xalçalar, orada işlənən əqrəbə oxşar motiv, "məktub"ların oxunması olduqca maraqlıdır. Bura-

da bir tərəfdən mühafizəkarlıq hiss olunsa da, o biri tərəfdən abır-həya, mərifət qaydalarının ciddi qorunub saxlanması əks olunmaqdadır. Müəllif Ağbaba xalçalarının daha bir özəlliyini də qeyd edir: bu, onların parlaqlığının, rənginin pozulmamasıdır.

Tacir Səmimi kəsib-tikmənin də bir sənət kimi qız-gəlinlər arasında tərəqqi etdiyini deyərək onların böyük zövq sahibi olduqlarını xatırladır. Buna görə də bəzənmə, süslənmə, adət-ənənələrə sayğı unudulmur. Burada gərdəkbaşılar, peşkirbağları, yük örtükləri, yastıq üzləri kimi əl işlərində də kəsib-tikmədən istifadə olunduğu, əsasən bayxalama tikişdən faydalandığı göstərilir.

Maraqlıdır, müəllif bu materialı işləyərkən əsasən təcrübəli toxucuların bilgilərinə, qeydlərinə əsaslanmış, ətək yazılarında bunları bəlli etmişdir.

Tacir Səmiminin bu araşdırması həcmcə böyük olmasa da, Ağbaba bölgəsi haqqında, onun Şərqi Anadolu torpaqları olduğu barədə, kəsib-tikmənin əsasında türkün üç dünyasının əks olunması və digər məsələlər yığcam olsa da işlənmişdir. Bu işin bir cəhəti də burada rastlanan müxtəlif söz və ifadələrdir. "Çöpük", "tellioğlu", "püş", "yançı", "əməlkan", "ləngə", "peşkirbağı", "zığzığa", "cil", "yaşmaq", "qıyı", "kem", "örkən", "kora" "ləstik" və digər sözlər əsərin sonunda "Dialektoloji lüğət" başlığı altında verilmişdir. Burada Ağbaba gərdəkbaşılardan birinin həm əksi, həm də incələnməsi işin əhəmiyyətini bir az da artırmışdır.

Tacir Səmimi bu araşdırması ilə tədricən yox olub silinməkdə olan yayçı xalçalarının toxunmasının yaddaşlardan silinməməsi, kəsib-tikmə ənənəsinin unudulmaması yönündə vaxtında yazılmış bir tədqiqatdır.

Vərağa ALMASOV
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

GİRİŞ

Ağbaba bölgəsi ucqar dağlıq ərazi olduğundan, həm də sərhəd rayonu (keçmiş Sovetlər Birliyinin Ermənistan hissəsində Türkiyə ilə dövlət sərhədinin kənarında yerləşirdi) sayıldığından ermənilər faydalanıb buraya alimlərin gəlib-getməyinə (söhbət Azərbaycandan olan alimlərdən gedir), eləcə də burada yaşayan yerli türklərin adət-ənənələrinin, folklorunun yazıya alınıb toplanmasına imkan vermirdilər. Onlar türklərin əl işlərinə, toxuduqları xalçalara, kilimlərə, həsirlərə həm sahiblənmək, həm də işlənən motiv və çeşniləri özününküləşdirmək məqsədi güdürdülər. Çünki Ağbaba bölgəsi ucqar dağlıq ərazi olsa da burada yaşayan türklərin gələnəkləri və zəngin folkloru onları Türkiyə türkləri ilə bağlayırdı. Həm də ağbabalılarla Qars-Çıldır türklərinin qohumluğu, yaxınlığı Sovet hakimiyyəti illərində adamlara zorla unutdurulsa da, Ağbaba adı yaddaşlardan boylanır, onun Qars vilayətinin tərkibində nahiyə olması yaşlıların söz-söhbətində xatırlanırdı. Ağbabadakı xalçaların çeşnilərinin yayçı xalçalarının çeşniləri olduğu da bəlli idi. Daha doğrusu, bu ərazi Şərqi Anadolu ərazisiydi. Sadəcə 1877-1878-ci illərdə baş verən rus-türk müharibəsində Osmanlı imperiyası məğlub olduğundan, həm də təzminatı ödəyə bilmədiyindən çar Rusiyası zorla Qars vilayətini Osmanlı imperiyasının əlindən alıb sahibləndi. Ağbaba da beləcə rusların, daha doğrusu, ermənilərin əlinə keçdi. Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra Qars vilayəti Türkiyəyə qaytarılsa da, Ağbaba ermənilərin əlində qaldı. 1915-1920-ci illərdə baş verən ikinci erməni vəhşəti nəticəsində Ağbabanın Qızılqoç adlanan hissəsindəki türkləri ermənilər tamamilə qırdılar, çox az adam qaçıb canını qurtara bildi. Onlar da bir təhər Türkiyə ərazisinə keçdilər.

Ağbabada iyirmidən çox kənddə türklər yaşayırdılar. Burada toxuculuq, həsir toxuma, hörmə əl işləri, kəsib-tikmə geniş yayılmışdı. Əl toxumaları adı, müxtəlif rəngli saplarla, çoxsaylı

motivlərlə işlənirdi. Qonça (günəşin təsviri, buna daş üzərində oymalarda da rast gəlmək olurdu), dəvə boynu, it izi, qıvrımlar, madaxlar (tellioğluna bəzən madax da deyirdilər), medalyonvari detallar da işlənirdi. Məsələn, lampa örtüyü adi ağ sapla hörülüb işlənsə də, incə naxışlarına, bəzəklərinə görə hər kəsi heyran qoyurdu. Çünki bu lampa örtüyünün üstündə dalğalar, balıqlar çox ustalıqla işlənirdi. Yaşlıların dediklərinə görə bu ötrük əslində odun sudan ayrıldığı qədim dövrü xatırlatmaqdadır[1].

Kəsib-tikmə yolu ilə divarlara vurulan su ilahəsinin, Anahidin təsvirlərinə də az rast gəlinmirdi. O, bədəni gözəl qadın, qurşaqdan aşağı balıq şəkilində təsvir olunurdu. Belə kəsib-tikmə nümunələri təxminən orta xalça ölçüsündə işlənirdi. Bölgədə qoyunçuluğun inkişaf etməsi bu ərazidə qədimlərdən toxuculuğun formalaşmasına şərait yaratmışdı. Bu vaxt yun darağından, cəhrə və teşidən, daha sonra isə xanadan, kirkit və kücüdən istifadə olunurdu. Toxuculuq böyük zəhmət və səbir tələb etsə də cəfakeş ev qadınları böyük həvəs və zövq ilə bu işi yola verirdilər. Çünki el adətinə görə qızlara cehiz verilən əşyaların arasında xalçalar çox əhəmiyyətli sayılırdı. Hər bir gəlin köçən qızın heç olmasa iki-üç xalçası olmalı idi[2].

Təbii ki, toxuculuq qış aylarında davam etdirilirdi. Həm də gecələrin uzun olması bu işi kifayət qədər nizamında görməyə imkan verirdi. Adətən toxucuların işinin çətin və məsuliyyətli olduğunu bildiklərindən onlara iki nəfər köməkçi qız, ya da gəlin ayırırdılar. Onlara el arasında yançı deyirdilər[3]. Xalça toxumaq işi uzun vaxt tələb edən bir iş idi. Məsələn, bir iri xalçanı toxucu qadın iki yançı ilə bir ilə ancaq toxuyub başa çatdıra bilirdi. İş prosesində xalça toxuyanlara vaxtı-vaxtında yemək verilir, həmişə ortalığa çərəz qoyulurdu. Qış gecələrində naxışlı corablar, yun əlcəklər, yun köynəklər də toxunurdu.

[1] Söyləyəni: İmanı baba, 90 yaşında (Amasiya bölgəsi, Çivinli kəndi)
[2] Söyləyəni: Cəlil baba, 101 yaşında (Amasiya bölgəsi, Qaraçanta kəndi)
[3] Söyləyəni: Abdulla baba, 84 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

Kənd qadınları savadsız olsalar da fərasətli və işgüzardılar. Onlar öz paltarlarını özləri ölçüb-biçir, tikib geyinirdilər. Adətən ölçüb-biçməni nisbətən orta yaşlı qadınlar yaxşı bacarırdılar, çünki səriştəsiz olanlar parça israfına yol verirdilər. Odur ki, parçadan zərgar dəqiqliyi ilə istifadə etmək, qədərində kəsmək, donun ətəyini, belini ölçüsündə vermək lazımdı ki, don tikiləndə həm bədənə kip orursun, həm də gözəl görünsün. Ev qadınları paltarlarını bayxalama ilə, yəni incə, zərif, səliqəli tikişlə işləyirdilər. Təfçiləmə kobud tikiş forması sayılırdı. Təbii ki, qayçı ilə kəsmək, bayxalama kəsib-tikmədə də kara gəlirdi[1]. Burada da hər bir fiqur, motiv səliqəli, eyni zamanda müəyyən bir ölçüdə kəsilir, sonra bayxalama ilə ləstiyin üzərinə tikilirdi. Əslində kəsib-tikmədə astar həmişə əməlkan deyilən qalın çitdən olur, onun üzərinə nisbətən bir az bahalı, ipəyə oxşar ləstik deyilən parça tikilir, bunun üzərinə kəsilən motivlər, fiqurlar ustalıqla işlənirdi[2].

[1] Söyləyəni: Xəstə Zərnişan, 80 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)
[2] Söyləyəni: Maxbulə nənə, 95 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

I FƏSİL. AĞBABADA TOXUCULUQ, XALÇAÇILIQ

1.1. Ağbabada toxuculuq

Ağbaba ərazisi dağlıq bölgə olduğundan buranın qışı nisbətən sərt keçirdi. "Qara qış" adlanan bu qış altı ay, bəzən bir az da çox davam edirdi. Bölgənin qışı sərt, uzun sürsə də onun ərazisi heyvandarlıq və qoyunçuluq üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdi. Burada geniş otlaqlar, yaylalar, çoxlu bulaqlar, sulaq yerlər çoxdu. Buna görə də burada heyvandarlıq və qoyunçuluq inkişaf etmişdi. Ağbabada camış, keçi kimi heyvanlar az saxlanırdı. Çünki bu heyvanlar soyuğa davamlı deyildi[1].

Bölgədə qoyunçuluq da, maldarlıq kimi inkişaf etmişdi. Çünki xırda buynuzlu heyvanlar ildə iki bala verir, sürətlə çoxalırdı. Qoyunçuluğun inkişaf etməsi bölgədə toxuculuğun da inkişafına və vüsət almasına imkan yaratmışdı. Çünki toxuculuğun əsas xammalı yun idi. Təcrübəli maldarlar həmişə qoyunu, davarı gümrah və sağlam saxlamağı yaxşı bilirdilər. Komlarda (qoyun saxlanan damlara deyilir) qoyunların altına həmişə püş (quru peyin) tökür, heyvanların altının yaş olmamasına çalışır, heyvanı yemləyəndə bayıra, küzə, təmiz havaya çıxarır, gündə hər heyvana xeyli arpa da verirdilər[2]. Belə qulluq həm heyvanları sağlam saxlayır, həm də onların yunlarının tökülməməsinə səbəb olurdu. Qırxılan yun uzun bir prosesdən sonra iplik edilirdi. Yəni əvvəlcə qırxılan yun yuyulurdu. Qurudulur, çubuqla yaxşı-yaxşı çırpılır, daha sonra yun darağında daranıb əlçimlənirdi. Yun yun darağından keçiriləndən sonra onun yerdə qalan hissəsi çölpük deyilən qır-qırıntı yun darağın altındakı boş yerə qoyulurdu. Bir sözlə, mal-heyvan da bərəkət hesab olunduğundan ondan alınanları israf etmir, qənaətlə işlədirdilər.

[1] Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)
[2] Söyləyəni: Əmir baba, 78 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

Əlçimləri cəhrə və teşilərdə ipliyə çevirirdilər. Adətən xalçanın ipliyi cəhrələrdə, yun corab və köynəyin ipliyi teşilərdə əyrilirdi. İpliklər hazırlanandan sonra üç ipliyin kələfi yan-yana qoyulub yenidən cəhrədə, ya da teşidə əyrilirdi. Çünki üç nazik iplikdən alınan iplik daha möhkəm və davamlı olurdu. Həmin ipliyin kələfi hazır olandan sonra ipliyin bir ucundan tutub kora (iri mıxla) ilə də onun qılını təmizləyə-təmizləyə yenidən kələfləyirdilər. Bundan sonra hazır kələflər küpə salınıb boyanırdı. Boyamada əsasən bitki köklərindən, yarpaqlarından, gül ləçəklərindən istifadə edirdilər[1]. Məsələn, moruğun tünd qırmızı növünün kökündən tünd qırmızı rəng alınırdı. Qara rəngi almaq üçün ağ kələfləri bir neçə gün bataqlıqda, palçığın içində saxlayır, sonra onu çıxarıb yuyurdular. Həmin kələflər qapqara olurdu. Toxucular bitkilərdən alınan boyaların əhəmiyyətli və effektli olduğunu yaxşı bilirdilər.

Bölgədə keçi az saxlansa da bu heyvanın qəzilindən (sərt yundu) örkən toxuyur, tiftiyindən (yumşaq yunundan) əlçək və boyun şalı toxuyurdular.

1.1.2. Yayçı xalçaları

Yaşlıların dediklərinə görə Ağbaba bölgəsində toxunan ən qədim xalılar yayçı tayfalarının adı ilə bağlıdır. Vaxtilə bu tayfalar Azərbaycanda, Ermənistan ərazisində və Türkiyədə, Anadoluda yaşamışlar. Naxçıvanın Yayçı kəndi, Laçın bölgəsindəki Yayçı düzü bu tayfanın ünvanından soraq verən toponimlərdir.

Yaşlıların dediklərinə görə yayçılar həm də musiqi duyumlu olublar. Ağbabada vaxtilə yayçı nəğmələri geniş yayılsa da vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından bu folklor örnəkləri itib-batmışdır. Yayçıların adı yaydan götürülmüş, yəni "yay düzəldənlər" anlamındadır. Yəni onlar yay düzəltməkdə mahir

[1] Söyləyəni: Hesabdar İslam, 67 yaşında (Amasiya rayonu, Xozu kəndi)

imişlər. Yayçıların qadınları qoçaqlıqda igidlərdən geridə qalmırmışlar. Qız-gəlinlər at minməkdə, güllə atmaqda ad çıxarıbmışlar. Üstəlik, yayçı xalçaları hər yanda tanınıb yüksək qiymətləndirilirmiş. Bu xalçalara çox vaxt "məktub" da deyirlər.

Xalça toxumaq işi çətin işdi.Adətən ev qadınları bu işi uzun qış gecələrində yerinə yetirirdilər. Amma xalçanı toxuyana iki nəfər qız, ya da gəlin yançı, yəni köməkçı verilirdi. Eyni zamanda xalça toxuyanlara vaxtında yemək-içmək verilir, həmişə onların yanında çərəz də qoyulurdu. Yayçı xalılarında yemişli ağac, möhür-Süleyman, tellioğlu, medalyon (bəzən xaç şəkilli, bəzən ulduz formasında verilirdi) motivləri çox işlənirdi. Yayçı xalıların yaxşı cəhəti o idi ki, xalçanın rənginin parlaqlığı getmir, get-gedə daha da parlaq olurdu. Bunun sirrini ancaq usta xalçaçılar bilirdilər. Adətə görə yayçılarda xalça toxumağı qıza yox, gəlinə öyrədirdilər. Deyirdilər ki, qız özgə ocağını yandırandır, niyə xalçanın sirrini başqa ocağa aparsın. Hər bir ailədə bu adətə ciddi riayət olunurdu[1].

Maraqlıdır ki, o vaxtlar qız-gəlin savadsız olsa da naxışla ürəyindən keçənləri xalçaya yazırdılar. Məsələn, evdə qaynanası tərəfindən incidilən gəlin toxuduğu medalyonun (onu ya xaç, ya da ulduz şəkilində verirdi) yaxınlığında əqrəbə oxşar bir-iki motiv verməklə öz sıxıntılarını əks etdirirdi. Adətən medalyon ailənin başçısı nəzərdə tutulurdu, orada işlənən yemişli ağac bolluğu əks etdirirdisə, möhri-Süleyman qoruculuğu təmsil edirdi, yəni ailəni qoruyurdu. Yayçı xalılarındakı motivlər sirli-sehirli olsa da təcrübəli xalçaçılar tərəfindən asanlıqla "oxunurdu". Bu xalçalar elə bu cəhətinə görə "məktub" da adlanırdı. Bəzən toxucu qız (bəzən ərgən qızlar o qədər zəki olurdular ki, kənardan baxmaqla bu xalçaların sirlərinə vaqif olurdular), gəlin bunu atasına ünvanlayırdı. Təəssüflər ki, el-oba arasında böyük şöhrət tapmış yayçı xalıları dövrümüzə qədər gəlib çatmamış, ya

[1] Söyləyəni: Leylan nənə, 77 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)

da uçuz qiymətə aclıq və qıtlıq illərində satılmışdır. Bu xalılardan və yayçılardan ancaq rəvayətlər və bəzi nəğmələr qalmışdır.

Yayçıların Sənəmoğulları, Xatınoğulları kimi tayfaları məlumdur. Qeyd edək ki, Mahmud bəy Xatınoğlu da Xatınoğullarındandır. Ağbaba bölgəsinin yenidən canlandırılmasında, abadlaşdırılmasında, təsərrüfatının bərpasında, kəndlərin dirçəldilməsində xidmətləri danilmazdır.Ruslarla müharibədə Ağbaba kəndləri tamamilə xarabalığa çevrilmiş, əhali isə müxtəlif ərazilərə qaçıb dağlımış, əsasən Türkiyə ərazisinə pənah aparmışlar. Türk tarixçısı Səlahəddin Tozlu yazır ki, Ağbaba bölgəsi otuz il xaraba qalandan sonra oranı Mahmud bəy Xatınoğlu abadlaşdırdı, iyirmi iki kənd yavaş-yavaş abadlaşdı, xarabalıq aradan qaldırıldı. Qeyd edək ki, Arpa gölündən xeyli aralıda yerləşən, Xozu və Güllücənin yaxınlığında olan Üç təpələrdən biri Xatınoğlu adlanır, ona Xatınoğlunun təpəsi də deyilir. Bu, Mahmud bəy Xatınoğlunun adını özündə yaşadan yeganə toponimdir.

Yayçı xalılarından qalan beş-üç nümunə də qırxıncı illərdə satılmış, bununla da bu xalıların sadəcə adı qalmışdır.

Yaşlıların dediklərinə görə 1915-1920-ci illərdə baş verən ikinci erməni vəhşətində Qızılqoç ərazisindəki soydaşlarımız ermənilər tərəfindən amansızlıqla məhv edilmiş, qalan adamlar da Türkiyəyə pənah aparmışdır[1]. Bunların arasında yayçılar da varmış. Bütün bunlara baxmayaraq Ağbaba ərazisində toxuculuqda yayçı motivləri bu günlərimizə qədər işlənmişdir. Bunu biz həsirtoxumada da, kəsib-tikmədə də aydınca görə bilərik.

[1] Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

1.1.2.1. Ağbaba xalçaları

Ağbaba xalçalarından ancaq biri dövrümüzə qədər gəlib çıxmışdır. Bu, 1849-cu ildə toxunmuş xalçadır[1]. Ağbaba-Şörəyel ərazisində toxunmuş xalça və xalça məmulatları, özünəməxsus toxunma texnologiyası və buranın təbiətindən irəli gələn çalarları ilə birgə kompozisiya quruluşuna görə Qazax xalça məktəbinə yaxındır[2].

Ağbaba xalçasındakı səkkizguşəli ulduzlar, dördbucaqlılar, qoşabuynuz və digər motivlər (adam, heyvan və quşlar) adamın diqqətini çəkir. Buradakı dördbucaqlıların içində üçbucaqlar müxtəlif rənglərlə işlənmişdir. Kəsib-tikmədən, "məktub" xalçalarda rastlandığımız bu üçbucaqlar tellioğlu motivləridir. Maraqlıdır, tellioğlu fiqurları burada (dördbucaqlıların içində) fərqli rənglərlə verilmişdir. Məsələn: üç sarı, üç ağ; üç göy, üç sarı; üç sarı, iki ağ, bir göy; üç sarı, iki ağ, bir göy. Tellioğlu motivi kənarda eyni rəngdə (açıq göy), bir yerdə tünd göy işlənib. Ağbaba xalçası barədə mütəxəssislərin də maraqlı mülahizəsi var: "Bu xalçalarda abstrakt həndəsi formalı naxışlar sistemi üstünlük təşkil edir. Burada rast gəlinən su, ağac, nar, bitki, heyvan motivləri, mürəkkəb həndəsi elementlər toplusu svastika insanı qoruyan, onu mühafizə edən simvollar kimi anlaşılır"[3]. Qeyd edək ki, göstərdiyimiz kitabda İrəvan qrupunun digər regionları ilə bağlı xalçalardan da nümunələr vardır. Təbii ki, bu xalçalarla Ağbaba xalçası arasında oxşar fiqurlar, motivlər də diqqəti cəlb edir.

Calaloğlu ərazisində toxunan xalçada ağac, tellioğlu, eləcə də dördbucaqlı motivləri var. Buradakı dördbucaqlılar içində verilən tellioğlular dörd sarı, iki göy rənglərlə işlənib, kənardakı tellioğlu motivləri müxtəlif rənglərdə (sarı, göy, qırmızı) əks

[1] Azərbaycan xalçaları İrəvan qrupu. Bakı: Elm, 2011, s. 85.
[2] Yenə orada, s. 45
[3] Yenə orada, s. 45

olunub.

Təbii ki, Vedi ərazisində rastlanan xalçada da tellioğlu motivi var. Bunu Çəmbərəkənddə toxunan xalça haqqında da demək mümkündür. Burada qoşabuynuz motivi də işlənib. Əlbəttə, Barana, Zəngibasar, eləcə də Hamamlı bölgələrində toxunan xalçalarda da Ağbaba xalçasında rastlandığımız motivlər az deyil. Bunu Sərdarabadda toxunan xalça barəsində də demək məqbuldur. Ən əsası odur ki, bütün bu xalçaların hər birində səkkiz ulduz motivi işlənib. Bu da bu ərazilərdə yaşayan səkkiz türk tayfası ilə bağlıdır.

1.1.3. "Məktub" xalçalarının özünəməxsusluğu

Yayçı xalılarının içində el arasında "məktub" adlanan xalçalar da məlumdur. Bu xalçalar nisbətən az toxunsa da buradakı çeşnilər yayçı xalçalarındakı çeşnilərdən, motivlərdən fərqlənmirdi. Sadəcə burada medalyonların, yəni xaçların seyrək verilməsi və əqrəbə oxşar motivin işlənməsi onu digər xalçalardan fərqləndirirdi. Əqrəbə oxşar motiv "sıxıntı" anlamında işlənirdi. Əgər xalçada belə motivdən ikisi işlənsə "durumum çox ağırdı" anlamında başa düşülürdü. Xalçada üç əqrəbə oxşar motiv işlənsə bu dəhşətli fəlakətə işarətdi. Yəni həmin toxucu ya evi tərk etmək, ya da intihar etmək istəyir, uçrumun kənarındadır – belə yozulurdu. Təbii ki, bu xalıları toxuyanlar əsasən gəlinlərdi, amma qızlara da təsadüf olunurdu. Adətə görə bu sənəti ancaq gəlinlərə öyrədirdilər, qızlara öyrətmirdilər ki, onlar yad ocağını yandıranlardır. Buna baxmayaraq fəhm və zəkası sayəsində yayçı xalçalarının sirrinə vaqif olan qızlar da vardı. Adətən qızların toxuduğu xalçalarda xaç, ya da ulduz fiqurlarının olduqca seyrək işlənməsi "Mən nişanlımı istəmirəm, ürəyim başqasındadır". Üstəlik, orada bir əqrəbə oxşar fiqur da işlənirdi. Bunu görən ana dəyərlənmədikdə qız əqrəbə oxşar motivin yanında birini də işləyirdi. Yəni "durumum pisdi, sözüm

sözdü". Ana buna da etinasızlıq göstərəndə qız yenə əlavə olaraq bir əqrəbə oxşar motiv də işləyirdi. Bu da "Mən bildiyimi eləyəcəyəm", bu da "qoşulub qaçacağam" demək idi. Doğrudan da, qız qoşulub qaçır, xalça da yarımçıq qalırdı.

Təbii ki, əqrəbə oxşar fiqurdan gəlinlər də istifadə edirdilər. Onlar da bunu "sıxıntı" anlamında işlədirdilər. Əslində bu "məktub" xalça qaynanaya, qaynataya, onlar da qulaq asmasalar gəlinin ağa qaynına (böyük qayına hörmət əlaməti olaraq gəlin "ağa qayın" deyirdi. Adətə görə gəlin ağa qaynı ilə danışa bilməzdi, həmişə yaşmaqlı dolanırdı), o da buna məhəl qoymasa, ərinə ünvanlanırdı. Həmin xalçada əqrəbə oxşar fiqur görünən kimi qaynana və qayınata maraqlanmalı idilər. Həm də bu əqrəbə oxşar fiqurun iki olmasına imkan verilməməli idi. Dərhal tədbir görülür, qaynananın vasitəsi ilə gəlinin incidənin kimliyi müəyyən edilirdi. Ya da gəlinlə ərinin ordan ayrılıb başqa bir yerdə yaşamasına imkan yaradılırdı. Təbii ki, gəlinin baldızlarla, qayınları, eləcə də qayınatası ilə gərginlikləri ola bilirdi. Buna görə də bunu dərhal həll etmək lazım gəlirdi. Belə olanda bu iş yaxşı nəticələnirdi.

Qeyd edək ki, belə xalçanı qız tək başına toxuduğundan çox çətinlik çəkirdi, çünki onun yançıları yoxdu. Amma başına gələn gərginlik də ailənin başbilənlərinə çatdırılmalı idi. Adətə görə gəlinin onlarla gəlinlik etməsi ona danışmağa imkan vermirdi. Bir çarə "məktub" xalçalardı. Digər tərəfdən həmin xalçalarda nə möhri-Süleyman, nə də yemişli ağac motivləri işlənmirdi. Bu dava-dalaşlı ailədə bərəkət və halallığın olmayacağını, ailənin çox yaşamayacağını bildirirdi[1].

Maraqlıdır ki, həmin o yarımçıq xalçalar da evlərdə saxlanır, baha qiymətə belə satılmırdı.

[1] Söyləyəni: Xəstə Zərnişan, 80 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

1.2. Həsirtoxuma

Həsirtoxumanın da tarixi qədimdir. Bu, adamların zəhmətkeşliyindən və qeyrətindən xəbər verir. Ağbabanın əsasən bataqlıq ərazilərində, çaylara, bulaqlara, sulaq yerlərə yaxın ərazilərdə cil adlanan ot çox bitirdi. Bu bitkinin qara cil adlananı daha çox qidasız və keyfiyyətsiz ot sayılırdı. Bu otu heyvanlar da yemirdilər.

Qaraxan çayının sahillərində, Sarı çayırın qonşuluğundakı Qara Çayır az qala Arpa gölünün sahillərinə qədər geniş bir ərazini əhatə edir, bir tərəfdən də Feyzinin çayırına (Qoncalının altındakı çayırlıq) uzanırdı. Qara cilin yanları çox iti idi. Buna görə də cəfakeş ev qadınları qara cili Qara Çayırdan toplayıb şələ ilə evə gətirir, onu isti su ilə isladandan sonra qara cili iplik kimi əyirir, kələfləyirdilər. Cili suda islatdığından bu ot onların əlini kəsə bilmirdi. Cil kələfləri hazır olandan sonra onu boyayırdılar. Xana qurulur, həsir toxunurdu. Təbii ki, həsirtoxuma işi də asan iş deyildi. Burada da həsir toxuyana iki qadın, yəni yançı kömək edirdi. Adətən həsirlər orta ölçüdə toxunur, evdə ayaq altına salınır, ya da taxtların üstünə sərilirdi. Həsirtoxumada da yayçı xalçalarında işlənən motivlərdən istifadə edilirdi.Yəni burada da yemişli ağac, telllioğlu, möhri-Süleyman motivləri işlənirdi.

Cil həsirlər adi cildən toxunsa da yüz illərlə məişətdə işlənirdi. Eyni zamanda bu həsirlərin hər biri bir sənət əsəri idi. Çünki hər bir həsirdə xalçalarda olduğu kimi, toxucuların arzuistəkləri, düşüncələri, hissləri müxtəlif çeşni və naxışlarla əks olunmuşdu.

Cildən iplik etməklə kem deyilən kəndir də eşilirdi. Bu uzun kəndir hər iki tərəfinə daş bağlanandan sonra ot tayasının üstündən atılırdı ki, külək otu dağıda bilməsin. Təbii ki, daşların ağırlığı kemi tarım saxlayırdı. El arasında işlənən "boğazına kem sal" ifadəsi də kemlə bağlı yaranıb. Səfeh, iş bilməyənlər haqqında işlənir.

II FƏSİL. KƏSİB-TİKMƏ

Ümumi məlumat

Ağbaba ərazisində istər Ağbaba, istərsə də Şörəyel kəndlərində kəsib-tikmə də toxuculuq, həsirtoxuma kimi geniş yayılmışdı. Çünki kəsib-tikmədən qadın paltarlarının, xüsusilə təzə gəlin libaslarının tikilməsində, əsasən toy mərasimlərində, döşəküzü, yastıq üzü, eləcə də gərdəkbaşının hazırlanmasında istifadə olunurdu. Adətən gəlinlərin və qızların donları, arxalıqları bəzəkli, süslü-püslü olurdu. Məsələn, qız-gəlin arxalıqlarının qabağı müxtəlif rəngli qıyılarla ("qıyı" "kənar","sahil" anlamlarında olun Anadolu türkcəsindədir. Bu sözün bu bölgədə yayılması ərazinin Şərqi Anadolu torpaqları olmasından qaynaqlanır) bəzədilirdi. Qıyılar həm boyda, həm endə, həm də formada bir-birindən fərqlənməməli idi. Buna isə olduqca usta qız-gəlin tələb olunurdu. Buna görə də təzə gəlin paltarlarının tikilməsi xüsusi səriştəsi olan qadınlara tapşırılırdı. Maraqlıdır ki, keçən əsrin 60-ci illərindən 80-ci illərinə qədər qadın bəzək (buraya qolaltı deyilən gümüş pullarla süslənmiş çiyinliklər və xüsusi ipək bağlarla topuqlara bağlanan zığzığalar da aiddi) və qadın geyimlərinin hazırlanmasında əslən Çivinli kəndindən olan Rüstəm baba tanınmış usta adını almışdı. O, eyni zamanda tanınmış papaqçı idi. Usta toxucu kimi şöhrət tapan Şahvələd baba (əslən Xozu kəndindəndi) ən qədim xalçalar sayılan yayçı xalçalarının ustası sayılırdı. Bu iş olduqca səbir və hövsələ, dəqiqlik tələb edən çətin bir işdi. Çünki kəsib-tikmədə bu böyük təcrübə gərdəkbaşının hazırlanmasında kara gəlirdi. Burada söhbət fiqurların qayçı ilə səliqəli kəsilməsindən gedir. Həm də motivlər, fiqurlar ölçüsünə, formasına görə seçilməli idi. Onların kəsildiyi parçalar da bir-birindən rənginə, növünə görə də fərqli idi. Məsələn, fiqurlar əsasən ipək və nisbətən bahalı parçalardan kəsilməklə bərabər müxtəlif rəngdə, müxtəlif sayda olmalı idi.

Bunu hər bir usta özü seçir, işləyirdi. Eyni zamanda püskül (Anadolu türkcəsində "püskül" "qotaz" anlamındadır), muncuq və s. gərdəkbaşının hazırlanmasında istifadə olunurdu. Gərdəkbaşını hazırlayan ustalar onu olduqca zövq və həvəslə işlədiklərindən hər bir gərdəkbaşı kamil bir sənət əsəri sayılırdı. Həm də hər bir gərdəkbaşı öz quruluşuna, işlənməsinə görə digərindən fərqlənirdi. Bu əl işinin hazırlanmasında ipək, ləstik, ləngə, məxmər kimi parça növlərindən istifadə olunurdu.

İstər qıyıların, istər fiqurların kəsilməsində, eləcə də paltar biçinində alınan qırıntılardan da döşəkçələrin, nimdərlərin və nimdərçələrin hazırlanmasında istifadə olunurdu. Üzü müxtəlif parça qırıqları ilə süslənmiş döşəkçə, nimdər və nimdərçələrin içinə çölpük qoyurdular. Belə döşək, nimdər və nimdərçələr qış olanda kara gəlirdi. Onları daraba otaqlarda taxtların üstünə düzürdülər. Qırıntı parçalardan mütəkkələrin bəzədilməsində də istifadə olunurdu. Mütəkkələrin içinə də çölpük doldurulurdu. Qışda adətən soyuq olduğu üçün yerə kilim-palaz, həsir, onun üstünə xalça-xalı salırdılar ki, isti olsun. Otağın bir küncündə soba, ya da buxarı olurdu. Xalı-xalçanın üstündən də döşəkçə düzülürdü.

İstər yük örtüklərinin, istərsə də peşkir bağlarının bəzədilməsində, süslənməsində hər bir ustadan zəhmətlə bərabər zövq və həvəs də tələb olunurdu.

Adicə peşkirbağı elə böyük və mürəkkəb olmasa da onun hazırlanmasında da ustalıq lazımdı. Birinci növbədə peşkirbağı ("peşkir" sözü "əlüz dəsmalı" anlamındadır, Anadolu türkcəsindədir) bərabəryanlı üçbucaq şəkilində hazırlanır. Təbii ki, yanlar oturacaqdan xeyli uzun olur. Bəzən onun üstünə qonça, əqrəbə oxşar fiqurlar da işlənirdi. Əlbəttə, bu, onu hazırlayan ustanın zövqü, məişəti ilə bağlı məsələ idi.

Kəsib-tikmə işində ən mürəkkəb iş gərdəkbaşının hazırlanması idi. Onun uzunluğu bir neçə metr, eni iki-üç qarış, bəzən daha enli olurdu. Buraya motivlər, fiqurlar bir neçə sira ilə

yerləşdirilirdi. Həm də bu düzülüş əksi inanclarla da sıx bağlı idi. Çünki hər bir gərdəkbaşı həm də qoruyucu rolunu oynayır, ailənin təməlinin dağılmasına imkan vermirdi. Məhz bu cəhətinə görə ev qadınlarının çoxu öz gərdəkbaşı və gərdəklərini qoruyub saxlayırdılar. Məsələn, Aşıq İsgəndər Ağbabalının bacısı Məryəm Ağbabalı gərdək və gərdəkbaşını əziz bir xatirə kimi saxlayırdı. Bəzən bu sənət əsərlərini öz qızlarına, gəlinlərinə qiymətli bir yadigar kimi təqdim edirdilər. Təbii ki, soya-kökə bağlı adamlara etibar edilirdi. Buna görə də gərdək və gərdəkbaşına dəyərli əmanət, böyük sənət əsəri gözü ilə baxılırdı, dəyərləndirilirdi. Kəsib-tikmənin toxuculuq və xalçaçılıqdan əsas bir fərqli xüsusiyyəti vardı. Bu da boyanmanın olmaması idi. Təbii ki, buna ehtiyac yoxdu. Burada nə iplik hazırlanır, nə kələflənmə yoxdu. Sadəcə müxtəlif fiqurlar müxtəlif parçalardan kəsilirdi. Parçaları rənginə, növünə görə seçir, bayxalama ilə işləyirdilər. Burada fiqurların düzülüşündə bir əsas prinsip saxlanırdı: təxminən beş-altı sırada yerləşdirilir, ölçülərinin nəzərdə tutulduğundan artıq-əksik olmamasına xüsusi nəzər yetirilirdi. Təbii ki, bu motivlər mənşəyini yayçı xalçalarındakı motivlərdən almışdı. Bu, yayçı xalçalarının ənənələrinin unudulmadığını göstərməkdədir. Maraqlıdır, bu ənənələr ağacişləmədə də istifadə olunurdu. Yəni daraba (taxtı çox olan otaqlara deyilir) otaqların qoşa karanlarının üstünə yemişli ağac, tellioğlu və möhri-Süleyman motivləri işlənirdi. Gecə olan kimi otaq bir neçə sıra düzülən lampalarla işıqlandırıldığından karanların üzərindəki motivlər aydınca görünürdü.

2.1.1. Peşkirbağı

Ağbaba bölgəsində hər bir evdə, ocaqda peşkirbağı (əlüz dəsmalını asmaq üçün bağ) olurdu. Bu, bərabəryanlı üçbucaq olub həmin üçbucaqlının təpəsindəki ilgəkdən bir yerdən asılırdı. Yəni peşkirbağını divara, ya da dirəyin üstünə vurulmuş

bir mıxcadan asırdılar. Peşkirbağının yanları da, oturacağı da kəsib-tikmə fiqurları və motivləri ilə süslənirdi. Bu üçbucaqlının oturacağının hər iki başından püskül, yəni qotaz asılırdı. Adətən peşkirbağının yanları üç barmaq enində, uzunluğu metrdən az olurdu. Oturacaq yanlardan xeyli gödəkdi. Peşkirbağının işlənməsində də kəsib-tikmədəki kimi bayxalamadan istifadə olunurdu. Yəni astar əməlkandan, ikinci təbəqə ləstikdən, nəhayət, fiqurlar ipək və qumaşdan kəsilib hazırlanırdı. Buradakı fiqurlar, motivlər müəyyən sayda kəsilir, müəyyən ardıcıllıqla düzülür, səliqəli işlənməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Yəni peşkirbağı da əslində sənət əsəri sayılırdı, eyni zamanda gəlinə verilən cehizin içində peşkirbağı da vardı. Həm də bu peşkirbağından üç dənə olurdu. Bunun biri yataq otağında, biri yemək yeyilən otaqda, biri aynabənddə olmalı idi. Çünki peşkirbağının üzərində də yemişli ağac, tellioğlu, medalyon və möhri-Süleyman motivləri işləndiyindən o ailənin qorucuyusu sayılırdı. Buna görə göz önündə tutulması vacibdi. Peşkirbağında işlənən fiqurlar gərdəkbaşına nisbətən az olurdu. Burada hər tərəfdə və oturacaqda ancaq bir neçə fiqur işlənirdi. Peşkirbağının oturacağında təxminən qol uzunluğunda xətkeşə oxşar, eni üç barmaq olan bir ağac olurdu. Bu ağac parçanın içində, yəni əməlkanın arasında peşkirbağına bənd edilirdi. Peşkirbağı da gərdəkbaşı kimi çox dəyərli sayılıb qorunur, cavan ailələrə də qiymətli yadigar kimi təqdim olunurdu. Çünki o peşkirbağı həm sənət əsəri idi, həm də o bir kəramət sahibi şəxsin xeyir-duası ilə verilən ağacı da özündə əks etdiyirdi. Yaşlıların dediklərinə görə bu, yeni qurulan ailənin başlanğıcını bildirirdi. Buna görə də peşkirbağlarını uzun müddət qoruyub saxlayır, yeri gələndə də ailə quran nənə-nəticələrə yadigar kimi verilirdi. Peşkirbağlarında da ustanın əl işi əsas idi. Yəni buradakı motivlərin işlənməsi, düzülüşü ustanın zövqündən və fantaziyasından irəli gəlirdi. Bəzən əski dünyagörüşləri əks etdirən motivlər də işlənirdi.

2.1.2. Yük örtükləri

Ağbabada yorğan-döşəyi çarpayıya yığandan sonra onun üstünə örtülən örtüklərə yük örtükləri deyirdilər. Bu örtüklərin üzündə də kəsib-tikmənin motivləri işlənirdi. Belə örtüklərin kənarlarında dəvəboynu, qıvrılmlar, qoç buynuzları kimi motivlər də işlənirdi. Təbii ki, burada da ustanın qabiliyyəti ilə bağlı müxtəlif fiqurlara da az olsa da rastlanılırdı. Məsələn, bəzi motivlər eyni olsa da adlandırmaları fərqli idi. Tellioğlu motivi Ağbaba kəndlərində tellioğlu kimi tanınsa da bəzi Şörəyel kəndlərində madax adlanırdı. Maraqlıdır, tellioğlunun düzülüşündə də fərqlilik az deyil. Bəzən bu motiv iki qoşa üçbucaqli kimi verilibdir. Təbii ki, yük örtüklərinin işlənməsi də kəsib-tikmə ənənələri ilə bağlı idi.

2.1.3. Yastıq üzləri

Ağbabada yastıqlara da xüsusi üz çəkir, onun da süslənməsini çox dəyərləndirirdilər. Həm də bu yastıqlar adi yastıqlardan az qala iki dəfə böyükdü. Buna görə də bu yastıqların eni, uzunu böyük olduğundan onların üzləri də buna münasib tikilib hazırlanırdı. Adətən yastığın içinə toyuq tükü deyil, qaz tükü doldururdular, belə yastıq daha yumşaq olurdu. Tük doldurulan üzlüyə tükçıxmaz deyirdilər. Bu parça bir qədər sərt və qalın idi ki, oradan tük çıxmasın. Bunun üstündən daha bir üz də salınırdı. Bu adətən ipək, ya da qumaşdan olurdu. Yastıq üzü də kəsib-tikmənin təcrübələri ilə həyata keçirilirdi. Burada da kəsib-tikmədə yük örtüklərində olduğu kimi qıvrımlar və qoç buynuzlarından istifadə edirdilər. Təbii ki, yastıq üzləri də kamil sənət əsəri sayılırdı.

2.2. Gərdəkbaşılar

Kəsib-tikmə işində ən məsuliyyətli iş gərdəkbaşının hazırlanması idi. Eni iki-üç qarış, uzunluğu təxminən iki metrə qədər olan bu əl işinin də astarı əməlkandandı. Onun üzərinə ləstik bayxalama ilə tikiləndən sonra kəsilən fiqurlar onun üzərinə sıra ilə tikilirdi. Bu vaxt yüzlərlə muncuqlardan istifadə olunurdu. Bundan istifadə olunduğundan gərdəkbaşının gözəlliyi və cəzbedicilliyi bir az da qabarıq görünürdü. Təbii ki, Ağbaba-Şörəyeldə gərdəkbaşıların saysız-hesabsız nümunələri yayılmışdı. Biri-biri ilə eyniyyət daşıyan gərdəkbaşılarına çox az təsadüf olunurdu. Bunu ancaq bir ustanın əl işində görmək olardı. Məsələn, Çivinli kəndində Rüstəm kişi istər gəlin paltarının, istərsə də gərdəkbaşının mahir ustası idi. Onun hazırladığı gərdəkbaşılarında az-çox oxşarlıq gözə dəyirdi. Amma gərdəkbaşıların hər biri bir ayrı ustanın işi olduğundan motivlərin sıralanmasında və işləmələrdə fərqlər hiss olunurdu. Adətən fiqurların düzülməsinin ardıcıllığı da, onların bəzən üçdörd, bəzən beş sıra ilə işlənməsi də sənət ənənələrinə söykənirdi. Həm də əksi inancları əks etdirirdi. Məqsəd təzə qurulan ailənin uzun ömürlü olması və qorunub saxlanması idi. Adamlar gərdəkbaşı üzərində işlənən fiqurların ardıcılığının bir qorucu olduğuna, ailənin uzunömürlülüyünün təminatı olduğuna inanırdılar. Buna görə də əksilərdən qalan yemişli ağac, Tellioğlu və möhri-Süleyman kimi motivləri işlədirdilər. Adətən gərdəkbaşılarında əqrəbə oxşar motivlər işlənə bilməzdi. Hər bir gərdəkbaşı olduqca gözəl və cəlbedici olmalı idi. Buna görə fiqurların kəsilməsində ipəyin, mahudun, şalın və başqa parçaların müxtəlif rənglərindən istifadə olunurdu ki, əl işi rənglərinə görə də cəlbedici və könül oxşayan olsun. Hər bir kəsilib tikilən fiqurun öz əhəmiyyəti və yeri vardı. Məsələn, Tellioğlu motivi müqəddəs sayılırdı. Bu barədə el-oba arasında bir rəvayət də geniş yayılmışdı. Rəvayət belə idi. Telli adlı bir qarı varmış.

Onun da bir oğlu varmış. Qarı olduqca bəzəkli bir qurşaq toxuyurmuş. Oğlu səbirsizliklə gözləyirmiş görsün anası bu qurşağı nə vaxt toxuyub qurtaracaq. Amma qarının işi bitmək bilmirmiş. Onu da deyim ki, ana-bala göydə yaşayırmış. Oğlu anasının işinin bitmədiyini görüb lap hövsələdən çıxıbmış. Odur ki, səbri tükəndiyindən anasına deyir:

– Ana, nə oldu, bu qurşağın toxunması hələ çoxmu vaxt aparacaq?

Anası da ona deyir:

– Səbirli ol, oğlum, bunu toxuyum qurtarandan sonra elə bu qurşağı belinə dolayıb yerə düşə bilərsən. Səbirsizlik eləmə, bir az da gözlə.

Bir gün belə, iki gün belə... Axırda qarının oğlunun səbri tükənir. Qurşağı belinə bağlamaq istəsə də onun toxunmağı başa çatmadığından ipi çözələnir... Qurşaq oğlanın əlində paça-parça olur. Oğlan beləcə yerə enir. O vaxtdan qurşağın o parçalarına tellioğlu deyirlər.

Bu nümunələrdən ən maraqlısı və diqqəti cəlb edəni qırx-qırx beş il bundan öncə Məryəm nənə (Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi, 64 yaşlı) tərəfindən hazırlanan gərdəkbaşıdır. Bu gərdəkbaşının uzunluğu iki metr, eni yarım metrdən çoxdur. Onun yuxarı hissəsində yeddi ilgək (asma yeri) var. Gərdəkbaşı yuxarıdan aşağıya doğru beş hissəyə bölünür. Bu gərdəkbaşının hazırlanmasında irili-xırdalı yüz qırx dörd fiqur, yüz iyirmi ağ rəngli muncuq, iyirmi püskül (qotaz) işlənmişdir. Birinci hissədə (iki barmaq enindədir) üç üçbucaq və dörd üçbucaq müxtəlif rənglərlə (göy, sarı, qırmızı, narıncı, ağ və s.) tikilmişdir. İkinci hissədə bir neçə motiv işlənib. Yemiş, xaç, möhri-Süleyman fiqurları diqqəti cəlb edir. Üçüncü, beşinci və altıncı hissələrdə də üçbucaqlar verilib. Dördüncü hissədə isə qoçbuynuzu motivi müxtəlif rənglərlə verilmişdir. Gördüyümüz kimi, gərdəkbaşında işlənən motivlərin içində üçbucaqlar üstünlük təşkil edir. Bu motivlər el arasında "Tellioğlu" və ya "Tellioğlunun naxışları"

adlanır.

Gərdəkbaşında təsvir olunan hər bir motivin öz mənası, anlamı vardır. Burada verilən yemiş motivi Ağbaba xalçalarında (əsasən yayçı tayfalarının toxuduğu xalçalarda) təsadüf edilən yemişli həyat ağacının meyvəsi kimi təsvir edilmişdir. Xalçalarda olduğu kimi burada da yemiş ara motivi kimi verilib. Yemişin çox sayda verilməsi (səkkiz ədəd) dərdlərin tamamilə yox olmasına, işlərin yaxşılaşmasına işarətdir[1]. Bəs yemişlərin içərisində qızılı sapla işlənən çiçək nə üçün üçləçəkli təsvir edilmişdir? Bizə elə gəlir ki, bu üç rəqəminin müqəddəs və uğurlu olması ilə bağlıdır. Gərdəkbaşındakı xaçlar xalçalarda işlənən (ortada) medalyon əvəzində işlənmiş, onlar ulduzu, günəşi, işığı, bütün aydınlığı təmsil edir[2]. M.Seyidov yazır: "Günəşdən gələn yaruq yerə, torpağa (ordakı suya) dəyib geri qayıdarkən artır (xaç), şəklini alır və hər üçü bir uduğun bölgəsi kimi qəbul olunur"[3].

Möhri-Süleyman motivləri dua-tilsim sayıldığından bir neçə yerdə işlənmişdir[4]. Dördüncü sırada qoçbuynuzu motivləri əski dövrlərlə səsləşir. Bu motivlər gəlinin ərinə ömür boyu sədaqətli olacağına işarətdir[5]. Gördüyümüz kimi, gərdəkbaşındakı təsvirlər əski dövrlərimizlə, uzaq keçmişimizlə səsləşməkdədir. Burada Tellioğlu motivlərinin daha çox işlənməsi də, tikmələrin özünün də üç qat təşkil etməsi də (astar sayılan əməlkan – alt qat, onun üstünə tikilən qara ləstik – ikinci qat, qara ləstik üzərinə tikilən müxtəlif fiqurlar üçüncü qat sayılır) üç müqəddəslə, üç uduqla bağlıdır.

Kəsib-tikmə ilə ilə hazırlanan gərdəkbaşılarından bizdə ancaq biri qalmışdır. Bu gərdəkbaşı Həsənova Xatirə Tağı qızı

[1] Mahmud baba, 70 yaşında (Amasiya bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)
[2] Xəstə Zərnişan, 80 yaşında (Amasiya bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)
[3] M.Seyidov. s.133
[4] Abdulla baba, 85 yaşında (Amasiya bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)
[5] Maxbulə nənə, 95 yaşında (Amasiya bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)

(62 yaşında Amasiya rayonu, Qaraçanta kəndi) tərəfindən hazırlanmışdır. Bu sənət nümunəsində yemişli ağac, xaç, möhri-Süleyman motivləri işlənməmiş, püskül və muncuqlardan istifadə edilmişdir. Burada verilən ağ və qırmızı düymələr, qıyılar və ilan motivlərinin işlənməsi bu gərdəkbaşını digərlərindən xeyli fərqləndirir. Bu gərdəkbaşının hazırlanmasında yüz qırxdan çox müxtəlif fiqur (hər bir fiqur səliqə ilə müxtəlif rəngli parçalardan kəsilmişdir) istifadə edilmiş, üstəlik, burada səksən bir ədəd ağ düymə, iyirmi dörd qırmızı düymə və saçaqlardan istifadə olunmuşdur. Gərdəkbaşının uzunluğu təxminən iki metr, eni yarım metrə qədər olar. Bu gərdəkbaşının da astarı əməlkandandır. Onun üstündən ləstik tikilmiş, daha sonra kəsilən fiqurlar ləstiyin üstünə nizamlı və müəyyən ardıcıllıqla işlənmişdir. Bu sənət nümunəsi yuxarıdan aşağıya beş hissədən ibarətdir. Birinci, üçüncü və beşinci hissələrdə tellioğlu, ikinci hissədə qoç başı, dördüncü hissədə ilan motivi səliqə ilə işlənmişdir. Bundan əlavə ikinci hissədə (qoç başı motivi işlənən sırada) motivlərin (qoç başını nəzərdə tuturuq) arasında aralıq motivi nəzərə çarpır. Burada işlənən düymələr öz rənglərinə görə ağ və qırmızı saplarla fiqurların üzərinə bərkidilmişdir. Ağ düymənin çox olması ağ rəngin müqəddəs olmağı ilə əlaqədardır. Çünki fiqurların (qoçbaşı və ilan fiqurlarını nəzərdə tuturuq) hər iki tərəfindən düymə ilə "möhürlənməsi" həmin işləmənin gözəlliyini qabartmaqla bərabər, burada dua-tilsim rolu oynayır. Daha doğrusu, qurulan yeni ailənin möhkəm olacağına bir işarətdir. Bəs onda qırmızı düymələr niyə işlənmişdir? Onların üçbucaq (üç düymə) şəkilində, bir-birinin yanında bənd edilməsi nə ilə əlaqədardır? Bu suallara cavab vermək üçün Mirəli Seyidovun əsərlərinə üz tutaq. O yazır: "Qırmızı günəşin bəlgəsi və onun rəngi kimi qəbul olunmuşdur"[1].

Gərdəkbaşında ilan motivlərinin işlənməsi də təsadüfi deyil.

[1] M.Seyidov. Azərbaycan mifik təfəkküründün qaynaqları, səh.30.

Bu, ata-babalarımızın əski dünyagörüşləri, inancları ilə sıx bağlıdır. "Çünki ilan motivi çox əski çağlardan azərbaycanlılarda, onun tərkibində iştirak edən qəbilələrdə, midyalılarda da var idi, Azərbaycanın bir sıra yerlərində ilan totemi ilə bağlı olaraq "ilan piri" ,"İlandağ" adlı pir, yer adları vardır"[1]. Qarsın ətrafındakı Dihniz kəndində də ilan piri vardır. Bu piri ağbabalılar da, çıldırlılar da həmişə ziyarət etmişlər[2].

Haqqında söz açdığımız bu gərdəkbaşı kəsib-tikmə ilə bağlı sənət nümunəsi kimi ata-babalarımızın əski dünyagörüşlərini özündə əks etdirən (üç aləm, üç dünya) olduqca əhəmiyyətli bir el yadigarıdır.

[1] M.Seyidov. Azərbaycan mifik görüşlərinin qaynaqları, səh.113.

[2] Söyləyəni: Xəstə Zərnişan, 80 yaşında, Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi.

NƏTİCƏ

Ağbaba bölgəsi tarixən Qarsa, Çıldıra bağlı bir nahiyə, neçə yüz illər boyunca bu adı çəkilən ərazilərlə əlaqəli olsa da, Sovet hökuməti dövründə bu barədə heç nə yazılmamış, əksinə, bu bağlılığın unudulmasına cəhd olunmuşdur. Təbii ki, Ağbabanın yerli əhalisi istər folklorunda, istərsə də yaratdığı məmulatlarda, sənət əsərlərində əsillərini-köklərini unutmamışlar.

Ağbaba bölgəsi ucqar, dağlıq, üstəlik sərhəd (keçmiş Sovetlər Birliyi ilə Türkiyənin sərhədində yerləşir) rayonu olduğundan Sovet hökuməti bunlardan öz xeyrinə faydalanmış, buraya gediş-gəlişi də məhdudlaşdırmışdı. Bölgənin folkloru və etnoqrafiyası vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından bu xalq incilərinin itib-batmasına səbəb olmuşdur.

Ağbaba ərazisi iki hissəyə, yəni Ağbaba və Şörəyelə bölünür. Bu ərazidə lap qədimlərdən toxuculuq, xalçaçılıq, həsir-toxuma, eləcə də kəsib-tikmə geniş yayılmışdır.

İstər folklorda, istərsə də etnoqrafiyada Anadolu folkloru və etnoqrafiyası özünü biruzə verir. Bu daraba (üç tərəfdən taxtlar kəsilən otağa deyirdilər) otaqlar, peşkirbağılar, gərdəkbaşlılar və digər sənət nümunələrində aydın görmək olar. İstər peçkirbağılar, istərsə də kəsib-tikmənin ayrı nümunələri motivlərinə görə bir-birindən fərqlənsələr də türkün üç dünyasını təmsil edən cəhətlər, eləcə də tellioğlu, yemişli ağac, möhri-Süleyman və digər motivlər sıx-sıx işlənmişdir. Bu da yayçı xalçalarında rast gəlinən ənənəylə səsləşir.

Vaxtilə, yəni keçən əsrin 70-80-ci illərinə qədər kəsib-tikmənin nümunələrinə, cil həsirlərə, hətta yayçı xalılarına da rast gəlinirdi. Bunlardan az olsa da bəzi ailələrdə vardı. Bu nadir sənət əsərlərinin yox olmasında 1988-ci ilin erməni vəhşəti də az rol oynamadı. Adamların öz yer-yurdundan oynaması, didərginlik də öz mənfi təsirini göstərdi. Bu hadisələr yaşlı adamların vətən həsrəti ilə dünyasını dəyişməsinə səbəb olduğundan kəsib-

tikmənin sirləri, xalçaçılığın özünəməxsusluğu unudulmuşdur.

Yayçı xalıları, kəsib-tikmənin müxtəlif nümunələri indi az qala əfsanəyə, nağıla çevrilmiş, yaşlı adamların yaddaşlarında, xatirələrində yaşayır.

DİALEKTOLOJİ LÜĞƏT

Ağa qayın – böyük qayına deyilirdi.

Bayxalama – incə, səliqəli tikiş

Küz – qoyun-quzu üçün kəsilən taxta çərçivə. Komlarda da, komlardan bayırda da olurdu. Təbii ki, qoyun və quzu küzləri ayrı idi.

Kom – qoyunların saxlandığı dama deyirdilər.

Kem – qara cildən toxunan kəndir

Kora – iri mıx, mıxça

Çöpük – yunun qırın-qırta hissəsidir, ondan mütəkkələr hazırlayanda, nimdər düzəldəndə istifadə olunurdu.

Cil – bataqlıq otu. Bu ot olduqca qidasız olmağı ilə bərabər otun hər iki tərəfi iti olduğundan adamın əlini kəsə bilirdi, buna görə də onu ehtiyatla toplayırdılar.

Əməlkan – çitin bir növü. Başqa çitlərə nisbətən qalın və davamlı idi.

Karan – otağın tavanını saxlayan şalban

Daraba otaq – taxtı olan otaq. "Daraba" sözü iki hissədən ("dar" + "aba") ibarətdir. Sözün birinci hissəsi ("dar") əslində "tar"dır. Müəyyən hündürlükdə olan ensiz ağac. Məsələn: toyuq tarı. Sözün ikinci hissəsi ("aba") Ağbabada böyüklərə müraciətlərdəndir. Bu, "aba", "əbə" şəklindədir. "Aba" ataya, "əbə" anaya müraciətdir.

Ləngə – parça növü, çitdən bir az bahalıdır.

Ləstik – parça növü

Madax – tellioğluna Şörəyel kəndlərində belə deyilir. Maraqlıdır ki, ermənilərdə bu söz "ziyarət" anlamındadır.

Qıyı – sahil, kənar anlamlarındadır.

Qəzil – keçinin sərt yunu belə adlanır.

Teşi – iplik etmək üçün işlənən sadə alət. Onun qol boyda çubuğu barmaq nazikliyində idi. O, göbələk formalı bir ağaca bənd edilir, onun tən ortasından çəngəl formalı mıxça vardı.

Tiftik – keçinin boyun və sinəsinin yumşaq yunu
Püskül – qotaz
Peşkir – əl-üz dəsmalı
Peşkirbağı – əl-üz dəsmalı asılan bağ
Zığzığa – balaca bürünc bəzək, xüsusi səs çıxarırdı. Zığzığalardan qoltuqaltılarda, birçəkliklərdə istifadə olunurdu.

AĞBABA XALQ NƏĞMƏLƏRİ

(monoqrafiya)

NANAYLAR

Nanaylar Ağbabada ən çox yayılan ağız ədəbiyyatı nümunələrindəndir. Bu ərazidə demək olar ki, hər kəndin özünün yüzlərlə nanayı vardır. Bu folklor materialları vaxtında toplanmadığından onların çoxu itib-batmışdır. Nanayların əsas xüsusiyyəti odur ki, avazla oxunur və iki hissədən (nanayarası, vəsfi-hallar) ibarət olur. Nanayarası nanayın əsas motivi sayılır. Buna bəzən el-oba arasında avazlama da deyilir. Əvvəlcə nanayarası (avazlama) yaradılır, sonra isə vəsfi-hallardan istifadə olunur. Beləliklə, yeni nanay formalaşdırılır. Nanayarası, adətən, iki misralı olub, hər bir vəsfi-halda hər misra iki dəfə təkrar işlənir – yəni nanayarasının birinci misrası hər bir vəsfi-halın birinci və üçüncü misralarından, ikinci misrası isə ikinci və dördüncü misralarından sonra işlənir:

Dam üstə duran oğlan,
Boynunu buran oğlan.
Gedən yar, əylən, əylən,
Nadan yar, əylən, əylən.
Quran qənimin olsun,
Əhdini danan oğlan,
Gedən yar, əylən, əylən.
Nadan yar, əylən, əylən (1, 252).

Hər bir nanay iki misranın nanayarasından qaynaqlanıb vəsfi-hallarla yeni bir motiv təşkil edir.

Nanayarası nanaylarda aparıcı mövqe tutur. Buna görə də onun yaranmasının bəzi yollarını göstərməyi vacib bilirik:

I. Misraların sonundakı sözlərin qafiyələnməsi ilə:

Ay niyə doğmur savağın ildızı?
Gözlərəm, çıxmaz yanağı qırmızı.
Kərgah[1] altında sındırır badamı,
Yarın havası yandırır adamı.

Birinci misranın sonundakı söz və ya söz birləşməsinin təkrarı ilə:

Ay sarı yaylıq, niyə dillənmirsən?
Ay qərib oğlan, niyə dillənmirsən?

Qurtuldu, dəryada balıq qalmadı,
Yırtıldı köynək, yaxalıq qalmadı.

Şal qara, şalvar qara, yapıncılı,
Bir məni yetir yara, yapıncılı.

Axırıncı nanayarasında birinci misrada "qara" sözünün təkrarı, "şal" və "şalvar" özlərinin eyni samitlə (ş) başlanması və s. (şalvar) olduqca ahəngdar, axıcı olduğundan gözəl bir motiv (hava) yaratmışdır.

III. Birinci və ikinci misradakı eyni sözlərin təkrarı ilə:

Bu dağdan qovun maralı, maralı,
Qız dərdli, oğlan yaralı, yaralı.

Ay sarı qovun dilimi, dilimi,
Oğlan, aparma gülümü, gülümü.

IV. Birinci və ikinci misralarda söz birləşmələri təkrar

[1] Kərkan – kəlbətin

olunur:

Ağ papaq oğlan, bəndə gəl, bəndə gəl,
Mən suya endim, sən də gəl, sən də gəl.

Nanayların hər biri yallı ilə müşayiət olunur. Adətən, nanayın motivinə uyğun olaraq yallı yavaş-yavaş sürətlənir. Nanayların bu xüsusiyyəti (yavaşdan sürətə doğru) sanki təbiətin özündən götürülmüşdür. Yazağzı əvvəlcə qar yavaş-yavaş əriyir, dərələrə su düşür, sonra isə sellər başlanır. Bu ardıcıllıq nanayları müşayiət edən yallılarda da özünü göstərir.

Nanayarasının aparıcı rola malik olması, iki misradan yaranması nə ilə bağlıdır?

Diqqətlə fikir versək, bu sualın cavabını nanayların özündə tapa bilərik. Bu məqsədlə nanayoxuma mərasiminin özünə diqqət yetirək: "Qızlar otağın tavanına, karana (ağaca) kəndir keçirir, onun hər iki ucunu sıyırtmac eləyib arasına bir taxta parçası qoyur, yelləncək hazırlayırdılar. Qızlardan biri yelləncəyə çıxır, onu yavaş-yavaş yelləyirdi. Buna el arasında "küflən getmə" deyirdilər. Yelləncək yelləndikcə qız avazla nanay oxuyur, otaqdakı qızlar dərhal yelləncəyin ətrafında nanayı təkrar edib yallı gedirdilər. Yelləncəkdəki qız taxtanın üstündə, yerdən xeyli hündürlükdədir, daha doğrusu, havadadır. Yallı gedən qızlar otağın döşəməsində oynayırlar. Yelləncəkdə yellənən qızı havada, bir az da dəqiq desək, göydə, döşəmədə yallı gedən qızları yerdə qəbul etsək, göy-yer qoşalığını, ikiliyini aydınca təsəvvür edə bilərik. Bu, sanki qoşa misranı - nanayarasını özündə əks etdirir"[1]. Kamran Əliyev yazır: "Bədii düşüncə harmoniyadır və təklikdə harmoniya yoxdur. Misra tənhalığının əzabından qurtaran şeir qoşa misranın ölçü bərabərliyi və ritm

[1] Bu şifahi məlumatı 75 yaşlı Leylan nənədən (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi) almışıq.

uyarlığı ehtiyacı hiss edəndə isə fövqəladə bir kəşf edilir“ (2, 71).

Diqqətlə fikir versək, ağız ədəbiyyatında da iki misralıq folklor nümunələri az deyil.

Aşağıdakı tapmacalar da bu qəbildəndir:

Uzun, uzun uzanar,
Özünə köynək qazanar. (Kölgə)

Burda vurar qılıncı,
Bağdadda oynar ucu. (İldırım)

İki misralı şeir nümunələrinə “Dədə Qorqud kitabı“nda da rast gəlinir.

Məsələn:

... At dəpdilər,
Ox səpdilər (3, 43).

“Uruzun dustaq olduğu boy“da döyüş səhnəsi belə təsvir olunur:

Bir qiyamət savaş oldu,
Meydan tolu baş oldu (3, 77).

Nanaylar ilk öncələr Novruz mərasimlərində (nanay oxuma və ya nanay çağırma, “küflən getmə”) özünü göstərsə də, daha sonralar toy mərasimlərinə, mağarlara yol tapmış, oradan da məclislərə, aşıq yığnaqlarına qədər gedib çıxmışdır. Nanayların belə geniş yayılması onun oxunmasında dəyişiklik etməsə də, onu oxuyanların dəyişdirilməsinə (burada gənc qızları orta yaşlı kişilər əvəz edirdi), musiqisiz oxumaların musiqi (zurna-balabanla oxuma) ilə əvəz olunmasına gətirib çıxarmışdır.

Nanaylar toy mərasimlərinə daxil olandan sonra nanay oxuyanların dəyişdirilməsi, yəni qızların orta yaşlı kişilərlə əvəz olunması da təbii sayılmalıdır. Çünki bu, ucqar yerlərdəki adət-ənənələrin mühafizəkarlığından irəli gəlir. Toylarda adamların gözü qabağında ərgən qızın oxuması qəbahət sayıldığından nanay oxuyan qızları orta yaşlı kişilər əvəz etmişdir. Nanaylar aşıq məclislərinə yol tapandan sonra bir neçə hava-havacatın yaranmasına ("Könyalı", "Gəlin nanayı", "Aşıq Tüccarın nanayı", "Ota[1] nanayı" və b.) imkan yaratmışdır. Bu saz havalarının ifaçıları da, nanay mətnləri də dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Bunlardan bəzilərini yazıya almışıq. Aşıq havalarındakı nanay mətnləri adi nanaylardan az fərqlənir. "Aşıq Tüccarın nanayı" bu qəbildəndir:

Bir əğyara yar oldun,
Yeri, yeri, yeri, yar.
Səndə dərd havası var,
Sinəmdə köz yeri, yar.
Yandırdın məni oda,
Diri, diri, diri yar.
Səndə dərd havası var,
Sinəmdə köz yeri, yar (1, 255).

Bu nanaydakı nanayarası belədir:

Səndə dərd havası var,
Sinəmdə köz yeri, yar.

Bu nanayarası bütövlüklə vəsfi-halın birinci və üçüncü misralarından sonra işlənmişdir. Buna baxmayaraq öz oynaqlığını və ritmini itirməmişdir.

[1] Ota - Gürcüstanın Cavaxetiya vilayətində kənd.

Nanaylar inkişafının ikinci mərhələsindən, daha doğrusu, toy mərasimlərinə daxil olduğu vaxtdan qismən olsa da, xalq nəğmələrinin (oğlanla qız arasında duet oxumaların) yaranmasına səbəb olmuşdur. Həmin xalq nəğmələrindən ancaq bir neçəsi ("Nabat xanım", "Aman-Zaman") dövrümüzə qədər gəlib çatıb. Bunlardan isə "Nabat xanım" oyun havası və bu eyni adlı xalq nəğməsinin mətni əldə edilmişdir. Biz bu xalq nəğməsinin mətnini 67 yaşlı Məryəm Ağbabalıdan (Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi) yazıya almışıq. Mətn bütövlüklə belədir:

Oğlan:

İynə, iynənin sapı,
Bizim yol, sizin qapı.
Ay Nabat xanım, sən mənim canım,
Dur gedək, qız, dur gedək, qız, dur gedək.
Yarı yardan edənlər
Dilənsin qapı-qapı,
Ay Nabat xanım, sən mənim canım,
Dur gedək, qız, dur gedək, qız, dur gedək.

Qız:

Ələk-ələk asdılar,
Ələyə gül basdılar.
Mən Nabat xanım, qoy yansın canın,
Getmərəm, oğlan, getmərəm, oğlan, getmərəm.
Yaxşı qızın kəbinin,
Pis oğlana kəsdilər.
Mən Nabat xanım, qoy yansın canın,
Getmərəm, oğlan, getmərəm, oğlan, getmərəm.

Gördüyümüz kimi, bu xalq nəğməsində iki nanayarasından

istifadə olunmuşdur. Bunlardan biri belədir:

Ay Nabat xanım, sən mənim canım,
Dur gedək, qız, dur gedək, qız, dur gedək.

O biri isə belədir:

Mən Nabat xanım, qoy yansın canın,
Getmərəm, oğlan, getmərəm, oğlan, getmərəm.

Burada işlənən nanayarası "Aşıq Tüccarın nanayı"ndakı kimi işlənmişdir. Bəs nanayların etimologiyası nə ilə bağlıdır? Bu sualı cavablandırmaq üçün əvvəlcə "nanay" sözünün özünə diqqət yetirək. "Nanay" sözü iki hissədən ("nana" və "y") ibarətdir. Sözün ikinci hissəsi ("y") haqqında görkəmli alimimiz M.Seyidov yazır: "Türk dillərində bəzi sözlərdə "y" səsdüşümü və "y" səsartımı hadisəsi qanuni hal sayılır" (4, 91-92). Bəs onda "nana" nə deməkdir? A.Məmmədov yazır: "Nanayya qədim Mesopotomiyanın ay ilahəsidir. O, Şumer dövründən məlumdur. Nanayya (Anahid) sonralar kuman və soğd (Səmərqənd) ponteonlarında özünə yer tapmışdır. Bu dildə "nana" "ana", "anacığım" mənasındadır" (5, 65-66). Deməli, "nanay" "ana", "anacığım" anlamındadır. Qeyd etmək lazımdır ki, Novruz mərasimlərində rast gəlinən "Təndirin başında qalan qızların bulaq üstünə getməsi"ndəki vəsfi-hallarda da su ilahəsi (Anahid, Nahid) "ana", "anacıq" adlandırılır:

Səhər gözü açılıb,
Göyün üzü açılıb.
Neçə qızın, ay ana,
Sənə sözü açılıb.

Sənə qurban, ay ana,
Qoyma alışam, yanam.
Qismət ver, aç kilidi,
Şənlənsin odam, xanam.

Təndir başında qaldım,
Dərdin tuşunda qaldım.
Anam, öldür, ya dirilt,
Bulaq başında qaldım.

Çaldırmışam çalmamı,
Məni bilir gül hamı.
Anam qurban gözünə,
Ver qırmızı almamı (1, 35).

Professor İ.Abbaslı da Nahidin (Anahid) bir sıra xalqların əski mədəniyyəti ilə bağlı olduğunu göstərir: "Həmədanda su, torpaq, mənsuldarlıq ilanəsi sayılan və bir sıra xalqların əski mədəniyyəti ilə sıx bağlı olan Nahidə (Ananidə) nəsr edilmiş mərasim törənləri də köstəriləmiş (6, 6). Bütün bu deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq mümkündür ki, nanayların kökü, əsası məhsuldarlıq, su, torpaq ilahəsi Nahid (Anahid) mərasimlərindən qay naqlanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Folkloru Antologiyası. VIII kitab (Ağbaba folkloru), Bakı, Səda, 2003.
2. "Dədə Qorqud". Bakı, II, 2003.
3. "Kitabi-Dədə Qorqud" (tərtib edəni F.Zeynalov, S.Əlizadə). Bakı, Yazıçı, 1988
4. Seyidov M. Qızıl paltarlı döyüşçünün taleyi. Bakı, 1984
5. Məmmədov A. Kəngərlər. Bakı, 1996
6. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. VIII kitab, Bakı, Səda, 1999

TIRINQILAR ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATININ JANRI KİMİ

Tırınqılar, əsasən, İrəvan, Qafan, Ağbaba-Qars, Çıldır, Axılkələk, Qarakilsə, Dərələyəz ərazilərində yazılmış, məclis və yığıncaqlarda oxunmuş, ayrılıq, nəsrət nəğmələri kimi el-oba arasında yayılmışdır. İndiyə qədər topladığımız yüzdən çox tırınqının içərisində Ağbaba tırınqıları üstünlük təşkil edir.

Tırınqılar, adətən, toylarda, payız və qış gecələrində (yığnaq və məclislərdə) musiqisiz oxunurdu. Tırınqı oxuyanlar iki yerə ayrılırdı: tırınqı oxuyanlar və tırınqı deyənlər (tırınqı ustaları). Tırınqı deyənlə tırınqı oxuyan arasında fərq çoxdu. Tırınqı oxuyan sinədən deyən, gözəl səsə, nafizəyə malik birisi idi; o nəm də saz navalarını mükəmməl bilirdi[1]. Tırınqı deyənlərə çox vaxt el arasında tırınqı ustası da deyirdilər. "Tırınqı ustası olmaqdan ötrü gərək adamda Tanrı payı olan sinədəftərlik, bir də gözəl səs ola. Bunlar bir yerdə olanda tırınqı ustası olmaq asandır" – yaşı səksəni keçən İmanı baba (Ağbaba bölgəsi, Çivinli kəndi) belə deyərdi. Tırınqı məclislərində həmişə ağsaqqallardan ibarət münsiflər neyəti olurdu. Onlar tırınqı oxuyanların səsinə, sözləri oxuduqları saz navalarının üstündə düzgün oxumalarına, tırınqıların sözlərinin orijinallığına xüsusi fikir verirdilər.

Münsiflər heyəti qabiliyyətli adamlardan tırınqı oxuyanlar və tırınqı deyənləri (tırınqı ustadlarını) seçir və onlara məclis keçirməyə, ağır yığnaqlar qurmağa icazə verirdilər. Çünki tırınqı oxuyanlarda bədahətən söz demək, təb yoxdur. Onlar ancaq gözəl səslə saz havaları üstə tırınqı oxumağı bacarır, güclü yaddaşı, şirin danışıqları ilə adamlarda xoş əhval-ruhiyyə oyadırdılar. El içində qayda belə idi ki, 45-50 yaşlarında olan

[1] Bu şifahi məlumatı 70 yaşlı Mahmud babadan (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi) yazıya almışıq.

adamlar tırınqı deyə bilərdilər[1]. Müstəsna hallarda 18-20 yaşlarında cavanlara izin verilirdi. Əslən İrəvandan olan Qərib Rza kimi... 45-50 yaşına qədər adamlar saz havası üstə gözəl səslə oxumağı, zəngulələr vurmağı, məclisdə özünü aparmağın qaydalarını öyrənib, xeyli təcrübəyə malik olmalı idi. Tırınqı məclisi keçirmək bir növ sənət imtaianı sayılırdı. Tırınqı deyənlər bir adam el şairi kimi formalaşıb müstəqil məclis aparır, yaxşı nağıl (dastan nəzərdə tutulur) danışırdı.

İstər toylarda, istərsə də yığnaqlarda oxunan tırınqıların ana xəttini yurd nəsrəti, ayrılıq motivləri təşkil etdiyindən tırınqılar xüsusi yanğı ilə oxunurdu. İmanı baba (Çivinli kəndi), Xəstə Zərnişan (Təzə İbiş kəndi), Yetim Əskər (Təzə İbiş kəndi), Oruc baba (Təzə İbiş kəndi) kimi sinədəftər tırınqı ustaları, Gülxanım nənə (Təzə İbiş kəndi), Manmud baba (Təzə İbiş kəndi) tırınqı oxuyanlar sayılırdılar. Toy məclislərində bəy adamları gəlin gətirməyə gedən vaxtdan gəlinin bəy evinə dönməsinə qədər olan vaxt ərzində bəy evində məclisi tırınqı deyən aparırdı. Çünki çalğıçılar (zurnaçılar dəstəsi) gəlin gətirməyə getdiyindən bəy evi çalğısız, məzəsiz qalırdı. Bu məclisi qurmaq, adamların könlünü ələ almaqdan ötrü tırınqı deyənlər oxumağa başlayırdılar[2]. Tırınqı məclisləri yaxın keçmişimizə qədər (təxminən, 20-ci yüzilliyin 30-cu illərinədək) tez-tez keçirildiyindən tırınqı ustad aşıqların yaradıcılığında da özünə yer tapmışdı. 101 yaşlı Həsən baba (Ağbaba bölgəsi, Güllücə kəndi) deyirdi ki, Aşıq Qərib Hasan, Aşıq Nəsib, Aşıq Məhərrəm, Aşıq Əbdül və Aşıq Heydər yaxşı tırınqı deyən aşıqlar olmuşlar. Yenə Həsən babanın dediyinə görə, Gümrü aşıqlarının (Aşıq Tüccar, Aşıq Haqverdi, Tomar Hasan və b.) çoxlu tırınqıları varmış. Deməli,

[1] Bu məlumatlar isə İmanı baba (80 yaşlı, Ağbaba bölgəsi, Çivinli kəndi), Aşıq İsgəndər Ağbabalı (62 yaşlı, Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi), Oruc baba (70 yaşlı, Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi), Aşıq Paşa Göydağlı (59) yaşlı, Ağbaba bölgəsi, Çivinli kəndi) yazıya alınmışdır.

[2] Bu məlumatı Baxşı baba (84 yaşlı, Qafan bölgəsi, Kığı kəndi) vermişdir.

tırınqılar aşıqların yaradıcılığında da əsas yer tutmuşdur. Bəs tırınqılar janr etibarı ilə aşıq şeiri növlərinin hansına oxşayır, və onların özünəməxsusluğu nədir? Biz bu suala cavab vermək üçün öncə onu deyək ki, tırınqılar daha çox qoşmalara oxşayır. "Tırınqılar qoşmalardan, demək olar ki, az fərqlənir" (1, 14).

Tırınqıların özünəməxsusluğu odur ki, qoşma kimi on bir hecalı olub, üç bənddən ibarətdir, müəllifsizdir. Bu şeir növü hər bir bəndin dördüncü misrası bir-birinin təkrarı olduğundan varsağılara da oxşayır. V.Vəliyev varsağılar haqqında yazır: "Təkrarlanan misralı qoşma əksər aşıqların yaradıcılığında təsadüf olunur və klassik yazılı poeziyada bu cür qoşmalar varsağı adlandırılır" (2, 182). Tırınqılarla varsağıların bir-birinə oxşarlıqlarını əyani köstərmək üçün bir tırınqı ilə bir varsağı nümunəsini oxuculara təqdim edirik.

İrəvan tırınqısı

Qəriblik qəlbimi qırdı da getdi,
Başıma qapazın vurdu da getdi,
Sinəmdə ataşın qurdu da getdi,
Simsarsız, arxasız dolanıram mən.

Qəriblik qəlbimi sıxır, neyləyim?
Göz yaşım sel kimi axır, neyləyim?
Qanan da, qanmaz da baxır, neyləyim?
Simsarsız, arxasız dolanıram mən.

Qəriblik qəlbimi keçirdi şişə,
Qəm üstə yanmağı etmişəm peşə.
Tanrı nəzər salsın özü bu işə,
Simsarsız, arxasız dolanıram mən[1].

[1] Söyləyəni: Aşıq İsgəndər Ağbabalı, 62 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi)

Varsağı
("Koroğlu" dastanından)

Gəl sənə söyləyim, ay Dəli Həsən,
And verirəm, bu gün döyüş olmasın.
Yoxsa aslan kimi cuşa gələrəm,
And verirəm, bu gün döyüş olmasın.

Mərd igidlər müxənnətdən seçilsin,
Qarı düşmən dərələrə tökülsün.
Bizim aramızda münsif tapılsın,
And verirəm, bu gün döyüş olmasın.

Çəkərəm qılıncı, kəsərəm yolu,
Mənəm igidlərdə bir dəli-dolu.
Hələ coşmayıbdı bu qoç Koroğlu,
And verirəm, bu gün döyüş olmasın (3, 36).

Tırınqıda (İrəvan tırınqısı) təkrar olunan misralar (simsarsız, arxasız dolanıram mən), varsağıda (and verirəm, bu gün döyüş olmasın) dediklərimizin doğruluğunu sübut edir. Topladığımız tırınqıları diqqətlə nəzərdən keçirəndən bu şeir növünün üç əsas əlamətini müəyyən etdik. Birinci əlamət. Birinci, ikinci və üçüncü bəndlərin birinci misrasında iki və daha artıq söz təkrar olunur. İkinci əlamət. Qafiyə quruluşu birinci bənddə aaab, ikinci bənddə qqqb, üçüncü bənddə dddb şəklindədir. Üçüncü əlamət. Birinci bəndin dördüncü misrası o biri bəndlərin (İkinci və üçüncü bəndlər) dördüncü misrasında təkrar olunur. Biz bu dediklərimizin dəqiq olduğunu müəyyən etmək üçün ayrı-ayrı ərazilərdən toplanmış bir neçə tırınqıya nəzər yetirək:

Ağbaba tırınqısı

Seşkin oldum qonum-qardaş içinnən,
Yola düşdüm, gəldim oba göşünnən.
Yurd həsrəti od tək keçdi içimnən,
O dağlardan bu dağlara gəlmişəm.

Seşkin oldum vətənimnən-elimnən,
Qonum-qonşu, köyüm[1] çıxdı əlimnən.
Danışanda nalə qopur dilimnən,
O dağlardan bu dağlara gəlmişəm.

Seşkin oldum, yarımadım, gülmədim,
Qəza məni qaraladı, bilmədim.
Üzüm bərkdi, bu qürbətdə ölmədim,
O dağlardan bu dağlara gəlmişəm (1, 265).

İrəvan tırınqısı

Bir quşa dönəydim, uçaydım geri,
Bir də dolanaydım o doğma yeri.
İrəvan deyilən bəridi, bəri,
Tanrı, özün yetir o yurda məni.

Bir quşa dönəydim qonaydım ora,
Bəlkə, bitişərdi sinəmdə yara.
Burda qəriblikdə düşmüşəm dara,
Tanrı, özün yetir o yurda məni.

Bir quşa dönəydim ötəydim orda,
Belə qalmayaydım çətində, darda.

[1] Köy - kənd.

O cənnət məkanı mən tapım nardan?
Tanrı, özün yetir o yurda məni (1, 261).

Qarakilsə tırınqısı
(toy tırınqısı)

Uca dağ başında güdürdüm qoyun,
Bu fələk başıma kətirdi oyun.
Yarımın əğyarla tutdular toyun,
Tanrı, bu yetimə bir nəzər eylə. (4, 8-9).

İndi verilən tırınqıları bizim qeyd etdiyimiz əlamətlərə uyğun olaraq təhlil edək. Birincisi; birinci, ikinci və üçüncü bəndlərin birinci misrasında birinci tırınqıda (Ağbaba tırınqısı) iki (seşkin oldum), ikinci tırınqıda (İrəvan tırınqısı) üç (bir quşa dönəydim), üçüncü tırınqıda (Qarakilsə tırınqısı) üç (uca dağ başında) söz təkrar olunur. İkincisi (içinnən, köçünnən, içimnən) – aaab, birinci tırınqıda (Ağbaba tırınqısı), ikinci tırınqıda (geri, yeri, bəri) – qqqb, üçüncü tırınqıda (qoyun, oyun, toyun) – dddb kimidir. İkinci bənddə (birinci tırınqı nəzərdə tutulur) qafiyə quruluşu (elimdən, əlimdən, dilimdən) – qqqb, ikinci tırınqıda (ora, yara, dara) – qqqb, üçüncüdə (keçi, keçir, bici) – qqqb şəklindədir. Üçüncü bənddə qafiyə quruluşu birinci tırınqıda (gülmədim, bilmədim, ölmədim), ikinci tırınqıda (orda, darda, narda) – dddb, üçüncü tırınqıda (başa, yoldaşa, bağrıdaşa) – dddb kimidir. Üçüncüsü. Birinci bəndin dördüncü misrası birinci tırınqıda (o dağlardan bu dağlara gəlmişəm), ikinci tırınqıda (Tanrı özün yetir o yurda məni), üçüncü tırınqıda (Tanrı, bu yetimə bir nəzər eylə) o biri bəndlərin dördüncü misralarında eynilə təkrar olunur. Deməli, tırınqıların özünəməxsus əlamətləri onun yayıldığı müxtəlif ərazilərdə də eyni olmuş, heç bir təhrifə uğramamış, əksinə, qorunub saxlanmışdır. Bəs tırınqılar nə vaxt meydana gəlmişdir? Tırınqıların nə vaxt

meydana gəldiyi, formalaşdığı haqqında dəqiq olaraq fikir söyləmək çox çətindir. Ancaq bizə elə gəlir ki, tırınqılar orta əsrlər dövründə, bir az da dəqiq desək, XIII-XIV yüzilliklərdə meydana gəlmişdir Çünki bu yüzilliklərdən başlayaraq Azərbaycan ərazisi yadelli işğalçıların müdaxilələrinə məruz qalmış, monqol istilasına və zülmünə, dana sonralar Cəlalilərin əsarətinə boyun əyməli olmuş, adamlar böyük əzab-əziyyət çəkmişlər. Hülakilər dövründə, xüsusilə Çobani Məlik Əşrəfin ağalığı vaxtı Azərbaycandan adamlar zülm və məşəqqətlərdən baş götürüb başqa ərazilərə köçməyə məcbur olmuşdular. Yurd itgisi, didərginlik adamlarda olduqca kövrək duyğular oyatdığından onların arasında qürbət nəğmələri (tırınqılar) meydana gəlib formalaşmışdır. Sonralar Osmanlı-Səfəvi müharibələri, I Şah Abbasın dövründə "böyük köçürmə", rus-türk müharibələri, rus işğalı, erməni vəhşətləri (1905-1907, 1918-1920) yeni-yeni tırınqıların yaranmasına səbəb olmuşdur. Bütün bunlar isə qürbət nəğmələri olan tırınqıların dana çox qəmli aşıq havaları üstə oxunmasına gətirib çıxarmışdır. "Tırınqı" adlı bir saz havası da məlumdur. Bəs tırınqı nə deməkdir? Biz bu sualı dilçi alimlərimizin öndəsinə buraxırıq.

ƏDƏBİYYAT :

1. Azərbaycan Folklor Antologiyası (Ağbaba folkloru). VIII kitab, Bakı, Səda, 2003

2. Vəliyev V. Azərbaycan folkloru. Bakı, Maarif, 1985

3. Azərbaycan dastanları (beş cilddə). IV cild (tərtib edəni: Təhmasib M.H.), Bakı, 1969

4. Murxuz duyğuları (Qarakilsə folklorundan örnəklər). Bakı, Ozan, 2000

QIMQIMILAR

Ağbaba musiqi folkloru zəngin olsa da, əsasən keçən əsrin 90-cı illərindən bu xalq inciləri toplanıb yazıya alınmağa başlanmışdır. Buna görə də nanay, tırınqı, qımqımı və xalq nəğmələrinin çoxu itib-batmış, bu folklor örnəklərinin həm motivləri, həm də variantları unudulmuşdur. Musiqi folkloru haqqında professor İ.Abbaslı maraqlı məlumat verərək yazır: "XVII-XVIII yüzilliklərdə, daha çox XIX əsrə aid elə bir əlyazma yoxdur ki, orada Azərbaycan xalqının qədim el nəğmələrinə təsadüf edilməsin. Təbiəti, təbiətin füsünkar qələmi ilə rəsm olumuş alyanaqlı, incəbel gözəlləri mədh eyləyən, elindən-obasından uzaq düşüb, vətəninin həsrəti ilə alışıb yanan həmvətənlərimizin ürək arzularını ifadə edən bu nəğmələrdə dərin psixoloji hisslər aşılanmaqdadır" (1,17-18).

Ağbaba musiqi folklorunda qımqımılar da xüsusi yer tutur. Sadəcə bu folklor örnəkləri çox az toplanıb yazıya alınmışdır. İndiyə qədər cəmi ona qədər qımqımını toplayıb yazıya almışıq.

Qımqımılar onu deyənlərin, yəni müəlliflərin şəxsi dərd-sərini, sevincini əhatə etdiyindən, eyni zamanda xəlvəti bir guşədə söyləndiyindən bu folklor örnəklərini toplayıb yazıya almaq nisbətən çətindir. Qımqımıları motivlərinə görə təxminən iki yerə bölmək olar: qəm və dəm qımqımıları.

"Qımqımılar xəlvət yerdə pəsdən avazla söylənilir. Əgər onu deyən dərdlidirsə onu dərd üstündə, yox, bunun əksidirsə, qımqımını dəm üstündə deyir" (2). Hər bir qımqımının həcmi onun müəllifindən asılıdır. Qımqımı deyən adam onu beş-on gəlmə də, ondan artıq da söyləyə bilər. Bu onun özündən asılıdır (3). Adətən qımqımılar cəmi bir neçə cümlədən ibarət olub, adsızdır. Bu folklor örnəkləri həcmcə kiçik olsa da burada rastlanan nəzm parçaları, hiss-həyəcan, insani duyğular çox qüvvətlidir. Bir sözlə, hər bir qımqımı onun müəllifinin şəxsi dərdini, ya da sevincini özündə əks etdirir (4). Professor

İ.Abbaslı yazır: "Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı xalqa məxsus müsbət keyfiyyətləri, məziyyətləri özündə toplamışdır" (5, 7).

Qımqımılar Ağbaba qaravəllilərinə də oxşayır. Sadəcə burada satira-yumor hissləri deyil, diqqət mərkəzində dərd-dəm dayanır. Maraqlıdır ki, dərdi əks etdirən qımqımılara daha çox rastlanmaq mümkündür. Diqqətlə fikir versək qımqımılardakı nəzm parçaları ana kitabımız "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarındakı nəzm parçalarına çox oxşayır.

İndi qımqımı barəsində daha aydın təsəvvür yaratmaq üçün bir qımqımıya diqqət yetirək:

"Heş bilmirəm nələr oldu, dərd ürəyimi dələr oldu. Damın altında tək, yanımda da üç uşax, sən taleyin işinə bax! Nə səsin gəldi, nə sədan; ürəyimə düşəydi qadan. Nə səsin gəldi, nə sədan; ürəyimə düşəydi qadan. Bizi gözü yolda, qulağı səsdə qoydun. Çox həsrət çəhdim, göz yaşı töhdüm. Nə özün gəldin, nə sədan gəldi, nə də ürəyim sənsiz dincəldi. Yana-yana, bu dərdi qana-qana yaşadım... Dərdi daşıdım... Əhməd deyəndə ürəyim qofdu, gözüm dörd oldu: yaqın gəlir dedim. Əmə nə gəldin, nə mana əl verdin, nə bu halımı gördün" (6). Gördüyümüz kimi, bu qımqımı cəmi altı-yeddi cümlədən ibarətdir. Burada müəllifin şəxsi dərdi öz əksini tapmışdır. Qımqımı söyləyən əri Əhmədi həsrətlə xatırlayır, özünün "damın altında tək, üç uşaxla qaldığını" qeyd etməklə durumunun olduqca ağır olduğunu nəzərə çatdırır. Qeyd edək ki, burada istifadə etdiyimiz qımqımıların hamısı bir nəfər ağbirçəkdən, yəni 80 yaşlı Xəstə Zərnişandan (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi) yazıya alınmışdır.

İndi həmin qımqımılardakı poetik parçalara baxaq.

"Arada çısır, dirəhlər, asta-asta əsən küləhlər... Durmuşam sinorun yanında, dərd canımda".

"Ağüzüm uzax oluf, görüşməh, hallallaşmax da yasax oluf".

"Sevetin gəlişinə bax, gədə-güdənin gülüşünə bax, qurban

olum, ay Allah".

"Var-dövlət də qolxoza verilif, çünki Şura hökuməti quruluf".

"Dedim uşaxlarım olar – mana qol, qanat olar, ürəyindəki qohum-qardaşın boş yeri dolar".

"Nə oğuldan qardaş oldu, nə qızdan bacı, dərd çəkif ağladım acı-acı".

"Ah, Köhnə İbiş, Köhnə İbiş, çətin oldu iş, yaşayış... Sənnən ayrı dura, dincələ bilmirəm, nə də qucağına gələ bilmirəm".

"Dedim ki, səsim çatmır qardaşdarıma. Xəlilə, Şahbəndərə... Kimə, kimə... Dərd mənu yıxdı demə. Sinorun qırağında otura-otura, o yana göz dikə-dikə, qəm çəkə-çəkə, gözlərimdən yaş tökə-tökə yaşayıram".

"Gəldi yazın nəfəsi, sədəsi, əmə mənim təngiyif nəfəsim. Həsrətnən ayrılıx boğur məni, Qarsın küləyi, kəsilir kələyim".

"Tükəz, ay Tükəz, yoxdu bu dünyada sana əvəz".

"Çox gəzdim, çox dolaşdım, axar sular kimi bulandım. Durulmağa qoymadı zamana, fursatı verdi dərd deyilən yamana. Sinor kəsdi aranı, başıma örtdürdü qaranı".

İndi də "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarındakı poetik parçalara diqqət yetirək.

"Bəri gəlgil başım baxtı,
Evim təxti!" (7,38).

"Ağ-ban evim şundan keçmiş gördünmü, degil bana!
Qara başım qurban olsun, çoban, sana" (7, 45).

"Ağzım içi buz kibi,
Sünüklərin tuz kibi oldu" (7, 80).

"Mərə Əzrayıl, aman!
Tənrinin birliyinə yoqdur güman!

Oğurlayın can aldığın tuymaz idim.
Dügməsi böyük bizim tağlarımız olur
O tağlarumızda bağlarumız olur" (7, 136).

"Onları da yer gizlədi, əcəl aldı,
Fani dünya kimə qaldı" (7,139).

"Qanı dedigim bəg ərənlər?
Dünya mənim deyənlər?" (7, 50).

Gördüyümüz kimi, istər "Kitabi-Dədə Qoqud" dastanlarında, istərsə də qımqımılarda rast gəlinən poetik parçalar adamda maraq doğurur. Zənnimizcə, qımqımılar da digər folklor örnəkləri kimi çoxvariantlı olmuş, yəni hər bir variantın öz motivi olmuş, zaman keçdikcə bu motivlər vaxtında nota alınmadığından unudulmuşdur. Bu musiqi folklorunun ancaq bəzilərinin motivləri dövrümüzə qədər gəlib çıxmışdır. Bu folklor örnəklərinin araşdırılması qədim nəğmə və türkülərimizin qaranlıq məqamlarının açılmasına, bir sözlə, musiqi folklorumuzun da daha dərindən araşdırılmasına imkan yaradır.

Bu araşdırmanın nəticələrini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Qımqımılar həm qəm, həm də dəm üstə oxunur. Bu folklor örnəklərinin qəm qanadı xüsusilə üstünlük təşkil edir.

2. Qımqımılarda nəzm parçaları olduğuna görə o bəhri-təhvil və Ağbaba qaravəllilərinə də oxşayır, sadəcə burada ya qəm, ya da dəm qüvvətli motivdə özünü biruzə berir.

3. Qımqımılar pəsdən və xəlvəti yerlərdə oxunur.

4. Qımqımılardakı poetik parçalarla "Kitabi-Dədə Qurqud" dastanlarındakı nəzm parçaları arasındakı paralellik qımqımıların nisbətən qədimlərdən formalaşdığını söyləməyə əsas verir.

ƏDƏBİYYAT

1. İ.Abbaslı. Ön söz. Folklor çələngi (XVII-XIX əsrlər əlyazmalarından seçmələr). Bakı: Nurlan, 2008

2. Söyləyəni: Yusif baba, 84 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)

3.Söyləyəni: Seyid Həsən baba, 120 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Qaraçanta kəndi)

4. Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)

5. İ.Abbaslı. Folklorşünaslıq axtarışları. II cild. Bakı: Nurlan, 2010

6. Söyləyəni: Xəstə Zərnişan, 80 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi).

7. Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı: Yazıçı, 1988

NANAYLAR VƏ TIRINQILARIN OXŞAR VƏ FƏRQLİ ƏLAMƏTLƏRİ

Nanaylar və tırınqılar Ağbaba musiqi folklorunun özəyini təşkil edir. Maraqlıdır ki, hər iki xalq nəğmələrinin çox sayda nümunələri dövrümüzə qədər qorunub saxlanılmış və yazıya alınmışdır. Öncə hər iki xalq nəğmələrinin bir-birinə oxşarlığı məsələsinə diqqət yetirək. Tədqiqat göstərdi ki, nanaylar və tırınqılar arasında aşağıdakı kimi oxşarlıqlar vardır. Biz bu oxşarlığlı belə sıraladıq.

1. Hər iki xalq nəğməsi avazla oxunur. İstər nanay, istərsə də tırınqı oxuyanlar iki yerə bölünür: gözəl avazı, yaddaşı olanlar, bunlarla bərabər təbi olan şəxslər. Bu bölgüyə uyğun olaraq onları nanay deyən, ya nanay çağıran və tırınqı deyən, ya da tırınqı çağıran; təbli olanları isə nanay və tırınqı ustası adlandırırdılar.

2. Nanaylar və tırınqıların bəzən strukturunda da oxşarlığa rast gəlinir. Məsələn, hər bir bəndin əvvəlində bir neçə söz birləşməsinin olduğu kimi digər bəndlərin birinci misrasında təkrar oluması, eyni zamanda birinci bəndin dördüncü misrasının digər bəndlərdə təkrar olunması əlamətləri daha çox tırınqılar üçün xarakterik əlamətlər sayılır. Söz yox ki, bu əlamət bu musiqi folkloru nümunəsinin musiqiliyini və təbiiliyini təmin etməyə xidmət edir. Bu dediklərimizin səhihliyini və dəqiqliyini göstərmək üçün beş nanay nümunəsinə göz yetirməyimiz kifayətdir. İndi həmin nanaylara nəzər yetirək:

XANIM, ƏYLƏN, ƏYLƏN

Yerə qoynan qantarı,
Xanım, əylən, əylən.
Üzümə gül bir barı,
Canım, əylən, əylən.

Ağbabalı qızının
Xanım, əylən, əylən;
Yoxmu bir etibarı,
Canım, əylən, əylən.

Yerə qoynan inadı,
Xanım, əylən, əylən.
Sənin Gözəldi adın,
Canım, əylən, əylən.

Töküb qaş-qabağını,
Xanım, əylən, əylən.
Məndə tutar qoymadın,
Canım, əylən, əylən.

Yerə qoynan tərsliyi,
Xanım, əylən, əylən.
Yar yara can bəsdiyi,
Canım, əylən, əylən.

Sənin gülər gözlərin
Xanım, əylən, əylən;
Məni hara səsdiyi?
Canım, əylən, əylən (1).

A ŞAQQILLAR KƏMƏRİN

Gəl gedək beləsinə,
A şaqqıllar, a şaqqıllar kəmərin;
Çiyələm dərəsinə,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin?
Çiyələm evdə yoxsa
A şaqqıllar, a şaqqıllar kəmərin;

Od vuraq məhləsinə,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin?

Gəl gedək çıraq ilən,
A şaqqıllar, a şaqqıllar kəmərin;
Ot biçək oraq ilən,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin?
Çiyələm evdə yoxsa
A şaqqıllar, a şaqqıllar kəmərin;
Axtaraq soraq ilən,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin?

Gəl gedək kənar ilən,
A şaqqıllar, a şaqqıldar kəmərin;
Gül, qönçə, dinar ilən,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin?
Çiyələm evdə yoxsa
A şaqqıllar, a şaqqıllar kəmərin;
Axtaraq fanar ilən,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin? (2).

ƏYİL, AY DAĞLAR...

O teydə qoç yatıbdı,
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin.
Qoç buynuzun çatıbdı,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin.
Hayıf qoçun ömrünə;
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin,
Quru yerdə yatıbdı,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin.

O teydə quzu gördüm,
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin;
Tükü qırmızı gördüm,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin.
Nə ata var, nə ana,
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin;
Bir yalqız quzu gördüm,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin.

O teydə murazım var,
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin;
Qəzaya namazım var,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin.
Yar sevdim yarımadım,
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin;
Nə qəribə yarım var,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin (3).

ANA YANIRAM...

Yarım gəlir enişdən,
Ana, yanıram, ana, yanıram;
Kəmər taxıb gümüşdən,
Sevdim, almadım, ona yanıram.

Mən sevidim, yad apardı,
Ana, yanıram, ana, yanıram...
Başın çıxmır bu işdən,
Sevdim, almadım, ona yanıram.

Yarım gəlir çeşmədən,
Ana, yanıram, ana, yanıram;

Mən yanıram təşnədən,
Sevdim, almadım, ona yanıram;

Fələk bir yazı yazdı,
Ana, yanıram, ana, yanıram;
Məlul qaldım heç nədən,
Sevdim, almadım, ona yanıram.

Yarım gəlir çəmənnən,
Ana, yanıram, ana, yanıram;
Saçları yasəmənnən,
Sevdim, almadım, ona yanıram.

Ayrılıq bəxt işidi,
Ana, yanıram, ana, yanıram;
Nə sənnəndi, nə mənnən,
Sevdim, almadım, ona yanıram (1).

GÜLÜ YAR, GÜLÜ, YAR, DƏRMİŞƏM

Dağ başı qar görünər,
Gülü, yar, gülü, yar, sevmişəm;
Bağçada bar görünər,
Səni yar, səni yar sevmişəm.

Dəsmalın yerə sərmə,
Gülü yar, gülü yar, dərmişəm;
Qoynunda nar görünər,
Səni yar, səni yar sevmişəm.

Dağ başı salğar qaya,
Gülü yar, gülü, dərmişəm;

Aşdı töküldü çaya,
Səni yar, səni yar sevmişəm.

Can deyək, can eşidək,
Gülü yar, gülü yar dərmişəm;
Ömür getməsin zaya,
Səni yar, səni yar sevmişəm.

Dağ başı narın qala,
Gülü yar, gülü yar dərmişəm;
Həmişə narın qala,
Səni yar, səni yar sevmişəm.

Qiyamət onda qopar,
Gülü yar, gülü yar dərmişəm;
Yad əldə yarın qala,
Səni yar, səni yar sevmişəm (4).

YEL ƏSƏR, QUM SOVURAR...

Çiynimdə qolça tavar,
Yel əsər, qum sovurar, bir yana daldalan, ay gəlin;
Oldum atıma süvar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin.
Yaylıq al üzün bürü,
Yel əsər, qum sovurar, bir yana daldalan, ay gəlin.
Səni bir görən olar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin.

Çiynimdə qolça tavar,
Yel əsər, qum sovurar, bir yerə daldalan, ay gəlin;
Obaya saldım havar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin.

Qaraxaç qaralıbdı,
Yel əsər, qum sovurar, bir yerə daldalan, ay gəlin;
Səni bir görən olar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin.

Çiynimdə qolça tavar,
Yel əsər, qum sovurar, bir yana daldalan, ay gəlin.
Him üstə çəkdim divar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin.
Pəncərəyə pərdə sal,
Yel əsər, qum sovurar, bir yana daldalan, ay gəlin;
Səni bir görən olar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin (5).

Gördüyümüz kimi, bu nanayların hər bəndinin əvvəlində gələn bir neçə söz və ya söz birləşməsi digər bəndlərdə də təkrar olunur. Ancaq bu nümunələrdən ikincisi (“Ay şaqqıllar kəmərin”) və axırıncısı (“Yel əsər, qum sovurar...”) xüsusilə maraqlıdır. Bu qeyd etdiyimizdən birincisi az rast gəlinən nanay olub burada ehyam, işarə-filan yoxdur, nanay ustası bir başa sevgilisinin adını çəkir. Nanaydan müəllifin sevgilisinin adının Çiyələm (çiyələk mənasındadır) olduğu məlum olur, həm də bu ad üç dəfə, hər bənddə təkrar olunur. Sonuncu nanayın özəlliyi onun birinci bəndindəki misranın olduğu kimi digər bəndlərdə də təkrarlanması ilə bərabər, dördüncü misrasının da eyni qayda ilə təkrarlanmasıdır.

Qeyd edək ki, nanay və tırınqılar arasındakı bu oxşarlıq əlamətlərinə digər türk xalqlarının musiqi folklorunda da, bir az da dəqiq desək, xalq nəğmələrində, türkülərində rast gəlinir. İndi həmin nümunələrdən bir neçəsinə diqqət yetirək.

Hovuz boyunda çelek,
Yara yetişmek gerek.

İki könül bir olsa
Savçı deyen ne gerek.

Hovuz boyunda üzüm,
Yetiver kara gözüm.
Seni gören çağında
Qızaradı gül yüzüm.

Hovuz boyunda çeker,
Yarımın ləbi şeker.
Məni görmek istesen
Dal teyine damda gel (6).

Kalanın dibinde bir kovun yedim,
Etini yedim de palanı koydum.
Şu varan gözele yarımdı dedim,
Elimde yaylığım yelpazelendi.

Kalanın dibinde kovun yemek olmaz,
Her keçen gözele yar demek olmaz.
Göz gözel seyretse yar demek olmaz,
Eimde yaylığım yelpazelendi (7).

Çaya endim taşı yok,
Üzük buldum qaşı yok.
Havada bir kuş gördüm
Benim kibi eşi yok.

Çaya endim çağlaram,
Yar yar deye ağlaram.
Yarım isitma tutmuş
Ben isitma bağlaram.

Çay endim uykusuz
Mehmur gözler duygusuz.
Ellərin yarı gelmiş,
Hanı bizim hayırsız (8).

Bu gün de günlerden cumadır cuma,
Yar hamama gedip hınanı yuma.
Men seni sevmişem kimseye deme,
Zalım celek vurdu, yaram var menim.

Bu gün de günlerden cuma ertesi,
Ayağında tərlik, başında fəsin.
Yarın sol böyrüme tüşdü nefesi,
Zalım celek vurdu, yaram var menim.

Bu gün de günlerden salıdır salı,
Sallan gel sediyim sarılak barı
Yokdu bu dünyada yarın emsalı,
Zalım celek vurdu, yaram var menim (9).

Camışları vurdum kıra, bayıra
Döyüşe döğyüşe endi çayıra
Sesle halil beye gelsin hayıra
Hayıra, hayıra mövlam hayıra
Bizim camışları mövlam hayıra.

Camışları burdum dereğe düze
Döğüşe döğüşe çökdüler dize
Halil bey diyor ki, geldiler göze
Hayıra, hayıra mövlam hayıra
Bizim camışları mövlam hayıra (10).

Bu nümunələrdə nanay və tırınqılar arasındakı oxşarlıq

əlaməti ayrınca görünür. Birincidə eyni ifadə (hovuz dibinde) digər bəndlərin də birinci misrasında, ikincidə isə bu "qalanın dibinde" kimi verilmiş, həmin qanunauyğunluq davam etdirilmişdir. Burada verilən axırıncı nümunə tırınqıdır. Çünki burada tırınqı strukturu vardır. Həm də bu nümunə motivinə görə də böyük önəm daşımaqdadır. Həm də bu xalq nəğmələrinin Qars vilayətində deyil, həm də Sivasın Zara deyilən bölgəsində də yayıldığını təsdiq edir.

Qeyd edək ki, nanaylara oxşar xalq nəğmələri Azərbaycan ərazisində də az deyil. Bunlar əsasən haxışqalar və mahnıbaşı adlanan gülemeylərdən ibarət olub əsasən Naxçıvanda yayılmışdır. Buna baxmayaraq Azərbaycanın Yardımlı bölgəsində xeyir işlərdə oxunan xalq nəğmələri nanaylarla səsləşir. İndi həmin nəğmələrdən bir nümunəyə nəzər salaq:

"Bəri bax", "Muleyli" hər bayatıya deyilirdi beləcə, əvvəlində bayatıya oxunmalıydı beləcə. Məsələn:

Yük üstə güllü xalça,
Kim qaldıra, kim açа.
Qurban olum o yara,
Dindirə, könül açа.

Yük üstə güllü xalça (birinci dəstə)
Qıy vurun, marallar yatağa gəlsin,
Qız sevən oğlan otağa gəlsin.
Kim qaldıra, kim açа,
Qıy vurun, marallar yatağa gəlsin,
Qız sevən oğlan otağa gəlsin.
Qurban olum o yara,
Qıy vurun, marallar yatağa gəlsin,

Qız sevən oğlan otağa gəlsin.
Qurban olum o yara,

Qıy vurun, marallar yatağa gəlsin,
Qız sevən oğlan otağa gəlsin.
Dindirə, könül açа,
Qıy vurun, marallar yatağa gəlsin,
Qız sevən oğlan otağa gəlsin (11, 14-15).

Təbii ki, burada verilən beyt, yəni mahnıbaşı nanaydakı nanayarasına çox oxşayır. Fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, mahnıbaşı hər vəsfi-halda hər misradan sonra təkrar olunur.

3. Nanaylar da, tırınqılar da üç bənddən ibarət olur. Çox nadir hallarda nanayların iki bənddən formalaşmasına rast gəlinir. Zənnimizcə, həmin nanayların üçüncü bəndi unudulduğundan bu nümunə dövrümüzə elə bu şəkildə gəlib çatmışdır.

4. Az təsadüf edilsə də, toy məclislərində zurnaçılar dəstəsi qız evinə gedəndə oğlan evi çalğısız qaldığından tırınqıdemə tırınqı məclisləri qurulurdu. Maraqlıdır ki, burada deyilən tırınqılar daha çox sevgi və məhəbbətlə bağlı olub, yurd nisgili və vətən həsrətini əks etdirmirdi. Elə bu cəhətinə görə bu tırınqılar nanaylarla eyni motivlər daşımaqdaydı. Amma bu, görünür, o qədər də geniş yayılmadığından günlərimizə qədər çox az nümunə gəlib çatmışdır.

5. Bəzən tırınqılar da yeri gələndə qadınlar tərəfindən söylənir. Bu da nanaylarla tırınqıları bir az yaxınlaşdırır. Çünki nanaylar daha çox qız-gəlin məclislərində oxunur. Amma qadınlar tərəfindən deyilən tırınqılar məclisdə deyil, təklikdə qalanda, bir iş görəndə söylənir. Məsələn, qız-gəlin nəsə əlində toxuyanda tırınqı oxuyur. Əlbəttə, burada yenə qəriblik və yurd nisgili motivləri əsas yer tutur. Qeyd edək ki, bu nanay söyləmələr bu cəhətinə görə qımqımılarla yaxınlaşır. Çünki tırınqılar da, bu qeyd etdiyimiz kimi, xəlvətdə bir az da pəsdən oxunur. Amma adətə görə bu vaxt onun yanında bir-iki qadın da ola bilər, ancaq bu hala çox az təsadüf olunur (12).

FƏRQLİ ƏLAMƏTLƏR

1. Nanaylar əsasən yeddi hecalıq vəsfi-hallardan, bayatılardan formalaşır. Burada əsas motiv nanayarası deyilən oynaq sözlərdən yaranmış beytdən, iki misradan yaranır. Bu, bütün bəndlərdə də belə işlənir:

Birinci misradan sonra nanayarasının birinci misrası, ikinci misradan sonra ikinci misrası, eyni zamanda nanayarası uyğun olaraq üçüncü, dördüncü misralarda da birinci, ikinci misralardakı kimi işlənir. Təbii ki, digər, yəni ikinci, üçüncü bəndlərdə də nanayarası birinci bənddə olduğu kimi verilir.

2. Nanayların hər birinin nanayarasına uyğun motivi olur, bu digər nanaylardan seçilir. Yəni tırınqılar daha çox aşıq havaları üstə oxunursa, nanaylar xalq nəğmələri üslubunda avazla oxunur.

3. Hər bir nanay yallı ilə müşayiət olunur. Təbii ki, nanayarasına uyğun olaraq yallı ya sürətli, ya da yavaş ritmə malik olur. Tırınqılar isə yallı ilə müşayiət olunmur.

4. Nanayoxumaya qız-gəlin məclislərində rast gəlinir. Ancaq səsi, təbi olanlar avazla oxuyurlar, qız-gəlin yallı gedir, nanayoxuma davam etdikcə təbli nanay deyənlər (nanay ustaları) vəcdə gəlir, yeni-yeni nanaylar formalaşdırır, yığnaqda xüsusi canlanma yaradırlar. Tırınqı məclisləri əsasən kişilərin məclisi sayılır. Eyni zamanda münsiflər heyəti tərəfindən seçilən şəxslər tırınqı deyə, söyləyə bilərlər. Yəni bu, asan məsələ olmamışdır.

5. Nanaylarda əsasən sevgi, məhəbbət, sevdiyinə qovuşmaq arzusu və s. motivlər əsas yer tutsa da, tırınqılarda qürbət motivi işlənir. Yəni nanaylar el-obanın sinədəftər adamlarının dəmini, tırınqılar isə qəmini, dərd-sərini əks etdirir.

6. Nanaylar sayca tırınqılardan çoxdur. Məsələn, elə kəndlər (Güllübulaq, Təzə İbiş, Çivinli, Güllücə, Hamasa, Düzkənd və b.) yüzlərlə nanay yayılmışdı. Sadəcə bunlar vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından çoxu itib-batmışdır. Nanaylarla müqa-

yisədə tırınqılara az rast gəlinir. İndiyə qədər təxminən, yüzə qədər tırınqı yazıya alınmışdır.

7. Nanaylar tırınqılara nisbətən daha qədim tarixə malikdir. Tırınqılar təxminən orta əsrlərdə formalaşmışdır.

8. Nanaylara deyişmə şəklində də rast gəlmək mümkündür. Düzdür, buna az təsadüf olunur, amma bir neçəsi toplanıb yazıya alınmışdır. Bunlardan biri "Nabat xanım" adlanan nanaydır. Zənn edirik ki, bu nanaydan bir parça örnək versək dediklərimiz daha aydın olar. İndi həmin örnəkdən bir parçaya nəzər salaq:

Oğlan:

İynə, iynənin sapı,
Ay Nabat xanım, sən mənim canım;
Bizim yol, sizin qapı,
Dur gedək, qız, dur gedək, qız, dur gedək.
Yarı yardan edənin
Ay Nabat xanım, sən mənim canım;
Dilənsin qapı-qapı,
Dur gedək, qız, dur gedək, qız, dur gedək.

Qız:

Ələk-ələk asdılar,
Getmərəm, oğlan, getmərəm, oğlan, getmərəm.
Ələyə gül basdılar,
Mən sizin eldə ötmərəm, oğlan, ötmərəm.
Yaxşı qızın kəbinin,
Getmərəm, oğlan, getmərəm, oğlan, getmərəm;
Pis oğlana kəsdilər,
Mən sizin eldə ötmərəm, oğlan, ötmərəm (13).

Maraqlıdır ki, deyişmə şəklində nanaylara oxşar türkmənlərdə, Ərdahan ərazisində də xalq nəğmələrinə rast gəlinir.

Ancaq tırınqılarda deyişmə şəklinə təsadüf olunmur.

ƏDƏBİYYAT

1. Söyləyəni: Sultan Orucoğlu, 70 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Mağaracıq kəndi)
2. Söyləyəni: Fatma nənə, 74 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Mağaracıq kəndi)
3. Söyləyəni: Səhnə nənə, 79 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Mağaracıq kəndi)
4. Söyləyəni: Əsbəndiyar nənə 80 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Mağaracıq kəndi)
5. Ələsgər baba 78 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Mağaracıq kəndi)
6. www.yotutube.com/resuets?searsh_query
7. www.yotutube.com/wazch?v=OCICKOOanEV
8. tr.m.wikepedia.org/wiki//
9. resuts?seach_query=ardahan+halayları (2)
10. S.Xudaşirin. Analı ömrümün səhifələri. Bakı: Elm və təhsil, 2012
11. Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)
12. Söyləyəni: Məryəm nənə, 74 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi)
13. Söyləyəni: Qəmər nənə, 73 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Qaraçanta kəndi).
14. Səadət Hacıyeva, 61 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Hamasa kəndi).

AŞIQLAR VƏ EL ŞAİRLƏRİ

GÜMRÜLÜ AŞIQ TÜCCAR

1760-cı ildə Gümrü şəhərində, Uz məhəlləsində Uz Həsənin ailəsində dünyaya gəlib. Aşıq Tüccar nəinki Gümrüdə, eləcə də Şərqi Anadoluda şöhrət tapmış el sənətkarıdır. Onun ondan çox şəyirdi, dastanları, eyni zamanda yaratdığı saz havaları olsa da bunlar vaxtında, vədəsində toplanıb yazıya alınmadığından bu incilərin çoxu itib-batmışdır. Onun dövrümüzə ancaq iki saz havası ("Tüccar gülü", "Gümrülü Tüccarın nanayı") gəlib çatmışdır. Bu günlərə qədər el-oba arasında Gümrülü Aşıq Tüccarla bağlı çoxlu rəvayətlər hələ də dolaşmaqdadır. Bunların birində deyilir ki, bir dəfə Gümrülü Aşıq Tüccarı paşa yanına çağırıb deyir:

– Eşitmişəm sən ustad aşıqsan. Sən mənə indiyə qədər eşitmədiyim bir dastan danışa bilərsənmi? Əgər bunu eləyə bilsən sənə böyük ənam verəcəyəm.

– Paşam, mənə bir-iki gün vaxt ver, dediyini yerinə yetirəcəyəm.

Paşa razı olur. Deyilən vaxt tamam olan kimi aşıq şəyirdi ilə meydana girir, bir maraqlı dastana başlayır, nə başlayır. Baxır ki, məclisdəkilərin hamısı ağlayır, hətta paşa da adamlara qoşulub. Bunu görəndə Aşıq Tüccar da ağlayanda şəyirdi ona astadan deyir:

– Ustad, sən niyə ağlayırsan, bu danışdığın gerçək hadisə deyil axı.

Ustad başını bulayır:

– Mən ona ağlamıram. Ona ağlayıram ki, bu dastanı necə bitirəcəyəm.

Gümrülü Aşıq Tüccar 1840-cı ildə Gümrüdə vəfat etmişdir.

MÜXƏMMƏS

GÜMRÜNÜN

Karvan gələr, karvan gedər, nə çoxdu alı Gümrünün;
Tükənməz malı-sərvəti, dövləti-malı Gümrünün;
Görənləri heyran edir cahı-calalı Gümrünün.
Tacirinin, tüccarının, xocasının hesabı düz,
Alış-verişi yerində, yaxşıdı halı Gümrünün.

Ərdahana, Qağızmana, Qarsa, Boluya yol işlər,
Bura elə ucuzluqdur, qızıldı qara quruşlar;
Dörd tərəfi bağ-bağatdı, dağlarında ötür quşlar;
Ağaları səxalıdır, kasıb-kusubu bağışlar;
Dədələri ad alıbdı həm əhli-halı Gümrünün.

Aşıq Tüccar, sözünü de, ürəyində qoy qalmasın;
Elə bir gün olarmı ki, bir məhlədə toy olmasın;
Məclis məclis sayılarmı, orda haqqı-say olmasın;
Yığnaqda, xeyir işlərdə, gərək ağlı zay olmasın;
Nizamı yeri-yerində, yox qeyli-qalı Gümrünün.

SOFU DƏDƏ

XVIII yüzilliyin əvvəllərində Ağbabanın Bağçalı kəndində doğulmuş, bu yüzilliyin 80-ci illərində vəfat etmişdir. El şairi kimi təkcə Ağbabada yox, Çıldırda, Qarsda, Gümrüdə ağır yığnaqlar keçirmişdir. Deyilənə görə onun Kərəm adlı bir saz tutanı varmış, o, saz çalar, Sofu Dədə də avazla oxuyarmış. Onun beş dastanı olsa da unudulmuş, dövrümüzə qədər gəlib çatmamışdır. Sofu Dədə "Qul diləkçəsi", "Sirri-sübhan", "Nihanı", "Dəli hicranı" kimi saz havalarını daha çox oxuyar, Gümrü və Külverən dərvişləri ilə də məclislər qurarmış. Bu el şairinin yaradıcılığından çox az nümunə qalmışdır.

BAĞLAMA[1]

Bu dünyada insan ilə dolanar,
Biri ağdı, biri qara, biri nə.
Qanan kəslər qəm oduna qalanar,
Üç aləmdən vaqif olmaz birinə.

Ağı gəzən dağı görər – faydadı,
Qara gəzən dədə olar – qaydadı.
Üçü görən köməkdədi, haydadı,
Qara quldu, dua edər pirinə.

Haqqı bilən Sofu Dədə kimisi,
Ümmanlarda qərq olarmı gəmisi.
Var-dövləti torba-çubuq cəmisi,
Bir ürfandı, sözdə gedər dərinə.

[1] Söyləyəni: İmanı baba, 90 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

QOCA ALI

XVIII yüzilliyin 60-cı illərində Ağbabanın Qoncalı kəndində dünyaya gəlib. Yaşlıların dediklərinə görə bu el şairi həmişə Gümrüdə məclislər keçirər, ordakı Urmi dərvişləri ilə münasibət saxlayarmış. Adətən, Qoca Alı məclisləri qoltuq sazı ilə yola verirmiş. O, əllidən çox dastanı sinədən bilən, böyük hikmət və kəramət sahibi kimi tanınıbmış. Qoca Alı həm də zurna və balaban ustası kimi də bəlli imiş. Onun məclislərinin sonunda, yəni gecənin bir vaxtında xüsusi bir zövqlə balabanını dilləndirməsi bir ayrı aləmmiş. Bu el şairinin ifa etdiyi "Qələndəri", "Beymurazı", "Dərvişi", "Qəm dəftəri", "Gümrü gülü" və digər havaların dövrümüzə ancaq adları gəlib çatmışdır.

Qoca Alının yaradıcılığı zəngin olsa da onun ədəbi irsi itib-batmış, ancaq bir neçə şeiri mühafizə olunmuşdur. Elə bu nümunələr də onun qüdrətli el şairi olduğunu təsdiq edir. O deyir:

Uca məqam, təmiz adı saxla başda-tacındı.
Dürlü sözün boğçasını bu meydanda aç indi.
Mərifəti düzgün anla, sirr sözümü seç indi;
Bir Haqqtala, bir düz yol var, bir həqiqət, bir bəyan.

Qoca Alı XIX yüzilliyin 30-cu illərində Qoncalıda vəfat etmişdir.

DƏDƏ DƏRBƏDƏRİ

XVIII yüzilliyin 60-ci illərində Ağbabanın Bağçalı kəndində dünyaya gəlib. Gümrülü Aşıq Tüccarın müasiridir. Dədə Dərbədəri ucaboy, sarəbəniz bir adam olub, uca səsli bir el sənətkarı olub. Onun ona qədər saz havası yaratdığı məlum olsa da, bu havalardan ancaq biri ("Dərbədəri") bizə gəlib çatmışdır. Bu aşıq havasına Qars aşıqları "Dərbədər" deyirlər. Yaşlıların dediklərinə görə, Dədə Dərbədəri coşanda dolana-dolana oxuyar, saatlarla çalıb-oxuyar, ekstaz vəziyyətinə gələrmiş. Onun kimi döşəmə söyləyən, qaravəlli deyən ustad aşıq olmayıb. Adətən, bu el sənətkarı ildə üç dəfə (yaz gələndə, el arandan dağa köç edəndə, bir də el köçü arana geri qayıdanda) Dədəpiri ziyarət edərmiş. Deyilənə görə ona bu pirdə buta verilibmiş. Dədə Dərbədərinin bir neçə dastanı da məlumdur. Bunlardan ikisini Ağbaba aşıqları işlədirdilər. Bunlar "Aybəniz-Gündoğan" və "Qaracaoğlan"dı. Bu qeyd etdiyimiz ikinci dastan Çıldırlı Qaracaoğlan adlı aşıqla bağlı yaranmışdır.

Dədə Dərbədəri XIX yüzilliyin 40-cı illərində vəfat etmişdir.

DƏLİ DƏRVİŞ

XVIII yüzilliyin 70-ci illərində Gümrüdə dünyaya gəlib. XIX yüzilliyin 30-cu illərində Gümrüdə vəfat edib. Deyilənə görə, Arpaçayı kənarında ona vergi verilib. Haqqında olduqca az məlumat var. Bəlli olanı budur ki, Dəli Dərviş hələ lap gənc yaşlarında Haqq aşığı kimi tanınıb, ustad aşıq kimi şöhrət sahibi olub. "Dərvişi", "Qələndəri", "Mətahı", "Şahi-Mərdan", "Dərdi min" və başqa aşıq havaları olub. Dəli Dərviş həm də balaban, dərviş tütəyi (ney) çalır, dərviş məclisləri də keçirərmiş. Onun balabanla, neylə dolana-dolana oxuması xüsusilə yadda qalarmış. Sonralar bu el sənətkarının qəbri ziyarətgah olmuş, müqəddəs sayılmışdır. El sənətkarlarından Aşıq Qənbər Dəli Dərvişin qəbrini dəfələrlə ziyarət etmişdir.

AŞIQ QƏRİB HƏSƏN

XVIII yüzilliyin sonlarında Hamasada Mazan adlı yoxsul bir kişinin ailəsində dünyaya gəlib. Uca boylu, olduqca yaraşıqlı bu gənc nökər olduğu ağanın Güləsər adlı qızına vurulmuşdur. Bu sevgi onu dəli-divanə etsə də ağa buna razı olmamışdır. İlk eşqi daşa dəyən Həsən saza-sözə könül vermiş, Bağçalı kəndində Dəli Qacara şəyirdlik etmişdir. Dəli Qacar ustad aşıq olsa da onun barəsində çox az məlumat qalıb.

Aşıq Qərib Həsən də ustad aşıq olub, onun ondan artıq şəyirdi varmış. Aşıq Alışan, Aşıq Əli, Aşıq Qəhrəman kimi el sənətkarları onun şəyirdləri olublar. Aşıq Qərib Həsən də Dədə Dərbədəri kimi döşəmə ustası olub. Bu el sənətkarı baş verən siyasi hadisələrə də biganə qalmayıb. Onun erməni vəhşətləri ilə bağlı xeyli aşıq rəvayətləri, şeirləri məlumdur.

Aşıq Qərib Həsən uzun bir ömür yaşamış, 120 yaşında Hamasada vəfat etmişdir.

QOŞMALAR

DEYİRƏM

Dərdli gəldim görən niyə dünyaya,
Sağalmağa yox dərmanım, deyirəm.
Suyu gəlmir, üyütməyə dəni yox,
İşləmir ki, dəyirmanım, deyirəm.

İpək saçın nə daranıb sağ yana,
Sallanıb gəlirsən məclisə, xona.
Gözəllikdə tək düşübsən cahana,
Sənsən mənim xanimanım, deyirəm.

Fələk saldı aralığa bu qalı,
Sənsiz qaldım belə yaslı-yaralı.
Bulammıram sənin kimi maralı,
Qərib Həsən, çıxıb canım, deyirəm.

BAX

Görməyəydi, kor olaydı gözlərim,
Yolda-izdə meyidə bax, leşə bax.
Arvad-uşaq qan gölündə boğulub,
Kəsik başa, kəsik ələ, döşə bax.

Viran olub İrəvanın köyləri,
Öldürülüb ağaları, bəyləri.
Yetimlərin ərşə çıxır vayları,
Ürəklərə pərçimlənmiş şişə bax.

Kafir olan burun kəsib, göz gəlib,
Haqq üzülüb, niyə belə incəlib.
İt erməni qan sümürüb, dincəlib,
Urus ilə birləşibdi – işə bax.

Harda qalıb türkün əri, igidi,
Yandırıblar qocaları, seyidi.
Aman Allah, itlər yeyir meyidi!
Basdırmağa yoxdu xəlvət guşə, bax.

Evlər uçub, oba tüstü, dumandı,
Yanan insan, demə otdu-samandı.
Müsəlmanın halı necə yamandı,
Ayıqlığı edəcəkmi peşə, bax.

Dığa-mığa qarğa-quzğun olubdu,
İt xılı tək obalara dolubdu.

Müsibətdən dağın gülü solubdu,
Kəllələrdən yaranıbdı meşə bax.

Qərib Həsən bu vəhşətdən ah çəkər,
Fəryad edər, gözlərindən yaş tökər.
Qan içində yatır burda bəy-nökər.
Oyuq gözə, o qıcanmış dişə bax.

OLAR

Atanın qəbrini müqəddəs bilən,
Xatadan-bəladan çox uzaq olar.
Axrəti unudan, haqqı unudan,
Dönər canavara, yalquzaq olar.

Dədələr önündə baş endirən kəs,
Ərliyə, qeyrətə eyləyər həvəs.
Ruhsuz insanlara dünya bir qəfəs,
Yolunda min fitnə, yüz duzaq olar.

Aşıq Qərib Hasan haqqı unutma,
Könlündən insafı bir yana atma.
Bu dünya malını dördəlli tutma,
Qəlbində buz bağlar, həm sazaq olar.

DİVANİ

QƏRİBLİK

Sönməz oddu, sönməz alov gəlsə başa qəriblik;
Ümidini vətənsizin vurar daşa qəriblik;
Ağıllı ol, istər dəli çəkər dara, çətinə;
Qəddin əyib belin bükər, baxmaz yaşa qəriblik.

Salar yolların ağzına, qapı-qapı gəzdirər;
Qulağını dəng eyləyər, yaşamaqdan bezdirər;
Başını çəkər aşağı, ürəyə dərd düzdürər;
Qatar ağı, həm zəhrimar xörək-aşa qəriblik.

Qərib Həsən, üzün gülməz doğma köyün olsa da;
Sən nər kişi sayılmazsan əsli-soyun olmasa.
Yaşamaq çox gözəl olar fitnə-oyun olmasa;
Vətəndə olanda nə var gəlməz huşa qəriblik[1].

BAĞLAMA

DEYƏRLƏR

O nədi ki, işıqdandı binası,
Müqəddəsdi, ona "ata" deyərlər.
Mərtəbəsi qızıldandı elə bil,
Qoldan tutar, yetər dada deyərlər.

Bilən bilir, üç aləmin biridi,
Ağ dədənin məkanıdı, yeridi.
Üzündəki işıq haqqın nurudu,
İsti verər ocaq-oda deyərlər.

Qərib Hasan haqqın qara quludu,
Bu dediyim dədələrin yoludu.
Nur məkandı qoynu nurla doludu,
Ondan dönən tapar xata deyərlər.

[1] Söyləyəni: Seyid Həsən baba, 120 yaşında (Amasiya rayonu, Qaraçanta kəndi)

DƏLİ BAYRAM

Xəstə Həsənin qardaşı oğludur. Haqqında çox az məlumat var. Bu el sənətkarının nə vaxt doğulduğu, ölümü məlum deyil. Amma onun dəli-dolu olması, sinədən söz deməsi, mərdliyi, cəsarəti haqqında ayrı-ayrı aşıq rəvayətlərində, yaşlıların xatiratında az rastlanmır. Əlimzə gəlib çatan şeirləri onun ustad bir el şairi olduğunu təsdiq etməkdədir.

GƏRAYLI

OLMASA

Yandırarmı eşq ataşı
Sinən altda köz olmasa.
İnsan kədər bilməz nədi,
Bir-birinə xor olmasa.

Gözəlliyi sevər adam,
Yolu salar dağa müdam.
Nə şenlənər ev, binə, dam,
Fitnə-fəsad, tor olmasa.

Bayram gəzər hey dəm ilə,
Can sirdaşdı həmdəm ilə.
Yoldaş olmaz dərd-qəm ilə
Bəxtin gözü kor olmasa.

QOŞMA

EYLƏR

Bir dədə aşıqla qarşılaşmışam,
İstəsə bağışlar, istər qul eylər.
İstəsə qaldırıb atar göylərə,
İstəsə gözümün yaşın bol eylər.

Bir qəvi aslandı, mən də bəbirəm,
Nə olsun bu qədər dəliyəm, kürəm.
Könlü gül bağçası – gülüstan irəm,
Qanmazı ağladar, əhli-hal eylər.

Könlümü oxşadı üzünün nuru,
Təbi qaynar kimi, sözü dupduru.
Tanrı, beləsini bəladan qoru,
Cahilin qəlbində sözü xal eylər.

Tanıyır-tanımır Dəli Bayramı,
Amma bunu bilir, tanıyır hamı.
Mərhəməti çoxdu, olsa məramı,
Dananı yekəldər, iri kal eylər[1].

[1] Söyləyəni: Həsən baba, 100 yaşında (Amasiya rayonu, Güllücə kəndi)

CANBAZ MƏDƏD

Əslən Gümrü şəhərindəndi. Həyatı haqqında məlumat azdır. Bəlli olanı odur ki, Canbaz Mədəd kəndirbaz, həm də el sənətkarı olub. Onun balaban və qara zurna ilə məclislər aparması da məlumdur. Canbaz Mədəd Gümrülü Aşıq Haqverdi və Aşıq Ələsgərlə məclislər keçirər, deyişərmiş. Canbaz Mədəd də 1915-1920-ci illərdə baş verən erməni vəhşətindən dolayı Türkiyəyə, Qarsa pənah aparmışdır.

QARA MURAD

Axılkələyin Xocabəy kəndində dünyaya gəlib. Qara Murad Diriaynalı Qara Murad, Usta Qara Murad kimi el-oba arasında hörmət sahibi olub. Bu el sənətkarı həm adl-sanlı pəhləvan, həm bənna, həm də aşıq olub. O neçə-neçə pəhləvanların, el sənətkarlarının ustadı olsa da haqqında çox az məlumat qalıb. Qara Murad dərvişlərlə də tez-tez məclislər qurar, meydanda dönə-dönə oxuyar, adamları qeyri-adi səsi ilə valeh edərmiş. Onun "Dərviş havaları" deyilən bir neçə saz havası olsa da, dövrümüzə gəlib çatmamışdır. Qara Muradın XIX yüzilliyin əvvəlləri – həmin yüzilliyin 80-ci illərində yaşadığı təxmin edilir.

DƏLİ QACAR

Dəli Qacar XIX yüzilliyin əvvəllərində Ağbaba mahalının Bağçalı kəndində doğulub. Ustadı axırkələkli Qara Muraddır. Dəli Qacar azman bir adamdı. Qarabəniz, itibaxışlı, gur səsli bir kişi imiş. O həm pəhləvan, həm bənna, həm də el sənətkarı kimi tanınıbmış. Dəli Qacar toylarda hər qolunda bir dəyirman daşı oynamağı çox sevərmiş. Olduqca tanınmış bənna olduğundan ona usta da deyirmişlər. Onun Seldağlanda tikdiyi binalar əsl sənət əsərləri, memarlıq baxımından Şərq üslubunu əks etdirməkdə idi. Usta qranit daşları yonmuş, Şərq ornamentlərini, şəbəkə detallarını ustalıqla işləsə də, binaları sonralar söküb daşlarını müxtəlif yerlərə apardıqlarından bu nadir əsərlər haqqında ancaq deyilənlər və xatırlananlar qalmışdır.

ÇOBAN ƏLİQULU

XIX yüzilliyin 30-cu illərində Axılkələkdə Usta Mahmudun ailəsində anadan olub. Sonralar Usta Mahmud Gümrüyə köçüb, orada yaşamışdır. Çoban Əliqulu da uşaqlıq illərini Gümrüdə keçirmişdir. Hələ uşaq vaxtlarından saza-sözə vurulmuşdur. Çoban Əliqulunun Aşıq Alışanla, Aşıq Haqverdi ilə, Dəli Ələsgərlə, Tümənoğlu ilə və digər el sənətkarları ilə deyişmiş, Gümrüdə, Ağbabada məclislər keçirmişdir. Ədəbi irsi zəngin olsa da yaradıcılığından az məlumat qalmışdır. XIX yüzilliyin sonlarında Gümrüdə vəfat etmişdir.

QOŞMA

QALIBDI

Aşıq qardaş, neçə-neçə ozanlar,
Eşq əlindən deyə-deyə qalıbdı.
Dürlü-dürlü sözlər çıxıb ortaya,
Çoxu qəmi yeyə-yeyə qalıbdı.

Gəl darıxma, ər başına iş gələr,
Can evinə yayda bəzən qış gələr.
Qəlbi təmiz dərd-bəlaya tuş gələr,
Dərdli gözün döyə-döyə qalıbdı.

Çoban Əli dünya görüb gəzibdi,
Fürsət olub çox müşküllər çözübdü.
Min sitəmə, min əzaba dözübdü,
Bu fələyi söyə-söyə qalıbdı[1].

[1] Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

AŞIQ NƏBİ

Bu el sənətkarı Gölədə dünyaya gəlib. Haqqında çox az məlumat var. Məlum olanı budur ki, vergili aşıqdır. Dövrünün tanınmış aşıqları ilə deyişmiş, el-oba arasında ad-san qazanan el sənətkarlarındandır. Yaradıcılığından az nümunə qalıb.

GƏRAYLI

Bu dünyanın qaydasıdı,
Çirkin gərək gözəl ala.
Neyləyəsən, ay mərd olan,
İstər dərdi dərdə cala.

Cəzibədi pulu üzü,
Kor eləyib görən gözü.
Ər öldürür, sözün düzü,
Ataş vurur əhli-hala.

Aşıq Nəbi, döz bu dərdə,
Təsir etməz söz bu dərdə.
Düşən mindi, yüz bu dərdə?!
Söylə sazı çala-çala.

QOŞMA

GÜLƏVATIN

Bu nədi, gözlərim niyə kor olmur,
Yanındakı kimdi? Quğ, Güləvatın?!
Dünyanın işləri baş-ayaq olub,
Gülə sahib çıxıb zığ, Güləvatın?!

Ala gözlərində dərdi görürəm,
Sitəmlər içində mərdi görürəm.
Vallah, ölə-ölə ömür sürürəm,
Göz yaşın gözümə sıx, Güləvatın.

Nəbiyəm qədərim gətirib belə,
Bəxtim qara gəlib, düşmüşəm dilə.
Nə vaxtdı həsrətəm sən şirin dilə,
Hərdən bir qarşıma çıx, Güləvatın[1].

[1] Söyləyəni: Aşıq Paşa Göydağlı, 57 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

GÜMRÜLÜ MƏSİM

Gümrülü Məsim 1890-cı ildə Gümrü şəhərində Dərviş Mədədin ailəsində doğulub. Məsim hələ uşaq vaxtlarından Gümrünün dərviş olacaqlarında, dərviş məclislərində olub. Bacarıqlı el şairi kimi, kəramət sahibi şəxsiyyət kimi hörmət sahibi olub. Maraqlı döşəmələri, dərviş havaları ("Sirri-xuda", "Dərdi aləm", "Ərzi-hal" və s.), eyni zamanda şeirləri olsa da onun yaradıcılığının ancaq az bir hissəsi gəlib əlimizə çatmışdır.

Gümrülü Məsim 1926-da Gümrüdə vəfat etmişdir.

YOXLUĞUN DÖŞƏMƏSİ

Atım yoxdu, eşşəyim yoxdu, üstümə tökməyə ətrim yoxdu, adamlar arasında xətrim yoxdu, yeməyə də fətirim yoxdu... Bu yoxluxda yox çoxdu, azı toxdu. Aclıx adamın içini oyur, quru söz deməhnən qarınmı doyar?! Nə jımıx tapılır, nə kərdiyar. Kasıba, yetimə kimi olar yar?! Ay Pərvərdigar! Dərdimizi kimə deyəh, nəyimiz var ki nə yeyəh? Gəldih bu yerrərə "urra" deyif, o ötən günnərə hayıf... Gözümüz kor-olmuşux mayıf. Sən bizi adam sayıf qismətimizi ver... deyəh, sənə alqış eliyəh... Dərd də artdı bu Sovet gələli... Harya getsin bu dalı şələli?! Dərdimiz çox, dərmanımız yox, əynimiz çılpax, qarnımız ac, qalmışıx acyalavac, ey böyük Allah. Bu nalə, bu ah sənə çatdımı? Sənə çatdımı səsim?! Mənəm, Gümrülü Məsim.

ƏRZİ-HAL

İşdə əli olmuyan, əvdə dili olmuyan, ortalıxda qalan, eşşəh... dalında palan, danışığı yalan-palan... Gəlif oldu adam. Ürəyinə düşsün qadam. Belə də iş olar, öz özümə, əlimi vuruf dizimə. Nə yavan, nə yağlı, nə pişmiş olar?! Ay ac, ay gic, ha elə havar, dadına çatacaq kim var? Allahdan quvatın, halın yox, malın-

pulun yox... Maladesnən iş aşarmı? Yetimə, kasıba aş varmı?! Biz yazıxlara yer darmı? Kimə deyəh dərdimizi, qəm yeyəh? Nə qədər, ömür də gedir hədər... Patraxın əlində matrax-atın üsdündə, sanki pətişah. Bax, bax! Sənə qurban, ay Allah, bir biz tərəfə də bir bax! Hardan harya gəldi əyri, topal, axmax... Aslanmı oldu çaqqal? Dərd şələsi əydi bizi, şər əydi düzü. Allah, bizi zəlil eləmə, canımızı al. Ya da bizə göstər bir yol. Bu dedihlərim də bir ərzi-hal[1].

[1] Hər iki döşəmənin çox hissəsi unudulub.

SOFU MUSA

Sofu Musa XIX yüzilliyin 60-cı illərində Gümrüdə Qələndər Hüseynin ailəsində dünyaya gəlib. Deyilənlərə görə Musa on üç yaşında yoxa çıxmış, bir neçə ildən sonra gəlib çıxmışdır. O, Gümrü ətrafındakı Beşmüqəddəslərin olacaqlarında, dərvişlərin arasında olmuş, hikmət sahibi, mötəbər şəxs kimi tanınmışdır. Sofu Musa ustad aşıqlar sayağı oxuyan, bədahətən söz deyən, eyni zamanda döşəmə ustası kimi hörmət sahibi olub. Onun dərviş düzgüləri xüsusilə maraqlı imiş. Sofu Musa nəfəsli alətlərdə çalıb oxumağı çox sevərmiş. Məclislərdə ney, balaban çalar, dönə-dönə oxumağı ilə adamları heyran edərmiş. Sofu Musa Aşıq Əhməd, Aşıq Ələsgər, Dəli Məmməd, Qara Murad, Şair Nağı, Aşıq Alışan və başqa el sənətkarları ilə deyişmişdir.

Sofu Musanın da yaradıcılığı vaxtında öyrənilmədiyinə görə ondan nümunə qalmamışdır.

MOLLA YAQUB

XIX yüzilliyin 90-cı illərində Ağbaba mahalının Göllü kəndində doğulub. Yaşlıların dediklərinə görə ona on yeddi yaşında vergi verilib. O əhvalatdan sonra Yaqub el şairi kimi tanınıb, maraqlıdır, o həm də mollalıq da edib. Çünki böyük kəramət sahibi imiş. Yaqub olduqca xeyirxah, alicənab, xoş-xasiyyət olub adamlara düzgün yol göstərən birisi olub. Molla Yaqub Borçalıda çoxlu məclislər keçirib. O bütün Ağbaba saz havalarına və regional dastanlara bələdmiş. Molla Yaqub məclislərə gedəndə saz götürməsə də, yaxşı ifaçılığı, gözəl avazı varmış. Molla Yaqub Aşıq Sirac, Aşıq Qənbər, Aşıq Nəsib, Aşıq Heydər, Aşıq Məhəmməd kimi el sənətkarları ilə deyişsə də onun ədəbi irsi vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından itib-batmış, çox az bir hissəsi dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır.

Molla Yaqub XX yüzilliyin 60-cı illərində vəfat etmişdir.

MOLLA YAQUBLA AŞIQ QƏNBƏRİN DEYİŞMƏSİ

1.

Aldı Aşıq Qənbər:

Sən mollasan, mən aşğam, mənim sənnən işim yox;
Uzaq dolan, insaf elə, sənlə şərik aşım yox;
Mənimki halaldı, qardaş, xeyirim, daşbaşım yox;
Məni qatma başqasına, tamah adlı dişim yox.

Aldı Molla Yaqub:

Yön bəri sal, küsmə məndən, Mənim sənnən işim çox;
İnsaflıyam, uzaq olmam, həm ağırdı daşım çox,
Halallığı çox sevirəm, haramdan da uzağam;
El içində gəzən mənəm, sənin tək qardaşım çox.

Aldı Aşıq Qənbər:
Nəyə lazım qəlb sındırmaq, ya yersiz hədyan demək;
Mərd kişilər necoldu ki, boş qalıb meydan demək?
Ortalıqda at oynadır şər ilə şeytan demək;
Sən hardan gəldin buraya, daşa dəyən başım yox.

Aldı Molla Yaqub:
Yaxşı düşün, yaxşı danış, hədyan sözü söyləmə;
Sən aşıqsan kəlam söylə, səfehləmə, səyləmə.
Çərxi-fələk dönməyində, sən atını əyləmə;
Bəri başdan xoş söz söylə, tulamazdı daşım çox.

Aldı Aşıq Qənbər:
Nə sözün var açıq söylə, mən də bilim dərdini;
Kişi olan əlbət bilir doğru sözün qədrini,
Çox sevirəm insanların comərdini, mərdini.
Aşıq Qənbər qorxaq deyil, desin ağlın-huşun yox.

Aldı Molla Yaqub:
Molla Yaqub Haqq yolundan kənar yolu tanımır;
Yan-yan baxmır, düşmən deyil, səni söymür, yanımır.
Deyirəm ki, bir ocaqda dərd-sərimiz yana bir;
Mən istərəm qabaqlaşaq deyişməyə xoşum çox...

2.

Aldı Aşıq Qənbər:
Cadudan, pitikdən uzaq qaçıram,
Sən məni xataya salma, a molla.
Səninki yas yeri, ehsan yeməkdi,
Nə olar, qeydimə qalma, a molla.

Aldı Molla Yaqub:
Dayan, ayaq saxla, sənə sözüm var,
Bulud tək tutulub dolma, ay aşıq.

Yeməyə-içməyə müştaq deyilsən,
Nə olar, yeyərsən dolma, ay aşıq.

Aldı Aşıq Qənbər:
Mollalar saz-sözə köntöy baxarlar,
Aşığa yüz cürə qara yaxarlar.
Dəryaya girsələr quru çıxarlar,
Sən də dərinlərə dalma, a molla.

Aldı Molla Yaqub:
Cadukun deyiləm, bunu yaxşı bil,
Məni tanımırsan, ay dili-qafil.
Mənnən ixtilat et, könül pasın sil,
Gül kimi açılıb solma, ay aşıq.

Aldı Aşıq Qənbər:
Qənbərəm, qəlbimdə Haqqa məhəbbət,
Yəqin sən də buna verərsən qiymət.
Baxıram sən mənə edirsən hörmət,
Mənim qüsuruma qalma, a molla.

Aldı Molla Yaqub:
Yaqubam, dilimdə Haqqın duası,
Əynimdəki libas molla libası.
Haqq sözü deyənə olmaram asi,
Hirslənib bığını yolma, ay aşıq.

3.

Aldı Aşıq Qənbər:
Eşq ataşı düşüb cana, bağrım yanır, a molla.
Dərd qanansan-dərdimi qan, belim sınır, a molla.
İki yerə bölünüb yurd, ara sınır, a molla;
Qanmaz olan çətin qanar, qanan qanır, a molla.

Aldı Molla Yaqub:

O ataş ki sönən deyil, qanan qanır, ay aşıq.
Pünhan siri həm saxlayır, mərd dayanır, ay aşıq.
Haqq nurundan qüvvət alıb elə yanır, ay aşıq;
İnamsız, imansız olan tezcə sınır, ay aşıq.

Aldı Aşıq Qənbər:

Öz adıma, ünvanıma yey ola bilmirəm mən;
Dərd görmüşəm dünya qədər, Danışıb gülə bilmirəm;
Bu könlümün aynasını Əməlli silə bilmirəm;
İmkan yoxdu, fürsət düşmür, Çox adam danır, a molla.

Aldı Molla Yaqub:

Dediyini yaxşı qandım, ustadına min əhsən;
Həm soyuna, həm kökünə, həm adına min əhsən;
Haqdan yanan çırağına, həm oduna min əhsən;
Doğru insan həqiqəti hər vaxt anır, ay aşıq.

Aldı Aşıq Qənbər:

Aşıq Qənbər sevdi səni, sənə könül bağladı;
Saf qəlbinlə cuşə gəldi, çaylar kimi çağladı;
Qara ilə işi yoxdu, onun işi ağladı;
Yaradana gümanı var, pənah sanır, a molla.

Aldı Molla Yaqub:

Molla Yaqub dərd qanandı, sənə qanı qaynadı;
Saf insanın qəlbi geniş, ürəyi də aynadı;
Təbim gəldi-üzüm güldü, damarda qan oynadı;
Dərviş olan hey dolanır yola qonur, ay aşıq[1].

[1] Söyləyəni: Aşıq Qənbər, 90 yaşında (Amasiya rayonu, İlanlı kəndi)

QARSLI ƏRGİN

Qarslı Ərgin haqqında da az məlumat var. Bəlli olan budur ki, bu şəxs həm tanınmış pəhləvan, həm də şair olub. Mərdliyi, igidliyi ilə tanınıb, haqqında Aşıq Alışanın, Aşıq Haqverdinin dastan bağlaması kimi rəvayətlər el-oba arasında yayılmışdı. Yaşlıların dediklərinə görə Çıldır qaçaqları arasında hörmət sahibi olub, həmişə Canbaz yaylağına çıxmağı çox xoşlayarmış, Haley bəylə, Qaçaq İsmayılla, Qanlı Mahmudla dostluq etmişdir. Qarslı Ərgin həm də saz çalar, məclis apararmış. Bu el sənətkarının da ədəbi irsində çox az məlumat qalmışdır.

GƏRAYLI

GƏLİB

Gəlgəldəki gələn bəylər
Xoş gəlibdi, səfa gəlib.
Yada salıbdı bizləri,
Çəkib yolda cəfa gəlib.

Payızın düşüb soyuğu,
İnsanın azdı sayığı.
Bəzinin əsir bıyığı,
Qızıb bir az qafa, gəlib.

Tən olmayan sizdə də var,
Yemək-içməkdə canavar.
Qonağa qurbandı davar,
Gələn edib vəfa gəlib.

Bir dərd ilə yaşar hərə,
Gədə-güdə neylər ərə.
Bu Ərgin də bu yerlərə
Olmayıb biməfa gəlib[1].

[1] Söyləyəni: Aşıq Paşa Göydağlı, 57 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

AŞIQ HEYDƏR

1867-ci ildə Ağbaba mahalının Düzkənd kəndində dünyaya gəlib. Heydər üç yaşında ikən atası Kərim vəfat edib. Atadan yetim qalan Heydərlə bir yaşlı bacısı Gülsənəmi Kərimin böyük qardaşı Məşədi Rəcəb öz himayəsinə götürür, bu kiçik yaşlı uşaqlara Mədinə (Məşədi Rəcəbin arvadı) öz uşaqları kimi baxır.

Heydər bir gün əkin vaxtı əkinçilərlə bir kölgəlikdə dincələndə yuxuda ona buta verildiyindən bundan sonra sinədən deməyə başlamış, el arasında Aşıq Heydər kimi tanınmışdır. O, butasının dalınca getmək istəsə də anası Zeynəb ona halallıq verməliyindən İstanbulun yaxınlığındakı Dəyirman kəndinə gedə bilməmişdi. Onun butası bu kənddəki Bəyaz xanımdı. Aşıq Heydərin saz əlində eldən-elə, dildən-dilə düşməsi onun ana babası Molla Əmməni narahat elədiyindən nəvəsi Heydəri yanına çağıtdırmış, bir daha saz çalmayacağına Qurana and içdirib bu müqəddəs kitaba əl basdırsa da Heydər babasına etirazını bildirmişdi:

– Baba, sən niyə, nəyə görə saz çalıb söz oxumağı günah hesab edirsən? Haqq aşığı Haqqın tərəfi deyilmi? Söz deməyi Haqq özü mənə verib. Sən onu məndən ala bilməzsən.

Bu əhvalatdan sonra Aşıq Heydər əlinə saz almasa da ağır-ağır yığnaqlar keçirmiş, el sənətkarı kimi Ağbabada, Çildırda, Qarsda, Gümrüdə tanınmışdır.

Aşıq Heydərin Aşıq Nəsiblə, Aşıq Şenliklə, Aşıq Əbdüllə, Aşıq İsmayıl Aralıqlı ilə, Aşıq Qənbərlə və digər el sənətkarları ilə deyişmələri məlumdur.

Aşıq Heydər el şairi olmaqla bərabər həm də mahir usta idi. O, kirkirə, cəhrə, daraq (yun darağı) düzəldirdi. Aşıq Heydər ağac işləməni də yaxşı bilirdi.

Aşıq Heydər əlli ildən artıq el sənətkarı kimi yığnaqlar aparmışdır. O, qırx dastanı sinədən bilirdi. Özünün də maraqlı

dastanları (“Dədə Məhəmməd”, “Heydərnən Bəyaz”, “Gümrü qızı”, “Beymuraz” və b.) vardır.

Aşıq Heydərin ədəbi irsi vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından onun yaradıcılığının çox hissəsi itib-batmışdır. O, 1949-cu ildə 82 yaşında Düzkənddə vəfat etmişdir.

GƏRAYLILAR

YAZ HAVASI

Mələşir qoyun-quzular,
Gələn yazın havasından.
Bilinir ki, “Dübeyti”dir
Telli sazın havasından.

Daylaqlar oynar, qapışar,
İnsan torpaqla tapışar.
Cütün məcindən yapışar,
Cütcü çıxıb yuvasından.

Dəlinənən sellər-sular,
Bulanıq axar, durular.
Heydər ellərdən sorular –
Ağbabadan, obasından.

VƏDƏSİDİ

Xal düşübdü yamac-yala,
Qar gedir, yaz vədəsidi.
Sevənlərə xəbər olar,
Gözəl avaz vədəsidi.

Nə gözəldi dağın döşü,
Danaqıran, mollabaşı.
Deyir yola saldıq qışı,
Qızların naz vədəsidi.

Heydər əsir dağın yeli,
İş-gücə tərpədir eli.
Çayın, gölün, suyun, selin
Ördəklə qaz vədəsidi.

KİMƏ DEYİM?!

Bu zamana betər gəlib,
Mən dərdimi kimə deyim?!
Qananlara kədər gəlib,
Mən dərdimi kimə deyim?!

Daha eşitdiyim budur:
"Davariş"lə xoroşodu.
Dilimə almışam odu,
Mən dərdimi kimə deyim?!

Namərd görmüşəm Soveti,
Nədi gədə hökuməti.
Mərdin qalmadı qiyməti,
Mən dərdimi kimə deyim?!

Tutatutda mərd qalmadı,
Bircə abad yurd qalmadı.
Ermənidə dərd qalmadı,
Mən dərdimi kimə deyim?!

Qarsın yolları bağlandı,
"Türk" deyən dillər dağlandı.
Həqiqət pünhan saxlandı,
Mən dərdimi kimə deyim?!

Bəlli mənim ərzi-halım,
Tanrı, sənə qurban olum.
Günlərimi yola salım,
Mən dərdimi kimə deyim?!

Danışıb dinə bilmirəm,
Yanıram, sönə bilmirəm
Heydərə dönə bilmirəm,
Mən dərdimi kimə deyim?!

QOŞMA

GETDİ

Yatmışdım yuxumda gördüm ağamı,
Haqqın badəsini içirdi getdi.
Bir gözəl göstərdi, vuruldum ona,
Ağlımı başımdan qaçırdı getdi.

Bu gözəl dediyim bir bəyin qızı,
Gözləri piyala, yanaq qırmızı.
Xoşdu ixtilatı, xoşdu avazı,
Odunu sinəmə keçirdi getdi.

Nazlı yar eşqindən ürəyim əsdi,
Yollara düşməkdi Heydərin qəsdi.
Yar da məni gördü, kəlmə də kəsdi,
Könlümü göylərə uçurdu getdi.

DİVANİ

GÖRÜM[1]

Dəli könül, oda düşdün, yana-yana gəz görüm;
Əldən çıxıb telli sona, gəl bu dərdə döz görüm,
İtiribsən özün betər tapırsanmı söz görüm;
Al qələmi, dəftər götür öz dərdini yaz görüm.

Dolana-dolana qaldım, kim yetəcək dadıma.
Yaxşı düşün, yaxşı daşın, kim salacaq yadına,
Dua eylə, qəlbən sığın bir Allahın adına;
Ötüşsün zimistan vədən, gəlsin barı yaz-görüm.

Qəhri-qəza tutdu məni, Aşıq Heydər neyləsin,
Fələk sənə hey daş atır peydər-peydər neyləsin;
Belə imiş tale-bəxtin, qəza-qədər, neyləsin.
Muncuq kimi sırlansın sözü sözə düz görüm.

[1] Söyləyəni: Yusif kişi, 83 yaşında (Amasiya rayonu, Düzkənd kəndi)

AŞIQ QƏNBƏR

Aşıq Qənbər XIX yüzilliyin sonlarında Ağbaba mahalının İlanlı kəndində doğulub. Sənətkarın dediyinə görə, ona Gümrüdə, Beşmüqəddəslər ziyarətgahında vergi verilib. O, hələ uşaq yaşlarında yetim qalmış, 1915-1920-ci illərdə baş verən erməni vəhşətində ellə İrana, Xoy şəhərinə pənah aparmış, 1922-ci ildə geri – Ağbabaya qayıtmışdır. 1937-nin tutatutu, dalınca müharibə onun gənclik dövrünə təsadüf etmişdir.

Aşıq Qənbər 1988-ci ilin qışında İlanlıda vəfat etmişdir.

GƏRAYLILAR

DÜŞDÜ

Gəzirdim ki, bir iş tapam,
Yolum elə sizə düşdü.
Həm işsizdim, həm acıydım,
Pərt olmaq da bizə düşdü.

Dedim şükür iş də tapdım,
Yeməyimə aş da tapdım,
Demədim ki, daş da tapdım,
Tüpürdülər-üzə düşdü.

Qarışdı ara, neyləyim,
Pis üzlər qara, neyləyim.
Davaymış bura, neyləyim,
Çöp də gəlib gözə düşdü.

Maşallah belə arvada,
Qonağı salmadı yada.
Elə bil ki, atdı oda,
Əl-ayağım közə düşdü.

Aclıq da yadımdan çıxdı,
Arvad olan qılınc taxdı.
Tənə edib tərs-tərs baxdı,
Aralığa məzə düşdü.

Kişi çombağı götürdü,
Özün qanmaza yetirdi,
Titrətdi, dizə gətirdi,
Söyüş artıb yüzə düşdü.

Dedim mən də şad olaram,
Bitişəcək burda yaram.
Sən demə, heç yoxmuş çarəm,
Qənbər gəlib düzə düşdü.

YOXDU

Nə baxırsan, zalım oğlu,
Yetimin sahabı yoxdu?
Başa çəkilib müxənnət,
Mərdin dərdə tabı yoxdu?!

At oynadır gədə-güdə,
Tənə edib mərd igidə.
Qanla dolub ağlar didə,
Kasıbın bir babı yoxdu?

Necə deyim yoxdu günüm,
Göyə qalxır ahım-ünüm.
Gedib əldən iman-dinim,
Üz tutmağa qapı yoxdu.

Mən neyləyim, söz deyirəm,
Öz-özümə "döz" deyirəm.
Pisə yaramaz deyirəm,
Küpü varsa, sapı yoxdu?!

Dinib Aşıq Qənbər, dinib,
Bəxt-qisməti ondan dönüb.
Hər gədə bir köhlən minib,
Mən minməyə yabı yoxdu?!

GƏLİB

Haram loxma yeməmişəm,
Di gəl baxtım qara gəlib.
Yalan-palan deməmişəm,
Sinəm üstə qara gəlib.

Müxənnətə tuş olmuşam,
Pisə ağır daş olmuşam.
Bir qanadsız quş olmuşam,
Qıy vurmaq da sara düşüb.

Sənə qurban, ay Yaradan,
Qurtar məni bu yaradan.
Qənbəri götür aradan,
Çəkdir onu dara-gəlib.

QOŞMALAR

MƏNİM

Kəndim viran olub, evdə tutar yox,
Acından ölürük, haçan olduq tox?

Ehtiyac betərdi, dərd-sər ondan çox,
Karvan çəkə bilməz dərdim var mənim.

Yağı qəfil gəldi, yaxdı odlara,
Partapart başladı, qarışdı ara.
Kafir gədə idi, yetişdi vara,
Yandırır qəlbimi ahuzar mənim.

Qaçaqaç başladı, hürküşdü ellər,
O doğma yerlərdən ayrıldı əllər.
Dərbədər olandan lal oldu dillər,
Olmadı əlimdə ixtiyar mənim.

O qədər "ah" dedim, dil oldu qabar,
Belə qaçqın, köçkün deyin harda var.
Qəriblik, qaçqınlıq qəlbi etdi dar,
Həsrət, didərginlik, intizar mənim.

Arazın suyunda qərq oldu çoxu,
Gördü qəmimizi qadir İlahi.
Kafirlər bizlərə çəkdirdi ahı,
Töküldü üstümə boran-qar mənim.

Aşıq Qənbər, nədi bu çəkdiklərin,
Düşdüyün kor quyu-dərindən, dərin.
Allahın adıdır dildə əzbərin,
Daha əldən getdi qeyrət-ar mənim.

YOXDU

Allahı göydə gör, əl saxla bir an,
Vurma, vurma, zalım, yarası yoxdu?
Belə yağı olmaz insan insana,
Bəxti qara gəlib, qarası yoxdu?

Yetimdi, kimi var, simsarı kimdi,
Yediyi qəhərdi, əmdiyi qəmdi.
Huşu başındadı, ağlı da cəmdi,
Nə olsun cibində parası yoxdu.

Döydün, təpiklədin, bəsdi, gen dayan,
İnsan deyilsənmi, bir halına yan.
Ay müxənnət oğlu, o da candı, can,
Qoy ağlasın barı-çarəsi yoxdu.

Ay əlin qurusun, çəksənə əlin,
Özün müxənnətsən, murdar əməlin.
Əyrilikdən olub yəqin təməlin,
Könlün qaranlıqdı, çırası yoxdu.

Mən Aşıq Qənbərəm, yandım bu dərdə,
Bir kimsəsiz kəsi qoymusan yerdə.
Allah belə qoymaz qalarsan qırda,
Qəzanın namərdə sırası yoxdu?

ERMƏNİ

Pendiri alıbsan su qiymətinə,
Türkü söymə bəsdi, betər, erməni.
Halala söyməzlər, ay xınzır oğlu,
Sənin də əməyin itər, erməni.

Dünənki qaxdağan oldumu ağa?
İnsana bənzəyər qotur qurbağa?!
Sovet əl elədi, gəldin qabağa,
Müsəlman da aldı kədər, erməni.

Mən Aşıq Qənbərəm, boğur dərd məni,
Yaxşı tanıyıram, ay namərd, səni.

Qəfil qəza gəlsin-yesin qurd səni,
Yaşama beləcə hədər, erməni[1].

MƏNİ

Səna üz tutmuşam, böyük İlahi,
Gədəyə-güdəyə əydirmə məni.
Öldürürsən öldür, özün bilərsən,
Vələdi dəyyusa döydürmə məni.

Nə qədər sığınım abıra, ara,
Namərdlər mərdləri çəkdirir dara.
Başım bəlalıdı, hər günüm qara,
Kəfənsiz məzara qoydurma məni.

Hanı baxt dediyim – qalxsın ayağa,
Mənim də ürəyim dönsün bir dağa.
Yüyürür üstümə hər yetən dığa,
Yüz yerdən dərd ilə oydurma məni.

Nə qədər gəzinim küçə-dalanı,
Mənim tək fağıra yaxşı iş hanı?
Mən Aşıq Qənbərəm, deməm yalanı,
Yetim tək yerimdə saydırma məni.

BİLMİRƏM

Bu necə ömürdü, bu necə gündü,
Yandıqca yanıram, sönə bilmirəm.
Nə simsar tapılır, nə dost tapılır,
Həmişə daş çıxır önə, bilmirəm.

[1] Söyləyəni: Aşıq Qənbər, 90 yaşında (Amasiya rayonu, İlanlı kəndi)

Hara əl atıram, yerimir şurum,
Dərdimin çarəsin mən kimdən sorum?
Küçədə-bacada nə qədər durum.
Nə daşa, qayaya dönə bilmirəm.

Bu aclıq, ehtiyac məni tapandan,
Əzab-əziyyətlə eyləyib candan.
Namərd zəmanə də sıxır bir yandan,
Əliboş geriyə dönə bilmirəm.

Qismət göyə çıxıb – yağlı əppəkdi?
Fələk adım üstdən qaramı çəkdi?
Təmənnam nədi ki? – para çörəkdi,
Fələkmi qarğıyıb mənə, bilmirəm.

Tüstüm başdan çıxır, ay fağır Qənbər.
O yatmış baxtına bir qasid göndər.
Sən də xoş günlərə üzünü döndər,
Gələn bəla gəlir sənə, bilmirəm?!

DƏRVİŞ BABA

O Urmu deyilən de necə yerdi?
Yeri-yurdu xoşdu, ay dərviş baba?!
Xoyda qan ağladım, qəm tapdım betər,
Çəkdiyim dərd oldu vay, dərviş baba!

Qəriblərin çoxu getdi dünyadan,
Gömüldü, yox oldu, itdi dünyadan.
Ayrılığın sonu bitdi dünyadan,
Gözlərdən axan yaş – çay, dərviş baba!

Mən də Qul Qənbərəm, qəm döyən biri,
Yaxşı kişilərin görünür yeri.
Vallah, nə ölüyəm, nə də ki, diri,
Sen mənim dərdimi yay, dərviş baba!

DÖŞƏMƏLƏR

DƏLİ ARVAT

Genə qar qapıyı kəsif, xeyir olsun nəsif... Özümüzə, qohumlarımıza, qonşularımıza... Bar-bərəkətiniz ocağınızda, bucağınızda qalsın. Gününüz xoş, əhvalınız yaxşı olsun. Könlünüz nurla dolsun. Biz də həmməşə məclis qurax, şeytanın arxasını yerə vurax, saz çalıf sözə başdıyax. Başımıza nə gəlir buraya yığlışannar... Bəynişannar, dərvişanlar, cavannar. Əhli-hallar, yox olsun qeylü-qallar. Söylədiyimiz bir yalandı-yalnışı yoxdu. Bu axşam vaxdı, bu gecə vaxdı.

Bir dəli arvat, bir qızı, bir də bir əri vardı. Ər dünyagörmüşdü, arvadın dilini bildiyindən onu həmməşə yola verərdi. Gün keçirərdi... Qız da böyüyüf gəlmişdi ərrih yaşına. Baxan heyran olurdu bunun göz-qaşına, boy-puxununa, sallanışına, gül üzünə, şirin sözünə. Di gəl qız anasının gözü yolda, ürəyi səsdə idi. Elçi gəlsin, özü də tez gəlsin, işlər düzəlsin, bunun qızı da ərə getsin. Bir gün belə, iki gün belə, üç gün belə... Bir gün qonşularında bir oğlan göründü. Bir neçə dəfə gəldi-getdi. Dəli arvat öz-özünə dedi iş pitdi. Deməh oğlan qızımı sevir. Sevməsə bu qədər burya gəlməzdi.

Ay indi elçı gələr, ay bir azdan gələr, di gəl elçidən-zaddan bir xəbər olmadı. Dəli arvat da işi belə görəndə tüşdü qızın üsdünə:

– Filan oğlan gəlmişdi həyətə səni görməyə. Bə nə oldu, ona azarmı dəydi. Dedim mən də baxdavar olaram, biri elçi göndərər, bizi endirər... Elçi də gəlmədi, mən deyənnər də olmadı.

Qız nə qədər anasını qandırmax isdəsə də olmadı, dəli arvat onnan əl çəhmədi:

– Ya o oğlan səni alacax, ya da onun gözdərini oyuf qoyacam avcına. Öz özümə fikirrəşirəm ki, bu köpəy oğlu oğlan olmasaydı arvat olsaydı saçını yolar, döyərdim-qoluma qüvvət. Yox, kişi olsaydı söyərdim-dilimə qüvvət... Di gəl bu oğlandı, nə onu eliyə bilirəm, nə də bunu. Ay bunun yansın canı! Bə mən onda buna neyniyim?!

Arvat çox tüşündı, daşındı. Hersinnən, hikkəsindən az qaldı dəli oluf tüşsün çöllərə. Genə tüşdü qızının üsdünə:

– Özünü damnan at, qoy oğlan qalsın mat.

Arvat çığırdı-bağırdı, qızı cana doyurdu. Qız da dama çıxıf özünü damnan aşağı... onu içəri apardı, havar qopardı:

– Ay aman, birdən qızım, nazlım-duzlum, gülüm-çiçəyim ölüb eliyər. Əvim yıxılmazmı mənim?! Ay mənim dəli başım batsın. Barı qızın murazı gözündə qalmasın, qoy qulağı toy səsi eşitsin, zurna səsi...

Ona kimi kişi gəldi. Dəli arvadını da bilirdi, qızını da. Odu ki bilirdi sözünü, doğultu özünü:

– Ay arvat, dəlilih eliyif səs salma. Qızın qılçaları qırılıb-sağalar. Allah üzümüzə baxıf qıza xətər toxunmuyuf. Tilsim sındı, qandınmı indi?!

Dəli arvat mat-mat baxdı ərinə, bir də ufulluyan qızına.

Birdən qapı açıldı, içəri bir arvat girdi. Him-cimnən dəli arvadı yanına çağırdı. Pıçıltıynan nə dedi, nə demədi gəlməyiy-nən getməyi də bir oldu. Dəli arvat yüyürüf bir ağaş götürdü, hər kıçına bir-iki çəkdi. Kişi dedi:

– Ay arvat, bir-iki ağaş da başına çəh.

Dedi:

– Elə niyə, ay kişi?

Dedi:

– Başına da vur ki axlın-huşun yerinə gəlsin.

Dedi:

– Yaxşı deyirsən. Vallah, axıl səndə, kamal səndə, camal məndə. Yerri-yerində danışmax səndə, dəlilih də məndə... Yox, yox, düz deyirsən sən, axıllı adam sənsən.

Arvat başına bir-iki ağaş ilişdirənnən sonra kişi onun əlinnən ağaşı alıf bir tərəfə atdı.

– Ay arvat, o gələn arvat kimiydi, nə dedi ki, damağına şəkər əzdi. Gözdərin işıxlandı, gül kimi açıldın. Ay arvat, gözdərin aydın.

Arvat əlini-əlinə vurdu, ətəyini belinə vurdu, gəlif ərinin yanında oturdu:

– Qızın damdan yıxıldığını eşidiflər, xəbər tutuflar. Bu gələn arvat o cavan oğlanın anasıdı. Dedi, a bacı, sənin qızın su sonasıdı. Qıçı qırılıf, qırılıf. Qız sağalan kimi sizə elçi göndərəcəm. Ya bu qızı oğluma alacam, ya da bu yolda öləcəm.

Dedim:

– Nə öl, nə elə, ol xətircəm. Qızı elə sənin oğluna verəcəm. Vallah, billah, a kişi, arzuma çatdım. Daha dəliliyi də yerə qoyuram, səni də axıllı kişi sayıram. Adım gələndə də utanıf yerə baxma. Şax gəz, şax dolan. Nə çoxdu damnan yıxılıf qıçı qırılan. Bu da olsun bir yalan.

ALA CÖNGƏNİN ƏHVALATI

Kış gəlifdi, əli boş gəlmiyifdi. Boranı, qarı, soyuğu, şaxdası... Əlinə alıf küləh matrağını, malı-heyvanı dolduruf içəri. Səs-küy qaldırıf... Əmə əvlər isdi, ocaxlar qaynar, ducaxlar dolu, yaxşı hər kəsin halı. Allah həmməşə komlarınızı qoyunnu, pəyənizi mallı, özünüzü hallı, cah-calallı eləsin. İti hürüyüf tüsdüsü tütsün hər kəsin. Boran bizə neyniyər, qazanımız qaynıyar, Allah oluf bizə yar. Deyirəm genə yaxşıları haylıyax, bir döşəmə boyluyax, dalıncax da bir nağıl söylüyəh.

Bir ala cöngə varıydı. Deyəsən yeri darıydı. Əmə eşihdə də boranıydı, qarıydı. Güj bunda, quva bunda, niyə tüşsün bəndə?

Qapıya bir-iki kəllə ilişdirdi, dalında durdu, vurduxcax vurdu. Qapı qofdu tüşdü, qəribə işdi... Bu eşiyə çıxdı. Gözəl hava, göy çəmən, həmən dağ, yer həmən... Bu cumuldu irəli. Bir yerdə durmağa gəlmədi qərəli. Yox oldu. İndi xəbər verim bunun sahabınnan. Bu da çıxdı yannan. Baxdı ahan cöngə yoxdu. Dedi umut yerim Allahdı. İndi mən neyniyim, yoxsa zurnamı püflüyüm? Bu, qonşunun işi olacax. Cöngüyü məngirriyif, bax, bax! Duruf gəldi qonşusunun pəyəsinə sinə-sinə. Ay başına dönüm, ay qadan alım, bir duman gəldi, duman yaman gəldi. Tutdu aranı. Bıy qonşunun pəyəsi hanı? Bu gedif çıxıf bir çöllü biyabana. Dedi mən başıma iş aldımmı qana-qana. Bir də baxdı ahan ala cöngə duruf. Duruf qabağında. Dedi bu qarda-boranda burda nə işin var, ay Allahın heyvanı. Gəl çatıyı başına salım, səni aparım pəyiyə. Olax dərdimizə yiyə. Bu gəldi irəli heş cöngüyə dəyməmiş əli... Cöngə bunu necə vurdusa axlı getdi, huşu getdi. Bir də gözünü aşdı qarın üsdündə qabağında bir gön. Dedi: Allah, Allah. Bu doğurdan göndü, vallah. Bunu götürüf gətdi əvə. Diqqətnən baxdı olmuya cöngənin gönüdü. Kəsif yeyiflər, gönü qalıf, hayıf, hayıf... Dedi neyniyim, barı bir buna baxım, görüm bir şeyə yarıyarmı. Belə də dərd olarmı? Cöngə getdi, gönü qaldı... Allahdan belə oldu. Bir də əlini atdı gön çürüh şeymiş, toz oldu, bunun gözünə dolanda üsdünü çıpdı, gözünü qırpdı... Baxdı əlində bir çapıt qalıf. Onu da yel alıf apardı. Yalanı varsa da, yalnışı da var. Bir şey ki Allahdan gələ dada çatmaz nə küy, nə havar. Axılsız çətin annıyar, qanana nə var. Ala cöngüyü biz dedih, sanmıyın ətinnən yedih. Olan da oldu yetih.

QIRX YOLUX QAZ

Allah həmməşə ürəyimizi gen, əvimizi-ocağımızı şen, bucağımızı dolu eləsin. Gününüz xoş keşsin. Gözünüzü-könlünüzü saz-söz açsın. Eli var olsun, könlünüz nur ilə dolsun. Ca-

nınızdan azar-bezar çıxsın. Kimi mürgü vursub, kimi kətə yeyif kefə baxsın. Damaxlara dad, üşümüş cannara od gəlsin.

Bir dəfə əvdən çıxmışdım. Boran vaxdı dərdim çoxdu. Başdadım kətdəri gəzif dolanmağa. Yolum qonşu kətdən tüşdü. Dedim genə bu nə işdi, boran eliyir... Birinə qonağ oldum. Əv sahabı səvindi:

– Gəlif əvə aşıx, yani sözümə gəldi işıx. Yox, gərəh buna bir qaz kəsəh, çəhməciyə var həvəsim. Nə az, nə çox-qırx qazım var... bayax da dedim həvəsimi.

Qaz dalıncax yüyürdü kişi, əmə tez qayıtdı, çatıldı qaşı:

– Baxdım, qazdar ölüf, Allah alıf...

Birdən tufan qofdu, qapı davanınnan açıldı. Boran bizi vurdu yıxdı. Qar yağdı lopa-lopa. Ürəyimiz qopa-qopa qapıyı saldıx yerinə. Bir də belə baxdıx qazdar yoxdu. Küləh əvdə quruf taxdı. Vıyıllıyıf qar savırır. Yerdən qaxdıx ağır-ağır... Birdən boran-qar da kəsildi. İçəri doldu tüsdü, göz-gözü görmədi. Orda qaldıx darda, boran-qarda. Tüsdü çəkildi, çox şükür. Demə, bu qırx qazın tüküymüş. Neçə-neçə dəvənin yüküymüş. Birdən o da yoxa çıxdı. Dedilər aşığın baxdı yoxdu, yoxsa indi çəhməcə yeyərdi, bir yaxşı nağıl deyərdi. Əlimi atdım təndirə... Allah gərəh qonağa kismət verə... Sən bax bu dünyanın işinə. Əlim dəydi Allahın kuşuna. Əlimi çəhdim geri, üzümü tutdum göyə. Bir də nə gördüm, sanki dağıldı dərdim. Bir dəsdə yolux qaz, eliyir pərvaz, qənətdəri saz. Gurultu qofdu birdən, hay-küy tüşdü buna bax sən... Bıy baxdım nə?! İnanmadım gözümə. Tarpatap töküldü yolux qazdar. Dedim yaqın bunda bir sirr var. Əv sahabı qalxdı ayağa, apardı qazdarı dama salmağa. Aradan azmı keşdi, çoxmu keşdi-bu nə işdi, a qadan alım... Bir də gördüm kişi gəlir ölə-ölə. Dalında da bir yekə şələ. Şəliyi aşdı, demirəm əfsanə... Qaz tükü, qaz lələyi. Odu ki kəsildi kişinin kələyi. Dedim bəlkə bu gördüyüm yuxudu. Elə ki əlimi atdım şəliyə, əridi su oldu. İçəri suynan doldu. Sən demə, qarıymış! İçəri də darıymış. Sən demə, əv sahabının heç qazı da yoxuymuş. Mən də tüşünmüşəm

boş-boş. Əmə geciyi keçirdim çəhməcə, qaz əti yeməsəm də. Yalan biriydi, oldu beş. Bilən bildi, gülən güldü. Bizə üz ağlığı, sizə də can sağlığı.

YALAN-PALAN

Payızın son günnəriydi, kışın da üzü bəriydi. Soyux artıf, başı qatıf. Biz də dərdi-qəmi alıf sözdən-söhbətdən tutuf, dərdi-qəmi unuduf bir söz danışax. Dərd-sərin odunnan alışax. Allah varımızı-dövlətimizi artırsın. Biriniz min, malınız çox, dərdiniz yox olsun. Bucağınız dolu, ocağınız isdi... Bacanızdan çıxsın tüsdü. İtiniz hürüsün, gözünüz gün görsün. Qonağınız gəlsin, əv-eşiyiniz gülsün, sözü sözə calıyax... Aşıx da ortada dolansın. Könlünüz şad, damağınız çağ. Odu ki sözə başdıyax, bir yalan söylüyəh, ötənə-keçənə bir əl eliyəh-hamıya xeyir diliyəh.

Keşmiş əyyamlarda bir kişi varıydı, dünya onun başına dardı. Axlı-huşu başında... Di gəl bir yaman arvat otumuşdu ocağının başında. Odu ki bir şey tapılmırdı bucağında. Arvat əlinə keçəni yeyərdi, ərinə söyərdi, yaman deyərdi:

– Görüm səni tez öləsən, goru tez görəsən! Sana altı oğul vermişəm... Həmməşə sən mana yaxşı pul vermiyifsən. Elə dur-dun, oturdun mana nağıl verdin, axıl verdin.

Kişi dinməcə çıxardı əvdən. Bir az uzax olsun bu dəli arvatdan-qara devdən. Qaldı kişinin oğlannarı... Bir keçəldi, biri kor, biri kar, biri topal, biri çaş, biri də harda aşdı orda baş olan. Oğlannar yekələnmişdilər.

Sarsax oğul öz qədrini nə bilər, əv qədrini, ata qədrini nə bilər. Yeməh görsə yeyər, iş görsə ölər... Sözdü dedim... Bunnar danışırdılar lədim-lədim. Keçəl dedi:

– Gedəh pul qazanax.

Kar dedi:

– Qulağıma pul səsi gəlir. Gəlin tələsəh, tələsməsəh pul əldən çıxar.

Kor dedi:

– Mən qazancımı çox görürəm.

Topal dedi:

– Çaparax, qaçarax gedəh qazancı götürəh, pulu ələ gətirəh.

Çaş dedi:

– Ay axmaxlar, qazanc bir deyil, ikidi. Bunu bir mən bilirəm, siz hardan biləsiniz ki!

Harda aş varsa orda baş olan dedi:

– Bu qədər boş-boş danışdığınız bəsdi. Barı bir neçə quruş olsaydı bir az pendir-çörəh alardıx. Ağzımıza dad, canımıza od gələrdi.

Qərəz, bunnar çox danışdılar, çox çalışdılar, əmə aclıx bunnara güj gəldi. Yola tüşdülər. Kor dedi:

– Siz öləsiniz, qabaxdan bir qəflə qatır gəlir, gəlin onu soyax.

Çaş dedi:

– Ay axmax, mən qəflə qatır-zad görmürəm. Olsaydı da iki qəflə qatır olardı.

Topal dedi:

– Gəlin qaçıf qəflə qatıra çatax.

Kar dedi:

– Durun, tapbıltı gəlir. Deyəsən bir dəsdə atdıdı.

Elə bu vaxt bunnarın qabağına bir yühlü dəvə çıxdı. Keçəl o sahat yüyürüf onun ofsarınnan tutdu. Dəvə yerə yatdı. Harda aş olan orda baş olan ağızsız puçaxnan dəvənin başını kəsdi. Dəviyi soydu, ətini doğradı... Qardaşdar yühlərini tutdular, ajdıxlarını unutdular. Gəldilər əvə. Günc-bucağı axdarıb köhnə qazanı tafdılar. Bunun da qulpu yox, divi yox... Qazanın altına da bir sini qoydular. Əti qazana doldurdular, üstünə də su əndərdilər. Qazanı asdılar ocağın üsdünə. Qazan ocağın üsdə altı gün, altı gecə qaynadı, di gəl ət pişmədi. Aj qardaşdarın qurşağına bir şey getmədi. Onnar qazanın başına toflaşdılar.

– Bir ətin dadına-duzuna baxax.

Çaş dedi:

– O biri qazana da baxın.

Kor dedi:

– Deyəsən qazan daşır.

Kar dedi:

– Daşıb eləmir, qazan betər qaynıyır.

Harda aş olsa orda baş olan qardaşdarının hərəsini bir tərəfə itəliyir:

– Geri durun, mən bir ətin dadına baxım.

O biri qardaşdar hay-küy salıllar.

– Bizim də ağzımız var, biz də adamıx, biz də yeməh isdiyirih.

Dava-dalaş tüşdü. Qazan ocağın üsdünə aşdı, ocax keçdi. Qardaşdar ocağın külünün içində nə qədər axdarıllarsa bircə tikə ət tapa bilmillər. Üsdəlih o yekəlihdə qazan yoxa çıxır. Altı yox, hisdi qazan... İndi gəl ac-acına ya otur, ya da uzan.

Genə axdardılar... Külün içinnən bir yekə palan çıxdı. Palanı çırdılar-içinnən genə köhnə bir palan çıxdı. Onun da içinnən bir köhnə yalan çıxdı. O yalan, bu yalan-hələ də söylənir. Kimi söylənir, kimi əylənir.

Biz dedih yalanı burda,
Quyunu vermədih qurda.
Karvan burda əyləndi,
Söz gəlif yerində durdu.

Yalan nədi, palan nədi,
Gedən nədi, qalan nədi.
Qulağ asan özü bilər,
Nə götürdü, nə annadı.

Yalan da var, palan da var,
Ölən də var, qalan da var.

A yol gedən, qabağa bax,
Döngə də var, dalan da var.

Yalan var yalnışı çoxdu,
Yalnış var yalanı çoxdu.
Bu dünyada adamların
Yalandan öləni yoxdu.

QARAVƏLLİ

YALAN

Kışın oğlan çağıydı, hər tərəf ağıydı. Getdim girdim pəyiyə, mal-heyvana baxmağa. Gördüm mal-heyvan nə gəzir. Boran əsir... Arada da ala qaz qənətdərini əyif məqam gözdüyür uçmağa. Dedim:

– Ay ala qaz, harya gedirsən bu boranda-tipidə. İtərsən.

Dedi:

– Ay axmax kişi, pisdəmə bu işi. Gül-çiçəhlər açılıf, eşq badası içilif... Kiminin başı dirçilifuçuf gedif çöllərə. Mən də hələ gecihmişəm, ay dodağı ləvərə.

Tez qapıyı bağladım, oryu-buryu yoxladım. İynə boyda deşihdən afat gəlirdi. Birdən ala qaz uçuf özünü eşiyə vurdu. Başıma qar savırdı. Çıxdım eşiyə, aman... Quruyuf qaldım, inan. Çəmən, çayır yamyaşıl, yal-yamacda qoyun-mal... Gördüm ala qaz uçur, uzağa qaçır... Tüşdüm-dalıncax getdim, getdim, addımladım... Saki qoşa qənət çıxartdım, mən də uşdum dalıncax. O uşdu, mən uşdum; o qaşdı, mən qaşdım. Yeddi təpə iynə boyu yol aşdım. Gəldim təpəsi üsdə yerə birdən-birə. Biyilmi ölmüşəm, bildirmi. Nə bilim, aydımı, gündümü, məclisdimi, xondumu. Bir də baxdım bir adam məni çağırır, yox, çağlırmır, səsi gəldihcəh bağırır:

– A kişi, yatıfsan, yoxsa ölüfsən?! Buyur mənim əvimə.

Mənim əvimi öz əvin bil.

Mat qaldım əyə bu kimdi. Di gəl axlım-huşum cəmdi. Kişi genə çığırdı:

– A kişi, sənnən dəyilənmmi?

Gözdərimi yaxşı-yaxşı aşdım. İndi harda olduğumu bildim. Demə, gəlif qaz oğrusunun əvinə tüşmüşəm. Durdum gedəm, gördüm ala qaz burdadı. Vurnuxuf-vurnuxuf orya-burya... Sən dünyanın işinə bax... Dedim ay Allah, sən oğrunun baxdına bax! İrəngim oldu ağappax. Dedim oğru bu ala qazı kəsif yeyər, qazın sahabına da söyər. Əl atıf qazı tutdum. Əlimdə kağız olmadımı. Başdadım matdım-matdım baxmağa. Kağızın üsdündə ikicə söz yazılmışdı: ala qaz. Kor-peşman qayıtdım ki, kış da keçif, yaz da gəlif ötüf... Yayın da ortasıdı. Bu yalan da pütün yalannarın xırdasıdı. Xırdaladım, xırıd elədim, ağ yalannarın ağzına kilid elədim[1].

[1] Söyləyəni: Aşıq Qənbər, 90 yaşında (Amasiya rayonu, İlanlı kəndi)

AŞIQ ALIŞAN

1865-ci ildə Ağbabanın Sınıq kəndində doğulub. Bu el sənətkarı qırx dastanı sinədən bilirmiş. Onun özünün də altı dastanı məlum olsa da onlardan ancaq biri ("Alışan-Zərnişan") günlərimizə qədər gəlib çatmışdır. Aşıq Alışan da ustad aşıq olub bir neçə şəyird yetişdirmişdir. Qara Qərib, Aşıq Baba, Dəli Cəfər kimi el sənətkarları onun şəyirdləridir. Aşıq Alışan da siyasi hadisələrə biganə olmamış, erməni vəhşətini, zülmünü əks etdirən aşıq rəvayətləri, şeirlər yaratmışdır.

Aşıq Alışan 1921-ci ildə Qarsa pənah aparmış, bundan sonrakı həyatı haqqında bir məlumat yoxdur.

GƏRAYLI

MƏDƏD EYLƏ

İrtirdik yarı-yoldaşı.
Tanrı, özün mədəd eylə.
Ta dayanmaz gözüm yaşı,
Tanrı, özün mədəd eylə.

Ölən çoxdu, qalan azdı,
Avazım qəmli avazdı.
Ölüb-itən gəlin-qızdı,
Tanrı, özün mədəd eylə.

İmansız, kafir erməni,
Gör necə qurdu qurmanı.
Qırdı neçə musurmanı,
Tanrı, özün mədəd eylə.

Leşlə dolu yol-iz, çöl də,
Qan olubdu çiçək-gül də.
Ölüm-itim sağda-solda,
Tanrı, özün mədəd eylə.

Alışan, lal olsun dilin,
Yoldaca qırıldı elin.
Urvatsız olubdu ölüm,
Tanrı, özün mədəd eylə.

QOŞMA

Köç başlayıb, üzü Türkə yol gedir,
El oynayıb elə bil ki, sel gedir.
Didələrdən axan yaşlar bol gedir,
Bircə hovur gedən ellər əylənə.

Ermənilər yenə qatdı aranı,
Biz itirdik həmi dağı, aranı.
Elin yoxmu arxasında duranı,
Dərdlərimiz hər məclisdə söylənə.

Alışanam, dərd sinəsin yandıran,
Ayrılıqdı qanımızı donduran.
Şad olmasın bizi yola qoduran,
Ürək yaram çətin bir də yeylənə[1].

[1] Söyləyəni: Həsən baba, 101 yaşında (Amasiya rayonu, Güllücə kəndi)

GÖLƏLİ İRBAHAM (İBRAHİM)

Göləli İbrahim 1864-cü ildə Gölədə dünyaya gəlib. El şairi kimi el-oba arasında tanınmışdır. Maraqlıdır ki, o, Ağbabada, Gümrüdə ağır yığnaqlar keçirmiş, şöhrət sahibi olub. Onun Aşıq Nəsibin uştadı olduğu da məlumdur. Göləli İbrahimin də Mürsəl adlı bir saz tutanı varmış. Adətən, məclis quranda öncə döşəmə deyərmiş. Göləli İbrahim olduqca qaynar təbli olduğundan neçə-neçə el sənətkarları ilə deyişmiş, özünün ustad olduğunu bəlli etmişdir. O həm də bir neçə aşıq havasının ("Gümrü zinharısı", "Diləkçə", "Tüccarı", "Tomarı" və s.), eləcə də bir dastanın ("İrbaham-Gözəl") yaradıcısıdır. El şairinin təxminən ondan çox aşıq rəvayəti də məlumdur.

Göləli İbrahim çox gənc ikən vəfat etmiş, bu barədə heç bir məlumat qalmamışdır.

QOŞMALAR

YOXDU

Mən mətəl qalmışam bu necə evdi,
Təzəyi, kərməsi, qalağı yoxdu.
Qovurma, əriştə görünmür gözə,
Qapıda itin də yalağı yoxdu?!

Nə motal, nə yarma, nə də bulğur var,
Bunlar neyləyəcək vaxtsız yağsa qar.
Pis arvadı görüm hər vaxt olsun xar,
Nəsihət eşitməz – qulağı yoxdu?

Göləli İrbaham, titiz olma sən,
Qara bulud kimi qəfil dolma sən.
Gözləmə nə kabab, nə də dolma sən,
Duruca aşın da sorağı yoxdu.

YOX

Bu nədi, a kişi, kiların boşdu,
Doğmaca yuvanda bərəkət yoxdu.
Arvad da tənbəldi, sən ondan betər,
Səndə bir zirəklik, hərəkət yoxdu.

Gözünüz yaxında qonşunu görmür?
Zəhmət, alın təri sizə əl vermir.
Düzünü deyirəm – ürəyim durmur,
Sizdə azca qeyrət, mərhəmət yoxdu?!

Axmaqlıq donunu geymə əyninə,
Dərd insan üçündü – burax qoynuna.
Bu dünya necədi gəlmir eyninə?
Özünün özünə hörmətin yoxdu[1].

[1] Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

GÜMRÜLÜ AŞIQ ƏHMƏD

1878-ci ildə Gümrüdə doğulmuşdur. Atası Tümən də el şairi kimi tanınmışdı. Aşıq Əhməd də Çıldırlı Aşıq Şenliyin şəyirdlərindəndi. O, Aşıq Nəsiblə yaxın dostdu. Aşıq Əhməd butalı aşıqdı, ona Arpaçay kənarında vergi verilmişdi. Qız bəy qızı olduğundan atası Hacı bəy onu dul, varlı bir tacirə vermək istəsə də qız özünü uçrumdan atıb öldürmüşdü. Bu əhvalatdan sonra heç vaxt Aşıq Əhmədin üzü gülməmiş, o ömrünün sonuna qədər evlənməmiş, tək yaşamışdı. Onun "Əhmədnən Qırmızı", "Həsənlə Mərcan", "Qaldıynan Qaraqız", "Tümənoğlu" dastanları, "Pompulu", "Hol-holu", "Gümrü atüstü", "Xurmalı" və digər saz havaları da məlumdur. Aşıq Əhməd 45 dastanı sinədən bilirdi. Urmu dərvişləri Musa Urmulu və Nəsib Urmulu ilə dəfələrlə deyişmiş, Dəli Əyyar və Canbaz Mədədlə məclislər keçirmişdir. Dəli Əyyar da, Canbaz Mədəd də kəndirbazlıq edir, yeri gələndə məclis də aparırdılar. Bunlar bəzən coşanda qara zurna ilə oxuduqlarından Aşıq Əhməd də coşub onlara qoşulardı.

Aşıq Əhməd 1923-cü ildə Gümrüdə vəfat etmişdir.

GƏRAYLI

VAR

Dəli könül, məlul olma,
Dərdin-sərin bir yönü var.
Bulud kimi yenə dolma,
Durul bir az, söz xonu var.

Nə çəkdiyim Allah bilir,
Günahkarın adın silir.
Qarşıdan xoş günlər gəlir.
Qızıl-qırmızı donu var.

Əhməd deyər insaf elə,
Mən Allaha qulam belə.
Mən də əhli-halam belə,
Bil ki, haqqın bir yönü var.

QOŞMALAR

BELƏ

Səbirsiz adamsan, xülüsün dardı,
Axı sənin burda nə işin vardı.
Kim dalınca düşüb bağrını yardı,
Yerin səhv düşübdü, darılma belə.

Sən də bir adam ol, qulaq as sözə,
Qara milçək kimi soxulma gözə.
Səni kimləri bilməz mey-məzə,
Ağarıb, qızarıb qaralma belə.

Aşıq Əhməd deyər yerini düz seç,
Adamsan, adama bənzəmirsən heç.
Bir xeyir qazanmaz sənin kimi bic,
Gədə, nadanlığa sarılma belə.

GƏLİR MƏNƏ

Gədədən-güdədən xata çox gələr,
Mərdin zəhəri də xoş gəlir mənə.
Fələyin bəlası durub qapımda,
Sanki atılan ox tuş gəlir mənə.

Bilmirəm nədəndi dərd uzaq olmur,
Şükür ki, yanımdan mərd uzaq olmur.

Çaqqal ha yekəlsin, yalqızaq olmur,
Bəxt gətirmir niyə – boş gəlir mənə.

Gözüm nələr gördü, nələr çəkmədim,
Mən ki ürəklərə ağu əhmədim.
Bu necə işlərdi, Aşıq Əhmədim,
Ağıl başda qalıb, huş gəlir mənə?!

TAPILMIR

Mindiyin qaraat, halsız bir yabı,
Mənzilə çatmağa yoxdu ki tabı.
Niyə itiribsən hesab-kitabı,
Kəhər qəhət olub, atmı tapılmır?

Sənə pul verdim ki, bir at alasan,
Sən özün özünü çəkdin ala sən...
Yoxsa istəyirsən dalda qalasan?
Bizim bu sövdəyə admı tapılmır?!

Demirəm ayğır al, oynasın göynən,
Qocanın nə işi dəli bədövlən.
Bu Aşıq Əhmədi yolundan əylə,
Sənin bu işinə matmı tapılmır?[1]

[1] Söyləyəni: İmanı baba, 80 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

ÇILDIRLI ALI

Çıldırlı Alı əslən Çıldırdandı. Onun hansı kənddən olduğu məlum deyil. Təxminən XIX yüzilliyin sonları XX yüzilliyin əvvəllərində yaşamışdır. Məlum olanı budur ki, Çıldırlı Alı hələ uşaq yaşlarından yetim qalmış, 11 yaşında Hamasaya gəlib çıxmış, burda bir ağanın qapısında nökərçilik etmişdir. Aradan xeyli keçəndən sonra Alı ağanın qızına vurulmuşdur. O, bu sevgi məcarasından sonra el arasında aşıq kimi tanınmışdır. Onun yaradıcılığı geniş olsa da, bu el sənətkarının çox az şeirləri toplanıb yazıya alınmışdır.

QOŞMALAR

BELƏ QALMAZ

Dünya şöhrətidir sərvət dediyin,
Nə dövlət, nə də ki, var sənə qalmaz.
Puldan bərk yapışma, mənimdi demə,
Fələkdi eləyir al, sənə qalmaz.

Aləmdə beləcə qurulub qurğu,
Kimilər kef çəkir, kimilər ağrı.
Haqqa qul olanın sözləri doğru,
Nə mal-qoyun, nə də kal sənə qalmaz.

Başını daşlara vurma var üçün,
Hər əziyət çəknən nazlı yar üçün.
Öləndə də ölnən namus, ar üçün,
Qara səninkidir, al sənə qalmaz.

Demə pulum yaxşı, girim yaxşıdı,
Sadəliyi elə pirim – yaxşıdı.

Öyünmə var-mülküm, yerim yaxşıdı,
Düşər ürəyinə xal, sənə qalmaz.

Çıldırlı Alıyam, sözə qulaq as,
Tamah-ehtirasın gözünə od bas.
Vara çox güvənib eyləmə tələş,
Çox geri düşərsən, hal sənə qalmaz.

DÜNYA

Dərdi çox görmüşəm – baxdım belədi,
Məni hey odlara qaladı dünya.
Bəlanı-xatanı göydən ələdi,
Namərdə, nakəsə caladı dünya.

Nə qədər ah çəkdim, bilən olmadı,
Darda harayıma gələn olmadı.
Könlümün pasını silən olmadı,
Məni bilə-bilə taladı dünya.

Çıldırlı Alıyam, düşdüm yollara,
Başım qarışıbdı qeylü-qallara.
Məni necə saldı betər hallara,
Sanıram zindandı, qaladı dünya.

ƏFƏNDİM

Qəm məndə yurd salıb, yuva bağlayıb,
Sinəmin başını betər dağlayıb.
Dilim ah çəkdikcə gözüm ağlayıb,
Bulud da boşalıb dolar, əfəndim.

Aclıq əjdahadı – kasıbı udar,
Neynim, gün görmədim, güzarım budu.
Ölməmişəm deyəm məzarım budu,
İnsan da gül kimi solar, əfəndim.

El-el dolanıram söhbət-söz ilə,
Yanıqlı səs ilə, xoş avaz ilə.
Alının könlünü sərvinaz elə,
Həlbət kefi yaxşı olar, əfəndim[1].

[1] Söyləyəni: Hacı müəllim, 70 yaşında (Amasiya rayonu, Hamasa kəndi)

GÜLÜOĞLU İSGƏNDƏR

1840-cı ildə Ağbaba mahalının Ellərоyuğu kəndində dünyaya gəlmişdi. Güllüoğlu tayfasının sazlı-sözlü nümayəndələrindəndi. El şairi kimi tanınmış, döşəmələri, deyişmələri ilə el-obada rəğbət qazanmışdı. O, Qasım Əfəndi, Aşıroğlu, Aşıq Mətey, Aşıq Əli, Çoban Əli və başqaları ilə deyişmiş, ustad sənətkar kimi hörmət qazanmışdı. Gülüoğlu İsgəndər 1890-cı ildə faciəli çəkildə ölmüşdür. Bu el şairinin haqqında az məlumat qalıb, cəmi bir neçə şeiri günümüzə qədər gəlib çatmışdır.

DİVANİ

MƏN

Qohum-qardaş yad olandan dərdə-qəmə tuşam mən,
İtirmişəm öz özümü, guya qəlbi daşam mən.
Dərd bürüyüb dörd yanımı, tək qalmışam ortada;
Qaralayıb qəza məni, xata mənə çox dəyib;
Tutuşmuşam nə olsun ki, quru deyil, yaşam mən.

Bir kimsədən imdad yoxdu göydəkindən savayı,
Qohum deyib çoxlarına cəfa çəkdim havayı.
Qəst elədim öz özümə bomboş qoydum yuvayı,
Binəsibdən binəsibəm, dərdlilərdən başam mən[1].

[1] Söyləyəni: Aşıq İsgəndər Ağbabalı, 67 yaşında (Amasiya rayonu, Ellərkənd kəndi). Şeirin çox hissəsi unudulmuşdur.

DƏLİ SƏFƏR

1870-ci ildə Gümrüdə anadan olub. Deyilənə görə ona Arpaçay kənarında vergi verilib. Bundan sonra el şairi kimi tanınıb. Onun Heydər Xoca, Məmmədqasım Əfəndi, Durmuş-oğlu, Dəli Cəfər, Durdu, Kənkanoğlu, Aşıq Alışan və digər el sənətkarları ilə deyişmələri, Qaçaq İsmayılla dostluğu dillər əzbəri imiş. Dəli Səfər həm də hünərli bir pəhləvan, olduqca cəsur bir şəxsmiş. Buna görə də ona Çıldırlı Aşıq Şenlik də rəğbət göstərərmiş. Onun söylədiyi qaravəllilər, döşəmələr, rəvayətlər toplanıb yazıya alınmadığından dövrümüzə qədər gəlib çatmamışdır. Bu el sənətkarının bir aşıq rəvayəti qorunub saxlanmışdır. Haqqında az məlumat qalmışdır.

ÇORLU MƏHƏMMƏD

Çorlu Məhəmməd cavan yaşlarında Qarabağdan köçüb Mollamusa kəndinə (indiki Vosgehas) gəlmişdir. 1918-ci ildə erməni-müsəlman davası zamanı başı çox müsibətlər çəkmişdir.

Oxçoğlu, Mollamusa kəndləri İrana getmək məcburiyyətində qalanda, o, Ağbabanın Sultanabad (indiki Şurabad) kəndinə pənah aparmışdır. Başşörəyil, Şahmalar, Dihniz, Aralıq kəndlərində baş verən qırğınları öz gözləri ilə görmüş, bu müsibəti bədahətən, ağlaya-ağlaya söyləmiş, "Mansırı" üstə dərdli-dərdli oxumuşdur.

Çorlu Məhəmməd Çıldırlı Aşıq Şenliyin şəyirdi olsa da, heç vaxt saz götürməmişdir. Çorlu Məhəmmədin nəvəsi İslam əmi deyir: "Babam (Çorlu Məhəmməd – T.S.) söyləyirdi ki, nəslimizdə dini təhsil alanımız, axundlarımız az deyildi. Babam mənə məsləhət görmüşdü ki, saz götürməyim, uyğun deyil. Axund nəvəsi saz götürə bilməz, amma oxumağıma icazə vermişdi. Hətta deyirdi ki, bala, sən elə oxuyursan gözlərim dolur. Bu gözəl səsi öldürmə, bu, ilahi vergisidir".

Aşıq Şenlik Çorlu Məhəmmədin ustadı olmaqla bərabər, ən çox sevdiyi şəxsiyyət olmuşdur. O, ustadı ilə bərabər Çıldırı, Qarsı qarış-qarış gəzmiş, yerli əhali tərəfindən böyük hörmət və ehtiramla qarşılanmışdır. Ustadına olan böyük məhəbbəti Çorlu Məhəmmədi ölümündən bir neçə ay qabaq Çıldıra, Suxaraya getməyə vadar etmişdi. İslam əmi – Bu hadisəni belə xatırlayır: "Babamın yaşı yüzə çatırdı. Daha gözləri görmürdü.

Bir gün babam əmim uşaqlarından birisini çağırıb dedi: "Oğul, bir yaxşı at tap. Səfərə gedəcəyim. Ürəyimə damıb, öləcəyəm. Ölməmişdən qabaq son dəfə ustadımın qəbrini ziyarət etməliyəm".

– Ay baba, Mən Suxaranı tanımıram axı.

– Məni ata mindirərsən, atı alarsan yedəyinə. Sən hardan keçdiyimizi deyərsən, mən səni fəhmimlə əvvəlcə qəbristanlığa,

sonra ustadın evinə aparacağam.

Elə həmin gün at tapdıq. Babam əmimoğlu ilə bərabər Çıldıra doğru yol aldı. Bir neçə gündən sonra onlar sağ-salamat qayıdıb gəldilər. Babam necə gedib gəldiklərini belə nağıl etdi:

– Fəhmlə gedib qəbiristanlıqda ustadın qəbrini tapdım. Üstündə doyunca ağladım. Gözlərimdən bəs deyincə yaş axdı. Ustadın torpağından xeyli götürdüm. Sonra Suxaraya, ustadın evinə getdim. Oğul-uşağı ilə öpüşüb-görüşdük. Məni böyük hörmətlə yola saldılar. Mən öləndən sonra qəbrimin üstünə ustadın torpağını səpərsiniz. Sizə vəsiyyətim budur.

Doğrudan da, bir neçə ay sonra babam vəfat etdi".

Çorlu Məhəmməd gözləri tutulana qədər məclislər aparmış, öz səsi, şirin söhbətləri ilə məclisləri rövnəqləndirmişdir. İmanı baba deyir: – "Çorlu, Məhəmməd yaşlı idi, ağsaqqallı; orta boylu adam idi. Qocalsa da səsi əvvəlki kimi, gur və yanıqlı...".

Çorlu Məhəmmədin çoxlu qoşma, bayatı, təcnis və divaniləri varmış. İslam əmi bu barədə danışanda ah çəkir: "Babamın şeirlərini bir neçə ümumi dəftərə yazmışdım. Sonralar müharibə (Böyük Vətən müharibəsi – T.S.) başladı, müharibəyə getdim. Ağır yaralanıb qayıdandan sonra həmin dəftərləri tapa bilmədim. Babamın yadigarları beləcə yoxa çıxdı".

Dağlar

Əslim Qarabağlı, bir ağır elli,
Qəmlər saldı məni buraya, dağlar.
Qatar-qatar olub kəsdin arayı,
Şahi-mərdan yetə çaraya, dağlar.

Qaşların qaradır, kirpiyin almaz,
Vurubsan sinəmə dərdim sağalmaz.
Yüz min təbib gəlsə, faydası olmaz,
Kimim qaldı çata haraya, dağlar.

Qohumdan-qardaşdan xəbərim yoxdu,
Məhəmməd, qınama taleyi, bəxti.
Fələk mən qəribə bozardı baxdı,
Tutdu ayrılığı araya, dağlar.

Bax

Nəyə gərək dövlətlə var, qızıl-gümüş, cah-cəlal,
Bu dünyanı dost bilmə, dolan bu qəbristanə bax.
Aldanma dünya varına, uyma şeytan sözünə,
Əgər olsan xani-gəda aqibət bu məskənə bax.

Kimi oynar, kimi gülər, kimi ağlar zarhazar;
Kimi öpər, kimi qucar, kimi çəkər intizar.
Bu dünya bir müsavirxana – heç vaxt olmaz bir qərar,
Aparar beş arşın kəfən hər gələn mehmanə bax.

Ay Məhəmməd çərxi-zalım aldadıcı, bihəya,
Göstərir insan oğluna həm zövqü, həm səfa.
Kimi xan olar, qaydadır, kimi ağa, bəyzada;
Kimi qalxar, kimi enər, gərdişi dövrana bax.

Divani

Pozuldu tərlan könlüm, yoxdu laçın həvəsim,
Düzgün işləmir ürək, lap kəsilir nəfəsim,
Dərd-sərimi deməyə, heyhat, yoxdur heç kəsim,
Pünhan-pünhan çəkirəm qəmi öz ürəyimdə.

Nəzər et yetmiş iki Süleymanın taxtına,
Bilinmədi əməyim, yanıram öz baxtıma,
Qəm-qüssə, sən işə bax, düşdü qoca vaxtıma,
Pünhan-pünhan çəkirəm qəmi öz ürəyimdə.

Məhəmmədəm səksənə daha yetişdi yaşım,
Açılmır qeyli-qaldan mənim bəlalı başım.
Sirr sözümü deməyə yox həmdəmim, sirdaşım,
Pünhan-pünhan çəkirəm qəmi öz ürəyimdə.

AŞIQ NƏSİB

1874-cü ildə Ağbaba mahalının Güllübulaq kəndində dünyaya gəlib. Atası vəfat etdiyindən əmisi Əmirin himayəsində olub. Uşaq vaxtlarında çiçək xəstəliyinə tutulduğundan hər iki gözü nurunu itirmişdir. Nəsib olduqca istedadlı, hissiyatlı olmuş, qonşu qızı Bahara könül vermişdi. Qız da ona biganə deyildi. Amma qız atası qızını varlı bir çıldırlıya ərə verdiyindən Nəsibin dünyası yıxılmış, ilk sevdası daşa dəymiş, qəlbi yaralanmışdır. O, əvvəlcə Göləli İbrahimə, daha sonra Çıldırlı Aşıq Şenliyə şəyirdlik etmişdir. Sonralar Öksüzdən Güllübulağa köçüb gələn Aşıq Əbdüllə də Nəsibin xoş münasibəti olmuş, ondan da xeyli saz havalarını və nağılları döşürdüyündən Aşıq Əbdül bu cavan aşığa heyrətlənib belə demişdir: "A balam, sən lap cücəli toyuqsan ki, nə tökmüşəm hamısını dənləmisən ki!"

Aşıq Nəsibin bir neçə dastanı, onlarca aşıq rəvayətləri, rəvayətləri, tırınqıları, ondan artıq saz havaları olsa da, onların ancaq bir hissəsi dövrümüzə qədər gəlib çıxmışdır. Aşıq Nəsibin Aşıq Əhmədlə, Aşıq Balakişi ilə, Aşıq Qəhrəmanla, Aşıq Məteylə, Aşıq Əbdüllə, Aşıq Məhəmmədlə, Aşıq Heydərlə, Aşıq Nəbi ilə və digər el sənətkarları ilə deyişmələri məlumdur.

Aşıq Nəsib həm də ustad aşıq kimi xeyli şəyird yetişdirmişdir. Bunlardan Yetim Ləvənd, Qərib Məsim (Gümrü şəhəri), Qara Mahmud (Çıldır), Dəli Cəfər (Axılkələk), Aşıq İsgəndər Ağbabalı kimi sənətkarları göstərmək olar.

Aşıq Nəsib 1944-cü ildə Güllübulaqda vəfat etmişdir.

GƏRAYLILAR

KİMİ

Qapı-qapı gəzən dığa,
Dinirsən poşalar kimi.

Mən də türkəm, yaxşı eşit,
Gəzirəm paşalar kimi.

Əlbət, mən ələk satmıram,
Çöldə-bayırda yatmıram.
Düzü harama qatmıram,
Peşəm var peşələr kimi.

Aşıq Nəsib düzü bilir,
Könlünün qübarın silir.
Sənin də vurğunun gəlir,
Qeybdən şeşələr kimi.

BAHAR

Qız, gəlişin haradandı?
İnsaf elə, yandım, Bahar.
Söz söylədən Yaradandı,
Mən anlayıb qandım, Bahar.

Heç gedərmi bu dərd mənnən,
Niyə döndü kismət mənnən?!
Heç olmadın sərbəst mənnən,
Sağlığımı dandım, Bahar.

Aşıx Nəsib oda düşdü,
Cavan cana qada düşdü.
El içinə səda düşdü,
Yanan mənəm, andım, Bahar.

O ÇILDIR TƏRƏFƏ

Könül, külünü apardı
Külək o Çıldır tərəfə.
Dərdim-sərim yer dəyişdi,
Bilək o Çıldır tərəfə.

Dərd-sərimi anlayan yox,
Kim eşidər çəksəm də ah.
Bir bunu biləndi Allah,
Dilək o Çıldır tərəfə.

Aşıx Nəsib, ağlama qan,
Özünə gəl olanı qan.
Gəlib keçib, düşün bir an,
Mələk o Çıldır tərəfə.

YANASAN, BELƏ ZAMANA!

Hara baxsam dərd gürünür,
Namərd oğlu sərt görünür.
Talan olan yurd görünür,
Yanasan, belə zamana!

Yallanıbdı tülkü-çaqqal,
Daha gəlib olubdu kal.
Ürəyimə düşübdü xal,
Yanasan, belə zamana!

Dərd qananı tapım hardan?
Kim qurtarar məni dardan?
Nəsib bezib boran-qardan,
Yanasan, belə zamana!

QOŞMALAR

FƏLƏK

Hər gədə-güdəyə tay etdin məni,
Səni də mənim tək yanasan, fələk.
Sındırdın qəlbimin aynasın niyə?
Sən özün də belə sınasan, fələk.

Qaxdağan, axbara iman vermədin,
Niyə əldən gedir söylə iman-din?
Görürsən, di gəl ki, sanki görmədin,
Betər yanılırsan qınasan, fələk.

Sən dizə gətirmə Aşıq Nəsibi,
Bir az da mərd olnan, olsun təsibin.
Sən topa tutarsan yoxsul-kasıbı,
Olmaya aşkara danasan, fələk?!

DÜNYA

Halalı-haramı qatıb bir yerə,
Axdı-axdı, su tək duruldu dünya.
Müxənnət olana bir sipər oldu,
Nədən əyriliyə vuruldu dünya?!

Niyə həqiqəti görən az olur,
Kefi əla olan nataraz olur.
Qəmi olanların qəlbi saz olur,
Deyib-danışmaqla quruldu dünya?

Nəsib, dərddən yenə çaşıbmı ağlın?
Alosmana gedən yolların bağlı.

Sən, ay türkün oğlu, ciyəri dağlı,
Nazını çəkməkdən yoruldu dünya?

BİR BAX

Sanır ya pələngdi, ya aslan olub,
Acından ağunan çaqqala bir bax!
Qapımda dilənən qaxdağan bici
İstəyir ki, məndən haqq ala, bir bax!

Bu necə taledi, bu necə yazı,
Elə qış fəslidi, görmürəm yazı.
Könlüm namərdliyə olmur irazı,
Erməni mundara, naqqala bir bax.

Sənə qurban olum, böyük Yaradan,
Erməni müxənnət, aranı qatan...
Nəsib dünya görüb, deyil ki, nadan,
Görürsən qalmışam nə hala, bir bax!

YOX

Türk sözünə həsrət qalan bəndəyəm,
Bu tərəfdən o tərəfə yolum yox.
Yana-yana yaşayıram beləcə,
Bu pis gündən bircə ucuz ölüm yox.

Çıldır desəm gözlərimdən yaş axar,
Zindan kimi sinəm üstdən qəm sıxar.
Can evimi tarmar edib qəm yıxar,
Qocalmışam, qanadım yox, qolum yox.

Qaratikan çəkilibdi araya,
El bölünüb, kimsə yetmir haraya.
Məlhəm hanı ürəkdəki yaraya,
Nəsib deyər taqətim yox, halım yox.

DİVANİLƏR

VER

Ağılsıza bir yaxşı bax, öküzü daşnan sürür;
Ağlı yoxdu, elə bilir ağılnan-başnan sürür;
Sən dünyanın işinə bax, bir palan başnan sürür;
Yaradanım, kömək elə, qanmağına ağıl ver.

Çubuq nədi yada düşmür, huşu yoxdu üstündə;
Anlamaz ki, belə olmaz, şeytan durub qəsdində;
Bir Allaha sığınmağı hər bir şeydən üstündü;
Yol verirsən, qurban olum, barı buna mağıl ver.

Aşıq Nəsib sənin qulun kərəminə min şükür;
Neyləsin ki, dərdi çoxdu, elə durub dərd çəkir;
Nadannıx da bir bəladı, bellər əyir, qədd bükür;
Bu gədəyə beş-üç xoş gün, bir də şirin nağıl ver.

MAŞALLAH[1]

Gəlinə bax, his bürüyüb amma almır eyninə;
Kirli bir don, bir də bədən keçiribdi əyninə.
Utanmaz, çəkinməz barı heç gələrmi beyninə.
Haçcıx kimi ortalıxda durub buna maşallah.

[1] Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

Nə vecinə baxanlar var, abır-haya yoxdu ki,
Zəhərdən betərdi dili, sözləri də oxdu ki...
Mən nə deyim, nə danışım, qüsurları çoxdu ki,
Ayağında cındır qalış, başında cuna, maşallah.

Aşıq Nəsib, belə olmaz, gəlin olan gül olar;
Beləsinin gözləri kor, başına da kül olar.
Halal adam Haqqa gedər, Allahına qul olar;
Acığımnan mən deyirəm yana-yana maşallah.

BALA ORUC

Bala Oruc əslən Ağbabanın Bağçalı kəndindəndir. O 1885-1930-cu illərdə yaşamışdır. Bala Oruc el-oba arasında adlı-sanlı pəhləvan kimi tanınsa da el şairi kimi ağır məclislər də aparmışdı. Bu el sənətkarı 35 dastanı sinədən bilirdi, bütün Ağbaba saz havalarına vaqifdi. Onun Şaban Katta, Əliqulu ağa, Məmmədqasım ağa, Heydər Xoca, Həmzə ağa və digər tanınmış şəxslərlə dostluğu onu bütün Çıldır vilayətində, eləcə də Gümrüdə tanıtmışdı. Yaşlıların dediyinə görə Bala Orucun bir neçə dastanı, aşıq rəvayətləri, şeirləri az olmayıb, sadəcə vaxtında mühafizə edilmədiyindən bu ipə-sapa düzülməmiş incilərin az bir hissəsi gəlib dövrümüzə çatmışdır.

GƏRAYLILAR

NEYNİM

Pərişindən qız sevmişəm,
Qız atası pisdi, neynim.
Keçə bimirəm könlümdən,
Bu bir ayrı hissdi, neynim.

Qəlbimə yatanı budu,
Əlimə çatanı budu.
Könlümün sultanı budu,
Dərdim mənə bəsdi, neynim.

Bala Oruc deyər düzü,
Mərdə qurban pisin yüzü.
Qara eləyərmi üzü,
Sevda yelu əsdi, neynim.

VAR

Pərişinə düşüb yolum,
Yollarıma baxanım var.
Bulaqlar kimi çağlayan,
Sellər kimi axanım var.

Yola düşüb dərd çəkməsin,
Ala gözlər yaş tökməsin.
Bağrımın başın sökməsin,
Könül evim yıxanım var.

Bala Oruc, durma yetiş,
Gecikməsin bu xeyir iş.
Yardan ötrü yollara düş,
Yar gözləyən bir xanım var[1].

[1] Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

MİSKİN TAĞI

XIX yüzilliyin ortalarında Ağbaba mahalının Bağçalı kəndində doğulub. Vergili aşıqlardandı. O da Dədə Dərbədəri, Aşıq Qərib Həsən kimi dolana-dolana oxuyar, adamların hörmət və izzətini qazanmış bir el sənətkarı olub. Olduqca xeyirxah, eyni zamanda hər şeyi öncədən bilən bir kəramətli şəxs kimi də tanınıbmış. Miskin Tağı haqqında da olduqca az məlumat var. Onun ədəbi irsindən bir neçə aşıq rəvayəti və bir neçə şeirləri məlumdur.

QOŞMALAR

BƏRİ GƏL

Səmanın sədası sirli sədadı,
Fırlana-fırlana, dolan, bəri gəl.
Qürbətdə qaldığın kimi deyər bəsdi,
Qəlbi kədər-qəmlən dolan, bəri gəl.

Rahın haqq yoludur, döndükcə dolan,
Qəmdən həzər etməz nurdan nur alan.
Bir Tanrı quludu saralan-solan,
Üzün tut göylərə, olan, bəri gəl.

Zikr edibən dildə şahlar şahını,
Yenə hala gətdin Miskin Tağını.
Əldə cam seyr edib yarın bağını,
Şahın qara qulu olan, bəri gəl.

OLMAZ

Çillədən çıxmamış girmə meydana,
Məclisdən, aşıqdən danışmaq olmaz.
Qürbətə düşməmiş rahı arama,
Zülmətdən, işıqdan danışmaq olmaz.

Əvvəl əlin, dilin, gözün düz olsun,
Yediyin-içdiyin sadə, az olsun.
Təkəbbürlü durma, könlün yaz olsun,
Yardan-yaraşıqdan danışmaq olmaz.

Ağa bilirsənsə Miskin Tağını,
Gəl götür sinənə dərdin dağını.
Dərvişlik əridər ürək yağını,
Çömçədən-qaşıqdan danışmaq olmaz[1].

[1] Söyləyəni: Xəstə Zərnişan, 80 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

ŞAİR QƏNBƏR

XIX yüzilliyin sonlarında Ağbabanın İlanlı kəndində dünyaya gəlib. Sinədən bədahətən şeir deməyi ilə el arasında şair kimi hörmət sahibi idi. Yaşlıların dediklərinə görə onun məclis aparmağı, yeri gələndə döşəmə deməyi də varmış. Bu el şairinin də haqqında çox az bilgi vardır.

QOŞMA

QALMADI

Yağı qəfil gəldi, düşdük yollara,
Bilmədik neyləyək, üz tutaq hara.
Beləcə dərd görüb biz düşdük dara,
Dağıldı ellərin varı qalmadı.

Göz aça bilmədik bitdən, birədən,
Bir xeyir görmədik bu yad yörədən.
Yurdsuzluqdu qəmi cana yeridən,
Mərd olan kişinin karı qalmadı.

Qara qızdırmadan köç etdi çoxu,
Yurdsuz adamların ucaldı ahı.
Qənbər belə imiş təqdir ilahi,
Dərbədər olanın yarı qalmadı[1].

[1] Söyləyəni: Aşıq Qənbər, 90 yaşında (Amasiya rayonu, İlanlı kəndi)

ŞƏMİL AŞIROĞLU

Şəmil Aşıroğlu haqqında çox az məlumat qalıb. Bəlli olanı budur ki, Aşıroğlu təxəllüsü ilə bir neçə nəfər el sənətkarı vardır. Calal, Şəmil, Cəlil kimi şəxslər belələrindəndir. Bunlar Aşıqoğlu tayfasının yetirdiyi sənətkarlardı. Onların içində Şəmil Aşıroğlu xüsusilə seçilir. Onun beş dastanı, zəngin yaradıcılığı olsa da bu el şairinin şeirlərindən az bir qismi mühafizə olumuşdur.

GƏRAYLILAR

GƏLƏR

Yaz ağzında sellər-sular
Bulana-bulana gələr.
Axar sular dərələrdən
Dolana-dolana gələr.

Aşıroğlu dərd yiyəsi,
Danışdırır söz həvəsi.
El-obaya haray-səsim
Culana-culana gələr.

GƏLƏR

Bülbül olan cəh-cəh vurar,
Çəmənlərdə gülə gələr.
Fəğanı bürüyər hər yanı,
Dağ da, daş da dilə gələr.

Əriyər qarı dağların,
Gülər gözləri ağların.

Yaz ağzı, bahar çağları
Sona olan gölə gələr.

Aşıroğlu deyər haqdan,
Görübdü qaradan, ağdan.
Saf ürəkdən, canı sağdan
Yaxşı işlər ələ gələr.

GÜNÜDÜ

Yenə gəlib payız günü
Dağların duman günüdü.
Elat köçür, veran qalır,
Yaylağın yaman günüdü.

Gül-çiçəklər solub daha,
Motal, küpə dolub daha,
Dağlar təkcə qalıb daha,
Darıxır, aman günüdü.

Aşıroğlu sürü-naxır
Yaylaqdan arana axır.
Dalınca gözlərim baxır,
Qəlbə qəm daman günüdü[1].

[1] Söyləyəni: Aşıq Qənbər, 85 yaşında (Amasiya rayonu, İlanlı kəndi)

MƏMMƏDOĞLU

Məmmədoğlu Gümrüdə dünyaya gəlib. Əsl adı haqqında məlumat çox azdır. O, tanınmış usta Kənkan Məmmədin ailəsində doğulmuşdur. Kənkan Məmməd Gümrünün mötəbər şəxsləri ilə səmimi münasibətdə olduğundan onlar həmişə onun oğlu Məmmədoğlunu himayə etmişlər. Məmmədoğlu ata-anadan 7-8 yaşından yetim qalsa da öz ağlı, kamalı, sinədən deməyi ilə el-oba arasında hörmət sahibi olmuşdur. Yaşlıların dediklərinə görə Məmmədoğlunun bir neçə saz havası ("Məmmədoğlu", "Bəxtikəm", "Gümrü çiçəyi", "Qul duası", "Kənkanı" və s.), döşəmələri, deyişmələri olub. Məmmədoğlu Gümrü, həm də Ağbaba dastanlarına yaxşı bələd olub. Bu el sənətkarının nə vaxt, harda vəfat etməsi də məlum deyil.

YETİM TAPDIQ

1880-ci ildə İrəvan şəhərində Təpəbaşı məhəlləsində anadan olub. Hələ uşaq vaxtlarından bədatən söz deməyi ilə el-oba arasında şair kimi şöhrətlənib. 1905-1907-ci illərdə baş verən erməni vəhşəti nəticəsində Ağbabaya pənah gətirib. Yetim Tapdıq aşıqlar kimi məclis qurar, xüsusilə qış günlərində yığnaqlar keçirərmiş. O, Ağbabada həm də tırınqı və döşəmə ustası kimi bəlli imiş. Yetim Tapdıq Ağbaba saz havalarına ("Köşəbaşı", "Sarı yaylıq", "Dərbədəri", "Atüstü", "Ağbabayi", "Qul diləkçəsi", "Ağam hey", "Çıldır zinharısı", "Çalpapaq", "Ota nanayı", "Ağbaba zarıncısı", "Konyalı", "Rəhmanı", "Çıldır gülü", "Aşıroğlu", "Mərdanoğlu" və s.) vaqifdi.

Yetim Tapdıq 1950-ci ildə vəfat etmişdir.

QOŞMALAR

DÜŞDÜM

Əslim xəbər alsan irəvanlıyam,
Yol azdım, təngidim, borana düşdüm.
Yağı qəfil gəldi, dağıldı elim,
Bir abad obadan virana düşdüm.

Sel kimi hey axdı gözümün yaşı,
Anamın aşı yox, təndirin başı.
Nə qohumu tapdım, nə də yoldaşı,
Səmti seçəmmədim, borana düşdüm.

Tapdığam, yetiməm, yaram sağalmaz,
Dərd tapan bir vücud daha sağ olmaz.
Zədəli ürəkdə heç vaxt yağ olmaz,
Məni dərd qocaltdı, pirana düşdüm.

ALLAH

Gözdə yaş qalmadı qan ağlamaqdan,
Halımız, görürsən, betərdi, Allah.
Sovetin gəlişi qan gətirdi, qan,
Bu necə qəzadı, xətərdi, Allah.

Yenə qapaz gəldi kasıb-kusuba,
Döndü viranəyə tamam el-oba.
Var-yox əldən çıxdı, boş qaldı yuva,
Bu necə qəzavü-qədərdi, Allah.

Tapdığın bağrını şan-şan eylədin,
Ağlatdın, halını pərşan eylədin.
O gözəl günləri axı neylədin,
Verdiyin əzablar yetərdi, Allah.

GƏTİRDİ

Gədə hökuməti, gədə töhməti,
Küsdürdü könlümü cana gətirdi.
Kişilik, yaxşılıq çıxdı qəhətə,
Tanrı bu Soveti qana gətirdi.

Bağlandı qol-qola kişilər, mərdlər,
Daraşdı canlara min cürə dərdlər.
Kəsdi başımızı sərt oğlu sərtlər,
Kafir it başını xona gətirdi.

Tapdıq, xəlvət söylə asarlar səni,
Tez tapar bəlalar, azarlar səni.
Pisdən uzaq dolan, nazarlar səni,
Tanrı bu dövranı sana gətirdi?![1]

[1] Söyləyəni: Aşıq Paşa Göydağlı, 57 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

DURMUŞOĞLU

Əslən Axılkələkdəndir, nə vaxt, hansı kənddə doğulduğu məlum deyil. O, Aşıq Nəsibin müasiri olub. Durmuşoğlu el sənətkarı kimi ağır məclislər aparmışdır. Onun "Durmuşoğlu", "Tellizarı", "Qırmızı", "Qələndəri", "Axılkələyi" kimi saz havaları, "Durmuşoğluynan Tellizar", "Yetim Mətey" kimi dastanları da məlumdur. Durmuşoğlu Kənkanoğlu, Dəli Səfər, Məmmədoğlu, Şair Vəli kimi sənətkarlarla deyişmiş, Gümrü ağaları ilə yaxın olmuş, Heydər Xoca ilə bərabər Ağbabada yığnaqlar keçirmişdir. Buna görə də onun barəsində yaşlıların yaddaşında az-çox qalmışdır. Bu el sənətkarının da yaradıcılığı vaxtında toplanmadığından şeirlərindən çox az nümunə qalıb.

GƏRAYLILAR

OLAYDI

İstəyim bu deyil mənim,
Malı-dövlət, var olaydı.
Adamlarda qeyrət, insaf,
Abır, həya, ar olaydı.

Müxənnət yasa bataydı,
Dərdlilər dərdin ataydı.
Həsrətlər kama çataydı,
Nə sitəm, nə nar olaydı.

Durmuşoğlu ölərdimi,
Göz yaşını silərdimi.
Belə dilə gələrdimi,
Ona həmdəm yar olaydı!

DAĞLAR

Yenə gəldi bahar-yazım,
Oynadı qarqara, dağlar.
Qövr eylədi niyə, bilməm,
Sinəm üstə yara, dağlar.

Qız-gəlinlər dəstə-dəstə
Toplandılar bulaq üstə.
Biri vardı – boyu bəstə,
Vardı hardan-hara, dağlar.

Gülləndi çöllər, çəmənlər,
Qalxdı başımdan dumanlar.
Dərd yeyənlər, dərd əmənlər
Çəkilibdi dara, dağlar.

Gül içində gülüm yoxdu,
O şeyda bülbülüm yoxdu.
Mənim şirin dilim yoxdu,
Yazım gəlib qara, dağlar.

Durmuşoğlu saz əlində,
Çıldırın ağır elində.
Arıyır sona gölündə,
Qəlbi para-para, dağlar.

QOŞMALAR

NEYLƏYİM

Dərd əlindən dəli dərviş olmuşam,
Od almışam yana-yana, neyləyim.

Kasıblığım bəla açıb başıma,
Çıxammıram dörd bir yana, neyləyim.

Başım üstə fələk yellər qılıncı,
Adlı ərdim, oldum elin gülüncü.
Həm xəstəyəm, həm dərdliyəm-zarıncı,
Bomboş qalıb bu dəmxanam, neyləyim.

Sevdiyimi bir özgəyə verdilər,
İnamımı, ümidimi qırdılar.
Durmuşoğlu, ürəyimi yardılar,
Boyanmışam qızıl qana, neyləyim.

DEYƏN YOX

Fələk vurub, yaralıyam ürəkdən,
Dərd-sərimi o canana deyən yox.
O uzaqda, mən də burda qalmışam,
Söz-sovumu dil qanana deyən yox.

Ürəyimdə sözüm qaldı çox vədə,
Dediyimi anlayarmı hər gədə.
Bir adlı ər qalıb indi kölgədə,
Ayım-ilim o canana deyən yox.

Durmuşoğlu yar yolunda sürünür,
Göy bağlayıb qaralara bürünür.
Bizimki də belə imiş, görünür,
Yollar üstə o qonana deyən yox[1].

[1] Söyləyəni: Yetim Əsgər, 80 yaşında (Daşkəsən şəhəri)

XUDAMƏDƏD

1889-cu ildə Ağbaba mahalının Sınıq kəndində Dərviş Məmmədin ailəsində dünyaya gəlib. Xudamədəd həm el şairi, həm ünlü pəhləvan, həm də türkəçarəni yaxşı bilən kəramət sahibi kimi şöhrət qazanmışdır. O, başqa el şairlərindən fərqli olaraq həmişə çox vaxt məclisdə özü saz çalıb avazla oxuyarmış. Xudamədəd Aşıq Alışanla, Sınıqlı Alı ilə tez-tez məclis qurarmış. 1921-ci ildə elliklə Türkiyəyə pənah aparmışdır.

DİVANİ

YUSİF

Kasıbların, yetimlərin ya babası, atasıdı;
Dadına çatar çətində – bu kişinin qaydasıdı;
Qoldan tutmaqla yaxşılıq saf könülün faydasıdı;
Elin-obanın gözüdü, aşıqların sözü Yusif.

Adı gələndə titrəyir müxənnət, namərd olanlar,
Adamlara zülüm edən kasıblara sərt olanlar –
Neçəsinə bəla olub özü boyda dərd olanlar;
Ürəyindən ataş alar, qoymaz sönə közü Yusif.

O yaxşı tanıyır, bilir ermәniyi, həm urusu;
Bilir gədə-güdə nədi – it xılıdı, it sürüsü...
Xudadmədəd, sözünü de, qalmasın sözün gerisi;
Elin mərdi, iyid oğlu, həqiqəti, düzü Yusif[1].

[1] Söyləyəni: Əziz baba, 72 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

SULTAN

Sultan 1889-cu ildə Ağbaba mahalının Mustuxlu kəndində dünyaya gəlib. El-oba arasında el şairi kimi tanınmışdır. Sultan Mustuxluda, Bağçalıda, Qarabulaqda, Xançallıda, Qızılkisədə, Söyüdlüdə həmişə payızda, qışda məclislər keçirmiş, özünün sinədən dediyi tırınqıları, nanayları, döşəmələri ilə adamların hörmətini qazanmışdır. Yaşlıların dediklərinə görə Sultan gözəl səsi, şirin danışığı ilə təkcə Ağbabada yox, Çıldırda, Qarsda da tanınırmış.

1921-ci ildən o da elliklə gedən kəndlərin əhalisi ilə Türkiyəyə, Qarsa pənah aparmışdır.

QOŞMALAR

NƏ DEYİM

Azdan-çoxdan yadda qalıb sözlərdən,
Mən çəkdiyim elə ahdı, nə deyim.
Qanlar axır yola baxan gözlərdən,
Dərdim bilən bir Allahdı, nə deyim.

Mənim yerim ağ otaqdı, məclisdi,
Peşim ilə dolanan da iblisdi.
Bəla verir fələk mənə – naxışdı,
Tənə sözlər qəlbə oxdu, nə deyim.

Çuğullar da qulaq asır bacadan,
Ocaqları heç olmasın abadan.
Ayrı qalmam heç vaxt eldən-obadan,
Eldən gizli dərdim yoxdu, nə deyim.

Mən Sultanam, əlif-beyi bilmirəm,
Dərd görmüşəm, odur heç vaxt gülmərəm.
Mustuxludan ayrı yerə getmərəm,
Dərdim-günüm azdı-çoxdu, nə deyim.

ZAMANA

Nə sevərsən ermәniyi, urusu,
Tərs dolanır çərxin niyə, zamana?
Türkə baxan gözün niyə kor olub,
Musurmana xatan dəyə, zamana.

Gədə-güdə yüksəlibdi – bəy olub,
El dərddədi, demə elim bay olub.
Müxənnətdən, gedişatdan şay olub,
Yaraşırsan gicə, səyə, zamana.

Mən Sultanam, oxu-yazı bilmirəm,
Adamam ki, adamlıqdan qalmaram.
Öz evimdə bir rahat olmuram,
Pislər istər qəddim əyə, zamana.

DİVANİ

ALLAH KƏRİMDİ

Tülkülərin kölgəsində tatmam, Allah kərimdi;
Halalıma mən haramı qatmam, Allah kərimdi;
Mərd oğluyam, mərd olmuşam, hər gədəyə baş əyməm;
Dürr-sədəfi hər yetənə satmam, Allah kərimdi.

Məktəb, molla görməsəm də Allah verdi bu huşu,
Adillərə canım qurban, tanıyıram hoşhoşu.

Danışanda nağılıma çoxunun gəlir xoşu;
Bu peşəni çox sevirəm, atmam, Allah kərimdi.

Adım Sultan, özüm kasıb, ürəyimdə sözüm var;
Türk olanda böyüklük var, hər bir dərdə dözüm var;
Hələ ki yanır ocağım, hələ altda közüm var;
Ayrı yerin mən adını tutmam, Allah kərimdi[1].

[1] Söyləyəni: İmanı baba, 90 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

ABBAS PİRİOĞLU

1885-ci ildə Ağbaba mahalının Xozu kəndində anadan olub. Abbas Pirioğlu Ağbabanın tanınmış el şairlərindəndir. Ünlü Aşıq Şenliyin qızı Gülxanımla evlənmiş, bu böyük aşıqla qohum olmuşdur. Ağbabada Sovet hökuməti qurulandan sonra Abbas Pirioğlunu da təqib etmişlər. Bəhanə axtarıb onu tutublar, məhkəməyə çıxarıblar. Şərt qoyublar ki, o, həyat yoldaşını boşamalıdır, bunun əksinə getsə ən ağır cəza alacaq. Onda Abbas Pirioğlu deyib:

– Mən həyat yoldaşımı boşaya bilmərəm, amma nə cəza verirsiniz verin, bircə mənim oğluma toxunmayın, onun 11 yaşı var.

Guya bundan sonra məhkəmədə bir az güzəştə gediblər, yəni güllələnmə 15 illik sürgünlə əvəz olunub.

Abbas Pirioğlu 10 ildən sonra azad olunub Ağbabaya qayıtsa da ona sərhəddə yaşamağa izin verilmədiyindən köçüb Gürcüstana, Bolnisiyə gedib. Orada 1968-ci ildə vəfat edib. Abbas Pirioğlu da zəngin yaradıcılığa malik olub. Onun yaradıcılığından çox az nümunə qalıb.

YETİM ƏSGƏR

XIX yüzilliyin sonlarında Ağbaba mahalının Təzə İbiş kəndində dünyaya gəlib. Əsgər hələ uşaq yaşlarından saza-sözə maraqlı olub. Yeniyetmə vaxtlarında bir dəfə əkin vaxtı günorta onu bir yuxu tutub, vergi verilib. Amma sevgilisinə qovuşa bilmədiyindən tez-tez özündən gedib yıxılırmış, başından tüstü çıxırmış. Başından soyuq su töküb ayıldırmışlar. Ona vergi veriləndən sonra kənddə həm usta, həm aşıq kimi tanınıb. Yetim Əsgər həm dəmirçi, həm də xarrat işini görürmüş. Bu tanınımış sənətkar Usta Məcidə də təsir etmiş, onu həm usta, həm də el şairi kimi yetişdirmişdir. Yetim Əsgər qırx səkkiz dastanı sinədən bilən bir el şairidir. El sənətkarı olub, zəngin ədəbi irsi olsa da onun az bir hissəsi toplanıb yazıya alınmışdır. Yetim Əsgər Gümrü, Axılkələk kimi aşıq mühitlərinə mənsub el sənətkarlarının ədəbi irsinə də yaxşı bələd olub.

Yetim Əsgər 1980-ci ildə Daşkəsən şəhərində vəfat edib.

GƏRAYLILAR

QALMADI

Yığılıb kolxoz qurullar,
Adamlarda hal qalmadı.
Nə vardı dartıb aldılar,
Qapılarda mal qalmadı.

Acımızdan qaldıq belə,
Yavan da keçmədi ələ.
İnsaf yoxdu bircə gilə,
Bizə ayrı yol qalmadı.

Əmək günü nədi bilməm,
Ha işlərəm, heç dincəlməm.
Evə də vaxtında gəlməm,
Görmədiyim al qalmadı.

OLMAYA

Könül tutan, qəlbə yatan
Nə arıq, nə kök olmaya.
Nər gedə, dalınca maya,
Yolu yoxuş, dik olmaya.

Kişi yükün özü çəkə,
Zəhmət çəkibən tər tökə.
Əməyinə gözün dikə,
Nə qatır, nə lök olmaya.

Yetim Əsgər, düz danış, din,
Baxıram ki, söz danışdın…
Tənhalıqda çox alışdın,
Mərd olanlar tək olmaya!

QOŞMALAR

KASIBLIQ

Məni bərkə salıb dirədin daşa,
Zərrə insafın yox, ədə, kasıblıq.
Başıma döydükcə kefin duruldu,
Mən nə edim sən tək bədə, kasıblıq.

Nə cavanlıq gördüm, nə də bir xoş gün,
Mən də bir kişiyəm, bir özün düşün.

Namərd olanlarla yoxdumu işin,
Sən mənə gəlirsən hədə, kasıblıq.

Yurdumdan-yuvamdan elədin məni,
Odlara bürüdün, bələdin məni.
Olmadı simasarım, bələdim mənim,
Sən məni eylədin gədə, kasıblıq.

Düşmədin belimdən, elədin yağır,
Döydün, söydün məni, oldum bir fağır.
Mənim baxtım qara, yüküm çox ağır,
Hər yana salıbsan səda, kasıblıq.

Məni öldürəcən nəyin artacaq,
Onsuz da yanıram, sinəm od-ocaq.
Sinəmin üstünə gəl az vurnan dağ,
Yetim Əsgər olub dədə, kasıblıq.

MƏNİ

Gümanım bir sənsən, uca Yaradan,
İnsaf et, sıxmaynan divara məni.
Arxasız adamam, yoxdu heç kimim,
Əzəldən edibsən füqarə məni.

Hara üz tuturam gətirmir əlim,
Peşimlə dolanır bir qara ölüm.
Sənə qurban olum, qadanı alım,
Niyə eləyibsən avara məni?!

Yetir qismətini Yetim Əsgərin,
Qırma qol-qanadın, həm balü-pərin.

Acınnan ağunur, yoxmu xəbərin?!
Odlara qalama dübarə məni.

AY FƏLƏK[1]

El görkü çoxalıb, yetər, bəsdi, bəs,
Bunları sil-süpür apar, ay fələk.
Pisin kökünü kəs, izini qazı,
Yandır ciyərini, qopar, ay fələk.

Abır itirəni sən də gəl itir,
Naxələf insanı aradan götür,
Fağıra-yoxsula gücün tez çatır,
Gədən köhlən minib çapar, ay fələk.

Yetim Əsgər deyər, yaxşıları seç,
Müxənnət olanı pencər kimi biç.
Mərdlərin ömrünü gəl eyləmə puç,
Nə vaxt haqq yerini tapar, ay fələk?

[1] Söyləyəni: Yetim Əsgər, 80 yaşında (Daşkəsən şəhəri)

HƏSƏN XAN

1903-cü ildə Ağbaba mahalının Mağaracıq kəndində doğulmuşdur. Amasiyada Sovet hökuməti qurulandan sonra Həsən Xanın qohumlarının çoxu təqib edilib tutulandan o, dərviş kimi tərki-dünya olmuş, bir dərviş ömrü yaşamışdır. Bu uca boylu, gözəl avazlı kişi el arasında böyük hörmət sahibi idi. O həm də Ağbabanın sonuncu dərvişi idi. Onun Külverən və Urmi dərvişləri ilə isti münasibəti vardı. Həsən Xan 1975-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir. Bu hikmət sahibinin yaradıcılığından cəmi bir neçə nümunə qalmışdır.

DİVANİLƏR

YERİNDƏDİR

En, ey könül, en göylərdən, əhli-hal yerindədir;
Məqamın haman məqamdı, cah-calal yerindədir;
Söz mülkünün ləl-cövhəri qaradan gəldi ağa;
Çünki böyük zəhmətin var, var halal yerindədir.

Dərddən nələr çəkib başım, bilirik sən də, mən də;
Fələk məni tanıyıbdı, salıb qəmlə kəməndə.
Mən bir ürfan adamıyam, suvar olub səməndə;
Dolanıram oba-oba, el, mahal yerindədir.

Həsən Xanı gəl incitmə, o ki Allah quludu;
Safdı qəlbi, həm nəfəsi, qoynu sözlə doludu.
Getdiyi bir haqqın yolu, Şahi-Mərdan yoludu,
Təbi qaynar, sözü lətif; pir, abdal yerindədir.

BİLMƏRƏM

Haqq yolunda mən bir qulam, haqqı dana bilmərəm;
Nur içmişəm od qarışıq, odla yana bilmərəm.
Marıqlarda nə işim var, pusqu, kələk məndə yox;
Mənim yerim elin içi, xəlvətxana bilmərəm.

Yeri, kafir, qanmazları kələyinə təllə sal,
Öz adamın yaxşı tanı, uçuruma hellə, sal.
İstəyirsən gəl yanıma sən bir-iki güllə çal;
Canı verən o Tanrıdı, öldüm sana bilmərəm.

Həsən Xana yaxın durma, pis nəfəsin dəyməsin;
Mundarlama əl-ayağın, bir dərvişin geyməsin.
Əyilmərəm qabağında, Allah özü əyməsin;
İt peşəsin, kafir işin mən heç qana bilmərəm[1].

[1] Söyləyəni: Hacı müəllim, 70 yaşında (Amasiya rayonu, Hamasa kəndi)

ŞAHVERDİ QARAPAPAQOĞLU

XIX yüzilliyin 90-cı illərində Ağbaba mahalının Çivinli kəndində doğulub. Şahverdi Qarapapaqoğlu məktəb, təhsil görməsə də təbli adamdı, gözəl səsi, adamı heyrətləndirən şeirləri ilə el-oba arasında el şairi kimi tanınmışdı. Dastanların çoxunu sinədən bilirdi, buna görə qış günlərində məclis qurmağı da vardı.

Şahverdi Qarapapaqoğlu 20-ci yüzilliyin 50-cı illərində Çivinlidə vəfat etmişdir.

GƏRAYLI

Dağ çəkibdi mənə Allah,
Bu dərdin bir yörəsi nə.
Dözürəm bax neçə ildi
Ayrılığın yarasına.

Qəmi sağlıya-sağlıya,
Sirri saxlıya-saxlıya,
Düşdüm ağlıya-ağlıya
Bu dağların arasına.

Şahverdiyəm, Haqqın qulu,
Gözü yaşlı, sinə dolu.
Kafirlər bağlayıb yolu,
Deyinirəm qarasına.

QOŞMA

GƏLƏR

Nurun qaynağı var sinəmdə mənim,
Təzə söz deməyə həvəsim gələr.
Söhbətsiz, yığnaqsız darılaram mən,
Nə deyim, quruca nəfəsim gələr.

Toylar başlananda ürək şadlanar,
Dəli könül susar, tez qanadlanar.
Məclis gözəl keçsə, eldə addanar,
Əsər dağdan yellər bir əsim gələr.

Harayım dağlarda, daşlarda qayım,
Söz deyən çobanam – tapılmaz tayım.
Adım Şahverdidi, Gülsehran köyüm,
Bulaq tək çağlayıb xoş səsim gələr[1].

[1] Söyləyəni: İmanı baba, 90 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

İMANI

XIX yüzilliyin sonlarında Ağbaba mahalının Çivinli kəndində dünyaya gəlmişdir. Təhsilli olmasa da qaynar təbi, məlahətli səsi, gözəl dastan danışığı ilə el arasında hörmət-izzət qazanmışdı. O da sovet hökumətinin təqiblərinə məruz qalmışdı. İmanı iki dəfə Qazaxıstanda sürgündə olmuş, başı çox bəlalar çəkmişdi. O da qış günlərində məclis qurmağı sevər, maraqlı məclis aparar, adamların hüsn-rəğbətini qazanardı. Üstəlik, onun da bədahətən deməyi vardı. İmanının geniş yaradıcılığı olsa da onun ədəbi irsinin çox hissəsi itib-batmış, şeirlərinin ancaq bir neçəsi mühafizə edilib saxlanmışdır.

QOŞMALAR

QALDI

Ağbaba köyləri boşaldı bir-bir,
Boş otaq, boş xana, obalar qaldı.
El köçdü, tərpəşdi, düşdü yollara,
Ocaqlar üstündə tavalar qaldı.

Xozu nalə çəkdi, Qoncalı bir ah,
İnni-cinni yoxdu burada, Allah.
Güllücə, Ellərkənd od tutdu, vallah,
Çayırlar, çəmənlər, ovalar qaldı.

Oxçoğlu deyilən boş-boş virana,
Yetimlik yenibdi dağa-arana.
Düşsün ermənyi qıran-qırana,
O torpaqda yatan babalar qaldı.

Gözəl Güllübulaq gör nə gündədi,
Mağaracıq Çaxmaqla bir az gendədi.
Qaraçanta kəndi duman-çəndədi,
İsticə, gözəlcə yuvalar qaldı.

Bir daha Şörəyel olarmı binə,
Gəlhagəl başladı, köçəköç yenə.
Ağbaba dağları qəm üstə dinə,
Dağ yeli, o təmiz havalar qaldı.

İbiş xarabadı, Göllü beş betər,
Türkün dərdi-səri özünə yetər.
Analar naləsi bağrımı didər,
Allaha edilən dualar qaldı.

İmanı, görürsən başa nə gəldi,
Vətəninin dərdi bağrımı dəldi.
Dərdin iriləndi, dağ tək dikəldi,
Arada qalmağal, davalar qaldı.

YAVAŞ-YAVAŞ

Gözəl Çivinlidən ayrılıram mən,
Axır gözlərimdən yaş yavaş-yavaş.
Yollara düşmüşəm, yerim hardadı,
Doxsana üz tutub yaş yavaş-yavaş.

Sürülü-naxırlı dağlar quruyub,
Almalı-armudlu bağlar quruyub.
Ayaq üstündəcə sağlar quruyub,
Ağrıyır nə yaman baş yavaş-yavaş.

Biçarə İmanı, itdi imanın,
Kimsəni oyatmaz ahın, amanın.
Bir yanın qürbətdi, firqət bir yanın,
Tapacaq başını daş yavaş-yavaş.

DÜNYA

Yurdum ola-ola düşdüm didərgin,
Keçirdin bizləri çəngələ, dünya.
İxtiyar yaşımda yollardayam mən,
Düşüb işlərimiz əngələ, dünya.

Ölən-itən çoxdu bu qaçaqaçda,
Köçən müsəlmandı, talıyan xaçlı.
Köçkünlük başlara min bəla açdı,
Qurdun yolumuzda sən cələ, dünya.

Yazıq İmanının yoxdu amanı,
Daha yaşamağa gəlmir gümanı.
Göndər Əzrayılı, qoy alsın canım,
Saldın kişiləri cəncələ, dünya[1].

[1] Söyləyəni: İmanı baba, 90 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

ƏLİ SƏMƏDOĞLU

1922-ci ildə Amasiyanin İbiş kəndində anadan olub. Hələ uşaq yaşlarından saza-sözə vurğuluğu ona sinədən, bədahətən söz demək bacarığı vermişdi. Əli Səmədoğlu boylu-buxunlu, qorxu-ülkü bilməyən, cəsarətli olduğundan dəfələrlə ermənilərlə qarşılaşmış, onları məğlub etmişdi. Təsadüfi deyil ki, o, müharibədə yaralanıb geri – Ağbabaya qayıtsa da ermənilər bir bəhanə ilə onu müharibə meydanına qaytarmışdılar. Təqiblər müharibə bitəndən sonra da davam etdiyindən Əli Səmədoğlu əvvəlcə üç il Gürcüstanda dağlarda, daha sonra yeddi il uzaq Qazaxıstanda başqa adla yaşamışdır. Başı bəla çəkən bu el şairi elə Qazaxıstanda, Alma-Atanın yaxınlığında yerləşən bir şəhər tipli qəsəbədə 1996-cı ildə vəfat etmişdir.

BAYATILAR

Eləmi qərib olar,
Ah çəkən qərib olar.
Qürbət yerdə ölənin
Məzarı qərib olar.

Könül bir gül kimidir,
Rəngim kül kimidir.
Qürbət qəfəsə bənzər,
Qərib bülbül kimidir.

Gözüm dikilir yola,
Baxıram sola-sağa.
Qorxuram burda öləm
Məzarım qərib ola.

Təndirin başı hanı,
Anamın aşı hanı.
Kətə, fətir, pişisi,
Pendir-lavaşı hanı.

Qəriblik yaxdı məni,
Çəkdiyim ahdı mənim.
Həsrət çəkdi qılıncı,
Göz yaşım axdı mənim.

QOŞMA

BİLMİRƏM

Fəlkdən şikatçı olan varmı-yox,
Bunun burasını hələ bilmirəm.
Mənim uzaqlara atılıb daşım,
Hərdən Ağbabaya gələ bilmirəm.

Aradan qalxıbmı mərdliyin adı,
Gədələr-güdələr çaldı-oynadı.
Çuğula, namərdə qanmı qaynadı?
Alıb adamları ələ, bilmirəm.

Urus-ermənin əladı halı,
Artır günü-gündən cahı-calalı.
Müsəlman olanın talandı malı,
Qotur dana oldu kələ, bilmirəm.

"Qardaşlıq", "dostluğun" adı qalıbdı,
Bizlərə düşməni, yadı qalıbdı.
Ataşı, yaloyu, odu qalıbdı,
Saldılar türkləri tələ, bilmirəm.

"Davariş" "yoldaş"nan heç iş görülməz,
Erməni olana salam verilməz.
Müxənnətlik çoxdu, sular durulmaz,
Həsrətin gözünü dələ bilmərəm.

Dövran sənin deyil, dillənmə Əli,
Başının üstündə qəzanın yeli.
Sənin düz sözünə deməzlər bəli,
Axan göz yaşımı silə bilmirəm[1].

[1] Söyləyəni: Əli Səmədoğlu, 72 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

GÜLBAHAR

Gülbahar 1915-ci ildə Ağbabanın Təzə İbiş kəndində anadan olmuşdur. O, on səkkiz yaşına yetincə bir yeniyetməyə könül vermişdir. Amma arzusu gözündə qalır – başqa birisi tərəfindən zorla qaçırılır. Bundan sonra Gülbaharın ömrü-günü dərd-qəmlə keçir. Nəhayət o, 40-cı illərdə vəfat edir.

Gülbahar hələ on dörd-on beş yaşından şeir deməyə başlasa da, onun bayatı, gəraylı və qoşmaları vaxtında toplanmadığına görə itib-batmışdır. Gülbaharın qalan şeirləri Xəstə Zərnişandan toplanıb yazıya alınmışdır.

BAYATILAR

Ürəyim para-para,
Yetmədi əlim yara.
Çirkinin baxtı göyçək,
Gözəlin baxtı qara.

Qəm mənə əl elədi,
Göz yaşım sel elədi.
Gülü aldı əlimdən,
Yetim bülbül elədi.

Gülbaharam, naçaram,
Sinəbəndim açaram.
Çox iltimas eyləmə,
Baş götürüb qaçaram.

Qapın qapıma qarşı,
Atma qapıma daşı.
Qarğaram, yarın ölər,
Yanar ürəyin başı.

Bülbüləm, hanı gülüm?!
Nə danışım, nə gülüm?!
Xoş gün çıxıb əlimdən,
İtibdir ilim-ilim.

Gül irəngim soldu, gəl,
Ala gözüm doldu, gəl.
Ötən günlər, ay zalım,
Məni məndən aldı, gəl.

Məni yandırır çilə,
Gülü döndərir gülə.
İnsafın olsun, yarım,
Bir oduma su çilə.

Yar tərəfə göz dikdim,
Qardaş bir koma tikdi.
Mən ki, can üstündəyəm,
Bilmirəm kimə tikdi.

Mən gedirəm çay ilən,
Şamama soy ilən.
Gördüm yara toy olur,
Qayıtdım ax-vay ilən.

Gülbaharam, dərdimnən,
Dərdi yeyən, dərd əmən.
Nə çarə var, nə dərman –
Düşdüm belə dərdə mən.

GƏRAYLILAR

MƏNİ

Təzə açmış gül kimiydim,
Bir şeyda bülbül kimiydim,
Saz üstündə tel kimiydim,
Bir namərd sındırdı məni.

Könlümün sınıx qanadı,
Qohum-qardaş oldu yadım,
Gözümdə qaldı muradım,
İlk eşqim yandırdı məni.

Aldım yaranı ürəkdən,
Əl çəkdim arzu-diləkdən,
Yapışdım çərxi-fələkdən,
Gülbahar, qandırdı məni.

ÜSTÜNDƏ[1]

Gözəlliyim soluxubdur,
Günüm uzun il üstündə.
Üzməz oldu ördək-qazım,
Ləpələnən göl üstündə.

Əldən çıxıb ümid ucum,
Mən baş alıb hara qaçım?!
Ağlaram ağzımda saçım,
Axar sular, sel üstündə.

[1] Söyləyəni: Xəstə Zərnişan, 80 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

Əriyirəm gilə-gilə,
Öz dərdimi bilə-bilə.
A Gülbahar, sən tək belə,
Gül can verir kül üstündə.

XƏSTƏ ZƏRNİŞAN

Xəstə Zərnişanın maraqlı həyat yolu var. Anası Hürü xanım əslən Qarsın Akyaka ilçəsinin Külverən kəndindəndir. O, Qars vilayətinin gözəllər gözəli kimi tanınmış, bir nəfər əsilzadə ilə ailə qursa da, ailə münaqişəsi nəticəsində əri öldürülmüş, Hürü xanım üç uşaqla (İsa, Ayvaz, Rüstəm) Ağbabanın Təzə İbiş kəndinə pənah gətirib. Bu vaxt Hürü xanımın qızı Tükəz (Tükəzban) ağüzümlü Bəşirlə ailə qurubmuş. Təzə ibişli Həmzə ağa və kəndin ağsaqqalı Ağsaqqal Vəli Hürü xanımı hörmətlə qarşılayıblar. Həmzə ağa xanıma torpaq sahəsi, ev və xeyli ərzaq verib. Bir neçə ildən sonra Hürü xanım Ağsaqqal Vəli ilə ailə qurub.

1910-cu ildə Zərnişan Təzə İbiş kəndində Ağsaqqal Vəlinin ailəsində dünyaya gəlib. Hürü xanım Ağsaqqal Vəlinin ikinci qadını olsa da, xoş xasiyyəti, sinədəftərliyi, eyni zamanda cəsarəti ilə (at minib güllə atmaqda mahalda tanınırmış) nəinki Təzə İbişdə, eləcə də Ağbabada, Çıldırda, Qarsda, Axılkələkdə hörmət-izzət sahibi olub.

Maraqlıdır ki, Ağsaqqal Vəlinin birinci arvadından üç oğlu (Əsəd, Hümmət, Həsən), bir qızı (Səkinə) olsa da, Hürü xanımın yanında gətirdiyi uşaqları da öz doğma övladlarından ayırmamışdır. Bu ailənin əziz övladı Zərnişan sayılıb. O, beş yaşından atasının dizinin dibini kəsdirib, onun oxuduğu Quran ayələrini əzbərləmiş, məktəb, təhsil görməsə də, Qurana bələd olmuş, hələ gənc yaşlarından sinədən deməyə başlamışdır. Deyilənə görə, Ağsaqqal Vəli mədrəsə təhsili almış olsa da, həm də sinədəftər, boylu-buxunlu, gülərüz, nəhəng boylu bir adammış. Çay içəndə bir dəfəyə bir kəllə qənd ona ancaq bəs edərmiş. O, sinədən deməklə bərabər, həm də hər şeyi qabaqcadan bilmək qabiliyyətinə malik olduğundan el-oba arasında, bəy-ağalar içində böyük nüfuz sahibi imiş.

Zərnişanın anası Hürü xanım da sinədəftər olduğundan

həmişə bayatı deyər, avazla zümzümə edər, qımqımı, nanay, tırınqı oxuyarmış.

Təbii ki, belə bir ailədə böyüyən Zərnişan hələ uşaq vaxtlarından şeirə, sənətə könül verib, ürəkdən bağlanmışdır. Eyni zamanda Ağsaqqal Vəlinin evinə aşıqlar, dərvişlər, nağılçılar, bir sözlə maraqlı qonaqlar gəldiyindən tez-tez yığnaqlar, məclislər qurulduğundan bunun da Zərnişanın el şairi kimi formalaşmasında az təsiri olmamışdır.

Zərnişan 1926-ci ildə Məşədi Qurbanın kiçik oğlu Əhmədlə ailə qurmuş, bu evlilikdən onun bir oğlu (Məcid), iki qızı (Minə, Səkinə) dünyaya gəlib. Amma Zərnişanın ailə xoşbəxtliyi uzun çəkməmiş, 30-cu illərdə həyat yoldaşı varlı ailədən olduğu üçün "xalq düşməni" kimi həbs edilib Gümrüdə Qara qalaya salınmış, orda güllələnmişdir. Gənc qadın üç balaca uşaqla çox ağır və gərgin bir həyat sürüb. O elə bu illərdən Xəstə Zərnişan adı ilə tanınıb.

Xəstə Zərnişan 1988-ci ilin məlum hadisələrindən sonra Qaradağ rayonunun Sahil qəsəbəsinə pənah gətirmiş, orada binə bərkitmiş, 1990-cı ildə Sahil qəsəbəsində vəfat etmişdir.

GƏRAYLILAR

DAĞLAR

Səni qoyub hara gedim,
Mənim atam-anam, dağlar.
Ellər köçür, mən nə edim,
Az qalıram yanam, dağlar.

Gedən gedir, kənd boşalır,
Dərd sinəmə düz baş alır.
Ürəyimə ataş dolur,
Axı mən də canam, dağlar.

Çoxu itirib başını,
Unudub yar-yoldaşını.
Ayrılıq çatıb qaşımı,
Bağrı dolu qanam, dağlar.

Kimə deyim dərd-sərimi,
Kim eşidər sözlərimi?!
Səndə qalan izlərimi
Mümkün deyil danam, dağlar.

Zərnişanam, başda ağlım,
Dərd əlindən qolum bağlı.
Gözüm ağlar, sinəm dağlı,
Çətin ki dayanam, dağlar.

O DAĞLARIN ARASI

Sanki cənnət kimidi
O dağların arası.
Elin ağır qəmidi
O dağların arası.

Gözəldi, güldü hər yan,
Süsən-sünbüldü hər yan,
Güldü-bülbüldü hər yan,
O dağların arası...

Zərnişan orda ağlar,
Həmişə qara bağlar.
Orda çisir-sinor var,
O dağların arası...

O DAĞLARDAN

Burda arana düşmüşəm,
Xəbərim yox o dağlardan.
Betər borana düşmüşəm,
Xəbərim yox o dağlardan.

Qəm betər tutub sinəmdən,
Ömür edirəm belə qəmnən.
Əksik olmaz gözüm nəmnən,
Xəbərim yox o dağlardan.

Qaçqın, didərgin olmuşam,
Gülüydüm, indi solmuşam.
Qara bulud tək dolmuşam,
Xəbərim yox o dağlardan.

Ağbabada dərdim azdı,
Çox sevdiyim bahar-yazdı.
Günlər vardı söhbət-sazlı,
Xəbərim yox o dağlardan.

Ötənləri ana-ana,
Ayrılıqdan yana-yana,
Qəsd edirəm şirin cana,
Xəbərim yox o dağlardan.

Göylərə ucalır ahım,
Dadıma yet, ay Allahım.
O dağlardı varım-yoxum,
Xəbərim yox o dağlardan.

Zərnişanam, qan ağlaram,
Başıma qara bağlaram.
Coşub çaylar tək çağlaram,
Xəbərim yox o dağlardan.

BU DAĞLARDAN O DAĞLARA

Sözüm çoxdu, söhbətim çox,
Bu dağlardan o dağlara.
Gecə-gündüz çəkirəm ah,
Bu dağlardan o dağlara.

Ağbaba Çıldırnan qoşa,
Söz deyirəm coşa-coşa.
Gedir xəyal qoşa-qoşa,
Bu dağlardan o dağlara.

Zərnişan, yaxın yerlərdi,
Bu yerlərin birdi dərdi.
Gəlsin elin əri, mərdi,
Bu dağlardan o dağlara.

QOŞMALAR

YOXDU

Əbəsdi bu "urra", partiya, filan,
Kasıbın dərdini qanan ki, yoxdu.
Nəyinə lazımdı qolxozun işi,
Onu adamlıqda anan ki, yoxdu.

"Böyüklər" yeyirlər elin malını,
Kasıbın soruşmaz kimsə halını.

Kim çəkər dünyanın qeylü-qalını,
Özünü günahgar sanan ki, yoxdu.

Sədirlər, "yoldaşlar" pullu, kef çəkər,
Yetim-yesir işdə, elə tər tökür...
Zərnişan, mən dedim, sən eylə fikir,
Sənin ağ otağın, xanan ki, yoxdu.

ELƏ

Bu fələk əzəldən pisə sur verib,
Yaxşını yandırıb qınında elə.
Müxənnət fürsəti verməyib əldən,
Pisliyi hərləyib qanında elə.

Çətin imtahanlar çox olub mərdə,
Haqdan əl üzməyib düşəndə dərdə.
Ölsə də mərd ölər, uymaz namərdə,
Namus, qeyrət çoxdu canında elə.

Zərnişan, az danış, həqiqəti gör,
Haqqın sədasına baş əy, cavab ver.
Yaradan böyükdü, kölgəsində dur,
Əlbət ki, bir qulsan yanında elə.

DAĞLARA

Səsi-səmiri yox, hay vermir mənə,
Nə qədər desəm də sözü dağlara.
Deyirəm barı bir girsin yuxuma,
Hər zaman yatıram üzü dağlara.

Kaş ayağım dəyə bir də oraya,
Məlhəm tapılaydı qəlbdə yaraya.
İndilər xəyallar işə yarayar,
Çəkər baxışları, gözü dağlara.

Soyuq bulaqlara edəydim güzar,
Çıxaydı canımdan bu azar-bezar,
Öləydim o yerdə tapıb bir məzar,
Dönəydi Zərnişan özü dağlara.

TƏCNİSLƏR

QARALAR MƏNİM

Əzəldən tanıyıb hicran yaxamı,
Fələk hey başıma qaralar mənim.
Qürbətə düşəndən yazda, yayda da
Üstümü qış alar, qar alar mənim.

Dağlar görünməyir baxsam da dala,
Vətən havasından adam dad ala.
Bülbülün ötərdi, qonardı dala,
İndi peşimlədir qaralar mənim.

Zərnişan nə desin qəlbi oyana,
Yatıb qara baxtım çətin oyana.
Güzarım düşərmi dağa-o yana,
Gözüm yol çəkməkdən qaralar mənim.

QƏMƏ MİN

Görən niyə qara gəldi bəxtimiz,
İndi burda qəm əlindən qəm əmim?

Yurd boşalır, ellər köçür, köç gedir,
Yurd həsrəti ürək deşən qəməmi?

Nə deyəcik sonra gələn nəsilə,
Könlümüzdən qübarları nə silə.
Tuşmu olduq nəhs aylara, nəhs ilə?
Yoxsa dağda dağlar boyda qəməmi.

Zərnişanım, can evinə çən gələ,
Ürəyini keçirdilər çəngələ.
Kimi ağlar, kim pulu çəngələr,
Bəxtim deyir düz üzümə: qəmə min.

BİR QƏM ÇİLƏDİ

Tale oyununda qərq oldu gəmim,
Bir yandan başıma qəm qəmçilədi.
Fələk də aldatdı: "Gəminəm, gə min",
Əridib bədənim lap qəmçilədi.

Yurd həsrəti adlı bir bəndə düşdüm,
Dərd-ələm çəkməyə bir bən də düşdüm.
Dünyaya talehsiz bir bəndə düşdüm,
Gördüm kədər çilə, həm qəm çilədi.

Yaz başında yağan qar qara gəldi,
Axdı göz yaşlarım, Qarqara gəldi.
Oynadı qəfildən qarqara gəldi,
Zərnişan, üstümə bir qəm çilədi.

DİVANİ

VERƏR[1]

Bu fələyin qaydasıdır mərdə dərdi bol verər;
Müxənnətə qanad gərər, gədələrə yol verər;
Kişi olan kasıb düşər, əzab çəkər dünyda;
Nanəcibə arxa durar, çulsuza da çul verər.

Gəl incitmə, dəli könül, qurğu belə quruldu;
Lil-palçıqlı axan sular axıb belə duruldu;
Bu dünyada çox karvanlar yolda qalıb yoruldu;
Gül bitməyən o boz çöllər tikan tutar, kol verər.

Ay Zərnişan, gəl qane ol, qismətin nədi bəsdi;
Tamahkarla bəhsə girmə, haqqa yürü, tələs di.
Yaxşılığa yönünü sal, öz özün tələsdir;
Payın nədi bilən bilir, vədəsində Ol verər.

[1] Söyləyəni: Xəstə Zərnişan, 80 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

YANŞAQ MƏHƏMMƏD

Əslən Amasiyanın Mağaracıq kəndindəndi. Sovet hökuməti qurulandan təqiblərə məruz qalmış, repressiyaya uğramış, haqqında az məlumat qalmışdır. Yanşaq Məhəmmədin məclis aparması, haqqı müdafiə etməsi, həm də yazı-pozu adamı olması onun başına bəla olduğundan xalq düşməni kimi uzaqlara sürgün olunmuşdur.

TƏCNİS

YARAMA DƏYMƏ

Ay bimürvət, həsrətindən xəstəyəm,
Müddətdir sızlayır yaram, a dəymə.
Dedim təmənnamı, son nəfəsdəyəm,
Xəncər al, göysümü yar, ama dəymə.

Müxənnətin astarı nə, üzü nə?
Mərd mərdin sözünü söylər üzünə.
Sən rəqibə çox da vermə üz, ünə,
Salmaynan eşqimi, yaram, a dəymə.

Yazıq Yanşaq dərd əlindən ha yana,
Yoxdu bir yaxınım, verə hay, ana.
Ha çığırdım, bir yetmədin hayana,
Dərdə yaramırsan, yarama, dəymə[1].

[1] Söyləyəni: Sultan Orucoğlu, 72 yaşında (Amasiya rayonu, Mağaracıq kəndi)

AŞIQ İSGƏNDƏR AĞBABALI

Aşıq İsgəndər Ağbabalı, yəni Gülməmmədov İsgəndər Bəxtiyar oğlu 1925-ci ildə Amasiya rayonunun Ellərkənd kəndində dünyaya gəlib. İsgəndər hələ uşaq yaşlarından atası Bəxtiyar kişinin çaldığı çoban tütəyinə, anası Bəsdi xanımın bayatılarına qulaq asmaqdan doymazmış. Əmisi Bilalın danışdığı nağıllar, onun mərdanə hərəkətləri İsgəndərdə xoş duyğular oyatmışdı. Böyüklərdən mənsub olduğu Güllüoğlu tayfasının görkəmli adamlarının – Qasım Əfəndi, Heydər Xoca, Güllüoğlu İsgəndər kimi sinədəftərlərin şeirlərini eşitmiş, onlarla bağlı rəvayətləri maraqla dinləmişdi. Beləcə İsgəndərdə hələ uşaq yaşlarından saza-sözə maraq yaranmışdı. Onun saza-sözə könül verməsində Hesabdar İslamın da az təsiri olmayıb. Çünki Hesabdar İslam tanınmış el şairi Çorlu Məhəmmədin nəvəsi idi, həm də Aşıq İsgəndərlə bacanaqdı. O eyni zamanda yaxşı məclis aparır, aşıqlar kimi avazla oxuyub nağıl danışardı, el sənətkarlarına, aşıq havalarına da yaxşı bələddi.

Daha sonralar İsgəndərin bir məclisdə Aşıq Nəsiblə qarşılaşması onun gələcək taleyini həll etdi. Aşıq Nəsib onun səsinə, oxumasına qulaq asandan sonra onu bəyənib özünə şəyird götürdü. İsgəndər böyük aşığın xoşuna gəldiyindən öz sazını ona bağışladı. Beləcə, İsgəndər Ağbaba-Şörəyeldə aşıq kimi tanınmağa başladı. O həmişə dövlət tədbirlərində, mədəniyyətlə bağlı toplantılarda iştirak etsə də aşığın heç vaxt halı-əhvalı düzəlməzdi. Çünki onun çox sevdiyi "Qaçax Usuf" dastanını ermənilər yaxşı qarşılamır, ona dolayı da olsa təzyiq göstərir, onun el arasındakı nüfuzunu zəiflətməyə çalışırdılar.

Aşıq İsgəndər uzaq Qazaxıstana, ordakı ağbabalıların yanına (bu ağbabalılar buraya 1937-ci ildə və ondan sonra sürgün olunmuşdular. Sonralar Alma-Ata şəhəri yaxınlığında əhalisi ağbabalılardan ibarət bir şəhər tipli qəsəbədə cəmləşmişlər) gedir, orada ağır məclislər aparırdı. Bu böyük aşıq Qazaxıstanda

yaşayan ağbabalılar və mesxetilər arasında da hörmət qazanmışdı.

Aşıq İsgəndər 33 dastanı sinədən bilirdi. O, Gümrü, Çıldır, Qars, Axırkələk, Ərdahan, Gölə, Qağızman kimi yerlərdə yaşayan el sənətkarlarının ədəbi irsini yaxşı bilirdi. O, ustad aşıq kimi Aşıq Murtaza, Aşıq Paşa Göydağlı, Sultan Orucoğlu, Aşıq Faxfur kimi şəyirdlər də yetirmişdir. Bunlardan Aşıq Faxfur Aşıq İsgəndərin oğludur, həm də Güllüoğlu tayfasının sonuncu el sənətkarıdır.

1988-ci ilin məlum hadisələri Aşıq İsgəndər Ağbabalını da yerindən-yurdundan oynatdı, o da Azərbaycana üz tutdu, Şəmkir şəhərinə gəldi. 1992-ci ildə Şəmkirdə dünyasını dəyişdi.

GƏRAYLILAR

NEYNİM

Hara baxdım dərdi gördüm,
Düz önümdə durdu, neynim.
Basdı başımdan aşağı,
Yerdən-yerə vurdu, neynim?!

Qəm şələsi ağır oldu,
Belim yükdən yağır oldu.
Aşıq olan fağır oldu,
Bu köçgünlük qırdı, neynim?!

Dərdim artıb qoşun oldu,
Ac qurd kimi cana doldu.
Şaxta vurdu, gülüm soldu,
Qış məclisin qurdu, neynim?!

Üzüm gülməz, ürəyim qan,
Buna necə dözsün ki, can?!
Ay İsgəndər, ellər dolan,
Fələk kələk qurdu, neynim?!

MƏNİ

Fələk, səndən şikatım var,
Həsrət qoydun yurda məni.
Eldən-obadan ayırıb
Təkcə etdin burda məni.

Qonum-qonşu düşdü iraq,
Boran oldu, qopdu sazaq.
Doğma olmaz yada qıraq,
Dərd yedirtdi qurda məni.

Ay İsgəndər, insaf elə,
Ötən günü gətir ələ.
Öldürsən də, hörmət ilə
Tapşır bircə mərdə məni.

GƏLDİ

Fələk qoyub sapandına
Atdı bizi hara gəldi.
Yurdsuzluqdan, köçkünlükdən
Sinəmizə yara gəldi.

Eləcə qəmi gətirdik,
Gözəl günləri itirdik.
Ağladıqca köks ötürdük,
Qara üstən qara gəldi.

İsgəndər, al saz əlinə,
Yalan gələrmi dilinə.
Türkün yurduna, elinə
Dığa-mığa, ara gəldi.

OLMAZ

Dərd qananı tapammıram,
Dərdsizə söz demək olmaz.
Evindəki işdah ilə
Yad sürfədə yemək olmaz.

Mərdlər çəkilib qəhətə,
Həsrət qaldıq yağa-ətə.
Ağbaba bənzər cənnətə,
Dərd də dərddi – yemək olmaz.

Ay İsgəndər, dərdin çoxdu,
Fələk səni betər yaxdı.
Dərd də tapdı qoca vaxtı,
Didərginə kömək olmaz.

VAR

Kərəntiyə getmirəm mən,
El içində zəhmətim var.
Məclisim çox, əhvalım xoş,
Yaxşı qədir-qiymətim var.

Vəzifən var – qandım, bildim,
Sənə baxıb gözüm sildim.
Sözümün üstünə gəldim,
Pis adama töhmətim var.

İsgəndərəm, tanı məni,
Çox sevirəm çöl-çəməni.
Demək, tərif edim səni?
Mənim eldə hörmətim var.

QOŞMALAR

QAVALANMIŞAM

Ağbabanın dərdi alıb ağlımı,
Elə bil dəliyəm, havalanmışam.
Qəddimi əyibdi qəriblik, həsrət,
O dağlardan ayrı quvalanmışam?

Doxsan-yüz yaşında qocalar kimi,
Elə ah çəkirəm, bulmuram dəmi.
İş elə dolaşıb, tapmıram çəmi,
Çürük ağac kimi ovalanmışam.

Hanı dərd qananın, candan yananım,
İsgəndər, həsrətdən od tutur canım.
Yurdsuzluq əlindən quruyub qanım,
Yurdumdan-yuvamdan qavalanmışam.

NƏ QALDI

Kədərin əlindən əridi ömrüm,
Ay fələk, əlində genə nə qaldı.
Bu darda dadıma çatarmı bir kəs,
Görəsən, ürəkdə genə nə qaldı?!

Necə ayrı düşdüm eldən-obadan,
Doğma yurddan çıxdım, isti yuvadan.

Niyə uzaq düşdüm təmiz havadan,
Ömrümün çırağı sönə, nə qaldı?!

Daha vaxtı keçdi meyin-məzənin,
Kim dadına yetər dərddən təzənin?
Göylərdən qəfildən gələn qəzanın
Təpəmə yumruğu enə, nə qaldı?!

Kim nə deyir-desin, aqibət budu:
Fələk dərd verəndi, dərdli qəm udur.
Başıma daş düşüb, İsgəndər, odur,
Dərd-ələm yetişdi, sənə nə qaldı.

ALLAH

Bir əziz bəndənəm, eldə bir aşıq,
Məni öz yerimdən endirdin, Allah.
Günahım nə idi, suçum nə idi,
Elə qəm üstündə dindirdin, Allah.

Başıma daş düşdü, oldum didərgin,
Necə ad qazandım: köçkün, didərdin...
Taleyim qaraldı, əhvalım gərgin,
Məni daldalarda sındırdın, Allah.

Sənə qurban olum, dözə bilmirəm,
Dərddən dalda şələ gəzə bilmirəm.
Qədərim tapmaca, çözə bilmirəm,
Axır dərd atına mindirdin, Allah.

İsgəndər xəyalla sel tək axsa da,
Tərsinə çevrilib sədri taxtı da.

Bəxtim qara gəldi, yaşlı vaxtımda,
Niyə ocağımı söndürdün, Allah?!

A DAĞLAR

Könül talan olub dərdin əlindən,
Nəyimə sevinim, gülüm, a dağlar.
Od tutub yanıram pisin əlindən,
Vaxtsız soldu çiçək-gülüm, a dağlar.

Mən səndə xoşbəxtdim, kefim saz idi,
Könlüm açılmışdı: bahar-yaz idi.
Bülbül bağçadaydı, xoş avaz idi,
İndi niyə çıxıb külüm, a dağlar?!

Daha qalxmır başım, düzəlməz işim,
Qədər belə gəlib, qəm ilə bişim.
Nələr görəcəkmiş bəlalı başım,
Peşimlə dolanır ölüm, a dağlar.

Dəmə həsrət könül qaynayır yüz yol,
Məndə kədər də bol, hicran-qəm də bol.
Mən ölmüş kimiyəm, barı sən sağ ol,
Olub İsgəndərə zülüm, a dağlar.

DƏRDİMİ[1]

Hər gədə-güdəynən beh-bazarım yox,
Əhli-hal gəzirəm, deyəm dərdimi.
Tamahdan uzağam, bir azarım yox,
Qaldırıb dağlara öyəm dərdimi.

[1] Söyləyəni: Aşıq İsgəndər Ağbabalı (Amasiya rayonu, Ellərkənd kəndi)

Namərdlər alçala, qəm üstə dinə,
Fələyin də çərxi tərsinə dönə.
Köhnələ, cırıla, nimdaşa dönə,
Paltar tək əynimə geyəm dərdimi?!

Haqqı mən görsəm də deyə bilmirəm,
Kafirin üzünə söyə bilmirəm.
İsgəndər, mən səni öyə bilmirəm,
Çəkə də bilmirəm öyə dərdimi.

RƏŞİD QURBANOV

Təzə İbiş kəndində anadan olub. Atası Nağını varlı ailədən olduğuna görə 1937-ci ildə tutub Gümrüyə, Qaraqalaya salmışdılar. Rəşid hələ orta məktəbdə oxuyandan yaradıcılığa başlamışdı. Aşıq İsgəndər Ağbabalı, Aşıq Paşa Göydağlı ilə deyişmələri məlumdur. Yaradıcılığının çox az hissəsi qalmışdır.

GƏRAYLILAR

DANIŞMA

Bizə qonaq gələn aşıq,
Əzəli puldan danışma.
Saz əhlində tamah olmaz,
Dövlətdən-maldan danışma.

Səsin çatmayır sazına,
Xoşum gəlmir avazına.
Yaxşı fikir ver özünə,
Diqqət et, daldan danışma.

"Gürcüqızı"ndan oxudun,
Mən elə bildim yuxudu.
Başıma corab toxudun,
İpəkdən, şaldan danışma.

Sən bu başdan pula uydun,
Sözləri yarımçıq qoydun.
Camaatı yaxşı soydun,
Qocadan, çaldan danışma.

İsgəndər burda olaydı,
Telli sazını çalaydı.
Sazı əlindən alaydı,
Gəl qeylü-qaldan danışma.

Heyifdi, sazı götürmə,
İman-insafı itirmə.
Özünü elə ötürmə,
Birçəkdən, xaldan danışma.

Rəşidəm, eşit məni,
Nə salardım bəndə səni.
Qoymaz qanan kəndə səni,
Çıxmayan haldan, danışma.

OLACAQ

Biçinçilər qoyun kəsdi
Dedim yaxşı kef olacaq.
Çoxunun əlləri əsdi,
Kimə isə nəf olacaq?!

Biri yeməmiş gəyirdi,
Biri keçi tək bəyirdi.
Biri əyləşdi, buyurdu:
– Xaşlama, kavaf olacaq!

Kavaf gəldi, araq gəldi,
İçənlər içdi, düzəldi.
İçməyin nəyi gözəldi?
Əlbət ki, bir səf olacaq.

Kimi şapqasını itirdi,
Kimi baş-qıçı götürdü,
Kimi kavafdan ötürdü,
Yedi, yedi… Dev olacaq?!

Qarın üstə dava düşdü,
Bir biçinçi oda düşdü,
Neçə cana qada düşdü,
Burda nə söz-sov olacaq…

Araq ağlı üstələdi,
Adamları dəstələdi,
Biçinçilər xəstələdi,
"Oxxay", axrı "of" olacaq.

Yaxşı məclis qurmadılar,
Kor idilər, görmədilər?
Rəşidə ətdən vermədilər:
"Bu burdan bir dəf olacaq?!"

QOŞMA

ARILARA

Başına döndüyüm, ay yaxşı qonşu,
Adətdi, baxarlar yaz arılara.
Özün öz əlinlə ona şirə ver,
Yaxşı qulluq elə – düz arılara.

Arıların hasarları keçibdi,
Kötüyün içinnən tamam uçubdu.
Qərib arı şirəsini içibdi,
Az danış, az söylə, az arılara.

Gecə-gündüz xəyalımda gəzdirdin,
Pətəkləri üst-başına düzdürdün.
Adam da gətirdim, balı süzdürdün,
Ərzaq saxlamadın saz arılara.

Bal içən adama afiyət olar,
Adamda bir insaf, mərifət olar.
Tamahkar adamda min sifət olar,
Odur ki, gəlibdi naz arılara.

Dayanma, onlardan şikayət eylə,
Ellərə hay sal ki, olubdu hiylə.
Xata hardan gəlib ovcunu iylə,
De, Rəşid, bu şeiri yaz arılara[1].

[1] Söyləyəni: Rəşid baba, 70 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

AŞIQ PAŞA GÖYDAĞLI

Aşıq Paşa Göydağlı 1935-ci ildə Amasiya rayonunun Çivinli kəndində anadan olub. Ağbabanın sonuncu azman aşığı İsgəndər Ağbabalının şəyirdidir. Uşaq yaşlarından gözləri zəif gördüyündən erməni həkiminə müraciət etsələr də həmin həkimin səhv müalicəsi ilə gözləri kor olmuş, o, dünya işığına həsrət qalmışdır. O, otuzdan çox dastanı sinəsindən bilir, bütün Ağbaba saz havalarına yaxşı bələddi. Onun "Qul diləkcəsi", "Xurmalı", "Sarı yaylıq", "Siri-sübhan", "Aşıroğlu", "Xoşqılıq", "Dovşanqulu oğlunun gəraylısı"," Çıldır zinharısı", "Tırınqı", "Çalpapaq" və başqaların mahir ifaçısı idi. Bu ustad aşığın xeyli aşıq rəvayətləri, eyni zamanda bağlamaları da az deyil. Aşıq Paşa Göydağlının yeganə şəyirdi kiçik qardaşı Aşıq Ziyəddindir.

Aşıq Paşa Göydağlı 1998-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir.

BAĞLAMALAR

TUTULUB

O nədir ki, ayağı bir, başı bir,
Həm möcüzə, həm cadudu – əcəb sirr.
Bir ağ yolda ayağıyla yer əkir,
Karvanı var – yaxşı-pisdən tutulub.

Onun yolu şüşə kimi düz olar,
Karvanında qıyıq olar, biz olar.
Zəhər, şərbət, yemək-içmək, duz olar,
Malı-mülkü quru səsdən tutulub.

Yorulanda papaq keçər başına,
Yaxadadı, ora-bura daşınar.
Ömür keçər, ayağından aşınar,
Səs-sədası elə pəsdən tutulub.

Aşıq Paşa ona həsrət qalıbdı,
Məni ondan fələk cida salıbdı.
Gözüm nurun qara bəxtim alıbdı,
Qara dünyam duman-sisdən tutulub.

BAĞLAMA

Bir bina var, gəzəridi, hərlənir,
Bacası var-altı ondan altı az.
Hər bacada yeddi şüşə düzülüb,
Bəs eləyir-artıq-əksik, çox olmaz.

Bu binanın cəmi dörddü otağı,
İçi boşdu, yoxdu yarı, yatağı.
Yaşılı var, sarısı var, var ağı,
Rəng otaqdan, otaq rəngdən ayrılmaz.

Fələk döydü, ömrü boyu qəm yedim,
Aşıq Paşa, açan açsın, nə dedim.
Söz olanın yolu uzun, çox qədim,
Belə söhbət, belə məclis qurulmaz?!

VAR

Qulağından, həm ağzından yağ içər,
Qol-qılçası cütdü, bircə topu var.
Güzarlıdı – iki yoldan hərlənir,
Demirəm ki, kotan kimi xopu var.

Qulağı bir, əlçəyi bir, beli bir,
Aşığı bir, teli cütdü, yolu bir.
Ağdan, bozdan, ya qaradan malı bir,
Anlayanla ayrı cürə gapı var.

Şişi uzun, qoldan bir az gödəkdi,
Ucundakı quyruq kimi mətahdı.
Ayaq yastıq, başı isə döşəkdi,
Demə Paşa səhv danışır, gopu var[1].

[1] Söyləyəni: Aşıq Paşa Göydağlı, 56 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

USTA MƏCİD

1927-ci ildə Ağbabanın Təzə İbiş kəndində dünyaya gəlmişdi. Kəndin varlılarından sayılan Məşədi Qurbanın nəvəsi, Əhmədin oğlu idi. 1937-ci ilin tutatutu Əhməddən də yan keçmədi. Məşədi Qurbanın üç oğlunu (Tağı, Nağı, Əhməd) tutub Gümrüyə, Qara qalaya apardılar. Onları "sinfi düşmən" adı ilə güllələdilər. Əhmədin böyük qardaşı Səmədə toxunmadılar, çünki xəstə idi.

Məcid kənddə açılan ibtidai məktəbdə ancaq dördüncü sinfə qədər oxuya bildi. Kəndin ilk müəllimi Oruc müəllim (əslən İrəvan şəhərindən gəlmişdi. O, kənddə Nazlı adlı bir qadınla evlənmişdi, iki qızı vardı. Müharibəyə gedib qayıtmadı) həmişə onu tərifləyirdi. "Məcid, səndən böyük adam olacaq, oxumağına davam et".

Məcid atası tutulanda on yaşında idi. O əvvəlcə Bağırın yanında, daha sonra Yetim Əsgərin yanında dəmirçi şəyirdi oldu. Yetim Əsgər həm də təbli el şairi və sinədəftər olduğundan Məcid atasından saza-sözə vurğunluğu da əxz etdi, onunla bərabər on-on beş il kənddə aşıqlıq edib məclis qurdular, yığnaqlar keçirdilər.

Usta Məcid təkcə Təzə İbiş kəndində deyil, bütün Ağbabada tanındı. O, Aşıq İsgəndər Ağbabalı, Aşıq Qənbər kimi ustad aşıqlarla əlaqə saxlayır, dostluq edirdi. Buna görə də onların ədəbi irsinə yaxından bələddi. Usta özü də təbli adamdı. Təəssüflər ki, onun yaradıcılığının çox az hissəsini toplayıb yazıya almışıq. Usta Məcid 1988-ci ilin məlum hadisələri ilə bağlı Azərbaycana, Qaradağın Sahil qəsəbəsinə pənah gətirdi. Burada 1994-cü ildə vəfat etdi.

BAYATILAR

Eləmi sən gədəsən,
Olmaya gölgədəsən.
Bu dərd fələkdən gəlib,
Nə mən gülləm, nə də sən.

Xəyal qanadım olar,
Qaçağan atım olar.
Dərd çəkənlər içində
Mənim də adım olar.

Dərdi çəkdim, qədd əydi,
Ürəyimə bəd dəydi.
Neynim, gülə bilmədim,
Yetimliyim kətdəydi.

Dağda tonqal qaladım,
Od qayanı yaladı.
Kimim var ki, söz deyəm,
Qəmi qəmə caladım.

Sözü qanana denən,
Dərddən yanana denən.
Dərd görməyən nə bilsin,
Onu qanana denən.

Verən qara bəxt verdi,
Nə bir xoş gün, vaxt verdi.
Bilmirəm suçum nədi,
Fələk qəmnən taxt verdi.

QOŞMALAR

GÖRÜNDÜ

O ötən illərin uzaq olsa da,
Xəyalı gözümdə yaxın göründü.
Şirin xatirələr dilə gəldi ki,
Qəlbimdən dilimə axın göründü.

Uşaqlıq çağımı yadıma saldım,
Dərddən atəş aldım, dərddən od aldım.
Tənhalıq əlində naümid qaldım,
Yetimlik dirçəldi, baxın-göründü.

Ay Məcid, kişisən, mərdsən, döz buna,
Özünü, taleyi, bəxti az qına.
Onsuz da dalmısan qəm dəryasına,
Sinənin üstündə dağın göründü.

GÖRÜNDÜ

Ürək yaz istədi, bahar istədi,
Gözümə dağların qarı göründü.
Xəyal damağıma ayrı dad verdi,
Yarı duman kimi, yarı göründü.

Axtardım, aradım ötən günləri,
Nə vaxt itirmişəm, yoxmuş xəbərim.
Nə qədər çox imiş dərd ilə sərim!
Könlümün, zənginmiş, varı göründü.

Atasız yaşamaq çox çətin işdi,
Demə Usta Məcid bir bağrı daşdı.
Fələk zülm eylədi, həddini aşdı,
Əzabı, bəlası, karı göründü[1].

[1] Söyləyəni: Usta Məcid, 67 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

QƏMKEŞ ADİL AĞBABALI

1949-cu ildə Amasiyanın Xozu kəndində doğulub. Uşaq vaxtlarından saza-sözə könül verib. Hələ orta məktəbdə oxuyandan şeir yazmağa başlayıb. Daha sonralar el arasında təbli şair kimi tanınıb. Bu el şairinin Sultan Orucoğlu, Aşıq İsgəndər Ağbabalı, Aşıq Paşa Göydağlı, Aşıq Ziyəddinlə deyişmələri də var. 1977-ci ildə 28 yaşında vəfat edib. Qəmkeş Adil Ağbabalının qoşma, gəraylı, divani, müxəmməs, təcnis və digər aşıq şeirlərinin formaları olsa da itib-batmış, bu yaradıcılıqdan ancaq bir neçə şeir qalmışdır.

ÖMRÜMÜN

Yaranmayaydım əzəldən,
Axırı bumu ömrümün?!
Bu gün sovruldu göylərə
Torpağı, qumu ömrümün.

Dərdlər sinəmə yığıldı,
Qaynar gözlərim soğuldu.
Tufana düşdü, dağıldı
Sarayı, damı ömrümün.

Taleyimin üzü döndü,
Deməyin Qəmkeş sevindi.
Yanmamış söndü, nə söndü,
Çırağı, şamı ömrümün.

SALDI

Ürək açdım bir gözələ,
O yönümü daşa saldı.

Atdı başıma daşını,
Mən qanmazı başa saldı.

Dedim, könül, səhv eləmə,
Gəl sən məni məhv eləmə.
Dərd çəkməklə "kef" eləmə,
Eşqin dağa-daşa saldı.

Zildə idim, bəmə düşdüm,
Yandım-yandım, dəmə düşdüm.
Qana-qana qəmə düşdüm,
Könül məni işə saldı.

Dönəmmədim "yox" deyəndən,
Gecə-gündüz qəm yeyəndən.
Qaldım niyə duman-çəndə,
Fələk bərkə-boşa saldı.

Adil ağlar, gülməz axı,
Yox ki suçu, bir günahı.
Niyə tapılmır pənahı,
Dərdi birdi, beşə saldı.

KÖNÜL

Mən nə deyim axı sənə,
Məhv elədin məni, könül.
Can evimin dağlarının
Çəkilməz heç çəni, könül.

Ağlımı aldın başımdan,
Ümman oldu göz yaşımdan.

Düşdüm dala tay-tuşumdan,
Ürək dərddən qəni, könül.

Adili elədin dəli,
Xoş günlərə çatmaz əli.
Dərdi təam etdim, bəli,
Suçlu bilib səni, könül[1].

QOŞMALAR

QAYIDA BƏLKƏ

Aşıq, gəl ürəklə bir qaytarma çal
İnciyən gözəlim qayıda bəlkə.
Sazda müxəmməsim, tarda segahım,
Bayatım, qəzəlim qayıda bəlkə.

Kaş o da mənim tək alışıb yana,
Ağlayan gözümün yaşı dayana.
Tökə ətəyindən daşı, dayana,
Axırım, əzəlim qayıda bəlkə.

Eşqiylə gəzmişəm bizim dağları,
İnsafa, mürvətə gələydi barı.
Sağala Qəmkeşin sinə dağları
O ilkim, əzəlim qayıda bəlkə.

DEDİNMİ?

Əmimqızı bir ümidim sənədi,
Sözlərimi o dindara, dedinmi?

[1] Söyləyəni: Aşıq Paşa Göydağlı, 56 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

Həsrətli ürəyim sitəm əlindən
Qaysaqlanıb tutub yara, dedinmi?

Heç süzdünmü onun ala gözünü?
Dinlədinmi söhbətini-sözünü,
Söyləmədin üzüb özü-özünü,
Məcnun olub baxtıqara dedinmi?

Eşq əlindən düşdüm dərdə, nə fayda.
Namərd kəsdən, Adil, mərdə nə fayda.
Yanıq sazam, yanıb pərdə, nə fayda,
Olmaz mənə daha çarə dedinmi?

AŞIQ ZİYƏDDİN AĞBABALI

1950-ci ildə Amasiya rayonunun Çivinli kəndində dünyaya gəlib. O da digər Ağbaba el sənətkarları kimi məktəb, təhsil görməmişdi, anadangəlmə şikəstdi. Dünya işığına həsrət olsa hələ uşaq yaşlarından saza-sözə könül vermiş, böyük qardaşı Aşıq Paşa Göydağlının yanından aralanmamışdır. Nəhayət, Aşıq Paşa onu özünə şəyird götürmüşdür. O, Aşıq Ziyəddin Ağbabalı kimi el-obada tanınıb. 2006-ci ildə vəfat etmişdir.

QOŞMALAR

DARIXDIM

Sazım da qəribdi, özüm də qərib,
Düşündüm axırım puçdu, darıxdım.
Bir də xatırladım ötən illəri,
Ürəyimdən nələr keçdi, darıxdım.

Meylimi şəhərə verə bilmirəm,
Nə vaxtı dağları görə bilmirəm.
Dağlarsız dövran da sürə bilmirəm,
Xəyal o yerlərə uşdu, darıxdım.

Ziyəddinəm, yaş da məni haqladı,
Hey yalvardım, bir üzümə baxmadı.
Mənim otum bitib suyum axmadı,
Fələk başa oyun açdı, darıxdım.

AĞLARAM

Nə vaxtdı vətəndən ayrı düşmüşəm,
Torpağım yadlara qalıb, ağlaram.

Gözəl Ağbabanın, yurdun üstünü,
Buludlar, dumanlar alıb, ağlaram.

Bu fələkdən nələr gəldi başıma,
Mən vurğunam torpağıma, daşıma.
Kimlər zəhər qatdı, bilməm, aşıma,
Dağları yadıma salıb ağlaram.

Həsrətin ayazı, dərdin istisi,
Məni eyləyibdi illər xəstəsi.
Nədən çıxmır bacaların tüstüsü,
Bulud tək tutulub, dolub ağlaram.

Ziyəddinəm tərs gəlibdi taleyim,
Qismətim bu hey dərd çəkib, qəm yeyim.
Ürəkdə dərd, gözümdə yaş söz deyim?!
Telli sazı qəmli çalıb ağlaram.

VAXTIDI

Ay ağalar, bahar gəlib dağlara,
Könlümün dərd-səri seçən vaxtıdı.
Subay oğlanların, ərgən qızların
Eşqin badəsini içən vaxtıdı.

Al-yaşıl geyinib çəmənlər, çöllər,
Sarışır bir-birinə süsən-sünbüllər.
İndi yaylaqlara köç edir ellər,
Ellərin yaylağa köçən vaxtıdı.

Ağbabalı Ziyəddini bilən yox,
Nə müddətdi elə gəlib-gedən yox.

Vətənimdən bircə soraq verən yox,
Xoş günün ötüşüb keçən vaxtıdı.

EYLƏ

Qaranqış, yaylağa köçün vaxtıdı,
Məndən o yerlərə bir salam eylə.
De xəstə qulun var qürbət ellərdə,
Dolan o yerləri, ziyarət eylə.

Uç, qon eyvanıma, çəpər başına,
Bir rəhim elə gözdən axan yaşıma.
Gedib qəbristana, məzar daşına,
Sən Allah bir Quran tilavət eylə.

Ziyəddinəm, nəğmə dedim elimə,
Dən vermişəm ürəyimdən dilimə.
Söylə necə dözüm belə zülümə,
Yalvarıram, mənə kəramət eylə[1].

[1] Söyləyəni: Aşıq Ziyəddin, 50 yaşında (Amasiya rayonu, Çivinli kəndi)

YUSİF HEYDƏROV

Yusif kişi Ağbaba bölgəsinin Düzkənd kəndində Aşıq Heydərin oğlu Rəhimin ailəsində doğulub. Məktəb, təhsil görməsə də, gözəl səsi, dastan danışığı, həm də sinədən deməyi ilə el-oba arasında el şairi kimi tanımışdı. O, tırınqı, qımqımı, eləcə də nanayların usta ifaçısı sayılırdı. Bu təbli kişi həm də Ağbaba saz havalarına, regional adət-ənənələrə, dastanlara yaxşı bələddi. Aşıq Heydərin ədəbi irsi ondan toplanıb yazıya alınmlışdır. Yusif uzun müddət çobanlıq etmiş, zəhmət adamı olub. Təxminən 84 yaşında vəfat etmişdir. Yusif kişinin zəngin yaradıcılığı olsa da zamanında toplanıb yazıya alınmadığından şeirlərinin az bir qismi dövrümüzə qədər gəlib çastmışdır.

GƏRAYLI

İTİRDİK

Yağı bizi tora saldı,
Alan bizdən betər aldı.
El dağlıb darda qaldı,
İtirdik yurdu, itirdik.

Qonduq bu tozlu yollara,
Düşdük dillərdən-dillərə.
Getdik ellərdən-ellərə,
Gətirdik dərdi, gətirdik.

Bu günə nəhs gün dedilər,
Taleyi küskün dedilər.
Qaçqın, didərgin dedilər,
Götürdük dərdi, götürdük...

Yusif də bu sözü yazdı,
Mənimki də beş-on sözdü.
Nə demişəm hələ azdı,
Ağbaba birdi, itirdik.

QOŞMA

DAĞLAR

Çıxmırsan yadımdan bircə an belə,
Əllərim uzanır vətənə, dağlar.
Nə bir hay verirsən, nə bir baxırsan,
Dərddən qan ağlayıb ötənə, dağlar.

Yaşlı vaxtlarımda didərgin oldum,
Səni itirəli çox qəmgin oldum.
Çıxdım Ağbabadan, gül kimi soldum,
Çox yandım ölənə-itənə, dağlar.

Çiçəkli-güllüydü yamacın, döşün,
Uçurdu göylərə könlümün quşu.
Bu Yusif kişinin cəmiydi huşu,
Əlləri yetişmir ötənə, dağlar[1].

[1] Söyləyəni: Yusif kişi, 83 yaşında (Amasiya rayonu, Düzkənd kəndi)

SULTAN ORUCOĞLU

1950-ci ildə Ağbabanın Mağaracıq kəndində doğulub. Atası Oruc kişi tanınmış el sənətkarı Aşıq Nəsibin colpası olub. Ağbabada söylənən dastanların çoxunu sinədən bilirmiş. Sultan Orucoğlu da hələ uşaq vaxtlarından saza-söz könül verib, Ağbabanın sonuncu azman aşığı İsgəndər Ağbabalının şəyirdi olub.

Sultan Orucoğlu zəngin yaradıcılığı olan el şairidir.

GƏRAYLI

MƏNİ

Hara belə sürükləyir
Tale məni, həyat məni?
Çatdı ömür qürub çağı,
Gəl yuxudan oyat məni.

Yurdum yox, meyl edim dinə,
Suyum yox, odum sənginə.
Gəl götür layla rənginə,
Dağ başında boyat məni.

Bu yaşımdan bezdim daha,
Astarı üzündən baha.
Dərdimi tax nişangaha,
Sapandına qoy, at məni.

Şair Sultan, bu nə köçdü?
Ruhundan nağılmı keçdi?
Göydən alma düşədüşdü,
Tərginə al, Göy at, məni.

CIĞALI TƏCNİS

BAXTI KƏM

Bu dünyanın səfasına gül oldum,
Cəhd elədim binə salam, bağ tikəm.
Bağ tikəm,
Bağban olam, bağ tikəm.
Haqdan muraz istədim,
Döndü mənə baxdı kəm.
Fələk qismətimi saldı əlindən,
Düşdü ayaqlara bax, di, bax, tikəm.

Şörəyelin yarı düzən, yarı dağ,
Bizdən ötdü, barım səni yarı, dağ.
Yarı dağlar,
Yar dərdi yardı dağlar.
Gözüm yol yamandı,
Neylədin yarı, dağlar?
Ömür qısa-yarı həsrət, yarı dağ,
Tanrı da bir yandan baxdı, baxdı kəm.

Şair Sultan, bəlkə saldı "sinə" dərd,
Heç görmədim sinsiyə qəm, sinə dərd.
Dərddi sinə,
Dərd vura, dərddi sinə.
Heç yerdə tuş olmadım
Özümdən dərddisinə.
Ürək sinqin, ömür qızğın, sinə dərd,
Daha nə durubsan, baxtı, baxtı kəm?[1]

[1] Söyləyəni: Sultan Orucoğlu, 72 yaşında (Amasiya rayonu, Mağaracıq kəndi)

SÖYLƏYİCİLƏR HAQQINDA MƏLUMAT

Rəvayətlər

Onu da sən de. Xançal belə olar. Qaçax Usufnan Çıldırrı ağa.

Söyləyəni: İsgəndər baba, 80 yaşında (Amasiya rayonu, Göllü kəndi)

Qaçax Usufnan Hamza ağanın danaçısı. Qaçax Usufnan Kirnaz ağa. Qaçax Usuvun oğlu.

Söyləyəni: Yusif baba, 85 yaşında (Amasiya rayonu, Düzkənd kəndi)

Qaçax Usuvun oğluynan nıkqız əv sahabı. Aramnan Qaçax Usuf.

Söyləyəni: Kazım baba, 72 yaşında (Amasiya rayonu, Göllü kəndi)

Mərddiyi ürəhnən eliyəllər. Kasıf Usufnan Qaçax Usuf. Qəribə atdı. Qaçax Usufnan üç quldur. Gümüş kəmər məsələsi.

Söyləyəni: Alı baba, 74 yaşında (Amasiya rayonu, Göllü kəndi)

Qoca fəndi. Qaçax Usuf Gümrüdə. Qoca kişiynən Qaçax Usuf.

Söyləyəni: Abdulla baba, 85 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

Yetim Musaynan Qarapet.

Söyləyəni: Alı baba, 74 yaşında (Amasiya rayonu, Göllü kəndi)

Sarıbəy. Dəmirdöşnən Qaçax Usuf. Əsmər qarıynan Qaçax Usuf.

Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

Şahnazar.

Söyləyəni: Abdulla baba, 85 yaşında (Amasiya rayonu, Təzə İbiş kəndi)

TACİR SƏMİMİNİN DƏRC EDİLMİŞ ƏSƏRLƏRİNİN XRONOLOJİ ARDICILLIQLA QISA SİYAHISI

Kitabları:

1. Tacir Səmimi. Duman dağı bürüdü // Bakı, Ozan, 2000. - 84 s.
2. Tacir Səmimi. Murxuz duyğuları // Bakı, Ozan, 2000. - 48 s.
3. Tacir Səmimi. Tarixi yaddaş/ red. B. Muradov; məsl. İ.Məmmədov; naşir Ə.Əşrər. Bakı: Zaman, 2001. - 91 s.
4. Tacir Səmimi. Ərş-əlaya bir yolum var // Bakı, Adiloğlu, 2003. - 100 s.
5. Tacir Səmimi. Tırınqılar // Bakı, Qərənfil, 2005. - 63 s.
6. Tacir Səmimi. Qədim Oğuz yurdunun Düzkənd kəndi/ elmi red. M.Ağbabalı; baş məsl. C.Əliyev; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: Nurlan, 2005. - 335 s.
7. Tacir Səmimi. Dingəm dinar. // Bakı: Nurlan, 2006. - 56 s.
8. Tacir Səmimi. Bu yan Ağbabadı, o yan Çıldır-Qars // Bakı, Nurlan, 2007. - 160 s.
9. Tacir Səmimi, (şərikli). Həsrətimin Cul ünvanı. // Bakı: Azərnəşr, 2008. - 96 s.
10. Tacir Səmimi. Ağbaba ziyarətgahları: (ocaqlar, pirlər) / elmi red. Z. Şəhriyaz; baş məsl. H İsayev; tərtibatçı C.Zakiroğlu; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: Nurlan, 2008. -101 s.
11. Tacir Səmimi. Gülsehran / elmi red. A. Babayev; baş məsl. M.İmanlı; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: Apostrof çap evi, 2009. - 284 s.
12. Tacir Səmimi. Eldən gedən kişi. // Bakı: Elm və Təhsil, 2010. - 224 s.
13. Tacir Qurbanov. Ağbaba aşıq mühiti: filol. üzrə fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis-nın avtoreferatı : 10.01.09 / AMEA, Nizami ad. Ədəbiyyat İn-tu. Bakı: 2011. - 29 s.
14. Tacir Səmimi. Soyumuz bəlli, kökümüz qədim. // Bakı: Elm və Təhsil, 2011. - 132 s.

15. Tacir Qurbanov. Ağbaba aşıq mühiti: filol. üzrə fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. dis.: 10.01.09 / AMEA, Nizami ad. Ədəbiyyat İn-tu. Bakı: 2011. - 175 s.

16. Tacir Səmimi. Qaraçantada bir məscid vardı // Bakı: Elm və Təhsil, 2012. - 108 s.

17. Tacir Səmimi. Q.Göyçəli. Zərkənd /T. Səmimi [ön söz], Q.Göyçəli; elmi red. A.Yaquboğlu; baş məsl. Q.Əliyev. Bakı: AKE NPM, 2013. - 327 s.

18. Tacir Qurbanov. Ağbaba aşıq mühiti: [Monoqrafiya] / red. M.Allahmanlı; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: Elm və təhsil, 2014. - 195 s.

19. Tacir Səmimi, Mirhəşim Miryasinoğlu. Özümüz, kökümüz, sözümüz. // Bakı: AKE, 2014. - 200 s.

20. Tacir Səmimi. Z.Şəhriyaz. Söz gəlsə tutardım lələ dağları // Bakı: SkyG, 2016. - 224 s.

21. Tacir Səmimi. Xəstə Zərnişanın könül dünyası monoqrafiya. Bakı: SkyG, 2017. - 112 s.

22. Tacir Səmimi. Boz atlının nağılı. // Bakı: SkyG, 2019. -140 s.

23. Tacir Səmimi. Həmzə ağa // Bakı: SkyG, 2020. - 80 s.

24. Tacir Səmimi. Köhnə kişilər (Ağbaba folklorundan örnəklər) // Bakı: SkyG, 2020. - 112 s.

25. Azadlıq carçıları: (20 Yanvar faciəsinin 30 illiyinə) /T.Qurbanov, A.Nəbiyeva (layihə rəhb.), M.Qocaman (baş məsləhətçi); red. S.Abbaslı; [ön söz N.Əliyev]; Azərb. Resp. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə Nazirliyi, 20 Yanvar Şəhid Ailələrinin Hüquqlarının Təmin Olunması İctimai Birliyi (20 Yanvar Fondu). Cild 1. Bakı: Zərdabi, 2021. - 239 s.

26. Tacir Səmimi. İki İbiş qoşadı // Bakı: SkyG, 2021. - 200 s.

27. Tacir Səmimi. Üç müdrik / red. E.Kazımov; naşir T.İbrahimov [son söz]. Bakı: SkyE, 2022. - 253 s.

28. Tacir Səmimi, Gül Seda Öztürk. Qardaşımın hekayəti /red. A. Mustafayeva; baş məsl. Ə.Əliyev; [son söz V.Ələkbər oğlu]. Bakı: SkyG, 2023. - 63 s.

29. Tacir Səmimi, Anar Hüseynov. Qərbi Azərbaycandakı izimiz, sözümüz / A. Hüseynov [ön söz]; red. N. Həsənova [ön söz; naşir İ. Vəliyev]; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: SkyG, 2023. - 348 s.

30. Tacir Səmimi. Qaraçanta / red. R. Əskər ; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: SkyG, 2024. - 465 s.

31. Tacir Səmimi. İbiş /T. Səmimi [ön söz]; red. A. Hüseynov; baş məsl. A. Bayramov; naşir O. Quluoğlu ; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: SkyG, 2024. - 309 s. 36 səh. şəkil.

32. Tacir Səmimi. Aşıq İsgəndər Ağbabalı: [100 illiyi] / red. E.Eltürk ; naşir və son söz T.İbrahimov; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: SkyE, 2025. – 125 s.

33. Tacir Səmimi. Ağbabanın Seyidililəri / red. N. Həsənova; ön söz M. Ənvəroğlu; naşir və son söz əvəzi S.Məmmədov; Bakı: SkyE, 2025. – 135 s.

34. Tacir Səmimi. Yurdum, yuvam – Ağbabam / red. M.Ənvəroğlu; ön söz. müəl. S. Əliyeva; naşir T.İbrahimov; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: SkyE, 2025. – 678 s., 16 səh. rəngli şəkil.

Məqalələri:

1. Tacir Səmimi. Dədə Dərbədəri // “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplu. AMEA Folk lor İnstitutu. Bakı. Səda. 2005. № 4. S. 84-90

2. Tacir Səmimi. Nanaylar // “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplu. AMEA Folklor İnstitutu. Bakı. Səda. 2005. №2. S.71-75

3. Tacir Səmimi. Tırınqılar şifahi xalq ədəbiyyatının janrı kimi // “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplu. AMEA Folk lor İnstitutu. Bakı. Səda. 2005. №1. S. 83-87

4. Tacir Səmimi. Ustad-şagird münasibətləri // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. Elmi-ədəbi toplu. AMEA Folklor İns ti-tutu. XVIII //. Bakı. Səda. 2005. S. 103-111

5. Tacir Səmimi. Ağbaba aşıqları // “Elmi axtarışlar” XXVII. Elmi-ədəbi toplu. AMEA Folklor İnstitutu. Bakı. Səda. 2006. S. 10-14

6. Tacir Səmimi. Aşıq Heydərin yaradıcılığına dair // "Elmi axtarışlar" XXVIII. Elmi-ədəbi toplu. AMEA Folklor İnstitutu. Bakı. Səda. 2006. S.139-142

7. Tacir Səmimi. Aşıq İsgəndər Ağbabalının yaradıcılığında vətən həsrəti və yurd nisgili motivləri. // "Dədə Qorqud" elmi-ədəbi toplu. AMEA Folklor İnstitutu. Bakı. Səda. 2006. №2. S. 54-61

8. Tacir Səmimi. Qədəhli Məhəmməd // "Elmi axtarışlar" XXIX. Elmi-ədəbi toplu. AMEA Folklor İnstitutu. Bakı. Nurlan. 2006. S.16-18

9. Tacir Səmimi. Qul Qənbər məruzə "Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə" IV uluslararası folklor konfransının materialları. Bakı. Nurlan. 2006. S.392-394

10. Tacir Səmimi. Yetim Tapdığın ədəbi irsi məruzə "Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə" III uluslararası folklor konfransının materialları. Bakı: Nurlan, 2006. S. 444-450

11. Tacir Səmimi. Məhəbbət dastanlarında ölüb-dirilmə motivləri məruzə Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə" V uluslararası folklor konfransının materialları. Bakı. Nurlan. 2007. S. 619-621

12. Tacir Səmimi. Şair Şaban // "Elmi axtarışlar". XXXIII. Elmi-ədəbi toplu. Bakı. Səda. 2007. S.157-160

13. Tacir Səmimi. Региональные дастаны Акбабинской ашугской среды // Улт Тагылымы (Достояние нации). Алматы. 2009, №1(1) стр. 306-311

14. Tacir Səmimi. Aşıq Heydər // Bakı: AKE, 2014. - 476 s.

15. Tacir Səmimi. Folklor çələngi //Dədə Qorqud: Elmi-ədəbi toplu / AMEA, Folklor İnstitutu.-2014.- №2.- S.141-147.

16. Tacir Səmimi. Kars Yöresinde Aşıq Geleneyi Ağbaba Elinde. // Uluslararası Müzik Sem poz yumu. "Doğu Dünyasında Geneleksel Türk Müzik Kültürü". 03-11 Haziran 2014. Kars. S. 96-101

17. Tacir Səmimi "Apardı sellər Saranı" xalq mahnısı və "Xan coban" dastan //Dədə Qorqud: Elmi-ədəbi toplu / AMEA, Folklor İnstitutu. - 2015.- №4.- S.55-59.

18. Tacir Səmimi. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Şahzadə Bəhram”. // “Epos və Etnos” Beynəl xalq Elmi Konfransının materialları. 06-07 noyabr 2015, Bakı: Elm və təhsil, 2015. S. 362-366

19. Tacir Səmimi. Ağbaba qarəvəlliləri. // Sivilizasiya dərgisi. №5. 2015. S. 102-105

20. Tacir Səmimi. Aşıq İsgəndərlə bağlı rəvayətlər //Dədə Qorqud: Elmi-ədəbi toplu / AMEA, Folklor İnstitutu. -2015.- №2.- S.80-85.

21. Tacir Səmimi. Xəstə Zərnişanın bayatıları. // Sivilizasiya dərgisi. №6. 2015. S. 50-55

22. Tacir Səmimi. “Ağbaba bölgəsində keçirilən xalq oyunları və meydan tamaşaları. // İslam coğrafiyasında və Azərbaycanda xalq oyunları və meydan tamaşaları. Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları. 15 iyul 2016, Bakı: Elm və təhsil, 2016. S. 275-278

23. Tacir Qurbanov: “Təəssüf ki, erməni təcavüzü nəticəsində bir neçə aşıq mühiti tarixin səhnəsindən silindi” //Palitra.-2018.- 25 oktyabr.- S.15. Müsahibəni apardı: M.Əyyublu. http://www.anl.az/down/meqale/palitra/2018/oktyabr/612789.htm

24. Tacir Səmimi. “Aşıq İsgəndər Ağbabalı”, “Məcnun Ağbabalı” // “Vedibasar” qəzeti, 16-31 avqust 2018-ci il

25. Tacir Səmimi. “Dərd xırda-xırda ölər” // “Çinarlı ömrün əbədiyyəti”. Bakı: Elm və təhsil, 2018. S. 85-87

26. Tacir Səmimi. Rəşid Təhməzoğlunun bayatıları // “Bütöv Azərbaycan” qəzeti. 19 aprel 2018-ci il

27. Tacir Səmimi. Şair dostum Rübaili ananda” // “Palitra” qəzeti, 7 noyabr 2018-ci il

28. Tacir Qurbanov. Aşıq Ələsgər poeziyasında insanın mənəvi gözəlliyinin təsviri // Aşıq Ələsgər: Sazın sehri və sözün şöhrəti: Beynəlxalq elmi konfransın materialları / AMEA, Folklor İnstitutu.-2021. S.449-453. http://www.anl.az/down/meqale/ashiq_elesger /2021/44(meqale).pdf

29. Tacir Səmimi. “Dərələyəz: Qalasər” kitabı // Vedibasar. Müstəqil qəzet. XIII c., 2021. S. 304-306

30. Tacir Səmimi. Ağbabada keçirilən qız-gəlin məclisləri // Dədə Qorqud Dünyası. Elmi-nəzəri jurnal. Say 1 (3). – Bakı, Zərdabi Nəşr MMC, 2021. S. 80-91

31. Tacir Səmimi. Ağbabadan qoca Qarsa salam var // Vedibasar. Müstəqil qəzet. XIII c., 2021. S. 647-650

32. Tacir Səmimi. Ağbabalılar // Vedibasar. Müstəqil qəzet. XII c., 2021. S. 577-580

33. Tacir Səmimi. Gəncə müdriki // Vedibasar. Müstəqil qəzet. XI c., 2021. S. 539-540

34. Tacir Səmimi. Havuşlu Qaçaq İbrahim // Vedibasar. Müstəqil qəzet. XI c., 2021. S. 644-646

35. Tacir Səmimi. Məşədi Qərib // Vedibasar. Müstəqil qəzet. XII c., 2021. S. 245-247

36. Tacir Səmimi. Nanaylar // Vedibasar. Müstəqil qəzet. XI c., 2021. S. 332-333

37. Tacir Səmimi. Qlava Mustafa // Vedibasar. Müstəqil qəzet. XI c., 2021. S. 392-394

38. Tacir Səmimi. Unudulmaz sənətkar // Vedibasar. Müstəqil qəzet. XI c., 2021. S. 298-299

39. Tacir Səmimi. Pərvanə Bayramın "Azerbaycan edebiyyatının usta kalemi Azize Caferzade" kitabı //Kredo.-2023.- 12 sentyabr. - S.2. http://anl.az/down/meqale/kredo/2023/sentyabr/866050(meqale).pdf

40. Tacir Səmimi. Muğam irsimiz haqqında dəyərli tədqiqat //Kredo. -2024. - 18 aprel, № 27-28.- S.16. http://www.anl.az/down/ meqale/ kredo/2024/aprel/888422(meqale).pdf

41. Tacir Səmimi. "Azerbaycan kadın divan şairleri" kitabı Ankarada // Kredo. - 2024. - 24 oktyabr, (№63-64). - S.15. http://anl.az/down/meqale/kredo/2024/oktyabr/915548(meqale). Pdf

42. Tacir Səmimi. Törəli türk ədəbiyyatı fikir məclisi. // Xalq Cəbhəsi. – 2024.- 3 dekabr. https://www.xalqcebhesi.az/news/literature/194993.html

Tərtib, redaktə və ön söz yazdığı kitablar:

1. Aşıq İsgəndər Ağbabalı. Ayırdılar Ağbabadan: [toplu] / topl. və tərt. ed. T. Səmimi; rəssam Y.Əsədov. Cild K. 1. Bakı: Ozan, 1998. - 181 s.

2. Aşıq Paşa Göydağlı. Ağbabadan köç gəldi / topl. və tərt. edəni T.Səmimi; red. A.Rüstəmli. Cild K. 1. Bakı: Ozan, 1998. - 160 s.

3. Tükənməz sözün, Ağbaba /topl., tərt. ed., ön söz. və şərhlərin müəl. T.Səmimi. Bakı: Ozan, 1999. - 108 s.

4. Dağlarda qala görüm: [miflər, rəvayətlər, söyləmələr, bayatılar] / topl. və tərt. ed., ön söz. müəl. T.Səmimi; red. S.Orucoğlu. Bakı: Ozan, 2000. - 40 s.

5. Duman dağı bürüdü /topl. tərt. ed. T. Səmimi; red. A. Rüstəmli. Bakı, 2000. - 84 s.

6. Məcnun Ağbabalı. Kimə deyim dərdimi: [şeirlər] / çapa hazırl. və red. T.Səmimi [ön söz]; Azərb. Elmlər Akad., Dədə Qorqud ad. Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzi. Bakı: Ağrıdağ, 2000. - 167 s.

7. Ömrə vəfa yoxdu fani dünyada: [Şeirlər] /R.Rüstəmli; topl. tərt. ed. T.Səmimi [ön söz]. Bakı: Təfəkkür, 2001. - 265 s.

8. Alı Səfolu (Alıyev). Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistan) yaşamış azərbaycanlıların tarixi faciələri: (1905-1991-ci illər) : Dərələyəz dəhşətləri / red. R.Əliyev; ön söz T.Səmimi. Bakı: Adiloğlu, 2001. - 44 s.

9. Zülfüqar Tərtərli. Dərdlərə xaqan özüməm: [şeirlər] / topl. tərt. ed. və ön söz. müəl. T.Səmimi; red. M.Ağbabalı. Bakı: Adiloğlu, 2002. - 104 s.

10. Azərbaycan folkloru antologiyası / topl. tərt. ed. H.İsmayılov, T.Qurbanov; ön sözün müəl. H.İsmayılov; red. İ.Abbaslı; AMEA, Dədə-Qorqud adına Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzi. Cild: Ağbaba folkloru VIII kitab. Bakı: Səda, 2003. - 476 s.

11. Məşədi Zeynalabdin Mahmudoğlu. Xatirələrim / çapa hazırl. və red. T.Səmimi [ön söz, son söz]. Bakı: Mütərcim, 2003. - 176 s.

12. Mətləb Göyçəli. Unuda bilmirəm / Red. və ön sözün müəll.: Tacir Səmimi. Bakı: Adiloğlu, 2003. - 48 s.

13. Könül dünyam: [xatirələr, şeirlər] /Rövşən Aygünəş Baş Maqçı [ön söz əvəzi]; baş məsləhətçi R.Heydər; red. T.Səmimi. Bakı: Nurlan, 2004. - 199 s.

14. Aşıq Nəsib / AMEA, Folklor İn-tu; topl. tərt. ed.: H. İsmayılov (red. və ön söz. müəl.), T.Qurbanov; nəşrə məsul Ə.Ələkbərli. Bakı: Səda, 2004. -199 s.

15. Bəşir Həsənov. Ağbaba gözəl yerdi. // Bakı: Nurlan, 2005. – 92 s.

16. Aşıq Avıl Köçəsgərli. Verdim könlümü dağlara. // Bakı: Nurlan, 2006. - 176 s.

17. S.Yusifbəyli. Yarluk: OK+UZ; QIP+ÇAK : Tarixin açarı / elmi red. T. Səmimi. Bakı: Nurlan, 2008. - 246 s.

18. Zülfüqar Tərtərli. Qəmin xaqanı. // tərt. ed. T. Səmimi, Bakı: "NBM", 2008. - 88 s.

19. Sərraf Şiruyə. Seçilmiş əsərləri: on cilddə / red. və ön sözün müəl. T.Səmimi; tərt. ed. A.Yaquboğlu. VI Cild. Gəraylılar. Bakı: Nurlan, 2010. - 198 s.

20. Ziyadxan Hüseynoğlu. Pərən düşdü elim mənim...: [şeirlər, gəraylılar, qoşmalar] / red. S.Hüseynoğlu; çapa hazırl. T.Səmimi [son söz]; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: Elm və təhsil, 2011. - 103 s.

21. E.Ağbabalı. Ağbabalı günlərim. // Bakı: Elm və Təhsil, 2012. – 156 s.

22. M.Miryasinoğlu. Bu ev bizim evidi. // Bakı: Elm və Təhsil, 2012. - 132 s.

23. V.Sotlanlı. Sərrafam söz aləmində. // Bakı: Nurlan, 2012. – 64 s.

24. Ruhşamoğlu : [kiçik povest] /T.Kürsoy; red. T.Səmimi. Bakı: Elm və təhsil, 2014. - 379 s.

25. Şirvani Ədilli. Azərbaycan şeirində forma məsələləri: elmi araşdırma /Ş.Ədilli; ön söz müəl. və red. T.Səmimi (Qurbanov). Bakı: Elm və təhsil, 2014. - 142 s.

26. S.Xudaşirin/ Ana südü kimi mənəviyyatl: [toplu] / çapa hazırl., red. T. Səmimi; baş məsl. Q.Ağbabalı. Bakı: Elm və təhsil, 2015. - 93 s.

27. S.Xudaşirin. Analı ömrümün səhifələri /S.Xudaşirin [ön söz]; çapa hazırl., red. və son söz. müəl. T.Səmimi; Cild H. 2. Bakı: Elm və təhsil, 2015. - 43 s.

28. İsrafil Abbaslı. Nurlu ömürdən səhifələr/ tərt. ed. S.Abbaslı (ön söz.); red. T.Səmimi; layihə rəhbəri M.Kazımoğlu; AMEA, Folklor İnstitutu. Bakı: Elm və təhsil, 2015. - 175 s.

29. Qəmgin Fəzi. Nəsihət deyirəm, saxla yadında/ topl. tərt. ed. və red. A.Kərimov; ön söz. müəl. T.Səmimi. Bakı: Elm və təhsil, 2016. - 388 s.

30. Qara Namazov. Yazılan qalır/ çapa hazırl. red. ön söz, qeydlər və izahların müəl. T.Səmimi; AMEA, Folklor in-tu]. Bakı: SkyG, 2017. - 293 s.

31. Aşıq Kərəm Bəkir oğlu. Beləcə boşalıb dolur bu dünya / red. Q.Namazov; çapa haz.: T.Səmimi, A.Nəbiyeva. Bakı: SkyG, 2017. - 163 s.

32. Bir sevginin tarixçəsi: [sənədli povest] /H.Əhmədoğlu; red. G.Nəsibova; ön sözün müəl. T.Səmimi. Bakı: Elm və təhsil, 2018. - 230 s.

33. Hacı Məhəmmədoğlu. Dəli könül, Qarabağa gəl gedək. // Çapa hazırlayanlar T.Səmimi, A. Nəbiyeva. Red. Sönməz Abbaslı. Bakı: SkyG, 2018. – 96 s.

34. Gülqardaş Zülfüqar. Dağlar çağırır məni: [şeirlər, qəzəl] / red. S.Qəniyev; ön söz T.Səmimi. Bakı: Elm və təhsil, 2018. - 63 s.

35. Ağbaba elinin bənzərsiz inciləri: (Ağbaba folklorundan örnəklər) /AMEA, Folklor İn-tu; topl. və tərt. ed. X.Məmmədov [ön söz]; çapa hazırl.: T.Səmimi, S.Abduləzimova; red. M.Məmmədova; baş məsl. H.Məmmədov. Bakı: SkyG, 2022. - 222 s.

36. Ataların özü ölsə də, sözü ölməyib: [Folklor örnəkləri: rəvayətlər və əfsanələr] /toplayanı Əh.Cəfərzadə; tərt. ed. və red. T.Səmimi [ön söz]; naşiri T.İbrahimova [son söz]. Bakı: SkyE, 2022. - 191 s.

37. Ağbaba və Şirvan folklor örnəkləri: [toplu] /topl. Əh.Cəfərzadə; tərt. ed. və red., ön söz. müəl. T.Səmimi; naşir və ön söz T.İbrahimov. Bakı: SkyE, 2023. - 339 s.

38. Qaf dağından gələn səs: (Ağakərim Nafiz Şirvani - 75) /tərt. ed. və naşiri T.İbrahimov (ön söz); red. T.Səmimi. Bakı: SkyG, 2023. - 440 s.

39. S.Əmiraslan, Ə.Göyçəli, A.Xıdırqızı. Xalq şairi Hüseyn Arif haqqında xatirələrim və Göyçə el sənətkarları: [xatirələr] / elmi məsl. M.Allahmanlı; red. T.Səmimi. Bakı: Elm və təhsil, 2024. - 348 s.

40. Muğam kimi ömür: Gülhüseyn Kazımlı - 75 / tərt. ed., naşir və ön söz T. İbrahimov; red. T.Səmimi. Bakı: SkyE, 2024. – 397 s., 96 səh. fotoşəkil.

41. Allahverdi Əskərli. Şərurla bağlı düşüncələrim: [məqalələr toplusu] / red. və ön söz T. Səmimi. Bakı: SkyG, 2024. - 191 s.

42. Allahverdi Əskərli. Naxçıvan ərazisindəki maddi mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsi tarixi / red. T. Səmimi; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: SkyE, 2025. - 75 s.

43. Azərbaycan muğamının Zabiti: (Zabit Nəbizadə - 60) /tərt. ed. və naşir T. İbrahimov ; red. və "redaktordan" T. Səmimi. Bakı: SkyE, 2025. – 381 s., 96 səh. foto şəkil.

44. Əzizə Cəfərzadə. Elmi əsərləri. Cild 1: Aşıq yaradıcılığının tədqiqi./ tərt., red. və ön söz: T. Səmimi, naşir və ön söz T. İbrahimov. Bakı: SkyE, 2025. – 493 s.

45. Şirəkli Həsən: [şeirlər və məqalələr] / tərt. edənlər: T.Səmimi, T.İbrahimov; red. və ön söz. müəl. S. Əliyeva; naşir T.İbrahimov; transliterasiya ed. A. Cəfərzadə. AMEA, Folklor İn-tu, Bakı: SkyE, 2025. - 93 s., 16 səh. fotoşək., xəritə, faksimile.

46. Nərimanlı-Hüseynquluağalı aşıqları və şairləri: (Poeziya çələngi) / tərt. ed., topl. və naşir Hacı Abbas Bağırov (Göyçəgöl); tərt. ed. və ön söz T. Səmimi ; red. V. Abiyev ; AMEA, Folklor İn-tu. Bakı: Savad, 2025. - 722 s.

47. Zakir Şəhriyaz. Yazanda elə yaz. / çapa hazırlayan və ön sözün müəllifi Tacir Səmimi. Bakı: SkyE, 2025. - 120 s.

Haqqında yazılan məqalələr:

1. E.Qaliboğlu. Tacir Səmimi: "Erməni heç vaxt dinc durmayıb" //Mədəniyyət. - 2009. - 28 oktyabr. - S. 14.

2. Uğur. Ağbaba-Çıldır aşıq mühiti //Xalq Cəbhəsi.-2012.- 13 oktyabr.- S. 14. http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhesi/2012/oktyabr/ 268680.htm

3. Ramid. Zəngin Azərbaycan folkloru tariximizi yaşadır: Araşdırmaçı, folklor toplayıcısı və tərtibçi Tacir Səmimi Qərbi Azərbaycanın xalq yaradıcılığını araşdırıb. //Bizim yol. -2014.- 3 may.- S.13. http://www.anl.az/down/meqale/bizim_yol/2014/may/367534.htm

4. Qərbi Azərbaycandakı izimiz, sözümüz. // Mədəniyyət. - 2024.- 12 yanvar (№3). - S.4. http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2024/yanvar/917237.htm

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Zamanın o üzünə ünvanlanmış məktub:
tarixi yaddaşın pıçıltısı (Sevinc Əliyeva) **3**

DƏDƏLƏRDƏN, BABALARDAN 9
"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı ilə bağlı Şörəyel-Ağbaba bölgəsində bəzi toponimlər 10
Toylarda əski inanclar 12
İlan-İlahə 14
Çaxmaq 17
Quldur ermənilərin qənimi Qaçaq Nəbi 20
Qlava Mustafa 25
Kərbəlayı Hüseynqulu 29
Erməni düşmənçiliyi 29
Könül sevən göyçək olar 31

ETNOQRAFİK CİZGİLƏR 34
Nanaylar 35
Daraba otaq 39
Tırınqılar 40
Qaranağıl 48
Nağıl 48
Qaravəlli 48
Döşəmə 49
Ağbabada Novruz bayramı 51
Tayaqaya 54

AŞIQ RƏVAYƏTLƏRİ 57
Novruz 58
Aşıq Şenliyin Ənzala səfəri 66
Məmmədoğlu 69
Abbas Pirioğlunun Sibirdən qayıtmağı 76
Sədrnən Yetim Əsgər 84
Yetim Əsgərin dən əhvalatı 87

Dəli Səfər 91
Ota nanayı 97
Aşıx Nəsivin "Nəkələ" havası 99

MÜXTƏLİF MÖVZULU YAZILAR 103
Vətən həsrətli bayatılar 104
Xəstə Zərnişanın bayatıları 108
Doğma yurd unudulmaz 111
Seyid Həsən babanın söz boxçasından 112
Dost sözü – Zakir Şəhriyazı 118
Aşıq İsgəndər Ağbabalının yüz yaşı 122
Bir tərtıb kitabı da həyata vəsiqə aldı 125
Yaddaqalan görüş 127

MƏQALƏLƏR 130
Bir səsin faciəsi (Əzizə Cəfərzadənin eyni adlı romanı haqqında) 131
Hisslərin, düşüncələrin yazdırdıgı yazı – İdris Zamanlı ... 138
Arifin könül dünyasından əsintilər 142
Bir səfərin təəssüratı – Aşıq Qəzənfər Ağbabalı 146
Firuzə nənənin ömür kitabı 151
Şairləri şeirlərindən tanıyırlar – Aygül Cəfərzadə 154
Xudaverdi Kazımoğlu 159
Xalça ustası Gülnarə xanım 161

RƏVAYƏTLƏR 165
Aşıq Nəsibin bəzəmələri 166
Türklüyümü danmayacağam ha! 166
Vayla toyu qarışdırma 166
Aç qalmaq daha yaxşıdır 166
Görmədiyim şeyi tərifləyə bilmərəm 166
Fəhmsiz cavan 167
Mən qonaqçımı dəyişə bilmərəm 167
Təzəkəndli Molla Qurbanla bağlı rəvayətlər 168
Molla Qurbanın tayası yanmaz 168

Gədə hökuməti *169*
Molla Qurban hikmət sahibi idi *169*
Qızıl da saman olarmış?! *169*
Usta Əlinin hekayəti 171
Tatos *173*
Aşıq Qənbər *175*

XATİRƏLƏR 177
Bir qəmli xatirə 178
Mahmud dayının bir xatirəsi 181
Unudilmaz insan – Əzizə Cəfərzadə 186
Əhməd əmi – Əhməd Cəfərzadə 188
Allahverdi Müəllimin Xatirələri 191
Alyoşa Bayramovun Xatirələri 193
Usta Məcidin xatirələri 195
Zərifə müəllimənin xatirələri 198
Unudulmaz ustad Aşıq İsgəndər Ağbabalı 201
Aşıq Xosrov da köçdü bu dünyadan 204
Cahangir müəllımın Allahqulu müəllim haqqında xatirələri 206
Mənim bir orta məktəb yoldaşım vardı 208
Tələbəlik illərindən bir xatirə 210

HEKAYƏLƏR 213
Professorun qohumları 214
Təzə bəyin qardaşı 216
Qəribə adam 219
Danbat arvadın salamı 221
Hasanəlinin arı əhvalatı 222
Dəli zurnaçı 224
Məmməd kişi 228
Azqur xəncəri (sənədli hekayə) 231

GÖRÜŞLƏR, MÜSAHİBƏLƏR 235
Maraqlı Müsahib – Şahmar Məmmədov 236

Nurlu ömürdən səhifələrə (İsrafil Abbaslı- 70) 239
Bir görüşün təəssüratı – Urmiya aşıqları 244
Elə bağlı adam – Zakir Şəhriyaz 248

ÖLÜMLÜ- İTİMLİ DÜNYA 253
Valid müəllim də getdi – Valid Məhərrəmov 254
Xeyirxah insan unudulmur – Qasım Süleymanov 258
Bu gedimli-gedimli dünyada Allahqulunu da itirdik 261
Elxan müəllim unudulmayacaq 264

AXTARIŞLAR, TAPINTILAR 268

AĞBABA MUSİQİ FOLKLORU 269
Giriş 270
I Fəsil. Ağbaba rayonunun tarixi, coğrafi mövqeyi, mədəniyyəti haqqında məlumat 273
II Fəsil. Ağbaba musiqi folklorunun janrları 284
Nəticə 330
İstifadə edilmiş ədəbiyyat 331
Söyləyicilər haqqında məlumat 333

QAÇAQLARLA BAĞLI AĞBABA RƏVAYƏTLƏRİ .. **335**
Bir neçə söz 336
Giriş 338
I Fəsil. Rəvayətlərdə tarixilik 342
II Fəsil. Rəvayətlərdə çarizm və sovet hakimiyyətinin təsviri 358
III Fəsil. Rəvayətlərdə mənfi surətlər 369
Nəticə 375
İstifadə olunmuş ədəbiyyat 377
Söyləyicilər haqqında məlumat 379
Ağbaba qaçaqları ilə bağlı rəvayətlərdən örnəklər 380

AĞBABA ZİYARƏTGAHLARI **395**
Müəllifdən 396
Ön söz 399

Ziyarətgahlar 406
Seyidlər 412
Kəramətli adamlar 415
El ağzı 416
Mifoloji rəvayətlər 419
Əfsanələr 425
Rəvayətlər 431
Aşıq rəvayəti 452
Son söz 456
Söyləyicilər haqqında 458
İzahlar və qeydlər 461

AĞBABADA TOXUCULUQ, XALÇAÇILIQ, HƏSİR TOXUMA VƏ KƏSİB-TİKMƏ **463**

AĞBABA XALQ NƏĞMƏLƏRİ **492**
Nanaylar 493
Tırınqılar şifahi xalq ədəbiyyatının janrı kimi 501
Qımqımılar 508
Nanaylar və tırınqıların oxşar və fərqli əlamətləri 513
Fərqli əlamətlər 524

AŞIQLAR VƏ EL ŞAİRLƏRİ **527**
Gümrülü Aşıq Tüccar 528
Sofu Dədə 530
Qoca Alı 531
Dədə Dərbədəri 532
Dəli Dərviş 533
Aşıq Qərib Həsən 534
Dəli Bayram 538
Canbaz Mədəd 540
Qara Murad 541
Dəli Qacar 542
Çoban Əliqulu 543
Aşıq Nəbi 544

Gümrülü Məsim 546
Sofu Musa..... 548
Molla Yaqub..... 549
Qarslı Ərgin..... 553
Aşıq Heydər..... 554
Aşıq Qənbər..... 559
Aşıq Alışan..... 576
Göləli İrbaham (İbrahim) 578
Gümrülü Aşıq Əhməd 580
Çıldırlı Alı 583
Gülüoğlu İsgəndər 586
Dəli Səfər..... 587
Çorlu Məhəmməd..... 588
Aşıq Nəsib 592
Bala Oruc..... 599
Miskin Tağı 601
Şair Qənbər..... 603
Şəmil Aşıroğlu..... 604
Məmmədoğlu..... 606
Yetim Tapdıq..... 607
Durmuşoğlu 609
Xudamədəd..... 612
Sultan..... 613
Abbas Pirioğlu..... 616
Yetim Əsgər 617
Həsən Xan 621
Şahverdi Qarapapaqoğlu 623
İmanı..... 625
Əli Səmədoğlu..... 628
Gülbahar 631
Xəstə Zərnişan..... 635
Yanşaq Məhəmməd..... 644
Aşıq İsgəndər Ağbabalı..... 645

Rəşid Qurbanov 653
Aşıq Paşa Göydağlı 657
Usta Məcid 660
Qəmkeş Adil Ağbabalı 663
Aşıq Ziyəddin Ağbabalı 667
Yusif Heydərov 670
Sultan Orucoğlu 672
Söyləyicilər haqqında məlumat 674

Tacir Səmiminin dərc edilmiş əsərlərinin xronoloji ardıcıllıqla qısa siyahısı 675

♦

TACİR SƏMİMİ

SÖZÜM-SÖHBƏTİM AĞBABA

Yığılmağa verilmiş: 15.09.2025
Çapa imzalanmış: 05.01.2026
Şərti çap vərəqi 43.25
Tirajı: 250